

L. COELII

LACTANTII
FIRMIANI DIVINA-
RVM INSTITVTIONVM
LIBRI VII.

De ira Dei, lib. 1. De opificio Dei, lib. 1.
Epitomè in libros suos, liber acephalos.

Carmina ascripta Lactantio.

Phœnix incerti auctoris.

*Venantij Honorij Clementiani Fortunati presbyteri Ita-
lici ad Felicem Episcopum carmen de Pascha.*

Incerti auctoris carmen de passione.

OMNIA

Studio MICHAELIS THOMASII
emendata, cum Notis eiusdem.

Græcarum vocum Latina interpretatio.
Index in Lactantium amplissimus.

*M del Collego de
la Compa de Jesus de
Granada*

ANTVERPIÆ,

Ex officina Christophori Plantini,

M. D. LXX.

*Ex omnibus per hanc Inquisitionem correctus est hic Liber et expurgatus
anni 1707 tom. 1. pag. 148. verb. in Lactantio Firmiano.*

Pauus d Cardenas

L. COELII

LACTANTII
FIRMIANI DIVINA-
RVM INSTITVTIONVM
LIBRI VII.

De ira Dei, lib. 1. De opificio Dei, lib. 1.
Epitomè in libros suos, liber acephalos.

Carmina ascripta Lactantio.

Phœnix incerti auctoris.

*Venantij Honorij Clementiani Fortunati presbyteri Isa-
lici ad Felicem Episcopum carmen de Pascha.*

Incerti auctoris carmen de passione.

OMNIA

Studio MICHAELIS THOMASII
emendata, cum Notis eiusdem.

Græcarum vocum Latina interpretatio.
Index in Lactantium amplissimus. 0

*M del Collego de
la Compa de Jesus de
Granada*

ANTVERPIÆ,

Ex officina Christophori Plantini,

M. D. LXX.

*Ex omni serie per hanc Inquisitionem correctus est hic Liber et Expurgatus
anni 1707 tom. 1. pag. 148. verb. in Lactantio Firmiano.*

Gambus & Cardenas

AD ANTONIVM

PERRENOTVM CARD.

AMPLISSIMVM.

SVMMA PRIVILEGII.

CAVTVM est Regio priuilegio, ne quis alius praeter Christophorum Plantinum, L. Caelij Laëtantij Firmiani Diuinarum Institutionum libros v i i. De ira Dei, &c. studio Michaelis Thomasi emendatos, &c. intra sexennium imprimat, aut alibi impressos in suas ditiones importet, venalesve habeat. qui secus faxit, poena fisco Regio exoluenda mulctabitur: vt latius in Regio diplomate expressum est; Dato Bruxellæ, An. Domini M. D. L X I X. XXI. Augusti.

Signat.

I. de Witte.

INTER ceteras animi cogitationes, ac studia, in quibus docti atque excellentis ingenij viri, nõ solum rectè, atque vtiliter versari, sed præclare etiam, ac cum summa laude possunt etatem omnem collocare, duo mihi videntur esse præcipua: alterum multis, præclarisque commentationibus de rebus maximis edendis; alterum in purgandis à mendis veterum scriptorum libris, qui præclaras huiusmodi disputationes sempiternis monumentis consignarunt. Nam, sicut illud magnam quandam ingenij copiam postulat, vt quis, post tam multa à doctissimis viris scripta edita, dignum aliquid nostro erudito seculo commentari possit, ita alterum exactum iudicium, & summam diligentiam requirit. atque hac sanè in parte, fortassè hoc alterum vtilius illo videri potest, quod efficit,

A 2

ficit, vt optima veterum scripta, quæ sine hac diligentia sæpe perniciofa sunt, nempe in quibus multa ab hereticis corrupta reperiuntur, hac cura adhibita, non solum integritati, sed prisco etiã nitori resituantur: quantoque præstantiora sunt veterum scripta, quàm nostra, tanto hoc studium altero vtilius videri potest. Quod quidem Pius v. Pontifex Max. rectè intelligens, & hoc studium diligenter Romæ tractari cupiens, præstantissimis quibusdam Cardinalibus, & aliis doctis viris curam purgandi à mēdis librum Decretorum Gratiani demandauit: inter quos me vnum esse voluit. Ac sperandum est, si Deus huic Summo Pontifici vitam longiorem, vt boni omnes optant, concedat, breui libros omnes Ecclesiasticos quàm emendatissimos esse prodituros. Nam Vaticana bibliotheca tam multis, optimisque codicibus referta est, vt ex ea, & aliis, quæ multa in vrbe sunt, facile hoc totum negotium confici possit. Verùm dum in illo magno & publico opere laboramus, quæ ego priuato studio in emendandis Lactantiij

Firmia-

Firmiani libris effeci, nolui studiosis amplius deberi. quos quidem libros auctore veterum codicum, non solum à multis mendis, quæ scriptorum incuria, vel alias ob causas irrepserāt, repurgauimus; verùm à multis erroribus, qui eis dolo ac fraude veterum hereticorum additi fuerant, liberauimus. Nam, sicut negari non potest, errores aliquot in hoc auctore inueniri, ita constanter affirmo multos fraude ac dolo hereticorum in eo esse suppositos, aut aliunde adfixos, ac quasi coagmentatos. quis enim veterum vnquam Lactantium, tanquam Manichæum damnauit? at fons, atq. origo istius hæreseos in eo, non in vno, sed pluribus in locis, ita adiectus erat; vt non Manichæus, sed Lactantius illius erroris auctor fuisse videretur. quæ nos loca multis collatis antiquissimis codicibus ita emendauimus, vt vix vlla amplius suspitio illius erroris in totis octo libris supersit. de diuinitate etiam filij videtur aliquot in locis obscurius, quàm decebat esse loquutus; sed cum alibi clare de ea loquatur, necessario illa obscuriora ex

his quæ apertiora sunt, intelligi debet, atq. explicari. Nam, quod aliqui huc auctore, tâquam Arii sectatorẽ accusant, ferendum nullo modo est, cum ipse ante Ariũ vixerit, & scripserit. Verũ, cum Ecclesia, non vno momẽto cœperit, & adoleuerit, sed naturæ humanæ imitatione, quãdam quoq. pueritiam habuerit, euenit huic, aliisq. scriptoribus, qui in prima illa ætate ecclesiæ vixerunt, quod natura ipsa rerũ ferebat, vt nõ omnia plana explicataque haberent; & in multis, quãuis contra philosophos grauer docteq. scriberent, eorũ tamen errores, ac somnia quedã sectabantur. quod quidem, non de Lactantio solum. sed de aliis multis antiquis scriptoribus Hieronymus sapientissimè annotauit. cuius de hoc auctore iudiciũ, grauitatis est, ac prudentiæ plenum, & tam docto, sanctoq. viro dignissimum: cum cõtra, aliqui Patrũ, ac nostra ætate, tam temere de hoc scriptore iudicarint, annotatis lógõ indice multis ipsius erroribus, vt in quo vim rectè iudicandi ostẽtare vulerunt, parũ se iudicio valere doctis hominibus demonstrarint. Nam, cũ dicunt illo,

aut

aut illo in loco prouidentia, nõ satis esse defensam, aut altero, atq. altero loco philosophorũ opiniones nõ bene esse refutatas, nõne ij, dum nimis subtiles videri volunt, parum se videre ostendunt? qui si totos libros Lactantij legissent, prouidentia constantissimè vbique defensam vidissent, ac philosophos, ita reprehesos, vt rectè, ac verè de eo dixerit Hieron. Lactantiũ in philosophis, & priscorum erroribus refutandis multo efficaciorẽ, quàm in cõfirmandis, & statuendis nostris fuisse. qui, tametsi in ea parte refutadi excelluerit, in hac tamen altera mihi non parum videtur præstitisse. Nam de confessione duobus in locis tam clarè loquitur, vt nihil clarius dici possit: & de benefactis, ac bonis operibus, vt vulgo iam receptis vocabulis vtamur, tam manifestè, ac si cõtra istos nostræ ætatis commentitiæ cuiusdam, ac planè nude, atq. inertis fidei assertores propriã disputationẽ suscepisset. hortatur verò magnopere, vt aduersa omnia pro Christo, non solum fortiter, sed libenter etiam feramus, ita, vt nihil magis, quã martyrium desiderasse videatur, que

A 4 quidem

quidē omnia tanta sermonis elegantia tra-
ctat, vt si solam in eo elegantiam spectare-
mus, propter eam vnā a nobis maximē le-
gendus esse videretur. quod sanē effecit, vt
in ipso emendando maiori diligentia nobis
vtendum esse constituerimus. quāuis enim
in omnibus veteribus, praesertim ecclesia-
sticis scriptoribus, hoc studium valde esset
necessariū, vt collatis multis antiquis ex-
emplaribus vnum optimum conficeremus,
tamen hoc praecipuē in his esset praestādum,
qui curam aliquā, ac studium videntur in
sermonis ornatu posuisse. Nam in illis satis
est, si sensum teneamus, cum in his saepe mu-
tatio minima verborum, non solū venusta-
tem omnē orationis, quam ipsi non viden-
tur neglexisse, sed quod maius est, senten-
tiam quoq; ipsam cōfundat, ac perturbet.
Quare, cū duo praecipuē sint inter Latinos
scriptores, de Ecclesiasticis loquor, qui ve-
rissima Christianorum doctrinae, ornatum
quoq; orationis addiderunt, Cyprianus, ac
Lactantius, & illum ex hac eadē Romana
bibliotheca diligentissimē emendatū habea-
mus, necessariū fuit eadē cura in emendan-
do

do Lactantio adhibēda. qualē verò ego ad-
hibuerim, ac quibus codicibus in hoc libro
emendando sim vsus, breuiter explicabo.
Multis ab hinc annis, cum Bononia iuri
Pontificio, ac ciuili operā darem, neq; ta-
men aliarum rerū bonos scriptores, praeser-
tim ecclesiasticos, negligerem, in bibliotheca
Sancti Saluatoris vidi exemplar quoddam
Lactātij literis maiusculis scriptum, quod,
vt ex vetustate, & literis ipsis apparebat,
fuerat ante octingētos, aut etiam mille an-
nos exaratum. illarum enim literarū, quas
maiusculas vocamus, libri, sicut ex colla-
tione multorū codicum comperimus, ante
Gothorum in Italiam irruptionē fuerunt
scripti, ita illius antiquissimi codicis studio
illectus, cū ipsum cœpissē cum editis codi-
cibus conferre, vidi magnā quandam mul-
tis in locis varietatē, clarē tamē cognosce-
bam, multo veriorē esse antiqui exemplaris,
quā vulgariū lectiōne. cumq; ab illis iu-
ris studijs feriatī essemus, omnia illius an-
tiquissimi codicis, singula cum impressis di-
ligenter conferens, perlegi, & quae ab illo
discrepabāt, annotaui. quod non vno, atq;

A s altero,

altero, sed in sexcentis, & amplius locis facere me oportuit, cum tamen multo melior esset lectio antiqui codicis, quam omnium impressorum. eodē quoque tempore, & ex eadem bibliotheca habui alterum optimum exemplar, quod plerisq. in locis cum illo antiquo concordabat. Tandem verò, cum omnem diligentiam in hoc scriptore emendando adhibendam mihi esse constituissem, omnia cum septē optimis exemplaribus Vaticanae bibliothecae contuli, quae me, ut illum antiquissimum codicem valde probarem, vehementer confirmarunt. Ita, cum magnum quendam thesaurum inuenisse me iudicarem, rem totā ad Patrum meum Franciscum Thomasiū Emporiēsem episcopū virum optimum, & veterum Theologorum studiosissimum scripsi, qui mihi, ut omnino eum ederē imperavit. quod cum tecū etiam conferre, Tu me, Cardinalis amplissime, ut hoc omnino sine ulla mora facere impulisti. Ita, cū tuo, ac Patruī imperio amplius resistere, nec possem, nec vellem, rem totā tuae voluntati permisi, librūq. & notas meas tradidi, ut omnia Plantino tuo imprimēda

man-

mandares. quid enim ego tibi non cōmitterem, cui Carolus V. Max. ac prudētissimus Imperator omnē imperij gubernationē aliquando commisit? quāuis, quae tua est humanitas, minora haec, non solum non asperneris, sed ea te magni facere aperte ostēdas. Esset quidem mihi latissimus campus, si de tuis laudibus longa oratione agere vellem, sed praeter rem facerē, si in hoc loco longum de ea re sermonem susciperem, cū virtutes tuae, non solum omnibus provincijs, ac Regnis, sed singulis alicuius nominis viris, ita sint notae, ut mea omnis de his oratio superuacanea videri posset. hoc unū silere non possum, magnitudinem illam animi, quae bonos omnes amicissime complecteris, & quantum vales; vales autem plurimum; eos iuuare & ornare conaris, bonis omnibus maximè probari. quod quidem, cum sit Dei optimi Max. proprium, valde decet Principes, praesertim ecclesiasticos, hoc officij genus diligenter sectari. Vale, & nos ama. Roma iij. Non. Ianuarij. M. D. L X V I I I.

INDEX

INDEX IN LACTANTIVM

PER CAPITA.

CAPITA XXIII, LIBRI I.

DE veri cognitione, & religione, & sapientia. Cap. 1, Fol. 1.
De providentia ii, 5
De mundi refectione iii, 6
De testimoniis prophetarum de vno vero Deo iiiij, 9
De testimoniis poetarum & philosophorum v, 10
De testimoniis divinis, & de Sibyllis, & earum carminibus. vi, 14
De testimoniis ex reponis. vii, 17
De Deorum cultu, & ortu. iix, 19
De Hercule, & eius vita, & morte ix, 21
De Aesculapij, Apollinis, Martis, Castoris, & Pollucis, Mercurij, & Liberi vita, & gestis x, 22
De Iouis ortu, vita, regno, nomine, & morte, & de Saturno, & Vrano xi, 24
De interpretatione deorum ex sententia Stoicorum ad physicam rationem fabulas traducendum xi, 33
Stoicorum illa sententia euerfa, & ibi de Iouis ortu, Saturno, & Ope xiiij, 35
De Eumeri historia: & ibi de Saturno, Ope, Cetera, Titane, Neptuno, Iunone, Plutone, Glauca, & eorum ortu, & casibus xiiij, 37
Quomodo, cum fuerint illi homines, Dij fuerint nominati xv, 38
De Deorum sexu & ortu xvi, 43
De Stoicorum eadem sententia, & ibi de Deorum arumnis, & turpitudinibus xvii, 44
De Deorum consecratione propter beneficia xviii, 47
De cultu Dei veri, & falsorum xix, 50

De Diis Romanorum ptopriis, & eorum sacris xx, 50
De diis Barbarorum quibusdam propriis, & eorum sacris: & itidem de Romanis xxi, 55
De Numæ introductione religionis, Fauni, Orphei, Melissei xxii, 62
De vanarum superstitionum ritibus, & temporibus xxiii, 65

CAP. XIX. LIB. II.

DE Dei obliuione. CAP. I, fol. 67
De simulachris, & vero Dei simulachro & cultu ii, 70
De literarum errore iii, 73
De simulachris, ornamentisque templorum, & eorum contemptu iiij, 77
De Dei veri cultu, deque elementis, & astris v, 82
De Deo, & religionibus insipientium, & maiorum auiditate vi, 87
De rationis vsu in religione: deque somniis, auguriis, oraculis, talibusque portentis vii, 90
De diabolo, mundo, Deo, providentia, homine & eius sapientia iix, 93
De mundo, eiusque partibus, elementis, & tempestatibus ix, 101
De animantibus homine, Prometheo, Deucalione, Paris x, 105
De animantium ortu, & hominum xi, 108
De hominis ortu, morte, celo & terra, & peccato primorum parentum, & annis, & mensibus xii, 111
De Noe, & cursibus syderum, & ortu falsarum religionum xiii, 114
De demonibus xiiii, 116
De demonum potestate, iisque superandis xv, 117
De demonum fallacibus inuentis, &

tis, & portentis xvi, 118
De Dei patientia, & vltione, demonum cultu, & falsis religionibus xvii, 121
De simulachrotum, & terrenarum rerum cultu xviii, 123
De philosophis: deque veritate xix, 124

CAP. XXIX, LIB. III.

DE veritate, & eloquentia. Cap. 1, folio 825
De philosophia, eaque reprehensa ii, 127
De philosophia, & Academia iii, 128
De philosophorum varietate iiii, 130
De vsu, & Academicis v, 132
De sapientia, Academicis & physicis vi, 132
De philosophia ethica, & summo bono vii, 135
De summo bono: & animi, & corporis voluptatibus, & virtute iix, 136
De summo bono, & cultu Dei veri ix, 141
De summo bono, & religione, & hominis natura & pecudum x, 143
De religione, & sapientia, & summo bono xi, 144 (xii, 146
De anima, & corpore, & virtute De summo bono in immortalitate, sapientia, philosophia & eloquentia xii, 150
De Epicuro, & philosophia, & Ciceroe xiii, 153
De philosophia, & vera sapientia xv, 155
De precipiendo, & augendo, & philosophia xvi, 158
De philosophia: & indulgentia Epicuri xvii, 156
De pythagoricorum, & Stoicorum disciplina: & morte voluntaria xviii, 166
De Socratis disciplina, & dictis xix, 171
De Platonis disciplina & praeceptis xx, 173

De Platonis praeceptis: ibique ea reprehensa xxi, 175
De erroribus quorundam philosophorum: & ibi de Sole, & Luna xxii, 176
De Antipodibus, & celo, & syderibus xxiii, 178
De philosophia, & gradibus ad illam xxiiii, 180
De Dei doctrina, & philosophiae difficultate xxv, 181
De philosophorum praeceptis, & eorum varietate xxvi, 182
De vera religione, natura, fortuna, & philosophia xxvii, 185
De fortuna, & virtute xxviii, 187
De Dei veri cognitione, & ea sapientia xxix, 190

CAP. XXX. LIB. IIIII

DE ratione a Deo, & septem sapientibus Cap. 1. Fol. 192
De sapientia inuentione ii, 194
De sapientia, & religione: deque iure patris, & domini iii, 195
De sapientia iude, & religione: & iure patris & domini iiii, 197
De prophetis, & eorum temporibus v, 199
De Dei filio: deque eo testimonia vi, 200
De nomine IESV CHRISTI vii, 202
De ortu IESV in spiritu, & in carne: de Spiritibus: & ibi testimonia prophetarum iix, 203
De verbo Dei ix, 205
De IESV aduentu & Iudaeorum casibus, & refectione x, 206
De IESV aduentu, & praedictis prophetarum xi, 208
De IESV ortu ex Virgine, & vita, & morte, resurrectione: deque iis rebus testimonia prophetarum xii, 210
De IESV Deo, & homine: deque eo testimonia prophetarum xiii, 213
De IESV sacerdote: deque eo ipso testimonia prophetarum xiiii, 217

De

De I E S V vita, & miraculis: deq;
iis testimonia xv, 220
De I E S V passione, & ea prædi-
cta xvi, 223
De sudæorum religionibus, odio
in I E S V M: & ibi testimonia
xvii, 226
De I E S V passione, & ea præ-
dicta xviii, 229
De I E S V Morte, sepultura, &
resurrectione: ibique de iis rebus
prædicta xix, 233
De I E S V, & Galilæa, & de tes-
tamentis xx, 233
De I E S V ascensione, eaque præ-
dicta: & discipulorum prædica-
tione, & gestis xxi, 237
Argumenta contra I E S V incar-
nationem xxii, 237
De præcipiendo, & agendo
xxiii, 238
Euerſio eorum argumentorum:
itidemque de præcipiendo, &
agendo xxiii, 240
De I E S V aduentu, & carne, &
spiritu xxv, 243
De cruce I E S V, & cæteris tor-
mentis xxvi, 244
De crucis virtute: & ibi de da-
monibus xxvii, 249
De spe, & vera religione: & super-
ſtitione xxix, 251
De religione Christiana, & de
I E S V cum patre coniunctione
xxix, 253
De hæresibus, & superstitionibus:
deque iis vitandis xxx, 255
CAP. XXIII, LIB. V.
DE iudiciâ, pertinaciâ perfido-
rum, eloquentiâ, & veritate
Cap. I, Fol. 218
De impugnatione Christianæ re-
ligionis ii, 261
De veritate Christianorû, & ad-
uersariorum vanitate iii, 264
De se, & Tertulliano, & Cypria-
no iii, 267
De iustitia: primis sæculis, & po-
ſterioribus v, 268
De vitis temporum deprauato-
rum vi, 270

De I E S V aduentus fructu: &
virtute, & vitis vii, 272
De iustitia, & continentia: & veri
Dei cultu viii, 274
De sceleribus impiorum, & Chri-
ſtianorum cruciatibus ix, 276
De falsa pietate: & ibi reprehensio
Aenæ: & de falsa, & vera reli-
gione x, 279
De crudelitate aduersus Chriſtiani-
nos xi, 282
De veritate virtutis, & existima-
tione xii, 284
De Christianorum incrementis,
& supplementis xiii, 286
De stultitia, sapietia, pietate, æqui-
tate, & iustitia xiiii, 289
De officiis viri iusti xv, 291
De Christianorum æquitate, sa-
pientia, & stultitia xvi, 293
De iustitia, sapientia, & stultitia
xvii, 294
De virtute: & Christianorum
cruciatibus: & iure patris, &
domini xix, 299
De vanitate, & sceleribus impia-
rum religionum, & Christiano-
rum cruciatibus xix, 301
De cultu Deorum, & Dei veri, &
Ægyptiarum bestiarum xx, 306
De dæmonum furis, & errore
infidelium xxi, 308
De iustitia, & patientia Chriſtiani-
norum xxii, 309
De Dei vltione xxiii, 313

CAPITA XXV,
LIB. VI.

DE Dei veri cultu, & innocen-
tia: & cultu falſorû Deorum
Cap. I, Fol. 314
De falſorum itidem Deorum, &
veri Dei cultu ii, 315
De vitis vitæ: & ibi de vitis, & vir-
tutibus: de cali præmiis, & in-
fernarum pœnis iii, 318
De vitis itidem vitæ, & volupta-
tibus, & incommotis Chriſtiani-
norum iii, 320
De falsa virtute, & eadem vera: &
ſcientia v, 324
De

De summo bono: & virtute, ſcien-
tia, iustitia, vi, 326
De via erroris, & veritatis vii, 330
De erroribus philosophorum: &
varietate legum viii, 332
De lege, & præcepto Dei: & miſe-
ricordia: & errore philosopho-
rum ix, 333
De religione erga Deum: & mi-
ſericordia erga hominem: deq;
mundi principio x, 336
De personis, in quas beneficium
ſit conferendum xi, 340
De generibus beneficentia, & ope
bus miſericordiæ xii, 343
De penitentiâ, miſericordiâ, & pec-
catorum venia xiii, 349
De affectibus: deque iis ibi Stoico-
rum ſententia: & de virtute, vi-
tutis, & miſericordiâ xiiij, 350
De affectibus: deque iis peripateti-
corum ſententia xv, 352
De affectibus: & de iis peripateti-
corum illa ſententia euerſa
xvi, 354
De affectibus, & vſu eorum: & pa-
tientia, & summo bono Chri-
ſtianorum xvii, 356
De Dei quibusdam mandatis, &
patientia: & ibi eſt reprehensio
Cicero xviii, 359
De affectibus itidem, eorumque
vſu xix, 364
De ſenſibus, & eorum voluptati-
bus brutorum, & hominis: deq;
oculorum voluptate, & ſpecta-
culis xx, 365
De aurium voluptatibus: & ſacris
litteris xxi, 370
De ſaporis, & odoris voluptatibus
xxii, 371
De tactus voluptate, & libidine,
& matrimonio, & continentia
xxiii, 372
De penitentiâ, venia: & præcep-
tis Dei xxiiii, 376
De ſacrificio, deque dono Deo di-
gno xxv, 380
CAP. XXVI, LIB. VII.
DE mudo: atque ibi reprehensio
perfidorum. Cap. I, Fol. 383

De errore philosophorum, & di-
uina ſapientia ii, 386
De natura, Deo, mundo: atque ibi
reprehenſi Stoici, & Epicurei
iii, 388
De homine, & mundo iiij, 392
De hominis creatione: & diſpoſi-
tione mundi: deque ſummo bono
v, 394
De cultu Deorum vi, 399
De philosophorum varietate, co-
rumque veritate vii, 400
De immortalitate viii, 402
De æternitate animæ: deque vir-
tute ix, 404
De vitis, & virtutibus: vita, &
morte x, 407
De temporibus poſtremis: deque
anima, & corpore xi, 408
De anima itidem, & corpore: deque
eorum coniunctione, & diſceſ-
ſu, & reditu illius xii, 410
De anima: deque eius reſurrectione
testimonia xiii, 414
De mundi temporibus primis, &
poſtremis xiiii, 415
De mundi vaſtatione, & mutatio-
ne imperiorum xv, 418
De mundi itidẽ vaſtatione, eiusq;
prodigiis xvi, 421
De falſo propheta, & incommo-
dis piorum, & illius internecio-
ne xvii, 423
De mudi caſibus in extremo: deque
iis prædictis à vatibus xix, 424
De aduentu C H R I S T I ad Iu-
dicium: & falſo propheta de-
uiſto xix, 425
De C H R I S T I iudicio de
Christianis: deque anima xx, 427
De cruciatibus, & præmiis anima-
rum xxi, 428
De errore poëtarum: deque redi-
tu animæ de infernis, xxii, 430
De reſurrectione animæ: ibique de
ea re testimonia xxiii, 432
De renouato mundo xxiiii, 433
De poſtremis temporibus, deque
vibe Roma xxv, 436
De Dæmonis emiſſione: altero-
que maximo iudicio xxvi, 437
CAP.

IRA DEI.	De generatione belluarum, & ho-
PROCEMIUM in quo de sapientia	minis ii, 490
diuina, & humana. Cap. 1,	De conditione pecudum, & ho-
Fol. 443	minis iii, 492
De veritate, deque eius gradibus:	De imbecillitate hominis. iiii, 495
& Deo ii, 444	De figuris animalium, & mem-
De bonis, & malis in rebus huma-	bris v, 498
nis, eorumque auctore iii, 445	De Epicuri errore: & membris
De Deo: deque eius affectibus, &	eorumque vibus vi, 500
ibi Epicuri reprehensio iiii, 446	De partibus omnibus corporis
De Deo: deque eo de Stoicorum	vii, 502
sententia: de ira, & gratia eius	De hominis partibus: & ibi de
v, 448	oculis, & auribus viii, 504
De sententia de Deo tuenda Chri-	De sensibus, eorumque vi ix, 507
stianis vi, 450	De hominis membris ex terriori-
De homine, & brutis, & religione	bis, eorumque vbu x, 508
vii, 451	De intestinis in homine, eorumque
De religione viii, 453	vfu xi, 512
De Dei providentia: deque senten-	De vtero & conceptione, & sexi-
tia illi repugnantibus ix, 454	bus xii, 515
De mundi ortu: & rerum natura:	De membris inferioribus. xiii, 517
& Dei providentia x, 455	De intestinorum quorundam igno-
De Deo, eoque vno xi, 462	tatione xiiii, 518
De religione, & Dei timore	De voce xv, 519
xii, 465	De mente, & eius sede xvi, 520
De mundi, & temporum commo-	De anima: deque ea sententia phi-
do, lo, & vfu xiii, 465	losophorum xvii, 523
De homine, eiusque commodis	De anima, & animo, eorumque
xiiii, 469	affectionibus xviii, 524
De peccatis, Deo, & homine	De anima, eaque a deo data. xix, 526
xv, 470	De seipso, & veritate xx, 527
De Deo: eiusque ira, & gratia: &	CAP. VIII, EPITOME.
affectibus xvi, 471	DE IUSTITIA, sapientia, stultitia
De Dei cura: & ira xvii, 473	i, 529
De peccatis vindicandis. xviii, 476	De viis vite: atque ibi de iustitia
De anima, & corpore, deque pro-	offensis, & primis mundi tem-
videntia xix, 478	poribus ii, 532
De peccatis: & Dei misericordia	De voluptatibus sensuum coer-
xx, 479	cendis iii, 535
De ira Dei, & Hominis xxi, 481	De innocentia: atque ibi precepta
De peccatis: deque his maximis re-	eorum, quae vetantur iiii, 536
citati versus Sibyllae xxii, 482	Precepta eorum, quae iubentur:
De Dei ira & punitione: deque ea	ibiq; de misericordia v, 538
Sibyllarum camina recitata: ca-	De fide in religione: & fortitudi-
statio praeterea: & adhortatio	ne: deque fide in matrimonio
xxiii, 483	vi, 540
CAP. XX, LIBRI DE OPI-	De Deo, mundo, & homine, ani-
FICIO DEI.	mae immortalitate vii, 544
PROCEMIUM ad Demetrianum	De posteris temporibus. viii, 547
de officio Dei ibiq; adhor-	

L. COELII LACTANTII
FIRMIANI, DIVINARVM
INSTITVTIONVM

LIBER I.

De falsa religione.

AGNO, & excellenti ingenio viri, cum se doctrina penitus deditissent; quicquid laboris poterat impendi, contemptis omnibus & priuatis, & publicis actionibus, ad inquirenda veritatis studium contulerunt; existimantes,

multo esse praeclearius, humanarum, diuinarumque rerum inuestigare, ac scire rationem: quam struendis opibus, aut cumulandis honoribus inhaerere. Quibus rebus, quoniam fragiles, terrenaque sunt, & ad solius corporis pertinent cultum; nemo melior, nemo iustior fieri potest. Erant illi quidem veritatis cognitione dignissimi, quam scire tantopere cupiuerunt; atque ita, vt ea rebus omnibus anteponerent. nam & abiicisse quosdam res familiares suas, & renun-^{effica}trasse vniuersis voluptatibus constat, vt sola, nudamque virtutem, nudi, expeditique sequerentur: tantumque apud eos virtutis nome, & auctoritas valuit, vt in ipsa summi boni pramium esse iudicarent. Sed neque adepti sunt id, quod volebant: & operam simul, atque industriam perdidit: quia veritas, id est arcanum summi dei, qui fecit omnia; ingenio, ac propriis sensibus non potest comprehendi. alioqui nihil inter Deum, hominemque distaret; si consilia, & dispositiones illius maiestatis aeternae cogitatio assequeretur humana. Quod quia fieri non potuit, vt homini per se ipsum ratio diuina notesceret: non est passus hominem Deus lumen sapientiae requirentem, diutius oberrare; ac sine villo laboris

*Selasig consuit
hos Lactantij librum
apochryphos, quod
nonnulli erroribus
sint reserpti.*

laboris effectu vagari per tenebras inextricabiles. aperuit oculos eius aliquando; & notionem veritatis munus suum fecit: vt & humanam sapientiam nullam esse monstraret; & erranti, ac vago viam consequenda immortalitatis ostenderet. Verum quoniam pauci vtuntur hoc caelesti beneficio, ac munere; quod obuoluta in obscuro veritas latet, asseritoribus eaq; vel contemptui doctis est, quia idoneis * assertionibus eget; vel odio indoctis, ob insitam sibi austeritatem; quam natura hominum procliuus in vitia pati non potest: (nam quia virtutibus amaritudo permixta est; vitia vero voluptate condita sunt; illa offensus, hac delinuti feruntur in praeceptis; ac bonorum specie falsi, mala pro bonis amplectuntur) succurrendum esse his erroribus credidi: vt & docti ad veram sapientiam dirigantur; & indocti ad veram religionem. Quae professio multo melior, vtilior, gloriosior putanda est; quā illa oratoria, in qua diu versati, nō ad virtutem, sed plane ad argutam malitiam iuuenes erudiebamus. Multo quippe nunc rectius de praeceptis caelestibus differemus; quibus ad cultum verae maiestatis mentes hominum instituiere possimus. nec tā de rebus humanis bene meretur, qui scientiam bene dicendi affert; quam qui pie, atque innocenter docet viuere. iccirco maiore in gloria philosophi, quam oratores fuerunt apud Graecos. Illi enim recte viuendi doctores sunt existimati: quod est longe praestabilius: quoniam bene dicere, ad paucos pertinet; bene autem viuere, ad omnes. Multum tamē nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, vt nunc maiori copia, & facultate dicendi causam veritatis peroremus. quae licet possit sine eloquentia defendi, vt est à multis saepe defensa: tamen claritate, ac nitore sermonis illustranda, & quodam modo differenda est; vt potentius in animos influat & vi sua, & instructa religione, et luce orationis ornata. De religione itaq; nobis, rebusq; diuinis instituitur disputatio. Nā si

si quidā maximi oratores professionis suae quasi veterani, decursis operibus actionum suarū, postremo se philosophia tradiderunt; eamq; sibi requiem laborū iustissimam putauerunt, si animos suos in earū rerū, quae inueniri non poterant, inquisitione torquerent; vt non tam otium sibi, quam negotium quassisse videantur, & quidem multo molestius, quam in quo fuerant ante versati: quanto iustius ego me ad illam piam, veram, diuināq; sapientiam, quasi ad portum aliquem tutissimum, cōferam; in qua omnia dictū prona sunt, auditu suauia, facilia intellectu, honesta susceptu: Et, si quidam prudentes, & arbitri aequitatis, institutiones ciuilis iuris compositas ediderunt; quibus ciuium dissidentium lites, contentionesq; sopirent: quāto melius nos, et rectius diuinas institutiones literis persequemur; in quibus non de stillicidijs, aut aquis ardens, aut de manu conferenda, sed de spe, de vita, de salute, de immortalitate, de deo loquemur; vt superstitiones mortiferas, erroresq; turpissimos sopiamus? * Quod opus nunc nominis tui auspicio vi. n. inchoamus Constantine Imperator Maxime. Qui primus Romanorū principum, repudiatis erroribus, maiestatem Dei singularis, ac veri & cognouisti, & honorasti. Nā cum ille dies felicissimus orbi terrarum illuxisset, quo te Deus summus ad beatum imperij culmē euexit: salutare vniuersis, & optabilem principatum praclaro initio auspiciatus es; cū euersam sublatamq; iustitiā reducens, terribimū aliorum facinus expiasti. pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, virtutē, diuturnitatem: vt eadem iustitia, qua iuuenis exorsus es, gubernaculum Reipub. etiam senex teneas; tuisq; liberis, vt ipse à patre accepisti, tutelā Romani nominis tradas. Nā malis, qui adhuc aduersus iustos in alijs terrarum partibus seuiunt; quanto serius, tanto vehementius idē omnipotens mercedem sceleris exolues: quia vt est erga pios indulgētissimus pater, sic aduersus impios rectis-

simus iudex. Cuius religionem, cultumq; diuinum cupiens defendere, quem potius appellem, quem alloquar, nisi eū, per quem rebus humanis iustitia, & sapientia restituta est? Omisus ergo huiusce terrena philosophia auctoribus, nihil certi afferentibus, aggrediamur viam rectam. quos equidem, si putarem satis idoneos ad bene viuendum duces esse, & ipse sequerer, & alios, vt sequerentur, hortarer. Sed cum inter se magna concertatione dissideant, secumq; ipsi plerunque discordent: apparet eorum iter nequaquam esse directum: siquidem sibi quique, vt est libitum, proprias vias impresserūt, confusionemq; magnam quarentibus veritatem reliquerunt. Nobis autem, qui sacramentum verae religionis accepimus; cum sit veritas reuelata diuinitus; cum doctorem sapientiae, ducemq; veritatis Deum sequamur: vniuersos sine vilo discrimine vel se-xus, vel etatis ad caeleste pabulum conuocamus. Nullus enim suauior animo cibus est, quā cognitio veritatis. cuius

cui asserenda, atq; illustrāda septem volumina destinauimus: quamuis ea res infiniti penē sit operis, & inmensi. vt si quis hac dilatare, atque exequi plenissime velit: tanta illi rerum copia exuberet, vt nec libri modum, nec finem reperiat oratio. sed nos itcirco breuiter omnia colligemus; quod ea, quae allaturi sumus, tam clara sunt, & lucida; vt magis mirū esse videatur, tā obscuram videri hominibus veritatem, & ijs praecipue, qui sapientes vulgo putantur: vel quod tantummodo instituendi nobis homines erunt, hoc est ab errore, quo sunt implicati, ad rectorem viam reuocandi. Quod si fuerimus (vt spero) assecuti: mittemus eos ad ipsum doctrinae vberissimum, ac plenissimum fontem: cuius haustu, & atque potu, conceptam visceribus sitim sedent, ardoremq; restinguant. Eruntq; illis omnia facilia, prona, manifesta: modo ne pigeat ad percipiendam sapientiae disciplinam, legendi, vel audiendi patientiam commo-dare.

dare. Multi enim superstitionibus vanis pertinaciter inhaerentes, obdurant se contra manifestam veritatem, non tā de suis religionibus quas praeue asserunt, benemeriti, quā de se male: qui cum habeant iter rectum; deuos sequuntur anfractus; planum deserunt, vt per praecipitiū labātur; lucem relinquunt, vt in tenebris caci, ac debiles iaceant. His consulendum est, ne contra se pugnent; velintq; se tandem ab inueteratis erroribus liberari. quod vtiq; facient; si, quare sint nati, aliquando peruiderint. Haec enim prauitatis est causa, ignoratio sui. quam si quis cognita veritate discusserit: sciet quod referenda, & quemadmodum sibi vita degenda sit. Cuius scientiae summam breuiter circumscribo: vt neque religio vlla sine sapientia suscipienda sit; nec vlla sine religione probanda sapientia.

Suscepto igitur illustrandae veritatis officio, non putauim adeo necessariū ab illa quaestione principium sumere, quae videtur prima esse; natura sit ne prouidentia, quae rebus omnibus consulat; an fortuito vel facta sint omnia, vel regantur. Cuius sententia auctor est Democritus, confirmator Epicurus. Sed & antea Protagoras, qui deos in dubium vocauit; & postea Diagoras, qui exclusit; & alij nonnulli, qui non putauerunt deos esse: quid aliud effecerunt, nisi vt nulla esse prouidentia putaretur? quos tamen & ceteri philosophi, ac maxime Stoici acerrime retulerunt, dicentes, nec fieri mundum sine diuina ratione potuisse, nec constare, nisi summa ratione regeretur. Sed & M. Tullius, quamuis academicae disciplinae defensor esset, de prouidentia gubernatrice rerum & multa & saepe differuit, Stoicorum argumenta confirmans; & noua ipse afferens plurima. quod facit tū in omnibus sua philosophiae libris, tum maxime in ijs, qui sunt de natura deorum. Nec difficile sane fuit, paucorum hominū praeue sententiarum redarguere in edacia testimonio populorū, atq; gentiū in haec

gerantur

docentur

vna re non dissidentium. Nemo est enim tam rudis, tam feris moribus; quin oculos suos in calum tollens, tamen si nesciat cuius dei providentia regatur hoc omne, quod certetur; non aliquam tamen esse intelligat ex ipsa rerum magnitudine, motu, dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, temperatione: nec posse fieri, quin id, quod mirabili ratione constat, consilio maiori aliquo sit instructum. Et nobis itaque facillimum est, exequi hanc partem quamlibet copiose. Sed quia multum inter philosophos agitata res est; & providentiam tollentibus, satis responsum videtur ab hominibus argutis, & eloquentibus; & de solertia diuina providentia per totum hoc opus, quod suscepimus, sparsim nos dicere necesse est: omittamus in presenti hanc questionem, quae cum ceteris sic cohereret, ut nihil à nobis differri posse videatur, ut non simul de providentia differatur.

3 Sit igitur nostri operis exordii questio illa consequens, ac secunda: Vtrum potestate vnus dei mundus regatur, an re multorum. Nemo est quidem, qui sapiat, rationeque secum putet, qui non vnum esse intelligat, qui & condiderit omnia, & eadem, qua condidit, virtute moderetur. Quid enim multis opus est ad mundi regimen sustinendum? nisi forte arbitremur; si plures sint, minus habere singulos nervorum, atque virium. Quod quidem faciunt ij, qui esse multos volunt. quia necesse est imbecilles esse: siquidem singuli sine auxilio reliquorum, tanta molis gubernaculum sustinere non possent. Deus autem, qui est aeterna mens; ex omni vniuersa parte perfecta, consummataque virtutis est. Quod si verum est; vnus sit, necesse est. Potestas enim, vel virtus absoluta, retinet suam propriam firmitatem. Id autem solidum existimandum est, cui nihil decedere, id perfectum, cui nihil possit accedere. Quis dubitet potentissimum esse regem, qui totius orbis habeat imperium? neque immerito: cum

illius

illius sint, quae ubique sunt omnia: cum ad eum solum omnes undique copia congerantur. At si plures partiantur orbem: minus certe opum, minus virium singuli habebunt, cum intra praescriptam portionem se quisque contineat. Eodem etiam modo dii, si plures sint, minus valebunt, alii tantundem in se habentibus. Virtutis autem perfecta natura non potest esse nisi in eo, in quo totum est; non in eo, in quo pars exigua de toto est. Deus vero, si perfectus est (*nam perfectus est) ut esse debet: non potest esse nisi vnus, ut in eo sint omnia. Deorum igitur virtutes, ac potestates infirmiores sint necesse est: quia tantum singulis deest, quantum in ceteris fuerit. ita quanto plures, tanto minores erunt. Quid, quod summa illa rerum potestas, ac diuina vis ne semel quidem diuidi potest? Quicquid enim capit diuisionem; & interitum capiat necesse est. Si autem interitus procul est à Deo, quia incorruptibilis est, & aeternus: consequens est, ut diuidi potestas diuina non possit. Deus ergo vnus est; si nihil esse aliud potest, quod tantundem capiat potestatis. & ij tamen, qui multos esse arbitrantur: officia inter se dicunt esse partitos, de quibus omnibus suo loco disputabimus. Illud interim, quod ad praesentem locum pertinet, tenco. Si partiti sunt inter se officia, eodem reuoluitur res, ut ex ijs quilibet sufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur non erit, qui cessantibus ceteris, non potest omnia gubernare. Ita fit, ut ad regendum mundum vnus perfecta virtute magis opus sit, quam imbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non posse ab vno regi, fallitur.* Nec quanta sit vis, potestasque diuina maiestatis, intelligit; si existimat, singularem Deum, qui facere mundum potuit, eundem regere non posse, quem fecit. At si concipiat animo, quanta sit diuini huius operis immensitas: cum autem nihil esset, tamē virtute, atque consilio dei ex nihilo esse constat: quod

opus nisi ab vno inchoari, perficique non potuit: iam intelliget, multo facilius esse ab vno regi, quod est ab vno constitutum. Dicat fortasse aliquis, ne fabricari quidem tam immensum opus mundi, nisi à pluribus potuisse, quamlibet multos, quamlibet magnos faciat: quicquid in multis magnitudinis, potestatis, virtutis, maiestatisque posuerit, id totum in vnum confero, & in vno esse dico: vt tantum in eo sit istarum rerum, quantum nec cogitari, nec dici potest. Quia in re, quoniam & sensu deficiamus, & verbis; quia neque

canonica * tanta intelligentie lucem peccus humanum; neque explanationem tantarum rerum capit lingua mortalis: id ipsum intelligere nos oportet, ac dicere. Video rursus quid è contrario dici possit. Tales esse illos plures, quales nos volumus vnum. At hoc fieri nullo pacto potest, quod singulorum potestas progredi longius non valebit, occurrentibus sibi potestatibus ceterorum. Neesse est enim, vt suos quisque limites aut transgredi nequeat; aut si transgressus fuerit, suis alteram finibus pellat. Non vident, qui deos multos esse credunt, fieri posse, vt aliquid diuersum velint: ex qua re disceptatio inter eos, & certamen oriatur. sicut Homerus bellantes inter se deos finxit; cum alij Troiam capi velent; alij repugnarent. Vnius igitur arbitrio mundum regi, neesse est. Nisi enim singularum partium potestas ad vnã prouidentiam referatur: non poterit summa ipsa constare; vnoquoque nihil curate amplius, quam quod ad eum proprie pertineat: sicut ne res quidem militaris, nisi vnum habeat ducem, atque rectorẽ. Quod si in vno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cohortes, quot cunei, quot ale: primum nec instrui poterit acies, vnoquoque periculum recusante; nec regi facile, aut temperari, quod suis propriis consiliis vtantur omnes; quorum diuersitate plus noceant, quam prosint. sic in hoc rerum nature imperio, nisi vnus fuerit, ad quem totius summa cura referatur:

vniuersa

vniuersa soluentur, & corrueunt. Dicere autem, multorum arbitrio regi mundum: tale est, quale si quis affirmet, in vno corpore multas esse mentes; quoniam multa, & varia sunt ministeria membrorum; vt singulos corporis sensus, singula mentes regere credantur: item multi affectus; quibus commoueri solemus vel ad iram, vel ad cupiditatẽ, vel ad letitiam, vel ad metum, vel ad miserationẽ; vt in his omnibus totidem mentes putentur operari. quod si quis profecto dicat: ne ipsam quidem, que vna est, habere videatur. Quod si in vno corpore tantarum rerum gubernationem mens^{hu-} vna vi. n. m. una possidet, & vniuersis simul intenta est: cur aliquis existimet, mundum non posse ab vno regi, à pluribus posse? Quod quia intelligunt isti assertores Deorum: ita eos preesse singulis rebus, ac partibus dicunt; vt tantum vnus sit rector eximius. Iam ergo ceteri non dii erunt, sed satellites, ac ministri; quos ille vnus maximus, & potens omnium officijs his prefecit; vt ipsi eius imperio, ac nutibus seruiat. Si vniuersi pares non sunt: non igitur dii omnes sunt. Nec enim potest hoc idem esse, quod seruit, et quod dominatur. Nam si Deus est nomen summa potestatis; incorruptibilis esse debet, perfectus, impassibilis, nulli rei subiectus. Ergo dii non sunt, quos parere vni maximo Deo neccitas cogit. Sed quia non frustra falluntur, qui hoc ita putant: causam huius erroris paulo post aperiemus. Nunc vnitatẽ diuina potestatis testimonijs comprobemus.

Propheta, qui fuerunt admodum multi, vnum Deum 4 predicant, vnum loquuntur: quippe qui vnus Dei spiritu pleni, que futura essent, pari, & consona voce pradiixerunt. At enim veritatis expertes, non putant his esse credendum. Illas enim non diuitas, sed humanas voces fuisse aiunt. Videlicet quia de vno Deo preconium faciunt; aut insani, aut mendaces fuerunt. At qui impleta esse in ple- fallaces risque quotidie illorum vaticinia videmus: et in vnã sen-

rentiam congruens diuinitio, docet nō fuisse furiosos. Quis enim mentis emota, nō modo futura praecinere, sed etiā cō-
 herētia loqui possit? Nū ergo fallaces erāt, qui talia loque-
 bātur? quid ab his tam lōge alienū, quān ratio fallendi, cū
 ceteros ab omni fraude cohiberēt? Iccirco enim à Deo mit-
 tebātur, vt & pracones essent maiestatis eius, & correcto-
 res prauitatis humanae. Praeterea voluntas fingendi, ac men-
 tiendi eorū est, qui opes appetunt, qui lucra desiderāt. qua
 res procul ab illis sanctis viris absuit. Ita enim delegato sibi
 officio functi sunt, vt derelictis omnibus ad tutelā vitae ne-
 cessariis, nō modo in futurū, sed ne in diē quidem labora-
 rent, contenti extemporali cibo, quē Deus subministrasset.
 & hi non modo quaeſtū nullum habuerunt, sed etiam cru-
 ciatus, atq; mortem. Amara sunt enim vitiosis, ac male vi-
 uentibus praecepta iustitiae. Itaq; ii, quorum peccata et ar-
 guebantur, & prohibebantur; excruciatos eos acerbissime
 necauerunt. Ergo à quibus absuit studium lucri; absuit
 etiam voluntas, & causa fallendi. Quid, quod aliqui eorū
 potest principes aut etiā reges fuerunt, in quos cadere non possent
 suspicio cupiditatis, ac fraudis; & tamen praconium dei
 singularis, eadem, qua ceteri, diuinatione feterunt?

5 Sed omittamus sane testimonia prophetarum: ne minus
 idonea probatio videatur esse ab his, quibus omnino nō cre-
 ditur. Veniamus ad auctores: et eos ipsos ad veri probatio-
 nem testes citemus, quibus cōtra nos vti solēt: poetas dico,
 ac philosophos. ex his vnū Deum probemus necesse est. nō
 quod illi habuerint cognitā veritatem: sed quod veritatis
 ipsius tanta vis est, vt nemo possit esse tā cecus, qui non vi-
 deat ingerentem se oculis diuinam claritatem. Poeta igitur,
 quamuis deos carminibus ornauerint, & eorū res ge-
 stas amplificauerint summis laudibus: sapissime tamē con-
 fitentur, spiritu, vel mente vna cōtineri, regiq; omnia. Or-
 pheus, qui & vetustissimus poëtarum, & aequalis ipsorum
 deorum

deorum (siquidē traditur inter Argonautas cū Tyndaridis
 & Hercule nauigasse) deum verū & magnum $\pi\rho\omega\lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon\upsilon$
 primogenitū appellat, quod ante ipsum nihil sit geni-
 tū, sed ab ipso sint cuncta generata: eundē etiam $\phi\acute{\alpha}\nu\eta\tau\alpha$,
 nominat. quod, cum adhuc nihil esset, primus ex infinito
 apparuerit, & extiterit. Cuius originem, atque naturam,
 quia cōcipere animo non poterat, ex aëre immenso natum
 esse dixit. $\pi\rho\omega\lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon\upsilon\varsigma\ \phi\acute{\alpha}\nu\eta\tau\omicron\nu\ \pi\rho\epsilon\gamma\iota\ \mu\eta\upsilon\epsilon\omicron\varsigma\ \eta\acute{\epsilon}\rho\omicron\varsigma\ \upsilon\iota\omicron\varsigma$. Aliud
 enim amplius, quod diceret, non habebat. Hunc ait esse om-
 nium deorum parentem, quorum causa caelum condiderit,
 liberisq; prospexerit, vt haberet habitaculū, sedemq; cō-
 mūnē. $\epsilon\kappa\lambda\iota\sigma\epsilon\upsilon\ \acute{\alpha}\theta\alpha\nu\acute{\alpha}\tau\omicron\iota\varsigma\ \delta\omicron\mu\omicron\nu\ \acute{\alpha}\phi\theta\iota\tau\omicron\nu$. Natura igitur et
 ratione ducēte, intellexit esse praestantissimā potentiā caeli,
 ac terrae cōditricem. Nō poterat enim dicere Iouē esse prin-
 cipem rerum, qui erat Saturno genitus; neq; Saturnum
 ipsum, qui caelo natus ferebatur: Caelum autem tanquam
 Deum primū cōstituerē nō audebat, quod videbat esse ele-
 mentum mundi, quod ipsum egerit auctore. Haec eum ra-
 tio perduxit ad illum Deum primogenitū, cui assignat, &
 tribuit principatū. Homerus nihil nobis dare potuit, quod
 pertineat ad veritatem, qui humana potius quān diuina
 cōscripsit. potuit Hesiodus, qui Deorum generationē vnus
 libri opere complexus est. Sed tamen nihil dedit, non à Deo
 conditore sumens exordia, sed à Chaos, quod est rudis, inor-
 dinatq; materia confusa congeries: cum explanare ante
 debuerit, Chaos ipsum vnde, quando, quomodo esse, aut cō-
 stare cōpisset. Nimirum sicut ab aliquo artifice disposita,
 ordinata, effecta sunt omnia: sic ipsam materiam factam
 esse ab aliquo necesse est. Quis igitur hanc, nisi Deus, fecit?
 cuius potestati subiacēt omnia. Sed refugit hoc ille,
 dum horret incognitā veritatem. Nō enim Musarū instin-
 ctu, sicut videri volebat, in Helicone carmē illud effudit: sed
 meditatū venerat, & paratū. Nostrorū primus Maro nō
 longe

effec
 facta
 factam
 fecit

longe fuit à veritate : cuius de summo Deo, quem spiritū,
ac mentem nominauit, hæc verba sunt:

Principio calum, ac terras, camposq; liquentes

Lucentemq; globum lune, titaniaq; astra.

Spiritus intus alit : totamq; infusa per artus

Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Ignoraret Ac ne quis forte ignoret, quis nam esset illi spiritus, qui tã-
tum habet et potestatis: declarauit alio loco, dicens:

Deum namque ire per omnes

Terrasq; tractusq; maris, calumq; profundum.

Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,

Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.

Ouidius quoque in principio præclari operis sine vlla nomi-
ni disimulatione à Deo, quem fabricatorem mundi, quẽ
rerum opificem vocat; mundum fatetur instructum. Quod
si vel Orpheus, vel hi nostri, quæ natura ducente senserunt,
in perpetuum defendissent : eandem, quam nos sequimur,
doctrinam comprehensa veritate tenuissent. Sed hæcenus
de poetis : ad philosophos veniamus, quorum grauior est
auctoritas, certiusq; iudicium: quia non rebus commentiti-
is, sed inuestigandæ veritati studuisse creduntur. Thales
Milesius, qui vnus è septem sapientum numero fuit; quiq;
primus omnium quaesisse de causis naturalibus traditur: a-
quã esse dixit, * à qua nata sunt omnia : Deum autem esse

constituit in humore: principiu, causamq; nascendi* po-
suit in Deo. Pythagoras ita definiuit, quid esset Deus :
Animus, qui per vniuersas mundi partes, omnemq; naturã
cõmeans, atque diffusus; ex quo omnia quæ nascuntur, ani-
malia vitam capiunt. Anaxagoras Deum esse dixit infi-
nitam mentẽ, quæ per seipsum moueatur. Antisthenes mul-
tos quidem esse populares Deos, vnũ tamen naturale, id est
summa totius artificum. Cleanthes et Anaximenes æthera
dicunt

dicunt esse summũ Deũ, cui opinioni poetæ noster assensit:

Tum pater omnipotens sæcundis imbribus æther

Coniugis in gremium lata descendit; & omnes

Magnus alit magno permixtus corpore sætus.

Chryssippus naturalem vim diuina ratione præditã, inter-
dum diuinam necessitatem Deum nuncupat. Item Zenon
diuinam, naturalemq; legem. Horum omnium sententia,
quamuis sit incerta; eodem tamen spectat, vt prouidentiam
vnam esse consentiant. siue enim natura, siue æther, siue
ratio, siue mens, siue fatalis necessitas, siue diuina lex, siue
quid aliud dixeris: idẽ est, quod à nobis dicitur Deus. nec
obstat appellationum diuersitas; cum ipsa significatione ad
vnũ omnia reuoluantur. Aristoteles, quamuis secum ipse
disideat; ac repugnantia sibi & dicat, et sentiat: in summũ
tamen vnã mentem mundo præesse testatur. Plato, qui
omnium sapientissimus iudicatur: monarchiã plane, aper-
teq; defendit: nec æthera aut rationẽ, aut naturam, sed, vt
est, Deum nominat: ab eo mundum hunc perfectum, atq;
mirabilem esse fabricatũ. Quẽ Cicero secutus atque imi-
tatus in plurimis, Deum frequenter confitetur, ac supremũ
vocat in iis libris, quos de legibus scripsit: ab eoq; regi mun-
dum argumentatur, cum disputat de natura Deorum, hoc
modo: Nihil est præstantius Deo. ab eo igitur mundũ regi
necesse est. Nulli igitur est natura obediens, aut subiectus
Deus. omnẽ ergo regit ipse naturã. Quid autẽ sit Deus, in
consolatione definit. Nec vero Deus ipse, qui intelligitur à
nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quadã, &
libera, segregata ab omni concreione mortali, omnia sen-
tiens, & mouens. Annaeus quoq; Seneca, qui ex Romanis
vel acerrimus stoicus fuit, quam sæpe summũ Deum me-
rita laude prosequitur! Nam cum de immatura morte dis-
sereret: nõ intelligis, inquit, * auctore, ac maiestãtẽ iudicis auctoritatem
tui, rectoris orbis terrarum, caliã, & deorum omnium

Dei:

Dei, à quo ista numina, quæ singula adoramus, & colimus, suspensa sunt. Item in exhortationibus. Hic, cum prima fundamenta molis pulcherrima iaceret; & hoc ordiretur, quo neque maius quicquã non sit natura, nec melius, ut omnia sub ducibus suis irer, quamvis ipse per totum se corpus intenderat, tamẽ ministros regni sui deos genuit. Et quam multa alia de Deo nostris similia locutus est. quæ nunc differo, quòd aliis locis opportuniora sunt. Nunc satis est demonstrare, summo ingenio viros attigisse veritatem, ac

^{penec} prope tenuisse, nisi eos retrorsum fucata prauis opinionibus consuetudo rapuisset: qua et deos alios esse opinabatur; & ea, quæ in vsum hominis Deus fecit, tanquam sensu prædita essent, pro diis habenda, & colenda credebant.

6 Nunc ad diuina testimonia transeamus. sed prius vnum proferam; quod est simile diuino & ob nimiam verustatẽ; in & quod is, quem nominabo, ex hominibus* inter deos relatus est. Apud Ciceronẽ C. Cotta pontifex disputans contra Stoicos de religionibus, et de varietate opinionum, quæ solent esse de diis: ut more Academicorum omnia faceret incerta; quinque fuisse Mercurios ait: & enumeratis per ordinẽ quatuor, quintum fuisse eũ, à quo occisus sit Argus: ob eamq; causam in Aegyptum profugisse; atque Aegyptiis

^{Thoyth} leges, ac literas tradidisse. Hunc Aegypti* Thorh appellant. à quo apud eos primus anni sui menses, id est Septem-ber, nomen accepit. Idem oppidum cõdidit; quod etiã nunc

^{Pheneatze} Grace vocatur ἐρμόπολις: & Saita colunt eum religiose. Qui tametsi homo, fuit tamen antiquissimus & instruetissimus omni genere doctrina: adeo, ut ei multarum rerũ, & artium scientia, Trismegisto cognomẽ imponeret. Hic scripsit libros, & quidem multos, ad cognitionem diuinarum rerum pertinentes. in quibus maiestatem summi, ac singularis Dei asserit: h̄stemq; nominibus appellat, quibus nos, Deum, & patrem. ac nequis nomen eius requi-

reret:

reret: ἀνώουμος, esse dixit; eo quòd nominis proprietate non egeat, ob ipsam scilicet vnitatem. Ipsius hæc verba sunt: ὁ ὃ θεός, εἷς, ὁ ὃ εἷς ὀνόματος ἔ προσδέεται. εἷς γὰρ ὁ ὦν ἀνώουμος. Deo igitur nomen non est; quia solus est: nec opus est proprio vocabulo; nisi cũ discrimen exigit multitudo; ut vnquamque personam sua nota, & appellatione designes. Deo autem, quia semper vnus est, proprium nomen est Deus. Superest de responsis, carminibusq; sacris testimonia, quæ sunt multo certiora, proferre. Nam fortasse q̄, cõtra quos agimus, nec poetis putant esse credendum, tanquam vana fingentibus; nec philosophis, quòd errare potuerunt, quia & hi homines fuerunt. M. Varro, quo nemo vnquam doctior, ne apud Græcos quidẽ, nedum apud Latinos; in libris rerum diuinarum, quos ad C. Casarem pontificem maximum scripsit: cum de quindecim viris loqueretur, Sibyllinos libros ait nõ fuisse vnus Sibylle; sed appellari vno nomine Sibyllinos, quòd omnes semina vates, Sibylla sunt à veteribus nuncupata, vel ab vnũs Delphidis nomine; vel à consiliis deorum denuntiandis. σὺς enim deos non θεός, & consilium non βουλὴν, sed βουλὴν appellabant Aeolico genere sermonis. Itaque Sibyllam dictam esse quasi θεοβούλην. Caterum Sibyllas decem numero fuisse: easq; omnes enumerauit sub auctoribus, qui de singulis scriptitarũt: Primam fuisse de Persis; cuius mentionem fecerit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit: Secundam Libyssam; cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo: Tertiam Delphicã, de qua Chryssippus loquitur in eo libro, quẽ de diuinatione composuit: Quartam Cumaam in Italia; quam Neuius in libris belli Punicis, Piso in annalibus nominat: Quintã Erythraam; quam Apollodorus Erythraeus affirmat suam fuisse ciuem: eamq; Graijs Ilium petentibus vaticinatam, et perituram esse Troiam; & Homerum mendacia scripturum: Sextam Samiam;

Samiam; de qua scripsit Eratosthenes in antiquis annalibus Samiorum reperisse se scriptum: Septimam Cumanā, nomine Amaltheam: quæ ab alijs Demophile, vel Herophile nominatur: eamq; nouem libros attulisse ad Regem Tarquiniū Priscum; ac pro eis trecentos philippeos postulasse; Regemq; aspernatū pretij magnitudinē, derisisse mulieris insaniam. illā in cōspectu Regis tres cōbussisse; ac pro reliquis idē pretiū postulasse: Tarquiniū multo magis mulierē insanire putasse. Quæ denuo tribus alijs exustis, cum in eodē pretio perseueraret; motum esse regem; ac residuo trecentis aureis emisse quorum postea numerus sit auctus, Capitolio reſecto; quod ex omnibus ciuitatibus & Italicis, & Gracis, & præcipue Erythraeis coacti, allatiq; sunt Romam, cuiuscunque Sibylla nomine fuerunt: Octauam Helleſponticā in agro Troiano natam, vico Marpeſſo, circa oppidū Gergithium; quam scribit Heraclides Ponticus Solonis & Cyri fuisse temporibus: Nonā Phrygiam, quæ vaticinata sit Ancyra: Decimā Tiburiē, nomine Albunæ; quæ Tiburi colitur, vt dea, iuxta ripas amnis Amenis: cuius in gurgite simulachrū eius inuentū esse dicitur, tenēs in manu librū. Cuius sacra senatus in Capitoliū tranſtulit. Harum omniū Sibyllarū carmina & seruntur, et habētur præterquā Cumæ: cuius libri à Romanis occultantur; nec eos ab vllō, nisi à quindecim viris, inspicere fas est. Et sunt singularū singuli libri: qui quia Sibylla nomine inscribuntur; vnius esse creduntur; suntq; confusi: nec discerni, ac suum cuique assignari potest, nisi Erythraea quæ & nomē suum verum carmini inseruit; & Erythraeam se nominatum iri, prælocuta est; cum esset orta Babylonia. sed et nos cōfuse Sibyllā dicemus; sicubi testimonijs earū fuerit abutēdū. Omnes igitur hæ Sibyllæ vnū Deū predicāt, maxime tamē Erythraæ: quæ celebrior inter ceteras, ac nobilior habetur: siquidē Fenestella diligentissimus scriptor de xv vi-

poposcisse

fuerint

nominæ vbi

ris dicens, ait, restituito Capitolio retulisse ad senatū C. Curionē Cos. vt legati Erythras mitterentur; qui carmina Sibyllæ conquisita, Romam deportarent: itaq; missos esse, P. Gabinium, M. Octaciliū, I. Valerium: qui descriptos à priuatis versus circa mille Romam deportarunt. idē supra ostendimus dixisse Varronem. In ijs ergo versibus, quos legati Romam attulerunt, de vno Deo hæc sunt testimonia:

Εἷς θεός ὁς μόνος ἐστὶν ὁ παῖρ ἀνεγένετο ἀρχὺντος.
Hunc esse solum Deum, summum, qui cælum fecerit, luminibusq; distinxerit.

ἀλλὰ θεός μόνος εἷς παντὲρτατος ὁσ ἀπὸ κένου
ὄυρανὸν ἠ ἐλεῖν τε καὶ ἀσέρας, ἠδὲ στεῖνην.
καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατα ὄριμα λαοῦντων.
Qui quoniā solum sit adificator mundi, & artifex terræ, vel quib; cōstat, vel qua in eo sunt; solū colī oportere, testatur.

αὐτὸς μόνος ὄντα σέβει ἠγίτορα κόσμου.
ὁς μόνος εἷς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶν ἔτι χειρ.
Item alia Sibylla, quacunque est, cum perferre se ad homines Dei vocem diceret; sic ait:

εἷς μόνος εἷς θεός καὶ ἐκ ἐστὶ θεός ἄλλος.
Exequeretur nunc testimonia ceterarum: nisi & hæc sufficerent; & illa opportunioribus locis reseruarem. Sed cum defendamus causam veritatis apud eos, qui aberrantes à veritate, falsis religionibus seruiunt: quod genus probationis aduersus eos magis adhibere debemus; quā vt eos deorum suorum testimonijs reuincamus?

Apollo enim, quem præter ceteros diuinum, maximeq; fatidicū existimant; Colophone respondens, quod Delphi credo emigrauerat, Asia ductus amantitate: quærenti suadans, quis esset, aut quid esset omnino Deus; respondit viginti & vno versibus. Quorum hoc principium est:

αὐτοφύης εἰ δὲ δακτος ἀμύτης ἀσφραγιστός.
ἕνόςμα μὲν δὲ λόγῳ χαρτέμενον ἐν πυρὶ ναίον.
B TET

ἄντι θεός, μικρὰ δὲ θεοῦ μέγας ἀγγελοι ἡμῶν.

Nunquid potest suspicari de Ioue esse dictum, qui & matrem habuit, & nomen? Quid, quod Mercurius ille ter maximus; cuius supra mentionem feci; non modo ἀμάρτυρα, vt Apollo; sed ἀπάτωρα, quoque appellat Deum; quod origo illi non sit aliunde? Nec enim potest ab vlllo esse generatus, ^{generauit} qui ipse vniuersa generauerit. Satis (vt opinor) & argumentis docui, & testibus confirmavi, quod per se satis clarū est, Vnum esse regem mundi, vnum patrē, vnum Deum. Sed fortasse querat aliquis à nobis idem illud, quod apud Ciceronem querit Hortensius. Si Deus vnus est: qua esse beata solitudo queat? Tanquā nos, qui vnum esse dicimus, deserturū ac solitariū esse dicamus. habet enim ministros: quos vocamus nuntios. Et est illud verum, quod dixisse in exhortationibus Senecam supra retuli: genuisse regni sui ministros Deum. Verū hi neque dii sunt, neque deos se vocari, aut coli volunt: quippe qui nihil prater iussum, ac voluntatē Dei faciunt. Nec tamen illi sunt, qui vulgo coluntur: quorum & exiguis, & certus est numerus. Quod si cultores Deorū, eos ipsos se colere putant, quos summi Dei ministros appellamus: nihil est, quod nobis faciant inuidiā, qui vnum Deum dicamus, multos negemus. Si eos multitudo delectat: nō duodecim dicimus, aut trecentos sexaginta quinq; (vt Orpheus) sed innumerabiles esse arguimus eorū errores in diuersum, qui tam paucos putant. Sciant tamē, quo nomine appellari debeant: ne Deum verum violent: ^{explodunt} cuius nomen exponunt, dum pluribus tribuunt. Credant Apollini suo; qui eodem illo responso vt Iouis principatum, sic etiam ceteris diis abstulit nomen. Tertius enim versus ostendit, Dei ministros, non Deos, verū angelos appellari oportere. De se quidem ille mentitur est, qui cum sit è numero demonum, angelis se Dei aggregauit: deniq; in aliis responsis, demonem se esse, confessus est. Nam cum interrogaretur,

rogaretur, quomodo sibi supplicari vellet, ita respondit:

πάνσοφες πάντοθ' ἰδ' αὐτ' ἐκλοοῖσσοφες κέκλυθι δαίμων.

Item rursus cum preces in Apollinem Smyntheum rogatus expromeret, ab hac versus exorsus est:

ἀρμονίη κόσμου φαισφορεῖ καὶ σοφὴ δαίμων.

Quid ergo superest, nisi vt sua confessione verberibus veri Det, ac poena subsiaceat sempiterna? Nam in alio response ita dixit:

δαίμονες οἱ φορτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πάντων ἀκάματοι δάμναται ὑπὸ μάστιγι θεοῦ.

De vtriusque generibus in 11. lib. differemus. Interim nobis sat est, quod dum se honorare vult, et in celo collocare, confessus est, id quod res habet, quomodo sint appellandi, qui Deo assistunt. Retrahant ergo se homines ab erroribus; & abiectis religionibus prauis, parentem suum, dominumque cognoscāt: cuius nec virtus aestimari potest, nec magnitudo perspici, nec principium comprehendī. cum ad illum mentis humana intentio, & acumen, & memoria peruenerit quasi subductis, & consumptis omnibus viis: subsistit, haeret, deficit: nec est aliquid vltius, quod progredi possit. Verū quia fieri non potest, quin id, quod sit, aliquando esse cœperit: consequens est, vt quando nihil ante illum fuit, ipse ante ^{quoniam} omnia ex seipso sit procreatus. ideoq; ab Apolline ἀύλοφους, à Sibylla ἀύλογους, & ἀλέωντος, & ἀπόλητος nominatur. quod Seneca vir acutus in exhortationibus vidit. Nos, inquit, aliunde pendemus. Itaque ad aliquem respicimus, cui, quod est optimum in nobis, animam debeamus. Alius nos edidit; alius instruxit: Deus ipse se fecit.

His igitur tot & tantis testibus comprobatur, vnius Dei potestate, ac prouidētia mundū gubernari. cuius vim, maiestatemque tantam esse dicit in Timao Plato; vt eam neque mente concipere, neque verbis enarrare quisquam possit ob nimiam et inestimabilem potestatem. Dubitet ergo ^{verū} aliquis,

+ Cautē leg

aliquis, an quicquam difficile, aut impossibile sit Deo: qui tanta, tamq̃ mirifica opera prouidentia excogitauit, virtute constituit, ratione perfecit, nunc autem spiritu sustentet, potestate moderetur, inexcogitabilis, ineffabilis, et nulli alij satis notus quàm sibi? Vnde mihi de tanta maiestate sapius cogitanti; qui Deos colūt, interdū videri solent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam non multum à mutis animalibus differentes; qui credant, eos, qui geniti sunt maris ac fœmina coitu, aliquid maiestatis, diuinæq; virtutis habere potuisse: cum Sibylla Erythræa dicat,

ὁ δὲ δύναιτ' ἀνδρῶς

ἐκ κερῶν καί τρῶς τὰ θεὸς τὸ ἰσχωμένους εἶναι.

Quod si est verum, sicuti est: apparet, Herculem, Apollinē, Liberum, Mercurium, Iouēq; ipsum cum cæteris homines fuisse; quoniam sunt ex duobus sexibus nati. Quid est autem tam remotum à Deo, quàm id opus, quod ipse ad propagandam sobolem mortalibus tribuit? Et quod sine substantia corporali nullum potest esse? Dij ergo, si sunt immortales, et aterni; quid opus est altero sexu? cū successione nō egeant, qui futuri sunt semper? Nā profecto in hominibus, cæterisq; animantibus diuersitas sexus, & coitio, & generatio nullā habet aliam rationē, nisi vt omnia genera viuientium, quando sunt conditione mortalitatis obitura, mutua possint successione seruari. Deo autē, qui est sempiternus; neq; alter sexus; neq; successio necessaria est. Dicit aliquis, vt habeat vel ministros, vel in quos ipse possit dominari. Quid igitur opus est sexu fœmineo: cum Deus, qui est omnipotens, sine vsu, et opera fœmine possit filios procreare? Nā si quibusdā minutis animalibus id præstitit, vt sibi è folijs natos, & suauibus herbis Ore legat: cur existimet aliquis, ipsum Deū nisi ex permissione sexus alterius non posse generare? Illos igitur, quos imperiti et insipientes tanquam Deos & nuncupant, & adorant: nemo est tam incon-

inconsideratus; qui non intelligat fuisse mortales. Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dij crediti sunt? Nimirū quia reges maximi, ac potentissimi fuerunt: ob merita virtutum suarum, aut munerum, aut artium reperarum, cum chari fuissent iis, quibus imperitauerant; in memoriam sunt consecrati. quod si quis dubitet: res eorum gestas, & facta consideret; quæ vniuersa tam pœta, quàm historici veteres prodiderunt.

Hercules, qui ob virtutem clarissimus, & quasi Africanus inter deos habetur: nōne orbē terræ, quem peragrasset, ac purgasset narratur; stupris, libidinibus, adulterijs, inquinauit? nec mirū: cū esset adulterio genitus Alcmena. Quid tandem potuit in eo esse diuini; qui suis ipse virijs mancipatus, & mares, & fœminas contra omnes leges infamia, dedecore, flagitio affecit? Sed nē illa quidem, quæ magna, & mirabilia gessit; talia iudicanda sunt, vt virtutibus diuinis tribuenda videantur. Quid enim tā magnificū, si leonē, aprumq; superauit? si aues sagittis deiecit? si regium stabulum eggressus? si virginē vicit, cingulumq; detraxit? si equos feroces cum domino interemit? Opera sunt ista fortis viri; hominis tamen. Illa enim, quæ vicit, fragilia, & mortalia fuerunt. Nulla enim est (vt ait Orator) tanta vis; quæ non ferro, ac viribus debilitari, frangiq; possit. At animū vincere, iracundiam cohibere; fortissimi est. quæ ille nec fecit vnquam, nec potuit. Hæc qui faciat: non modo ego eum cū summis viris comparo: sed simillimum Deo iudico. Vellem, adiecisset de libidine, luxuria, cupiditate, insolentia; vt virtutem eius impleret, quem simile Deo iudicabat. Nō enim fortior iudicandus est, qui leonem, quàm qui violentiam, violentam

finiū de stabulo, quā qui vitia de corde suo eggerit quae magis sunt pernicioſa, quia domestica, & propria mala sunt: quā illa: quae et vitari poterant, & caueri. Ex quo fit; ut ille solus; vir fortis debeat iudicari, qui tēperans est, et moderatus, et iustus. Quod si cogitet aliquis, quae sint Dei opera: iā haec omnia, quae mirantur homines ineptissimi, ridicula iudicabit. Illa enim nō diuinis virtutibus, quas ignorant, sed infirmitate suarū viriū metiuntur. Nā illud quidē nemo negabit, Hercule nō tātum Eurystheo seruisse regi, quod aliquatenus honestum videri potest; sed etiam impudica mulieri Omphala: quae illū vestibus suis indutum, sedere ad pedes suos iubebat pensa facientem. detestabilis turpitudine. sed tanti erat voluptas. Quid tu, inquiet aliquis, poētis ne credendū putas? Quid nī putem? Non enim ista Lucilius narrat, aut Lucianus; qui Dīs et hominibus non pepercit: sed hi potissimū, qui Deorū laudes canebant. Quibus igitur credemus, si fide laudantibus non habemus? Qui hos mentiri putat: proferat alios, quibus credamus, auctores: qui nos doceant, qui sint isti Dī; quomodo, vnde orti: quae sit vis eorum: qui numerus: quae potestas: quid in his admirabile: quid cultu dignum: quod deniq; certius veriusq; mysteriū, nullos dabit. Credamus igitur istis; qui nō vt reprehenderent, sunt locuti; sed vt predicarent. Nauigauit ergo cū Argonautis; expugnauitq; Troiā, iratus Laomedonti ob negatam sibi pro filia salute mercedem. vnde, quo tempore fuerit, apparet. Idem furore, atque insania percitus, uxorem suam cum liberis interemit. Hunc homines deum putant? sed Philoctetes eius hares non putauit; qui facem suppositus arſuro; qui artus eius, & neruos cremari, ac diffuere vidit; qui ossa eius, ac cineres in Oeta monte sepeliuit: pro quo munere sagittas eius accepit.

10 Aesculapius & ipse non sine flagitio Apollinis natus, quid fecit aliud diuinis honoribus dignū, nisi quod sanauit Hippolytum?

Hippolytum? mortem sane habuit clariorem; quod à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitiſ de illustribus viris differens, ait, incertis parentibus natum; expositum, & à venatoribus inuentū; canino lacte nutritū; Chironi traditum, didicisse medicinam: fuisse autem Messenium, sed Epidauri moratum. Tullius etiam Cynosurus ait sepultum. Quid Apollo pater eius? Nō ne ob amorem, quo flagrauit, turpissime gregem pauit alienum; & muros Laomedontis extruxit? cum Neptuno mercede conductus. quae illi negari potuit impune: ab eoq; primo Rex perfidus, quicquid cum Dīs pepigisset, didicit abnegare. Idem formosum puerum & dum amat, violauit; &, dum ludit, occidit. Homicida Mars, & per gratiam cadu crimine ab Atheniensibus liberatus; ne videretur nimis ferus, & immanis; adulterium cum Venere commisit. Castor & Pollux, dum alias sponſas rapiunt, esse gemini deserunt. nam dolore iniuria concitatus Idas, alterum gladio transuerberauit; et eosdem poēta alternis viuere, alternis mori narrat: vt iam sint non Deorum tantum, sed omnium mortalium miserimi; quibus semel mori non licet. hos tamen Homerus ambos simpliciter (non vt poēta solent) mortuos esse testatur. Nam cum faceret in muris asidētē Priamo Helenam, cunctos Graecia principes recognoscere; solos autem se fratres suos requirere: subiecit orationi eius huiusmodi verſum.

Hac ait. ast illos retinebat terra sepultos.

Fur ac nebulo Mercurius, quid ad famam sui reliquit, nisi memoriā fraudum suarum? Calo scilicet dignus; quia palastram docuit; & lyram primus inuenit. Liberū patre, in senatu Deorum summa auctoritatis, primaq; esse sententia, necesse est: quia praeter Iouem solus omnium triumphauit; exercitum duxit; Indos debellauit. sed inuictus ille Imperator Indicus maximus* ab amore ac libidine turpissime

piſſime victus eſt. Delatus enim* Diam cum ſemiuirō co-
mitatu, naſtus eſt impudicam mulierem in litore: ac ſidu-
cia victoria Indica vir eſſe voluit; ne nimium molliſ videre-
tur: atque illam patris produſtricem, fratris interemptri-
cem, ab alio relictam, & repudiatam, in coniugium ſibi
vendicauit; & liberã fecit; & cum ea pariter aſcendit in
calum. Quid horum omnium pater Iupiter, qui in ſolenni
precatione Optimus Maximus nominatur? non ne à prima
ſua pueritia impius, ac pene paricida deprehenditur? cum
patrem regna expulit, ac fugauit: nec expectauit mortem
decrepiti ſenis, cupiditate regnandi. & cum paternum ſo-
lium per vim, per arma cepiſſet: bello eſt à Titanibus laceſ-
ſitus. quod humano generi principium fuit malorum. quib-
us victis, & pace in perpetuum comparata, reliquam
ſuam vitam in ſtupris, adulteris que conſumpſit. Omittit
virgines, quas imminuit. id enim tolerabile iudicari ſo-
let. Amphitryonem ac Tyndarum præterire non poſſum:
quorum domos dedecore, atque infamia pleniffimas red-
didit. illud vero ſumma impietatis, ac ſcleris, quod regiũ
puerum rapuit ad ſtuprum. Parum enim videbatur, ſi in
expugnanda ſcæminarũ pudicitia maculoſus eſſet, ac tur-
pis: niſi etiam ſexui ſuo iniuriam faceret, hoc eſt verum
adulterium: quod fit contra naturam. hæc qui fecit; vide-
rimus, an maximus; certe optimus non eſt. quod nomen à
corruptoribus, ab adulteris, ab inceſtis abeſt: niſi forte nos
erramus homines; qui talia facientes, ſcleratos vocamus,
ac perditos; omnibusq; pœnis digniſſimos iudicamus. Stul-
tus autem M. Tullius, qui C. Verri adulteria obiecit: ea-
dem enim Iupiter, quem colebat, admifiſit: qui P. Clodio
ſororis inceſtum: at illi Optimo Maximo eadem fuit &
ſoror, & coniux.

II.

Quis eſt igitur tam excors, qui hunc in cœlo regnare
puet; qui ne in terra quidem debuit? Non inſulſe quidam
poeta

poeta triumphũ Cupidinis ſcripſit: quo in libro non modo
potentiſſimum Deorum Cupidinem, ſed etiam victorem
facit. Enumeratis enim amoribus ſingularum; quibus in
potefſtatem Cupidinis, ditionemq; veniſſent: inſtruit pom-
pam; in qua Iupiter cum cæteris Diis ante currum trium-
phantis ducitur cæthenatus. eleganter id quidem à poëta
figuratum: ſed tamen nõ multum diſtat à vero. Qui enim
virtutis eſt expertus; qui* cupiditatibus, ac libidinibus ma-
lis vincitur: nõ Cupidini (vt ille finxit) ſed morti ſubiectus
eſt ſempiterna. Sed omittamus de moribus dicere: rē con-
ſideremus: vt intelligant homines, in quibus miſeri verſen-
tur erroribus. Regnare in cælo Iouẽ vulgus exiſtimat. id &
doctis pariter, & indoctis perſuaſum eſt. quod & religio
ipſa, & preces, & hymni, & delubra, & ſimulachra
demonſtrant. Eundem tamen Saturno, & Rhea genitum
conſitentur. Quomodo poteſt Deus videri; aut credi (vt
ait poëta) hominum, rerumq; repertor; ante cuius oriũ inſi-
nita hominũ millia fuerunt? Eorum ſcilicet, qui Saturno
regnante vixerunt, ac priores luce, quam Iupiter, ſunt po-
ſiti. Video aliũ Deũ regẽ fuiſſe primis temporibus, aliũ con-
ſequentibus. Poteſt ergo fieri, vt alius ſit poſtea futurus. Si
enim regnum prius mutatum eſt: cur deſperemus etiam
poſterius poſſe mutari? niſi forte Saturnus generare potuit
fortiorem: Iupiter non poteſt. At qui diuinũ imperium aut
ſemper immutabile eſt: aut ſi eſt mutabile, quod fieri non
poteſt; ſemper vtiq; mutabile eſt. Poteſt ergo Iupiter re-
gnum amittere; ſicut pater eius amiſit. ita plane. nam cum
idem neq; virginibus, neque maritatis vnquam peperciſſet:
abſtinuit ſe tamẽ vna Thetide: quod reſponſum fuit, maio-
rem patre ſuo futurum, quiſquis ex illa natus eſſet. Primum
in eo prudẽtia nõ Dei: cui niſi Themis futura dixiſſet, ipſe
neſcires. ſi autẽ diuinus non ſit: ne deus quidẽ ſit; vnde ipſa
diuinitas nominatur; vt ab homine humanitas. Deinde

cupiditate

conscientia imbecillitatis; qui timuit utiq; maiorem. quod qui facit; scit profecto non esse se maximum; quando quidem potest aliquid maius existere. Idem per Stygiam paludem sanctissime iurat,

Vna superstitio, superis qua reddita diuis.

Qua est ista superstitio: aut à quo reddita? Est ergo aliqua potestas maxima; qua peierantes deos puniat? qua tanta formido est paludis inferna; si sunt immortales? quid metuunt eam; quam visuri non sunt, nisi quos mori necesse est? Quid igitur homines oculos suos in calu tollunt? quid per superos deserant; cum ipsi superi ad inferos deuoluantur? ibiq; habeant quod venerentur, & adorent? Illud vero quale est: esse fata, quibus dii omnes et ipse Iupiter pareat. Si Parcarum tanta vis est, ut plus possint quam caelestes uniuersi, quamque ipse rector, ac dominus: cur non illa potius regnare dicatur; quarum legibus, ac statutis parere omnes deos necessitas cogit? Nunc cui dubium est; quin is, qui alicui rei obsequitur, maximus non sit: nam si sit; non accipiat fata, sed faciat. Nunc ad illud, quod omiseram, redeo. In vna utiq; sola fuit continentior, cum eam deperiret; & non virtute aliqua, sed metu successoris. Quae formido utiq; eius est; qui sit & mortalis & imbecillus, & nihili. quippe qui potuit et tunc, cum nasceretur, extingui; sicut frater eius ante genitus extinctus est. qui si viuere potuisset: nunquam minori concessisset imperium. ipse autem furto seruatus, furtimq; nutritus, Zeus siue Zeus appellatus est; non, ut isti putant, à seruore caelestis ignis; vel quod vita sit dator; vel quod animantibus inspiret animas, quae virtus solius dei est (quam enim possit inspirare animam, qui ipse accipit aliunde?) sed quod primus ex liberis Saturni maribus vixerit. Potuerunt igitur homines alium Deum habere* regem, si Saturnus non fuisset ab vxore delusus. At enim poeta ista finxerunt. Errat quisquis hoc putat, illi enim de hominibus loquebatur:

tur: sed ut eos ornarent, quorum memoriam laudibus celebrabant; deos esse dixerunt. Itaque illa potius ficta sunt, quae tanquam de diis; non illa, quae tanquam de hominibus locuti sunt. quod clarum fiet exemplo, quod inferemus. Damna violaturus, aureos numos largiter in sinum eius infudit. Haec stupri merces fuit. At poeta, qui quasi de deo loquebantur; ne auctoritatem credita maiestatis infringere; finxerunt ipsum in aureo imbri delapsum, eadem figura, qua imbres ferreos dicunt; cum multitudinem telorum, sagittarumq; describunt. Rapuisse dicitur in aquila Catamitum. poetica color est. sed aut per legionem rapuit; cuius insigne aquila est: aut nauis, in qua est impositus; tutclam habuit in aquila figuratam; sicut taurum, cum rapuit, & transuexit Europam. Eodem modo conuertisse in bouem traditur Io Iuachii filiam. quae ut iram Iunonis effugeret; ut erat iam fetis obsita, iam bos tranasse dicitur mare; in Aegyptumq; venisse; atque ibi recepta pristina forma, dea facta; quae nunc Isis vocatur. Quo igitur argumento probari potest, nec Europam in Tauro sedisse; nec Io factam bouem? Quod certus dies habetur in fastis; quo Isis nauigium celebratur. quae res docet non tranasse illam, sed nauigasse. Igitur qui sapere sibi videntur: quia intelligunt viuum, terrenumq; corpus in caelo esse non posse: totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant; nec sentiunt, in terra id esse factum; quia res, ac libido ipsa terrena est. Non ergo res ipsas gestas finxerunt poeta: quod si facerent; essent vanissimi: sed rebus gestis addiderunt quendam colorem. Non enim obrectantes illa dicebant; sed ornare cupientes. Hinc homines decipiuntur: maxime quod, dum haec omnia ficta esse arbitratur à poetis; colunt quod ignorant. nesciunt enim, qui sit poetica licentia modus; quod usq; progressi fingendo liceat: cum officium poeta sit in eo, ut ea, quae gesta sunt vere, in aliquas species obliquis figuratiombus cum

cum decore aliquo conuersa traducat. Totum autē, quod referas, fingere; id est, ineptū esse, et mendacē potius quam poetam, sed ^{finxerint} finxerunt ista, quae fabulosa creduntur, nūm etiam illa, quae de diis fœminis, deorumq; connubijs dicta sunt? Cur igitur sic figurantur, sic coluntur? nisi forte non tantum poëta, sed pictōres etiā imaginum mentiuntur. Si enim hic Iupiter, qui à vobis dicitur Deus, non is est, qui ex Saturno, & Ope natus est: non oportuit nisi solius simulachram in templis omnibus collocari. quid sibi mulierum effigies volunt? quid sexus infirmus? in quem si cecidit Iupiter: tum vero ipsi lapides hominē fatebuntur. Mentitos autē esse poëtas; et his tamē credunt; immo vero nō esse mentitos, re ipsa probant. Ita enim deorū simulachra con fingūt; vt ex ipsa diuersitate sexus appareat vera esse, quae dicunt poëta. Nam quod aliud argumentum habet imago Catamiti, & effigies aquila; cum ante pedes Iouis ponuntur in templis; & cum ipso pariter adorantur: nisi vt nefandi sceleris, ac stupri memoria maneat in aeternum? Non igitur a poëtis totum fictum est. aliquid fortasse traductum, & obliqua figuratiōe obscuratum; quod veritas inuoluta tegetetur: sicut illud de sortitiōe regnorū. Aiunt enim Ioui calum obtigisse, Neptuno mare; inferna Plutoni. cur nō terra potius in sorte tertiā venit: nisi quod in terra gesta res est. Ergo illud in vero est; quod regnū orbis ita partiti, sortitiq; sunt; vt Orientis imperiū Ioui cederet; Plutoni, cui cognomē Agesilao fuit, pars Occidētis obtingeret: eo quod a plaga ^{orientis} Oriens, ex qua lux mortalibus datur, superior. Occidētis autē, inferior esse videatur. Sic veritatē mēdacio velauerūt; vt veritas ipsa persuasiōni publicāe nihil derogaret. De Neptuni sorte manifestū est, cuius regnum tale fuisse dicimus, quale M. Antonij fuit infimum illud imperiū; cui totius orāe maritima potest atē senatus decreuerat; vt pradones persequeretur, ac mare omne ^{Pompeij vi. n.} pacaret.

pacaret. Sic Neptuno maritima omnia cum insulis obuenierunt. Quomodo id probari potest? Nimirū veteres historia docēt. Antiquus auctor Eubemerus, qui fuit ex ciuitate Messana, res gestas Iouis, et ceterorum, qui dii putantur, collegit; historiamq; cōtexuit ex titulis, & inscriptionibus sacris, quae in antiquissimis templis habebantur, maximeq; in fano Iouis Triphylj; vbi aureā columnam positā esse ab ipso Ioue, titulus indicabat: in qua columna gesta sua perscripsit; vt monument esset posteris rerum suarum. Hanc historiam interpretatus est Ennius, & secutus. cuius haec verba sunt ibi. * Iupiter imperium Neptuno dat maris; vt ^{vi. n.} insulis omnibus. & quae ^{secundam} secundū mare loca sunt, omnibus ^{mare loca} regnaret. Vera sunt ergo, quae loquūtur poëta; sed obtentu poëtis dedisse; vt Iouē dicerent cali regnū esse sortitū; quod Olympus ambiguū nomē est & montis, et cali. In Olympo autem Iouem habitasse, docet historia eadem: quae dicit. Ea tempestate Iupiter in monte Olympo maximam partē vita colebat; & eō ad eum in ius veniebant; si qua res in controuersia erant. Item, si quis quid noui inuenerat, quod ad vitam humanam vtile esset; eō veniebat; atq; Ioui ostendebat. Multa in hunc modū poëta transferunt; non vt in deos mentiantur, quos colunt; sed vt figuris, ^{verficoloribus} variisq; coloribus venustatem, ac leporem carminibus suis addant. Qui autē nō intelligunt, quomodo, aut quare quidque ^{figatur} figuratur: poëtas velut mendaces, et sacrilegos insequuntur. Hoc errore decepti etiā philosophi, quod ea, quae de Ioue feruntur, minime in deū cōuenire videbantur; duos Ioues fecerūt, vñ naturalē, alterū fabulosum. Viderunt ex parte, quod erat verum, eum scilicet, de quo poëta loquuntur, hominē fuisse: in illo autem naturali Ioue, vulgari cōsuetudine religionis inducti, errauerunt; quod in deum nomen hominū transfulerunt; qui (vt supra diximus) quia solus est, non indiget

indiget nomine. Iouem autē illum esse, qui sit ex Ope, Saturnoq; natus, negari nō potest. Vana igitur persuasio est eorum, qui nomē Iouis summo Deo tribuunt. Solent enim quidā errores suos hac excusatione defendere; qui conuicti de vno Deo, cum id negare non possunt, ipsum se colere affirmant: verum hoc sibi placere, vt Iupiter nominetur. quo quid absurdus? Iupiter enim sine contubernio coniugis, filiaq; coli nō solet. Vnde quid sit, apparet: nec fas est id nomen eo transferri, vbi nec Minerua est vlla, nec Iuno. Quid? quod huius nominis proprietates nō diuinam vim exprimit, sed humanam? Iouem enim, Iunonemq; à iuuando esse dictos Cicero interpretatur. Et Iupiter, quasi iuuans pater, dicitur; quod nomē in Deum minime cōgruit; quia iuuare hominis est, opus aliquid conferentis in eum, qui sit alienus, & exigui beneficij. Nemo sic Deū precatur, vt se adiuet; sed vt seruet, vt vitam, salutemq; tribuat: quod multo plus, ac maius est, quàm iuuare. Et quoniā de patre loquimur, nullus pater dicitur filios iuuare; cum eos generat, aut educat. Illud enim leuius est, quàm vt eo verbo magnitudo paterni beneficij exprimat. Quāto id magis inconueniens est Deo, qui verus est pater; per quē sumus, & cuius toti sumus; à quo fingimur, animamur, illuminamur; qui nobis vitam impertit, salutem tribuit, victū multiplicem subministrat. Nō intelligit beneficia diuina, qui se iuuari tantummodo à Deo putat. Ergo non imperitus modo, sed etiam impius est, qui nomine Iouis virtutē summā potestatis imminuit. Quare si Iouem ex rebus gestis, & ex moribus hominē fuisse, in terraq; regnasse deprehendimus: superest, vt mortem quoq; eius inuestigemus. Ennius in sacra historia, descriptis omnibus, quae in vita sua gesit, ad vltimum sic ait: Deinde Iupiter postquam terrā quinquies circuiuit, omnibusq; amicis, atque cognatis suis imperium diuisit, reliquitq; hominibus lēges, mores, frumenta q; parauit,

rauit, multaq; alia bona fecit, immortalī gloria, memoriaq; affectus, sempiterna monumenta suis reliquit: etate pessum acta, in Creta vitam cōmutauit, & ad Deos abiit. eumq; Cretes filij sui curauerunt; decoraueruntq; eum: & sepulchrum eius est in Creta in oppido Gnofo: & dicitur Vesta hanc urbem creauisse: inq; sepulchro eius est inscriptum antiquis literis Graecis, ὁ Ζεὺς τῶ κρόνου, id est Latine: Iupiter Saturni. Hoc certe non poëta tradunt, sed antiquarum rerum scriptores. quae adeo vera sunt, vt ea Sibyllinis versibus confirmentur, qui sunt tales:

δαίμονας ἀλύχως νεκρῶν εἰδῶλα καμόντων
ὄν κρήνη καύχημα τάρπης ἢ δούσιμος ἰχθῆ.

Cicero de natura deorum, cū tres Ioues à theologis nominari diceret, ait, tertium fuisse Cretensem, Saturni filium; cuius in illa insula sepulchrū ostenditur. Quomodo igitur potest Deus alibi esse viuus, alibi mortuus; alibi habere templū, alibi sepulchrū? Sciant ergo Romani, Capitoliū suū, i. summum caput religionū publicarū, nihil esse aliud, quàm inane monumentū. Veniamus nunc ad eius patrē, qui ante regnauit, & qui fortasse plus habebat in se; quod ex coitu tantorum elementorū genitus esse dicatur. Videamus, quid in eo fuerit Deo dignum: In primis illud, quod aureum seculum narratur habuisse; quod iustitia sub eo fuerit in terra. Teneo aliquid in eo, quod in eius filio non fuit. Quid enim tam cōueniens Deo, quàm iustum regimen, ac pium seculū? Sed cum eadē ratione natum esse cogito: nō possum putare Deum summū; quod videā esse aliquid antiquius, celi scilicet, atq; terrā. At ego Deum quaero; vltra quē nihil est omnino; qui fons, & origo sit rerum. Hic sit necesse est, qui cælum ipsum condidit, terramq; fundauit. Saturnus autem si ex his natus est (vt putatur) quemadmodum potest Deus esse principalis, qui alius ortū suum debet? aut quis praesuit mūdo, antequā Saturnus gigneretur? Sed hoc poëticum

eepentine

poeticum est (vt dicebam paulo ante) figmentum. nec enim fieri poterat, vt elementa insensibilia, tantog² interuallo separata, in vnū coirent, ac filium procrearet; aut is, qui natus esset, nō potissimum genitoribus similis existeret; sed eā formam gereret, quam parentes sui non habebant. Quaramus ergo, quid veritatis sub hac figura lateat. Minutius Felix in eo libro, qui Octavius inscribitur, sic argumentatus est: Saturnum, cum fugatus esset à filio, in Italiamq³ venisset: Cali filium dictū, quod soleamus eos, quorum virtutem miremur, aut qui* repentino aduenerint, de caelo cecidisse, dicere: terra autem; quidd ignotis parentibus natos, terra filios nominemus. Sunt hac quidē similia veri, non tamen vera: quia constat etiā tunc, cum regnaret, ita esse habitum. Potuit & argumentari: Saturnū, cū potentissimus rex esset, ad retinendā parentum suorum memoriam nomina eorū caelo, terraq³ indidisse; cum hac prius, aliis vocabulis appellarentur. qua ratione & montibus, et fluminibus nomina scimus imposita. Neq³ enim cum dicunt poetae de progenie Atlantū, aut Inachi fluminū; id potissimū dicunt, homines ex rebus* sensu carentibus potuisse generari; sed eos vtiq³ significant, qui nati sunt ex iis hominibus, qui vel viui, vel mortui, nomina montibus, aut fluminibus indiderunt. Nam id apud veteres, maximeq³ Gracos vsitatum fuit. sic maria eorum traxisse nomina accepimus, qui deciderant in ea, vt Aegaeum, Icarium, Helleponticum. & in Latio Auentinus vocabulam monti dedit, in quo sepultus est: Tyberinus vel Tybris amnis, in quo mersus est. Non ergo mirandum, si nomina eorum caelo, terraq³ attributa essent, qui reges genuerant potentissimos. Apparet ergo, non ex caelo natum esse: quod fieri non potest: sed ex eo homine, cui nomen Vrano fuit. quod esse verum, Trismegistus auctor est. qui cum diceret admodum paucos extitisse, in quibus esset perfecta doctrina, in his Vrannū, Saturnū, Mercu-

Mercurium cognatos suos nominauit. Hac ille quia ignorauit, aliud traduxit historiam. qui quoniam quomodo potuerit argumentari, ostendi: nunc dicam, quomodo, vbi, à quo sit hoc dictum. non enim Saturnus hoc, sed Iupiter fecit. In sacra historia sic Ennius tradit. Deinde * Pantum ^{Pan eum} deducit in montem, qui vocatur caeli stella. Postquam eō ascendit; contemplatus est late terras; ibiq³ in eo monte aram creat caelo: primusq³ in ea ara Iupiter sacrificauit, in eo loco suspexit in caelum, quod* nūc nos nominamus: idq³ ^{al. vi. n.} quod supra mundum erat, quod ether* vocatur, de sui aut ^{vocabatur} nomine caelo nomen indidit: idq³ Iupiter, quod ether vocatur, * precans, primum caelum nominauit: & eamq³ hostiā, ^{placans} ^{al. terræ} quam ibi sacravit, totam adoleuit. Nec hic tantum sacrificasse Iupiter inuenitur. Caesar quoq³ in Arato refert, Aeglaōthenem dicere, Iouem cum ex insula Naxo aduersus Titanas proficisceretur; & sacrificium faceret in litore: aquilam ei in auspiciū aduolasse: quam victor bono omine acceptā tutela sua subiugarit. Sacra verō historia etiā ante confedisse illi aquilam in capite, atq³ illi regnum portendisse, testatur. Cui ergo sacrificare Iupiter potuit, nisi Caelo suo? quem dicit Euhemerus in Oceano mortuum, & in oppido Aulatia sepultum.

Quoniam reuelauimus mysteria poetarum; & Saturni ¹² parentes inuenimus: ad virtutes eius, & facta redeamus. Iustus in regno fuit. Primum ex hoc ipso iam deus non est, quod fuit: Deinde quod ne iustus quidem fuit, sed impius non modo in filios, quos necauit, verum etiam in patrem; cui dicitur abscedisse genitalia. quod forsitan vere acciderit. Sed homines respectu elementi, quod dicitur caelum, totam fabulam explodunt tanquam ineptissimē fictam, quam tamen Stoici (vt solent) ad rationem physicam conantur traducere. quorum sententiam Cicero, de natura deorum differens, posuit. Celeste, inquit, altissimam, athe-

G riamq³

viāq; naturam, id est igneam, quæ per sese omnia gigneret, vacante voluerunt ea parte corporis, quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum. quæ ratio in Vestam potuit conuenire, si mas diceretur. Iccirco enim virginem putant Vestam, quia ignis inuiolabile sit elementum, nihilq; nasci possit ex eo. quippe qui omnia, quæ arripuerit, absumat. Ouidius in Fastis.

Nec tu aliud Vestam quam viuam intellige flammam:

Nataq; de flamma corpora nulla vides.

Iure igitur virgo est, quæ femina nulla remittit,

Nec capit, & comites virginitatis amat.

Vulcano quoq; id potuit ascribi, qui quidem putatur ignis. & tamen eam poëta non absciderunt. potuit & Soli; in quo est natura, & causa gignentium. nam sine Solis igneo calore neque nasci quicquam, neque augeri potest: ut nulli alij elemento magis opus sit genitalibus, quam calori, cuius foetu concipiuntur, nascuntur, sustentantur omnia. Postremo etiam si ita sit (ut volunt) qui magis abscissum esse caelum putemus, quam omnino sine genitalibus natum? Nam si per se gignit: non indigebat utique genitalibus, cum Saturnum ipsum procrearet. Si vero habuit; & à filio abscissa sunt: ortus rerum, & natura omnis interisset. Quid, quod ipsi Saturno non diuinum modo sensum, sed humanum quoq; admittunt? cum affirmant esse eum Saturnum, qui cursum, & conuersionem spatiorum, & temporum continet; eumq; græce id ipsum nomen habere. xgβovs enim dicitur. quod est idem, quod χρόνος, id est spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quod saturatur annis. Hac Ciceronis verba sunt exponentis sententiam Stoicorum. quæ quàm vana sit; cuius intelligere promptissimum est. Si enim Saturnus celi est filius: quomodo potuit aut tempus à cælo gigni; aut calum à tempore abscidi; aut postea tempus imperio spoliari à filio Ioue? Aut quomodo Iupiter

natus

natus est ex tempore? Aut quibus annis saturari possit ater nitas, cui nullus est finis?

Si ergo vana sunt istæ rationes philosophorum: quid superest, nisi ut vere factum esse credamus, id est hominem ab homine abscissum? nisi forte aliquis existimet Deum fuisse, qui timuit coheredem: cum, siquid diuinitatis habuisset, non patris genitalia debuisset amputare, sed propria, ne Iupiter nasceretur, qui cum regni possessione priuauit. Idem serorem suam Rheam, quam latine Opem dicimus, cum haberet uxorem: responso veritus esse dicitur, mares liberos educare: quod futurum esset, ut à filio pelleretur. quam rem metuens, natos sibi filios non utiq; deuorabat (ut ferunt fabula) sed necabat. quanquam scriptum sit in historia sacra, Saturnum, & Opem, ceterosq; tunc homines humanam carnem solitos esitare: verum primum Iouem leges hominibus, moresq; condentem, edicto prohibuisse, ne liceret eo cibo vesci. quod si verum est: quæ potest in eo fuisse iniustitia? Sed fictum sanè putemus, Saturnum filios deuorasse, modo cum aliqua ratione: nunc iccirco, num quod ait vulgus, comedis filios suos eum, qui extulerit, sepulturæq; mandauerit? Ops autem cum Iouem peperisset, subtraxit infantem; eumque nutriendum furtim misit in Cretam. Rursum imprudentiam reprehendam, necesse est. Cur enim responsum ab alio potius accepit? Cur in cælo constitutus, quæ gerebantur in terra, non videbat? Cur eum Corybantes cymbalis fefellerunt? Postremo cur extitit aliqua vis potentior, aut maior, quæ illius vinceret potestatem? Nimirum senex à iuvene facile victus est, ac spoliatus imperio. Fugit igitur expulsus; & in Italiam nauigio venit, cum errasset diu; sicut Ouidius in Pastorum libris refert.

Causa raris superest. Thuscum rate venit ad annem, Ante pererrato falcifer orbe Deus.

Hunc errantem, atque inopem Ianus excepit. cuius rei argumenta sunt nummi veteres. in quibus est cū duplici fronte Ianus, & in altera parte navis, sicut idē poëta subiecit. At bona posteritis puppim formavit in ære,

Hospitis aduentum testificata Dei.

Omnes ergo non tantum poëta, sed historiarum quoque ac rerum antiquarum scriptores, hominem fuisse cōsentiunt, qui res eius in Italia gestas memorie prodiderunt. Græci, Diodorus, & Thallus: Latini, Nepos, & Cassius, & Varro. Nam cum agresti quodam more in Italia viueretur:

Is genus indocile, ac dispersum montibus altis

Composuit, legesq; dedit; Latiumq; vocari

Maluit; his quoniam tutus latuisset in oris.

Censet ne aliquis deum esse, qui pulsus est, qui fugit, qui latuit: nemo tam stultus est. qui enim fugit, aut later: & vim, & mortem timeat, necesse est. Orpheus, qui temporibus eius recentior fuit: aperte, Saturnum in terra, & apud homines regnasse, commemorat.

Ἠρακλῆος μὲν ἀναξὶς ἔξ ἑσπερίων κρόνου ἀνδρῶν.

ἐν ᾧ κρόνου γένετ' αὐτὸς ἀναξὶς μέγας εὐρύπτεα ζεύς.

Item Macro noster.

Aureus hanc vitā in terris Saturnus agebat. & alio loco,

Aureās (vt perhibent) illo sub rege fuere

Sacula: sic placida populos in pace regebat.

Neg; superius dixit in cælo egisse vitam; neg; inferius superos in pace rexisse. vnde apparet, illum regem fuisse terrenum. quod alibi apertius declarat.

— Aureā condet

Sacula; quæ rursus Latio regnata per arua

Saturno quondam.

Ennius quidem in Euhemero, nō primum dicit regnasse Saturnum, sed Uranum patrem. Initio, inquit, primus in terris imperium summum Uranus habuit. is id regnum

vna

vna cum fratribus suis instituit, atq; paravit. non magna dissensio. siquidem maximorum auctorum de filio, ac patre dubitatio est. sed tamen vtrumque fieri potest; vt & primus Uranus eminere inter ceteros potentia cœperit, & principatum habere, non regnum; postea Saturnus maiores sibi opes comparauerit, ac regium nomen asciuerit.

Nunc quoniam ab iis, quæ retulimus, aliquantulum sacra historia dissentit: aperiamus ea, quæ veris literis continentur; ne poëtarum ineptias in accusandis religionibus sequi, ac probare videamur. Hæc Ennij verba sunt. Exiit Saturnus uxorem duxit Opē. Titan, qui maior natu erat, postulat vt ipse regnaret. ibi Vesta mater eorum, & sorores Ceres, atq; Ops suadent Saturno, vt de regno non concedat fratri. Ibi Titan, qui facile deterior esset, quàm Saturnus: iccirco, & quod videbat matrem, atq; sorores suas operam dare, vt Saturnus regnaret; cōcessit ei, vt is regnaret. Itaq; pactus est cum Saturno; vt siquid liberum virilis sexus ei natum esset, ne educaret. id eius rei causa fecit, vt ad suos gnatos regnum rediret. Tum Saturno filius qui primus natus est, eum necauerunt. Deinde posterius nati sunt gemini, Iupiter, atq; Iuno. Tum Iunonem Saturno in conspectum dedere; atq; Iouem clam abscondunt; dantq; eum Veste educandum, calantes Saturnum. Item Neptunum clam Saturno Ops parit; eumq; clanculum abscondit. ad eundem modum tertio partu Ops parit geminos, Plutonem, & Glaucam. Pluton latine est diæspiter. alij Orcum dicunt. ibi Glaucam filiam Saturno ostendunt; ac filium Plutonem calant, atq; abscondunt. Deinde Glauca parua emoritur. Hæc (vt scripta sunt) Iouis fratrumq; eius stirps, atque cognatio in hunc modum nobis ex sacra scriptione tradita est. Item paulo post hæc refert. Deinde Titan, postquam rescivit Saturno filios procreatos, atq; educatos esse clam: seducit secum filios suos, qui Titani vocantur;

cantur; fratremq; suum Saturnum, atq; Opem comprehendit; eosq; muro circumegit: & custodiam his apponit. Hæc historia quam vera sit, docet Sibylla Erythraea, eadem ferè dicens; nisi quod in paucis, quæ ad rem non pertinent, discrepat. Iupiter ergo liberatur summi sceleris crimine; quod patrem vinxisset compedibus perhibetur. id enim Titan patruus fecit; quod ille contra pacem, iusq; iurandum mares liberos sustulisset. Reliqua historia sic contexitur: Iouem adultum, cum audiisset patrem, atq; matrem custodiis circumseptos, atque in vincula coniectos; venisse cum magna Cretensium multitudine; Titanumq; ac filios eius pugnando vicisse: parentes vinculis excuisse: patri regnum reddidisse: atq; ita in Cretam remeasse: Post hæc deinde Saturno datam sortem, vt caueret, ne filius eum regno expelleret: illum eleuanda sortis, atque effugiendi periculi gratia insidiatum Ioui, vt eum necaret: Iouè cognitis insidiis regnum sibi denuo vendicasse; ac fugasse Saturnum. qui cum iactatus esset per omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum, vel necandum Iupiter miserat: vix in Italia locum, in quo lateret, inuenit.

15 Quibus ex rebus cum constet illos homines fuisse: non est obscurum, qua ratione Dii cœperint nominari. Si enim nulli reges ante Saturnum, vel Uranum fuerunt propter hominum raritatem, qui agrestem vitam sine vilo rectore viuiebant: non est dubium, quin illis temporibus homines regem ipsum, totamq; gentem summis laudibus, ac nouis honoribus iactare cœperint; vt etiam Deos appellarent. siue ob miraculum virtutis (hoc vere putabant rudes adhuc, & simplices) siue (vt fieri solet) in adulationem presentis potentie: siue ob beneficia, quibus erant ad humanitatem cōpositi. Deinde ipsi reges, cum chari fuissent iis, quorum vitam composuerant: magnum sui desiderium mortui re-

lique-

liquerunt. Itaque homines eorum simulachra sinxerunt; vt haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium. progressiq; longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperunt; vt & gratiam referre benemeritis viderentur; & successores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem. quod Cicero de natura Deorum docet, dicens. Suscepit autem vita hominum, consuetudoq; communis, vt beneficiis excellentes viros in calum fama, ac voluntate tolleret. Hinc Hercules, hinc Castor, hinc Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber. Et alio loco, atq; alio in plerisque ciuitatibus intelligi potest, acuenda virtutis gratia, aut quo libentius reipublica causa periculum adiret optimus quisque virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. Hæc scilicet ratione Romani Cæsares suos consecrauerunt, & Mauri reges suos. Sic paulatim religiones esse cœpere; dum illi primi, qui eos nouerant, eo ritu suos liberos, ac nepotes, deinde omnes posteros imbuerunt. Et hi tamen summi reges ob celebritatem nominis in prouinciis omnibus colebantur. Priuatim vero singuli populi gentis aut vrbs sua conditores, seu viri fortitudine insignes erant, seu femina castitate mirabiles; summa veneratione coluerunt, vt Aegyptij Isidæ, Mauri Iubam, Macedones Cabyrum, Pœni Vranum, Latini Faunum, Sabini Sancum, Romani Quirinum. Eodem vtiq; modo Athenæ Mineruam, Samos Iunonem, Paphos Venerè, Lemnos Vulcanū, Naxos Liberum, Apollinè Delphi. Sic per populos, atq; regiones varia sacra suscipita sunt; dum grati homines esse in suos principes cupiunt; & quos alios honores vita carentibus deferant, inuenire non possunt. Præterea pietas eorum, qui successerant, plurimum contulit ad errorem. qui (vt diuina stirpe nati viderentur) diuinos honores parentibus detulerunt, deferrig; inusserunt. Annè potest aliquis dubitare, quomodo religio-

nes deorum sint institutæ: cum apud Maronem legat Aeneæ verba socijs imperantis.

Nunc pateras libate Ioui, precibusque vocate Anchisen genitorem.

Cui non tantum immortalitatem, verum etiam ventorum tribuit potestatem.

Poscimus ventos; atque hæc mea sacra quotannis, Vrbe velut posita templis sibi ferre dicatis.

Idem scilicet de Ioue Liber, & Pan, & Mercurius, & Apollo, fecerunt: ac postea de his ipsis successores eorum. Accesserunt etiam poetae & compositis ad voluptatem carminibus; in calum eos sustulerunt: sicut faciunt qui apud reges etiam malos panegyricis mēdacibus adulantur. quod malum à Græcis ortum est. quorum leuitas instructa dicendi facultate, & copia, incredibile est quantas mendaciorum nebulas excitauerit. Itaque admirati eos, & susceperunt primi sacra illorum; & vniuersis gentibus tradiderunt. Ob hanc vanitatem Sibylla sic eos increpat.

Εἰλάς δ' ἢ τί πάροισθές ἐπ' ἀνδράσιν ἡγεμόναςσι;
Πρὸς τί δ' ἐδῶρα μάταια καλοφθιμένοις ἀνατίθεις;
Ζυῖς εἰδῶλοισι. τίς τοι πᾶντιν βάλειν ἐν νῶ
ὥς τέ σε τάδε ποιεῖν μέγαλοιο θεοῖο προσώπῃ
λειπομένου.

M. Tullius, qui non tantum perfectus orator, sed etiam philosophus fuit; siquidem solus exiit Platonis imitator: in eo libro, quo seipsum de morte filia consolatus est; non dubitauit dicere, Deos, qui publice colerentur, homines fuisse. Quod ipsius testimonium eo debet grauissimum iudicari, quod & augurale habuit sacerdotium; & eosdem se colere, venerarique testatur: Itaque, intra paucos versuculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filia eodē se modo cōsecraturum esse profiteretur; quo illi à veteribus sunt consecrati: & illos mortuos esse docuit; & originem

vana

vana superstitionis ostendit. Cum verò, inquit, & mares, & fœminas complures ex hominibus in deorum numero esse videamus; & eorum in vrribus, atque agris augustissima delubra veneremur: assentiamur eorum sapiētiæ; quorum ingenii, & inuentis omnem vitam legibus, & institutis excultam, constitutamque habemus. Quod si vllum vnquam animal consecrandum fuit: illud profecto fuit. Si Cadmi, aut Amphionis progenies, aut Tyndari in calum tollenda fama fuit: huic idem honos certe dicandus est. quod quidem faciam: teque omnium optimam, doctissimamque, approbantibus diis immortalibus ipsis in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo. Fortasse dicat aliquis, præ nimio luctu delirasse Ciceronem. Atqui omnis illa oratio, & doctrina & exemplis, & ipso loquendi genere perfecta, non ægri, sed constantis animi, ac iudicij fuit & hæc ipsa sententia nullum præfert indicium doloris. Neque enim puto illum tam varie, tam copiose, tam ornate scribere potuisse; nisi luctum eius & ratio ipsa, & consolatio amicorum, & temporis longitudo mitigasset. Quid, quod idem dicit in libro de Republica? idē de gloria? Nam de Legibus; quo in opere Platonem secutus, leges voluit ponere, quibus putaret vsuram esse iustam, & sapientem ciuitatem: de religione ita sanxit. Diuos, & eos, qui cœlestes semper habitant, colunt; & illos, quos in calo merita locauerunt, Herculem, Liberum, Aesculapium, Pollucem, Castorem, Quirinum. Itē in Thufculanis; cum diceret totum penē calum humano genere completum. Si voluero, inquit, scrutari vetera, & ex illis ea, quæ scriptores Græcia prodiderunt, eruere conner: ipsi illi maiorum gentium Dij qui habentur, hinc à nobis profecti in calum reperientur. Quare, quorum demonstrantur sepulchra in Græcia; remissere, quoniam eꝝ initiatus, quæ traduntur mysterijs: tum denique, quam

C

S

hoc

hoc late pateas, intelliges. Testatus est, videlicet Attici con-
sciētia ex ipsis mysteriis intelligi posse, quod omnes illi ho-
mines fuerunt, qui coluntur: & cum de Hercule, Libero,
Aesculapio, Castore, Polluce, incunctanter fateretur: de
Apolline ac Ioue patribus eorum, item de Neptuno, Vulca-
no, Marte, Mercurio, quos maiorum gentium Deos appel-
lauit, timuit aperte cōsiteri. Et iccirco ait, late hoc patere:
vt idem de Ioue, ceterisq; antiquioribus diis intelligamus.
quorum memoriam si eadem ratione veteres consecraue-
runt: qua se imaginē, nomenq; filia consecraturum esse di-
cit: ignosci mœrentibus potest, credētib; non potest. Quis
enim tā demens, qui consensu, & placito innumerabilium
fultorum, aperiri cælum mortuis arbitretur? aut aliquē,
quod ipse non habeat, dare alteri posse? Apud Romanos
Deus Iulius, quia hoc scelerato homini placuit Antonio;
Deus Quirinus, quia hoc pastoribus visum est: cum alter
germani fratru extiterit, alter patrie paricida. quod si
Cos. non fuisset Antonius: C. Caesar pro suis in rēpublicam
meritis etiam defuncti hominis honore caruisset; & quidē
consilio Pisonis soceri, & L. Caesaris propinqui: qui veta-
bant funus fieri: & Dolabella Cos. qui columnam in foro,
id est, titulum eius euerit; ac forum expiauit. Nam Ro-
mulum desiderio suis fuisse, declarat Ennius, apud quem
populus amissum regem dolens, hac loquitur.

O Romule Romule dic, ò,

Qualem te patrie custodem dij genuerunt?

Tu produxisti nos intr a luminis oras.

O pater, ò genitor, ò sanguen diis oriundum.

Ob hoc desiderium facilius creditum est Iulio Proculo mē-
titi, qui subornatus à patribus est, vt nuntiaret plebi suæ,
vidisse se regem humano habitu augustiorem; eumq; man-
dasse ad populum, vt sibi delubrum fieret, se Deum esse, &
Quirinum vocari. Quo facto & ipsi populo persuasit, Ro-
mulum

mulum ad deos abiisse: & senatum suspicione cadis regia
liberauit.

Poterā iis, qua retuli, esse comētus: sed supersunt adhuc 16
multa suscepto operi necessaria. Nā quamuis ipso religio-
num capite destructo, vniuersa sustulerim: libet tamē pro-
sequi cetera, & redarguere plenius inueteratā persuasio-
nem; vt tandem homines pudeat suorum, ac pœniteat erro-
rum. Magnum hoc opus, & homine dignum.

Religionum animos nodis exoluerē pergo (vt ait Lucre-
tius) qui quidē hoc efficere non poterat, quia nihil veri as-
sererat. Nostri ū est hoc officium, qui & verum Deum asse-
rimus, & falsos refutamus. Illi ergo, qui pœtas finxisse de
diis fabulis opinantur, & deas fœminas esse credant & co-
lunt: reuoluuntur imprudētes ad id, quod negauerāt coire
illos, ac parere. Nec enim fieri potest, quin duo sexus gene-
randi causa sint instituti. Recepta verò sexuū diuersitate,
nō intelligunt consequens esse, vt concipiant, quod in Deū
cadere non potest, vt isti putant. nā & Iouis esse filios di-
cunt, & ceterorū deorū. Nascuntur ergo, & quotidie qui-
dē Diū noui. nec. n. vincuntur ab hominibus fœcunditate.
Igitur Deorum innumerabilium plena sunt omnia, nullo
scilicet moriente. Nam cum hominum vis incredibilis, nu-
merus sit inæstimabilis; quos tamen, sicuti nascuntur, mori
necesse est: quid Deorum esse tandem putemus; qui tot se-
culis nati sunt, immortalesque manserunt? Cur ergo tam
pauci coluntur? nisi forte arbitramur, non generādī causa,
sed tantummodo capiendā voluptatis duos esse sexus. Deo-
rum; & ea exercere, qua homunculos & facere. & pati
pudet. Cū verò dicātur aliqui ex aliquibus nati; cōsequens
est, vt semper nascantur; siquidē aliquādo sunt nati: vel, si
aliquādo nasci desierunt, scire nos conuenit, cur, aut quādo
desierint. Non illepide Seneca in libris moralibus philoso-
phie. Quid ergo est, inquit, quare apud pœtas salacissimus

Iupi-

Jupiter desierit liberos tollere? Utrum sexagenarius factus est; & illi lex Papii fibulam imposuit? an impetravit ius trium liberorum? An tandem illi venit in mentem. Ab alio expectes, alteri quod feceris? & timet, ne quis sibi faciat, quod ipse Saturno? At isti, qui Deos asserunt, videant quomodo respondeant huic argumento, quod inferemus. Si duo sunt sexus Deorum: sequitur concubitus; & si coeant; & domos habeant, necesse est, nec enim carent virtute, ac pudore; ut hoc promiscue, aut in propatulo faciant; sicut muta videmus facere animalia. si domos habent: confluens est, ut & vrbes habeant; & quidem auctore Nafone: qui ait,

Plebs habitat diuersa locis; hac fronte potentes
Calicola, clarique suos posuere penates.

Si habent vrbes: & agros igitur habebunt. Iam, quis non videat, quae sequantur? arare illos, & colere: quod quidem victus causa sit, ergo mortales sunt. Quod argumentum retrouersum idem valet. Si enim agros non habent; ne vrbes quidem: si vrbes non habent; ne domos quidem. Si domibus carent; ergo & concubitu. Si concubitus ab his abest; & sexus igitur foemineus: in diis autem videmus, & foeminas esse, ergo Dij non sunt. Dissoluat hoc argumentum, si quis potest. Ita enim res rem sequitur; ut hac vltima necesse sit confiteri. Sed ne illud quidem dissoluet aliquis. Ex duobus sexibus alter fortior, alter infirmior est. Robustiores enim mares sunt, foemina imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in Deum: ergo nec foemineus sexus. Huic additur superioris argumenti extrema illa conclusio; ut Dij non sint, quoniam in Diis & foeminae sunt.

17 Ob has rationes Stoici alioverfus Deos interpretantur. & quia non peruident, quid sit in vero; conantur eos cum rerum naturalium ratione coniungere. quos Cicero secutus, de Diis, ac religionibus eorum hanc sententiam tulit.

Vide-

Viderisne igitur, ut à physicis rebus bene, atq; vtiliter inuentis tracta ratio sit ad commentitios, ac fictos deos: quae res genuit falsas opiniones, erroresq; turbulentos, superstitiones pene aniles. & forma enim deorum nobis, & atates, & vestitus, ornatusque noti sunt. genera praeerea, coniugia, cognationes omnes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanae. Quid planius, quid verius dici potest? Romana philosophia princeps, & amplissimo sacerdotio praeclitus, commentitios, ac fictos deos redarguiturorum cultus, superstitiones pene aniles esse testatur: falsis opinionibus, erroribusque turbulentis implicatos esse homines queritur. Nam totus liber tertius de natura Deorum omnes funditus religiones euertit, ac delet. Quid ergo à nobis expectatur amplius? Num eloquentia superare possumus Ciceronem? minime id quidem: sed fiducia illi defuit ignoranti veritatem. quod ipse simpliciter in eodem opere confitetur. Ait enim facilius se posse dicere, quid non sit, quam quid sit; hoc est, falsa se intelligere, vera nescire. Clarum est igitur, homines fuisse illos, qui dii putantur; & eorum memoriam post mortem consecratam esse. ideo etiam atates diuersae sunt, & certe imagines singulorum; quod in eo habitu, & atate singulorum simulachra configurata sunt, in qua quemque mors deprehendit. Consideremus (si placeat) arumnas infelicitum deorum. Isis filium perdidit, Ceres filiam, expulsa, & per orbem terra iactata Latona, vix insulam paruam, in qua pareret, inuenit. Deum mater & amauit formosum adolescentem; & eundem cum pellice deprehensum, exectis virilibus semiuirum reddidit. & ideo nunc sacra eius à Gallis sacerdotibus celebrantur. Iuno pellices acerrime persecuta est; quia parere ipsa non potuit ex fratre. Insulam Samum scribit Varro prius Partheniam nominatam, quod ibi Iuno adoleuerit, ibiq; etiam Ioui nupsit. Itaq; nobilissimum, & antiquissimum tem-

plum

plum eius est Sami, & simulachrū in habitu nubentis figuratum: & sacra eius anniuersaria nuptiarū ritu celebrantur. Si ergo adoleuit; si virgo fuit primo, postea mulier: hominē fuisse, qui non intelligit; pecudē se fatetur. Quid loquar obscenitate Veneris omnium libidinibus prostituta non Deorū tantum, sed & hominū? Hæc enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniā, ex Mercurio Hermaphroditum; qui est natus Androgynus: ex Ioue Cupidinē, ex Anchise Aeneā, ex Bute Erycen; ex Adone quidē nullum potuit, quod etiā tum puer ab apro ictus, & occisus est. que prima (vt in historia sacra continetur) artem meretriciam instituit; auctorq; mulieribus in Cypro fuit, vt vulgo corpore questum faceret, quod iccirco imperauit, ne sola præter alias mulieres impudica, & virorum appetens videretur. Etiā nunc habet hæc aliquid numinis? cuius plura numerantur adulteria, quā partus. Sed ne illa quidē virgines illibatam castitate seruare potuerunt. Vnde enim putemus Erichthonium esse natum: an ex terra, vt poetæ videri volunt? At res ipsa clamat. Nam cum Vulcanus diu arma fecisset; eiq; Iupiter optionem dedisset præmij, quod vellet, postulandi; iurasset quæ (vt solebat) per infernā paludem, se nihil negaturum: tum faber claudus Mineruæ nuptias postulauit. Hic Iupiter Opt. Max. tanta religione constrictus, abnuere non potuit: Mineruam tamē monuit repugnare; pudicitiamque defendere. tum in illa colloctatione Vulcanum in terram profudisse aiunt semen, vnde sit Erichthonius natus. idque illi nomen impostum ἀπὸ τῆς ἐπὶ τοῦ χθονός, id est, ex certamine, atq; humo. Cur igitur virgo eum puerum cum dracone conclusum, & obstignatum, tribus virginibus Cecropidis cōmendauit: euidens (vt opinor) incestum; quod nullo modo possit colorari. Altera cum penē amatorem suum perdidisset; qui erat turbatis distractusequis; præstatisissimum medicum Aesculapium

CUR AN-

curando iuueni aduocauit; eumque sanatum,

Secretis alma recondit

Sedibus; & nymphæ Egeriæ, nemorique relegat:

Solus vbi in siluis Italis, ignobilis auum

Exigeret; versoque vbi nomine Viribus esset.

Quid sibi vult hæc tam diligēs, tā sollicita curatio? quid secretæ sedes? quid relegatio vel tā longe, vel ad mulierē, vel in solitudine? quid deinde nominis cōmutatio? Postremo, quid equorū tā pertinax abominatio? Quid significat hæc omnia nisi cōsciētiam stupri, & amorē minime virginatē? Erat plane, cur tantum laborem pro tam fideli iuvene susceperet; qui amanti nouerca obsequium pernegaret.

Hoc in loco refellendi sunt etiam ij, qui Deos ex hominibus esse factos, non tantum fatentur; sed, vt eos laudent, etiam gloriantur, aut virtutis gratia, vt Hercule; aut munerum, vt Cererem ac Liberum; aut artium repertarum, vt Aesculapium, vel Mineruā. Hæc vero quā incepta sint, quāq; non digna, propter quæ homines inexpiabili se scelere contaminent, hostesq; Deo vero fiant; quo contēpto, mortuorum sacra suscipiunt: ex singulis rebus ostendā. Virtutem esse dicunt, quæ hominem tollat in cælum; nō illam, de qua philosophi dixerunt, quæ posita est in bonis animi; sed hæc corporalem, quæ dicitur fortitudo. quæ quoniam præcipua in Hercule fuit: immortalitatem meruisse creditur. Quis tam stulte ineptus est, vt corporis vires diuinum, vel etiam humanum bonum iudicet; cum sint & maiores pecudibus attributa; & vno morbo sæpe frangantur, vel ipsa senectute minuantur, & corruant? Itaq; idē ille, cum deformari viceribus toros suos cereret: nec sanari se voluit, nec se fieri; nequando seipso minor, aut deformior videretur. Hunc à rogo quo viuū seipsum cōbuserat; ascēdisse in cælū putauerūt: eaq; ipsa, quæ stultissime admirati sunt; simulachris & imaginibus expressa, & consecrata posuerunt; vt

sanum
al. ne fenez,
aut deformior
videretur. vi. n.

in

in perpetuum vanitatis eorum monumenta perstarēt, qui ob necem bestiarum deos fieri credidissent. Sed hac Graecorum fortasse culpa sit, qui res leuissimas pro maximis semper habuerunt. Quid nostri, num sapientiores? qui athleticam quidem virtutem contemnunt, quia nihil obest; sed regiam, quia late solet nocere, sic admirantur, vt fortes, & bellicosos duces in Deorum cœtum locari arbitrentur; nec esse vllam aliam ad immortalitatem viam, quàm exercitus ducere, aliena vastare, vrbes delere, oppida excidere, liberos populos aut trucidare, aut subiicere seruituti. videlicet quò plures homines afflixerint, spoliauerint, occiderint; eò se nobiliores, & clariore putant: & inanis gloriae specie capti, sceleribus suis nomen virtutis imponunt. Iam malle, vt à ferarum cadibus Deos sibi fingerent; quàm immortalitatem tam cruentam probarent. Siquis vnum hominem iugulauerit; pro contaminato, ac nefario habetur; nec ad terrenum hoc domicilium Deorum admitti eum fas putant. Ille autem, qui infinita hominum millia trucidauerit, cruore campos inundauerit, flumina infecerit: non modo in templum, sed etiam in calum admittitur. Apud Ennium sic loquitur Africanus.

Si fas cadendo caelestia scandere cuiquam est:

Mi soli cali maxima porta patet.

Scilicet quia magnam partem generis humani extinxit, ac perdidit. O quantis in tenebris Africane versatus es: vel potius ò poëta, qui per cades, & sanguinem patere hominibus in calum ascensum putaueris! Cui vanitati & Cicero assensit. Est verd, inquit, Africane. nam & Herculi eadem ipsa porta patuit. Tanquam ipse planè, cum id fieret ianitor fuerit in calo. Equidem statuerè non possum, dolèdumne potius, an ridendum putè, cum videam graues, & doctos, & (vt sibi videntur) sapientes viros, in tam miserandis errorum fluctibus volutari. Si hac est virtus, quò

nos

nos immortales facit: mori equidem nialim, quàm exitio esse quamplurimis. Si aliter immortalitas parari non potest, nisi per sanguinem: quid fiet, si omnes in concordiam consenserint? Quod certe fieri poterit; si pernicioso, & impio furore proiecto, innocentes esse ac iusti velint. Nunc igitur nemo erit calo dignus? num peribit virtus, quia hominibus in homines scire non dabitur? Sed isti, qui euerfiones vrbiū, populorumq; summam gloriam computat: otium publicum non ferent; sapient; sciant; & iniuriis insolenter illati, humanae societatis foedus irrumperit, vt habere hostem possint, quem sceleratius deleant, quàm lacefferint. Nunc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cere-ri, ac Libero traditio munerum fecit. Possum diuinis docere literis, vinum, atq; fruges ante progeniem cali, atq; Saturni fuisse in vsu hominum: sed ab his sane inuenta esse fingamus. Num potest plus, aut maius videri, collegisse fruges; hisq; fractis, panem facere docuisse; aut vvas de vitibus lectas expressisse; vinumq; fecisse: quàm fruges ipsas, aut vites generasse, aut protulisse de terra? Reliquerit hac sane Deus humanis ingenii eruenda: tamen fieri non potest, quin ipsius sint omnia, qui & sapientiam tribuit homini, vt inueniret; & ipsa illa, quæ possent inueniri*. Artes quoque suis inuentoribus immortalitatem peperisse dicuntur, vt Aesculapio medicina, Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos, qui fullonicam, sutrinamq; docuerunt. Cur autem figulinae repertori honos non habetur? An quia isti diuites vasa Samia contemnunt? Sunt & aliae artes; quarum repertores humana vita plurimum profuerunt. Cur non etiam illis attributa sunt templa? sed nimirum Mineraa est, quæ omnes reperit: ideoq; illi opifices supplicant. Ergo ab his sordibus Minerua ascendit in calum. Est verd, cur quisquam derelinquat eum, qui terram cum animantibus, calum cum astris, & luminibus exorsus est; vt eam

D

vine-

veneretur, quæ telam docuit ordiri? Quid ille, qui vulnera in corporibus sanare docuit? num potest esse præstantior, quàm qui corpora ipsa formauit? sentiendi, ac viuendi rationem dedit? herbas deniq; ipsas, & cætera, quibus mendiendi ars constat, excogitauit, ac protulit?

- 19 At enim dicet aliquis, & huic summo, qui fecit omnia; & illis, qui partim profuerunt: suam venerationem esse tribuendam. Primum nec factum est vnquã, vt qui hos excolit, etiam Deum coluerit, neq; fieri potest. quoniam si honos idem tribuitur aliis: ipse omnino non colitur. cuius religio est, illum esse vnum, ac solum Deum credere. Clamat summus poëta, eos omnes, qui inuentas vitam excoluere per artes, apud inferos esse, ipsumq; illum medicina artium repertorem, ad stygias vndas fulmine esse detrusum: vt intelligamus, quantum valeat pater omnipotens, qui & Deos fulminibus extinguat. Sed homines ingeniosi hanc secum habebant forsasse rationem. quia Deus fulminari non potest: apparet non esse factum. immo vero, quia factum est: apparet hominem fuisse, non Deum. Mendacium enim poëtarum non in facto est, sed in nomine. Metuebant enim malum, si contra publicam persuasionem faterentur, quod erat verum. Quod si hoc constat inter ipsas, ex hominibus Deos factos: cur ergo non credunt poëtis, si quando illorum fugas, & vulnera, & mortes, & bella, & adulteria describunt? Quibus ex rebus intelligi datur, non potuisse villo pacto fieri Deos: quia ne homines quidem probi fuerunt: eaque in vita sua gesserunt, quæ mortem pariunt sempiternam.

- 20 Venio nunc ad proprias Romanorum religiones: quoniam de communibus dixi. Romuli nutrix Lupa honoribus est affecta diuinis. Et ferrem, si animal ipsum fuisset, cuius figuram gerit. Auctor est Lælius, Larentiæ esse simulachrum, & quidem non corporis, sed mentis, ac morum. Fuit enim

Fau-

Faustuli vxor, & propter vulgati corporis vilitatem Lupa inter pastores, id est meretrix nuncupata est; vnde etiam Lupanar dicitur. exemplum scilicet Atheniensium in ea figuranda Romani secuti sunt. apud quos meretrix quædam nomine Leana, cum tyrannum occidisset; quia nefas erat, simulachrum constitui meretricis in templo; animalis effigiem posuerunt, cuius nomen gerebat. Itaq; vt illi monumentum ex nomine, sic isti ex professione fecerunt. Huius nomini etiam dies festus dicitur; & Larentinalia constituta. Nec hanc solum Romani meretricem colunt, sed ^{solam} Faulam quoq; quam Hercules scortum fuisse, Verrius scribit. Iam quanta ista immortalitas putanda sit, quam etiã meretrices assequantur? Flora, cum magnas opes ex arte meretricia quasiuisset: populum scripsit heredem; certamq; pecuniam reliquit, cuius ex annuo fœnore suus natalis dies celebraretur, editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia senatui flagitiosum videbatur: ab ipso nomine argumentum sumi placuit; vt pudenda rei quædam dignitas adderetur. Deam sinxerunt esse, quæ floribus præsit; eamq; oportere placari, vt fruges cum arboribus, aut vitibus bene, prosperèque florescerent. Eum colorem secutus in Fastis poëta, non ignobile nympham fuisse narrauit, quæ sit Chloris vocitata; eamque Zephyro nuptam, quasi dotis loco id accepisse muneris a marito, vt haberet omnium florum potestatem. Honestè quidem ista dicuntur; sed inhonestè, turpiterque creduntur. Nec debent (cum veritas quaritur) huiusmodi nos velamenta deciperè. Celebrantur ergo illi ludi cum omni lasciuia, conuenientes memoria meretricis. Nam præter verborum licentiam, quibus obscœnitas omnis effunditur; exuuntur etiam vestibus populo flagitante meretrices; quæ tunc mimorum funguntur officio; & in conspectu populi vsque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur.

D 1

Eloa

Cloacina simulachrum in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit : & quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. Pauorem, Palloremque Tullus Hostilius figurauit, & coluit. Quid de hoc dicam, nisi dignum fuisse, qui semper deos suos (sicut optari solet) presentes haberet? Ab hoc illud M. Marcelli de consecratione honoris, atque virtutis, honestate nominum differt, re congruit. Eadem vanitate Mentem quoque inter deos collocauit Senatus. quam profecto si habuisset, eiusmodi sacra nunquam suscepisset. Magnum Cicero, audaxque consilium suscepisse Graciam dicit; quod cupidinum, & amoris simulachra in gymnasiis consecrasset. adulator est videlicet Attico; & irrisit hominem familiarem. Non enim illud magnum, aut omnino consilium dicendum fuit, sed impudicorum hominum perdita, & deplorata nequitia; qui liberos suos, quos erudire ad honesta deberent, prostituunt libidini iuuentutis: à quibus flagitiorum Deos & in illis potissimum locis, vbi nuda corpora corruptorum luminibus patent; & in illa colitate voluerunt, quae simplex, & improvida prius irretiri, & in laqueos potest cadere, quam cauere. Quid mirum, si ab hac gente vniuersa flagitia manarunt? apud quam ipsa vitia religiosa sunt, eaque non modo non vitantur, verum etiam coluntur. Et ideo huic sententiae, tanquam Gracos prudentia vinceret, adiecit. Virtutes enim oportet, non vitia consecrari. Quod si recipis d. M. Tulli, non vides* forte, vt irrumpant vitia cum virtutibus: quia mala bonis adhaerent; & in animis hominum potentiora sunt. quae si veras consecrari: respondit tibi illa eadem Gracia, se alios deos colere, vt prosint; alios, ne noceant. Haec enim semper excusatio est eorum, qui mala sua pro diis habent; vt Romani Rubiginem, ac Febrem. Si ergo vitia consecranda non sunt; in quo tibi assentior: ne virtutes quidem. Non enim per se sapiunt,

aut

aut sentiunt: neque intra parietes, aut adiculas luto factas, sed intra pectus collocanda sunt, & interius comprehendenda; ne sint falsa, si extra hominem fuerint collocata. Itaque praclaram illam legem tuam derideo, quam ponis his verbis. Ast illa, propter quae datur homini ascensus in caelum; mentem, virtutem, pietatem, fidem; earumque laudum delubra sunt. Atqui haec separari ab homine non possunt. Si enim colenda sunt: in homine ipso sint, necesse est. Si autem sunt extra hominem: quid opus est ea colere, quibus *careamus? Virtus colenda est, non imago virtutis; & colenda, non sacrificio aliquo, aut thure, aut precatione solenni, sed voluntate sola, atque proposito. Nam quid est aliud colere virtutem, nisi eam comprehendere animo, & tenere? quod vnusquisque simul accepit velle; consequitur. Hic solus virtutis est cultus. nam religio & veneratio nulla alia nisi vnus dei tenenda est. Quid igitur opus est d. vir sapientissime, superuacuis extructionibus loca occupare, quae possint humanis visibus cedere? quid sacerdotes constituere, vana, & insensibilia culturos? quid immolare victimas? quid tantos sumptus vel fingendis, vel colendis imaginibus impendere? Firmius, & incorruptius templum est pectus humanum. hoc potius ornetur: hoc veris illis numinibus impleatur. Has ergo falsas consecrationes *sequitur, quod necesse est. Qui enim virtutes sic colunt; id est qui ymbas, atque imagines virtutum consecrantur: ea ipsa, quae vera sunt, tenere non possunt. Itaque nulla in quoquam virtus est, virtutibus vbiq; dominantibus; nulla fides, omnia pro se vnoquoque rapiente; nulla pietas, nec consanguineus, nec parentibus parcente auaritia, & cupiditate in venenum & ferrum ruente; nulla pax, nulla concordia, publice bellis saeuientibus; priuatim vero inimicitiiis vsque ad sanguinem furentibus; nulla pudicitia, libidinum effrenatis omnibus

D 3

nem

Regum. vi. n.

honestatem

fote

carcas

al. sequiquid
necesse est?

nem sexum, & omnes corporis partes contaminantibus, nec tamen desinunt ea colere; quæ fugiunt, & oderunt. Colunt enim thure, ac summis digitis, quæ sensibus intimis * colere debuerunt. quæ error omnis ex illius principalis, ac summi boni ignoratione descendit. Vrbe à Galis occupata, obfessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent; ad eam Veneri Caluæ consecrarunt. Non igitur intelligunt, quàm vana sint religiones, vel ex eo ipso, quod eas his ineptiis cauillantur. A Lacedæmoniis fortasse didicerant, Deos sibi ex euentis fingere. qui cum Messenios obsiderent; & illi furtim deceptis obfessoribus egressi, ad diripendam Lacedæmonem cucurrissent: à Spartanis mulieribus fusi, fugatique sunt. Cognitis autem hostium * insidiis, Lacedæmonij sequebantur. Hæ armatæ mulieres obuiam longius exierunt. quæ cum viros suos cernerent parare se ad pugnam; quod putarent Messenios esse: corpora sua nudauerunt. At illi vxoribus cognitis, & aspectu in libidinem concitati; sicut erant, armati permisti sunt utique promiscue. nec enim valebat discernere. sic iuuenes ab iisdem * ante admisti, cum virginibus, ex quibus sunt Parthenij nati; propter huius facti memoriam ad eam Veneri armatæ, simulachrumque posuerunt. quod si amens ex causa turpi venit, tamen honestius videtur, armatam Venerem consecrasse, quàm caluam. Eodem tempore Ioui quoque Pistori ara posita est; quod eos in quiete monuisset; ut ex omni frumento, quod * haberent, panem facerent, & in hostium castra iactarent: eoque facto soluta est obsidio; desperantibus Gallis inopia subigi posse Romanos. Quæ ista religionum derisio est? si earum defensor essem; quid tam grauiter queri possem; quàm deorum numen in tantum venisse contemptum; ut turpissimum nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem

eam deam? vel potius doctos viros celebrandis fornacalibus operari? quis, cum audiat deam Mutam, tenere risum queat? Hanc esse dicunt, ex qua sint nati Lares: & ipsam, Larum nominant, vel Larundam. Quid prestare colenti potest, quæ loqui non potest? Colitur & Caca; quæ Herculi fecit indicium de furto bouum; diuinitatem consecuta, quia prodidit fratrem: Et Cunina; quæ infantes in cunis tuetur; ac fascinum summouet: Et * Sterculius; qui stercoreandi agri rationem primus induxit: Et * Mutinus; Tutinus in cuius sinu pudendo nubentes præsidet; ut illarum pudicitiam prior Deus delibasse videatur: Et mille alia portenta: ut iam vaniores qui hæc colenda susceperint, quàm Aegyptios esse dicamus, qui monstrosa, & ridicula quædam simulachra venerantur. Et hæc tamen habent aliquam imaginem. Quid, qui lapidem colunt informem, atque rudem; cui nomen est Terminus? Hic est, quem pro Ioue Saturnus dicitur deuorasse: nec immerito illi honos tribuitur. Nam cum Tarquinius Capitolium facere vellet; eoque in loco multorum deorum sacella essent: consuluit eos per auguria; utrum Ioui * cederet, & cedentibus ceteris, solus Terminus mansit. Unde illum poëta Capitolii immobile saxum vocat. Iam ex hoc ipso quàm magnus Iupiter inuenitur, cui non cessit lapis, eam fortasse fiducia, quod illum de paternis faucibus liberauerat. Facto itaque Capitolio, supra ipsum Terminus foramen est in tecto relictum: ut, quia non cesserat; libero celo frueretur. quo ne ipsi quidem fruebantur, qui lapidem frui putauerunt. Et huic ergo publice supplicatur, quasi custodi finium Deo: qui non tantum lapis, sed etiam stipes interdum est. Quid de iis dicam, qui colunt talia? nisi ipsos potissimum lapides, ac stipites esse?

Diximus de Diis ipsis, qui coluntur: nunc de sacris, ac

mysteriis eorum pauca dicenda sunt. Apud Cypri Salaminem, humanam hostiam Ioni Theucus immolauit : idque sacrificium posteris tradidit : quod est nuper Hadriano imperante sublatum. Erat lex apud Tauros, inhumanam, & feram gentem ; vti Diana hospites immolarentur : & id sacrificium multis temporibus celebratum est. Galli Esum, atq; Teutatem humano cruore placabāt. Nec Latini quidem huius immanitatis expertes fuerunt. siquidem Lati-
 lis Iupiter etiam nunc sanguine colitur humano. Quid ab his boni precatur, qui sic sacrificant? Aut quid tales Dii hominibus præstare possunt, quorum pœnis propitiantur? Sed de Barbaris non est adeo mirandum ; quorum religio cum moribus congruit. Nostri vero, qui semper mansuetudinis, & humanitatis gloriam sibi vendicauerunt : nonne sacrilegis his sacris immaniores reperiuntur? Hi enim potius scelerati sunt habendi, qui, cum sint liberalium disciplinarum studiis expoliti, ab humanitate desciunt, quam qui rudes, & imperiti ad mala facinora honorum ignoratione labuntur. Apparet tamen, antiquum esse hunc immolandorum hominum ritum. siquidem Saturnus in Latio eodem genere sacrificij cultus est : non quidem vt homo ad aram immolaretur, sed vti in Tyberim de ponte Miluio mitteretur. quod ex responso quodam factitatum, Varro auctor est. cuius responsi vltimus versus est talis.

ἢ κεφαλὰς κρονίδη ἢ τῷ πατρὶ πέμπετε φάτα.

Quod quia videtur ambiguum : & fax illi, & homo iaci solet. Verum id genus sacrificij ab Hercule, cum ex Hispania rediret, dicitur esse sublatum, ritu tamen permanente, vt pro veris hominibus imagines iacerentur ex scirpo : vt Ouidius in Fastis docet.

Donec in hac venit Tirythius arua, quotannis

Tristia Leucadio sacra peracta modo,

Allum stramineos in aquam misisse Quirites :

Herculis

Herculis exemplo corpora falsa iace.

Hæc sacra Vestales virgines faciunt : vt ait idem.

Tum quoq; priscorum virgo simulachra virorum

Mittere roboreo scirpea ponte solet.

Nam de infantibus, qui eidem Saturno immolabantur propter odium Iouis, quid dicam, non inuenio. Tam barbaros, tam immanes fuisse homines, vt paricidium suum, id est tetrum, atque execrabile humano generi facinus, sacrificium vocarent : cum teneras, atque innocentes animas, quæ maxime est atas parentibus dulcior, sine vllò respectu pietatis extinguerent ; immanitatemquæ omnium bestiarum, quæ tamen sætus suos amat, feritate superarent. O dementiam insanabilem! quid illi isti Dii amplius facere possent, si essent iratissimi, quam faciunt propitij? cum suos cultores paricidiis inquinant, orbitatibus mactant, humanis sensibus spoliant? Quid potest esse his hominibus sancti? Aut quid in profanis locis facient, qui inter aras deorum summa scelera committunt? Pescenius Festus in libris historiarum per satyræ refert, Carthaginenses Saturno humanas hostias solitos immolare: & cū victi essent ab Agathocle rege Siculorum, iratū sibi Deum putauisse: itaq; vt diligentius piaculum soluerent, ducentos nobilium filios immolasse.

Tantum religio potuit suadere malorum:

Quæ peperit sæpe scelerosa, atq; impia facta.

Cui ergo dementissimi homines illo sacrificio consulebant? cum tantam partem ciuitatis occiderent ; quantam fortasse ne Agathocles quidem victor occiderat. Ab isto genere sacrorum non minoris insanie iudicanda sunt publica illa sacra ; quorum alia sunt matris Deūm ; in quibus homines sui ipsi virilibus litant : amputato enim sexu nec viros se, nec fœminas faciunt : Alia Virtutis ; quam eandem Bellonam vocant : in quibus ipsi sacerdotēs non alie-

no, sed suo cruore sacrificant. Sectis nanque humeris, & utraque manu districtos gladios exerentes, currunt, efferuntur; insaniant. Optime igitur Quintilianus in Fanatico. Istud, inquit, si Deus cogit, iratus est. Etiamne hac sacra sunt? Nonne satius est pecudum more vivere, quam Deos tam impios, tam profanos, tam sanguinarios colere? Sed vnde isti errores, & hac tanta flagitia manerunt; suo loco differemus. interim videamus & cetera, quæ carent scelere; ne studio insectandi videamur eligere peiora. Fsidis Aegyptia sacra sunt, quatenus filium parvulum vel perdiderit, vel inuenerit. Nam primo sacerdotes eius deglabrato corpore sua pectora tundunt; lamentantur, sicut ipsa, cum perdidit, fecerat. Deinde puer producit quasi inuentus; & in latitiam luctus ille mutatur.

Ouidius. vi. n. ideo * Lucanus,

- Nunquamq; satis quasitus Osiris.

Semper enim perdunt; & semper inueniunt. Refertur ergo in sacris imago rei, quæ vera gesta est, quæ profecto, si quid sapimus, declarat mortalem mulierem fuisse, ac pene orbam; nisi vnicum reperisset. quod illum ipsum poetam minime fugit. apud quem Pompeius adolescens, morte patris audita, hac loquitur.

Enoluam busto iam numen genibus? sim;

Et tectum ligno spargam per vulgus Osirim.

Hic est Osiris, quem Seraphin & Serapidē vulgus appellat. Solent enim mortuis consecratis nomina immutari; credo, ne quis putet eos homines fuisse. Nam & Romulus post mortem Quirinus dictus est; & Leda Nemesis; & Circe Marica; & Ino, postquam se precipitavit, Leucothoa; materq; Matuta; & Melicertes filius eius, Palamon, atque Portunus. Sacra verò Cereris Eleusina, non sunt his dissimilia. Nam sicut ibi Osiris puer planctu matris inquitur: ita hic ad incestum patris matrimonium raptæ Proserpina.

serpina. quam quia facibus ex Aetna vertice accessis quæfisse in Sicilia Ceres dicitur: iccirco sacra eius ardentium redarum iactatione celebrantur. Apud Lampfacum Priapo^o litabilis victima est asellus. Cuius sacrificij ratio in Falitalis hæc redditur. Cum Dii omnes ad festum matris magna conuenissent; epulisq; satiati, noctem lusibus duceret: quiescisse humi Vestæ, somnumq; cepisse: ibi Priapum somno eius, ac pudicitia insidiatum: sed illam in tempestiuo clamore aselli, quo Silenus vehebatur, excitatam: libidinē verò insidiatoris esse detectam: Hac de causa Lampfacenos asellum Priapo quasi in vitionē mactare consueuisse: apud Romanos verò eundē Vestalibus sacris in honorem pudicitie conseruata panibus coronari. Quid turpius? quid flagitiosius: quàm si Vestæ beneficio asini virgo est? At poeta fabulam finxit. Num ergo illud est verius, quod referunt ij, qui quædamque conscripserunt; cum de duabus Cancris stellis loquuntur, quas Græci ovovocant? asellos fuisse, qui Liberum patre transuexerint, cum annē transire non posset: quorum alteri hoc præmiū dederit, ut humana voce loqueretur: itaq; inter eum, Priapumq; ortum esse certamē de vi. n. obsceni magnitudine: Priapum victum, & iratum, interemisse victorem. Hoc vero multo magis ineptum est: sed poetis licet quicquid velint. Non excusio tam deforme mysterium; nec Priapum denudo; ne quid appareat risu dignum. Finxerunt hæc sane poeta: sed necesse est, alienius maioris turpitudinis tegenda gratia ficta sint. Quæ * sint ergo queramus. At ea profecto manifesta est. Nam ut sicut Luna taurus mactatur; quia similiter habet cornua; &

Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,

Ne detur celeri victima tarda Deo:

ita in hoc quia magnitudo membri virilis enormis est; non potuit ei monstro aptior victima reperiri, quàm quæ ipsum,

ipsum, cui mactatur, posset imitari. Apud Lindum, quod est oppidum Rhodi, Hercules sacra sunt: quorum à cateris longè diuersus est ritus. siquidem non ἐϋφραία (vt Graeci appellant) sed maledictis, & execratione celebrantur: eaque pro violentis habent, & siquando inter solennes ritus vel imprudenti alicui exciderit bonum verbum. Cuius rei hac ratio redditur; si tamen vlla esse ratio in rebus vanissimis potest. Hercules, cum eò delatus esset; famemque pateretur: aratorem quandam aspexit operantem; ab eoque petere coepit, vt sibi vnum bouem venderet. Ille negauit fieri posse; quia spes sua omnis colenda terra, duobus illis iumentis niteretur. Hercules solita violentia vsus, quia vnū accipere non potuit, vtrumque sustulit. at ille infelix, cum boues suos mactari videret; iniuriam suam maledictis vltus est. quod homini eleganti, & vrano gratissimum fuit. Nam dum comitibus suis epulas apparat; dumque alienos boues deuorat: illum sibi amarissime cõiciantem, cum risu, & cachinnis audiebat. Sed postquam Herculi diuinos honores ob admirationē virtutis deferri placuit: à ciuibus ei ara posita est; quam de facto, Βουζοφοῦν id est, bouis iugū nominauit: ad quam duo iuncti boues immolarentur, sicut illi, quos abstulerat aratori. eumque ipsum sibi constituit sacerdotem; ac praecepit, vt iisdem maledictis semper in celebrandis sacrificiis vteretur; quod negaret se vnquam epulatum esse iucundius. Hac iam non sacra sunt, sed sacrilegia; in quibus id sanctum ducitur, quod in aliis si fiat, etiā seuerissime vindicatur. Ipsi autē Cretici Iouis sacra quid aliud, quam quomodo sit aut subtractus patri, aut nutritus, ostendunt? Capella est Amalthea nympha; qua vberibus suis aluit infantem. de qua Germanicus Casar in Aratao carmine sic ait.

Illa putatur

Nutrix esse Iouis; si vere Iuppiter infans
Vbera Cretea multis fidissima capra:

Sidere

Sidere qua claro gratum testatur alumnus.

Huius capella corio vsus esse pro scuto Iouē cõtra Titanas dimicantē, Musaeus auctor est. vnde à poetis ἀργίοχος, nominatur. Ita quicquid est gestum in abscondendo puero: id ipsum per imaginem geritur in sacris. sed & matris eius mysterium idem continet, quod Ouidius exponit in Fastis. Ardua iam dudum resonat timmitibus Ide;

Tutus vt infanti vagiat ore puer.

Pars clypeos sudibus, galeas pars tundit inanes.

Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.

Res latuit; prisci que manent imitamina facti

Aera dea; comites raucaque terga mouent.

Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant:

Tibia dat phrygios, vt de dit ante, modos.

Hanc totā opinionem, quasi à poetis fictam, Sallustius respuit: voluitque ingeniosè interpretari, cur altores Iouis dicantur Curetes fuisse: & sic ait. Quia principes intelligēdi diuina fuerunt; vetustatē vt cetera in maius cõponēdiū, altores Ioui celebrauissent. Quantū errauerit homo eruditus; iam res ipsa declarat. si enim princeps est Iupiter & deorum, & religionum; si ante illum Dy nulli colebantur vulgo, quia nōdum nati fuerant, qui coluntur: apparet, Curetes ex diuerso principes fuisse diuina non intelligēdi; per quos error omnis inductus est, & Dei veri memoria sublatā. Ex ipsis itaque mysteriis, & ceremoniis intelligere debuerunt, hominibus se mortuos supplicare. Non igitur exigo, vt aliquis poetarum fictionibus credat. qui hos mentiri putat: Pontificum ipsorum scripta consideret; & quicquid est literarum ad sacra pertinentium, reuoluat: plura fortasse, quam nos afferimus, inueniet, ex quibus intelligat, inania, inepta, cõmentitia esse omnia, quae pro sanctis habentur. Siquis autem percepta sapiētia deposuerit errorē: profecto ridebit ineptias hominum pene dementium. illos dico,

dico, qui vel inhonesto saltatu tripudiant, vel qui nudi, vincti, coronati, personati, aut luto obliti currunt. Quid de scutis iam vetustate putridis dicam? quæ cum portant, Deos ipsos se gestare humeris suis arbitrantur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur. qui cum Prætor esset: tamen licetoribus præeuntibus, ancyle portavit; cum haberet magistratus beneficio, muneri eius vacationem. Non ergo ille Furius, sed plane furiosus fuit, qui præturam hoc ministerio se putavit ornare. Merito igitur, cum hæc à viris non imperitis, ac rudibus fiant, Lucretius exclamat,

O stultis hominum mentes, o pectora ceca!

Quamlibet in teneris vitæ, quantisque, periculis

Degitur hoc aui, quodcumque est! Quis hæc ludibria non derideat, qui habeat aliquid sanitatis? cum videat homines velut mente captos ea serio facere; quæ si quis faciat in lusu, nimis lascivius, & ineptus esse videatur.

Harum vanitatum apud Romanos auctor, & constitutor Sabinus ille rex fuit, qui maxime animos hominum rudes, atque imperitos, novis superstitionibus implicavit, quod ut faceret aliqua cum auctoritate, simulavit cum dea Egeria nocturnos se habere congressus. Erat quædam spelunca peropaca in nemore Ariano, unde rivus perenni fonte manabat. huc remotis arbitris, se inferre consueverat, ut mentiri posset, monitu Deæ coniugis ea sacra populo se tradere, quæ acceptissima Diis essent, videlicet astutiam Minois voluit imitari; qui se in antrum Iovis recondebat; & ibi diu moratus, leges tanquam sibi à Iove traditas afferbat, ut homines ad parendum non modo imperio, sed etiam religione constringeret. Nec difficile sane fuit persuadere pastoribus. Itaque pontifices, flamines, salios, augures creavit; Deos per familias descripsit. sic nobis populi feroces animos mitigavit, & ad studia pacis à rebus bellicis

auocavit. Sed cum alios falleret; seipsum tamen non fellit. Nam post annos plurimos, Cornelio, & Bebico Coss. in agro scribæ Petilij sub ianiculo circa duæ lapideæ sunt repertæ à fossoribus: quarum in altera corpus Numa fuit; in altera septem latini libri de iure pontificio; item græci totidem, de disciplina sapientiæ scripti: quibus religiones, non eas modo, quas ipse instituerat, sed omnes præterea dissolvit. Quæ re ad Senatum delata, decretum est, ut hi libri abolerentur. ita eos Q. Petilius Prætor Urbis in concione populi concremavit. insipienter id quidem, quid enim profuit, libros esse combustos? cum hoc ipsum, quod sunt ideo combusti, quia religionibus derogabant; memoria sit traditum? Nemo ergo tunc in Senatu non stultissimus, Potuerunt enim & libri aboleri; & res tamen in memoriam non exire. Ita dum volunt etiam posteris approbare, quanta pietate defenderint religiones: auctoritatem religionum ipsarum, testando minuerunt. Sed ut Pompilius apud Romanos institutor ineptarum religionum fuit: sic ante Pöpiliium Faunus in Latio. qui & Saturno avo nefaria sacra constituit: & Picum patrem inter Deos honoravit: & sororẽ suam * Fatuam Faunam, eamque coniugẽ consecrauit. quam C. Bassus Fatuam nominatã tradit, quod mulieribus fata canere consuevisset, ut Faunus viris. eandem Varro scribit tantæ pudicitia fuisse; ut nemo eam, quoad vixerit, præter virum suum mas viderit, nec nomen eius audierit. Iccirco illi mulieres in aperto sacrificant; & Bonam deam nominant. & Sex. Clodius in eo libro, quem græce scripsit, refert Fauni hanc vxorem fuisse: quæ quia contra morem, decusque regum clam vini ollam ebiberat, & ebria facta erat; virgis myrtheis à viro usque ad mortem casta. postea vero cum eum facti sui pœniteret; & desiderium eius ferre non posset: diuinum illi honorem detulisse.

Iccirco

iccirco in sacris eius obuolutam vini amphoram poni. Reli-
quit ergo posteris Fauus quoq; non parum erroris. quem
tamen prudentes quiq; perspicuiunt. Nā Lucilius eorū stul-
titiā, qui simulachra Deos putant esse, deridet his verbis.

Terricolas Lamias Fauis quas, Pompiliiq;
Instituere Numes; tremit has; hic omnia ponit.

Ut pueri infantes credunt signa omnia abena
Viuere; & esse homines: sic isti omnia ficta,
Vera putant; credunt signis cor inesse ahenis.

Pergula pictorum. veri nihil: omnia ficta.

Poëta quidem stultos homines infantibus comparauit:
At ego multo imprudentiores esse dico. Illi enim simula-
chra homines putant esse, hi Deos. Illos atas facit putare
quod non est; hos stultitia. Illi vtrique breui desinunt falli:
borum vanitas & durat, & semper crescit. Sacra Liberi
patris primus Orpheus induxit in Græciam, primusq; ce-
lebrauit in monte Bæotia Thebis, vbi Liber natus est pro-
ximo. qui cum frequenter cithara cantu personaret; Ci-
theron appellatus est. Ea sacra etiam nunc Orphica no-
minantur. in quibus ipse postea dilaceratus; & carpius
est. & fuit per eadem ferè tempora, quibus Fauus. sed
quis atate præcesserit; dubitari potest. siquidem per eosdem
annos Latinus, Priamusq; regnauerunt; item patres eo-
rum Picus, & Laomedon. quo regnante, Orpheus cum
Argonautis ad Iliensium litus accessit. Procedamus igitur
vterius; & queramus, quis omnino colendorum Deo-
rum primus auctor extitit. Didymus in libris ἐκζησις
τινδραπικῆς ait, Melissea Cretensium regem primum Diū
sacrificasse; ac ritus nouos, sacrorumq; pompas intro-
duxisse. Huius duas fuisse filias, Amalthæam, & Me-
lissam: quæ Iouem puerum caprino lacte, ac melle nu-
trierunt. vnde poetica illa fabula originem sumpsit,
aluolasse apes, atque os pueri melle complexse. Melissam

verò

verò à patre primam sacerdotē Matri magna constitutā.
vnde adhuc eiusdē Matri antistites Melisse nuncupatur.
Historia vero sacra testatur, ipsam Iouē, postquam rerum
positus est, in tantam insolentiam venisse, vt ipse sibi sana
multis in locis constitueret. Nam cum terras circuiret; in
quancumq; regionē venerat, reges, principesve populorū
hospitio sibi, & amicitia copulabat: & cū à quocq; digrede-
retur; iubebat sibi sanum creari hospitii sui nomine; quasi
ita posset amicitia, & fœderis memoria cōseruari. Sic con-
stitutæ sunt templa Ioui Atabyrio, Ioui Labradeo. Ataby-
rius enim et Labradeus hospites eius, atq; adiutores in bel-
lo fuerunt. Item Ioui Laprio, Ioui Molioni, Ioui Cassio, &
quæ sunt in eundē modis. quod ille astutissime excogitauit;
vt & si honorē diuinum, & hospitibus suis perpetuū no-
men acquireret cum religione coniunctū. Gaudebant ergo
illi; et huic imperio eius libetè obsequabantur; & nominis
sui gratia ritus annuos, et festa celebrabant. Simile quid-
dam in Sicilia fecit Acneas; cum condita vrbi, Acastæ ho-
spitii nomen imposuit; vt eam post modum lætus, ac liberis
Acestes diligeret, augetet, ornaret. Hoc modo religionem
cultus sui per orbem terræ Iupiter seminauit; & exem-
plum cæteris ad imitandum dedit. Siue igitur à Melisseo,
sicut Didymus, colendorum Deorum ritus effluxit; siue ab
ipso quoque Ioue, vt Euhemerus tradit: de tempore tamen
constat, quando Diū coli cœperint. Melisseus quidem mul-
tū antecessit atate: quippe qui educauerit Iouē* nepo-
rem. Et iccirco fieri potest, vel vt ante, vel adhuc puero
Ioue Deos colere instituerit, id est alumni sui matrem, &
auiam Tellurem, qua fuit Vrani coniux; & patrem Sa-
turnum: & ipse hoc exemplo, atque instituto Iouem ad
tantam superbiam prouexerit, vt postea sibi diuinos ho-
nores auderet assumere.

Nunc quoniam vanarum superstitionum originem
Eprehendē-

pronepotem

deprehendimus: superest, vt etiam tempora colligamus, per quæ fuerint illi, quorum memoria colitur. Theophilus in libro de temporibus ad Autolicum scripto ait, in historia sua Ithalam dicere, quæd Belus, quæ Babylonij, & Assyrij colunt, antiquior Troiano bello fuisse inuenitur CCCXXII annis: Belus autem Saturno æqualem fuisse, & vtrumque vno tempore adoleuisse. Quod adeo verum est, vt ratione ipsa colligi possit. Nam & Agamemnon, qui gessit bellum Troicum, Iouis abnepos fuit; & Achilles, Aiæq; pronepotes; & Vlysses eodem gradu proximus fuit: Priamus quidem longa serie. sed auctores quidam tradunt, Dardanū, & Iasium Coriti filios fuisse, non Iouis. Nec enim, si ita fuisset, ad vsus impudicos Ganymedem pronepotem suum habere potuisset. Ita parentibus illorum, quos supra nominauimus, si congruenter annos diuidas, numerus consentiet. Ab excidio autē Troiana vrbe colliguntur anni MCCCCLXX. Ex hac temporum ratione manifestum est, ante annos nō amplius quam MDCCC natum esse Saturnum, qui & factor omnium Deorum fuit. Non ergo isti gloriantur sacrorum vetustate: quorum & origo, & ratio, & tempora deprehensa sunt. Restant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falsas plurimum valent. Sed iam finem facere libro decreui; ne modū excedat. Ea enim plenius sunt exequenda; vt omnibus resutatis, quæ veritati videntur obstare; homines, qui bonorum ignorantia vagantur incerti, ad religionem veram possumus imbucere. Primus autem sapientia gradus est, falsa intelligere, secundus, vera cognoscere. Ergo apud quem hac prima institutio nostrā profecerit, qua falsa deteximus; excitabitur ad veri cognitionem, qua nulla est homini iucundior voluptas: & erit iam sapientia cælestis disciplina dignus, qui ad cognoscēda cætera libens, ac paratus accesserit.

L. COELII LACTANTII
FIRMIANI, DIVINARVM
INSTITVTIONVM
LIBER II.

De origine erroris.

VANQVAM primò libro religiones deorum falsas esse monstrauerim; quodd q, quorum varios, dissimilesq; cultus per vniuersam terram consensus hominum stulta persuasione suscepit, mortales fuerint; sanctiq; vita diuina necessitati morte concesserint: tamen nequa dubitatio relinquatur; hic secundus liber fontem ipsum patefaciet errorum; causasque omnes explicabit, quibus decepti homines, & primitus deos esse crediderunt, & postmodum inueterata persuasione in susceptis prauissimè religionibus perseuerarunt. Gestio enim * Constantine Imperator conuictis inanibus, & hominum impia vanitate detecta, singularis Dei asserere maiestatem, suscipiens vtilius, & maius officium reuocandi homines à prauis itineribus, & in gratiam secum ipsos reducendis; ne se (vt quidam philosophi faciunt) tantòpere despiciant; aene se infirmos, & superuacuos, & frustra omnino natos putent. Quæ opinio plerosque ad vitia compellit. Nam dum existimant, nulla Deo nos esse cura; aut post mortem nihil esse futuros: totos se libidimbus adducunt; & dum licere sibi putant, hauriendis voluptatibus sitienter incumbunt. per quas imprudentes in laqueos mortis incurrunt. ignorant enim, quæ sit hominis ratio. quam si tenere vellent: in primis Deum suum agnoscerent; virtutem, iustitiamque sequerentur; terrenis signentis animas

suauitates animas suas non substernerent; mortiferas libidinum voluptates non appeterent; denique, seipos magnum astimarent; atque intelligerent, plus esse in homine, quam videtur, cuius vim, conditionemque non aliter posse retineri; nisi cultum veri parentis sui, deposita prauitate, susceperint. Equidem, sicut oportet, de summa rerum sapenunero cogitans, admirari soleo, maiestatem Dei singularis, quae continet, regitque omnia, in tantam venisse obliuionem; ut quae sola coli debeat, sola potissimum negligatur: homines autem ipsos ad tantam cecitatem esse deductos; ut vero, ac viuo Deo mortuos praeserant; terrenos autem, in terraque sepultos, ei praeponant, qui fundator ipsius terrae fuit. Et tamen huic impietati hominum posset venia concedi, si omnino ab ignoratia diuini nominis veniret hic error: cum vero ipsos deorum cultores saepe videamus Deum summum & confiteri, & predicare: quam sibi veniam sperare possint impietatis suae: qui non agnoscunt cultum eius, quae prorsus ignorari ab homine fas non est. Nam & cum iurant; & cum optant; & cum gratias agunt: non Iouem, aut Deos multos, sed Deum nominant: adeo ipsa veritas, cogente natura, etiam ab inuitis pectoribus erumpit. quod quidem non faciunt in prosperis rebus. Nam tum maxime Deus ex memoria hominum elabitur; cum beneficiis eius fruente, honorem dare diuina indulgentiae deberent. At vero si qua necessitas grauis presserit: tunc Deum recordantur, si belli terror infremuerit; si morborum pestifera vis incubuerit; si alimentum frugibus longa siccitas denegauerit; si saeva tempestas, si grando ingruerit: ad Deum confugiunt; a Deo petiunt auxilium; Deus, ut subueniat, oratur: si quis in mari vento saeuente iactatur: hunc inuocat: si quis aliqua vi afflictatur: hunc protinus implorat. si quis ad extremam mendicandi necessitatem deductus, victum precibus exposcit: Deum solum, obtestatur; & per eius diuinum, atque vnicum

unicum * numen hominum sibi misericordiam querit. nomen
 Nunquam igitur Dei meminerunt, nisi dum in malis sunt. Postquam metus deseruit; & pericula recesserunt: tum vero alacres ad Deorum templa concurrunt; his libant; his sacrificant; hos coronant. Deo autem, quem in ipsa necessitate implorauerant; ne verbo quidem gratias agunt. adeo ex rerum prosperitate luxuria; ex luxuria vero, ut vitia omnia, sic impietas aduersus deum nascitur. Quanta istud ex causa fieri putemus? nisi esse aliquam perversam potestatem, quae veritatis sit semper inimica; quae humanis erroribus gaudeat; cui vnicum, ac perpetuum sit opus, & effundere offundere
 videant, ne denique, in caelum ascendant, ac naturam corporis sui seruent, cuius originem suo loco narrabimus, nunc fallacias arguamus. * Nam cum caetera animantes pronis corporibus in humum spectent, quia rationem, ac sapientiam non acceperunt; nobis autem status rectus, sublimis vultus ab artifice Deo datus sit: apparet, istas religiones deorum non esse rationis humanae; quia curuant caeleste animal ad veneranda terrena. Parens enim noster ille vnus & solus, cum fingeret hominem, i. animal intelligens, & rationis capax: * enimvero ex humo subleuauit, ad contemplationem sui artificis erexit. quod optime ingeniosus poeta vi. n.
 signauit.

Pronaque cum spectent animalia caetera terram:

Os homini sublime dedit; caelumque videre

Iussit, & erectos ad sidera tollere vultus.

Hinc utique ἀνθρώπων Graeci appellauerunt, quod sursum spectet. Ipsi ergo sibi renuntiant, sequae hominum nomine abdicant; qui non sursum aspiciunt, sed deorsum. nisi forte id ipsum, quod recti sumus; sine causa homini attributum putant. spectare nos caelum deus voluit, vti que non frustra: nam & aues; & ex mutis pene omnia caelum vident:

sed nobis proprie datum est, calum rigidus, ac stantibus in-
 zueri; vt religionē ibi queramus; vt Deum, cuius sedes illa
 quoniam est, *quem oculus non possumus, animo cōteplemur. quod
 profecto non facit, qui as, aut lapidem, quæ sunt terrena,
 veneratur. est autem prauissimum, cum ratio corporis
 recta sit, quod est temporale: ipsum vero animum, qui est
 æternus, humilem fieri: cum figuræ, & status nihil aliud si-
 gnificent, nisi mentem hominis eō spectare oportere, quō
 vultum; & animum tam rectum esse debere, quā corpus;
 vt *ne id, cui dominari debet, imitetur. Verum homines &
 nominis sui, & rationis oblitī, oculos suos ab alto deiciūt,
 soloq; defigunt; atque timent opera digitorū suorum. quasi
 quicquam esse possit artifice suo maius.

2 Quæ igitur amentia est, aut ea fingere, quæ ipsi post-
 modum timeant; aut timere, quæ finxerint? Non ipsa, in-
 quunt, timemus, sed eos, ad quorum imaginem ficta, &
 quorum nominibus consecrata sunt. Nempe ideo timeis,
 quod eos esse in celo arbitramini: neque enim, si Dī sunt,
 aliter fieri potest. Cur igitur oculos in calum non tollis?
 & aduocatis deorum nominibus, in aperto sacrificia cele-
 bratis? Cur ad parietes, & ligna, & lapides potissimum,
 quam illō spectatis, ubi eos esse creditis? Quid sibi templi
 quid aræ volunt? quid denique ipsa simulachra: quæ aut
 mortuorum, aut absentium monumenta sunt? Nam omni-
 no fingendarum similitudinum ratio iccirco ab hominibus
 inuenta est, vt posset eorum memoria retineri, qui vel
 morte subtrahī, vel absentia fuerant separati. Deos igitur
 in quorū numero reponemus? Si in mortuorum: quō
 tam stultus, vt colat? Si in absentium: colendi ergo non
 sunt: si nec vident, quæ facimus; nec audiunt, quæ pre-
 camur. Si autem dii absentes esse non possunt, qui, quo-
 niam diuini sunt, in quacunque mundi parte fuerint, vi-
 dent, & audiunt vniuersa: superuacua ergo sunt simula-
 chra,

chra, illis vbique presentibus; cum satis sit, audientium no-
 mina precibus aduocare. At enim presentes non nisi ad
 imagines suas adsunt. Ita plane: quemadmodum vulgus
 existimat mortuorum animas circa tumulos, & corpo-
 rum suorum reliquias oberrare. Sed tamen postquam
 Deus ille præsto esse cœpit; iam simulachro eius opus non
 est. Quæro enim si quis imaginem hominis peregre consti-
 tuti contempletur sapius, *vt ex ea solatium capiat absen-
 tis, num idem sanus esse videatur, si eo reuerso, atque præ-
 sente, in contemplanda imagine perseveret; eaque potius,
 quam ipsius hominis aspectu, frui velit? Minime profecto.
 *Et enim hominis imago necessaria tum videtur, cum pro-
 cul abest, superuacua futura, cum præsto est: Dei autem,
 cuius spiritus ac numen vbique diffusum, abesse numquam
 potest; semper vtiq; imago superuacua est: sed verentur,
 ne omnis eorum religio inanis sit, & vana, si nihil in præ-
 senti videant, quod adorent: & ideo simulachra consti-
 tuunt. quæ quia mortuorum sunt imagines: similia mor-
 tuis sunt. omni enim sensu carent. Dei autem in æternum
 viuens viuum, & sensibile debet esse simulachrum. quod
 si à similitudine id nomen accepit: quomodo possunt ista si-
 mulachra deo similia iudicari, quæ nihil sentiunt, nec mo-
 uentur? Itaq; simulachrum Dei non illud est, quod digitis
 hominis ex lapide, aut ære, aliæque materia fabricatur; sed
 ipse homo; quoniam & sentit, & mouetur, & multas ma-
 gnasq; actiones habet. Nec intelligunt homines ineptissi-
 mi, quod si sentire simulachra, & moueri possent; vltro
 adoraturæ homines fuissent, à quibus sunt expulsi: quæ
 essent aut incultus, & horridus lapis, aut materia infor-
 mis, & rudis; nisi fuissent ab homine formata. Homo igitur
 illorum quasi parens putandus est; per cuius manus
 nata sunt, per quem speciem, figuram, pulchritudinem ha-
 bere cœperunt. Et ideo melior est, qui fecit, quàm illa,
 quæ

aspicit *qua facta sunt. Et tamen factorem ipsum nemo* suscipit, aut veretur. qua fecit, timet, tanquam plus possit esse in opere, quam in opifice. Recte igitur Seneca in libris moralibus. Simulachra, inquit, deorum venerantur, illis supplicat genu posito; illa adorant; illis per totum assident diem, aut astant; illis stipem iaciunt, victimas cadunt. & cum hac tantopere suscipiant: fabros, qui illa fecere, contemnunt. Quid inter se tam contrarium, quam statuarium despicere, statuam adorare; & eum ne in conuictum quidem admittere, qui tibi deos faciat? Quam ergo vim, quam potestatem habere possunt; cum ipse, qui fecit illa, non habeat? Sed ne hac quidem dare his potuit, quae habebat; videre, audire, loqui, moueri. Quisquam ne igitur tam ineptus est, ut putet aliquid esse in simulachro Dei, in quo ne hominis quidem quicquam est praeter umbram? sed haec nemo considerat. infecti sunt enim persuasione: ac mentes eorum penitus* succum stultitiae peribiberunt.*

al. succu, vi. n.

Adorant ergo insensibilia, qui sentiunt; irrationabilia, qui sapiunt; exanima, qui viuunt; terrena, qui oriuntur à caelo. Iuuat ergo, velut in aliqua sublimi specula constitutum, vnde vniuersi exaudire possint; Persianum illud proclamare,

vi. n. *O curua in terras anima, & caelestium inanes.*

Calum potius intuemini: ad cuius spectaculum vos excitauit ille artifex verus Deus. Ille vobis sublimem vultum dedit: vos in terram curuamini: vos altas mentes, & ad* patrem suum cum corporibus suis erectas, ad inferiora deprimitis; tanquam vos poeniteat, non quadrupes esse natus. Fas non est, caeleste animal cum terrenis, in terramq, vergentibus* versari. quid vos beneficijs caelestibus* orbatis* orbati, pronique in humum vestra sponte procumbitis? Humi enim miseri volutaminum, cum deorsum queritis quod in sublimi quaerere debuistis. Nam ista mortalia*

digitorum

digitorum ludicra, & fragilia signa, ex quolibet materia genere formata, quid, quid aliud sunt nisi terra, ex qua nata sunt? quid ergo rebus inferioribus subiacetis? quid capitibus vestris terram superponitis? Cum enim vos terra submittitis, humilioresq, facitis: ipsi vos vltro ad inferos mergitis, ad mortemq, damnatis. quia nihil terra inferius et humilius, nisi mors, et inferi. quae si effugere velletis: subiectam pedibus vestris terram contemneretis, corporis statum saluo. quod iccirco rectum accepistis; quod oculos atque mentem cum eo, qui fecit, conferre possitis. Contemnere autem, & calcare terram, nihil aliud est, quam simulachra non adorare; quia de terra facta sunt: item diuitias non concupiscere; voluptates corporis spernere: quia opes & corpus ipsum, cuius hospitio viuimus, terra est. Vinum colite, ut viuatis: moriatur enim necesse est, qui se suamq, animam mortuis adiudicauit.

Sed quid prodest ad vulgus, & ad homines imperitos hoc modo concionari? cum videamus etiam doctos, & prudentes viros, cum religionum intelligant vanitatem, nihilo minus tamen in iis ipsis, quae damnant, colendis nescio qua prauitate perstare. Intelligebat Cicero falsa esse, quae homines adorarent. nam cum multa dixisset, quae ad euersionem religionum valerent: ait tamen non esse illa vulgo disputanda, ne susceptas publica religiones disputatio, talis extinguat. Quid ei facies, qui, cum errare se sentiat, vltro ipse in lapides impingat, ut populus omnis offendat? ipse sibi oculos eruat, ut omnes caeci sint? qui nec de alijs bene mereatur, quos patitur errare; nec de se ipso, qui alienis accedit erroribus? nec vitur tandem sapientia sua bono, ut factis impleat, quod mente percepit; sed prudens, & sciens pedem laqueo inserit, ut simul cum ceteris, quos liberare ut prudentior debuit, & ipse capiat? Quin potius, siquid tibi Cicero virtutis est; experire,

E 4

populum

populum facere sapientem. digna res est, vbi omnes eloquentia tua vires exeras. Non enim verendum est, ne te in tam bona causa deficiat oratio; qui saepe etiam malas copiose, ac fortiter defendisti. Sed nimirum Socratis carcerem times; ideoq; patrociniū veritatis suscipere non audes. At mortem, vt sapiens, contemnere debuisti. Et erat quidem multo pluchrius, vt ob* bene potius dicta, quam ob maledicta moreris. nec tibi laudis plus Philippica afferre potuerunt, quam discussus error humani generis, & mentes hominum ad sanitatem tua disputatione reuocata. sed concedamus timiditati: qua in sapiente esse non debet. Quid ergo ipse in eodem versaris errore? Video te terrena, & manufacta venerari. vana esse intelligis: & tamen eadem facis, qua faciunt ipsi, quos ipse stultissimos confiteris. Quid igitur profuit, vidisse te veritatem, quam nec defensusus esses, nec secuturus? Si libenter errant etiam ii, qui errare se sentiunt: quanto magis vulgus indoctum? quod pompis inanibus gaudet; animisque puerilibus spectat omnia; oblectatur frivolis; & specie simulachrorum capitur; nec ponderare secum vnamquamque rem potest; vt intelligat, nihil colendam esse, quod oculis mortalibus cernitur, quia necesse est, mortale sit. Nec mirandum* est, si Deum non videant; cum ipsi ne hominem quidem videant, quem videre se credunt. Hoc enim, quod oculis subiectum est; non homo, sed hominis receptaculum est: cuius qualitas, & figura non ex lineamentis vasculi, quo continetur, sed ex factis, & moribus peruidetur. Qui ergo colunt simulachra; corpora sunt* animabus carentia; quia se corporalibus* dederunt; nec vident plus aliquid mente, quam corpore; cum sit animi officium, ea subtilius cernere, qua acies corporalis non potest intueri. Quos homines idem ille philosophus, ac poeta grauiter accusat, tanquam humiles, & abiectos, qui contra naturam suam rationem ad

maledicta potius. vi. n.

esse

hominibus vi. n. dederunt

vene-

veneranda terrena se prosternant. ait enim

Et faciunt animos humiles formidine Diuūm,

Depressosq; premunt ad terram.

Aliud quidem ille, cum* hoc diceret, sentiebat; nihil vtiq; hzo

esse colendum; quia Diū humana non curent.

Denique alio loco religiones Deorum, & cultus, inane esse officium consistetur.

Nec pietas vlla est, *velatum saepe videri

*Vertier ad lapidem, atque omnes accedere ad aras,

*Nec procumbere humi prostratū, & paudere palmas Et

Ante Deū d. lubra, nec aras sanguine multo

Spargere quadrupedum, nec votis necere vota.

Quae profecto si cassa sunt: non oportet sublimes, & excelsos animos aduocari, atque in terram premi, sed nihil aliud, quam caelestia cogitare. Impugnata sunt ergo à prudentioribus falsa religiones; quia sentiebant esse falsas: sed non est inducta vera; quia, qualis, aut vbi esset, ignorabant. Itaque sic habuerunt, tanquam nulla esset omnino; quia veram non poterant inuenire. *& eo modo inciderunt in errorem multo maiorem, quàm illi, qui falsam tenebant. Nam isti fragilium cultores, quamuis sint inepti, quia caelestia constituunt in rebus corruptibilibus, atque terrenis: aliquid tamen sapientiae retinent; & habere veniam possunt; quia summum hominis officium est non reipsa, tamen proposito tenent. siquidem hominum, atque mutorum vel solum, vel certe maximum in religione discrimen est. Hi vero quanto fuerunt sapientiores; quod intellexerunt falsa religionis errorem: tanto facti sunt stultiore; quod esse aliquam veram non putauerunt. Itaque quoniam facilius est, de alienis iudicare, quàm de suis: dum aliorum præcipitium vident; non prospexerunt, quid ante suos pedes esset. In vtraque igitur parte

al. vulgatum

Vertere se

Et

vi. n.

parte & summa stultitia inuenitur, & odor quidam sapientia: vt possis dubitare, quos dicas potissimū stultiore, illos ne, qui falsam religionem suscipiunt; an eos, qui nullam. Sed (vt dixi) venia concedi possit imperitis, & qui se non esse sapientes fateantur: his vero non potest, qui sapientiam professi, stultitiam potius exhibent. Non sum equidem tam iniquus, vt eos putem diuinare debuisse, vt veritatem per seipsos inuenirent. quod fieri ego non posse confiteor. sed hoc ab his exigo, quod ratione ipsa prestare potuerunt. Facerent enim prudentius, si & intelligerent esse aliquam religionem; & falsis impugnat, aperte pronuntiarent, eam, quae vera esset, ad hominibus non teneri. Sed mouerit eos fortasse illud; quod si qua vera esset religio, exereret se, ac vindicaret; nec pateretur esse aliud quicquam. Videre enim nullo modo poterant, quare, aut à quo, & quemadmodum religio vera opprimeretur. quod est diuini sacramenti, & caelestis arcani. Id verò, nisi doceatur, aliquis scire nullo pacto potest. Summa rei hæc est: Imperiti, & insipientes falsas religiones pro veris habent; quia neque veram sciunt, neque falsam intelligunt. Prudentiores vero, quia veram nesciunt; aut in iis, quas falsam esse intelligunt, perseverant, vt aliquid tenere videantur: aut omnino nihil colunt, ne incidant in errorem: cum id ipsum maximi sit erroris, vitam pecudum sub figura hominis imitari. Falsum verò intelligere, est quidem sapientia, sed humana. Ultra hunc gradum procedi ab homine non potest. itaque multi philosophorum, religiones (vt dicitur) sustulerant. verum autem scire, diuina est sapientia. Homo autem per seipsum peruenire ad hanc scientiam non potest, nisi doceatur à Deo. Ita philosophi, quod summum fuit humana sapientia, assecuti sunt, vt intelligerent, quid non sit: illud assequi nequiverunt, vt diceret, quid sit. Nota Ciceronis vox est: Vtinam tam facile vera inuenire possem quam

quam falsa conuincere. Quod quia vires humana conditionis excedit: eius officij facultas nobis est attributa, quibus tradidit Deus scientiam veritatis. cui explicanda quatuor posteriores libri seruiunt. Nunc interim falsa, vt cœpinus, detegamus.

Quid igitur maiestatis possunt habere simulachra, quae fuerunt in homunculi potestate. vel vt aliud fierent, vel vt omnino non fierent? iccirco apud Horatium Priapus ita loquitur:

Olim truncus eram ficulhus, inutile lignum;
Cum faber incertus, scammum faceretne Priapum,
Maluit esse Deum. Deum inde ego, furum, auiumq;
Maxima formido.

Quis non sit tanto hoc custode securus?

Fures enim tam stulti sunt, vt Priapi tentiginē timeant; cum aues ipsæ, quas terrore calcis, aut inguinis abigi existimant, simulachris fabrefactis, id est; hominum plane similibus, insideant, nidificent, inquinent. Sed Flaccus, vt satyrici carminis scriptor, derisit hominum vanitatem. Verum ij, qui faciunt, seriam se facere rem opinantur. Denique poeta maximus, homo in ceteris prudens, in hoc solum non poetice, sed aniliter despuit; cum in illis emendatissimis libris etiam fieri hoc iubet:

Et custos furum, atque auium cum falce saligna;

Hellepontiaci seruet tutela Priapi.

Adorant ergo mortalia, vt à mortalibus facta. frangi enim, cremari possunt, ac perire. nam & tectis vetustate labentibus sæpe comminui solent: & consumpta incendio; dilabuntur in cinerem: & plerumque (nisi sua illis magnitudo subuenerit, aut custodia diligens sepeserit) in prædam furibus cedunt. Quia igitur insania est, ea timere, pro quibus aut ruina, aut ignes, aut furti timeantur? Que vanitas, aliquam ab his spectare tutelam, quæ tueri semetipsa non possunt?

possunt? Quæ peruersitas, ad eorū præsidia decurrere, quæ ipsa, cū violantur, inulta sunt nisi à colentibus vindicentur? Vbi ergo veritas est? vbi nulla vis adhiberi potest religioni; vbi nihil, quod violari possit apparet; vbi sacrilegium fieri nō potest. Quicquid autē oculis, manibusq; subiectū est: id vero, quia fragile est, ab omni ratione immortalitatis est alienum. Frustra igitur homines auro, ebore, gemmis Deos excolunt, & exornant; quasi vero ex his rebus vllā possint capere voluptatē. Quis vsus est pretiosorū numerum nihil sentientibus? an ille, qui mortuus? pari enim ratione defunctorū corpora odoribus, ac pretiosis vestibus illita, & conuoluta humi cōdunt; quæ Deos honorant: qui neque, cum fierent, sentiebant; neq; cum coluntur, sciunt, nec enim sensum consecratione sumpserunt. Non placebat Persis, quod aurea vasa templis inferantur, speruacuum putanti, esse inter religionēs, quod non sanctitatis, sed auaritia sit instrumentum. Illa enim satius est Deo, quem recte colas, inferre pro munere,

Compositum ius, fasq; animi, sanctosq; recessus
Mentis, & incoltum generoso pectus honesto.

ridicule Egregie sapienterq; sensit. Verum illud* ridiculum subdidit: hoc esse aureum in templis, quod sint Veneri donata à virgine pupæ. quas ille ob minutiam sortasse contempserit. Non videbat enim, simulachra ipsa, & effigies Deorum, Polycleti, & Euphranoris, & Phidias manu ex auro, atque ebore perfectas, nihil aliud esse, quam grandes pupas, non à virginibus, quarum lusibus veni dari potest, sed à barbaris hominibus consecratas. Merito igitur etiam senum stultitiam Seneca deridet. Non, inquit, his pueri sumus (vt vulgo dicitur) sed semper. Verum hoc interest, quod maiora nos ludimus. Ergo his ludicris, & ornatis, & grandibus pupis, & vnguentis, & thuris, & odores inferunt; his opimas, & pingui

hostias

hostias immolant: quibus est quidem os, sed carens officio dentium: his peplos, & indumenta pretiosa: quibus vsus velaminis nullus est: his aurum, & argentum consecrant: quæ tam non habent qui accipiunt, quàm qui illa donarunt. Nec immertio Dionysius Sicilia tyrannus post victoriam Græcia potitus, Deos tales contempsit, spoliavit, illudit, siquidem sacrilegia sua iocularibus etiam dictis prosequatur. Nam cum Ioui Olympio aureum amiculum detraxisset; laneum inquit imponi, dicens, æstate graue esse aureum; hyeme frigidum, laneum vero virique tempori aptum. Idem auream barbaram detrahens Aesculapio, incongruens, & iniquum esse ait, cum Apollo pater eius imberbis esset adhuc, ac leuis, priorem filium, quàm patrem, barbaram videri. Item pateras, & exuuias, & parua quadam sigilla, quæ simulachrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat; & accipere se illa, non auferre dicebat: perquam enim stultum esse, & ingratum, nolle accipere ab his vltro porrigentibus, à quibus bona sibi homines precarentur. hac ille fecit impune; quia rex, & victor fuit. quin etiam secuta est eum solita felicitas. vixit enim vsque ad senectutem; regnumque per manus filio tradidit. In eo igitur, quia homines sacrilegia vindicare non poterant; oportuit Deos ipsos sui vindices esse. At si humilis quispiam tale quid commiserit: huic præsto sunt flagella, ignes, e-culei, cruces, & quicquid excogitare iratis, & furentibus licet. Sed cum puniunt deprehensos in sacrilegio: ipsi de Deorum suorum potestate diffidunt. Cur enim illis potissimum non relinquunt vlciscendi sui locum; si eos posse aliquid arbitrantur? Quin etiam putant illorum numine accidisse, vt prædones rerum sacrarum deprehensi, tenerentur: & sentiunt non tam ira, quàm metu, ne si deorum iniuriam non vendicauerint, ipsos expectant pœna, incredibili

incredibili scilicet vanitate, qui nocituros sibi Deos putem ob aliena scelera, qui ipsis, à quibus violati, spoliatiq; sumi, per seipsos nihil nocere potuerunt. At enim saepe ipsi quoq; in sacrilegos vindicauerunt: potest id vel casu accidisse: quod aliquando, non semper. Sed tamen paulo post, quomodo id acciderit, ostendam. Nunc interim quaero, cur illi tot, & tanta sacrilegia in Dionysio non vindicauerunt; qui nō furrim, sed palam Deos ludibrio habuit. Cur hunc tam potentem sacrilegum à templis, à ceremoniis, ab imaginibus suis non arcuerunt? Cur etiam sacris rebus ablati, prospere nauigauit? quod ioco ipse testatus est (vt solebat.) Videtis ne, inquit comitibus suis naufragium timentibus, quam prospera sacrilegis nauigatio ab ipsis dijs immortalibus tribuatur? Sed hic fortasse à Platone didicerat, Deum nihil esse. Quid C. Verres? quem Tullius accusator eius eidem Dionysio, & Phalaridi, & tyrannis omnibus comparat. nōne omnem Siciliam compilaui, sublatis Deum simulachris, ornamentisq; sanorum? Otiosum est perseque singula. vnum libet commemorare; in quo accusator omnibus eloquentia viribus, omni denique conatu vocis, & corporis deplorauit, de Cerere Catanensi, vel Ennensi. quam alterius tanta fuit religio, vt adire templi eius secreta penetrare, viris nefas esset: alterius antiquitas tanta, vt omnes historiae loquantur, ipsam Deam fruges in Enna sub primum reperisse, filiamq; eius virginem ex eodem loco raptam. Denique Gracchanis temporibus turbata republica & seditionibus, & ostentis, cum repertum esset in capitibus Sibyllinis, antiquissimam Cererem debere placari, legati sunt Ennam missi. Hac igitur Ceres vel religiosissima, quam videre maribus ne adorandi quidem gratia licebat; vel antiquissima, quam S. P. Q. R. sacrificijs, diuinisq; placauerat: ex arcanis, & vetustis penetralibus, à C. Verre immixtis latronibus seruis, impune sublata est. Idem

vero, cum affirmaret, se à Siculis, vt causam provinciae susciperet, oratum, his verbis usus est: Se se iam ne deos quidē in suis urbibus, ad quos confugerent, habere; quod eorum simulachra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset: quasi vero si Verres ex urbibus, delubrisq; sustulerat, de caelo quoque sustulisset. Vnde apparet, istos deos nihil habere in se amplius, quam materiam, de qua sunt fabricati. Nec immerito ad te M. Tulli, hoc est, ad hominem Siculi confugerunt; quoniam triennio sunt ex- vi. u. periti, Deos illos nihil valere. essent enim stultissimi; si ad eos ob defendendas iniurias hominum confugissent, qui C. Verri nec pro seipsis irati esse poterant. At enim Verres ob hac facinora damnatus est. Non ergo dii vindicauerunt, sed Ciceronis industria: qua vel defensores eius oppressit, vel gratia restitit. Quid, quod apud ipsum Verrem non fuit illa damnatio, sed vacatio? vt quemadmodum Dionysio deorum spolia gestanti, dii immortales bonam dederat nauigationem: sic etiam Verri bonam quietem tribuisse videantur; in qua sacrilegiis suis tranquille frui posset. Nā frementibus postea ciuilibus bellis, sub obtentu damnationis ab omni periculo, & metu remotus, aliorum graues casus, & miserabiles exitus audiebat: & qui cecidisse solus omnibus stantibus videbatur; is vero vniuersis cadentibus solus stetit; donec illum & opibus sacrilegio partu, & vita satiatum, ac senectute confectum proscriptio triumuiralis auferret, eadem. s. qua Tullium violata deorum maiestatis ultorem. Quin etiam felix in eo ipso fuit, quod ante suam mortem crudelissimum. exitum sui accusatoris audiuit, dijs videlicet providentibus, vt sacrilegus, ac prado ille religionum suarum non ante moreretur; quam solatus de vltione cepisset.

Quanto igitur rectius est, omisso in sensibilibus, & vniuersis, oculos eo tendere, vbi sedes, vbi habitatio est. Quia

qui terram stabili firmitate suspendit; qui calum distinctis astris fulgentibus; qui solem rebus humanis clarissimum, ac singulare lumen, in argumentum sua vnica maiestatis accendit; terris autem maria circumfudit; flumina sempiterno lapsu fluere precepit;

Iussit & extendi campos, subsidere valles,
Fronde tegi siluas, lapidosos surgere montes.

Quae utique omnia non Iupiter fecit, qui ante annos mille septingentos natus est; sed idem

Ille opifex rerum, mundi melioris origo, qui vocatur Deus. cuius principium, quoniam non potest comprehendi; ne quari debet quidem. Satis est homini ad plenam, perfectamque prudentiam; si Deum esse intelligat. cuius intelligentia vis, & summa hac est; vt suspiciat, & honorificet communem parentem generis humani, & rerum mirabilium fabricatorem. Vnde quidam hebeti, obtusique cordis, elementa, quae & facta sunt, & carent sensu, tanquam Deos adorant. qui cum Dei opera mirarentur, id est calum cum luminibus varijs, terram cum campis & montibus, maria cum fluminibus, & stagnis, & fontibus: earum rerum admiratione obstupescit, & ipsius artificis obliti, quem videre non poterant, eius opera venerari, & colere coeperunt; nec vnquam intelligent quauerunt, quanto maior, quantoque mirabilior sit, qui illa fecit ex nihilo. quae cum videant diuina legibus obsequentia, commodis, atque vtilibus hominum perpetua necessitate famulari: tamen illa Deos existimant esse, ingrati aduersus beneficia diuina, qui Deo & patri indulgentissimi sua sibi opera praesulerunt. Sed quid mirum, si aut barbari, aut imperiti homines errant? cum etiam philosophi stoica disciplina in eadem sint opinione, vt omnia caelestia, quae mouentur, in Deorum numero habenda esse censeant.

Lucillus siquidem Lucillus Stoicus apud Ciceronem sic loquitur.

Hanc

Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam tam varijs cursibus in omni aeternitate conuenientiam temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. quae cum in syderibus* esse videamus: non possumus, in caelestibus ea ipsa non in Deorum numero reponere. Item paulo superius, Restat, inquit, vt motus astrorum sit voluntarius. quae qui videat: non indocte solum, verum etiam impie faciat; si Deos esse neget. Nos vero quidem & constanter negamus; ac vos à philosophi non solum indoctos, & impios, verum etiam cacos, ineptos, delirosque probamus, qui ignorantiam imperitorum vanitate vicissis. Illi enim Solem & Lunam, vos etiam sidera Deos putatis. Tradite igitur nobis stellarum mysteria; vt aras, & templa singulis erigamus; vt sciamus, quo quamque ritu, quo die colamus; quibus nominibus, quibus precibus aduocemus: nisi forte nullo discrimine tam innumerabiles, tam minutos Deos acueratim colere debemus. Quid quoddam argumentum illud, quo colligunt vniuersa caelestia Deos esse, in contrarium valet: nam si Deos esse iccirco opinantur, qui certos, & rationabiles cursus habent: errant. ex hoc enim apparet Deos non esse, quod exorbitare illis à praestitutis itineribus non licet. Caterum si Dii essent: huc atque illuc passim sine vlla necessitate ferretur, sicut animantes in terrarum quarum quia libera sunt voluntates: huc atque illuc vagantur, vt libuit; & quo quamque mens duxerit, eo fertur. Non est igitur astrorum motus voluntarius, sed necessarius, quia praestitutis legibus, officisque deseruiunt. Sed cum disputaret de cursibus siderum; quos ex ipsa rerum, ac temporum congruentia intelligebat non esse fortuitos: existimauit voluntarios esse, tanquam non possent tam disposite, tam ordinate moueri, nisi sensus illis inesset officij sui sciens. O quam difficilis est ignorantibus veritas, et quae facta sciētibus. Si motus, inquit, astrorum fortuiti non sunt, nihil

aliud restat, nisi ut voluntarij sint: immo vero vt non esse fortuitos manifestum est, ita nec voluntarios. Quomodo igitur in conficiendis itineribus constantiam suam seruati? Nimirum Deus vniuersi artifex sic illa disposuit, sic machinatus est; vt per spatia cali, diuina, & admirabili ratione decurrerent ad efficiendas succedentium sibi temporum varietates. An Archimedes Siculus concauo are similitudinem mundi, ac figuram potuit machinari; in quo ita solem, ac lunam composuit; vt inaequales motus & caelestibus similes, conuersionibus singulis quasi diebus efficerent: & non modo accessus solis, & recessus, vel incrementa, diminutionesq; lune, verum etiam stellarum vel errantium, vel vagarum disspares cursus, orbis ille dum vertitur, exhiberet? Deus ergo illa vera non potuit machinari, & efficere, quae potuit solertia hominis imitatione simulare? Virum ne igitur Stoicus, si astrorum figuras in illo are pictas, efficitasq; vidisset; suo illa consilio moueri diceret; ac non potius artificis ingenio? Inest ergo syderibus ratio, ad peragendos meatus suos apta: sed Dei est illa ratio, qui & fecit, & regit omnia; non ipsorum syderum, quae mouentur. Nam si solem stare voluisset: perpetuus dies vtrique esset. Item si motus astra non haberent: quis dubitet, sempiternam noctem fuisse futuram? Sed vt diei, ac noctis vices essent; moueri ea voluit, & tam varie moueri, vt non modo lucis, ac tenebrarum mutuae vicissitudines fierent, quibus laboris, & quietis alterna spatia constarent; sed etiam frigoris, & caloris, vt diuersorum temporum vis; ac potestas vel generandis, vel maturandis frugibus conueniret. Quam solertiam diuina potestatis in machinandis itineribus astrorum quia philosophi non videbant; animalia esse sydera putauerunt; tanquam pedibus & sponte, non diuina ratione procederent. Cur autem excogitauerit illa Deus, quis non intelligit?

telligit? Scilicet ne solis lumine decedente, nimum cacata nox tetris, atque horrentibus tenebris ingrauesceret, noceretq; viuentibus. Itaque & calum simul mira varietate distinxit: & tenebras ipsas multis, minutisq; luminibus temperauit. Quanto igitur Naso prudentius, quam illi, qui sapientiae studere se putant; qui sentit à deo lumina illa, vt horrorem tenebrarum depellerent, instituta. Is eum librum, quo $\phi\alpha\nu\beta\mu\epsilon\nu\alpha$ breuiter comprehendit, his tribus versibus terminauit.

Tot numero, taliq; Deus simulachra figura
Imposuit celo: perq; atras sparsa tenebras
Clara pruinosa iussit dare lumina nocti.

Quod si fieri non potest, vt stella Dii sint: ergo nec sol quidem, nec luna Dii esse possunt, quoniam luminibus astrorum non ratione differunt, sed magnitudine. Quod si hi Dii non sunt: ergo nec calum quidem; in quo illa omnia continentur. Simili modo si terra, quam calcamus, quam subigimus ad victum, Deus non est: nec campi quidem, ac montes Dii erunt. sed si hi non sunt: ergo ne tellus quidem vniuersa Deus videri potest. Item si aqua, quae seruit animantibus ad vsum bibendi, aut lauandi, Deus non est: nec fontes quidem, ex quibus aqua profluit. si fontes non sunt; ne flumina quidem, quae de fontibus colliguntur. si flumina quoque Dii non sunt: ergo & mare, quod ex fluminibus constat, Deus haberi non potest. Quod si neque calum, neque terra, neque mare, quae mundi partes sunt, Dii esse possunt: ergo ne mundus quidem totus Deus est, quem iidem ipsi Stoici & animantem, & sapientem esse contendunt, & propterea Deum. in quo tam inconstantes fuerunt, vt nihil dictum sit ab his, quod non ab iisdem fuerit euersum. Sic enim argumentantur: Fieri non posse, vt sensu careat, quod sensibilia

ex se generat. Mundus autem generat hominem, qui est sensu præditus: ergo & ipsum sensibilem esse. Item. Simi sensu esse non posse, cuius pars habeat sensum: igitur quia homo sensibilis est, etiam mundo, cuius pars homo est, inesse sensum. Propositiones quidem veræ sunt; & sensibile esse, quod sensu præditum gignat; & habere sensum, cuius pars sensu aucta sit: sed assumptiones falsæ, quibus argumenta concludunt. quia neque mundus generat hominem: neque mundi homo pars est. nam hominem à principio idem Deus fecit; qui & mundum: & non est mundi pars homo, sicut corporis membrum. potest enim mundus esse sine homine, sicut vrbs, & domus. Atqui vrbs domus, vnius hominis habitaculum est, & vrbs vnius populi: sic & mundus domicilium totius generis humani.

incolit Et aliud est, quod incolitur; aliud, quod colit. Sed illi, qui student id, quod falso susceperant, confirmare: & sensibilem esse mundum, & Deum, argumentorum suorum consequentia non viderunt. Nam si mundi pars est homo, & sensibilis est mundus, quia homo sentit: ergo quia mortalis est homo, mortalis sit & mundus, necesse est; nec tantum mortalis, sed etiam omnibus morbis, & passionibus subiectus. Et è contrario, si Deus est mundus, & partes eius vitæque immortales sunt: ergo et homo Deus est, quia pars est (vt dicitis) mundi, si homo: ergo iumenta, & pecudes, & cætera genera bestiarum, & avium, & piscium; quoniam & illa eodem modo sentiunt, et mundi partes sunt. At hoc tolerabile est. nam & hac colunt Aegyptij. Sed res eò peruenit, vt rana, & culices, & formica Dij esse videantur; quia & ipsis inest sensus, & partes mundi sunt. In semper argumenta ex falso perita, ineptos, & absurdos exitus habent. Quid, quod ijdem ipsi aiunt, Deorum & hominum causa mundum esse constructum, quasi communem domum? ergo nec mundus Deus est; nec animans,

constru

constructus est; animans enim non construitur, sed nascitur. Et si est adificatus sic vtique tanquam domus, tanquam nauis: est ergo aliquis artifex mundi Deus. & seorsum erit mundus, qui factus est; seorsum ille, qui fecit. Iam, illud quàm repugnans & absurdum? quod cum caelestes ignes, cæteraq; mundi elementa Deos esse affirmat: item ipsum Deum mundum dicunt. Quomodo potest ex deorum multorum aceruo vnus Deus confici? Si astra dij sunt: mundus ergo non deus, sed domicilium Deorum est. Si vero Deus mundus est: ergo omnia illa, quæ sunt in eo, Dij non sunt, sed Dei membra; quæ vtique solius Dei nomen accipere non possunt. Nec enim recte quis dixerit, membra hominis vnius, multos homines esse, sed tamē non est similis comparatio animalis, & mundi. Animal enim quia sensu præditum est: etiam membra eius habent sensum; nec, nisi à corpore diuulsa, putrescunt. Cuius igitur rei similitudinem gerit mundus? Nimirum ipsi docent, cū factū esse non dissentent, vt esset dijs, & hominibus quasi communis domus. Si ergo est constructus, vt domus: nec ipse Deus est, nec elementa, quæ sunt partes eius. quia neque domus habere dominum sui potest; neque illa, de quibus domus constat. Non tantum igitur veritate, sed etiam verbis suis reuincuntur. Sicut enim domus in vsum habitandi facta, per se nihil sentit, dominoq; subiecta est; qui eam fecit, aut incolit: ita mundus per se nihil sentiens, factori Deo subiaceret, qui eum in vsum sui fecit.

dominiū. v. n.

Duplici ergo ratione peccatur ab insipientibus: Pri-
mū, quod elementa, id est, Dei opera Deo præferūt: Deinde, quod elementorū ipsorum figuras humana specie cōprehensas colunt. Nam solis, lunæq; simulachra humanum in modū formant: item ignis, & terræ, & maris: quæ illi Vulcanum, Vestam, Neptunum vocant; nec elementis ipsis in aperto litant. Tanta homines imaginū cupiditas tenet; vt

F 4

iam

iam viliora ducantur illa, quae vera sunt: auro. s. gemmâ,
 & ebore delectantur. Horum pulchritudo, ac nitor pra-
 stringit oculos: nec ullam religionem putant, ubicunque illa
 non fulserint. Itaque sub obtentu deorum, auaritia, & cu-
 piditas colitur. Credunt enim Deos amare, quicquid ipsi
 concupiscunt; quicquid est, propter quod furta, & latroci-
 nia, & homicidia quotidie faciunt; propter quod bella per
 totum orbem populos, vrbesq; subuertunt. Consecrant er-
 go dijs manubias, & rapinas suas. quos certe necesse est
 imbecilles esse, ac summa virtutis expertes, si subiecti sunt
 cupiditatibus. Cur enim caelestes eos putemus; si desiderat
 aliquid de terra? vel beatos, si aliqua re indigent? vel in-
 corruptos, si voluptati habent ea, in quibus appetendus cu-
 piditas hominum non immerito damnatur? Veniunt igitur
 ad deos non tam religionis gratia, quae nulla potest esse in
 rebus male partis, & corruptibilibus; quam ut aurum ocu-
 lis hauriant; nitorem leuigati marmoris, aut eboris assi-
 ciant; ut insignes lapillis, & coloribus vestes, vel distincta
 gemmis fulgentibus pocula insatiabili contemplatione con-
 trectent. & quanto fuerint ornatiores templa, & pulchriora
 simulachra: tanto plus maiestatis habere creditur. adeo
 religio Deorum nihil aliud est, quam quod cupiditas hu-
 mana miratur. Haec sunt religiones, quas sibi a maioribus
 suis traditas, pertinacissime tueri, ac defendere perseverant:
 nec considerant quales sint, sed ex hoc probatas, atque ve-
 ras esse confidunt, quod eas veteres tradiderunt: tantaq; est
 auctoritas vetustatis, ut inquirere in eam, scelus esse ducit-
 ur. Itaque creditur ei passim, tanquam cognitae veritati.
 Denique, apud Ciceronem sic dicit Cotta Lucillo: Habes
 Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat. fac nunc ego in-
 telligam, quid tu sentias. à te enim philosopho rationem
 religionis accipere debeo. Maioribus autem nostris, etiam
 nulla ratione reddita rationis, est credere. Si credis, cum

ergo rationem requiris, quae potest efficere, ne credas? Si ve-
 ro rationem requiris, & querendam putas: ergo non cre-
 dis. ideo enim quaris, ut eam sequaris, cum inueneris. Docet
 ecce te ratio non esse veras religiones deorum. Quid facies?
 maiores ne potius, an rationem sequeris? quae quidem tibi
 non ab alio insinuata, sed à teipso inuenta, & electa est; elata
 cum omnes religiones radicitus eruisisti. Si rationem mauis;
 discedere te necesse est ab institutis, & auctoritate maio-
 rum: quoniam id solum rectum est, quod ratio praescribit.
 Sin autem pietas solum sequi suadet: fateris igitur &
 stultos illos fuisse, qui excogitatis contra rationem religioni-
 bus seruerint; et te inceptum, qui id colas, quod falsum esse
 conuinceris. Sed tamen quoniam nobis tantopere maiorum
 nomen opponitur: videamus tandem, qui fuerint maiores
 illi, à quorum auctoritate discedi, nefas ducitur. Romulus
 urbem conditurus, pastores, inter quos adoleuerat, conuo-
 cauit. cumq; is numerus condenda urbi parum idoneus vi-
 deretur: constituit asylum. Eo passim confugerunt ex fini-
 timis locis pessimi quique sine villo conditionis discrimine.
 Ita conflauit ex his omnibus populum; legitq; in senatum
 eos, qui aetate anteibant; & patres appellauit. quorum con-
 silio gereret omnia. de quo senatu Propertius elegiarum
 scriptor haec loquitur:

Curia, praetexto quae nunc nitet alta senatu,

Pellitos habuit, rustica corda, patres.

Buccina cogebat praeficos ad verba Quirites.

Centum illi in prato saepe senatus erat.

Hi sunt patres; quorum decretis eruditi, ac prudentes viri
 deuotissime seruiunt. idq; verum, ac immutabile omnium
 posteritas iudicet, quod centum pelliti senes staturum esse
 voluerunt. quos tamen (ut in primo libro dictum est) Pom-
 pilius illexit, ut vera crederent esse sacra, quae ipse trade-
 bat. Est vero, cur illorum auctoritas tanti habeatur à po-

al. vi. n. veri-
 tas maior est
 quae suadet,
 fatere
 seruiuerunt
 conuinceris
 vi. n.

corum

dicatur. vi. n.

steris, quos nemo, cum viderent, neque summus, neque infimus affinitate dignos iudicauit.

7 Quare oportet, in ea re maxime, in qua vita ratio versatur, sibi quemque considerare, suoque iudicio, ac propriis sensibus nisi ad inuestigandam, & perpendendam veritatem; quam credentem alienis erroribus, decipi, tanquam ipsum rationis expertem. Dedit omnibus Deus pro virili portione sapientiam; vt & inaudita inuestigare possent, & audita perpendere. Nec quia nos illi temporibus antecesserunt, sapientia quoque antecesserunt. qua si omnibus equaliter datur, occupari ab antecedentibus non potest. Illibabilis est tanquam lux, & claritas solis. quia vt sol oculorum, sic sapientia lumen est cordis humani. Quare cum sapere, id est, veritatem querere, omnibus sit in natum: sapientiam sibi adimunt, qui sine vilo iudicio inuenta maiorum probant, & ab alijs pecudum more ducuntur. Sed hoc eos fallit, quod maiorum nomine posito, non putant fieri posse, vt aut ipsi plus sapiant, quia minores vocantur; aut illi desipuerint, quia maiores nominantur. Quid ergo impedit, quin ab ipsis sumamus exemplum; vt quomodo illi, qui falsa inuenerant, posteris tradiderunt: sic nos, qui verum inuenimus, posteris meliora tradamus? Superest ingens questio: cuius disputatio non ab ingenio, sed a scientia venit. qua pluribus explicanda erit, ne quid dubium omnino relinquatur. Nam fortasse aliquis ad illa confugiat, qua a multis, & non dubijs traduntur auctoribus; Eos ipsos, quos docuimus Deos non esse, maiestatem suam persape ostendisse & prodigijs, & somnijs, & augurijs, & oraculis. Et sane multa enumerari possunt digna miraculo. in primis illud, quod Accius Nauius summus Augur, cum Tarquinius Priscum commoneret, vt nihil noui facere inciperet, nisi prius esset inauguratus; ei que rex artis eius elcuans fidem diceret,

vt consultis quibus venuntiarer sibi, vtrum ne fieri posset id, quod ipse animo concepisset, affirmaretque Nauius posse: Cape igitur hanc, inquit, cotem; eamque nouacula dislice. At ille incunctanter accepit, ac secuit. Deinde illud, quod Castor, & Pollux bello Latino apud Lacum Iuturna visi sunt equorum sudorem abluentes; cum ades eorum, qua iuncta fonti erat, sua sponte patuisset. Idem bello Macedonico equis albis insidentes P. Vatinius Romam nocte venienti se obtulisse dicuntur, nuntiantes, eo die regem Persen victum, atque captum. quod paucis post diebus litera Pauli verum fuisse docuerunt. Illud etiam mirabile, quod simulachrum Fortuna muliebris non semel locutum esse traditur. ite Iunonis Monetae, cum captis Veijs vnus ex militibus ad eam transferendam missus, iocabundus, ac ludens interrogaret, vtrum ne Romam migrare vellet: respondit, velle. Claudia quoque proponitur in exemplo miraculi. Nam cum ex libris Sibyllinis Idea mater esset accita; & in vado Tyberini fluminis nauis, qua vehebatur, haesisset; nec vlla vi commoueretur: Claudiam ferunt, qua semper impudica esset habita ob nimios corporis cultus, Deam submissis genibus orasse, vt, si se castam iudicaret, suum cingulum sequeretur: ita namque, qua ab omni iuuentute non valuit commoueri, ab vna muliere esse commotam. Illud aequum mirum, quod lue sciente Aesculapius Epidaurum accitus, urbem Romam diuturna pestilentia liberasse perhibetur. Sacrilegi quoque numerari possunt, quorum presentibus poenis iniuriam suam dii vindicasse creduntur. Appius Claudius Censor, cum aduersus responsum ad seruos publicos sacra Herculis transtulisset: luminibus orbatus est; & Poritorum gens, qua prodidit, intra vnus anni tempus extincta est. Item Censor Fuluius, cum ex Iunonis Lacinia templo marmoreas regulas abstulisset, quibus adem Fortuna equestris, quam

Roma

Roma fecerat, regeret: & mente captus est, & amissis duobus filiis in Illyrico militantibus, summo animi mœrore consumptus est. Praefectus etiam M. Antonij Turullius, cū apud Coos euerso Aesculapij luco classam fecisset; eodem postea loco à militibus Casaris est interfectus. His exemplis adiungitur Pyrrhus; qui sublata ex thesauro Proserpina Locrensis pecunia, naufragium fecit; ac vicinis Delioribus illisus est; vt nihil, præter eam pecuniam, incoluere reperiretur. Ceres quoque Mulesia multum sibi apud homines venerationis adiecit. Nam cum ab Alexandro capta ciuitas esset, ac milites ad eam spoliandam irrupissent: omnium oculos repente obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiuntur etiam somnia, quæ vim Deorum videantur ostendere. Tiberio namque Attinio homini plebeo per quietem obuersatus esse Iupiter dicitur, & præcepisse, vt Coss. & senatus nuntiaret, ludus Circensibus proximis præfultorem sibi displicuisse, quod Antronius Maximus quidam diuerberatum seruum sub furca medio circo ad supplicium duxerat; ideoq; ludos instaurari oportere, quod cum ille neglexisset, eodē die filium perdidisse; ipsum autem graui morbo esse correptum. & cum rursus eandē imaginem cerneret, querentem, satis ne pœnarū pro neglecto imperio pependisset: lectica delatus ad Coss. & omnire in senatu exposita, recepisse corporis firmitatem, suūq; pedibus domum rediisse. Illud quoque somnium non minoris fuit admirationis, quo Casar Augustus dicitur esse seruatus. Nam cum bello ciuili Brutiano implicitus graui morbo, abstinere prælio statuisset: medico eius Artorio Minerua species obuersata est, monens, ne propter corporis imbecillitatem castris se contineret Casar. Itaque in aciem lectica perlatus est: & eodē die à Bruto castra capta sunt. Multa præterea exempla similia possunt proferri: sed veveor, ne, si fuero in propositione rerum contrariarū diuini

inimo

immoratus, aut oblitus esse propositi videar, aut crimen loquacitatis incurram.

Exponam igitur omnium istorum rationem: quod facilius res difficiles, & obscura intelligantur. & has omnes simulati numinis præstigias reuelabo; quibus inducti homines, à veritatis via longius recesserunt. sed repetā longe alius, vt si quis ad legendum expers veri, & ignarus accesserit, insituetur, atque intelligat, quod tandem sit caput horum, & causa malorum; & lumine accepto, suos, ac totius generis humani perspiciat errores. *Cum esset Deus ad excogitandum prudentissimus, ad faciendum solertissimus, antequam ordiretur hoc opus mundi: *Quoniā pleni, & consummati boni fons in ipso erat, sicut est semper, vt ab eo bono tanquam riuus oriretur, longeq; profunderet, bonum produxit similem sui spiritum, qui esset virtutibus Dei patris pradius. Quomodo autē id fecerit, in quarto libro docere conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles diuina stirpis non permanfit. Itaque suapte inuidia tanquā veneno infectus est, & ex bono ad malū transcendit, suoq; arbitrio, quod à Deo illi liberum datum fuerat, contrarium sibi nomen adsciuit. Vnde apparet, cunctorum malorum fontem esse luorem. Inuidit enim illi antecessori suo, qui Deo patri perseverando, tum probatus, tum etiam charis est. Hunc ergo ex bono per se malum effectum Greci δία-κολον appellant, nos criminatorem vocamus, quod crimina, in quā ipse illicit, ad Deum deferat. *Exorsus igitur Deus fabricā mundi, illum primum, & maximū filium præfecit operi vniuerso, vq; simul & cōsiliatore vsus est; & artifice in excogitandis, ornandis, perficiendisq; rebus: quoniam et prouidētia, & et ratione, et potestate perfectus est. de quo nunc parcius, quod alio loco & virtus, & nomē eius, & ratio enarranda nobis erit. Nemo querat, ex quibus ista materis tā magna, tam mirifica opera Deus fecerit. omnia enim

enim fecit ex nihilo. Nec audiendi sunt poëta, qui aiunt chaos in principio fuisse. i. confusioem rerum, atque elementorū; postea vero Deum diremisse omnem illam congeriem; singulisq; rebus ex confuso aceruo separatis, in ordinemq; descriptis, instruxisse mundum pariter, & ornasse. Quibus facile est respondere potestate Dei non intelligentibus; quē credunt nihil efficere posse, nisi ex materia subiacente, ac parata. in quo errore etiā philosophi fuerunt. Nā Cic. de natura Deorū disputans, sic ait: Primū igitur non est probabile, eam materiam rerū, unde orta sunt omnia, esse diuina prouidentia effectā; sed habere, & habuisse vim, & naturam suam. Vt igitur faber, cum quid adificaturus est, nō ipse facit materiam, sed ea utitur, qua sit parata; sicut orq; item cera: sic isti prouidentia diuina materia preesto esse oportuit, non quam ipse faceret, sed quam haberet paratā. Quod si nō est à Deo materia facta; ne terra quidē, & aqua, & aer, & ignis à Deo factus est. O quam multa sunt vitia in his decem versibus: Primum, quod is, qui in aliis disputationibus, & libris fere omnibus prouidentia fuerit assertor, & qui acerrimis argumentis impugnaverit eos, qui prouidentiam non esse dixerunt; idem nunc quasi proditor aliquis, aut transfuga, prouidentiam conatus est tollere. in quo si contradicere velis: nec cogitatione opus est, nec labore: sua illi dicta recitata sunt. Nec enim ab villo poterit Cicero, quam à Cicerone vehementius re-moxi futari. Sed concedamus hoc more, & instituto Academicorum; vt liceat hominibus valde liberis dicere, ac sentire qua velint. sententias ipsius consideremus. Non est, inquit, probabile, materiam rerum à Deo factam. Quibus docet hoc argumentis probet. Nihil enim dixisti, quare hoc non sit probabile. Itaque mihi e contrario vel maxime probabile videtur: nec tamen temere videtur, cogitanti plus esse aliquid in Deo, quē profecto ad imbecillitas e hominis redigunt.

cui nihil aliud, quam opificium concedis. Quo igitur ab homine diuina illa vis differet, si vt homo, sic etiam Deus ope indigeat aliena? Indiget autem, si nihil moliri potest, nisi ab altero illi materia ministretur. quod si fit: imperfecta vtrique virtuti est: & erit iam potentior iudicandus materia institutor. Quo igitur nomine appellatur, qui potentia Deum vincit? si quidem maius est, propria facere, quam aliena dissonare. Si autem fieri non potest, vt fit potentius Deo quicquam; quem necesse est perfecta esse virtutis, potestatis, rationis: idē igitur materia fictor est; qui & rerum ex materia constantiū. Neq; enim Deo non faciente, & inuito, esse aliquid aut potuit, aut debuit. Sed probabile est, inquit, materiam rerum habere, & habuisse semper naturam suam, & vim. Quam vim potuit habere, nullo dante; quam naturam, nullo generante? Si habuit vim: ab aliquo eam assumpsit. A quo autem sumere, nisi à deo, potuit? Porro si habuit naturam; qua vtiq; nascendo dicitur: nata est. A quo autem, nisi à Deo, potuit procreari? Natura enim qua dicitur orta esse omnia, si consilium non habet, efficere nihil potest. si autem generandi, aut faciendi potens est: habet ergo consilium; & propterea Deus sit, necesse est. Nec alio nomine appellari potest ea vis; in qua inest et prouidentia excogitandi, & solertia, potestasq; faciendi. Melius igitur Seneca omnium Stoicorum acutissimus: qui vidit nil aliud esse naturā, quā Deū. Ergo, inquit, Deum non laudabimus, cui naturalis est virtus? nec illam didicit ex villo. Immo laudabimus. quoniam enim naturalis illa sibi illā dedit: quoniam Deus ipsa natura est. Cum igitur ortum rerum tribuis natura, ac detrahis Deo; in eodem luto hasitans, versuram soluis. A quo enim fieri mundum negat; ab eodē plane fieri mutato nomine cōfiteris. Sequitur ineptissima comparatio. Vt faber, inquit, cum quid adificaturus est, non ipse facit materiā; sed

sed videtur ea, quæ sit parata: sicut quædam, item cera: sic isti providentia diuinæ materiam esse præsto oportuit, non quam ipse faceret, sed quam haberet paratam. Immo vero non oportuit. erit enim Deus minoris potestatis, si ex parato facit, quod est hominis. faber enim sine ligno nihil* edificabit

vi. n. est quia nefas* esset Deū aliunde aliquid mutuari; cū in ipso, vel ex ipso sint omnia. Nā si est aliquid ante illum, si est factum; & quicquam non ab illo* iam potestatem ei, & nomen amittet. At enim materia nunquam facta est, sicut Deus, qui ex materia fecit hunc mundum. Duo igitur constituntur æterna, & quidem inter se contraria; quod fieri sine discordia, & pernicie non potest. Collidat enim necesse est ea, quorum vis, & ratio diuersa est. sic vitraque, æterna esse non poterunt, si repugnant, quia superare alterū, necesse est. Ergo fieri non potest, quin æterni natura sit simplex; ut inde omnia, velut ex fonte, descenderint. itaque aut Deus ex materia ortus est; aut materia ex Deo. quid horum sit verius, facile est intelligi. Ex his enim duobus alterum sensibile est; alterum caret sensu. Potestas faciendi aliquid non potest esse, nisi in eo, quod sentit; quod sapit; quod cogitat; quod mouetur. Nec incipit, aut fieri, aut consumari quicquā potest, nisi fuerit ratione præuisum, aut quemadmodum fiat ante quā est, * aut quemadmodum consistet

consistet postquam fuerit effectum. Denique, is facit aliquid, qui habet voluntatem ad faciendum, et manus ad id, quod voluit, implendum. Quod autem insensibile est; inertis, & torpidum semper iacet & nihil inde oriri potest, vbi nullus est motus voluntarius. nam si omne animal ratione constat: certe nasci ex eo non potest, quod ratione præditum non est. nec aliunde accipi potest id, quod ibi, vnde petitur, non est. Nec tamen commoueat aliquē, quod animalia quadam de terra nasci videntur. Hac enim non terra per se gignit, sed spiritus Dei: sine quo nihil gignitur. Non ergo Deus ex materia, quia sensu præditum ex insensibili, sapiens ex bruto, incompatibile de patibili, expertis corporis de corporali nunquam potest oriri: sed materia potius ex Deo est. Quicquid enim est solido, et contrahibili corpore; accipit externā vim. quod accipit vim; dissolubile est. quod dissoluitur; interit. quod interit; sortum sit, necesse est. quod ortū est; habuit fontē, vnde oriretur, id est factorē aliquē sentientē, prouidū, peritumque, faciendū. is est profecto, nec vllus alius quā Deus. Qui quoniā sensu, ratione, * prouidentia, potestate, virtute præditus est: & animantia, et inanima creare, et efficere potest. quia tenet, quomodo quidque sit faciendum. Materia vero semper fuisse non potest. quia mutationem non caperet; si fuisset. Quod enim semper fuit: non desinit. & vnde absuit principium: abesse hinc etiam finem, necesse est. Quin etiā facilius est, ut id, quod habuit initium, sine careat; quam ut habeat finem, quod initio caruit. Materia ergo si facta non est: nec fieri ex ea quicquam potest. Si fieri ex ea non potest: nec materia quidem erit. Materia enim est, ex qua fit aliquid. Omnis autem, ex quo fit: quia recepit opificis manum, destruitur; & aliud esse incipit. Ergo quoniam finem habuit materia, tum, cum factus est ex ea mundus: & initium quoque habuit. Nā quod destruitur, edificatum est. quod sol-

prudentia

G

nistr,

uitur; alligatum. quod finitur; inceptum est. Si ergo ex commutatione, ac sine materia colligitur habuisse principium: à quo alio fieri, nisi à Deo, potuit? Solus igitur Deus est, qui factus non est: & iccirco destruere alia potest; ipse destrui non potest. permanebit semper in eo, quod fuit: quia non est aliunde generatus: nec ortus, nec natiuitas eius ex aliqua alia re pedit, qua illum mutata dissoluat. Ex seipso est, ut in primo diximus libro. et ideo talis est, qualis se esse voluit; impassibilis, immutabilis, incorruptus, beatus, aternus. Iam vero illa conclusio, qua sententiā terminauit Tullius, multo absurdior. Quod si materia, inquit, à deo non est facta: nec terra quidem, & aqua, et aër, & ignis à deo factus est. Quam callide periculum prateruolauit. Sic enim superius illud assumpsit; tanquam probatione non indigeret: cum id multo esset incertius, quam illud, propter quod assumptum est. Si non est, inquit, à deo facta materia: nec mundus à Deo factus est. Ex falso maluit colligere, quod falsum est; quam ex vero, quod verum. Et cum debeant incerta de certis probari: hic probationem sumpsit ex incerto, ad euertendum, quod erat certum. Nam diuina prouidentia effectum esse mundum, ut taceam de Trismegisto, qui hoc predicat; taceam de carminibus Sibyllarum, quae id nuntiant; taceam de prophetis, qui opus mundi, ac opificium Dei vno spiritu, ac pari voce testantur: etiam inter philosophos pene vniuersos conuenit. *idē etiā Pythagorici, Stoici, Peripatetici, qui sunt principes *omnis disciplinae. Denique à primis illis septem sapientibus, à Socrate vsque ad Platonem pro confesso, & indubitato habitum est: donec vnus multis post seculis extitit delirus Epicurus; qui auderet negare id, quod est euidentissimum, studio scilicet inueniendi noua; ut nomine suo constitueret disciplinā. Et quia nihil noui potuit reperire: ut tamē dissentire à ceteris videretur; vetera voluit auertere. in quo illū circum latran-

id enim Pythagorici, v. n. quae omnium, v. n.

tes philosophi omnes coarguerunt. Certius est igitur, mundum prouidentia instructum, quam materia * prouidentia conglobatum. Quare non oportuit putare, iccirco mundum non esse diuina prouidentia factum, quia materia eius diuina prouidentia facta non sit: sed quia mundus diuina prouidentia sit effectus; & materiam esse factam diuinitus. Credibilis est enim, materiam potius à Deo factam; quia deus omnia potest: quam mundum à Deo non esse factum: quia sine mente, ratione, consilio nihil fieri potest. Verū hac non Ciceronis est culpa, sed secta. Cū enim suscepisset disputationem, qua deorum naturam tollet, de qua philosophi garriebant: omnem diuinitatē ignorantia verè putauit esse tollendam. Itaque Deos potuit tollere; quia non erant. Cum autē prouidentiam diuinā, quae est in vno Deo, conaretur euertere: quia contra veritatem niti caperat; deficientibus argumentis, in hac foueā necessario decidit, vnde se extricare non posset. Hic ergo illum teneo haerentem, teneo defixum; * quo Lucillus, qui contra disserbat, obmutuit. Hic est ergo cardo rerum; hic vertuntur omnia. Explicet C. Cotta, si potest, ex hac voragine. proferat argumenta, quibus doceat, semper fuisse materiam, quam nulla prouidentia effecerit. Ostendat, quomodo quicquam ponderosum, & graue aut esse potuerit sine auctore; aut immutari valuerit, ac deserit esse, quod semper fuit; ut inciperet esse, quod nunquam fuit. Quae si docuerit: tum demum assentiar, ne mundum quidem diuina prouidentia constitutum: & tamen sic assentiar, ut alijs illum laqueis teneam. Eodem enim, quod nollet, reuoluetur, ut dicat & materiam, de qua mundus est, & mundum, qui de materia est, natura exitisse: cum ego ipsam naturam Deum esse contendam. Nec enim potest facere mirabilia, id est maxima ratione constantia, nisi qui habet mentem, prouidentiam, potestatem. Ita fiet, ut Deus fecerit omnia,

prouidentiam conglobatam v. n.

quia Lucillus

nec quicquam esse possit omnino, quod non originem à deo traxerit. At idem quoties Epicureus est; & non vult à deo factum esse mundum: quarere solet, quibus manibus, quibus machinis, quibus vectibus, qua molitione hoc tantum opus fecerit. * Videret fortasse si eo tempore* potuisset esse, quo fecit. Sed ne perpiceret homo dei opera; noluit eum inducere in hunc mundum, nisi perfectis omnibus. sed ne induci quidem poterat. quomodo enim subsisteret, cum fabricaretur de super calu, terraq; subterfundaretur, cum fortasse humida vel nimis rigoribus* corporata concreverent; vel igneis caloribus incocta, et solidata, durefcerent.

al. corporata

sol. v. n. Aus quomodo viueret,* sole nondum instituto, nec frugibus, nec animalibus natis? Itaque necesse fuit hominem postremo fieri; cum iam mundo, caterisq; rebus manus summa esset imposita. Denique sancta litera docent, hominem fuisse vltimum dei opus; & sic inductum fuisse in hunc mundum, quasi in domum iam paratam, & instructam. illius enim causa facta sunt omnia. Idem etiam poeta fatentur. Ouidius perfecto iam mundo, & vniuersis animalibus figuratis, hoc addidit

Sanctius his animal, mentisq; capacius alta

Deerat adhuc, & quod dominari in cetera posset.

Natus homo est.

adeo nefas existimandum est, ea scrutari, qua Deus voluit esse celata. Verum ille non audiendi; aut discendi studio requirebat, sed refellendi: quia confidebat, neminem id posse dicere. Quasi vero ex hoc putandum sit, non esse hac diuinitus facta; quia quomodo facta sint, non potest peruideri. An tu, si educatus in domo fabrefacta, & ornata, nullam vnquam fabricam vidisses: domum illam putasses non ab homine esse adificatam; quia, quomodo adificatur, ignorares? idem profecto de domo quæreres, quod nunc de mundo requiris: quibus manibus, quibus ferramentis ho-

mo

mo tanta esset opera molitus; maxime si saxa ingentia, im-
mensa cementa, vastas columnas, opus totum sublime, &
excelsum videres. non ne hec tibi humanarum virium mo-
dum viderentur excedere; quia illa non tam viribus, quam
ratione, atque artificio facta esse nescires? Quid si homo,
in quo nihil perfectum est; tamen plus efficit ratione,
quam vires eius exiguae patiantur; quid est, cur incredibile
tibi esse videatur, cum mundus dicitur factus à Deo? in
quo, quia perfectus est; nec sapientia potest habere termi-
num, nec fortitudo mensuram. Opera ipsius videntur ocu-
lis. quomodo autem illa fecerit; ne mente quidem videtur.
quia (vt Hermes ait) mortale immortalis, temporale per-
petuo, corruptibile incorrupto propinquare non potest, id
est propius accedere, & intelligentia subsequi. & ideo
terrenum adhuc animal veru celestium perspectionem nõ
capit. quia corpore quasi custodia septu tenetur, quod mi-
nus soluto, ac libero sensu cernat omnia. Sciat igitur quam
inepte faciat, qui res inenarrabiles querit. Hoc est enim
modum conditionis sua transgredi; nec intelligere, quo-
usque homini liceat accedere. Deniq; cum aperiret homi-
ni veritatem Deus; ea sola scire nos voluit, qua interfuit
hominem scire ad vitam cõsequendam. qua vero ad curio-
sam & profana cupiditatem pertinebat, reticuit, vt arca-
na esset. Quid ergo quæris, qua nec potes scire; nec si scias,
beatior fias? Perfecta est in homine sapientia; si & Deum
esse vnum, & ab ipso esse facta vniuersa cognoscas.

Nunc quoniam refutauimus eos, qui de mundo, & fa-
ctore eius Deo aliter sentiunt, quam veritas habet: ad diui-
nam mundi fabrica reuertamur: de qua in arcanis sancta
religionis literis traditur. Fecit igitur Deus primum om-
nium calum, & in sublime suspendit: quod esset sedes ip-
sius Dei conditoris. Deinde terram fundauit, ac calo subdi-
dit: qua homo cum ceteris animaliu generibus incoleret,

G 3

Eam

Eam voluit humore circumflui, & contineri. Suum vera habitaculum distinxit claris luminibus, & impleuit; sole scilicet, lunaq; orbe fulgenti, & astrorum micantium splendentibus signis adornauit: tenebras autem, quod est his contrarium, constituit in terra. nihil enim per se continet luminis, nisi accipiat à calo. in quo posuit lucem perennem, & superos & vitam perpetuam: & contra in terra tenebras, inferos, & mortem. Tanto enim hæc ab illis superioribus distant, quantum mala à bonis, & vitia à virtutibus. Ipsius quoque terra binas partes contrarias inter se, diuersasq; constituit, scilicet orientem, occidentemq; ex quibus oriens, Deo * censetur, quia ipse luminis fons, & illustrator est rerum, et quod oriri nos faciat ad vitam sempiternam. Occidens autem conturbata illi, prauaq; menti ascribitur; quod lumen abscondat; quod tenebras semper inducat; & quod homines faciat occidere, atque interire peccatis. Nam sicut lux orientis est; in luce autem vite ratio versatur: sic occidentis tenebrae sunt: in tenebris autem & mors, & interitus continetur. Deinde alteras partes eadem ratione dimensus est meridiem, ac septentrionem, quae partes illis duabus societate iunguntur. Ea enim, quae est Solis calore flagrantior, proxima est, & coheret orienti. At illa, quae frigidioribus, & perpetuo gelu torpet; eiusdem est, cuius extremus occasus. Nam sicut contrariae sunt lumini tenebrae, ita frigus calori. Ut igitur calor lumini est proximus, sic meridies orienti; ut frigus tenebris, ita plaga est septentrionis occasus. Quibus singulis partibus suum tempus attribuit. Ver scilicet orienti, aestas meridionali plaga, occidenti autumnus est, septentrioni hyems. In his quoque duabus partibus, * meridionali, et septentrionali, figura vitæ et mortis continetur: quia vita in calore est, mors in frigore. sicut autem calor ex igne est, ita frigus ex aqua. Secundum harum partium dimensionem, diem quoq; fecit, ac noctem; qui spatia,

& orbes temporum perpetuos, ac volubiles, quos vocamus annos, alterna per vices successione conficiant. dies, quem primus Oriens subministrat; Dei sit, necesse est, ut omnia, quaecunque meliora sunt. Nox autem, quam Occidens extremus inducit; eius s. quem Dei esse amulum diximus. Quae duo praescius futurorum Deus fecit; ut ex ijs & verae religionis, & falsarum superstitionum imago quadam ostenderetur. Nam sicut sol, qui oritur in die, licet sit vnus, unde solem esse appellatum Cicero vult videri; quod obscuratis sideribus, solus appareat: tamen quia verum, ac perfecta plenitudinis lumen est, & calore* potissimo, & fulgore clarissimo illustrat omnia: ita in Deo, licet sit vnus, & maiestas, & virtus, & claritudo perfecta est. Nox autem, quam prauo illi antitheo dicimus attributam, eius ipsius multas, & varias religiones per similitudinem demonstrat. Quamuis enim stellae innumerabiles micare, ac radiare videantur: tamen, quia non sunt plena; ac solida lumina; nec caloris* perferunt quicquam; nec tenebras multitudine sua vincunt. Duo igitur illa principalia inueniuntur, quae diuersam, & contrariam sibi habent potestatem; calor, & humor, quae mirabiliter Deus ad sustentanda, & gignenda omnia excogitauit. Nam cum virtus Dei sit in calore, & igni: nisi ardore, vimq; eius admista humoris, ac frigoris materia temperasset, nec nasci quicquam; nec coherere potuisset: quin statim conflagrante interiret, quicquid esse cepisset. Vnde & philosophi quidam, & poëtae discordia concordia mundum constare dixerunt: sed rationem penitus non viderunt. Heraclitus ex igne nata esse omnia dixit; Thales Milesius ex aqua. Vterque vidit aliquid: sed errauit tamen vterque: quod alterutrum se solum fuisse, neque aqua nasci ex igne potuisset, neque rursum ignis ex aqua. Sed est verius, simul ex viroque permixto cuncta generari. Ignis quidem permisceri cum aqua non potest: quia

potentissimo

piriferum

a. 20

a. 20

sunt utraque inimica, & si cominus venerint, alterutrum, quod superauerit, conficiat alterum, necesse est: sed eorum substantia permisceri possunt. Substantia ignis, calor est; aqua, humor. Recte igitur Ouidius:

Quippe, ubi temperiem sumpsere humorq; calorq;
Concipiant: & ab his oriuntur cuncta duobus.

Cumq; sit ignis aqua pugnax: vapor humidus omnes

Res creat: & discors concordia foetibus apta est.

Alterum enim quasi masculinum elementum est, alterum quasi foemininum, alterum actiuum, alterum patibile. ideoq; a veteribus institutum est, ut sacramento ignis, & aqua nuptiarum foedera sanciantur; quod foetus animantium calore, & humore corporentur, atque animentur ad vitam. Cum enim consistet omne animal ex anima, & corpore: materia corporis in humore est, anima in calore, quod ex auium foetibus datur scire: quos crassi humoris pleni, nisi opifex calor fouerit; nec humor potest corporare, nec corpus animare. Exulibus quoque ignis, & aqua interdicti solebat. adhuc enim videbatur nefas, quamuis malos tamen, homines supplicio capitis afficere. Interdicto igitur usu earum rerum, quibus vita constat hominum, perinde habebatur, ac si esset, qui eam sententiam exceperat, morte multatus. adeo ista duo elementa prima sunt habitata, ut nec ortum hominis, nec sine his vitam crediderint posse consistere. Horum alterum nobis commune est cum ceteris animalibus; alterum soli homini datum. Nos enim quoniam caeleste, atque immortale animal sumus, igne utimur; qui nobis in argumentum immortalitatis datus est: quoniam ignis a calo est, cuius natura, quia mobilis est, & sursum nititur, vita continet ratione. Cetera vero animalia, quoniam tota sunt mortalia, tantummodo aqua utuntur. quod est elementum corporale, atque terrenum. Cuius natura, quia mobilis est, ac deorsum vergens, figuram mortis ostendit.

corporati
animari, v.n.

immobilis
v.n.

dit. Ideo pecudes neque in calum suspiciunt, neque religiones sentiunt. quoniam ab his vsus ignis alienus est. Vnde autem, vel quomodo Deus hac duo principalia, ignem, & aquam vel accenderit, vel eliquauerit, solus scire potest, qui fecit.

Consummato igitur mundo, animalia varij generis, dissimilibus formis, & magna, & minora ut fieret imperauit. Et facta sunt bina, id est diuersi sexus singula: ex quorum foetibus & aer, & terra, & maria completa sunt. Deditq; his omnibus generatim Deus alimenta de terra, ut vsui hominibus esse possent: alia nimirum ad cibos, alia vero ad vestimentum: quae autem magnarum sunt virium, ut in excellenda terra iuuarent. vnde dicta sunt iumenta. Ita rebus omnibus mirabili descriptione compositis, regnum sibi aeternum parare constituit; & innumerabiles animas procreare, quibus immortalitatem daret. Tum fecit ipse sibi simulachrum sensibile, atque intelligens, id est ad imaginis suae formam, qua nihil potest esse perfectius; hominem figurauit ex limo terra. vnde homo nuncupatus est: quod sit factus ex humo. Denique Plato humanam formam deosiv esse ait; & Sibylla, quae dicit:

εἰκὼν ἐστὶν ἀνθρώπου ἐμῆ, λόγον ὀρθὸν ἔχουσα.

De hac hominis fictione poeta quoque, quamuis corrupte, tamen non aliter tradiderunt. namque hominem de luto a Prometheo factum esse dixerunt. Res eos non fefellit, sed nomen artificis. Nullas enim literas veritatis attigerant: sed quae prophetarum vaticinio tradita, in sacrario Dei continebatur; ea de fabulis & obscura opinione collecta, et deprauata, ut veritas a vulgo solet variis sermonibus dissipata corrumpi, nullo non addente aliquid ad id, quod audierant, carminibus suis comprehenderunt. & hoc quidem inepte; quod tam mirabile, tamq; diuinum opificium homini dederunt. Quid enim opus fuit, hominem de luto

10

vestitum

frangi; cum posset eadem ratione generari, qua ipse Prometheus ex Iapeto natus est? qui si fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit. De dijs autem illum non fuisse, pena eius in Caucaſo monte declarat. Sed neque partem ipsius Iapetum, patruumque Titana quisquam Deos nuncupauit: quia regni sublimitas penes Saturnum solum fuerit: per quam diuinos honores cum omnibus suis posteris consecutus est. Multis argumentis hoc figmentum poterat coargui potest. Factum esse diluuium ad perdendam, tollendamque, ex orbe terra malitiam, constat inter omnes. Idem enim & philosophi, poëtae, scriptoresque rerum antiquarum loquuntur; in eoque maxime cum prophetarum sermone consentiunt. Si ergo cataclysmus à Deo ideo factus est, ut malitia, quae per nimiam multitudinem increuerat, perderetur: quomodo fictor hominis Prometheus fuit? cuius filium Deucalionem ydem ipsi ob iniustitiam solum esse dicunt seruatum, quomodo vnus gradus, & vna progenies orbem terrarum tam celeriter potuit hominibus implere? Sed videlicet hoc quoque sic corruerunt, ut illud superius, cum ignorarent, in quo tempore cataclysmus sit factus in terra, & quis ob iniustitiam meruerit genere humano pereunte saluari; & quomodo, aut cum quibus seruatus sit. quae omnia prophetica litera docent. Apparet ergo falsum esse, quod de opificio itidem Promethei narrat. Verum quia poëtas dixeram non omnino mentiri solere, sed figuris inuoluere, & obscurat quae dicant: non dico esse mentitos, sed primum omnium Prometheum simulachrum hominis formasse de pingui, & molli luto; ab eoque natam primo terram, & statuas, & simulachra fingendi. siquidem Iouis temporibus fuit. quibus primum templa constituit: & noui Deorum cultus esse cepit. sic veritas fucata mendacio est: & illud, quod a Deo factum ferebatur, homini, qui opus diuinum imitatus est, etiam cepit adscribi. Caeterum fictio veri, ac

viui hominis è limo Dei est. quod Hermes quoque tradit: qui non tantum hominem ab imaginem Dei factum esse dixit à Deo; sed etiam illud explanare tentauit, quam subtili ratione singula quaeque in corpore hominis membra formauerit, cum eorum nihil sit, quod non tantundem ad vsus necessitatem, quantum ad pulchritudinem valeat. Id vero etiam Stoici, cum de providentia differunt, facere conantur; & secutus eos Cicero pluribus quidem locis. Sed tamè materiam tam copiosam, & vberem strictim contigit. quam ego nunc iccirco praetereo, quia nuper proprium de ea re librum ad Demetrianum auditorem meum scripsi. Illud hoc loco praetere non possum; quod errantes philosophi quidam aiunt, homines, ceteraque animalia sine villo artifice orta esse de terra. vnde illud Virgilianum est:

Terrea progenies duris caput extulit aruis.

& y maxime fuerunt in ea sententia, qui esse providentiam negant. Nam Stoici animantium fabricam diuina solertia tribuunt. Aristoteles autem labore se, ac molestia liberauit, dicens, semper mundum fuisse: itaque & humanum genus, & cetera, quae in eo sunt, initium non habere, sed fuisse semper, ac semper fore. Sed cum videamus, singula quaeque animalia, quae ante non fuerant, incipere esse, & esse desinere: necesse est, totum genus aliquando esse cepisse, & aliquando desitutum esse, quia cepit. Omnia enim tribus temporibus contineri necesse est, praeterito, praesenti, futuro. Praeteriti est origo, praesentis substantia; futuri dissolutio. Quae omnia in singulis hominibus apparent. et incipimus enim, cum nascimur; & sumus, cum viuimus; & desinimus, cum interimus. Vnde etiam tres Parcae esse voluerunt: vnam, quae vitam hominibus ordiatur; alteram, quae contexit: tertiam, quae rumpat, ac finiat. In toto autem genere hominum quia solum praesens tempus apparet: ex eo tamen et praeteritum, id est, origo colligitur; et futurum, id est, dissolutio.

dissolutio. Nam quoniam est, apparet aliquando cœpisse, esse enim nulla res sine exordio potest. & quia cœpit, apparet quandoque desitura. Nec enim potest id totum esse immortale, quod ex mortalibus cōstat. Nam sicut vniuersi per singulos interimus: fieri potest, vt aliquo casu omnes simul, vel sterilitate terrarum, quæ accidere particulatim sōlet, vel pestilentia vbiq̄e diffusa, quæ singulas vrbes, atque rēgiones plerunque populatur; vel incendio in orbem misso, quale iam fuisse sub Phaëtonte dicitur; vel diluuitio aquarum, quale sub Deucalione traditur, cum prater vnū hominem genus omne deletum est. Quod diluuium si casu accidit, profecto potuit accidere, vt & vnus ille, qui superfuit, interiret. Si autem diuina prouidentia nutu, quod negari non potest, ad reparandos homines reseruatus est; apparet, in Dei potestate esse vel vitam, vel interitum generis humani. quod si potest occidere in totum; quia per partes occidit: apparet, aliquando esse ortum: & vt fragilitas initium, sic declarat & terminum. Quæ si vera sunt:

poterit non * potuit defendere Aristoteles, quod minus habuerit & mundus ipse principium. quod si Aristoteli Plato, & Epicurus extorquent: et Platoni, & Aristoteli, qui semper fore

ingratis mundum putauerunt, licet sint eloquentes, *ingrate tamē idem Epicurus eripiet, quia sequitur, vt habeat & finem. Sed hæc in vltimo libro pluribus exequemur. Nunc ad hominis originem recurramus.

II. Aiunt, certis conuersionibus cali, & astrorum motibus maturitatem quandam extitisse animalium serendorum: itaque terram nouam semen genitale retinentem, folliculos ex se quosdam in vterorum similitudinem protulisse. de quibus Lucretius:

Crescebant vteri terra radicibus apti.
eosq̄, cum maturassent, natura cogente ruptos animalia
renera profudisse. Deinde terram ipsam humore quodam,

qui esset lacti similis, exuberasse; eoq̄, alimento animantes esse nutritos. Quomodo* autē vim frigoris, aut caloris ferre, igitur. v. n. aut vitare potuerunt; aut omnino nasci, cum sol exureret, frigus astringeret? Non erant, inquit, in principio mundi hyems, & æstas, sed perpetua temperies, & ver aquabile. Cur ergo nihil horum fieri etiam nunc videmus? Quia semel, aiunt, fieri necessarium fuit, vt animalia nascerentur. postquam vero esse cœperunt, concessa his facultate generandi, & terra parere desit, & temporis conditio mutata est. O quàm facile est, mendacia redarguere! Primū, quod nihil potest esse in hoc mundo, quod non sic permaneat, vt cœpit. nec enim sol & luna, & astra tunc non erant; aut cum essent, meatus non habebant, aut non diuina moderatio, quæ cursus eorum temperat, & gubernat, cum ipsis simul cœperit: Deinde, quod si ita sit, vt dicunt; prouidentiam esse, necesse est. & in idipsum incidūt, quod maxime fugiunt. Nondum enim natis animalibus, aliquis vtiq̄e prouidit, vt nascerētur; ne orbis terra desertus, atq̄, incultus horreret. vt autem de terra sine officio parentum nasci possent, necesse est magna ratione esse prouisum: deinde vt humor ille concretus de terra in varias imagines corporum fingeretur: item vt è folliculis, quibus tegebantur, accepta videndi, sentiendiq̄, ratione, tanquam ex alio matrum profunderent. Mira, *inexplicabilisq̄, prouisio est. sed putemus id quoque casu accidisse: illa certe, quæ se-
inextricabilis
quuntur, fortuita esse non possunt; vt terra continuo lacte manaret; vt aëris temperies esset aqualis. Quæ si constat iccirco esse facta, vt animalia recens edita vel haberent alimentum, vel non haberent periculum: necesse est, vt aliquis diuina nescio qua ratione prouiderit. quis autē potest prouidere, nisi Deus? Videamus tamen, an id ipsum, quod dicitur, fieri potuerit: vt homines nascerentur è terra. Si consideret aliquis, quandiu, & quibus modis educa-
tur

tur infans; intelliget profecto, non potuisse terrigenas illos pueros sine vlllo educatore nutriri. Fuit enim necesse, quā pluribus mēnsibus iacere proiectos, donec cōfirmatis neruis mouere se, locumq; mutare possent. quod vix intra vnius anni spatium fieri potest. Iam, vide vtrumne infans eodem modo, & eodem loco, quo est effusus, iacere per multos menses valuerit. An non humore illo terra, quod alimentis gratia ministrabat, & sui corporis purgantis in vnum missis obrutus, corruptusq; moretetur? Itaq; nullo modo fieri potest, quin ab aliquo fuerit educatus. nisi forte animalia omnia non tenera nata sunt, sed excreta: quod vt dicerent, nunquam venit illis in mentem. Omnis ergo illa ratio impossibilis, & vana est: si tamen ratio dici potest, qua id agitur, vt nulla sit ratio. Qui enim dicit omnia sua sponte esse nata; nihilq; diuinā prouidentia tribuit: hic profecto rationem non asserit, sed euertit. Quod si neque quicquam fieri sine ratione, neque nasci potest: apparet diuinā esse prouidentiam; cuius est propriū, quod dicitur ratio. Deus igitur rerū omnium machinator fecit hominē. quod Cicero quamuis expertus caelestium literarum, vidit tamen; qui libro de Legibus primo, hoc idē tradidit, quod propheta. cuius verba subiici: Hoc animal prouidum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & consilij, quē vocamus hominem, praclarā quadam cōditiōne generatum esse à summo Deo: solum est enim ex tot animantium generibus, atq; naturis, particeps rationis, & cogitationis, cum cetera sint omnia expertia. Vidēsne hominem quamuis longe à veritatis notitia remotum; tamen, quoniam imaginem sapientiae tuebatur, intellexisse non nisi à Deo hominem potuisse generari? Sed tamen diuinis opus est testimoniis; ne minus humana sufficiant. Sibylla hominē Dei opus esse testatur:

ὁς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀνθρώπων, ὁ ὑπάρχων,

αὐτὸς δ' ἐποίησε τύπον μορφῆς μερόπων τῆ

αὐτῶν

αὐτὸς ἐποίησε φύσιν πάντων γυνεῶν βιότρον.

Eadem sancta litera continent. Deus ergo veri patris officio functus est. Ipse corpus effinxit; ipse animam, qua spiramus, infudit. Illius est totum, quicquid sumus. Quomodo id fecerit, si nos oporteret scire, docuisset, sicut docuit cetera, qua cognitionem nobis & pristini erroris, & veri luminis attulerunt.

Cum ergo marem ad similitudinem suam primum finisset, tum etiam foeminam configurauit ad ipsius hominis effigiem; vt duo inter se permixti sexus propagare sobolem possent, & omnem terram multitudinem implere. In ipsius autem hominis fictione, illarum duarum materiarum, quas inter se diximus esse contrarias, ignis, & aqua conclusit, perfecitq; rationem. Fictio enim corpore, spirauit ei animam de vitali fonte spiritus sui, qui est perennis; vt ipsius mundi ex contrariis constantis elementis similitudine gereret. Cōstat enim ex anima, & corpore, id est, quasi è caelo & terra. quandoquidem anima, qua viuimus, velut è calo oritur à Deo; corpus è terra, cuius è limo diximus esse formatum. Empedocles, quem nescias vtrumne inter poetas, an inter philosophos numeres, quod de rerum natura versibus scripsit, vt apud Romanos Lucretius, & Varro; quatuor elementa constituit, id est, ignem, Aërem, Aquā, & Terram, fortasse Trismegistum secutus, qui nostra corpora ex his quatuor elementis constituta esse dixit à Deo. habere namq; in se aliquid ignis, aliquid aëris, aliquid aqua, aliquid terra; & neque ignē esse, neque aërem, neque aquam, neque terrā. quae quidem falsa non sunt. Nā terra ratio in carne est; humoris, in sanguine; aëris, in spiritu; ignis, in calore vitali. Sed neque sanguis à corpore fecerit potest, sicut humor à terra, neque calor vitalis à spiritu, sicut ignis ab aëre. adeo rerū omnium duo sola reperiuntur elementa: quorum omnis ratio in nostri corporis fictione conclusa

conclusa est. Ex rebus igitur diuersis, ac repugnantibus homo factus est, sicut ipse mūdus ex luce, ac tenebris, ex vita, & morte. quæ duo inter se pugnare in homine præcipit, ut si anima superauerit, quæ ex Deo oritur, sit immortalis, & in perpetua luce versetur: si autem corpus vicerit animam, diuisionē subiecerit, sit in tenebris sempiternis, & in morte. Cuius non ea vis est, ut iniustas animas extinguat omnino, sed ut puniat in æternum. Eam penam, secundam mortem nominamus: quæ est & ipsa perpetua, sicut & immortalitas. Primam sic desinimus: Mors est nature animantium dissolutio. vel ita: Mors est corporis, animæq; seductio. Secunda vero sic: Mors est æterni doloris percussio. vel ita: Mors est animarum pro meritis ad æterna supplicia damnatio. Hæc mutas pecudes nō attingit: quarum animæ non ex Deo constantes, sed ex communi aere, morte soluuntur. In hac igitur societate cali, atque tene, quorum effigies in homine expressa est, superiorem partem vi. n. tenet ea, quæ sunt Dei, anima scilicet, * quæ domini corporis habet: inferiorem autem ea, quæ sunt diaboli, corpus utique, quod quia terrenum est, animæ debet esse subiectū, vi. n. sicut terra calo. Est enim quasi vasculum, quo tanquam domicilio tēporali spiritus celestis vtatur. vtriusque officia sunt; vt hoc, quod est ex calo, & Deo, imperet; illud vero, & quod ex terra * est, diabolo seruiat. Quod quidem nō fugit hominem nequam Sallustium, qui ait: Sed omnis nostra vis in animo, & corpore sita est. animi imperio, corporis seruitio, magis viuimur. Recte, si ita vixisset, vt locutus est. Seruiuit enim fædissimis voluptatibus; suamq; ipse sententiam vitæ prauitate dissoluit. Quod si anima ignis est, vt ostendimus; in calum debet eniti, sicuti ignis, ne extinguitur. hoc est ad immortalitatē, quæ in calo est. Et sicut ardere, ac viuere non potest ignis; nisi aliqua pingui materia teneatur, in qua habeat alimentum: sic anima materia, & cibus

ribus est sola iustitia, qua tenetur ad vitam. Post hæc Deus hominem, qua exposui ratione generatum, posuit in Paradiso, id est, in horto sæcundissimo, & amœnissimo: quem in partibus Orientis omni genere ligni, arborumq; * conseruit; vt ex earum varijs fructibus aleretur, conferuit expersq; omnium laborum, Deo patri summa deuotione seruiret. Tum dedit ei certa mandata: quæ si obseruasset, immortalis maneret; si transcendisset, morte afficeretur. Id autem præceptum fuit, vt ex arbore vna, quæ fuit in medio Paradisi, non gustaret: in qua posuerat intelligentiam boni, & mali. Tum criminator ille inuidens operibus Dei, omnes fallacias, & calliditates suas ad decipiendum hominem intendit, vt ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit, vt vetitum cibum sumeret: & per eam ipsi quoque homini persuasit, vt transcendere Dei legem. Percepta igitur scientia boni, & mali, pudere eum nuditatis suæ cepit, absconditq; se a facie Dei: quod antea non solebat. * Tum Deus eiecit hominem de Tum deus sententia in peccatorem lata, eiecit hominem de paradiso. Paradiso, sententia in peccatores lata, vt victum sibi labore conquirerent: ipsamq; Paradisum igni circumuallauit: ne homo posset accedere; donec summum iudicium faciat in terra; & iustos viros cultores suos: in eundem locū reuocet morte sublata: sicut sacra litera docent, & Sibylla Erythraea, cum dicit:

εἰ ἢ θεὸν τιμῶντες ἀληθινῶς, ἀέννατον
ζῶν κληρονομίῃσι ἢ αἰῶνος χρόνον αὐτοῖ
διοκῶντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθιλέα κήπων.

Verum quoniā hæc extrema sunt; in extrema operis huius parte tractabimus. Nunc ea, quæ prima sunt, explicemus. Mors itaque secuta est hominem secundum Dei sententiam. quod etiam Sibylla in carmine suo docet, dicens:

ἀνθρώπων παλαιᾶς θεοῦ παλάμῃς ἐνὶ αὐταῖς
ἐν τῇ πάλιν αὖτις ὄφεις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελεθῆν.

τοῦ θανάτου ὑπόσιν τε καὶ εἰς ἀγαθὸν τε καὶ κακὸν τε.

Sic facta hominis vita est temporaria, sed tamē longa, que in mille annos propagaretur. quod diuinis literis proditū, et per omnium scientiam publicatum cum Varro nō ignoraret; argumentari nixus est, cur putarentur antiqui mille annos victitasse. At enim, apud Aegyptios pro annis menses haberi, vt non Solis per x 11 signa circuitus faciat annum, sed Luna, quæ orbem illum signiferum xxx dierum spatio illustrat. quod argumentum perspicue falsum est. Nemo enim tunc millesimum annum transgressus est. Nunc vero qui ad centesimum perueniunt, quod sit sapissime; mille certe, ac ducentis mensibus viuunt. Et auctores idonei tradunt, ad cxx annos perueniri solere. Sed quis ignorabat Varro, cur, aut quando vita hominis esset diminuta; ipse diminuit; cum sciret mille & quadringentis mensibus posse viuere hominem.

13

Deus autem postea, cum videret orbem terra malitia, & sceleribus oppletum, statuit humanum genus diluio perdere: sed tamen ad multitudinem reparandam deligit vnū, quod corruptis omnibus singulare iustitia supererat exemplum. Hic cum sexcentorum esset annorum, fabricauit arcam, sicut praeceperat ei Deus; in qua ipse cum coniuge, ac tribus filiis, totidemq; nurius seruatus est; cū aqua vniuersos montes altissimos operuisset. Deinde orbem siccato, execratus iniustitiam prioris seculi Deus, ne rursus longitudo vitæ, causa esset excogitandorum malorum, paulatim per singulas progenies diminuit hominis ætatem, atque in cētum & xx annis metā collocauit, quam transgredi non liceret. Ille vero, cum egressus esset ex arca, vt sancta litera docent, terram studiosè coluit, atque vineam sua manu seuit. Vnde arguuntur, qui auctorem vini Liberum putant. Ille enim non modo Liberum, sed etiam Saturnum, atque Vranum multis antecessit ætatibus. quæ

ex vinea cum primum fructum cepisset; latus factus, bibere usque ad ebrietatem, iacuitq; nudus. Quod cum vidisset vnus ex filiis, cui nomen fuit Cham; non texit patris nuditatem; sed egressus, etiam fratribus indicauit. At illi sumpto pallio, inrauerunt auersis vultibus, pa: remq; texerunt. Quæ cū facta recognouisset pater; abdicauit, atque expulsi filium. At ille profugus in eius terræ parte confedit, quæ nunc Arabia nominatur. eaque terra de nomine suo Chanaan dicta est; & posteri eius Chananai. Hæc fuit prima gens, quæ Deum ignorauit; quoniam princeps eius, & conditor cultum Dei a patre non accepit, ma ledictus ab eo. itaque ignorantiam diuinitatis minoribus suis reliquit. Ab hac gente proximi quique populi multitudine crescente fluxerunt. Ipsius autem patris posteri, Hebræi dicti; penes quos religio dei resedit. sed & ab his postea multiplicato in immensum numero, cum eos angustia locorum suorum capere non possent; tum adolentes vel missi a parentibus, vel sua sponte, cum rerū penuria cogeret, profugi ad quærendas sibi nouas sedes, huc atque illuc dispersi, omnes in insulas, et orbem totum replerunt; & a stirpe sanctæ radicis auulsi, nouos sibi mores, ac instituta pro arbitrio condiderunt. Sed omnium primi qui Aegyptū occupauerunt; celestia suspicere, atque adorare cœperunt. Et quia neque domicilijs regebantur propter aeris qualitatem; nec vllis in ea regione nubibus subtegitur calum; cur-
 sus siderum, & defectus notauerunt; dum ea sæpe venerantes, curiosius, atque liberius intuerentur. Postea deinde portentificas animalium figuras, quas colerent, commenti sunt, quibusdam prodigijs inducti. quorum mox auctores aperiemus. Ceteri autem, qui per terrā dispersi fuerunt; admirantes elementa mundi, calum, solem, terram, mare, sine vllis imaginibus, ac templis venerabantur; & his sacrificia in aperto celebrabant; donec processu

Causa legendum
hoc caput.

temporum potentissimis regibus templa, & simulachra fecerunt; eaque victimis, & odoribus colere instituerunt sic aberrantes à notitia Dei, gentes esse cœperunt. Errant igitur, qui Deorum cultus ab exordio rerum fuisse contendunt, & priorem esse gentilitatem, quam Dei religionem, quam putant posterius inuentam; quia fontem, atque originem veritatis ignorant. Nunc ad principium mundi reuertamur.

14 Cum ergo numerus hominum cœpisset incrementum, prouidens Deus, ne fraudibus suis Diabolus, cui ab initio terra dederat potestatem, vel corrumpere, vel* dispergeret homines, quos in exordio* rerum fecerat; misit angelos ad tutelam, cultumque generis humani. quibus quia liberum arbitrium erat datum, præcepit ante omnia; ne terræ contagione maculati, substantiæ celestis amitterent dignitatem. scilicet id eos facere prohibuit, quod sciebat esse facturos, ut veniam sperare non possent. Itaque illos cum hominibus commorantes dominator ille terræ fallacissimus, consuetudine ipsa paulatim ad vitia pellexit, & mulierum congressibus inquamuit. Tum in calum ob peccata, quibus se immerferant, non recepti, ceciderunt in terram. sic eos Diabolus ex angelis Dei suos fecit satellites, ac ministros. Qui autem sunt ex his creati; quia neque angeli, neque homines fuerunt, sed mediâ quandam naturam gerentes; non sunt ad inferos recepti, sicut in calum parentes eorum. Ita duo genera demonum facta sunt, vnum celeste, alterum terrenum. Hi sunt immundi spiritus, malorum, quæ geruntur, auctores, quorum idem Diabolus est princeps. Vnde Trismegistus illum δαιμονάρχην vocat. Demonas autem grammatici dictos aiunt, quasi δαίμονας, id est peritos, ac rerum scios, hos autem putant Deos esse. Sciunt illi quidem futura multa, sed non omnia; quippe quibus penitus consilium Dei scire non licet. et ideo solent responsa in ambiguos exitus temperare. Eos poeta & sciunt esse demonas; & loquuntur. Hesiodus ita tradit.

disperderet
quod
v. n.

οἱ μὲν δαίμονες εἰσι διδὸς μεγάλης διαβολῆς
ἐδλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Quod iccirco dictum est; quoniam custodes eos humano generi Deus miserat. sed ipsi, cum sint perditores hominum; custodes tamen se videri volunt, ut ipsi colantur, & Deus non colatur. Philosophi quoque de his dixerunt. Nam Plato etiam naturas eorum in symposio exprimere conatus est. Et Socrates esse circa se assiduum demonem loquebatur; qui sibi puero adhaesisset; cuius arbitrio, & nutu sua vita regeretur. Magorum quoque ars omnis, ac potentia horum aspirationibus constat. à quibus inuocati, visus hominum prestigijs obsecantibus fallunt; ut non videant ea, quæ sunt; & videre se putent illa, quæ non sunt. Hi, ut dico, spiritus contaminati, ac perditii per omnem terram vagantur; et solatiū perditionis suæ per dendis hominibus operantur. itaque omnia insidijs, fraudibus, dolis, erroribus complent. adherent enim singulis hominibus; & omnes hostiæ domos occupant; ac sibi geniorum nomen assumunt. sic enim latino sermone demonas interpretantur. Hos in suis penetralibus* consecrant, his quotidie* profundunt; et al. collocant
i. procumbunt.
scientes, demonas venerantur, quasi terrestres Deos, & quasi depulsores malorum quæ ipsi faciunt & irrogant. Qui quoniam sunt spiritus tenues, & incomprehensibiles; insinuant se corporibus hominum; & occulte in visceribus* operati,
* operati, valetudinem vitiant, morbos citant; somnijs amos terrent; mentes furoribus quatunt; ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

Quarum omnium fallaciarum ratio expertibus veritatis obscura est. Prodesse enim eos putant, cum nocere desinunt; qui nihil aliud possunt, quam nocere. Dicat fortasse aliquis, colēdos esse ergo, ne noceant, si quidem possunt nocere. Nocent illi quidem; sed ijs, à quibus timentur; quos manus Dei potens & excelsa non protegit; qui profani sunt à

sacramēto veritatis. Iustos autem, id est cultores Dei metuunt. cuius nomine adiurati, de corporibus excedunt. quorum verbis, tanquam flagris verberari, non modo demonas se esse consentunt; sed etiam nomina sua edunt: illa, quae in templis adorantur, & quod plerunque coram cultoribus suis faciunt, non utique in opprobrium religionis, sed honoris sui: quia nec Deo, per quē adiurantur; nec iustis, quorum voce torquentur, mentiri possunt. Itaque maximis saepe ululatus editis, verberari se, & ardere, & iam, iamque exire proclamant. tantum habet Dei cognitio, ac iustus potestatis. Cui ergo nocere possunt, nisi ijs, quos habent in sua potestate? Denique affirmat eos Hermes, qui cognoverint Deum, non tantum ab incursione demonum intos esse; verum etiam ne saepe quidem teneri. *μία, inquit, εντακνι ευσέβεια. ευσέβεις γδ ανθρωπος ε δαιμων κακος, ελεειμαρμενη κρατη. θεος γδ ρυεται τ ευσεβη εκ παντος κακου. το γδ εν, η μόνον εν ανθρωποις εστι αγαθον ευσεβεια.* Quid sit autem ευσέβεια, alio loco his verbis testatur, dicens: *η ευσέβεια γνωσις εστι του θεου.* Asclepius quoque auditor eius, eandē sententiam latius explicavit in illo sermone perfecto, quem scripsit ad regem. Uterque verò demonas esse affirmat inimicos, & vexatores hominum: quos ideo Trismegistus ἀγγέλους πονηρούς appellat. adeo nō ignorant aut ex caelestibus depravatos terrenos esse cepisse.

16 Eorum inuenta sunt astrologia, & aruspicina, et auguratio, & ipsa, quae dicuntur oracula, & necromantia, & ars magica, & quicquid praeterea malorum exercent homines vel palam, vel occulte. quae omnia per se falsa sunt; ut Sibylla Erythraea testatur:

επειπελάνη πάντα τὰδ' εστιν,

απερ αθηρονες ανδρες ερωτωνσι κατ ημεις.

sed iidem ipsi auctores praesentia sua faciunt, ut vera esse credantur. Ita hominum credulitatem mentita diuinitate deludunt;

deludunt, quod illi verum aperire non expedit. Hi sunt, qui imagines, & simulachra fingere docuerunt; qui, ut hominum mentes a cultu veri Dei auerterent, et fictos mortuorum regum vultus, & ornatos, exquisita pulchritudine statui, consecrarique fecerunt; & illorum sibi nomina quasi personas aliquas induerunt. Sed eos magi, & ij, quos vere maleficos vulgus appellat, cum artes suas execrabiles exercent, veris suis nominibus cient, illis caelestibus, quae in literis sanctis leguntur. Hi porro incesti, ac vagi spiritus, ut turbent omnia, & errores humani pectoribus infundant, serunt, ac miscent falsa cum veris. Ipsi enim caelestes multos esse finxerunt, vnumque omnium regem Iouem; eo quod multi sunt spiritus angelorum in caelo, & vnus pater, ac dominus omnium Deus: sed veritatem mentitis nominibus inuolutam ex oculis abstulerunt. Nam Deus (ut principio docui) neque nomine, cum solus sit, eget: neque angeli, cum sint immortales, dici se Deos aut patiuntur, aut volunt. quorum vnum, solumque officium est seruire natibus Dei; nec omnino quicquam, nisi iussu facere. Sic enim mundum regi a Deo dicimus, ut a rectore prouinciam. cuius apparitores nemo socios esse in regenda prouincia dixerit, quamuis illorum ministerio res geratur. Et hi tamen possunt aliquid praeter iussa rectoris, per ipsius ignorantiam, quae est conditionis humanae, ille autem praeses mundi, & rector vniuersi, qui scit omnia; cuius diuinis oculis nihil septum est: solus habet rerum omnium cum filio suo potestatem: nec est in angelis quicquam, nisi parendi necessitas. Itaque nullum sibi honorem tribui volunt; quorum omnis honor in Deo est. Illi autem, qui desinuerunt a Dei ministerio, quia sunt veritatis inimici, et prauaricatores Dei, nomen sibi, & cultum Deorum vendicare conantur: non quod vllum honorem desiderent (quis enim honor perditus est?) nec ut Deo noceant, cui noseri non potest: sed

ut hominibus. quos nituntur à cultura, & noticia vera maiestatis auertere, ne immortalitatem adipisci possint, quam ipsi sua nequitia perdidit. Offundunt itaque tenebras, & veritatem caligine obducunt; ne dominum, ne patrem suum norint. & ut illiciant, facile in templis se oculunt, & sacrificiis omnibus præssto adsunt; eduntq; saepe prodigia, quibus obstupescit homines, fidē commodent simulachris diuinitatis, ac numinis. Inde est, quod ab augure lapis nouacula incisus est; & quod Iuno Veiensis migrare se Romani velle respondit, quod Fortuna muliebris periculum denuntiauit, quod Claudia manum nauis secuta est; quod in sacrilegos & Iuno nudata, & Locrensis Proserpina, & Ceres Milefia vindicauit; & Hercules de Appio, et Iupiter de Atinio, & Minerva de Casare. Hinc, quod serpens urbem Romam pestilentia liberauit Epidauro accersitus. Nam illuc δακμονιάς χνις ipse in figura sua sine ulla dissimulatione perductus est. siquidem legati ad eam rem missi, draconem secum mira magnitudinis attulerunt. In oraculis autem vel maxime fallunt. quorū præsigtias profani à veritate intelligere non possunt: ideoz, ab illis attribui putant & imperia, & victorias, & opes, & euentus prosperos rerum; denique ipsorum nutu saepe rempublicam periculis inminentibus liberatam. que pericula & responsis denuntiauerunt, & sacrificiis placati, auerterunt. Sed omnia ista fallaciae sunt. Nam cum dispositiones Dei presentiant, quippe qui ministri eius fuerunt: interponunt se in his rebus, ut quacunque à Deo vel facta sunt, vel sunt, ipsi potissimum facere, aut fecisse videantur. & quoties alicui populo, vel vrbi secundum Dei statum boni quid impendet: illi se id facturos vel prodigiis, vel somniis, vel oraculis pollicentur, si sibi templa, si honores, si sacrificia tribuantur. quibus datis, cū illud acciderit, quod necesse est, summam sibi parant uenerationem. Hinc templa deuocunt,

& noue imagines consecratur; mactantur greges hostiarum. Sed cum haec facta sunt; nihilo minus tamen & vita, & salus eorum, qui haec fecerint, immolatur. Quoties autem pericula impendent; ob aliquam se ineptam, & leuem causam proficitur iratos; sicut Iuno Varroni, quod formosum puerum in templo Iouis ad* excubias tenendas collocarat: & ob hanc causam Romanum nomen apud Cannas pene deletum est. Quod si Iuno alterum Ganymedem verebatur: cur iuuetus Romana luit poenas? Vel si dii tantummodo duces curant, ceteram multitudinem negligunt: cur Varro solus euasit, qui hoc fecit? & Paulus, qui nihil meruit, occisus est? Videlicet nil tunc Romanis accidit satis Iunonis iniquae; cum Annibal duos exercitus populi Romani & astu, & virtute confecit. Nam Iuno audere non poterat aut Carthaginem defendere, vbi arma eius, & currus fuit; aut Romanis nocere, quia

progeniem Troiano à sanguine duci

Audierat, Tyrias olim qua verteret arces.

Sed illorum sunt isti lusus; qui sub nominibus mortuorum delitescunt, viuentibus plagas tendunt. itaque siue illud periculum, quod imminet, vitari potest; videri volunt id placati auerisse: siue non potest; id agunt, ut propter illorum contemptum accidisse videatur. ita sibi apud homines, qui eos nesciunt, auctoritatem, ac timorem pariunt. Hac versutia, & his artibus notitiam veri, ac singularis Dei apud omnes gentes inueterauerunt. Suis enim vitijs perditis, seuiunt, & crassantur, ut perdant. Itcirco etiam humanas hostias excogitauerunt ipsi hostes humani generis, ut quam multas deuorarent animas.

Dicit aliquis, Cur ergo Deus haec fieri patitur? nec tam malis succurrit erroribus? Ut mala cū bonis pugnent; ut vitia sint aduersa virtutibus, ut habeat alios, quos puniat; alios, quos honoret. Vltimis enim temporibus statuit de vitis

ac mortuis iudicare: de quo iudicio mihi erit in ultimo libro disputatio. Differt ergo, donec veniat temporum finis, quo effundat irā suam in potestate, ac virtute caelestis, sicut Vatum prædicta priorum terribili monitu horrificat. Nunc autem patitur homines errare, et aduersum se quoque impios esse, ipse iustus, & mitis, & patiens. Nec enim fieri potest, vt non is, in quo perfecta sit virtus, sit etiam perfecta patientia. Unde quidā putant, ne irasci quidem Deum omnino; quod affectibus, qui sunt perturbationes animi, subiectus nō sit: quia fragile est omne animal, quod afficitur, & commouetur. Quæ persuasio veritatē, atque religionē funditus tollit. Sed seponatur interim locus hic nobis de ira Dei differendi; quod & vberior est materia, & opere proprio latius exequenda. Illos ergo nequissimos spiritus quisquis veneratus fuerit, et secutus; nec calo, nec luce potitur; quæ sunt Dei: sed in illa decider, quæ in distributione rerū attributa esse ipsi malorum principi disputauimus, in tenebras scilicet, & inferos; & in supplicium sempiternū. Docet, religiones Deorū triplici ratione vanas esse: vna, quod in a simulachra ipsa, quæ coluntur, effigies sint hominum mortuorū: * est autem peruersum, & incongruens, vt simulachrū hominis à simulachro Dei colatur. colit enim quod est deterius, & imbecillius. tum inexpiabile facinus esse, deserere viuētē, vt defunctorū monumentis seruias; qui nec vitam, nec lucē dare cuiquam possunt, quæ ipsi carent. nec esse alium quengram Deum, præter vnum, cuius iudicio, ac potestati omnis anima subiecta sit. Altera, quod ipsa im agines sacra, quibus inanissimi homines seruiunt, omni sensu carent, quoniā terra sunt. Quis autem nō intelligat, nefas esse, rectum animal curuari, vt adoret terrā? quæ ier- ca. vi. n. circo pedibus nostris subiecta est, vt calcanda nobis, nō adoranda sit: qui summus ideo excitati, ex eo statimq; sublimē præter ceteras animantes accepimus; vt non reuoluamur deorsum

deorsum: ne hunc caelestem vultum proiciamus ad terrā; sed oculos ed dirigamus, quō illos nature sua conditio direxit, nihilq; aliud adoremus, nihil colamus, nisi* solum ar- folius
tificis, parentisq; nostri vnicum numen. qui propterea ho- nouen
minem rigidum figurauit, vt sciamus nos ad superna, & caelestia prouocari. Tertia, quod spiritus, qui præsumt ipsis religionibus, condemnati, & abiecti à Deo, per terrā volu- tentur. qui non tantum nihil præstare cultoribus suis possunt, quoniam rerum potestas penes vnum est: verum etiā mortiferis eos illecebris, et erroribus perdant; quoniam hoc illis quotidianum est opus, tenebras hominibus obducere, ne queratur ab illis verus Deus. Non igitur colendi sunt, quia sententiæ Dei subiacent. Est enim piaculum maximum, addicere se potestati eorum, quibus, si iustitiam sequare, potentior esse possis, & eos aduratione diuini nominis expellere, ac fugare. Quod si apparet, religiones istas tot modis esse vanas, quibus docuit manifestum est, eos, qui vel mortuis suppliciant, vel terram venerantur, vel spiritibus impuris animas suas mancipant; rationem hominum non tenere, eosq; impietatis, ac sceleris sui supplicia pensuros, qui rebelles aduersus parentem generis humani Deum, suscepti inexpiabilibus sacris fas omne violarunt.

Quicunque igitur sacramentum hominis tueri; ratio- 18
nēq; nature sua nititur obtinere: ipse se ab humo suscitet; erecta mente oculos suos tendat in calū; non sub pedibus querat Deum; nec à vestigiis suis eruat, quod adoret (quia quicquid homini subiacet, infra hominem sit, necesse est) sed querat in sublimi, querat in summo. quia nihil potest homine maius esse, nisi quod fuerit supra hominem; Deus autem maior est homine; supra ergo, non infra est. nec in ima potius, sed in summa regione quarendus est. Quare non est dubium, quin religio nulla sit, vbi cunq; simulachrum est. Nam si religio ex diuinis rebus est; diuini autem nihil

nihil est, nisi in caelestibus rebus: carent ergo religione simulachra. quia nihil potest esse caeleste in ea re, quae sit ex terra. Quicquid enim simulatur, id falsum sit, necesse est. nec potest unquam veri nomen accipere, quod veritate fucato, & imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio, non res potissimum seria, sed quasi ludus, ac iocus est: non religio in simulachris, sed minus religionis est. Praeferendum est igitur verum omnibus falsis. calcanda terrena, ut caelestia consequamur. Ita enim res se habet, ut quisquis animam suam, cuius origo de caelo est, ad inferna, & ima prostrauerit, eo cadat, quod se ipse deiecerit. ideoque oportet rationis, ac status sui memorem, non nisi ad superna nitri semper, ac tendere. quod qui fecerit; hic plane sapiens, hic iustus, hic homo, hic

denique. v. n.

Deo, caeloque dignus iudicabitur. quae suus parens non humilem, nec ad terram more quadrupedum abiectum, sed statum potius, ac rectum, sicut cum fecit, agnouerit.

19 Peracta est igitur (mi fallor) magna & difficilis suscepti operis portio: & maiestate caelesti suggerente nobis dicendi facultatem, inueteratos depulimus errores. Nunc vero maior nobis, ac difficilior cum philosophis proposita luctatio est. quorum summa doctrina, & eloquentia, quasi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illic multitudine, ac propterea consensu omnium gentium veritas premebatur; ita hic auctoritate praestantium omni genere laudis virorum. Quis autem nesciat, plus esse momenti in paucioribus doctis, quam in pluribus imperitis? Sed non est desperandum, istos quoque de sententia, Deo, ac veritate ducibus, posse depelli. nec tam pertinaces fore arbitror, ut clarissimum solem sanis, ac parentibus oculis videre se negent. Modo illud verum sit, quod ipsi solent profiteri, studio inuestiganda veritatis se teneri: efficiam profecto, ut quaesitam veritatem diu & aliquando inuentam esse credant; & humanis ingenii inueniri non potuisse, fateantur.

I. COELII

L. COELII LACTANTII

FIRMIANI, DIVINARVM

INSTITVTIONVM

LIBER III.

De falsa sapientia.

V

ELLEM mihi, quando veritas in obscuro latere adhuc existimatur, vel errore, atque imperitia vulgi, variis & ineptis superstitionibus seruientis; vel philosophis prauitate ingeniorum turbantibus eam potius, quam illustrantibus; etsi non qualis in M. T. fuit; quia praecipua, & admirabilis fuit: aliquam tamen proximam eloquentiae contingere facultatem: ut quantum veritas vi sua propria valeat, tantum ingenij quoque viribus nixa, exereret se aliquando; & discussis, conuictisque tam publicis, quam eorum, qui sapientes putantur, erroribus, humano generi clarissimum lumen inferret. Quod quidem duabus ex causis fieri vellem; vel quod magis possent credere homines ornata veritati, qui etiam mendacio credunt, capti orationis ornata, lenocinioque verborum; vel certe, ut ipsi philosophi suis armis potissimum, quibus placere sibi, & considerare solent, opprimerentur a nobis. Sed quoniam Deus hanc voluit rei esse naturam, ut simplex, & nuda veritas, esset luculentior, quia satis ornata per se est; ideoque ornamentis extrinsecus additis fucata, corrumpitur; mendacium vero specie placet aliena; quia per se corruptum vanescit, ac defluit, nisi aliunde ornatum: a quo animo fero, ingenium mihi mediocre fuisse concessum. Verum ego non eloquentiae, sed veritatis fiducia suscepi hoc opus, fortasse maius, quam ut possit meis viribus sustineri: quod tamen, etiam si ego defecerim, Deo, cuius est

difficiliter
connectitur. v. n.

est hoc munus, adiuuante, veritas ipsa cōplebit. Etenim cū sciam maximos quoq; oratores a causidicis mediocribus saepe victos; quod tanta est potentia veritatis, vt seipsam, quamuis in rebus exiguis, sua claritate defendat: cur hanc ego in maxima causa ab ingeniosis quidem illis, ac disertis viris, sed tamen falsa dicentibus oppressum iri putem? ac non illa, si minus oratione nostra, quæ de tenui fonte admodum exilis emanat; lumine tamē suo clara, & illustris appareat? Nec si philosophi doctrina literarum mirabiles exiterunt: ego etiam illis scientiam veri, cognitionemq; concesserim, quam nemo cogitando, aut disputando assequi potest. Neque ego nunc reprehendo eorum studium, qui veritatem scire voluerunt; quia naturam hominis Deus veri adipiscendi cupiens: ismā fecit: sed id arguo, id reuincō; quod honestam illorum & optimam voluntatem non fit secutus effectus; quia neq; quid esset verum ipsum, citabant, neque quomodo, aut vbi, aut qua mēte quaerendum. Ita dum succurrere humanis erroribus cupiunt; ipsi sem plagas, & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi philosophiam, susceptæ materiae ordo ipse deduxit. Nam cum error omnis aut ex religione falsa oriatur, aut ex sapientia: in eo conuincendo necesse est vtrumque subuerrere. Cum enim sit nobis diuinis literis traditum, cogitationes* philosophorum stultas esse: id ipsum re, & argumentis docendum est: ne quis honesto sapientia nomine inductus, aut inanis eloquentia splendore deceptus, humanis malis quàm diuinis credere. quæ quidem tradita sunt breuiter, ac nude. nec enim decebat aliter: vt cum Deus ad hominem loqueretur, argumentis assereret suas voces, tanquam fides ei non haberetur: sed, vt oportuit, est locutus, quasi rerum omnium maximus iudex; cuius est non argumentari, sed pronuntiare verum. Ipse vt Deus. nos autem, cum ad res singulas testimonia diuina

voci habeamus: profecto monstrauimus, quanto certioribus argumentis possint vera defendi; cum etiam falsa sic defendantur, vt vera soleant videri. Quare non est, quod philosophis tantum honoris habeamus; aut eorum eloquentiam pertimescamus. Loqui enim bene potuerunt, vt homines eruditi; vere autem loqui nullo modo; quia veritatem non didicerant ab eo, qui eius potens esset. Nec sane magnum aliquid efficiemus; quod illos ignorantia redarguamus. quam ipsi sapissime consentiunt in eo solo, quoniam eis non creditur, in quo solo credi debuit. conabor ostendere nunquam illos tam veridicos fuisse; quàm cum sententiam in se de sua ignoracione dixerunt.

Nunc quoniam duobus superioribus libris religionū falsitas demonstrata est, nec non origo ipsa totius erroris exposita: huius libri munus est philosophiam quoque ostendere, quam inanis, et falsa sit; vt omni errore sublato, veritas patefacta clarescat. Ordiamur itaq; a communi philosophia nomine; vt ipso capite destructo, facilius nobis aditus pateat ad excindendū omne corpus: si tamē potest corpus vocari, cuius partes, ac membra discordent; nec vlla cōpage inter se cohererēt; sed quasi dissecta, & dissipata, palpitare potius quam viuere videantur. Philosophia est (vt nomen induat, ipsiq; definiunt) studium sapientia. Vnde igitur probem magis philosophiam non esse sapientiam, quàm ex ipsius nominis significatione? Qui enim sapientia studet; vtiq; non dum sapit; sed, vt sapere possit, studet. In ceteris artibus, studium quid efficiat, & quò tendat, apparet. quas cum discendo aliquis affectus est; iam non studiosus artificij, sed artifex nominatur. At enim verecundia causa studiosos se sapientia, non sapientes vocauerunt. Immo vero Pythagoras, qui hoc primum nomen inuenit; cū paulo plus saperet, quàm illi priores, qui se sapientes putauerūt; intellexit, nullo humano studio posse ad sapien-

sapientiam perueniri; & ideo non oportere incomprehensa, atque imperfecta rei perfectum nomen imponi. Itaque cum ab eo quaereretur, quemnam se profiteretur, respondit, philosophum, id est, quaesitorem sapientiae. Si ergo philosophia sapientiam quaerit: nec ipsa sapientia est; quia necesse est aliud esse, quod quaerit; aliud, quod quaeritur: nec quaestio ipsa recta est; quia nihil potest inuenire. Ergo vero ne si studiosi quidem sapientiae philosophos esse cōcesserim, quia illo studio ad sapientiam non peruenitur. Nam si facultas inuenienda veritatis huic studio subiaceret, & si esset id studium tanquam iter ad sapientiam, aliquando esset inuenta. Cum vero tot temporibus, tot ingenii in eius inquisitione contritis, non sit comprehensa: apparet, nullam esse ibi sapientiam. Non ergo sapientiae student, qui philosophantur; sed ipsi studere se putant: quia illud, quod quaerunt, ubi, aut quale sit, nesciunt. Sive ergo sapientiae student, sive nō student, sapientes non sunt. quia nunquam reperiri potest, quod aut non recte quaeritur, aut omnino non quaeritur. Videamus tamē id ipsum, possit ne hoc studio reperiri aliquid, an nihil.

3 Duabus rebus videtur philosophia constare; scientia, & opinione; nec vlla alia re. Scientia ab ingenio venire non potest, nec cogitatione comprehendi. quia in seipso habere propriam scientiam, nō hominis, sed Dei est. Mortalis autē natura non capit scientiam, nisi qua veniat extrinsecus. Iccirco enim oculos, & aures, & ceteros sensus patefecit in corpore diuina solertia, vt per eos aditus scientia perueniret ad mentem. Nam causas naturalium rerum disquirere, aut scire velle: Sol vtrum ne tantus, quantus videtur, an multis partibus maior sit, quam omnis hac terra: item, Luna globosa sit, an concaua: et stelle vtrum ne cohaerant celo, an per aërem libero cursu ferantur: calum ipsum qua magnitudine, qua materia constet; vtrum quietum sit,

adhuc erant

* an mobile; an incredibili celeritate voluatur: quanta sit terra crassitudo; aut quibus fundamentis librata, & suspensa sit. Hæc inquam disputando, & coniecturis velle comprehendere; tale est profecto; quale si disserere velimus, qualem esse arbitramur cuiuspiam remotissima gentis urbem, quam nunquam vidimus, cuiusq; nihil aliud, quam nomen, audiuius. Si nobis in ea re scientiam vendicemus; qua non potest sciri: non ne insanire videamur, qui id affirmare audeamus, in quo reuinci possumus? Quanto magis, qui naturalia, qua sciri ab homine non possunt, scire se putant: furiosi, dementesq; sunt iudicandi. Recte ergo Socrates, et cum secuti Academici scientiam sustulerunt, qua non disputantis, sed diuinatis est. Superest, vt opinatio in philosophia sola sit. Nam vnde abest scientia; id totum possidet opinatio. Id enim opinatur quisque, quod nescit. Illi autē, qui de rebus naturalibus disputant; opinantur ita esse, vt disputant. Nesciunt igitur veritatem: quoniam scientia, certi est; opinatio, incerti. Redeamus ad illud superius exemplum. Age, opinemur de statu, & qualitate vrbis illius, qua nobis rebus omnibus prater nomen ignota est. Verisimile est; in plano sitam lapideis mœnibus, adificijs sublimibus, vijs pluribus, magnificis, ornatisq; delubris. Describamus, si placet, mores, habitumq; ciuium. Sed cum hæc dixerimus; alius contraria disputabit, & cum hic quoque perorauerit; surget et tertius, & alij deinceps; et opinabuntur multo disparia, quam nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus certius? fortasse nihil. At omnia sunt dicta, qua in rerum natura cadunt; vt necesse sit aliquid eorum esse verum. At nescietur, quis verum dixerit. Potest fieri, vt omnes ex parte aliqua errauerint; ex parte attingerint veritatem. Stulti ergo sumus, si hoc disputatione quaramus. potest enim superuenire aliquis, qui opiniones nostras derideat, nosq; pro insanis habeat, qui velimus id, quod

& immobile
vi. ita

quod nescimus, quale sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere: vnde nemo fortasse veniat, qui nos redarguat. Age, opinemur, quid nunc in foro geratur, quid in curia. longū est id quoque dicamus, interposito vno pariete quid fiat: nemo potest id scire, nisi qui audierit, aut viderit. Nullus enim audet id dicere: quia statim non verbis, sed re ipsa presentii refutabitur. At qui hoc idem faciunt philosophi; qui disputant, in cælo quid agatur. sed eo se id impune facere arbitrantur: quia nullus existit, qui errores eorū coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem, qui eos delirare, ac mentiri doceret: nunquā quicquam de ijs rebus, quas scire non possunt, disputarent. Sic tamen ideo felicitior putanda est eorum impudentia, & audacia, quia non redarguuntur. redarguit enim Deus; cui soli veritas nota est: licet * conuiuere videatur: eamque hominum sapientiam pro summa stultitia computat.

4 Recte igitur Zeno, ac Stoici opinionationem repudiauerunt. Opinari enim te scire, quod nescias; non est sapientis, sed temerarij potius, ac stulti. Ergo si neque sciri quicquam potest (vt Socrates docuit) nec opinari oportet (vt Zeno) tota philosophia sublata est. Quid, quod non tantū ab his duobus euertitur, qui philosophia principes fuerunt, sed ab omnibus? vt iam videatur, iam pridē suis armis esse cōsecta. In multas sectas philosophia diuisa est: & omnes varia sentiunt. In qua ponimus veritatem? in omnibus certe non potest. Designemus quamlibet. nempe in cæteris omnibus sapientia non erit. Transeamus ad singulas. eodē modo, quicquid vni dabimus, cæteris auferemus. Vnaquaque enim secta omnes alias euertit, vt se, suaque confirmet: nec vlli alteri sapere concedit; ne se desipere fateatur. sed sicut alias tollit: sic ipsa quoque ab alijs tollitur omnibus. Nihilominus enim philosophi sunt, qui eā stultitiæ accusant. Quæcumque laudaueris, veraque dixeris; a philosophis vituperatur, vt solus.

sa. Credemus ne igitur vni sese suamque doctrinam laudanti; an multis vnius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius sit necesse est, quod plurimi sentiunt, quam quod vnus. Nemo enim potest de se recte iudicare, quod nobilis poetæ testatur. Ita enim comparatam esse hominum naturam omnium; vt aliena melius videant, & diiudicent, quam sua. Cum igitur omnia incerta sint; aut omnibus credendum est, aut nemini. si nemini: sapientes ergo non sunt: quia singuli diuersa affirmantes, sapientes esse se putant. si omnibus aequè non sunt sapientes: quia singuli ab omnibus esse negantur sapientes. Pereunt igitur vniuersi hoc modo; et tanquam Spartiæ illi poetarū, sic se inuicē iugulant; vt nemo ex omnibus restet, quod eo sit; quia gladium habent, scutum non habent. Si ergo singula secta multarum sectarum iudicio stultitiæ conuincuntur: omnes igitur vana, atque inanes reperiuntur. ita seipsam philosophia consumit, & conficit. Quod cum intelligeret Arcefilas Academia conditor; reprehensiones omnium inter se collegit, confessionemque ignorantia clarorum philosophorum; armauitque se aduersus omnes. ita constituit nouam non philosophandi philosophiam. Eo igitur auctore duo philosophia genera esse cœperunt: Vnum, illud vetus; quod scientiam sibi vendicat: Alterum, nouum repugnans; quod eam distrabit. In his duobus generibus video dissidium, & quasi ciuile bellum. Sapientiam, quæ distrahi non potest; in qua parte ponemus? Si natura rerum sciri potest; hæc tironum cæterua interibit: si non potest; veterani conficiuntur. si parēs fuerint; nihilo minus peribit dux omnium philosophia; quia distracta est. nihil enim potest sine interitu sibi esse contrarium. Si autē (vt docui) nulla potest esse in homine interna, & propria scientia ob fragilitatem conditionis humana: Arcefila manus vicit. Sed ne ipsa quidem stabit, quia non potest omnino nihil sciri.

5 Sunt enim multa, quae natura ipsa nos scire & usus frequens, & vita necessitas cogit. Itaque pereundum est, nisi scias; quae ad vitam sunt utilia, ut appetas; quae periculosa, ut fugias, & vites. Praeterea multa sunt, quae usus inuenit. Nam solis, ac luna varij cursus, & meatus siderum, & ratio temporum deprehensa est; & natura corporum à medicis, herbarumque vires; & ab agricolis natura terrarum, nec non imbrium futurorum, ac tempestatum signa collecta sunt. Nulla denique ars est, quae non scientia constet. Debuit ergo Arcefilas, si quid sciret, distinguere, quae sciri possent, quae uel nesciri. Sed si id fecisset, ipse se in populum redegisset. Nam vulgus interdum plus sapit: quia tantum, quantum opus est, sapit. A quo si quaeras, utrum sciat aliquid, an nihil; dicit se scire, quae sciat; fatebitur se nescire, quae nesciat. Recte ergo aliorum sustulit disciplinas; sed non recte fundauit suam. Ignoratio enim rerum omnium non potest esse sapientia. cuius est scire proprium. Ita cum philosophus expugnauerit, ac docuerit, eos nihil scire; ipse quoque nomen philosophi perdidit: quia doctrina eius est, nihil scire. Nam qui alios reprehendit, quod nesciant; ipse debet sciens esse. cum autem nihil sciat; quae peruersitas, quae uel insolentia est, ob id ipsum se philosophum constituere, propter quod ceteros tollat? Possunt enim sic respondere. Si nihil nos scire conuiceris; et ideo non esse sapientes, quia nihil sciamus; ergo ne tu quidem es sapiens: quia te quoque constiteris nihil scire. Quid ergo promouit Arcefilas; nisi quod confectis omnibus philosophis, seipsum quoque eodem mucrone transfixit?

6
iplos Nusquam ne igitur sapientia est? Immo uero inter philosophos fuit: sed nemo uidit. Alij putauerunt, sciri posse omnia. hi sapientes utique, non fuerunt. Alij nihil, ne hi quidem sapientes fuerunt. illi, quia plus homini dederunt: hi, quia minus. utriusque in utraque parte modus defuit. Vbi ergo sapientia

sapientia est? Ut neque te omnia scire putes; quod Dei est: neque omnia nescire: quod pecudis. Est enim aliquid medium, quod sit hominis, id est scientia cum ignorantia coniuncta, & temperata. Scientia in nobis ab anima est; quae oritur e caelo: ignorantia à corpore: quod est e terra. unde nobis & cum Deo, & cum animalibus est aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus constamus elementis; quorum alterum luce praeclarum est, alterum tenebris: pars nobis data est scientia, pars ignorantia. per hunc quasi pontem transire sine cadendi periculo licet. nam illi omnes, qui se in alteram partem inclinauerunt; aut dextro, aut sinistro uersus ceciderunt. utraque autem pars quomodo errauerit, dicam. Academici contra physicos ex rebus obscuris argumentati sunt, nullam esse scientiam; & exemplis paucarum rerum & incomprehensibilium contenti, amplexi sunt ignorantiam; tanquam scientiam totam sustulissent, quia in parte sustulerant. Physici contra ex his, quae aperta sunt, argumentum traherant, omnia sciri posse; contentique per spicuum, retinebant scientiam; tanquam totam defendissent, quia ex parte defenderant. itaque neque hi clara, neque illi obscura uiderunt: sed utriusque, dum solam scientiam consertis manibus uel retinent, uel eripiunt, non uiderunt, in medio constitutam fore, quae illos ad sapientiam transmitteret. Verum Arcefilas ignorantia magister, cum Zenoni obrectaret principem Stoicorum; ut totam philosophiam euerteret (auctore Socrate) suscepit hanc sententiam, ut affirmaret nihil sciri posse. Itaque coarguit astimationem philosophorum, qui putassent ingenij sui erutam esse, atque inuentam ueritatem. uel delictet, quia mortalis fuerat illa sapientia; paucisque ante temporibus instituta, ad summum iam incrementum peruenerat, ut iam necessario consensesceret, ac periret: repente exiit ita academia tanquam senectus philosophiae, quae illam conficeret iam deflorescentem. Recte quoque uidit Arcefilas, arrogantes,

gantes, vel potius stultos esse, qui putent, scientiam veritatis coniectura posse comprehendere. Sed tamen falsa dicuntur redarguere non potest, nisi qui scierit ante, quid sit verum. quod Arcefilus veritate non cognita facere conatus, introduxit genus philosophia ἀρκεσίλοϋ; quod Latine instabile, siue inconstans possumus dicere. Vt enim, nihil scire posse, sciendum sit; aliquid sciri, necesse est. Nam si omnino nihil scias, id ipsum, nihil sciri posse, tolletur. Itaque qui velut sententiae loco pronuntiat, nihil sciri, tanquam praeceptum proficitur, & cognitū; ergo aliquid sciri potest. Huic simile est illud, quod in scholis proponi solet in alystati generis exemplum; somniasse quendam, ne somniis crederet. Si enim crediderit, tum sequitur, ut credendum non sit. Si autē non crediderit, tunc sequitur, ut credendum sit. Ita si nihil sciri potest, necesse est, id ipsum sciri, quod nihil sciatur. Si autē scitur, posse nihil sciri: falsum est ergo, quod dicitur, nihil posse sciri. Sic inducitur dogma sibi ipsi repugnans, seq̄ dissoluens. Sed homo versutus, ceteris philosophis voluit scientiam eripere, ut eam domi absconderet. nam sibi illa profecto nō adimit, qui aliquid affirmat, ut ceteris adimat: sed nihil agit. apparet enim, ac furtū suum prodit. Quanto faceret sapientius, ac verius, si exceptione facta, diceret, causas, rationesq̄ duntaxat rerum caelestium, seu naturalium, quia sunt abdita, nesciri posse, quia nullus doceat, nec quari oportere, quia inueniri querendo non possunt. Qua exceptione interposita, & Physicos admonisset, ut quererent ea, quae modum excederent cogitationis humanae; & se ipsum calumniæ inuidia liberasset; & nobis certe deditisset aliquid, quod sequeremur. Nunc autē cum ab his sequendis nos retraxerit, ne velimus plus scire, quam possumus: non minus a se quoque ipso retraxit. Quis enim velit laborare, ne quicquam sciat? aut eiusmodi suscipere doctrinam, ut etiam communem scientiam perdat? Quasi

doctrina

doctrina est; scientia constat, necesse est: si non est, quis iam stultus est, ut discendum id putet, in quo aut nihil discitur, aut omnino didicitur? Quare si neq̄, omnia sciri possunt, quod physici putauerūt; neque nihil, quod academi- ci: philosophia omnīs extincta est.

Transeamus nunc ad alteram philosophia partem; quā 7 ipsi moralem vocant; in qua totius philosophia ratio continetur. siquidem in illa physica sola oblectatio est, in hac etiam utilitas. Et quoniam in disponenda vita & statu, formandūq̄ moribus, periculo maiori peccatur: maiorem diligentiam necesse est adhiberi; ut sciamus, quomodo nos oporteat viuere. Illic enim potest venia concedi, quia siue aliquid dicunt; nihil profunt: siue delirant; nihil nocēt. Hic vero nullus disfidio, nullus errori est locus, omnes vnum sentire oportet, ipsamq̄ philosophiam vno quasi ore praecipere. quia siquid fuerit erratum; vita omnis euertitur. In illa priori parte ut periculi minus, ita plus difficultatis est; quod obscura rerum ratio cogit diuersa, & varia sentire. Hic ut periculi plus, ita minus difficultatis; quod ipse vsus rerum, & quotidiana experimenta possunt docere, quid sit verius, & melius. Videamus ergo, virum ne consentiant, aut quid nobis asserant, quo rectius vita degatur. Non necesse est omnia circuire: vnum eligamus, ac potissimum; quod est summum, ac principale; in quo totius sapientia cardo versatur. Epicurus summum bonum in voluptate animi esse censet: Aristippus in voluptate corporis, Calliphon, et Dinomachus Cyrenaici, honestatem cum voluptate iunxerunt. Diodorus in priuatione doloris summum bonum posuit: Hieronymus in non dolendo: Peripaterici autem in bonis animi, & corporis, & fortuna. Herilli summū bonū est scientia: Zenonis, cum natura cōgruenter viuere: quorundam Stoicorum, virtutem sequi. Aristoteles in honestate, ac virtute summū bonum collocauit.

Hæ sunt fere omnium sententia. In tanta diuersitate quæ sequimur? cui credimus? Par est in omnibus auctoritas. Si eligere possumus, quod est melius; iam non est philosophia nobis necessaria; quia sapientes iam sumus, qui de sapientiæ sententiis iudicemus. Cum vero discende sapientiæ causam veniamus, qui possumus iudicare, qui nondum sapere ceperimus? maxime cum præsto assit academicus, qui nos pallio retrahat, ac vetet cuiquam credere; nec tamen afferat ipse, quod sequamur.

8 *Quid ergo superest, nisi ut omnis litigationibus sumis, ac pertinacibus, veniamus ad iudicem illum, scilicet datorem simplicis, & quietæ sapientiæ? qui non tantum sum mare nos, ac inducere in viam possit, verum etiam de controuersis istorum ferre sententiam.* * Hic nos docet, quid sit hominis verum, ac summum bonum, de quo prius quam dicere incipio, illa omnes sententia sunt resellenda; ut appareat, neminem illorum fuisse sapientem. Cum de officio hominis agatur, oportet summum summi animalis bonum in eo constitui, quod commune cum cæteris animalibus esse non possit. Sed ut feris deates, armentis cornua, volucribus penna, propria sunt; sic homini aliquid suum debet adscribi, sine quo rationem suæ conditionis amittat. Nã quod viuendi, aut generandi causa datum est omnibus; est quidam bonum naturale, summum tamen non est; nisi quod est unicuique generi proprium. Sapiens ergo non fuit, qui summum bonum credidit animi voluptatem. quoniam illa siue securitas, siue gaudium est, communis est omnibus. Aristippo ne respondendum quidam ducor, quem in corporis semper voluptates ruentem, nihil, aliud quam ventri, & venter seruientem, nemini dubium est, hominem non fuisse. sic enim vixit, ut nihil inter eum, pecudemque distaret, nisi vnum, quod loquebatur. Quid si asino, aut cani, aut sui facultas loquendi tribuatur, quæ a quibus ab his, quid sibi re-

lint, cum fœminas tam rabide consecrantur, ut vix diuelli queant, cibos etiam, potumque negligant; cur aut alios mares violenter abigant, aut ne victi quidem abstineant, sed à fortioribus sape contriti, eo magis insectentur; cur nec imbres, nec frigora pertimescant; laborem suscipiant; periculum non recusent: Quid aliud respondentur, nisi summum bonum esse corporis voluptatem? eam se appetere, ut afficiantur suauissimis sensibus; eosque esse tanti, ut assequendorum causa, nec laborem sibi vllum, nec vulnera, nec mortem ipsam recusandam putent. Ab his ne igitur præcepta viuendi petemus, qui hoc idem sentiunt, quod animarationis expertes? Aiunt Cyrenaici, virtutem ipsam ex eo esse laudandam, quod sit efficiens voluptatis. Verum inquit obscœnus canis, aut sus ille lutulærus: nam ideo cum aduersario summa virium contentione depugno, ut virtus mea pariat mihi voluptatem: cuius expertus sim necesse est, si victus abscessero. Ab his ergo sapere discemus, quos à pecudibus, ac belluis non sententia, sed lingua discernit? Priuationem doloris summum bonum putare, non plane Peripateticorum, ac Stoicorum, sed Cynicorum philosophorum est. Quis enim non intelligat, ab ægrotis, & in aliquo dolore positus esse hoc disputatum? Quid tam ridiculum, quam id habere pro summo bono, quod medicus possit dare? Dolendum est ergo, ut fruamur bono, & quidem grauius, ac sape; ut sit postea, non dolere, iucundius. Miserrimus est igitur, qui nunquam doluit, quia bono caret. quem nos felicissimum putabamus, quia malo caruit. Ab hac vanitate non longe absuit, qui, omnino nihil dolere, summum bonum dixit: Nam præter quod omne animal doloris est fugiens; * qui potest sibi hoc bonum præstare, quod nobis ut eueniat, nihil aliud possumus quam optare? Summum autem bonum non potest efficere quenquam beatum, nisi semper fuerit in ipsius potestate. hoc autem non virtus homini, non doctrina,

non labor, sed natura ipsa cunctis animantibus praestat. Qui voluptatem cum honestate iunxerunt; communionē hanc effugere voluerunt. sed effecerūt repugnans bonum. quoniam qui voluptati deditus est, honestate carcat, necesse est: qui honestati studet, voluptate. Peripateticorum bonum nimium multiplex, exceptis animi bonis, quae ipsa quae sunt, magna cōtentio est: commune cum belluis potest videri. Nam corporis bona, id est, incolumitas, indolentia, valetudo, non minus sunt mutis, quā homini necessaria, ac nescio, an etiam magis. quia homo & medelis, & ministris subleuari potest, muta nō possunt. Item, quae appellantur fortune bona? nam sicut homini opibus ad vitā tuendam, *ita illis praeda, & pabulis est opus. Ita inducendo bonum, quod non sit in hominis potestate, totū hominē aliena ditioni subiugarunt. Audiamus etiam Zenonem. nam is interdum virtutem somniat. Summum, inquit, est bonum, cū natura consentaneē vivere. Belluarū igitur nobis more vivendum est. Nam quae abesse debent ab homine, in his *omnibus deprehenduntur. voluptates appetūt, metuunt, fallunt, insidiantur, occidunt: & quod ad rem maxime attingit, Deum nesciunt. Quid ergo me docet, ut vitā secundam naturam; *quia ipsa in deterius prona est; & qui-
 busdā blandimentis lenioribus in vitia precipitat? Sed si aliam mutorum, aliam hominis dicit esse naturā, quod homo ad virtutem sit genitus: non nihil dicit: sed tamen non erit definitio summi boni. quia nullum est animal, quod non secundū naturam suam vivat. Qui scientiam summū bonum fecit, aliquid homini proprium dedit. sed scientiam alterius rei gratia homines appetunt, non propter ipsam. Quis enim scire contentus est, non expetens aliquem fructum scientiae? Artes ideo discuntur, ut exerceantur. exercentur autem vel ad subsidia vitae, vel ad voluptatē, vel ad gloriam. Non est igitur summum bonum, quod nō propter

se expetitur. Quid ergo interest, virrum scientiam summū bonū putemus; an illa ipsa, quae scientia ex se parit, id est, victum, gloriam, voluptatem? quae non sunt homini propria, & ideo ne summa quidem bona. Nam voluptatis, & victus appetētia non homini solum, sed etiam mutis inest. Quid cupiditas gloria? nōne in equis deprehenditur, cum victores exultant, victi dolent?

Tantus amor laudum, tanta est victoria cura.

Nec immerito summus poeta experiendum esse ait,

Et quis cuique dolor victo, quae gloria palma.

Quod si ea, quae parit scientia, communia sunt cum aliis animalibus: non est ergo summum bonum scientia. Praeterea non mediocre huius *disputationis est vitium, quod

scientia nuda ponitur. Incipient enim *beatiore videri, qui artem aliquam scierint, inimo vero qui & res malas scierint, ut tam beatus sit, qui venena didicerit temperare, quā qui mederi. Quero igitur, ad quam rem scientia referenda sit. si ad causas rerum naturalium: quae beati-
 tudine erit mihi proposita, si sciero vnde Nilus oriatur, vel quicquid de caelo Phisici delirant? Quid, quod earum rerum non est scientia, sed opinio; quae pro ingenio varia est: opinatio

scientia nuda ponitur. Incipient enim *beatiore videri, qui artem aliquam scierint, inimo vero qui & res malas scierint, ut tam beatus sit, qui venena didicerit temperare, quā qui mederi. Quero igitur, ad quam rem scientia referenda sit. si ad causas rerum naturalium: quae beati-
 tudine erit mihi proposita, si sciero vnde Nilus oriatur, vel quicquid de caelo Phisici delirant? Quid, quod earum rerum non est scientia, sed opinio; quae pro ingenio varia est: opinatio

Restat, ut scientia bonorum, ac malorum summum bonum sit. Cur ergo scientiam maluit, quā ipsam sapientiā summum bonū dicere; cum sit vtriusque significatio, & vix eadem? Nemo tamen vsque adhuc summū bonum dixit esse sapientiam. quod melius dici potuit. Nam scientia parum est ad bonum suscipiendum, malumq; fugiendum, nisi accedat & virtus. Multi enim philosophorum, cum de bonis, malisq; differerent; aliter tanen, quā loquebātur, natura cogente vixerunt, quia virtute caruerunt. Virtus autē cum scientia coniuncta, est sapientia. Superest, ut eos etiā refellamus, qui virtutem summū bonū putaverunt. in qua opinione etiam M. Tullius fuit. in quo multum incon-

siderati

siderati fuerunt. non enim virtus ipsa est summum bonum, sed effectrix, & mater est summi boni: quoniam perueniri ad illud sine virtute non potest. Vtrumque intellectu est facile. Quæro enim, vtrumne ad præclarum illud bonum facile perueniri putent; an cum difficultate, ac labore. Expiant acumen suum, erroremque defendant. Si facile ad illud, ac sine labore perueniri potest; summum bonum non est. quid enim nos cruciemur, quid faciamus enitendo diebus, & noctibus? quandoquidem tam in promptu id, quod querimus, iacet; vt illud quilibet sine ulla contentione animi* deprehendat. Sed si commune quoque, ac mediocriter quodlibet bonum non nisi labore assequimur; quoniam bonorum natura in arduo posita est, malorum in præcipiti: summo igitur labore summum bonum assequi necesse est. quod si verissimum est: ergo altera virtute opus est, vt perueniamus ad eam virtutem, quæ dicitur summum bonum. quod est incongruens, & absurdum; vt virtus per seipsam perueniat ad seipsam. Si non potest ad vllum bonum nisi per laborem perueniri: apparet virtutem esse, per quam perueniatur: quoniam in suscipiendis, perferendisque laboribus, vis, officiumque virtutis est. Ergo summum bonum non potest esse id, * propter quod necesse est ad aliud perueniri. Sed illi, cum ignorarent quid efficeret virtus, aut quod tenderet, honestius autem nihil reperirent: substituerunt in ipsius virtutis nomine, quam nullo proposito emolumento, appetendam esse dixerunt; & bonum sibi constituerunt, quod bono indigerent. Aristoteles ab ijs non longe recessit, qui virtutem cum honestate summum bonum putauit: quasi vlla virtus possit esse inhonestæ, ac non, si quid habuerit turpitudinis, virtus esse desinat. sed vidit fieri posse, vt de virtute prauo iudicio male sentiantur. & ideo existimationi hominum seruiendum putauit. quod qui facit, à recto, bonorum discedit. quia non est in nostra potestate, vt virtus pro suis

meritis

meritis honestetur. Nam quid est honestas, nisi honor perpetuus, ad aliquem secundo populi rumore delatus? Quid ergo fiet, si errore, ac prauitate hominum, mala existimatio subsequatur? abiciemusne virtutem, quia flagitiosa, & turpis ab insipientibus iudicetur? Quæ quoniam inuidia premi, ac vexari potest; vt sit ipsum proprium, ac perpetuum bonum, nullo extrinsecus adiumento indigere debet, quin suis per se viribus nitatur, & consistet. Itaque nec vllum eis ab homine bonum sperandum est, nec vllum malum recusandum.

Venio nunc ad veræ sapientiæ summum bonum. cuius ⁹ natura hoc modo determinanda est: Primum, vt solius hominis sit, nec cadat in vllum aliud animal: Deinde, vt solius sit animi, nec communicari possit cum corpore: Postremo, vt non possit cuiquam sine scientia, & virtute contingere. Quæ circumscriptio illas omnes sententias excludit, ac soluit. eorum enim, * qui dixerunt, nihil tale est. Dicam nunc, ^{quæ. vi. 96} quid sit: vt doceam (quod institui) philosophos omnes cæcos, atque insipientes fuisse; qui, quod est homini summum bonum constitutum, nec videre, nec intelligere, nec suscipiari aliquando potuerunt. Anaxagoras, cum ab eo quæreretur, cuius rei causa natus esset, respondit, Cali, ac Solis videndi. Hanc vocem admirantur omnes, ac philosopho dignam iudicant. At ego hunc puto non inuenientem quid responderet, effudisse hoc passum, ne taceret. quod quidem secum, si sapiens fuisset, commentatum, & meditatam habere debuit. quia si quis rationem sui nesciat, non homo sit quidem. sed putemus non ex tempore dictum illud effusum. Videamus, in tribus verbis quot, et quanta peccauerit: Primum, quod omne hominis officium in solis oculis posuit, nihil ad mentem referens, sed ad corpus omnia. Quid si cæcus fuisset? officiumne hominis amitteret; quod fieri sine casu anima non potest? Quid cætera corporis partes? an ne ^{nunc} carebunt

comprehendat
vi. n.

per. vi. n.

quæque. vi. n.

carebunt suis * quoque numeribus? Quid, quod plus est in auribus, quam in oculis situm? quoniam & doctrina, & sapientia percipi auribus solis potest, oculis solis non potest. Celi, ac Solis videndi causa natus es? Quis te in hoc spectaculum induxit? aut quid calo, rerumq; natura visio tua conferi? Nimirum ut hoc immensum, & admirabile opus laudes. Confitere ergo rerum omnium esse constitutorem Deum: qui te in hunc mundum quasi testē, laudatoremq; tanti sui operis induxit. Magnum esse credis, videre Calum, ac Solē. cur ergo gratias non agis ei, qui huius beneficij auctor est? cur non ipsius virtutem, providentiā, potestatem metiris animo, cuius opera miraris? etenim necesse est, ut multo mirabilior sit, qui mirabilia perfecit. Si te quispiam vocasset ad cenam, in eaq; optime acceptus esses: non insanus viderere, si plures faceres ipsam voluptatē, quam voluptatis auctorem? Adeo philosophi ad corpus omnia referunt, nihil prorsus ad mentem: nec vident amplius, quam quod sub oculis venit. At qui remotis omnibus officiis corporis, in sola mente ponēda est hominis ratio. Non ergo ideo nascimur, ut ea, quæ sunt facta, videamus; sed ut ipsum factorem rerum omnium contemplemur, id est, mente cernamus. Quare si quis hominem, qui vere sapit, interroget, cuius rei gratia natus sit: respondebit intrepidus, ac paratus, colendi se Dei gratia natum; qui nos ideo generavit, ut ei seruiamus. Servire autem Deo, nihil aliud est, quam bonis operibus tueri, & conservare iustitiā. Sed ille, ut homo diunarum rerum imperitus, rem maximam rededit ad minimum, duo sola * deligēs, quæ sibi diceret intuenda. Quod si natum se esse dixisset, ut mundū intueretur: quanquam omnia comprehenderet, ac maiori vteretur sono; tamen non impleisset hominis officiū. quia quanto pluris est anima, quam corpus: tanto pluris est Deus, quam mundus: quia mundum Deus fecit, & regit. Non ergo

num sanus

deligendo

mundus

mundus oculis, quia vtrunque est corpus, sed Deus anima contemplandus est: quia Deus, ut est ipse immortalis, sic animum voluit esse sempiternum. Dei autem contemplatio est, venerari, & colere communem parentem generis humani. Quod si à philosophis absuit, proiectiq; in terram fuerunt diuina ignorando: existimandus est Anaxagoras ad ea, ad quæ videnda natū se esse dixit, nec calum vidisse, nec Solē. Expedita est igitur hominis ratio, si sapiat. cuius propria est humanitas. nam ipsa humanitas quid est, nisi iustitia? quid est iustitia, nisi pietas? pietas autem nihil aliud est, quam Dei parentis agnitio.

Summum igitur bonum hominis in sola religione est. ¹⁰ nā cetera, etiam quæ putantur esse homini propria, in ceteris quoque animalibus reperiuntur. Cum enim suas voces propriis inter se notis discernunt, atque dignoscunt; colloqui videntur, videndiq; ratio apparet in his aliqua, cum demassis auribus, contractoq; vultu, & oculis in lasciviam resolutis, aut homini alludunt, aut suis quisque cōiugibus, ac fœtibus propriis. Nōne aliquid amoris mutuo, & indulgentiæ simile impartunt? Iam illa, quæ sibi prospiciunt in futurum, & cibos reponunt, habent vique providentiā. Rationis quoq; signa in multis deprehenduntur. Nā quando vitia sibi appetunt, mala cauent, pericula vitant, latibula sibi parant in plures exitus disparentia: profecto aliquid intelligunt. Potest aliquis negare illis inesse rationem, cū hominem ipsum sæpe deludant? Nam quibus generandi mellis officium est; cum assignatas incolunt sedes, castra muniant; domicilia inenarrabili arte componunt, regi suo seruiunt; nescio, an in his perfecta sit prudentia. Incertū est igitur, verūm ne illa, quæ homini tribuuntur, communia sint cum aliis viventibus: religionis certe sunt expertia. Equidē sic arbitror, vniuersis animalibus esse datā rationē, sed mutis tantummodo ad vitam tuendam, homini autem ad

ad propagandam. Et quia in homine ipsa ratio perfecta est, sapientia nominatur. quæ in hoc eximium facit hominem, quod soli datum est intelligere diuina. Quæ de re Ciceronis vera est sententia. Ex tot, inquit, generibus nullum est animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam Dei. ipsiq; in hominibus nulla gens est neque tam mansueta, neque tam fera, quæ non, etiam si ignoret, qualem Deum haberi deceat, tamen habendum sciat. Ex quo efficitur, ut is agnoscat Deum, qui, unde ortus sit, quasi recordetur. Qui ergo philosophi volunt animos omni metu liberare, tollunt etiam religionem, & orbant hominem suo proprio, ac singulari bono. quod est à recte viuendo, atque ab omni humanitate disiunctum. quia ut Deus cuncta viuentia subiecit homini, sic ipsam hominem sibi. Nam quid est, cur ydem ipsi disputent, eò dirigendam esse mentem, quò vultus erectus est? Si enim nobis in calum spectandum est: ad nihil aliud vtique quàm ob religionem. Si religio tollitur, nulla nobis ratio cum calo est. Itaque aut eò est spectandum, aut in terram procumbendum. In terrâ procumbere, nisi velimus, quidem possumus: quorum status rectus est. In calum igitur spectandum est, quò natura corporis prouocat. quod si constat esse faciendum: aut ideo est faciendum, vt religioni seruiamus; aut ideo, vt rationem rerum celestium cognoscamus. Sed rationem rerum celestium cognoscere nullo modo possumus. quia nihil eiusmodi potest cogitando inueniri, sicut supra docui. Religionis ergo seruiendus est. quæ qui nõ suscipit, ipse se prosternit in terram, et vitam pecudum secutus, humanitate se abdicat. Sapientiores ergo imperiti: qui etiam si errant in religione deligenda; tamen naturæ suæ, conditionisq; meminerunt.

11 Constat igitur totius humani generis consensu, religionem suscipi oportere. sed quomodo in ea erretur, explicandum est. Naturâ hominis hanc Deus esse voluit, vt duarû

ne si
vi. n.

verum

rerum cupidus, & appetens esset; religionis, & sapientie. Sed homines ideo falluntur, quòd aut religionem suscipiunt omiſſa sapientia; aut sapientia soli student omiſſa religione; cum alterum sine altero esse non possit verum. Cadunt ergo ad multiplices religiones, sed ideo falsas, quia sapientiam reliquerunt; quæ illos docere poterat, Deos multos esse non posse. aut student sapientia, sed ideo falsa, quia religionem summi Dei omiserunt; qui eos ad veritatem potuit erudire. Sic homines, qui alterutrum suscipiunt; vitam deuiam, maximisq; erroribus plenâ sequuntur: quoniam in his duobus inseparabiliter connexis & officium hominis, & veritas omnis inclusa est. Miror itaq; nullum omnino philosophorum extitisse, qui sedem, ac domicilium summi boni reperiret. Potuerunt enim sic quaerere: Quocumq; est summum bonum; necesse est omnibus esse propositum. Voluptas est, quæ appetitur à cunctis: sed hæc & communis est cum belluis; & honesti vim non habet; & satietatem affert; & nimia nocet; & processu minuitur atatis; & multis non contingit. nam qui opibus carent; quorû maior est numerus; etiâ voluptate careant, necesse est. Non est igitur summum bonum, sed ne bonum quidè voluptas. Quid diuitiæ? Multo magis. Nã & paucioribus, & plerumq; casu, & inertibus sape, et nonnunquam scelerè contingunt; et optantur ab iis, qui eas iam tenent. Quid regnum ipsum? Ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare possunt: & necesse est vniuersos summi boni capaces esse. Queramus igitur aliquid, quod propositum sit omnibus. Num virtus? Negari non potest, quin et bonum sit, & omnium certe bonum. Sed si beata esse non potest; quia vis, et natura eius in malorû perferentia posita est: nõ est profecto summum bonum. Queramus aliud. At nihil virtute pulchrius, nihil sapientia dignius inueniri potest. Si enim vitia ob turpitudinẽ fugienda sunt: virtus igitur appetenda

K

est

est ob decorem. quid ergo? potest ne fieri, ut quod bonum, quod honestum esse constat, mercede, ac premio careat; sitq; tam sterile, ut nihil ex se commodi pariat? Labor ille magnus, & difficultas, & eluctatio aduersus mala, quibus hac vita plena est, aliquid magni boni pariat, necesse est. Id vero quid esse dicemus? num voluptatē? at nihil turpe ex honesto nasci potest. Nū diuitias? num potestates? At ea quidē fragilia sunt, et caduca. Num gloriam? num honorem? num memoriā nominis? At hac omnia non sunt in ipsa virtute, sed in aliorum existimatione, atque arbitrio posita. Nā saepe virtus & iniusa est; & malo afficitur. Debet autem id bonum, quod ex eo nascitur, ita coherere: ut diuelli, atque* distrabi nequeat. nec aliter summum bonum videri potest, quā & si proprium sit virtutis; & tale, ut neq; adici quicquam, nec detrabi possit. Quid, quod in his omnibus contemnendus virtutis officia consistunt? Nam voluptates, opes, potentias, honores, atque omnia, que pro bonis habentur, non cōcupiscere, non appetere, non amare, quod ceteri faciunt victi cupiditate, id est profecto* virtutis. Aliud ergo sublimius, atque præclarior efficit; nec frustra his presentibus bonis reluctatur, nisi quod maiora, & veriora desiderat. non desperemus inueniri posse; modo verset se cogitatio in omnia. Neque enim leuia, aut ludicra petuntur premia.

12 Sed queritur quid sit, propter quod nascimur; quid efficiat virtus. possumus sic inuestigare. Duo sunt, ex quibus homo constat; animus, & corpus. Multa sunt propria animi, multa propria corporis, multa veriq; communia; sicut est ipsa virtus: quæ quoties ad corpus refertur, discernendi gratia fortitudo nominatur. Quoniā igitur vtrique subiacet fortitudo; vtriq; proposita dimicatio est, & vtrique ex dimicatione victoria: corpus, quia solidum est, & comprehensibile; cum solidis, & cōprehensibilibus confugiat necesse est.

est: animus autem, quia tenuis, & inuisibilis est; cum ijs congregitur hostibus, qui videri, tangiq; non possunt. Quis sunt autem hostes animi, nisi cupiditates, vitia, peccata? quæ si vicerit virtus, ac fugauerit; immaculatus erit animus, ac purus. Vnde ergo colligi potest, quid efficiat animi fortitudo? Nimirū ex coniuncto, et pari, hoc est ex corporis fortitudine. quod cum in aliquā congregationem, certamenq; venerit; quid aliud ex victoria, quam vitam petit? Siue enim cū homine, siue cum bestia dimices, pro salute certatur. Ergo ut corpus vincēdo id assequitur, ut non intreat: sic etiam animus, ut permaneat. et sicut corpus ab hostibus suis victū, morte multatur; ita superatus à vitijs animus, moriatur necesse est. Quid ergo intererit inter animi, corporisq; dimicationem, nisi quoddam corpus temporalem vitam expetit, animus sempiternam? Si ergo virtus per seipsam beata nō est; quoniā in perferendus (ut dixi) malis, tota vis eius est; si omnia, quæ pro bonis concupiscuntur, negligit; si summus eius gradus ad mortem patet; quandoquidē vitā, quæ optatur à ceteris, saepe respuit; mortemq; quam ceteri timent, fortiter suscipit. si necesse est, aliquid ex se magni boni pariat; quia suscepti, & superati vsq; ad mortē labores, sine premio esse non possunt: si nullum premiū, quod ea dignum sit, in terra reperitur; quandoquidem cuncta; quæ fragilia sunt, et caduca, spernit. quid aliud restat, nisi ut caeleste aliquid efficiat, quia terrena vniuersa contēnit? et ad altiora nitatur, quia humilia despicit? Id vero nihil aliud potest esse, quam immortalitas. Merito ergo philosophorū non obscurus Euclides, qui fuit conditor Megaricorum disciplina; dissentiens à ceteris, id esse summum bonum dixit, quod simile sit, & idem semper. Intellexit profecto, quæ sit natura summi boni, licet id non explicauerit quid sit. id est autem immortalitas, nec aliud omnino quicquam. quia sola nec imminui, nec augeri, nec immutari potest.

potest. Seneca quoq; imprudens incidit, vt fateretur, nihil esse aliud virtutis præmiū, quā immortalitatē. Laudans enim virtutem in eo libro, quem de immatura morte conscripsit; Una, inquit, res est virtus, quæ nos immortalitate donare possit, et pares Dijs facere. Sed et Stoici, qui secutus est, negant sine virtute effici quæ beatum possit. Ergo virtutis præmium beata vita est, si virtus (vt recte dictum est) beatam vitam facit. Non est igitur (vt aiunt) propter seipsam virtus expetenda, sed propter vitam beatam, quæ virtutem uecessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Hæc autē vita præsens, & corporalis, beata esse nō potest; quia malis est subiecta per corpus. Epicurus Deū beatū & incorruptū vocat, * quia sempiternus est. Beatitudo enim perfecta esse debet; vt nihil sit, quod eā vexare, * ac imminuere, aut immutare possit. Nec aliter quicquam existimari beatum potest, nisi fuerit incorruptum. Incorruptū autem nihil est, nisi quod est immortale. Sola ergo immortalitas beata est; quia corrumpi, ac dissolui non potest. Quod si cadit in hominem virtus; quod negare nullus potest; cadit & beatitudo. Non potest enim fieri, vt sit miser, qui virtute est præditus. Si cadit beatitudo; ergo et immortalitas cadit in hominem, quæ beata est. Summū igitur bonū sola immortalitas inuenitur; quia nec aliud animal, nec corpus attingit; nec potest cuiquam sine scientiæ virtute, id est sine Dei cognitione, ac iustitiæ* peruenire. cuius appetitio quā vera, quā recta sit, ipsa vitæ huiusce cupiditas indicat: quæ licet sit temporalis, & labore plenissima; expetitur tamen ab omnibus, & optatur. hanc enim tā senes quā pueri, tam reges quā infirmi, tam deniq; sapientes quā stulti cupiunt. Tanti est (vt Anaxagora visum est) contemplatio celi, ac lucis ipsius; vt quascumq; miserias libeat sustinere. Cum igitur laboriosa hæc, et breuis vita, nō

prouenire

tantum

tantum hominum, sed etiam caterorum animantium consensu magnum bonum esse ducatur: manifestum est, eandem summum, ac perfectum fieri bonum, si & sine careat, & omni malo. Deniq; nemo vnquam extitisset, qui hanc ipsam breuem contemneret, aut subiret mortem, nisi spe vitæ longioris. nam illi, qui * propter salutem ciuitum, voluntaria se neci obtulerunt, sicut Thebis Menæceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius, * Mures & duo Decij, nunquā mortem vitæ cōmodis prætulissent; nisi se immortalitatem opinione ciuiū consequi putauissent. qui tamen si nescierūt immortalitatis viam: res tamē eos nō sefellit. Si enim virtus diuitias, & opes ideo contemnit, quia fragiles sunt; voluptates ideo, quia breues: ergo et vitam fragilem, breuemq; ideo cōtemnit; vt solidam, & perpetuam consequatur. Ipsa ergo cogitatio per ordinē gradiens, & vniuersa cōsiderans, perducit nos ad eximium illud, & singulare, cuius causa nascimur, bonū. quod si fecissent philosophi; si non, quod semel apprehenderant, tueri pertinaciter maluissent: profecto peruenissent ad verum hoc, vt ostendi modo. quod si nō fuit eorum, qui caelestes animas vnā cum corporibus extingunt: illi tamen, qui de immortalitate disputant animi, intelligere debuerunt, ideo propositam nobis esse virtutem, vt perdomitis libidimbus, rerumq; terrestrium cupiditatē superata, pura, ac victrices animæ ad Deum, id est ad originem suam reuertantur. Itcirco enim soli animantium ad aspectum celi erecti sumus; vt summum bonum nostrū in summo esse credamus. Ideo religionem soli capimus; vt ex hoc sciamus, humanum spiritum non esse mortalem, quod Deum, qui est immortalis; & desiderat, et agnoscit. Igitur ex omnibus philosophis; qui aut pro summo bono scientiam, aut virtutem sunt amplexi; tenuerunt quidem viam veritatis; sed non peruenerunt ad summum. Hæc enim duo sunt, quæ simul efficiant illud, quod queritur. Scientia id

pro salute

Mutius. v. n.

K 3

præstat

præstat, vt quomodo, & quo perueniendum sit, nouerimus, virtus, vt perueniamus. Alterum sine altero nihil valet. ex scientia enim virtus, ex virtute summū bonum nascitur. Beata igitur vita, quā philosophi quesuerunt semper, & quarunt; siue in cultu deorum, siue in philosophia nulla est. & ideo ab his nō potuit reperiri; quia summū bonum non in summo quesuerūt, sed in imo. Summum autē quid est, nisi celum, & Deus, vnde animus oritur? Imum quid est, nisi terra, vnde corpus est? Itaque licet quidam philosophi summum bonum non corpori, sed animo dederint: tamen, quoniam ad illum hanc vitam retulerūt, quæ cum corpore terminatur; ad corpus reuoluti sunt. cuius est omne hoc tempus, quod transigitur in terra. Quare non immerito summum bonum non comprehenderunt. quia quicquid ad corpus spectat, & immortalitatis est expers, vanū sit, necesse est. Non cadit ergo in hominē beatitudo illo modo, quo philosophi putauerunt; sed ita cadit, non vt tunc beatus sit, cū viuūt in corpore; quod vtiq; vt dissoluatur, necesse est cerni, sed tunc, cū anima societate corporis liberata, in solo spiritu viuūt. Hoc vno beati esse in hac vita possumus, si minime beati esse videamur, si fugientes illecebras voluptatum, soliq; virtuti seruientes, in omnibus laboribus, miserisq; vitamus: quæ sunt exercitia, et corroboramenta virtutis: si denique asperam illā viam, difficilemq; teneamus, quia nobis ad beatitudinem patet acta est. Summum igitur bonum, quod beati facit, nō potest esse, nisi in ea religione, atq; doctrina; cui spes immortalitatis adiuncta est.

13 Res exigere videtur hoc loco, vt quoniā docuimus immortalitatem esse summum bonū, id ipsum immortalem esse animam comprobemus. Qua de re ingēs inter philosophos disceptatio est: nec quicquam tamē explicare, aut probare potuerunt. Itē, qui verum de anima sentiebant; experies enim huius diuina eruditionis, nec argumenta vera; qui-

bus vincerent, attulerunt; nec testimonia, quibus probaret. sed oportunius hanc questionem tractabimus in vltimo libro, cum de vita beata nobis erit differendum. Superest pars illa philosophia tertia, quam vocant logicam: in qua tota dialectica, & omnis loquendi ratio continetur. Hanc diuina eruditio non desiderat: quia non in lingua, sed in corde sapientia est: nec interest, quali* vtatur sermone. res enim, non verba quaruntur. & nos non de gramatico, aut oratore, quorum scientia est, quomodo loqui deceat; sed de sapiente differimus; cuius doctrina est, quomodo viuere oporteat. Quod si neque physica illa ratio necessaria est, neque hæc logica; quia beatum facere non possunt: restat, vt in sola ethica totius philosophia vis contineatur: ad quā se abiectis omnibus Socrates contulisse dicitur. In qua etiā parte quoniam philosophos errasse docui; qui summum bonum, cuius capiendi gratia generati* sunt, non comprehenderunt: apparet, falsam, & inanem esse philosophiam; quia nec instruit ad iustitia muneris, nec officium hominis, rationemq; confirmat. Sciant igitur errare se, qui philosophiam putant esse sapientiam. non trahantur auctoritate cuiusquā; sed veritati potius & faueant, accedant. Nullus hic temeritati locus est: in æternū stultitia pœna subeunda est; si aut persona inanis, aut opinio falsa deceperit. Homo autē, qualiscunq; est, si sibi credit, hoc est si homini credit (vt nō dicam stultus, qui suum nō videat errorem) certe arrogans est, qui sibi audeat vendicare, quod humana cōditio nō recipit. Ille ipse Romana lingua summus auctor quantū fallatur, licet ex illa sententia peruidere. qui cum in libris officiorum philosophiam nihil aliud esse dixisset, quàm studium sapientie; ipsam autem sapientiam, rerū diuinarum, & humanarum scientiam; tum adiecit. cuius studium qui vituperat, haud sane intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam si oblectatio queritur animi, requiesq;

carum: que confertis eam etiam si nullo possunt, qui sem-
 per aliquid inquamunt, quod sperant, et valeat ad bene, bra-
 teq; videntur. Si vero ratio consistat, virtutisq; duci-
 tur: cui hoc ars est, aut nulla omnino, per quam eas asse-
 quantur. nullam dicere maximam virtutem artem esse, cu-
 minimorum sine arte nulla sit; hominum est parum consi-
 detate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si
 autem est aliqua disciplina virtutis: vbi ea quaeritur, cum
 ab isto genere discendi discesserit? Equidem tametsi operâ
 dederim, vt quatuordecimque discendi a se quaerit facultate-
 tem propter studium docendi; tamen eloquens nunquã fui:
 quippe qui ferum me attigerim quidem, si a necesse est, ipsa
 me faciat causa bonitas eloquentem. ad quam dicere, co-
 pioseq; defendendam, scientia diuinitatis, & ipsa veritas
 sufficit. Vellem igitur Ciceronem paulisper ab inferis sur-
 gere, vt vir eloquentissimus ab homunculo non deserto de-
 creteretur. Primum quidnam sit, quod laudandum putet, qui
 vituperat id studium, quod recatur philosophia. Deinde
 neque illam esse artem, qua virtus, & iustitia discatur, nec
 aliam vllam, sicut putauit. Postremo quoniam est virtutis
 disciplina; vbi quaerenda sit, cum ab illo discendi genere dis-
 cesseris. quod ille non audiendi, discendiq; gratia quaerebat.
 A quo enim posset audire, cum sciret id nemo? Sed, vt in
 causis facere solebat, interrogatione voluit urgere, ad con-
 fessionemq; deducere; tanquam confideret, responderi pro-
 fus nihil posse, quo minus philosophia esset magistra virtu-
 tis. quod quidem in Tusculanis disputacionibus aperte pro-
 fessus est, ad eam ipsam conuersa oratione, tanquam se de-
 clamatorio discendi genere iactaret. O vita philosophia
 dux, inquit; o virtutis indagatrix, expultrixq; vitiorum:
 quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse
 potuisset? Tu inuentrix legum, tu magistra morum, ac
 disciplina fuisisti. Quasi vero aliquid per se ipsa sentiret; ac

non potius ille laudandus esset, qui eam tribuit. Potuit eo-
 dem modo gratias agere cibo, & potui, quia sine his rebus
 vita constare non possit; in quibus vt sensus, ita beneficij
 nihil est. Atqui vt illa, corporis alimenta sunt; sic anima,
 sapientia.

Rectius itaque Lucretius, cum eum laudat, qui sa- 14
 pientiam primus inuenit: sed hoc inepte, quod ab homine
 inuentam putauit. Quasi vero illam alicubi iacentem ho-
 mo ille, quem laudabat, inuenerit, tanquam tibi. us ad fon-
 tem, vt poeta aiunt, quod sic repertorem sapientia, vt
 Deum, laudauit. ita enim dicit:

Nemo (vt opinor) erit mortali corpore cretus.

Nam si vt ipsa perit maestus cognita rerum,

Dicendum est: Deus ille fuit, Deus inclyte Memmi.

Tamen nõ erit sic laudandus Deus, quod sapientiam inue-
 nerit; sed quod hominem fecerit, qui posset capere sapien-
 tiam. Minuit enim laudem, qui partem laudat ex toto. Sed
 ille, vt hominem, laudauit. qui tamen ob id ipsum deberet
 pro Deo haberi, quod sapere inuenerit. nam sit ait:

Nonne decebit,

Hunc hominem numero diuim dignariet esse?

Vnde apparet, aut Pythagorã voluisse laudare, qui se pri-
 mus (vt dixi) philosophum nominauit, aut Milesium Tha-
 lem, qui de rerum natura primus traditur disputasse. Sed
 dum hominem quare extollere, rem ipsam depressit. non
 est enim magna, si ab homine potuit inueniri. Verũ potest,
 vt poeta, dari venia. At ille idem perfectus orator, idem
 summus philosophus, *ne Gracos reprehendam, quorum
 leuitatem semper accusat, & tamen sequitur, ipsam sa-
 pientiam, quam aliã donum, aliã inuentum Deorũ poë-
 tice vocat, figuratam laudat in faciem. Grauius etiã que-
 ritur extitisse aliquos, qui eam vituperarent. Quisnam ne,

& reprehendit
vi. n.

quinare audeat, & tam impie ingratus esse? Nos ergo M. Tulli paricida sumus, & insuendi te iudice in culeum, qui philosophiam negamus parentem esse vitæ? An tu, qui aduersus Deum tam impie ingratus es (nō hunc, cuius effigiem veneraris in capitolio sedentē; sed illum, qui mundum fecit, hominemq; figurauit; qui sapientiam quoque ipsam inter cetera caelestia beneficia largitus est) magistrā tu virtutis, aut parentem vitæ vocas; ad quam si quis accesserit, multo sit incertior necesse est, quā prius fuerit: cuius enim virtutis? quæ ipsa, vbi sita sit, adhuc philosophi non expediunt. cuius vitæ? cum ipsi doctores ante fuerint senectute, ac morte confecti, quā constituerint, quomodo vni deceat. cuius veritatis indagatricē profiteri potest? qui sepe restaris, cum tanta multitudo fuerit philosophorū, sapientem tamen extitisse adhuc neminem. Quid ergo te magistrā illa vitæ docuit? An vt potentissimum consulem maledictis inceseres? eumq; hostem patriæ venenatis orationibus faceres? Sed omitamus illa, quæ possunt excusari fortuna nomine. Studuisti nempe philosophiæ, & quidē sic, vt nullus vnquā diligentius: quippe qui omnes cognouerit disciplinas, sicut ipse gloriari soles; eamq; ipsam Latinis literis illustraueris, imitatoremq; te Platonis ostenderit. Cedo igitur quid didiceris, aut in qua secta veritatem deprehenderit. In academia scilicet, quā securus es, quam probasti. At hac nihil docet, nisi vt scias, te nihil scire. Tui ergo te libri arguunt, quā nihil à philosophia disci possit ad vitam. Hac tua verba sunt: Mibi autem non modo ad sapientiam cæci videmur; sed ad ea ipsa, quæ aliqua ex parte certi videantur, hebetes, et obtusi. Si ergo philosophia est magistrā vitæ: cur tibi ipse cæcus, & hebes, & obtusus videbare, quem oportuit illa docentem, & sentire, & sapere, & in clarissima luce versari? At quam* confessus fueris philosophiæ veritate, docent ad filium composita præcepta: quibus

generauit.
vi. n.

confessus. v. n.

mones, philosophiæ quidem præcepta noscenda, viuendum autem esse ciuilitur. Quid tam repugnans dici potest? Si noscenda sunt præcepta philosophiæ, ideo utique noscenda sunt, vt recte, sapienterq; viuamus. Vel, si ciuilitur viuendū est: non est igitur philosophia sapientia: siquidē melius est ciuilitur, quā philosophice viuere. Nam si sapientia est, quæ dicitur philosophia, stulte profecto viuut, qui non secundum philosophiam viuut. Si autem non stulte viuut, qui ciuilitur viuut: sequitur vt stulte viuat, qui philosophice viuut. Tuo itaq; iudicio philosophia stultitia, inuinitatq; damnata est. Idē in cōsolatione, id est, in opere nō ioculari, hanc de philosophia sententiam tulisti. Sed nescio quis nos teneat error, ac miserabilis ignoratio veri. Vbi est ergo philosophia magistrā? aut quid te docuit illa vitæ parens, si verū miserabiliter ignoras? Quod si hac erroris, ignorantiaq; confessio, pene inuito tibi ab intimo pectore expressa est: cur nō tibi verum* fatebaris aliquando, philosophiam, fatearis quam tu nihil docentem in calum laudibus extulisti, magistrā virtutis esse non posse?

Eodem ductus errore Seneca (quis enim veram viam teneret, errante Cicerone? Philosophia, inquit, nihil aliud est, quā recta viuendi ratio, vel honeste viuendi scientia, vel ars rectæ vitæ agenda. Nō errabimus, si dixerimus philosophiam esse legem bene, honesteq; viuendi. Et qui* dixit illam regulam vitæ, suum illi nomē reddidit. Hic plane non respexit ad commune philosophia nomen. quæ cum sit in plures sectas, disciplinasq; diffusa; nihilq; habeat certi, nihil deniq; de quo vniuersi vna mēte, ac voce cōsentiant: quid potest esse tam falsum, quā regulam vitæ, philosophiam* vocari, in qua diuersi præceptorum rectum iter impediāt, & turbet? aut legem bene viuendi, cuius capita longe dissonant? aut scientiam vitæ agenda, in qua nihil aliud efficitur, contraria sepe dicendo; quā vt nemo quic-

15

dixit

nominari

quicquam sciat? *Quero enim, utrumne academiam philosophiam putet esse, an non? Negaturum non arbitror. quod si est: nihil ergo illorum cadit in philosophiam. qua ut omnia reddat incerta, legem abrogat, artem nullam putat, rationem subvertit; regulam depravat, scientiam funditus tollit. Falsa igitur illa omnia: quia in rem semper incertam, & adhuc nihil explicantem cadere non possunt. Nulla itaque ratio, vel scientia, vel lex bene viuendi, nisi in hac vnica & vera, & caelesti sapientia constituta est; qua philosophia fuit ignota. Nam illa terrena, quoniam falsa est, varia, & multiplex, sibiq; tota contraria est. & sicut vnus est huius mundi constitutor, & rector Deus; vna veritas: ita vnus esse, ac simplicem sapientiam, necesse est. quia quicquid est verum, ac bonum, id perfectum esse non potest, nisi fuerit singulare. Quod si philosophia vitam posset instruere: nulli alij nisi philosophi essent boni: & qui eam non didicissent, essent omnes semper mali: cum vero innumerabiles existant, & semper extiterint, qui sint, aut fuerint sine vlla doctrina boni; ex philosophis autem perraro fuerit, qui aliquid in vita fecerit laude dignum. Quis est tandem, qui non videat, eos homines virtutis, qua ipsi egent, non esse doctores? Nam si quis mores eorum diligenter inquirat, inueniet iracundos, cupidos, libidinosos, arrogantes, proteruos, & sub obtentu sapientia sua vitia calantes; domi facientes ea, qua in scholis arguissent. Fortasse mentior accusandi gratia. nonne id ipsum Tullius & fatetur, & queritur? Quorum quisque, inquit, philosophorum inuenitur, qui sit ita moratus, ita animo, & vita constitutus, ut ratio possulat? qui disciplinam, non ostentationem * sua scientia, sed legem vita putet? qui obtemperet ipse sibi, & decretis patreat suis? Videre liceat alios tanta leuitate, & iactatione, ut hi fuerint non didicisse melius: alios pecunia cupidos: alios gloria, multos libidinum seruos; ut cum eorum vita, mirabiliter*

biliter pugnet oratio. Nepos * q; Cornelius ad eundem Ciceronem ita scribit: Tantum abest, ut ego magistratam esse putem vita philosophiam, beatamq; vita perfectricem; ut nullus magis existimem opus esse magistris viuendi, quam plerisque, qui in ea disputanda versantur. Video enim magnam partem eorum, qui in schola de pudore, et continentia precipiant argutissime; eosdem in omnium libidinum cupiditatibus viuere. Item Seneca in exhortationibus: Plerique, inquit, philosophorum tales sunt, diserti in conuitiu suum, quos si audias in auaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, * iudicium professos putes. adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa. quos non aliter intueri decet, quam medicos, quorum tituli remedia habent, pyxides venena. Quosdam vero nec pudor vitiorum tenet; sed patrocinia turpitudini sua fingunt; ut etiam honeste peccare videantur. Faciet sapiens (inquit idem Seneca) etiam qua non probabit, ut etiam ad maiora transitum inueniat: nec relinquet bonos mores; sed tempori aptabit: * ut quibus & alij vtuntur in gloriam, aut voluptatem; vtatur agenda ^{utetur} rei causa. Deinde paulo post: Omnia, qua luxuriosi faciunt, quaq; imperiti; faciet & sapiens, sed non eodem modo, eodemq; proposito. Atqui nihil interest, quo animo facias, quod fecisse vitiosum est. quia facta cernuntur; animus non videtur. Aristippo Cyrenaicorum magistro cum Laide nobili scorto fuit consuetudo. quod flagitium grauis ille philosophia doctor sic defendebat, ut diceret, multum inter se, & ceteros Laidis amatores interesse, quod ipse haberet Laidem, alij vero a Laide haberentur. O praclara, et imitanda bonis sapientia! Huius vero liberos in disciplinam daret, ut discerent habere meretricem. Aliquid inter se, ac perditos interesse dicebat; scilicet quod illi bona sua perderent, ipse gratis luxuriaretur. In quo sane sapientior meretricem ^{tamen} fuit, qua philosophum habuit pro lenone; ut ad se

omnis iuuentus doctoris exemplo, & auctoritate corrupta, sine vilo pudore concurreret. Quid ergo interfuit, quo animo philosophus ad meretricem famosissimam commearat; cum eum populus, & riuales sui viderent omnibus perditu nequiorē? Nec satis fuit ita viuere; sed docere etiam libidines caput, ac mores suos de lupanari ad scholam transtulit, differens, voluptatem corporis esse summum bonū. Quae doctrina execrabilis, & pudenda, non in corde philosophi, sed in sinu meretricis est nata. Nam quid ego de Cynico loquar? quibus in propatulo coire cum coniugibus mos fuit. Quid mirum, si à canibus, quorum vitam imitantur, etiam vocabulum, nomenq; traxerunt? Nullum igitur in hac disciplina magisterium virtutis est; cum etiam illi, qui honestiora precipiunt; aut non faciant ipsi quae suadent; aut si faciunt (quod raro accidit) non disciplina eos aduertum, sed natura perducatur; quae sapius etiam indoctos impellit ad laudem.

16

Verum enim cū se perpetua desidia tradant; nullamq; virtutē capeffant; et omnem suam vitam nihil aliud, quam in eloquendo peragant: quid aliud quam inertes putari debent? Sapiētia autem nisi in aliquo actu fuerit, quo vim suam exerceat, inanis, & falsa est. recteq; Tullius ciuiles viros, qui temp. gubernent; qui vrbes aut nouas constituant, aut constitutas aequitate tueantur; qui salutem, libertatemq; ciuium vel bonis legibus, vel salubribus cōsilijs, vel iudicijs grauibus conseruent: philosophiā doctoribus praefert. Bonos enim facere oportet potius, quam inclusos in angulis faciēda praecipere, quae ne ipsi quidem faciunt, qui loquuntur. & quoniam se à veris actibus remouerūt: apparet, eos exercendae linguae causa, vel aduocandi gratia, artem ipsam philosophiā reperisse. qui autem docent tantum, nec faciunt; ipsi praecipis suis detrahunt pondus. quis enim obtemperet, cum ipsi praeproptores doceant non

obtempera-

obtemperare: Bonum est autem recta, & honesta praecipere: sed nisi & facias, mendacium est: & incongruens, atq; ineptum est, non in pectore, sed in labijs habere bonitatem. Non ergo vtilitatem ex philosophia, sed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero testatus est. Profecto, inquit, omnis iustorum disputatio, quanquam vberimos fontes ^{istorum} virtutis, & scientia contineat; tamen collata cum horum actis, perfectisq; rebus, vereor ne tantū videatur attulisse negotijs hominū vtilitatis, quantū oblectationē quandam otij. Vereri quidē non debuit, cum verū diceret: sed quasi timeret, ne proditi mysterij reus à philosophia citaretur; nō est ausus confidenter pronuntiare, quod fuit verū, illos non ideo disputare, vt doceant; sed vt se oblectent in otio. qui quoniam auctores sunt rerū gerendarum; nec ipsi quicquā gerūt: pro loquacibus sunt habēdi. Sed profecto, quia nihil boni ad vitā afferēbant: nec ipsi decretis suis obtemperauerunt; nec quisquam per tot secula inuentus est, qui eorum legibus viueret. Abijcienda est igitur omnis philosophia: quia non studendum est sapientia, quod sine, ac modo careat; sed sapiendum est, & quidem mature. Non enim nobis altera vita conceditur, vt, cum in hac sapientia quaeramus, in illa sapere possimus: in hac vtrunque fieri necesse est. cito inueniri debet, vt cito suscipi possit; nequid pereat ex vita, cuius finis incertus est. Ciceronis Hortensius contra philosophiam differēs, circumuenitur arguta cōclusionē; quod cū diceret philosophandū non esse, nihilo minus philosophari videbatur: quoniam philosophi est, quid in vita faciendum, vel nō faciendū sit, disputare. Nos ab hac calumnia immunes, ac liberi sumus, qui philosophiā tollimus, quia humana cogitationis inuentio est; sopheriā defendimus, quia diuina traditio est; eamq; ob omnibus suscipi oportere testamur. Ille, cū philosophiā tolleret; nec melius aliquid afferret: sapientiam tollere putabatur. eoque, facillime

de

de sententia pulsus est, quia constat hominem non ad stultitiam, sed ad sapientiam nasci. Præterea illud quoque argumentum contra philosophiam valet plurimum; quod idem est vsus Hortensius, ex eo posse intelligi, philosophiam non esse sapientiam, quod principium, & origo eius appareat. Quando, inquit, philosophi esse cæperunt? Thales (ut opinor) primus. recens hac quidem ætas. vbi ergo apud antiquiores latuit amor iste inuestiganda veritatis? Idem Lucæcretius ait :

Denique natura hæc rerum, ratioq; reperta est

Nuper : & hæc, primus cum primis ipse repertus

Nunc ego sum, in patrias qui possum vertere voces.

Et Seneca, Nondum sunt, inquit, mille anni, ex quorum Ætate sapientia nota sunt. Multis ergo seculis humanum genus sine ratione vixit. Quod irridens Persius, Postquam, inquit, sapere vrbi Cum pipere, & palmis venit : tanquam sapientia cum saporis mercibus fuerit inuecta. quasi secundam hominis naturam est, cum homine ipso cæperit, necesse est : si vero non est, nec capere quidem illam posset humana natura. Sed quia recepit, igitur à principio fuisse sapientiam necesse est. ergo philosophia, quia non à principio fuit, non est eadem vera sapientia, sed videlicet Græci, qui sacras veritatis literas non attigerant; quemadmodum deprauata esset sapientia, nesciuerunt. Et ideo cum vacare sapientia humanam vitam putarent, philosophiam commenti sunt, id est, latentem, atque ignotam sibi veritatem differendo eruere voluerunt. quod studium per ignorantiam veri, sapientiam putauerunt.

17

Dixi de philosophia ipsa, quam breuiter potui: nunc ad philosophos veniamus, non vt cum his decertemus, qui stare non possunt, sed vt eos fugientes, atque deiectos nostro campo insequamur. Epicuri disciplina multo celebrior semper fuit, quam caterorum : non quia veri aliquid afferat; sed

quia

quia multos populare nomen voluptatis inuitat. Nemo enim non in vitia pronus est. * Propterea, vt ad se multitudinem contrahat; apposita singulis quibusque moribus loquitur. Desidiosum vetat literas discere, anarum populari largitione liberat; ignauum prohibet accedere ad tempus pigrum exercere; timidum militare. irreligiosus, audit Deos nihil curare; inhumanus, & suis comodis seruienti, iubetur nihil cuiquam tribuere: omnia enim sua causa facere sapientem. fugienti turbam solitudo laudatur. qui nimium parcus est; discit aqua, & polenta vitam posse tolerare. qui odit uxorem; huic enumerantur cælibatus bona: habenti malos liberos, orbis as predicatur: aduersus impios patres nullum esse vinculum naturæ. impatienti, ac delicato, dolor esse omnium malorum maximum dicitur: forti, etiam in tormentis beatum esse sapientem. qui claritati, ac potentie studet; huic præcipitur reges colere: qui molestiam ferre non potest; huic regiam fugere. Ita homo astutus ex varijs diuersisque modis circulum cogit; & dum studet placere omnibus, maiore discordia secum ipse pugnavit, quam inter se vniuersi. Vnde autem disciplina eius tota descendat, quam originem habeat, explicandum est. Videbat Epicurus bonis aduersa semper accidere, paupertatem, labores, exilia, carorum amissiones; malos contra, beatos esse; augeri potentia; honoribus affici: videbat innocentiam minus tutam, scelera impie committi: videbat, sine delectu morum, sine ordine, ac discrimine annorum seuire mortem; sed alios ad senectutem peruenire; alios infantes rari; alios iam robustos interire; alios in primo adolescentie flore immaturis funeribus extinguere; in bellis potius meliores et vincti, & perire. maxime autem commouebat, homines in primis religiosos grauioribus malis affici. is autem qui aut Deos omnino negligenter, aut non pie colerent; vel minora incommoda euenire, vel nulla: ipsa etiam saepe templa ful-

præterea

moribus

L

minibus

minibus conflagrare. Quod Lucretius queritur, cum dicit de Deo.

Tum fulmina mittat: & adeis

Ipsę suas disturbet: & in desertā recedens,

Seuiat exercens telum: quod sæpe nocenteis

Præterit, exanimatq; indignos, inq; merenteis.

Quod si vel exiguam veritatis auram colligere potuisset, nunquam diceret, ades illum suas disturbare, cum ideo disturbet, quod nō sunt suę. Capitolium, quod est Romana vr̄bis, & religionis caput summum, non semel, sed sapius fulmine ictum conflagrauit. Homines autem ingeniosi quid de hoc existimauerint, ex dicto Ciceronis apparet: qui ait, diuinitus extitisse illam flammam, non quę terre stre illud domicilium Iouis deleret; sed quę sublimius, magnificentiusq; deposceret. Quę de re etiam in libris consulatus sui eadem dixit, quę Lucretius.

Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo,

Ipsę suas arces, atq; inclyta templa petiuit,

Et capitolinis iniecit sedibus ignes.

Pertinaci ergo stultitia non modo vim, maiestatemq; veri Dei non intellexerunt; sed etiam impietatem sui erroris auxerunt; qui templum caelesti iudicio sæpe damnatū restituerē contra fas omne contenderint. Cū hac igitur cogitaret Epicurus, earum rerum velut iniquitate inductus (sic enim causam, rationemq; ignoratū videbatur) existimauit nullam esse prouidentiam, quod cum sibi persuasisset; suscipit etiam defendendum, sic in errores inextricabiles se ipse coniecit. Si enim prouidentia nulla est; quomodo tam ordinate, tam disposite mundus effectus est? Nulla, inquit, dispositio est, multa enim facta sunt aliter, quàm fieri debuerunt. & inuenit homo diuinus, quę reprehēderet. Quę singula si vacaret resellere; facile ostenderem, nec sapientem hunc fuisse, nec sanum. item si nulla prouidentia est; quomodo

modo animalium corpora tam prouidenter ordinata sunt, ut singula quęq; membra mirabili ratione disposita, suę officia conferuent? Nihil, inquit, in procreandis animalibus prouidentia ratio molita est. nam neq; oculi facti sunt ad videndum; neque aures ad audiendum; neq; lingua ad loquendum; neque pedes ad ambulandum: quoniam prius hæc nata sunt, quàm esset, loqui, audire, videre, ambulare. Itaq; nō hæc ad vsum nata sunt; sed vsum ex illis natus est. Si nulla prouidentia est; cur umbres cadunt; fruges oriuntur; arbuta frondescunt? Non, inquit, semper animantium causa ista fiunt: quoniam prouidentia nihil profunt. sed omnia sua sponte fieri, necesse est. Vnde ergo nascuntur, aut quomodo fiunt omnia, quę geruntur? Non est, inquit, prouidentia opus. sunt enim semina per inane volitantia; quibus inter se temere conglobatis, vniuersa giuuntur; atque concrefcunt. Cur igitur illa non sentimus, aut cernimus? Quia nec colorem habent, inquit, nec calorem vllum, nec odorem; saporis quoque, & humoris expertia sunt, & tam minuta, ut secari, ac diuidi nequeant. Sic enim, quia in principio falsum susceperat, consequentium rerum necessitas ad deliramenta perduxit. Vbi enim sunt, aut vnde ista corpuscula? Cur illa nemo præter vnū Leucippum somniauit? à quo Democritus eruditus, hereditatem stultitię reliquit Epicuro. Quę si sint corpuscula, & quidem solida, ut dicunt; sub oculis certe venire possunt. Si eadem est natura omnium; quomodo res varias efficiunt? Vario, inquit, ordine, ac positione conueniunt, sicut literę: quę cum sint pauca; varie tamen collocata, innumerabilia verba consiciunt. At literę varias formas habent. Ita, inquit, & hæc ipsa primordia. nam sunt aspera, sunt hamata; sunt leuia. Secari ergo, & diuidi possunt, si aliquid inest illis, quod emineat. Si autem leuia sunt, & humoris indigent; coherere non possunt. Hamata igitur esse oportet, ut

possint inuicem concathenari. Cum vero tam minuta esse dicantur, vt nulla ferri acie disici valeant; quomodo hamos, aut angulos habent? Quos, quia extant; necesse est posse diuelli. Deinde quo fœdere inter se, qua mente conueniant, vt ex his aliquid constitatur? si sensu carent; nec coire tam disposite possunt. quia nō potest quicquam rationale perficere nisi ratio. Quam multis coargui hac vanitas potest! sed properat oratio.

Hic est ille,

Qui genus humanum ingenio superauit; & omnes

Restinxit stellis, exortus vti aetherius sol.

quos equidem versus nunquam sine risu legere possim. Non enim de Socrate, aut Platone hoc saltem dicebat; qui velut reges habentur philosophorum: sed de homine: quo sano, & vigente nullus æger ineptius delirauit. Itaq; poeta inanissimus leonis laudibus mirrem non ornauit, sed obruit, & obtruiuit. At idem nos metu liberat mortis, de qua hæc ipsius verba sunt expressa. Quando nos sumus; mors non est. quando mors est, nos non sumus; mors ergo nihil ad nos. Quam argute nos fefellit. quasi vero transacta mors timeatur, quia iam sensus ereptus est; ac non ipsum mori, quo sensus eripitur. Est enim tempus aliquod, quo & nos iam nō sumus; & mors tamen nondum est. idq; ipsum videtur miserum esse. * cum & mors esse incipit; & nos esse desinimus. Nec frustra dictum est: MORS MISERA non est. aditus ad mortem est miser, hoc est morbo tabescere, icterū perpeti, ferrū corpore excipere, ardere igni, dentibus bestiarum laniari. Hæc sunt, quæ timentur; non quia mortem afferant, sed quia dolorē magnum. Quæ res potius efficit, vt dolor malum sit. Omnium, inquit, malorū maximū est. Qui ergo non possum nō timere, si id, quod mortem antecedit, aut efficit, malū est? Quid, quod totum illud argumentum falsum est? quia non intereunt anima.

Vere

Vere inquit. nam quod cum corpore nascitur, cum corpore intereat, necesse est. Iam superius dixi, differre me hunc locū melius, & operi vltimo referuare; vt hanc Epicuri persuasionē, siue illa Democriti, siue Dicaarchi fuit; & argumentis, & diuinis testimonijs redarguam. Verum ille fortasse impunitatem vitijs suis spondidit. fuit enim turpissima voluptatis assertor, cuius capienda causa, nasci hominem putauit. Quis, cum hoc affirmari audiat; vitijs, & sceleribus abstineat? Nam si peritura sunt anima; appetamus diuitias, vt omnes suauitates capere possimus. quæ si nobis desunt; ab ijs qui habent, auferamus clam, dolo, vi; eo magis, si humanas res Deus nullus curat, quandocunq; spes impunitatis arripserit, rapiamus, necemus. Sapiens est enim, malefacere, si & vtile sit, & tutum: quoniam si quis in celo Deus est, nō irascitur cuiquā. Aequè stulti est, & benefacere: quia sicut ira nō commouetur; ita nec gratia tangitur. Voluptatibus igitur, quoquomodo possumus, seruiamus. Breui enim tēpore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur; ne, quia ipsi quandocunq; perituri sumus; id ipsum, quod viximus, pereat. Hoc ille tamen si non dicit verbo; re tamen ipsa docet. Nam cum disputat, omnia sapientem sua causa facere; ad vtilitatem suam refert omnia, quæ agit. Itaque qui audit hæc flagitia; nec boni quicquam faciendum putabit; quoniam bene facere ad vtilitatem spectat alienam; nec à scelere abstinendum: quia maleficio præda coniuncta est. Archipirata quisquam, vel latronum ductor, si suos ad grassandum cohortetur; quo alio sermone vti potest; quàm vt eadē dicat, quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare; non ira, non gratia tangi; inferorum pœnas non esse metuendas; quòd anima post mortem occidant, nec vlli omnino sint inferi: voluptatem esse maximum bonum: nullam esse humanam societatem:

sibi quenque cōsulere: neminem esse, qui alterū diligit, nisi sua causa: mortem non esse metuendam forti viro, nec vllum dolorem, quū, etiam si torqueatur, si vratur, nihil se curare dicat. Est plane, cur quisquam putet hanc vocē vni esse sapientis, qua potest latronibus aptissime commodari

18

Alij autem contraria his differūt; se peresse animas post mortem. & hi sunt maxime Pythagorici, ac Stoici, quibus et si ignoscendum est, quia verum sentiunt: non possum tamen non reprehendere eos, quia non scientia, sed casu inciderunt in veritatem. itaq; in eo ipso, quod recte sentiebāt, aliquid errarunt. Nam cum timerent argumentum illud, quo colligitur, necesse esse, vt occidant animas cum corporibus, quia cū corporibus nascuntur: dixerunt non nasci animas, sed insinuari potius in corpora, & de aliis in alia migrare. Non putauerunt aliter fieri posse, vt supersint animas post corpora, nisi vidētur fuisse ante corpora. Par igitur, ac prope similis error est partis vtriusque. Sed hac in praterito falsa est, illa in futuro. Nemo enim vidit, quod est verissimū, & nasci animas, & non occidere: quia, cur id fieret, aut qua ratio esset, homines nescierūt. Multi ergo ex ijs, quia aternas esse animas suspicabantur; tanquam in cælum migraturi essent, sibi ipsis manus intulerunt, vt Cleanthes, vt Chrystippus, vt Zenon, vt Empedocles, quisq; in ardentis Aetnae specum intempesta nocte deiecit, ut, cum repente non apparuisset, abiisse ad Deos crederetur: & ex Romanis Cato, qui fuit in omni sua vita Socratica vanitatis imitator. Nam Democritus in alia fuit persuasionē. Sed tamen Sponte sua leto caput obuius obtulit ipse, quo nihil sceleratius fieri potest. Nam si homicida, nefarius est, quia hominis extinctor est: eidem sceleri obstrictus est, qui se necat; quia hominem necat. Immo vero maius esse id facinus existimandum est, cuius vltio Deo soli subiacet. Nam sicut in hanc vitam nō nostra sponte venimus, ita

hominis, vi. n.

sus ex hoc domicilio corporis, quod tuendū nobis assignatū est; eiusdē iussu recedendū est, qui nos in hoc corpus induxit, tādū habitaturos, donec iubeat emitti. et si vis aliqua inferatur, aqua mente id ferendū est; cum extincta innocentis anima inulta esse non possit; habeamusq; vindicem iudicem magnū, cui soli vindicta integra semper est. Homicida igitur illi omnes philosophi, et ipse Romana sapientia princeps Cato: qui ante quā se occideret, perlegisse Platonis librū dicitur, qui est scriptus de aternitate animarum; & ad summū nefas philosophi auctoritate compulsus est. & hic tamen aliquam moriendi causam videtur habuisse, odium seruitutis. Quid Ambraciotēs ille; qui, cum eundem librum perlegisset, precipitem se dedit, nullam aliam ob causam, nisi quod Platonem credidit? Execrabilis prorsus, ac fangienda doctrina, si abigit homines à vita. Quod si scisset Plato, atque docuisset, à quo, & quomodo, & quibus, & quae ob facta, & quo tempore immortalitas tribuatur, nec Cleombrotum impegisset in mortem voluntariam, nec Catonem; sed eos ad vitam, & iustitiam potius erudisset. Nam Cato videtur mihi causam quasi se moriendi, non tam vt Caesarem fugeret, quā vt Stoicorum decretis obtemperaret, quos sectabatur; nomenq; suum grandi aliquo facinore clarificaret. cui quid mali accidere potuerit, si ineret; non inuenio. C. enim Caesar, vt clemens erat; nihil aliud efficere volebat, etiam in ipso belli civilis ardore; quā vt bene mereri de Repub. videretur, duobus optimis ciuibus, Cicerone & Catone, seruatis. Sed redeamus ad eos, qui mortem pro bono laudant. De vita quereris: quasi vixeris. aut vnquam tibi ratio confiterit, cur omnino sis natus. Non ne igitur tibi verus ille, & communis omnium pater Terentianum illud iure increpauerit? Prius discere, quid sit viuere. si displicebit vita, tum istoc vitior. In lignis te malis esse subiectum: quasi quicquam

*mereris boni, qui patrem, qui dominum, qui regem tuum
 nescis: qui quamuis clarissimam lucem intuearis oculis,
 mente tamen cæcus es, et in profundis ignorantie tenebris
 iaces. qua ignorantia effecit, vt quosdam dicere non pu-
 deret, iccirco nos esse natos, vt scelerum pœnas lueremus,
 quo quid delirius dici possit, non inuenio. Vbi enim, vel
 420 que scelera potuimus admittere, qui omnino non fuimus.
 Nisi forte credemus inepto illi seni, qui se in priori vita
 Euphorbum fuisse mentitus est. Hic credo, quod erat igno-
 bili genere natus, familiã sibi ex Homeri carminibus ado-
 ptauit. O miram, & singularem Pythagoræ memoriã.
 O miseram obliuionem nostrum omnium, qui nesciamus,
 qui ante fuerimus! Sed fortasse vel errore aliquo, vel gratia
 sit effectum, vt ille solus lethæum gurgitem non attingit,
 nec obliuionis aquam gustauerit. videlicet senex vanus si-
 cut oriosa anicula solent fabulis tanquam infantibus cre-
 dulus finxit. Quod si bene sensisset de iis, quibus hac locu-
 tus est; si homines eos existimasset: nunquam sibi tam pe-
 tulanter mentiendi licentiam vendicasset. sed deuidenda
 est hominis leuissimi vanitas. Quid Ciceroni faciemus: qui
 cum in principio consolationis suæ dixisset, luendorum sce-
 lerum causa nasci homines: iterum id ipsum postea, quasi
 obiurgans eum, qui vitam, pœnam non esse putet. recte
 430 ergo profatus est, errore, ac miserabili veritatis ignoran-
 tia se teneri. At illi, qui de mortis bono disputant, quin
 nihil veri sciunt, sic argumentantur: Si nihil est post mor-
 tem, non est malum mori; aufert enim sensum mali. Si au-
 tem supersunt animæ, est etiam bonum, quia immortalitas
 sequitur. Quam sententiam Cicero de Legibus sic expli-
 cavit: Gratulamur quæ nobis, quoniam mors aut meliorem,
 quam qui est in vita, aut certe non deteriorem allatura est
 statum. Nam sine corpore animo vigente, diuina vita est,
 440 sensu* carente, nihil profecto est mali. Argute, vt sibi vide-
 batur,*

*batur, quasi nihil esse aliud possit. Atqui vtrunque hoc
 falsum est. Docent enim diuina litera, non extinguï ani-
 mas, sed aut pro iustitia premio affici, aut pœna pro sce-
 leribus sempiterna. Nec enim fas est, aut eum, qui sceleratus
 in vita feliciter fuerit, effugere quod meretur, aut eum, qui
 ob iustitiã miserrimus fuerit, sua mercede fraudari. Quod
 adeo verum est, vt idem Tullius in consolatione, non easdẽ
 sedes incolere iustos, atque impios, predicauerit. Nec enim
 omnibus, inquit, ydem illi sapientes arbitrati sunt eundem
 cursum in calum patere. nam vitium, & sceleribus conta-
 minatos deprimi in tenebras, atque in cœno iacere docue-
 runt; castos autem animos, puros, integros, incorruptos,
 bonis etiam studiis, atque artibus expolitos, leui quodam,
 & facili lapsu ad Deos, id est, ad naturã sui similem per-
 uolare. Quæ sententia superiori illi argumento repugnat.
 Illud enim sic assumptum est, tanquam necesse sit, omnem
 hominem natum, immortalitate donari. Quod igitur erit
 discriminẽ virtutis, ac sceleris, si nihil interest, vtrumne Ari-
 stides sit aliquis, an Phalaris? vtrum Cato, an Catilina?
 Sed hanc repugnantiam rerum, sententiarumquæ nõ cernit,
 nisi qui tenet veritatem. Si quis igitur nos roget, vtrumne
 bonum sit mors, an malum; respondemus, qualitatẽ eius
 ex vita ratione pendere. Nam sicut vita ipsa bonum est, si
 cum virtute viuatur; malum, si cum scelere: sic & mors ex
 præteritis vitæ actibus ponderanda est. Ita fit, vt si vita in
 Dei religione transacta sit, mors malum nõ sit; quia trans-
 latio est ad immortalitatem. Sim aliter, malum sit, necesse
 est; quoniã ad aterna (vt dixi) supplicia transmittit. Quid
 ergo dicemus, nisi errare illos, qui aut mortem appetunt,
 tanquam bonum; aut vitam fugiunt, tanquam malum? Nisi
 quod sunt iniquissimi, qui pauciora mala non pensant bo-
 nis pluribus. Nam cum omnem vitam per exquisitas, &
 varias traducant voluptates, mori cupiunt, si quid forte his
 450*

amaritudinis superuenit: & sic habent; tanquam illis nunquam fuerit bene, si aliquando fuerit male. Damnant igitur vitam omnem; plenamque nihil aliud, quam malis opinantur. Hinc nata est inepta illa sententia; hanc esse vitam, quam nos vitam putemus; illam vitam, quam nos pro morte timeamus: ita primum bonum esse, non nasci; secundum, citius mori. Quæ, ut maioris sit auctoritatis, Silero attribuitur. Cicero sic in consolatione: Non nasci, inquit, longe optimum, nec in his scopulos incidere vitæ: Proximum autem, si natus sis, quam primum, tanquam ex incendio effugere fortuna. Credidisse illum vanissimo dicto exinde apparet, quod adiecit aliquid de suo, ut ornaret. Quæro igitur, cui esse optimum putet non nasci, cum sit nullus omnino, qui sentiat. nam ut bonum sit aliquid, aut malum, sensus efficit. Deinde cur omnem vitam nihil aliud esse, quam scopulos, & incendium putauerit, quasi aut in nostra fuerit potestate, ne nasceremur, aut vitam nobis fortuna tribuat, non Deus, aut viuendi ratio quicquam simile incendio habere videatur. Non dissimile Platonis illud est, quod aiebat, se gratias agere naturæ: Primum, quod homo natus esset, potius quam mutum animal: Deinde, quod masculus potius, quam femina; quod Græcus, quam Barbarus: Postremo, quod Atheniensis, & quod temporibus Socratis. Dici non potest, quantam animi mentibus cecitate, quantosque pariat errores ignoratio veritatis. Ego plane contenderim, nunquam quicquam dictum esse in rebus humanis delirius. Quasi vero si aut Barbarus, aut mulier, aut asinus denique natus esset; idem ipse Plato esset, ac non ipsum illud, quod natum fuisset. Sed videlicet Pythagora credidit; qui ut veteres homines animalibus vesci, dixit, animas de corporibus in aliorum animalium corpora commeari. quod & vanum, & impossibile est: Vanum, quia necesse non fuit, veteres animas in noua corpora inducere; cum idem artifex, qui

primus aliquando fecerat, potuerit semper nouas facere: Impossibile, quia rectæ rationis anima, tam immutare naturam status sui non potest, quam ignis aut deorsum niti, aut in transuersum, fluminis modo, flammam suam fundere. Existimauit igitur homo sapiens, potuisse fieri, ut anima, quæ tunc erat in Platone, in aliquod mutum animal includeretur, essetque humano sensu prædita; ut intelligeret, ac doleret, incongruenti se corpore onerata. Quanto sanius faceret, si gratias agere se diceret, quod ingeniosus, quod docilis natus esset, quod in iis opibus, ut liberaliter erudiretur. Nam quod Athenis natus est, quid in eo beneficij fuit? An non plurimi extiterunt in aliis ciuitatibus excellenti ingenio, atque doctrina viri, qui meliores singuli, quam omnes Athenienses fuerunt? Quanta hominum millia fuisse credamus, qui & Athenis nati, & temporibus Socratis, indocti tamen, ac stulti fuerunt? Non enim aut parietes, aut locus, in quo quisque est effusus ex utero, conciliat homini sapientiam. Quid vero attinuit, Socratis se temporibus natum gloriarî? Num Socrates ingenia discipulis potuit commodare? Non venit in mentem Platonem, Alcibiadem quoque, & Critiam eiusdem Socratis assiduos auditores fuisse; quorum alter hostis patriæ acerrimus fuit; alter crudelissimus omnium tyrannorum.

Videamus nunc, quid in Socrate ipso tam magnū fuerit, ut homo sapiens merito gratias ageret, illius se temporibus esse natum. Non inficior, fuisse illum paulo cordatiorē, quam ceteros, qui naturam rerum putauerunt ingenio posse comprehendere. In quo illos non excordes tantum fuisse arbitror, sed etiam impios; quod in secreta cælestis illius providentiæ, curiosos oculos voluerint immittere. Roma, & in plerisque urbibus scimus esse quadam sacra, quæ aspicî a viris nefas habeatur. Abstinent igitur aspectu, quibus contaminare illa non licet: & si forte vel errore, vel casu

gratulari
vi. n.

casu quispiam vir aspexerit, primo pœna eius, deinde instauratione sacrificij scelus expiatur. Quid his facias, qui inconcessa scrutari volunt? Nimirum multo sceleratioris, qui arcana mundi, & hoc caeleste templum profanare impiis disputationibus querunt, quàm qui adem Vestæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intrauerint. Quæ penetralia, quamuis adire viris non liceat, tamen à viris fabricata sunt. Hi vero non tantum impietatis crimen effugiunt, sed, quod est multo indignius, eloquentiæ famam, & ingenij gloriam consequuntur. Quid, si aliquid inuestigare possent? Sunt enim tam stulti in asseuerando, quàm improbi in querendo; cum neque inuenire quicquam possint, nec defendere, etiam si inuenerint. Nam si verum vel fortuito viderint, quod sapius contingit; committunt, vt ab aliis id pro falso refellatur. Non enim descendit aliquis de celo, qui sententiam de singulorum opinionibus ferat. quapropter nemo dubitauerit, eos, qui ista conquirant, stultos, ineptos, insanos esse. Aliquid ergo Socrates habuit cordis humani, qui cum intelligeret hæc non posse inueniri, ab eiusmodi questionibus se remouit. vereorq; ne in eo solo. Multa enim sunt eius non modo laude indigna, sed etiam reprehensione dignissima: in quibus fuit suorum simillimus. Ex his vnum eligam, quod ab omnibus sit probatum. celebre hoc prouerbum Socrates habuit: **Q**UOD supra nos, nihil ad nos. Procumbamus igitur in terram; & manus nobis ad præclara opera datas conuertamus in pedes. Nihil ad nos calum, ad cuius contemperationem sumus excitati; nihil deniq; lux ipsa pertineat. certe victus nostri causa de celo est. Quod si hoc sensit, non esse de rebus caelestibus disputandis; ne illorum quidem rationem poterat comprehendere, quæ sub pedibus habebat. Quid ergo? nū errauit in verbis? Verisimile non est: sed nimirum id sensit, quod locutus est, religioni minime seruiendum. quod si aperte diceret, nemo pateretur.

pateretur. Quis enim non sentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum, aliqua providentia gubernari? quandoquidem nihil est, quod posset sine vlllo moderatore consistere. Sic domus ab habitatore deserta dilabitur. nauis sine gubernatore abit pessum. & corpus relictum ab anima defluit: nedum putemus tantam illam molem aut constructui sine artifice, aut stare tandiu sine rectore potuisse. Quod si publicas illas religiones voluit euertere, nõ improbo; quin etiam laudabo, si ipse quod est melius inuenerit. Verum idem per canem, & anserem deiebat. O hominẽ scurram (vt ait Zeno Epicureus) ineptum, perditum, desperatum, si cauillari voluit religionem; dementem, si hoc serio fecit, vt animal turpissimũ pro Deo haberet. Quis iam superstitiones Aegyptiorum audeat reprehẽdere, quas Socrates Athenis auctoritate confirmauit sua? Illud vero non ne summa vanitatis; quod ante mortem familiares suos rogauit, vt Aesculapio gallum, quem vouerat, pro se sacra-^{receptorem} rent? Timuit videlicet, ne apud Rhadamantum receptorem, voti reus fieret ab Aesculapio. Dementissimum hominem putarem, si morbo affectus perisset. Cum vero hoc sanus fecerit; est ipse insanus, qui eum putet esse sapientem. En, cuius temporibus natum esse se homo sapiens gratulatur.

Videamus tamen, quid illum Socrates docuerit: qui cũ totam Physicam repudiasset; eò se contulit, vt de virtute, atque officio quereret. itaq; nõ dubito, quin auditores suos iustitiæ præceptis erudierit. Docente igitur Socrate, nõ fugit Platonem, iustitiæ vim in aequitate consistere. siquidẽ omnes pari conditione nascuntur. Ergo nihil, inquit, priuati ac proprii habeant, sed vt pares esse possint, quod iustitiæ ratio desiderat, omnia in commune possideant. Ferri hoc potest, quandiu de pecunia dici videtur. Quod ipsum quàm impossibile sit, & quàm iniustum, poteram multis rebus

rebus ostendere. Concedamus tamen, vt possit fieri. Omnes enim sapientes erunt, & pecuniam contemnent. Quo ergo illum *communitas ista* perduxit? *Matrimonia* quoque, inquit, *communia esse debent: scilicet vt ad eandem mulierem multi viri, tanquam canes confluant; & is vtiq; obtineat, qui viribus vicerit: aut si sapientes sunt, vt philosophi; expectent, *et vicibus tanquã lupanar obeat.* O miram Platonis aquitatem! *Vbi est igitur virtus castitatis? vbi fides cõiugalis? quæ si tollas, omnis iustitia sublata est. at idem dixit, beatas ciuitates futuras fuisse, si aut philosophi regnarent, aut reges philosopharetur.* Huic vero tam iusto, tam aequo viro regnum dares: aliis abstulisset sua; aliis condonasset aliena: prostituisse pudicitiam feminarum. quæ nullus vnquam non modo rex, sed ne tyrannus quidem fecit. *Cum vero intulit rationẽ turpissimi huius consilij, sic inquit: *Ciuitas concors erit, & mutui amoris constructa vinculis, si omnes omnium fuerint & mariti, & patres, & uxores, & liberi. Quæ ista confusio generis humani est? Quomodo seruari potest caritas, vbi nihil est certum quod ametur? Quis aut vir mulierem, aut mulier virum diliget, nisi habitauerint semper vna? nisi deuotus mens, & seruata inuicem fides indiuiduam fecerit caritatem? quæ virtus in illa promiscua voluptate locum non habet. Item si omnes omnium liberi sint, quis amare liberos, tanquam suos, poterit, cum suos esse aut ignoret, aut dubitet? quis honorem tanquam patri deferet, cum vnde natus sit, nesciat? Ex quo fit, vt non tantum alienum pro patre habeat, sed etiam patrem pro alieno. Quid, quod vxor potest esse communis, filius non potest? quem concipi non nisi ex vno necesse est. Perit ergo illi vna *communitas, ipsa reclamante natura.* Superest, vt tantummodo concordie causa vxores velint esse communes. At nulla vehementior discordiarum causa est, quam vnus femina a multis mari-*

bus

bus appetitio. In quo Plato si ratione non potuit, exemplis certe potuit admoneri et mutorum animalium, quæ ob hoc vel acerrime pugnant; & hominum, qui semper ob eam rem grauissima inter se bella gesserunt.

Restat, vt cõmunio ista nihil aliud habeat, præter adulteria, & libidines, propter quas funditus eruendas, virtus est vel maxime necessaria. Itaque non inuenit concordia, quam querebat; quia non videbat, vnde oriatur. Nam iustitia in extra positus nihil momenti habet, ne in corpore quidem; sed tota in hominis mēte versatur. Qui ergo vult homines adæquare; non matrimonia, non opes subtrahere debet, sed arrogantiam, superbiam, tumorem; vt illi potentes, & elati pares esse se etiam mendicissimis sciãt. Detrahta enim diuitibus insolentia, et iniquitate, nihil intererit, vtrumne alij diuites, alij pauperes sint, cum animi pares sint; quod efficere nulla res alia præter religionem Dei potest. Putauit igitur se inuenisse iustitiam, cum eam prorsus euerterit; quia non rerum fragilium, sed mentium debet esse *communitas.* Nam si iustitia virtutum omnium mater est; cum illa singula tolluntur, ipsa subuertitur. Tulit autem Plato ante omnia frugalitatem; quæ vtiq; nulla est, vbi proprii nihil habeatur. Tulit abstinentiam, siquidem nihil fuerit, quod abstinetur, alienum. Tulit temperantiam, tulit castitatem; quæ virtutes in vtroq; sexu maxime sunt. Tulit verecundia, pudorem, modestia; si honesta, et legitima esse incipiunt, quæ solent flagitiosa, et turpia iudicari. Sic virtutem dum vult omnibus dare, omnibus ademit. Nam rerum proprietates, & vitiorum, & virtutum materiam continet; *communitas autem nihil aliud, quam vitiorum licentiam.* Nam viri, qui multas mulieres habent; nihil aliud dici possunt, quam luxuriosi, ac nepotes. Itẽ mulieres, quæ a multis habentur; non vtiq; adulteræ, quia certũ matri moniũ nullũ est; sed prostituta, ac meretrices

21

nullus fuerit, qui abstinat alieno. v. n.

Quam

trices sunt necesse est. Redegit ergo humanam vitam ad similitudinem non dico mutorum, sed pecudum, ac belluarum. Nam volucres pene omnes faciunt matrimonia, & paria iungunt, & nidos suos tanquam genitales toros concorditer defendunt; & sætus suos, quia certis sunt, amant; & si alienos obieceris, abigunt. At homo sapiens contra morem hominum, contraque naturam, stultiora sibi, quam imitaretur, elegit. Et quoniam videbat in ceteris animalibus officia marium, & seminarumque non esse diuisa, existimauit oportere etiam mulieres militare, & consiliis publicis interesse, & magistratus gerere, et imperia suscipere, itaque his arma, & equos assignauit. consequens est, ut lanam, & telam virus, & infantium gestationes. Nec vidit impossibilia esse, quæ diceret, ex eo, quod adhuc in orbe terra neque tam stulta, neque tam sapiens vlla gens extiruit, quæ hoc modo viueret.

22 Cum igitur in tanta vanitate ipsi philosophorum principes deprehendantur, quid illos minores putabimus, qui nunquam sibi tam sapientes videri solent, quam cum pecunia contemptu gloriantur? Fortis animus. Sed expecto quid faciant; & quod ille contemptus euadat. Tradita sibi à parentibus patrimonia, tanquam malum fugiunt, ac deferunt. Et ne in tempestate naufragium faciant, in tranquillâ se vltro precipitant; non virtute, sed peruerso metu fortes, sicut illi, qui, cum timent ne ab hoste iugulentur, ipsi se iugulant, ut mortem morte deuitent. Sic isti, unde putant gloriam liberalitatis acquirere, sine honore, sine gratia perdunt. Laudatur Democritus, quod agros suos reliquerit, eosque pascua publica fieri passus sit. Probarem, si donasset. Nihil autem sapienter fit, quod si ab omnibus fiat, inutile est, ac malum. Sed hac negligentia tolerabilis. Quid ille, qui patrimoniū in numos redactum effudit in mare? Ego dubito vitrumne sanus, an demens fuerit. Abite, inquit, in

profundum,

profundum mala cupiditates; ego vos mergam, ne ipse mergar à vobis. Si tantus pecunia contemptus est; fac illam beneficium, fac humanitatem; largire pauperibus. potest hoc, quod perditurus es, multis succurrere, ne fame, aut siti, aut nuditate moriatur. Imitare insaniam saltem, furoremque, Tuditani; sparge populo diripienda. Potes & pecuniam effugere, & tamen bene collocare, quia saluum est quicquid pluribus profuit. Zenonis autem paria peccata quis probat? Sed omittamus id, quod est ab omnibus semper irrisum. Illud satis est ad coarguendum furiosi hominis errorem; quod inter vitia, & morbos, misericordiam ponit. Adimit nobis affectum; quo ratio humana vita pene omnis continetur. Cum enim natura hominis imbecillior sit, quam ceterorum animalium, quæ vel ad perferendam vim temporum, vel ad incurSIONES à suis corporibus arcendas, naturalibus munimentis prouidentia celestis armauit; homini autem quia nihil istorum datum est; accepit pro istis omnibus miseracionis affectum; qui plane vocatur humanitas; qua nosmet inuicem tueremur. Nam si homo* ad conspectum alterius hominis* efferaretur; quod facere* videmus animantes, quarum natura solida est; nulla esset hominum societas; nulla vrbiū condendarum vel cura, vel ratio. sic neque vita quidem satis tuta, cum & ceteris animalibus exposita esset imbecillitas hominum; & ipsi inter semetipsos belluarum more saurerent. Non minor in alijs dementia. Quid enim dici potest de illo, qui nigram dixit esse niuem; quæ consequens erat, ut etiam picem albam esse diceret! Hic est ille, qui se iccirco natum esse dicebat, ut calum, ac solem videret; qui in terra nihil videbat sole lucente. Xenophanes dicentibus mathematicis orbem lunæ duodeuiginti partibus maiorem esse, quam terram, stultissime credidit. et quod huic leuitati fuit cōsentaneum, dixit, intra concavum lunæ sinum esse aliam terram.

M

&

al.
à conspectu
auferretur
videntur
vi.n.

possent

Et ibi aliud genus hominum simili modo viuere, quo nos in hac terra viuimus. Habent igitur illi lunatici homines alteram lunam, quae illis nocturnum lumen exhibeat, sicut haec exhibet nobis. Et fortasse noster hic orbis alterius inferioris terra luna sit. Fuisse Seneca inter Stoicos aut, qui deliberaret, utrum ne Soli quoque, suos populos daret; inepre scilicet qui dubitauerit. Quid enim perderet, si dedisset? Sed, credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo committeret; ne si aestu nimio perisset, ipsius culpa euicisse tanta calamitas diceretur.

autē ipsum in omnes partes putarent esse deuexiim; quod sic videri, propter immensam latitudinē necesse est: existimauerunt, rotundū esse mundum, sicut pilam; & ex motu siderū opinati sunt caelum rotari; sic astra, solemque, cū occiderint, volubilitate ipsa mundi ad ortum referri. Itaque & arcus orbis fabricati sunt, quasi ad figuram mundi; eosque calarunt portentosis quibusdam simulachris, quae astra esse dicerent. Hanc igitur calis rotunditatē illud sequebatur; ut terra in medio sinu eius esset* conclusa. Quod si ita esset, etiam ipsam terrā globo similem. neque enim fieri posset, ut non esset rotundum, quod rotundo conclusum teneretur. Si autē rotunda etiam terra esset, necesse esse, ut in omnes calis partes eandem facie gerat; id est montes erigat, campos tēdat, maria cōsternat. Quod si esset, etiā sequebatur illud extremū, ut nulla sit pars terra, quae non ab hominibus, ceterisque animalibus incolatur. Sic pedulos istos Antipodas calis rotunditas adinuenit. Quod si queras ab ijs, qui haec portenta defendunt; quomodo non cadunt omnia in inferiorem illam calis partem: respondent, hanc rerum esse naturam, ut pondera in medium ferantur; & ad medium connexa sint omnia, sicut radios videmus in rota: quae autem leuia sunt, ut nebula, fumus, ignis, à medio differantur, ut caelum petant. Quid dicam de ijs nescio; qui, cum semel aberrauerint, constanter in stultitia perseverant, & vanis vana defendunt; nisi quod eos interdū puro aut iocū causa philosophari; aut prudētes, et scios mēdacia defendenda suscipere; quasi ut ingenia sua in malis rebus exercerēt, vel ostentent. At ego multis argumentis probare possem, nullo modo fieri posse, ut caelum terra sit inferius; nisi & liber iam concludendus esset; & adhuc aliqua restarent, quae magis sunt praesenti operi necessaria. & quoniam singulorum errores percurrere nō est vnius libri opus: satis sit pauca enumerasse, ex quibus possit, qualia sint, cetera, intelligi.

inclusa

XXIII.

Errat Lactantius negans Antipodas.

QVID illi, qui esse cōtrarios vestigijs nostris Antipodas putant, nū aliquid loquuntur? aut est quisquam tam ineptus, qui credat esse homines, quorum vestigia sint superiora, quae capita? aut ibi quae apud nos haec, immensa pēdēs fruges, & arbores deorsum versus crescere? plantas, & nives, & grandinem sursum versus cadere in terram? Et miratur aliquis hortus pensiles inter septem mirabilia, cum philosophi & agros, & maria, & vrbes, & montes pensiles faciant? Huius quoque erroris aperienda nobis origo est. Nam semper eodem modo falluntur. Cum enim falsum aliquid in principio sumpserint, veri similitudine inducti, necesse est, eos in ea, quae consequuntur, incurrere. Sic incidunt in multa ridicula; quia necesse est falsa esse, quae rebus falsis congruūt. Cur autem primis habuerint fidem, qualia sunt ea, quae sequuntur, non circumspectiunt, sed defendunt omni modo; cum debeant prima illa, utrum ne vera sint, an falsa, ex consequentibus indicare. Quae igitur illos Antipodas ratio perduxit? Videbant siderū cursus in occasum meantiū, solē, atque lunam in eandem partem semper occidere, atque oriri semper ab eadem. Cum autem non perspicerent, quae machinatio cursus eorum temperaret; nec quomodo ab occasu ad orientē remearent; calis

autem

NUNCPauca nobis de philosophia in ^{communis} communi dicenda sunt; vt confirmata causa peroremus. Summus ille noster Platonis imitator existimauit philosophiam nõ esse vulgarem; quòd eam nõ nisi docti homines assequi possent. Est, inquit, philosophia paucis cõtenta iudicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens. Non est ergo sapientia, si ab hominũ cœtu abhorret. quoniã si sapietia homini data est, sine vllò discrimine omnibus data est; vt nemo sit prorsus, qui eam capere non possit. At illi virtutem humano generi datam sic amplexantur, vt soli omnium publico bono frui velle videantur, tam inuidi, quã si velint deligare oculos, aut effodere cateris, ne solem videant. Nam quid est aliud hominibus negare sapientiam; quam mentibus eorũ verũ, ac diuinum lumen auferre? Quòd si natura hominũ sapientia capax est, oportuit opifices, & rusticos, & mulieres, & omnes deniq; qui humanã formam gerunt, doceri, vt sapiant; populunq; ex omni lingua, & conditione, & sexu, & etate conflare. Maximum itaq; argumentum est, philosophiam neq; sapientiã tendere, neque ipsam esse sapientiam; quòd mysterium eius barba tantum celebratur, & pallio. Senferunt hoc adeo Stoici, qui & seruis, & mulieribus philosophandũ esse dixerunt: Epicurus quoq; qui rudes omniũ literarũ ad philosophiam inuitat: item Plato, qui ciuitatem de sapientibus voluit cõponere. Conati quidẽ illi sunt facere, quòd veritas exigebat; sed non potuit vltra verba procedi. Primum, quia multis artibus opus est, vt ad philosophiã possit accedi. Discenda ista communes literæ, propter vsum legendi; quia in tanta rerum varietate, nec disci audiendo possunt omnia, nec memoria contineri. Grammaticis quoq; non parum opera dandum est; vt rectam loquendi rationẽ scias. Id multos annos auferat necesse est. Nec oratoria quidem ignoranda est; vt ea, quæ didicimus, proferre, atq; eloqui possis. Geometria quoq; ac musica, et

astrologia

astrologia necessaria est; quòd hæ artes cum philosophia habent aliquã societatem. quæ vniuersa perdiscere neq; fœmina possunt, quibus intra puberes annos officia mox vsibus domesticis profutura discenda sunt; neque serui, quibus per eos annos vel maxime seruiendũ est, quibus possunt discere; neq; pauperes, aut opifices, aut rustici, quibus in diũ victus labore est querendus. Ob eam causam Tullius ait, abhorre a multitudine philosophiam. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa, quæ de principijs verũ dicuntur intelligenti? quæ perplexa, & inuoluta, vix etiã politi homines assequitur. In rebus igitur obscuritate implicitis, & ingeniorum varietate confusis, & eloquentium virorum exquisito sermone fucatis, quis imperito, ac rudi locus est? Deniq; nullas vnquã mulieres philosophari docuerunt, præter vnã ex omni memoria Themisten; neq; seruos, præter vnum Phædonem, quem male seruientem redemisse, ac docuisse Ceбетem tradunt. Enumerant etiam Platonem, ac Diogenem: qui tamen serui non fuerunt: sed his seruitus euenerat: sunt enim capti, Platonem quidem redemisse Aniceris quidam traditur HS VII I. itaque infestatus est conuicijs hunc ipsum redemptorẽ Seneca, quod paruo Platonem asstimauerit. furiosus, vt mihi quidem videtur, qui homini fuerit iratus, quòd non multum pecunie perdidit. scilicet aurum* pendere debuit, tanquam pro mortuo Hectore; aut tantum ingerere numorum, quantum venditor non poposcit. Ex Barbaris vero nullum præter vnum Anacharsim Scytham: qui philosophiã ne somniasset quidẽ, nisi & linguã, & græcas literas ante didicisset.

Quo d ergo illi poscente natura faciendum esse senserunt; sed tamen neq; ipsi facere potuerunt; neq; a philosophis fieri posse viderunt: sola hac efficit doctrina calestis; quia sola sapietia est. Illi scilicet persuadere cuiquã potue-

multam pecuniam appendere

25

*unt; qui nihil persuadent etiam sibi, aut cuiusquam cupiditates opprimunt; iram temperabunt, libidinem coercerunt; cam ipsi & cedant vitijs; & fateantur, plus valere naturam. Dei autem precepta, quia & simplicia, & vera sunt, quantum valeant in animis hominum, quotidiana experimenta demonstrant. Da mihi virum, qui sit iracundus, maledicius, effrenatus: paucissimis Dei verbis tam placidum, quam ovem, reddam. Da cupidum, avarum, tenacem: tibi eum liberalem dabo, & pecuniam suam plenis manibus largientem. Da timidum doloris, ac mortis: iam crucis, & ignis, taurum contemnet. Da libidinosum, adu-
periculum omne &
 xerum, ganeonem: iam sobrium, castum, continentem videbis. Da crudelem, & sanguinis appetentem: iam in vera clementiam furor ille mutabitur. Da iniustum, insipientem, peccatorem: continuo & equus, & prudens, & innocens erit. Uno enim lauacro malitia omnis abolebitur. Tanta diuina sapientia vis est, vt in hominis pectus infusa, matrem delictorum stultitiam vno semel impetu expellat. ad quod efficiendum, non mercede, non libris, non lucubrationibus opus est. Gratis ista fiunt, facile, cito; modo pateant aures, & pectus sapientiam sitiat: Nemo vereatur nos, aquam non vendimus; nec solem mercede prestamus. Dei sonsu-
50
51
 berimus, atque plenissimus patet cunctis; & hoc celeste lumen vniuersis oritur, quicumque oculos habent. Num quis hanc philosophorum aut vnquam prestitit, aut prestare si velit, potest? Qui cum atates suas in studio philosophia con-
72
 terant, neque alium quenquam, neque seipso (si natura paululum obstitit) possunt facere meliores. Itaque sapientia eorum, vt plurimum efficit, non excindit vitia, sed abscondit. *Pauca vero Dei precepta sic totum hominem immutant, & exposito vetere nouum reddunt; vt non cognoscas eundem esse.**

permulta: & ad verum frequenter accedunt. sed nihil ponderis habent illa precepta; quia sum humana; & auctoritate maiori, id est diuina illa carent. Nemo igitur credit; quia tam se hominem putat esse, qui audit; qua est ille, qui precipit. Præterea nihil apud eos certi est, nihil, quod a scientia veniat. Sed cum omnia coniecturis agantur; multa etiam diuersa, & varia proferantur: stultissimi est hominis, preceptis eorum velle parere: qua vtrum vera sint, an falsa, dubitatur. & ideo nemo parat, quia nemo vult ad incertum laborare. Virtutem esse, Stoici aiunt, qua sola efficiat vitam beatam. Nihil potest verius dici. Sed quid, si cruciabitur, aut dolore afficietur? Poterit ne quisquam inter carnifices beatus esse? Immo verò illatus corpori dolor, materia virtutis est, itaque, ne in tormentis quidem miser est. Epicurus multo fortius, Sapiens, inquit, semper beatus est; & vel inclusus in Phalaridis tauro hanc vocem emittet. Suaue est, et nihil curo. Quis enim non irriserit? Maxime; quod homo voluptarius personam sibi viri fortis imposuit, & quidem supra modum. Non enim fieri potest, vt quisquam cruciatus corporis pro voluptatibus ducat, cum satis sit, ad officium virtutis implendum perferre, ac sustinere. Quid dicitis Stoici? Quid tu Epicure? Beatus est sapiens, etiam cum torquetur. Si propter gloriam patientia non fruatur: in tormentis enim fortasse morietur. Si propter memoriam; aut non sentiet, si occidunt animam; aut si sentiet, nihil ex ea consequetur. Quis ergo alius fructus est in virtute? qua beatitudo vita? vt a quo animo moriatur? Bonum mihi affertis vnius hora, aut fortasse momenti, propter quod non expedit in tota vita miseris, & laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat? qua cum venit, vtrum a quo animo, eam subieris, iam nihil refert. Ita fit, vt nihil aliud ex virtute caperetur nisi gloria. Sed hac aut

patientia
vi.n.

sequetur
vi. n.

superuacua, & breuis est, aut prauis hominum iudicij non * sequenda. Nullus igitur ex virtute fructus est, vbi virtus mortalis est, et caduca. Ita qui hæc locuti sunt, vmbra[m] quandam virtutis viderunt, ipsam virtutem non viderunt. Defixi enim fuerunt in terram; nec vultus suos in altum erigebant, vt eam possent intueri, qua sese à cali regionibus ostentabat. Hæc causa est, cur præceptis eorum nullus obtemperet; quoniam aut ad vitia erudiunt, si voluptatem defendunt, aut si virtutem asserunt; neque peccato pœnam minantur, nisi solius turpitudinis; neque virtute vllum præmium pollicentur, nisi solius honestatis, & laudis; cū dicant, non propter aliud, sed propter seipsam expectandam esse virtutē. Beatus est igitur sapiens in tormentis; sed cum torquetur pro fide, pro iustitia, pro Deo, illa patientia doloris beatissimum faciet. Est enim Deus, qui solus potest honorare virtutem; cuius merces immortalitas sola est. quā qui non appetunt, nec religionē tenent, cui aterna subiacet vita, profecto neque virtutis vim sciunt, cuius præmiū ignorat; neque in calum spectant, quod ipsi se facere putant, cum res non * vestigabiles quarunt; quia ratio in calum spectandi nulla alia est, nisi aut religionem suscipere, aut animam suam immortalē esse credere. Quisquis enim aut Deum colendum esse intelligit, aut immortalitatis spem sibi propositam habet; mens eius in celo est: et licet id non aspiciat oculis; animæ tamen lumine aspiciat. Qui autem religionem non suscipiunt; terreni sunt; quia religio de celo est. & qui animā putant cum corpore intrare; æque in terram spectant; quia vltra corpus, quod est terra, nihil amplius vident, quod sit immortale. Nihil igitur prodest, hominem ita esse fictum, vt recto corpore spectet in calum; nisi erecta mente Deum cernat; & cogitatio eius in spe vitæ perpetuæ tota versetur.

vi. n.

17

QUA PROPTER nihil aliud est in vita, quo ratio, quo conditio nostra nitatur, nisi Dei, qui nos genuit, agnitio, & religiosus, ac pius cultus. vnde quoniam philosophi aberrauerunt, sapientes vtiq; non fuerunt. Quæserunt illi quidem sapientiam: sed quia non rite quærebant; prolapsi sunt longius; & in tantos errores inciderunt, vt etiam commanē sapientiam non tenerent. Non enim tantum religionem asserere noluerunt; verum etiam sustulerunt; dum specie virtutis falsæ inducti, conantur animos omni metu liberare. quæ religionis euersio, naturæ nomen inuenit. Illi enim, cum aut ignorarent, à qua esset effectus mundus; aut persuadere vellent, nihil esse diuinam mentem perfectum; naturam esse dixerunt rerum omnium matrē; quasi dicerent, omnia sua sponte esse nata: quo verbo plane imprudentiam suam confitentur. Natura enim, remota prouidentia & potestate diuina, prorsus nihil est. Quid si Deum naturā vocant; quæ peruersitas est, naturam potius quàm Deum nominare? Si autem natura ratio est, vel necessitas, vel conditio nascendi, non est per seipsam sensibilis; quia necesse est, mentem esse diuinam, quæ sua prouidentia nascendi principium rebus omnibus præbeat. Aut si natura est calum, atque terra, & omne, quod natū est, non est Deus natura, sed Dei opus. Non dissimili errore credunt esse fortunam, quasi deam quandam res humanas varijs casibus illudentem; quia nesciunt, vnde sibi bona, & mala eueniant. Cum hac se compositos ad præliandum putant; nec vllam tamen rationem reddunt, à quo, & quam ob causam; sed tantum cum fortuna se digladiari momentis omnibus gloriantur. Iam quicumque aliquos consolati sunt, ob interitum, amissionemq; carorum; fortunæ nomen acerrimis accusationibus procciderunt: nec omnino vlla eorum disputatio de virtute est, in qua non fortuna vexetur. M. Tullius in sua consolatione pugnas se semper contra

M 5

fortu-

QUA PRO

fortunam loquitur; eamq; à se esse superatam, cum forti-
 ter inimicorum impetus retudisset; ne tum quidem se ab ea
 fractum, cum domo pulsus patria caruit. tum autem, cum
 amisisset carissimam filiam, victum se à fortuna turpiter
 confitetur. Cedo, inquit, *en manum tollo. Quid hoc ho-
 mine miserius, qui sic iaceat? Inspicienter, inquit, sed qui
 profitetur se esse sapientē. Quid ergo sibi vult assumptio no-
 minis? Quid contemptus ille rerum, qui magnificis verbis
 pratenditur? Quid differat ceteris habitus? Aut cur omni-
 no præcepta sapientiæ dantur; si nemo, qui sapiat, adhuc
 inuentus est? Et quisquam nobis inuidiam facit, quia phi-
 losophos negamus esse sapientes: cum ipsi nec scire se qui-
 quam, nec sapere fateantur. Nam si quando ita defecerint,
 ut ne effingere quidem quicquam possint, quod faciunt in
 rebus ceteris: tum vero ignorantie admonentur; & quasi
 furibundi exiliunt; et exclamant, se cecos esse, et excordes.
 Anaxagoras pronuntiat, circumfusa esse tenebris omnia.
 Empedocles angustus esse sensuum semitas queritur, tan-
 quam illi ad cogitandum rheda, & quadrigis opus esset. De-
 mocritus quasi in puteo quodam sic alto, ut fundus sit nul-
 lus, veritatem iacere demersam: nimirum stultie, ut cate-
 ra. Non enim tanquam in puteo demersa est veritas, quod
 vel descendere, vel etiam cadere illi liceret; sed tanquam in
 summo montis excelsi vertice, vel potius in celo, quod est
 verissimum. Quid enim est, cur eam potius in imum de-
 pressam diceret, quam in summū leuatam: nisi forte men-
 tem quoq; in pedibus, aut in imis calcibus constitutere ma-
 lebat potius quam in pectore, aut in capite. Adeo remo-
 tissimi fuerunt ab ipsa veritate; ut eos ne status quidem sui
 corporis admoneret, veritatem in summo illis esse que-
 rendam. Ex hac desperatione confessio illa Socratis nata
 est; qua se nihil scire dixit, nisi hoc vnum, quod nihil sciat.
 Hinc academia disciplina manauit: si tamē disciplina dici
 potest

potest, in qua ignorantia & discitur, & docetur. Sed ne illi
 quidem, qui scientiam sibi assumpserunt, id ipsum, quod se
 scire putabant, constantē defendere potuerunt. Qui, quo-
 niam ratio illis non quadrabat; per ignorantiam rerum di-
 uinarum tam varij, tam incerti fuerunt, sibiq; saepe con-
 traria differentes, ut quid sentirent, quid vellent, statuere,
 ac diiudicare non possis. Quid igitur pugnes aduersus eos
 homines, qui suo sibi gladio pereunt? Quid labores, ut eos
 destruas, quos sua ipsos destruit, atq; affligit oratio? Aristo-
 teles (inquit Cicero) veteres philosophos accusans, ait eos
 aut stultissimos, aut gloriosissimos fuisse, qui existimassent
 philosophiā suis ingenis esse perfectam. sed se videre, quod
 paucis annis magna accessio facta esset, breui tempore phi-
 losophiam plane absolutam fore. Quod igitur fuit illud
 tempus? quando est, aut à quibus absoluta? Nam quod ait
 stultissimos fuisse, qui putassent ingenis suis perfectā esse
 sapientiam; verum est: sed ne ipse quidem satis pruden-
 ter, qui aut à veteribus ceptam, aut à nouis auctam, aut
 mox à posterioribus perfectam iri putauit. nunquam enim
 potest inuestigari, quod non per viam suam queritur.

Sed repetamus id, quod omisimus. Fortuna ergo per
 se nihil est: nec sic habendum est, tanquam sit in aliquo
 sensu. Siquidem fortuna est accidentium rerū subitus, atq;
 inopinatus euentus. Verum philosophi, ne aliquando non
 errent, in re stulta volunt esse sapientes; qui fortuna sexum
 mutant; eamq; non deam, sicut vulgus, sed Deum esse di-
 cunt. Eundem tamen interdum naturam, interdum fortu-
 nam vocāt, quod multa (inquit idem Cicero) efficiat inopi-
 nata nobis propter obscuritatem, ignorantiamq; cau-
 sarum. Cum igitur causas ignorent, propter quas fiat ali-
 quid; & ipsum, qui faciat, ignorent, necesse est. Idem
 in opere valde serio, in quo præcepta vitæ deprompta ex
 philosophiæ

philosophia filio dabit, magnam, inquit, esse fortuna vim in vtraque partem, quis nesciat? Nam & cum prospero flatu eius vivimus, ad exitus pervenimus optatos; & cum refraverit, affligimur. Primum, qui negat sciri posse quicquam, sic hoc dixit, tanquam & ipse, & omnes sciant. Deinde, qui, etiam quae clara sunt, dubia conatur efficere; hoc putavit esse clarum; quod illi esse debuit vel maxime dubium, nam sapienti omnino falsum est. Quis, inquit, nescit? Ego vero nescio. Doceat me (si potest) quae sit illa vis, qui status iste, & qui refratus. Turpe igitur est, hominem ingeniosum dicere id, quod, si neget, probare non possit. Postremo, quod is, qui dicit, assensus esse retinendos; quod stulti sit hominis, rebus incognitis temere assentiri; is plane vulgi, & imperitorum opinionibus credit, qui fortunam putant esse, quae hominibus tribuat bona, & mala. nam simulachrum eius cum copia, & gubernaculo fingunt; tanquam haec & opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni & Virgilius assentit, qui fortunam omnipotentem vocat; & historicus, qui ait. Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Quid ergo ceteri dijs loci superest? Cur non aut ipsa regnare dicitur, si plus potest, aut sola colitur, si omnia? Vel, si tantum mala immittit; aliquid causa proferant, cur, si dea sit hominibus inuideat, eosque perditos cupiat, cum ab his religiose colatur: cum a quior sit malis, iniquior autem bonis. cur insidietur; affligat; decipiat, & exterminet: quis illam generis hominum vexatricem perpetuam constituerit: cur denique tam mala sortita sit potestate, ut res cunctas ex libidine magis, quam ex vero celebret, obscuretque. Haec inquam philosophos inquirere oportuit potius, quam temere innocentem accusare fortunam: quae etiam si sit aliqua; nihil tamen afferri ab his potest, cur hominibus tam inimica sit, quam putant. Itaque illa omnes orationes, quibus iniquitatem fortuna

lata

lacerant, suasque virtutes contra fortunam superbissime iactant; nihil aliud sunt, quam deliramenta inconsideratae levitatis. Quare non inuideant nobis; quibus aperuit veritatem Deus: qui sicut scimus, nihil esse fortunam; ita scimus, esse praeuam, ac subdolum spiritum, qui sit inimicus bonis, hostisque iustitiae; qui contraria faciat, quam Deus. cuius invidia causam in secundo libro explicauimus. Hic ergo insidiatur vniuersis: sed eos, qui nesciunt Deum, errore inpedit; stultitia obruit; tenebris circumfusdit; nequis possit ad diuini nominis pervenire notitiam: in quo vno & sapientia continetur, & vita perpetua. Eos autem, qui deum sciunt, & astutia aggreditur, ut cupiditate, ac libidine irretiat; ac peccati blandimentis depravatos, impellat ad mortem, vel, si dolo nihil profecerit, vi & violentia deicere conatur. Idcirco enim in primordijs transgressionis non statim ad poenam detrusus a Deo est, ut hominem malitia sua exerceat ad virtutem. quae nisi agitur, ni assidua vexatione roboretur; non potest esse perfecta. siquidem virtus est perferendorum malorum fortis, ac iniuncta patientia. Ex quo fit, ut virtus nulla sit, si adversarius desit. Huius itaque peruersa potestatis cum vim sentirent virtuti repugnantem, nomenque ignorarent; fortuna vocabulum sibi inane sinxerunt. Quod quam longe a sapientia sit remotum, declarat Iuuenalis his versibus.

Nullum numen abest, si sit prudentia: sed nos

Te facimus Fortuna deam, caloque locamus.

Stultitia igitur, et error, et cecitas, (et ut Cicero ait) ignorantia rerum, atque causarum, Natura, ac Fortuna nomina induxit. Sed ut adversarium suum nesciunt; sic nec virtutem quidem sciunt; cuius scientia ab adversarii notione descendit. Quae si coniuncta est cum sapientia, vel (ut ipsi dicunt) eadem ipsa sapientia est: ignorent necesse est, in quibus rebus sita sit. Nemo enim potest veris armis instrui, si ho-

stem,

astu
peccatis
blandienti-
bus

stem, contra quem fuerit armandus, ignorat: nec aduersarium vincere; qui in dimicando non hostem verum, sed umbram petit. Prosterneatur enim, qui alio intentus, venientem vitalibus suis ictum nec praeviderit ante, nec cauerit.

DOCVI, quantum mea mediocritas tulit, longe denique philosophos iter à veritate tenuisse. Scio tamen, quam multa praeterierim, quia non erat mihi propria contra philosophos disputatio. Sed hoc necessario diuertendum fuit; ut ostenderem, tot, & tanta ingenia in rebus falsis esse consumpta; ne quis forte à pravis religionibus exclusus, ad eos se conferre vellet, tanquam certi aliquid reperiturus. Vna igitur spes homini, vna salus in hac doctrina, quam defendimus, posita est. Omnis sapientia homini in hoc vno est, ut Deum cognoscat, et colat. hoc nostrum dogma, haec sententia est. Quanta itaque voce possum, testificor, proclamo, denuntio. Hoc est illud, quod philosophi omnes in tota sua vita quaesierunt; nec vnquam tamen inuestigare, comprehendere, tenere valuerunt; quia religionem aut pravam tenuerunt, aut totam peritus sustulerunt. Facessant igitur illi omnes, qui humanam vitam non instrunt, sed turbant. Quid enim docent? aut quem instruunt, qui se ipsos nondum instruxerunt? Quem sanare aegroti, quem regere caeci possunt? Huc ergo nos omnes, quibus est cura sapientiae, conseramus. An expectabimus donec Socrates aliquid sciat? aut Anaxagoras in tenebris lumē inueniat? aut Democritus veritatem de puteo extrahat? aut Empedocles dilatat animi sui semitas? aut Arcefilas, & Carneades videant, sentiant, percipiant? Ecce vox de caelo veritatem docens, et nobis sole ipso clarior lumē ostendens. Quid nobis iniqui sumus? & sapientiam suscipere cunctamur, quam docti homines contritis in querendo etatibus suis, nunquam reperire potuerunt. Qui vult sapiens, ac beatus

esse.

esse, audiat Dei vocem, discat iustitiam; sacramentum natiuitatis suae norit; humana contemnat, diuina suscipiat; ut summum illud bonum, ad quod natus est, possit adipisci. Dissolutis religionibus vniuersis; & omnibus, quaecumque in earum defensionem dici vel solebant, vel poterant, refutatis; deinde conuictis philosophiae disciplinis, ad veram nobis religionem, sapientiamque veniendum est; quoniam est (ut docebo) vtrumque coniunctum, ut eam vel argumentis, vel exemplis vel idoneis testibus asseramus; & stultitiam, quam nobis isti Deorum cultores obiecare non desinunt, ut nullam penes nos, sic totam penes ipsos esse doceamus. Et quamquam prioribus libris, cum falsas arguerem religiones; & hic, cum falsam sapientiam tollerem, ubi veritas sit ostenderim: planius tamen, quae religio, & quae sapientia vera sit, liber proximus indicabit.

hoc

L. COELII

Hic hic

ætinuerunt

De vera sapientia & religione.

considerant

C

OGITANTI *mibi Constantine
Imp. & cum animo meo saepe repu-
tanti priorem illum generis humani
statum; & mirum pariter, & indi-
gnum videri solet, quod vnius seculi
stultitia, religiones varias suscipien-

tis, Deosq; multos esse credentis, in tantam subito ignora-
tionem suę ventum est, vt ablata ex oculis veritate, neque
religio Dei veri, neque humanitatis ratio teneretur, homi-
nibus non in calo summum bonum querentibus, sed in
terra. Quam ob causam profecto seculorum veterum mu-
tata felicitas est. Cœperunt enim relicto parente, & con-
stitutore omnium Deo, insensibilia digitorum suorum
figmenta venerari. quæ prauitas quid effecerit, aut quid
malorum attulerit, res ipsa declarat. auersi nanque à sum-
mo bono; quod ideo beatum, ac sempiternum est, quia vi-
deri, tangi, comprehendere non potest; & à virtutibus ei bono
congruentibus, quæ sunt æque immortales; ad hos corru-
ptos, & fragiles Deos lapsi; & studentes iis rebus, quibus
solum corpus ornatur, alitur, delectatur, mortem sibi per-
petuam cum Diis, & cum bonis corporalibus quaeserunt,
quia morti corpus omne subiectum est. Insecuta est igitur
huiusmodi religiones iniustitia, & impietas; sicuti fuerat
neceffe. deserunt enim vultus suos in calum tollere, *sed
deorsum mentes hominum depresso, terrenis vt religioni-
bus, sic etiam bonis* inhærebant. secutum est dissidium ge-
neris humani, & fraus, et nephas omne; quia spretis ater-

ad hæserunt

nis, atque incorruptis bonis, quæ sola debent ab hominē
concupisci; temporalia, & breuia maluerunt; maiorq; ho-
minibus ad malum fides fuit; qui prauum recto, quia præ-
sentius fuerat, præulerunt. Sic humanam vitam prioribus
seculis in clarissima luce versatam caligo, ac tenebra com-
prehenderunt. & quod huic prauitati congruens erat;
postquam sublata sapientia est; tum demum sibi homines
sapientum nomen vendicare cœperunt. Tum autem nemo
sapientis vocabatur, cum omnes erant. Vtinamque nomen
illud aliquando publicum quamuis ad paucos redactum;
tamen vim suam retineret. Possent enim fortasse pauci illi
vel ingenio, vel auctoritate, vel assiduis hortamentis libe-
rare populum vitiiis, et erroribus. sed adeo in totum sapien-
tia ceciderat; vt ex ipsa nominis arrogãtia nullum eorum,
qui vocarentur, *apparuerit fuisse sapientem. Et tamen
prius, quàm hæc, philosophia quæ dicitur esse, inueniretur;
septem fuisse traduntur; qui primi omnium; quia de rebus
naturalibus querere, ac disputare sunt ausi, sapientes ha-
beri, appellariq; meruerunt. O miserum; calamitasumq;
seculum; quo per orbem totum septem soli fuerunt, qui ho-
minum vocabulum cicerentur: nemo enim potest iure dici
homo, nisi qui sapiens est. Sed si ceteri omnes, præter ipsos,
stulti fuerunt; ne illi quidem sapientes; quia nemo sapiens
esse vere, iudicio stultorum potest. Adeo ab his absuit sa-
pientia; vt ne postea quidem increfcente doctrina; & mul-
tis, magnisq; ingenii in id ipsum semper intentis, potuerit
perspicere veritas, et comprehendere. Nam post illorum septem
sapientum gloriam, incredibile est, quanto studio inquiren-
da veritatis Græcia omnis exarserit. Ac primum, nomen
ipsum *sapientia arrogans putauerunt; seq; non sapientes;
sed studiosos sapientia vocauerunt. Quo factò & illos, qui
temere sapientum sibi nomē ascuerunt, erroris, stultitiæq;
damnauerunt & se quoque ipsos ignorantia; quam quæ-

II

apparet

sapiens

N

dem

dem nō diffirebantur. Nam vbiq; rerum natura ingenii eorum quasi manus opposuerat, ne rationē possent aliamquam reddere, testificari solebant, nihil scire se, nihil cernere. Vnde multo sapientiores inueniuntur, qui se aliqua ex parte viderunt; quam illi, qui se sapere crediderunt.

II QVARE, si neque illi fuere sapientes, qui sunt appellati, neque posteriores, qui non dubitauerunt insipientiam confiteri, quid superest, nisi vt alibi sit quarenda sapientia, quando non est, vbi quarebatur, inuenta? Quid autem putemus fuisse causa, cur tot ingenii, tot que temporibus summo studio, & labore quaesita non reperiretur, nisi quod eam philosophi extra fines suos quaesierunt? Qui quoniam per agratis, & exploratis omnibus, nusquam nullam sapientiam comprehēderunt; & alicubi esse illam necesse est: apparet, illic potissimū esse quarendam, vbi stultitia titulus apparet; cuius velamēto Deus, ne arcanū summi sui diuini operis in propatulo esset, thesaurum sapientiae, ac veritatis abscondit. Vnde equidem soleo mirari, quod cum Pythagoras, & postea Plato, amore indaganda veritatis accessi, ad Aegyptios, & Magos, & Persas vsque penetrassent, v earum genitum ritus, & sacra cognoscerent (suspiciabantur enim, sapientiam in religione versari) ad Iudaos tantum non accesserint; penes quos tunc solos erat; & quō facilius ire potuissent. Sed auersos esse arbitror diuina prouidentia, ne scire possent veritatem: quia nondum fas erat alienigenis hominibus, religionem Dei veri, iustitiamque

notescere.

*cognoscere. Statuerat enim Deus, appropinquante ultimo tempore, Ducem magnum calitus mittere, qui eam perfido, ingratoque populo ablatam, exteris gentibus releuaret. Qua de re in hoc libro aggrediar disputare; si prius ostendero sapientiam cum religione sic coherere, vt diuelli vtrumque non possit.

Deorum

DEORVM cultus, vt in priore libro docui, non habet sapientiam; non modo quia diuinum animal hominem terrenis, fragilibusq; substernit, sed quia nihil ibi differitur, quod proficiat ad mores excolendos, vitamq; formandam, nec habet inquisitionē aliquam veritatis, sed tantummodo vitum colendi, qui nō officio mentis, sed ministerio corporis constat. Et ideo nō est illa religio vera iudicanda; quia nullus iustitiae, virtutisq; praeceptis erudit, efficitq; meliores. Itaq; philosophia, quia veram religionē, id est summā pietatem nō habet, non est vera sapientia. Nam si diuinitas, qua gubernat hunc mundū, incredibili beneficentia genus hominū sustentat, & quasi paterna indulgentia fouet; vult profecto gratiam sibi referri, & honorē dari. nec constare homini ratio pietatis potest, si caelestibus beneficium extiterit ingratus; quod non est vtiq; sapientis. Quoniam igitur (vt dixi) philosophia, & religio Deorum, disincta sunt, longeq; discreta; siquidem alij sunt professores sapientiae, per quos vtiq; ad Deos nō aditur; alij religionis antistites, per quos sapere non discitur: apparet, nec illam esse veram sapientiam, nec hanc religionē. Iccirco nec philosophia potuit veritatem comprehendere; nec religio deorum, rationem sui, qua caret, reddere. Vbi autem sapientia cum religione, inseparabili nexu cohaeret; vtrumque verum esse necesse est. quia et in colendo sapere debemus, id est scire, quid nobis, & quomodo sit colendum; & in sapiendo colere, id est re, & actu, quod scierimus, implere. Vbi ergo sapientia cum religione coniungitur? scilicet, vbi Deus colitur vnus; vbi vita, & actus omnis ad vnum caput, & ad vnam summam refertur. Deniq; iidem sunt doctores sapientiae, qui & dei sacerdotes. Nec tamen moueat quēquam, quia saepe factū est, & fieri potest, vt philosophus aliquis, Deorum suscipiat sacerdotiū. quod cum fit, nō tamē coniungitur philosophia cū religione; sed & philosophia inter sacra

N 2

cessa-

cessabit; & religio, quando philosophia tractabitur. Illa enim religio muta est; non tantum, quia mutorum est; sed quia ritus eius in manu, & digitis est; non in corde, aut lingua, sicut nostra, qua vera est. Idcirco & in sapientia religio, & in religione sapientia est. Ergo non potest segregari; quia sapere nihil aliud est, nisi Deum verum iustis, ac piis cultibus honorare. Multorum autem Deorum cultus non esse secundum naturam, etiam hoc argumento colligi potest, & comprehendere: Omnem Deum, qui ab homine colitur, necesse est inter solennes ritus, & preces, patrem nuncupari, non tantum honoris gratia, verum etiam rationis; quod et antiquior est homine; et quod vitam, salutem, victum praestat, ut pater. Itaque, ut Iupiter a precantibus pater vocatur, & Saturnus, & Ianus, & Liber, et ceteri deinceps; quod Lucilius in Deorum concilio irridet:

Vt nemo sit nostrum, quin pater optimus diuim.

Vt Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars, Ianus, Quirinus pater nomen dicatur ad vnum.

Quod si natura non patitur, ut sint vnus hominis plures patres (ex vno enim procreatur) ergo Deos etiam multos colere, contra naturam est, contraque pietatem. Vnus igitur colendus est; qui potest vere pater nominari. Idem etiam dominus sit, necesse est; quia sicut potest indulgere, ita etiam coercere. Pater ideo appellandus est, quia nobis multa, & magna largitur: dominus ideo, quia castigandi, ac puniendi habet maximam potestatem. Dominum vero eundem esse, qui sit pater, etiam iuris ciuilis ratio demonstrat. Quis enim poterit filios educare, nisi habeat in eos domini potestatem? Nec immerito paterfamilias dicitur, licet tantum filios habeat. videlicet nomen patris complectitur etiam seruos, quia familias sequitur. & nomen familiae complectitur etiam filios, quia pater antecedit. vnde apparet, eundem ipsum & patrem esse seruorum, & dominum filiorum. Denique

& filius manumittitur tanquam seruus; & seruus liberatus, patroni nomen accipit, tanquam filius. quod si propterea paterfamilias nominatur, ut appareat, eum duplici potestate praeferri; quia & indulgere debet, quia pater; & coercere, quia dominus; ergo idem seruus est, qui & filius; idem dominus, qui & pater. Sicut igitur natura necessitate non potest esse nisi vnus pater, ita nec dominus nisi vnus, quid enim faciat seruus, si multi domini diuersa imperauerint? Ergo contra rationem, contraque naturam sunt religiones multorum Deorum. siquidem nec patres multi possunt esse, nec domini; Deos autem, & patres, & dominos nuncupari, necesse est. Teneri ergo veritas non potest, ubi homo idem multis patribus, dominisque subiectus est; ubi animus in multa dispersus, huc, atque illuc diuagatur. Nec habere ullam firmitatem religio potest, quando certo, & stabili domicilio caret. Cultus igitur Deorum veri esse non possunt; eodem modo, quo matrimonium dici non potest, ubi mulier vna multos viros habet; sed haec aut meretrix, aut adultera nominabitur. a qua enim pudor, castitas, fides abest, virtute caret necesse est. Sic & religio Deorum impudica est, & incesta; quia fide caret; quia honos ille instabilis, & incestus, caput, atque originem non habet.

incertus.
v. n. 99.

Q V I B V S rebus apparet, quae inter se coniuncta sint IIII sapientia, & religio. sapientia spectat ad filios, quae exigit amorem; religio ad seruos, quae exigit timorem. Nam sicut illi patrem diligere debent, & honorare; sic hi dominum colere, ac vereri. Deus autem, qui vnus est, quoniam vitamque personam sustinet, & patris, & domini, & amare eum debemus, quia filij sumus, & timere, quia serui. Non potest igitur nec religio a sapientia separari, nec sapientia a religione secerni; quia idem Deus est, qui et intelligi debet, quod est sapientia; & honorari, quod est religio. Sed

sapientia præcedit; religio sequitur: quia prius est, Deum scire; consequens, colere. Ita in duobus nominibus vna res est, quamuis diuersa esse videatur. Alterum enim positum est in sensu, alterum in actu. Sed tamen similia sunt duobus riuus ex vno fonte manantibus. Fons autem sapientiæ, & religionis Deus est: à quo hi duo riuus si aberrauerint, arefcant necesse est: quem qui nesciunt, nec sapientes esse possunt, nec religiosi. sic fit, vt philosophi, & qui Deos colunt, similes sint aut filiis abdicatis, aut seruis fugitiuis, quia neq; illi patrem quarunt, neq; hi dominum. & sicut abdicati, hereditatem patris non assequuntur, & fugitiui impunitatem; ita neque philosophi immortalitatem accipiunt, quæ est regni celestis hereditas, id est summum bonum; quod illi maxime quarunt, neque cultores Deorum, pœnam sempiterna mortis effugient; quæ est animaduersio veri domini aduersus fugitiuos sua maiestatis, ac nominis. Deñ verò esse patrem, eundemq; dominũ, vtiq; ignorauerunt, tam cultores Deorũ, quam ipsi sapientiæ professores: quia aut nihil omnino colendum putauerunt, aut religiones falsas approbauerunt; aut etiã si vim, potestatemq; summi Dei intellexerunt, vt Plato, qui ait vnũ esse fabricatorem mundi Deũ, & M. Tullius, qui fatetur hominem præclara quadam cõditione à summo Deo esse generatum; tamen ei debitum cultum tanquam summo patri nõ reddiderunt: quod erat consequens, ac necessariũ. Deos autem neq; patres, neq; dominos esse posse, non tantum multitudo (vt supra ostendi) sed etiam ratio declarat: quia neq; factum esse à Diis hominem, traditur, neq; Deos ipsos antecedere originem hominis, inuenitur. siquidem fuisse in terra homines, ante quàm Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipse Iupiter nascerentur, apparet. Sed neq; Saturno factio hominis, neq; Cælo patri eius assignari solet. Quid si nullus eorum, qui coluntur, formasse à principio, atque instituisse

tuisse hominem traditur, nullus igitur ex his pater hominis nuncupari potest; ita ne Deus quidem. Ergo fas non est, venerari eos, à quibus non sit homo generatus; quia neque à multis generari potest. Vnus igitur, ac solus coli debet, qui Iouẽ, qui Saturnum, qui Cælum ipsum, terramq; anteceffit. Is enim necesse est hominem figurauerit, qui ante hominem, cælum, terramque perfecit. Solus pater vocandus est, qui creauit; solus dominus nuncupandus, qui regit, qui habet vitæ, ac necis verum, & perpetuam potestatem. quem qui non adorat; & insipiens seruus est, qui dominum suum aut fugiat, aut nesciat; & impius filius, qui suum verum patrem vel oderit, vel ignoret.

N V N C, quoniam docui sapientiã, & religionem non posse diduci; superest, vt de ipsa religione, ac sapientiã disseramus. Sèrio quidem, quam sit difficilis de rebus celestibus disputatio; sed tamen audendum est; vt illustrata veritas pateat; multiq; ab errore, atq; interitu liberetur; quæ eã sub velamine stultitiæ latentẽ aspernatur, ac respuit. Sed prius quàm incipiam de Deo, & operibus eius dicere; mihi pauca de prophetis ante dicenda sunt, quorum testimonis nũc vti necesse est. quod in prioribus libris ne facerem, temperaui. Ante omnia, qui veritatem studet cõprehendere, non modò intelligendis prophetarum vocibus animum debet intèdere; sed etiam tẽpora, per quæ quisq; illorum fuerit, diligētissime inquirere; vt sciat & quæ futura prædixerint; & post quot annos prædicta cõpleta sint. Nec difficultas in his colligendis inest vlla. testati sunt enim, sub quo quisque rege diuini spiritus fuerit passus institutum. Multiq; scriptores liberos de temporibus ediderunt, initium faciẽtes à propheta Moysẽ, qui Troianum bellũ nõ gentis fere annis anteceffit. Is autem, cum per annos quadraginta populum rexisset, successorẽ habuit Iosuem; qui

vi. n. 101.

vi. n. 102.

quinquaginta

septem, & viginti annis tenuit principatum. Exinde sub iudicibus* fuerunt per annos trecentos septuaginta. tū nato statu reges habere cœperunt. quibus imperium tenuerunt per annos quadringentos * L. x. vsque ad Sedechiam regnum, oppugnati à rege Babylonio, captique Iudaei, diuturnum seruitium pertulerunt; donec septuagesimo post anno eos Cyrus maior terris, ac sedibus suis redderet; qui per idem tempus in Persas suscepit imperium, quo Roma Tarquinius Superbus. Quare cum omnis temporum series & ex Iudaicis, & ex Graecis, Romanisq; historiis colligatur; etiam singulorum prophetarum tempora colligi possunt; quorum sane vltimus Zacharias fuit; quem constat sub Dario rege, secundo anno regni eius, octauo mense fecinisse. Adeo antiquiores etiam Graecis scriptoribus prophetae reperiuntur. Quae omnia edo profero; vt errorem suum sentiant, qui scripturam sacram coarguere nituntur, tanquam nouam, & recens fictam; ignorantes ex qua fonte sancta religionis origo manauerit. Quod si quis collectis, perspectisq; temporibus, fundamentum doctrinae salubriter iecerit; & veritatem penitus comprehendet, & errorem cognita veritate, deponet.

VI DEVS igitur machinator, constitutorq; rerum, sicuti in secundo libro diximus; ante quam praeclarum hoc opus mundi adoriretur, sanctum, & incorruptibilem, spiritum genuit, quem filium nuncuparet. Et quamuis alios postea innumerabiles per ipsum creauisset, quos angelos dicimus, hunc tamen solum primogenitum diuini nominis appellatione dignatus est, patria scilicet virtute, ac maiestate pollentem. esse autem summi Dei filium, qui sit potestate maxima praeclatus, non tantum congruentes in vnum voces prophetarum, sed etiam Trismegisti praeclatio, & Sybillarum vaticinia demonstrant. Hermes in eo libro,

ἧμι ὁ λόγος τέλειος ἰνσκριβιτὺρ ἡμῖν ὡς ἔστιν ἐν τοῖς βιβλίοις, ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νομομίκαμεν, ἕπει τὸν δεῦτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰδητὸν (αἰδητὸν δὲ φημι ἔτι διὰ τὸ αἰδέσθαι αὐτόν, περὶ τοῦ τῆς φύσεως ἑαυτοῦ ὄντος ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ αἰδοῦντος, ἀλλ' ὅτι εἰς αἰδησιν ὑποπέμψατο καὶ εἰς τὸν θεόν) ἐπεὶ τοῦτον ἐποίησε φεῶν καὶ μόνον καὶ ἕνα, καλὸς δὲ αὐτῶ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν ἡγίασέ τε καὶ πάντων ἐφίλησεν ὡς ἴδον τόκον. Sibylla Erythraea in carminis sui principio, quod à summo Deo exorsa est, filium Dei, Ducē, & Imperatorē omnium hīs versibus praeclat.

παντασφόρον κτίσεν ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασιν
κάθητο, καὶ ἠγῆσατο θεὸν πάντων ἐποίησε.

Et rursus in fine eiusdem carminis:

αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πῶσις ἀνδράσι γεράσειν.

Et alia Sibylla praeclat hunc oportere cognosci:

αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ ἡδὸν ἔόντα.

Videlicet ipse est Dei filius, qui per Solomonem sapientissimum regem diuino spiritu plenum locusus est, ea qua subiecit: Deus condidit me in initio viarum suarum, in opera sua ante secula. Fundauit me in principio, ante quam terram faceret, & ante quam abyssos constitueret; prius quam prodirent fontes aquarum. ante omnes colles genuit me dominus: fecit regiones, & terras inhabitabiles sub calo. Cum pararet calum, aderam illi; & cum secerneret suam sedem, cum super ventos faceret validas nubes, & cum confirmatos poneret montes sub calo. quando fortia faciebat fundamenta terrae, eram penes illum disponens. Ego eram, cui adgaudebat; quotidie autem iucundabar ante faciem eius, cum lataretur orbe perfecto. Itcirco autem Trismegistus δημιουργον τοῦ θεοῦ dixit. & Sibylla σύμβουλον appellat; * qui tanta sapientia, & virtute sit in-

quod

VII FORTASSE querat aliquis hoc loco, quis sit illi tam potens, tam Deos carus, & quod nomen habeat; cuius prima natiuitas non modo antecesserit mundum, verum etiam prudentia disposuerit, virtute construxerit.

Primum scire nos conuenit, nomen eius neque angelis quidem notum esse, qui morantur in celo; sed ipsi soli, ac Deo patri. nec ante id publicabitur, vt est sanctus literis traditum; quam dispositio Dei fuerit impleta. Deinde nec enun-
 tiari posse hominis ore: sicut Hermes docet, hac dicens:

αἰτία δὲ τούτου τῆ αἰτίας ἢ τῆ θεῶν ἀγαθῆ βούλησις, ἢ θεῶν προήνεγκεν, ἔ τὸ ὄνομα ἔ δύνεται ἀνθρώπων σῶμα λαλῆσαι.

Et paulo post ad filium.

Deo ὄν κύριον πάντων, καὶ προενημέου κληρίῳ. ὃν εἰπὼν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐστὶ. Sed quāuis nomen eius, quod ei à principio pater summus imposuit, nullus alius præter ipsum sciat; habet tamē & inter angelos aliud vocabulū, & inter homines aliud. Iesus quippe inter homines nominatur. nam Christus non propriū nomen est, sed nūcupatio potestatis, et regni. sic enim Iudaei reges suos appellabāt. Sed exponēda huius nominis ratio est propter ignorantīū errorem; qui eū immutata litera Chrestū solent dicere. Erat Iudaeis ante præceptum, vt sacriū conficerēt vnguentum; quo perungi possent ἢ, qui vocabantur ad sacerdotium, vel ad regnum. Et sicut nunc Romanis indumentum purpuræ, insigne est regia dignitatis assumptæ; sic illis vinctio sacri vnguenti, nomen, ac potestatem regiam conferebat. Verūm quoniam Graeci veteres χρίεσθ dicebant vngi, quod nunc ἀλείφω, sicut indicat Homericus versus ille,

αὐτὸς δὲ δμοῖα λούσαν, καὶ χρίσαν ἐλαίῳ.

ob hanc rationem nos eum Christum nuncupamus, id est, vinctum, qui hebraice Messias dicitur. Vnde in quibusdam Graecis scripturis, quæ male de Hebraicis interpretata sunt,

sunt, ἀλειμμένος, id est vngendo curatus, scriptum inuenitur, καὶ τὸ ἀλείφω. Sed tamen vtrolibet nomine rex significatur: non quod ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cuius capiendi nondum tempus aduenit, sed quod caeleste, ac sempiternum. de quo differemus in vltimo libro. nunc vero de prima eius natiuitate dicamus.

VIII IN primis enim testificamur, illum bis esse natum; primum in spiritu, postea in carne. Vnde apud Hieremiam ita dicitur: Prius quam te formare in vtero, noui te. Et itē apud ipsum: Beatus qui erat ante, quam nasceretur; quod nulli alii contigit, præter Christū. Qui cū esset à principio filius Dei, regeneratus est denuo secundum carnē. quæ duplex natiuitas eius magnū intulit humanis pectoribus errorem; circūfunditq; tenebras etiā iis, qui veræ religionis sacramēta retinebant. Sed nos id plane, dilucideq; monstrabimus; vt amatores sapientiæ facilius, ac diligētius instituantur. Qui audit, Dei filium dici; non debet tantum nefas mēte concipere, vt existimet ex cōubio, ac permistione fæmina alicuius Deū procreasse; quod non facit nisi animal corporale, mortiq; subiectū. Deus autē, cum solus sit, cui permiscere se potuit; aut cū esset tāta potestatis, vt quicquid veller, efficeret; vtq; ad creandū societate alterius nō indigebat. nisi forte existimabimus, Deum, sicut Orpheus putauit, et marē esse, et fæminā, quod aliter generare nequiverit, nisi haberet vim sexus vtriusq;: quasi aut ipse secum coierit; aut sine coitu nō potuerit procreare. Sed Hermes in eadē fuit opinione, cū dicit αὐτοπτόρα, καὶ αὐτομήτορα. Quod si ita esset; vt à prophetis pater dicitur, sic etiā mater diceretur. Quomodo igitur procreauit? Primum nec sciri à quoquā possunt, nec narrari opera diuina; sed tamen sancta litera docēt; in quibus cautum est illum Dei filium, Dei esse sermonē; itemq; ceteros angelos Dei spiritus esse.

Nam

Nam sermo est spiritus cum voce aliquid significante pro-
 latus. Sed tamen quoniam spiritus, & sermo diuersis pa-
 ribus proferuntur; siquidem spiritus naribus, ore sermo pro-
 cedit; magna inter hunc Dei filium, & ceteros angelos
 differentia est. Illi enim ex Deo taciti spiritus extant,
 quia non ad doctrinam Dei tradendam, sed ad ministri-
 rium creabantur. Ille vero cum sit & ipse spiritus; tamen
 cum voce, ac sono ex Dei ore processit, sicut verbum, ut
 scilicet ratione, quia voce eius ad populum fuerat usum;
 id est, quod ille magister futurus esset doctrina Dei, et u-
 lestis arcani ad homines perferendi. quod ipsum primo la-
 cutus est, ut per eum ipse ad nos loqueretur; & ille vocem
 Dei, ac voluntatem nobis reuelaret. Merito igitur sermo,
 & verbum dei dicitur: quia Deus procedentem de ore suo
 vocalem spiritum, quem non vtero, sed mente conceperat,
 inexcogitabili quadam maiestatis suae virtute ac potentia
 in effigiem, qua proprio sensu, ac sapientia vigeat; compre-
 hendit; & alios item spiritus in angelos figurauit. Nostri
 spiritus dissolubiles sunt, quia mortales sumus. Dei autem
 spiritus & viuunt, & manent, & sentiunt; quia ipse im-
 mortalis est, & sensus, & vita dator. Nostra voces licet
 aura misceantur, atque euanescent; tamen plerumque perma-
 nent literis comprehensa. quanto magis Dei vocem cre-
 dendum est & manere in aeternum; & sensu, ac virtute
 comitari; quam de Deo patre tanquam riuus de fonte tra-
 duxerit. Quod si quis miratur ex Deo Deum prolatione
 vocis, ac spiritus potuisse generari; si sacras voces prophe-
 tarum cognouerit, desinet profecto mirari. Solomonem,
 patremque eius Dauid potentissimos reges fuisse, et eosdem
 prophetas, etiam iis fortasse sit notum, qui diuinas literas
 non attigerunt; quorum alter, * qui posterior regnauit,
 Troiana urbis excidium centum & quadragesima annis
 antecessit. Huius pater diuinorum scriptor hymnorum in

vi. n. 103.

psalmo

psalmo xxxxi. sic ait: Verbo Dei cali solidati sunt, &
 in spiritu oris eius omnis virtus eorum. Item rursus in psal-
 mo quadragesimo quarto: Eructauit cor meum verbum
 bonum, dico ego opera mea regi. Contestans videlicet, nul-
 li alij opera Dei esse nota, nisi filio soli, qui est verbum Dei;
 & quem regnare in perpetuum, necesse est. Item Solomon
 ipsum, verbum Dei esse demonstrat, cuius manibus opera
 ista mundi fabricata sunt. Ego, inquit, ex ore altissimi pro-
 diui ante omnem creaturam; ego in calis feci ut oriretur
 lumen indeficiens; & nebula texi omnem terram. Ego in
 altis habitauit; & thronus meus in columna nubis. Ioannes
 quoque ita tradidit: In principio erat verbum; & verbum
 erat apud Deum; & Deus erat verbum. Hoc fuit in prin-
 cipio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine
 ipso factum est nihil.

SED melius Graeci λόγος dicunt, quam nos verbum,
 siue sermonem. λόγος enim & sermonem significat, & ra-
 tionem; quia ille est & vox, & sapientia Dei. Hunc ser-
 monem diuinum ne philosophi quidem ignorauerunt. si-
 quidem Zenon rerum natura dispositorem, atque opificem
 vniuersitatis λόγος predicat; quem & fatum, & necessi-
 tatem rerum, & Deum, & animum Iouis nuntupat; ea
 scilicet consuetudine, qua solent Iouem pro Deo accipere.
 Sed nihil obstant verba; cum sententia congruat veritati.
 Est enim spiritus Dei; quem ille animum Iouis nomina-
 uit. nam Trismegistus, qui veritatem pene uniuersam ne-
 scio quomodo inuestigauit; virtutem, maiestatemque verbi
 saepe descripsit; sicut declarat superius illud exemplum; in
 quo fateretur esse ineffabilem quendam, sanctumque sermo-
 nem, cuius enarratio modum hominis excedat. Dixi de na-
 tuiitate prima breuiter, ut potui. Nunc de secunda, quo-
 niam controuersia est in ea maxima, latius differendum
 est;

IX

est; vt veritatem scire cupientibus, lumen intelligentiã præferamus.

X IN primis igitur scire homines oportet, sic à principio processisse dispositionem summi Dei, vt esset necesse, appropinquante seculi termino, Dei filium descendere in terram: vt constitueret Deo templum, doceretq; iustitiam: verum tamen non in virtute angeli, aut potestate celesti, sed in figura hominis, et conditione mortali: vt cū magisterio functus fuisset; traderetur in manus impiorum, mortēq; sustineret, vt ea quoq; per virtutem domita resurgeret; & homini, quē induerat, quem gerebat, & spem vincenda mortis afferret, & ad præmia immortalitatis admitteret. His ergo dispositionem nequis ignoret, docebimus prædicta esse omnia, qua in Christo videmus esse cōpleta. Nemo assentationi nostræ fidē cōmodet; nisi ostendero prophetas ante multam temporum seriē prædicasse, fore, aliquando vt filius Dei nasceretur sicut homo; & mirabilia faceret, et cultum Dei per totā terram seminaret; & postremo, patibulo figeretur; & tertia die resurgeret. Quæ omnia cū probauero eorum ipsorum literis, qui Deum suum mortali corpore vtentē violauerunt; quid aliud obstabit, quo minus veram sapientiam, clarū sit, in hac sola religione versari? Nunc à principio totius sacramēti origo narranda est. Maiores nostri, qui erāt principes Hebraorū, cum sterilitate, atq; impia laborarēt, transferunt in Aegyptū rei frumentaria gratia; ibiq; diutius commorantes, intolerabilis seruitutis iugo premebantur. tum miseris eorum Deus, eduxit eos, ac liberavit de manu regis Aegyptiorum, post annos trecentis triginta, duce Moysē; per quem postea illis lex à Deo data est. in qua educatione ostendit virtutem suæ maiestatis Deus. Traiecit enim populum medio mari rubro, præcedente angelo, & scindente aquam, vt populus per siccum gradi posset; quem verius (vt ait poëta)

Curuata in montis faciem circumstetit vnda.

Qua re audita tyrannus Aegyptiorum cū magna suorum manu insegutus, & mare adhuc patens temere ingressus, cōeuntibus aquis cū omni exercitu deletus est. Hebrai vero egressi, in solitudine multa mirabilia viderūt. Nā cum situm paterētur; ictu virge rupe percussa, profiliit fons aqua, populūq; recreauit. Quo rursum esuriēte, celestis alimēti pluuia descendit. quin etiam coturnices in castra eorū ventus induxit; vt nō modo pane celesti, sed etiā instructioribus epulis saturarētur. Pro his tamen diuinis beneficiis honorē Deo nō reddiderunt. sed depulsa iam seruitute, iā siti, fameq; depostrata, in luxuriam prolapsi, ad prophanos Aegyptiorum ritus animos transtulerunt. Cum enim Moyses dux eorū ascendisset in montē, atq; ibi 40. diebus moraretur; aureū caput bouis, quē vocant Apin, quod eos signo præcederet, figurarunt. Quo peccato, ac scelere offensus Deus, impium, & ingratum populum pro merito pœnis grauib; affecit; & legi, quam per Moysen dederat subiugauit. Postea vero cū in deserta quadā parte Syria confidissent, amiserunt vetus nomē Hebrai. & quoniā princeps examinis eorum Iudas erat, Iudæi sunt appellati; et terra, quam incolere, Iudæa. Et primo quidem nō dominio regū subiecti fuerūt; sed populo, ac legi ciuiles iudices præsedebant; non tamen in annum cōstituti sunt, sicut Romani consules; sed perpetua iurisdictione subnixi. Tū sublato iudicum nomine, potestas regalis inducta est. Verū iudicibus regimē eorum tenentibus, prauas religiones saepe susceperunt; atq; offensus ab his Deus, toties eos alienigenis subiugabat, donec rursus pœnitentia populi mitigatus, liberaret eos seruitute. Item sub regibus finitimorū bellis, ob delicta vexati, postremo capti, abductiq; Babylonem, pœnas impietatis suæ, graui seruitio pependērūt; donec Cyrus veniret in regnum; qui statim Iudæos restituit edicto.

Exinde

CURIA

Exinde Tetrarchas habuerunt vsq; ad Herodem; qui fuit sub imperio Tiberij Caesaris; cuius anno quintodecimo, id est duobus geminis consulibus, ante diem septimam Calendarum aprilium Iudaei Christum cruci affixerunt. hinc rerum textus, hic ordo in arcanis sanctarum literarum continetur. Sed prius ostendam, qua de causa in terram veniens Christus; vt fundamentum diuinae religionis, & ratio de rescat.

al.
decimum.
vi. n. 105.

XI

CVM saepe Iudaei praeceptis salutaribus repugnarent, atque à diuina lege desciscerent aberrantes ad impios cultus Deorum; tum Deus iustos, & electos viros spiritu sancto implebat, prophetas in media plebe constituens; per quos peccata ingrati populi verbis minacibus increparet; & nihilominus hortaretur ad poenitentiam sceleris agendam, quam nisi egissent; atque abiectis vanitatibus ad Deum suum redissent; fore, vt testamentum suum mutaret, id est, hereditatem vitae immortalis ad exteras conuertens nationes; aliumq; sibi populum fideliozem ex alienigenis congregaret. Illi autem à prophetis increpati, non modo verba eorum respuerunt; sed quod sibi peccata exproberentur, offensi, eos ipsos exquisitis cruciatibus necauerunt, quae omnia diuinae litterae signata cōseruant. Dicit enim propheta Ieremias: Misi ad vos seruos meos prophetas: aut lucem mittebam; & non audiebatis me, neq; intēdebatis auribus vestris; cum dicerē vobis: Conuertatur vnusquisq; à via sua mala, & à nequissimis affectionibus vestris; & habitabit in terra ista, quam dedi vobis, & patribus vestris à seculo vsque in seculum. Nolite ambulare post Deum alienos, vt seruiati eis; & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum, ad disperdendos vos. Hēsdras etiam propheta, qui fuit eiusdem Cyri temporibus, à quo Iudaei sunt restituti; sic loquitur: Desciuerunt à te; & abiecerunt le-

gem tuam post cor suum; & prophetas tuos interfecerunt, qui obiestabantur eos, vt reuertentur ad te. Item Helias in libro βασιλειῶν tertio: Aemulans amulatus sum domino Deo omnipotenti; quia dereliquerunt te filij Irael; & altaria tua demolerunt; & prophetas tuos interfecerunt gladio; & remansi ego sollicitarius; & quaerunt animam meam auferre à me. Propter has illorum impietates abdicauit eos in perpetuum; itaque desit prophetas mittere ad eos. Sed illum filium suum primogenitum; illum opificem rerum, & consiliatorem suum delabi iussit è caelo, vt religionem sanctam Dei transferret ad gentes, id est, ad eos, qui Deum ignorabant; doceretq; iustitiam, quam perdidit populus abiecerat; quod iam pridem denuntiauerat se facturum: sicut Malachias propheta indicat dicens: Non est mihi voluntas circa vos, dicit dominus; & sacrificium acceptum non habeo ex manibus vestris; quoniam à solis ortu vsque ad occasum clarificabitur nomen meum apud gentes. Item David in psalmo xvi. Constitutus me in caput gentium: populus, quem non cognoui, seruiet mihi. Esaias quoque sic loquitur: Venio colligere omnes gentes, & linguas; & venient, & videbunt claritatem meam; & dimittam super eos signum; & mittam ex his conseruatos in gentes, quae longe sunt; quae non audierunt gloriam meam; & nuntiabunt claritatem meam in gentes. Volens igitur Deus metatorem templi sui mittere in terram; noluit eum in potestate, & claritate caelesti mittere, vt ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur, ac pœnas pro facinoribus suis lueret; qui dominum, ac Deum suum non recepisset; quod olim propheta cecinerant, sic esse facturum. Esaias enim quem ipsi Iudaei terra confectum crudelissime necauerunt; ita dicit: Audi calum, & percipe auribus terra, quoniam dominus locutus est: filios genui, & exaltaui; ipsi autem spreuerunt

corpus.

corpus.

me.

me. agnouit bos possessorem suum, & asinus praeseptum domini sui; Israel autem me non cognouit; & populus meus me non intellexit. Hieremias quoque similiter ait. Cognouit tempus suum turtur, & hirundo; & ruri pafseres custodierunt tempora introitus sui; populus autem meus non cognouit iudicium domini. Quomodo dicitis. Sapientes sumus, & lex domini nobiscum est? Incassum facta est metatura; falsi scribae, & confusi sunt; sapientes trepidauerunt, & capti sunt, quoniam verbum domini non probauerunt. Ergo (vt coepere dicere) cum stetit inquit Deus, doctorem virtutis mittere ad homines; renasci eum denuo in carne praecepit; & ipsi homini similem fieri; iudex, & comes, & magister esset futurus. Sed tamen quoniam clemens est, & pius erga suos Deus; ad eos ipsos eum misit, quos oderat, ne illis in perpetuum salutis viam clauderet; sed daret his liberam facultatem sequendi Deum; vt & primum vita adipiscerentur, si secuti fuissent; qui plurimi eorum faciunt, atque fecerunt: & culpa suam poenam mortis incurrerent, si regem suum repudiassent, quod sciebat esse facturos. Apud illos igitur, & ex eorum semine regenerari eum iussit, ne, si fuisset alienigena, iustitia possent excusationem de lege praetendere, quod eum non fecerissent; simul, vt nulla omnino gens esset in terra, cuius immortalitatis negaretur.

XII. DESCENDENS itaque de caelo sanctus ille spiritus Dei, sanctam Virginem, cuius utero se insinuaret, elegit. At illa diuino spiritu hausto repleta concepit, & sine vilo coactu viri repete virginale uterus intumuit. Quod si animalia quadam vento, * aut aura concipere solent, omnibus notum est; cur quisquam mirum putet, cum spiritu Dei, cui facile est quicquid velit, grauatam esse Virginem dicimus. Quod sane incredibile posset videri, nisi hoc futurum

multa secula propheta cecinissent. Solomon ita dicit: Infirmatus est uterus Virginis, & accepit seetum; & grauata est, & facta est in multa miseratione mater Virgo. Itē propheta Esaias; cuius verba sunt haec: Propter hoc dabit Deus ipse vobis signum; Ecce Virgo accipiet in uterum, & pariet filium; & vocabitur nomen eius Hemanuel. Quid hoc manifestius dici potest? Legebāt ista Iudaei, qui eum negauerūt. si quis nos haec fingere arbitratur, ab his requirat, ab his potius: nū sumat. Satis firmum testimonium est ad probandam veritatem, quod ab ipsis perhibetur inimicis. Hemanuel autē nunquā vocatus est, sed Iesus; qui latine dicitur salutaris, siue saluator; quia cunctis gentibus salutaris venit. Sed propheta declarauit hoc nomine, quod Deus ad homines in carne venturus esset. Hemanuel enim significat nobiscum Deus; scilicet quia illo per virginem nato, confiteri homines oportebat, Deum secum esse, id est, in terra, et in carne mortali. Vnde Dauid in psalmo 84: Veritas, inquit, de terra orta est; quia Deus, in quo veritas est, terrenum corpus accepit; vt terrenis viam salutis aperiret. Item Esaias ipse: Ipsi autem non crediderunt, & exacerbauerunt spiritum sanctum. & conuersus est eis ad inimicitiam. Et ipse expugnauit; & recordatus est dierum seculi; qui suscitauit de terra pastorem ouium. Quis autem futurus esset ille pastor, declarauit alio loco, dicens: Exultent caeli de super; & nubes induant iustitiam; aperiat terra, & pullulet saluatorem. Ego enim dominus Deus creauit eum. Saluator vero est (vt supra diximus) Iesus. Sed & alio loco idē propheta sic praedicanit: Ecce natus est nobis puer; & datus est nobis filius; cuius imperium super humeros eius: & vocatum est nomen eius, magni consilii nuntius. Accirco enim missus est a Deo patre; vt vniuersis gentibus, quae sub caelo sunt; singularis, & veri Dei sanctum mysterium renelaret; ablatum perfido populo; qui aduersus Deum saepe deliquit.

Daniel quoque similia praelocutus est: Videbam, inquit, in visu nocturno; & ecce in nubibus cali ut filius hominis venisset, & usque ad vetustum dierum pervenit. Et qui assistebant, obrulerunt eum; & datum est ei regnum, & honor, & imperium; & omnes populi, tribus, lingua, seruient ei; & potestas eius aeterna, quae nunquam transibit; & regnum eius, quod non corrumpetur. Quomodo igitur Iudaei & consenserunt, & sperant Christum Dei? qui hunc iccirco reprobaerunt, quia ex homine natus est. Nam cum iussit à Deo constitutum, ut idem Christus bis veniat in terram; semel, ut unum Deum gentibus nuntiet, deinde rursus, ut regnet: quomodo in secundum eius aduentum credunt, qui in primum non crediderunt? Atqui Propheta utrosque aduentus eius paucis verbis comprehendit: Ecce, inquit, in nubibus cali, ut filius hominis veniens, non dicitur, ut filius Dei, sed filius hominis; ut ostenderet, quod carne indui haberet in terra; ut suscepta hominis figura, & conditione mortali, doceret homines iustitiam: & cum mandatis Dei sanctus, veritatem gentibus reuclasset, multaretur etiã morte; ut inferos quoque vinceret, ac resurgeret; atque ita demum resurgens, ad patrem proficisceretur in nube sublatus. Adiecit enim propheta, et ait: Et usque ad antiquum dierum pervenit; & oblatus est ei. Antiquum dierum appellavit Deum summum; cuius aetas, & origo non potest comprehendi; quia solus à seculis fuit, & non semper in secula. Christum autem post passionem, ac resurrectionem ascensurum esse ad Deum patrem, David in psalmo centesimo nono contestatus est his verbis: Dixit dominus domino meo, sede à dexteris meis; quoad usque pernam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum, qui propheta, cum rex esset, quem appellare dominum suum posset, qui sederet ad dexteram Dei, nisi Christum filium Dei; qui est rex regum, & dominus dominorum? Quod

Esaia apertius ostendit dicens: Sic dicit dominus Deus Christo domino meo, cuius tenui dexteram; Obaudire ante eum gētes faciam; & fortitudinem regum distringam. Aperiam ante illum portas, & ciuitates non claudentur. Ego ante ibo; & montes deplanabo; & fores aereas conteram; & seras ferreas confringam; & dabo tibi thesauros absconditos & inuisibiles; ut scias, quia ego sum dominus Deus, qui roco nomen tuum, Deus Israel. Denique ob virtutem, ac fidem, quam Deo exhibuit in terra; datum est ei regnum, & honor, & imperium; & omnes populi, tribus, lingua, seruient ei; et potestas eius aeterna, quae nunquam transibit; & regnum eius non corrumpetur. Quod quidem duobus modis intelligitur; quia & nunc habet perpetuam potestatem, cum omnes gentes, & omnes lingua nomen eius venerantur, maiestatem consueverunt; doctrinam sequuntur, virtutem imitantur: habet imperium, atque honorem, cum omnes tribus terrae preceptis eius obtemperant. & idem postea, cum rursus aduenerit, in potestate, ac claritate, ut omnem animam iudicet, & iustos restituat ad vitam: tunc vere totius terrae regimen obtinebit: tunc sublato de rebus humanis omni malo, aureum seculum (ut poeta vocant) id est iustum, ac pacificum tempus orietur. Sed hac vberius in ultimo libro differemus, cum de secundo aduentu loquemur; nunc de primo, ut capimus, explicemus.

S V M M V S igitur Deus, ac parens omnium, cum religionem suam transferre voluisset, doctorem iustitiae XIII. misit à caelo; ut nouis cultoribus nouam legem in eo, vel per eum daret: non sicut ante fecerat per hominem, sed tamen nasci eum voluit tanquam hominem, ut per omnia saecula patri similis existeret. Ipse enim pater Deus, & origo, & principium rerum, quoniam parentibus caret, & αὐτογενής, O 3 atque

atq; ἀμύτος à Trisnegisto verissime nominatur; quod et nullo fit procreatus. Itcirco etiam filium sui nasci oportuit, ut ipse fieret ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ. In prima enim naturitate spiritali ἀμύτος fuit; quia sine officio matris, à Deo patre generatus est. In secunda vero carnali ἀπάτωρ fuit; quoniam sine patris officio, virginali utero procreatus est; ut mediam inter Deum, & hominem substantiam gerens, nostram hanc fragilem, imbecillamq; naturam quasi manu ad immortalitatem possit educere. factus est & Dei filius per spiritum, & hominis per carnem. id est, & Deus, & homo. Dei virtus in eo ex operibus, quae fecit, apparet; fragilitas hominis, ex passione, quam pertulit, quam suscepit, paulo post docebo. Interim & Deum fuisse hominem ex utroque genere permixtum, prophetis variis nuntiis discimus. Esaias Deum fuisse testatur his verbis. Fatigata est Aegyptus, & natio Aethiopia, & Sabaei: tibi ad te transgredientur; & tui erunt serui; & post te ambulabunt vinciti compedibus; & adorabunt te; & te prebuntur, quoniam in te Deus est; & non alius Deus praeter te. Tu enim Deus es, & nesciebamus, Deus Israel saluatore. Confundentur, & reuerbuntur omnes, qui aduersentur tibi; & cadent in confusionem. Item propheta Hieremias sic ait. Hic Deus noster est, & non deputabitur alius absq; illo, qui inuenit omnem viam prudentiae; & dedit eam Iacob puero suo, & Israel dilecto sibi. Post haec in terris visus est; & cum hominibus versatus est. Item David in psalmo XLIIII: Thronus tuus deus in secula seculorum, virga equitatis, virga regni tui. Dilexisti iustitiam, & odio habuisti iniustitiam, propterea vixit te Deus, Deus tuus oleo exultationis. Quo verbo etiam nomen ostendit, siquidem (ut supra docui) ab unctione appellatus est Christus. Deinde hominem fuisse eundem, Hieremias docet, dicens: Et homo est; & quis cognouit eum? Item Esaias: Et mittet eis De-

argu-

8 0

homi-

hominem, & saluabit eos. & iudicans sanabit eos. Sed et qui Moyses in Numeris ita loquitur: Orietur stella ex Iacob, et exurget homo ex Israel. Propterea Milesius Apollo cōsultus utrumne Deus, an homo fuerit, hoc modo respondit:

Ζητήσας ἔην κατὰ σάρκα σοφὸς τερατώδησιν ἔργοις,
ἀλλ' ὑπὸ χυλδαίων κριτῶν ὄπλαις συναλωθεῖς,
γόμεροις ἢ σοκολόπεσσι περικρῆν ἀνέτλησε τελευτήν.

Primo versu verum quidem dixit; sed argute consultorem fefellit, sacramentum veritatis penitus nescientem.

Videtur enim negasse illum Deum, sed cum fatetur secundum carnem fuisse mortalem; quod etiā nos predicamus; consequens est, ut secundum spiritum Deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid enim fuerat necesse carnis facere mentionem? cum satis esset dicere, fuisse mortalem. Sed veritate pressus negare non potuit quemadmodum res se haberet, sicut illud, quod ait, fuisse sapientem. Quid ad hoc Apollo respondes? Si sapiens est; ergo doctrina eius sapientia est, nec vlla alia; & sapientes, qui sequuntur, nec vlli alij. Cur igitur vulgo pro stultis, & vanis, & ineptis habemur; qui sectamur magistrum, etiam ipsorum deorum confessione sapientem? Nam quod ait, portentifica illum opera fecisse, quo maxime diuinitatis fidem meruit; assentiri nobis iam videtur, cum dicit eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit se tamen, & ad demoniacas fraudes redit.

Cum enim verum necessitate dixisset, iam deorum, ac sui proditor videbatur; nisi quod ab eo veritas extorserat, mendacio fallente celasset. Ait ergo, illum fecisse quidem opera miranda, verū, non diuina virtute, sed magica. Quid mirum, si hoc Apollo veritatē ignorātibz persuasit; cum Iudaei quoq; cultores (ut videbantur) summi Dei, idem putauerint? cum ante oculos eorum quotidie fierent illa miracula; quae eis propheta futura praedixerat; nec tamē tantarum virtutum contemplatione impelli potuerūt, ut Deum

vi. n. 106.

O 4

crede-

crederent, quem videbant. Propterea Dauid, quem inter ceteros prophetas vel maxime legunt, in psalmo x x v i sic eos damnat: Redde illis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt opera domini. Ex huius ipsius domini Christum generatū iri secundum carnem, & ipse Dauid, & alij prophetae annuntiauerunt. Apud Esaiam ita scriptum est: Et erit illa die radix Iesse, & qui exurget prae pari in natione, in eum gentes sperabunt, & erit requies eius in honore. & alio loco: Exiet virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, & requiescet super eum spiritus Dei, spiritus sapientiae, & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiae, & pietatis, & implet eum spiritus timoris Domini. Iesse autem fuit pater Dauid, ex cuius radice ascensurum esse florem, praelocutus est eum scilicet, de quo Sibylla dicit

ἐπιθίσει δ' ἄνθος καθαρὸν-

Item in βασιλειῶν lib.

secundo. Propheta Nathan missus est ad Dauid vocatum Deo templum fabricare: & fuit verbum domini Nathan dicens: Vade, & dic seruo meo Dauid, Haec dicit dominus omnipotens: Non tu aedificabis mihi domum inhabitandam; sed cum impellit fuerint dies tui, et dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, & parabo *semen eius. Haec aedificabit mihi domum in nomine meo; & erigam thronum eius vsque in seculum; et ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium; & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in seculum. Sed haec ut Iudei non intelligerent, illa fuit causa, quod Solomon filius Dauid Deo templum aedificauit, & civitatem, quam de suo nomine Hierosolyma nuncupauit. Itaque ad ipsum, quae à propheta dicta sunt, retulerunt. Solomon autem ab ipso patre suo imperij regimen accepit. Propheta vero de eo loquebantur, qui tum nasceretur, postquam Dauid cum patribus suis requieuisset. Praeterea Solomon

regnum.

imperium perpetuum non fuit. annis enim x l. regnavit. Deinde quod nunquam filius Dei dictus est, sed filius Dauid; & domus, quam aedificauit, non est fidem consecuta, sicut ecclesia, quae est verum templum Dei; quod non in parietibus est, sed in corde, ac fide hominum; qui credunt in eum, ac vocantur fideles. Illud vero Solomonium templum, quia manu factum est, manu cecidit. Denique pater eius in psalmo c x x v i. de operibus filij sui prophetauit hoc modo: Si dominus non aedificauerit domum; in vanum laborauerunt, qui illam aedificauerunt. si dominus non custodierit civitatem; in vanum vigilauit, qui eam custodiuit.

Q V I B V S ex rebus apparet, prophetas omnes denuntiasse de Christo, fore aliquando, ut ex genere Dauid corporaliter natus constitueret aeternum templum Deo, quod appellatur ecclesia; & vniuersas gentes ad religionem Dei veram conuocaret. Haec est domus fidelis, hoc immortalis templum; in quo si quis non sacrificauerit, immortalitatis praemium non habebit. Cuius templi & magni, & aeterni quoniam Christus fabricator fuit; idem, necesse est, habeat in eo sacerdotium sempiternum. Nec potest nisi per eum, qui constituit ad *templum, & ad conspectum Dei perueniri. Dauid in psalmo c i x. id ipsum docet docens: Ante luciferum genui te. Iurauit dominus, & non penitebit eum. tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech. Item in βασιλειῶν lib. primo: Et suscitabo tibi sacerdotem fidelem, qui omnia, quae sunt in corde meo, faciat; & aedificabo ei domum fidelem; & transibit in conspectu meo omnibus diebus. Quis autem futurus esset, cui Deus aeternum sacerdotium pollicebatur, Zacharias etiam nomine posito, apertissime docuit: Et ostendit mihi dominus Deus Iesum sacerdotem magnum stantem ante faciem angelis

XIII

vi. n. 107.

domini, & diabolus stabat ad dextram ipsius, ut aduersaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum: Imperet dominus in te, qui elegit Hierusalem. & ecce titio eiectus ab igne, & Iesus erat indutus vestimentis sordidis, & stabat ante faciem Angeli; & respondit, & dixit ad circumstantes ante faciem ipsius dicens: Atferite vestimenta sordida ab eo; & induite eum tunica talari; & ponite cydarium mundam super caput ipsius; & cooperuerunt eum vestimento; & imposuerunt cydarium mundam super caput eius; & Angelus domini stabat, & testificabatur, ad Iesum dicens: Hac dicit dominus omnipotens; si in viis meis ambulaueris; & praecepta mea seruaeris; tu iudicabis domum meam, & dabo tibi, qui conuersentur in medio horum circumstantium. Audi itaque Iesu sacerdos magnus. Quis non igitur captos mentibus tum fuisse Iudaos arbitreretur, qui cum hac legerent, & audirent, nefandas manus Deo suo intulerunt? Atqui ab eo tempore, quo Zacharias fuit; vsque ad annum quintumdecimum imperij Tibrij Caesaris, quo Christus crucifixus est; prope quingenti anni numerantur siquidē Darij, et Alexandri adoleuit aetate, qui fuerūt nō multo post, quam Tarquinius Superbus exadū est. sed illi rursus eodem modo falsi, deceptiq; sunt, putātes hac de Iesu esse dictū filio Naue; qui successor fuit Moysi; aut de sacerdote Iesu filio Iosedech; in quos nihil congruit eorum, quae propheta narrauit. Non enim sordidati illi vquam fuerunt; cum alter eorum princeps potentissimus fuerit; alter sacerdos: aut perpepsi sunt aliquid aduersi, vt, tanquam titio eiectus ex igne, putarentur. Aut aliquando in conspectu Dei, & Angelorum steterunt; aut propheta de praeteritis loquebatur potius, quam de futuris. Locus est igitur de Iesu filio Dei; vt ostenderet, eum primo in humilitate, & carne esse venturum. Hac enim est vestis sordida; vt pararet templum Deo; & sicut titio igni combu-

reretur; id est, ab hominibus cruciamenta perferret; & ad vltimum extingueretur. Titionem enim vulgus appellat extractum foco torrem semiustum, extinctum. Quomodo autem, & cum quibus mandatis à Deo mitteretur in terram, declarauit spiritus Dei per prophetam, docens futurum, vt cum voluntatem summi patris fideliter, & constanter impleffet; acciperet iudicium, atque imperium sempiternum. Si in viis meis, inquit, ambulaueris, & praecepta mea seruaeris; tu iudicabis domum meam.

Quae fuerint viae Dei, & quae praecepta eius, nec ambiguum, nec obscurum est. Deus enim, cum videret malitiam, & falsorum Deorum cultus per orbem terrae ita inualuisse; vt iam nomen eius ex hominum memoria fuisset pene sublatum (siquidem Iudaei quoque, quibus solis arcanum Dei creditum fuerat; relicto Deo viuo, ad colenda figmenta, irretiti demonum fraudibus aberrassent; nec increpiti per prophetas reuerti ad Deum vellent) vi. n. 108. filium suum legauit ad homines; vt eos conuerteret ab impijs, & vanis cultibus, ad cognoscendum, & colendum Deum verum: item, vt eorum mentes à stultitia ad sapientiam, ab iniquitate ad iustitia opera traduceret. Haec sunt viae Dei; in quibus ambulare eum, praecepit. Haec praecepta, quae seruanda mandauit. ille vero exhibuit Deo fidem. docuit enim quod vnus Deus sit, eumq; solum coli oportere: nec vnquam se ipse Deum dixit: quia non seruasset fidem; si missus, vt Deos tolleret, & vnum assereret; induceret alium, praeter vnum. Hoc erat, non de vno Deo facere praconij; nec eius, qui miserat, sed suum proprium negotium gerere; ac se ab eo, quem illustraturus. illustratū uenerat, separare. Propterea quia tam fidelis extitit, quia sibi nihil prorsus assumpsit, vt mandata mittentis impleret: & sacerdotis perpetui dignitatem, & regis summi honorem, & iudicis potestatem, & Dei nomen accepit.

Quoniam

reuerentia

XV QVONIAM de secunda natiuitate diximus, qui se hominibus in carne monstrauit; veniamus ad opera illa miranda, quæ cum essent cælestis iudicia virtutis, magnum Iudæi putauerunt. Cum primum cœpit adolescere, timens est à Ioanne propheta in Iordane flumine, vt lauacro spirituali peccata non sua, quæ vtique non habebat, sed carnis, quam gerebat, aboleret: vt quemadmodum Iudæos suscepta circumcissione, sic etiam gentes baptismo, id est purificati voris perfusione saluaret. Tunc vox audita de celo est: Filius meus es tu: ego hodie genui te. Quæ vox apud Dauid prædicta inuenitur. & descendit super eum spiritus Dei, formatum in speciem columbæ candidæ. Exinde maximas virtutes cœpit operari, non prestigijs magicis, que nihil veri, ac solidi ostentant; sed vi, ac potestate callesti: qua iam pridem prophetæ nuntiantibus canebantur. Quæ opera tam multa sunt, vt vnus liber ad complectenda omnia satis non sit. Enumerabo igitur illa breuiter, & generatim, sine vlla personarum, ac locorum designatione, vt ad exponendam passionis eius, crucisq; rationem possim peruenire; quod iam dudum festinat oratio. Virtutes eius fuerunt, quas Apollo portentificas appellauit: quod quacunq; iter faciebat, agros, ac debiles, & omni morborum genere laborantes, vno verbo, vnoque momento reddebat incolumes; adeo vt membris omnibus capti, recepti repente viribus roborati, ipsi lectulos suos reportarent, in quibus fuerant paulo ante delati. Claudis vero, ac pedum vitio afflicti, non modo gradiendi, sed etiam currendi dabat facultatem. Tunc quorum cæca lumina in altissimi tenebris erant, eorum oculos in pristinum restituebat aspectum. Murorum quoque linguas in eloquium, sermonemq; soluebat. Item surdorum patefactis auribus insinuabat auditurum: pollutos, ac sparsos maculis, repurgabat. Et hæc omnia non manibus, aut aliqua medela, sed verbo, ac iussione

purificati

facie-

faciebat sicut etiam Sibylla prædixerat.

πάντα λόγῳ πρέπιον πάσαν τε νόσον διεργάσαν.

Nec vtrique nitrum, quod verbo faciebat mirabilia; cum ipse esset Dei verbum, cælesti virtute, ac potestate subnixum. Nec satis fuit, quod vires imbecillis redderet, quod debilibus integritatem, quod ægro & languentibus sanitatem, nisi etiam mortuos suscitaret, velut è somno solutos; ad vitamq; reuocaret. Quæ videlicet tunc Iudæi, demoniaca potētia fieri arguebant: cum omnia sic futura, vt facta sunt, arcane illorum litera continerent. Legebant quippe cum aliorum prophetarum, tum Esaiæ verba dicentis: Confortamini manus resolutæ; & genua debilia consolamini. Qui estis pusilli animi, nolite timere, nolite metueri: dominus noster iudicium retribuet: ipse veniet, & saluos faciet nos. Tunc aperientur oculi caecorum: & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut ceruus; & plana erit lingua mutorū, quia rupta est in deserto aqua, et riuus in terra sitienti. Sed & Sibylla, eadem cecinit. his versibus:

-νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται

καὶ χωλῶν ὄρθουσι ἔσ' ὠκύς καὶ κωφὸς ἀκούσει.

καὶ πολλοὶ βλέψουσ' ἐλαλίοντες.

Ob hæc eius virtutes, & opera diuina, cum magna illum multitudo sequeretur vel debiliū, vel ægorum, vel eorum, qui curandos suos offerre cupiebant, ascendit in montem quendam desertum, vt ibi adoraret vbi cum triduo moraretur, ac fame populus laboraret, vocauit discipulos, quarens, quantos secum cibos gestarent: At illi quinque panes, & duos pisces in pera se habere dixerunt. Afferri ea iussit, ac multitudinem per quinquagenos distributam discumbere. Quod cum discipulis facerent, frangebat ipse panem minutatim; carnemque piscium comminuebat: & utraque in manibus eius augebantur. Et cum apponi illa populo, discipulis imperasset, saturata sunt quinque homi-

num

num millia, & insuper duodecim cophini de residuis fru-
minibus impleri. Quid aut dici, aut fieri potest mirabi-
lius? At id Sibylla futurum cecinerat olim: Cuius verba
tales feruntur:

εἰν ἀρτοῖς ἄμα πέντε, ἢ ἰχθύεσσιν διοῖσιν
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσας,
ἢ τὰ πειρασέοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δῶδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

Quæro igitur quid hic potuerit ars magica moliri, cuius
peritia nihil aliud, quam ad circumscribendos oculos va-
let. Adem se cessurus orandi gratia, sicut solebat, in ma-
rem; præcepit discipulis, ut nauiculâ sumerent, seq̃ præce-
derent. At illi vrgente iam vespere profecti, contrariis vi-
to laborare cœperunt. cûnque iam medium fretum tem-
rent; tum pedibus mare ingressus consecutus est eos, tan-
quam in solido gradiens; non vt poëtæ Orionem mentiu-
tur in pelago incedentem; qui demersa corporis parte, hu-
mero supereminet vndas. Et rursus cum obdormisset in
nauî; & ventus vsque ad extremum periculum san-
cæpisset: excitatus somno, silere ventum protinus iussit,
& fluctus, qui maximi ferebantur, conquiscescere: su-
timque sub verbo eius, tranquillitas insecuta est. Me-
muntur fortasse literæ sanctæ, docentes tantam fuisse in
potestatem, vt imperio suo cogeret ventos obsequi, maria
feruire, morbos cedere, inferos obedire. Quid quòd eadem
Sibylla carminibus suis ante docuerunt? quarum vna, cui-
us supra fecimus mentionem, sic ait:

τοὺς ἀνέμους παύσει τὸ λόγῳ, σρώσει δὲ θάλασσαν
μαινομένην ποσὶν εἰρήνῃ φάσει τε πατήσας.

Et rursus alia, quæ dicit:

κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
ζήσας τεθνηῶτας, ἀπάσεται ἀλγέα πολλοῖς,
ἐκ δὲ μιᾶς πηγῆς ἀετοῦ κόρη εἶσει ἀνδρῶν.

His testimoniis quidā reuicti, solent eò cōfugere, vt aiant,
non esse illa carmina Sibyllina, sed à nostris conficta, atq̃
composita. Quod profecto non putabit qui Ciceronem,
Varronemq̃ legerit, aliosq̃ veteres; qui Erythream Sibyl-
lam, ceterasq̃ commemorant, quarum ex libro ista exem-
pla proferimus, qui auctores ante obierunt, quàm Christus
secundum carnem nasceretur. Verum nō dubito, quin illa
carmina prioribus temporibus pro deliriamētis habita sint,
cum ea nemo tū intelligeret: Denuntiabāt enim mōstruo-
sa quædam miracula: quorum nec ratio, nec tempus, nec
auctor designabatur. Denique Erythraea fore ait, vt dice-
retur insana, & mendax. Ait enim:

— φήσουσι σιβύλλην —

μαινομένην φεύσειαν ἔπαν δὲ γένηται ἅπαντα,

τηνίκα μου μνήμων ποιήσετε κ' ἐκ ἐτι μ' ἕδειξ

μαινομένην φάσει με δεῦ μέγέλοιο προφήτην.

Latuerunt igitur multis seculis; postea vero animaduersa
sunt, quàm Christi natiuitas, et passio patefecit arcana; si-
cut etiam voces prophetarum, quæ cum per annos mille
quingentos, & eò amplius lecta fuissent a populo Iudæo-
rum, nec tamē intellectæ sunt, nisi postquam illis Christus
& verbo, et operibus interpretatus est. Illum enim prophe-
tæ annuntiauerunt: nec vilo modo poterant, quæ illi loque-
bantur, intelligi, nisi fuissent vniuersa completa.

VENIO nunc ad ipsam passionem: quæ velut oppro- xv
brium nobis obiectari solet, quòd & hominem, & ab ho-
minibus insigni supplicio affectum, & excruciatum cola-
mus: vt doceam, eam ipsam passionem ab eo cum magna,
& diuina ratione susceptam; & in ea sola & virtutem,
& veritatem, & sapientiam contineri. Neque enim,
si beatissimus in terra fuisset, & per omnem vitam in
summa felicitate regnasset; quisquam illum sapiens, aut

Deum

diuinitatis
vi. n. 109.

Deum credidisset, aut honore diuino dignum indicasset, quod faciunt veræ religionis expertes: qui caducas & fragilem potentiam, & alieni beneficij bona non tantum suscipiunt, verum etiam consecrant; & scientes, memoria mortuorum deseruiunt, fortunam iam extinctam colentes: quam ne viuam quidem, præsentemque sapientes colendam sibi vnquam putauerunt. Nec enim potest aliquid in rebus terrenis esse venerabile, caloque dignum, sed sola est virtus, sola iustitia, quæ potest verum bonum & caeleste, & perpetuū iudicari, quia nec datur cuiquam nec auferitur. quæ uirtute, ac iustitia quoniam Christus instructus uenit in terram; inuò uero, quoniam ipse uirtus, & ipse iustitia est, descendit, ut eam doceret, hominibus formaret. quo magisterio, ac Dei legatione perfunctus, eam ipsam uirtutem, quam simul & docuit, & fecit, omnibus gentibus & meruit, & potuit Deus credi. eum cum magnus populus ad eum uel ob iustitiam, quam dicebat, uel ob miracula, quæ faciebat, subinde confluere: præcepta eius audiret; & à Deo missum, Dei que filium crederet: tum primores Iudeorum, et sacerdotes irascenti, quod ab eo tanquam peccatores increpabantur, & inuidia deprauati, quod confluente ad eum multitudine contemnerent se, ac deseri uidebant; & (quod caput sceleris illorum fuit) stultitia, & errore cecati, & immemores præceptorum caelestium, ac prophetarum, coierunt aduersum eum; impiūque consilium de eo tollendo, cruciandoque ceperunt: quod propheta multo ante descriperat. Nam & Dauid in principio psalmorum suorum prouidentia spiritu, quantum facinus admissuri essent, beatum esse ait, qui non abierit in consilio impiorum. Et Solomon in illa sapientia, his uerbis usus est: Circuueniamus insulam, quoniam insuauis est nobis, & exprobrat nobis peccata uelut. promittit se scientiam Dei habere; & filium Dei

nominat: factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum: grauis est nobis etiam ad uidentium; quoniam dissimilis est alijs uita illius; & immutata sunt uia illius. tanquam nugaces aestimati sumus ab eo. continet se à uis nostris, quasi ab immūdicis; & præfert nouissima iustorum; & gloriatur, patrem se habere Deum: Videamus ergo si sermones illius ueri sunt; & tentemus quæ uentura sunt illi contumelijs, & tormentis interrogemus eum: ut sciamus reuerentiam illius, & probemus patientiam illius; morte turpissima condemnemus eum. Hac cogitauerunt; & errauerunt. Excacauit enim illos stultitia ipsorum: & nescierunt sacramenta Dei. Nonne ita descripsit nefarium illud consilium ab impijs initum contra Deum, ut plane intersuisse uideatur? Atqui à Solomone, qui hac cecinit, usque ad id tempus, quo gesta res est, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos affingimus, nihil addimus. Habebant hæc, qui secerunt. legebant, in quos hæc dicta sunt. sed & nunc hæredes nominis, ac sceleris illorum hæc & habent; & damnationem suã prophetarum uoce prædictam quotidianis lectionibus personant; nec aliquando in cor suum, quæ pars est & ipsa damnationis, admittunt. Increpiti ergo à Christo sepe Iudæi, exprobrante illis peccata, & iniustitias, & à populo pene deserti, concitati sunt ad eum necandum. Cuius rei audaciam dedit illis humilitas eius: Nam cum legerent, cum quanta uirtute, & claritate filius Dei uenturus esset à calo; Iesum autem cernerent, humilem, quietum, sordidum, informem; non credebant, filium Dei esse; ignorantes, duos eius aduentus à prophetis esse prædictos: Primum in humilitate carnis obscurum. Secundum in fortitudine maiestatis manifestum. De primo Dauid in psalmo septuagesimo primo sic ait: Descendet sicut pluuia in uellus: & orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis, donec extollatur luna: Sic uentura plu-

uia, si descendat in vellus, animaduerti non potest, qui strepitum non facit: ita Christum in terram sine eius, quam suspitione venturum esse dixit, vt instituta doceret, & pacem. Esaias quoque ita tradidit: Domine quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui reuelatum est? Annuntiauius coram ipso sicut pueri, et sicut radix in tenui stitenti. non est figura eius, neque claritas: et vidimus illum, & non habuit figuram, neque decorem; sed figura eius, sicut honore, & deficiens præter ceteros homines. homo in plagam positus est, sciens ferre imbecillitatem, quia auersus est, & non est computatus. Hic peccata nostra portat, & promissis hic dolet: & nos putauimus, ipsam esse in dolore, & in plaga, & in vexatione. Ipse autem vulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra. doctrina pacis nostra super illum. liuore eius nos sanati sumus. Omnes sicut oves errauimus: & Deus tradidit illam pro peccatis nostris: Et Sibylla eodem modo locuta est:

οἰκτρος, ἀπυθ, ἀμορφος ἐν οἰκτροῖς ἐλατῶσι δάει.
Propter hanc humilitatem, Deum suum non agnoscentis inierunt consilium detestandum, vt priuarent eum vitam, qui, vt eos viuificaret, aduenerat.

XVII

SED ira, atque inuidia sua, quam in cordibus susceperant, intrinseca malitia, causas præsebant, qui legem Dei per Moysen datam solueret; id est, quod sabbatum non vacaret, operans in salutem hominum; quod circumcisionem vacue faceret; quod abstinentiam suilla carnis non ferret. In quibus rebus Iudæica religionis sacramenta consistunt. Ob hæc itaque cætera pars populi, quæ non dicitur ad Christum secesserat, a sacerdotibus incitabatur, vt impiam inuicem caret, quod legem Dei solueret; cum hoc ille non suo iudicio, sed ex Dei voluntate, & secundum prædicta sacramenta prophetarum: Michæas enim nouam legem daturum denuntia-

uit hoc modo: Lex de Syon proficiet, & sermo dominus ex Hierusalẽ; & iudicabit inter plurimos populos, et reuincet, et deliget validas nationes. Illa enim prior lex, quæ per Moysen data est; non in monte Syon, sed in monte Oreb data est: quam Sibylla, fore vt à filio Dei solueretur, ostendit:

ἀλλ' ὅτε ταύτ' ἐν ἅπαντα τελειωθῆ ἄπες εἶπον
εἰς αὐτὸν πᾶς λύσει νόμου.

Sed & ipse Moyses, per quem datam sibi legem dum pertinaciter tueretur, exciderunt à Deo, & Deum non agnouerunt; prædixerat, fore, vt propheta maximus mittatur, à Deo, qui sit supra legem; qui voluntatem Dei ad homines perferat. In Deuteronomio ita scriptum reliquit: Et dixit dominus ad me: prophetam excitabo eis de fratribus eorum, sicut te; & dabo verbum meum in os eius: & loquetur ad eos ea, quæ præcepero ei: & quisquis non audierit ea, quæ loquetur propheta ille in nomine meo, ego vindicabo in eum. Denuntiavit scilicet dominus per ipsum legiserum, quod filium suum, id est, viuam, præsentemque legem missurus esset; & illam veterem per mortalem datam soluturus, vt denuo per eum, qui esset æternus, legem sanciret æternam. Item de circumcisione soluenda Esaias ita prophetauit: Hæc dicit dominus viris Iudæ, qui inhabitant Hierusalem. Renouate inter vos nouitatem: & ne seminaueritis in spinis. Circumcidite vos Domino Deo vestro; & circumcidite præputium cordis vestri, ne exeat ira mea sicut ignis, & exurat, & non sit qui extinguat. Item Moyses ipse: In nouissimis diebus circumcidet dominus cor tuum ad dominum Deum tuum amandum. Item Iesus Naue successor eius: Et dixit dominus ad Iesum: Fac tibi cultellos petri nos nimis acutos, & sede, & circumcide secundo filios Israel. Secundam circumcisionem futuram esse dixit, non carnis; sicut fuit prima, quæ etiam nunc Iudæi vtuntur; sed cordis, ac spiritus, quam tradidit Christus, qui verus Iesus fuit.

Non enim propheta sic ait: Et dixit Iesus ad me, sed ad Iesum; ut ostenderet quod non de eo loqueretur, sed de Christo, ad quem tunc Deus loquebatur. Christi enim figuram gerebat ille Iesus: qui cum primum Aufes vocaretur, Moses futura presenties, iussit eum Iesum Vocari; ut quoniam dux militia delectus esset aduersus Amalech, qui oppugnat filios Israel, & aduersarium debellaret per nominis figuram, & populum in terram promissionis induceret. Et iccirco etiam Mosi successit; ut ostenderet, nouam legem per Christum Iesum datam, veteri legi successuram, qua data per Mosem fuit. Nam illa carnis circuncisio carni utique ratione; quia si Deus id vellet, sic a principio formasset hominem, ut preputium non haberet. sed huius secundae circuncisionis figura erat, significans, nudandum esse pectus, id est, aperto, & simplici corde oportere nos viuere: quoniam pars illa corporis, quae circunciditur, habet quandam similitudinem cordis, & est pudenda. Ob hanc causam Deus nudari eam iussit; ut hoc argumento nos admoneret, ne inuolutum pectus haberemus, id est, ne quid pudendum facinus intra conscientiae secreta velemus. Hac est cordis circuncisio, de qua propheta loquuntur, quam Deus a carne mortali ad animam transtulit, quae sola mansura est. Volens enim vita, ac saluti nostrae per aeterna sua pietate consulere, poenitentiam nobis in illa circuncisione proposuit, ut si cor nudauerimus, id est, si peccata nostra confessi, satis Deo fecerimus, veniam consequamur; quae contumacibus, & admissa sua celantibus denegatur ab eo, qui non faciem, sicut homo, sed intima, & aeterna pectoris intuetur. Eodem spectat etiam carnis uulua interdictio; a qua cum eos abstinere Deus iussit, id potissimum uoluit intelligi; ut se a peccatis, atque immunditiam abstinerent. Est enim lutulentum hoc animal, & immundum; nec unquam calum aspicit, sed in terra toto & corpore

part

pore & ore proiectum, ventri semper, & pabulo seruit; nec ullum alium, dum uiuit; praestare usum potest, sicut cetera animantes; quae vel sedendi vehiculum praebent; vel in cultibus agrorum iuuant; vel plaustra collo trahunt; vel onera tergo gestant; vel indumentum exuuiis suis exhibent; vel copia lactis exuberant; vel custodiendis domibus inuigilant. Interdixit ergo, ne porcina carne uterentur, id est, ne vitam porcorum imitarentur, qui ad solam mortem nutriuntur; ne ventri, ac voluptatibus seruietes, ad faciendam iustitiam inutiles essent, ac morte afficerentur. Item ne se foedis libidinibus immergerent, sicut sus, quae se ingurgitat caeno: vel ne terrenis seruiant simulachris, ac se luto inquinent. luto enim se oblinunt, qui Deos, id est, qui lutum, terramque venerantur. sic uniuersa praecipua Iudaicae legis ad exhibendam iustitiam spectant, quoniam per ambagem data sunt; ut per carnalium figuram spiritualia noscerentur.

CUM igitur ea, quae Deus fieri uoluit, quaeque per prophetas suos multis seculis ante praedixit, Christus imple-ret; ob ea incitati, & diuinas literas nescientes, coierunt, ut Deum suum condemnarent. Quod cum sciret futurum; ac subinde diceret, oportere se pati, ac interfici pro salute multorum; secessit tamen cum discipulis suis; non ut uita-ret, quod necesse erat perpeti, ac sustinere; sed ut ostende-ret, quod ita fieri oporteat in omni persecutione, ne sua quis culpa incidisse uideatur: ac denuntiauit fore, ut ab uno eorum proderetur. Itaque Iudas premio illectus tradidit eum Iudaeis. At illi comprehensum, ac Pontio Pilato; qui tum legatus Syriam regebat, oblatum, cruci affigi postulauerunt; obuiantes ei nihil aliud, nisi quod diceret se filium Dei esse, & regem Iudaorum: item quod dixerat: Si solueritis hoc templum, quod aedificatum est annis XLVI. XL

P 3

ego

ego illud in triduo sine manibus suscitabo; significans, breui futuram passionem suam; & se à Iudæis interfectum, tertio die resurrecturum. Ipse enim erat verum Dei templum. Has voces eius tanquam infaustas, & impia insectabantur. Quæ cum Pilatus audisset, & ille in defensionem sui nihil diceret; pronuntiavit, nihil in damnatione dignum videri. At illi iustissimi accusatores cum populo, quem incitauerant, succlamare cœperunt, & crucem eius violentis vocibus flagitare. Tum Pontius & illorum clamoribus, & Herodis tetrarchæ instigatione, intuentis ne regno pelleretur, victus est. Nec tamen ipse sententiam protulit, sed tradidit eum Iudæis, ut ipsi de illo secundum legem suam iudicaret. Duxerunt ergo eum squalidius verberatum; & prius quam cruci affigerent, illustrunt: indutum enim coloris puniceæ veste, ac spinis coronatum, quasi regem salutauerunt; & dederunt ei cibum salis; & miscerunt ei acetum in potionem. Post hæc, conspuerunt faciem eius, et palmis ceciderunt. Cumque ipsi carnifices de vestimentis eius contenderent, sortiti sunt inter se de tunica, & pallio. Et cum hæc omnia fierent, nullam vocem ex ore suo, tanquam si mutus esset, emisit. Tum suspenderunt eum inter duos noxios medium, qui ob atrocitiam damnati erant; crucisque affixerunt. Quid ego hic in tanto facinorose deplorem? aut quibus verbis tantum nefas cōquerar? Non enim Gauianam crucem describimus, quam M. Tul. uerba eloquentia sua neruis, ac viribus, velut effusus totius ingenij fontibus prosecutus est; facinus indignum esse proclamans, ciuem Romanum contra omnes leges in crucem esse sublatum. Qui quamuis innocens fuerit, & illo supplicio indignus, mortalis tamē, & ab homine scelesto, qui iustitiam ignoraret, affectus est. Quid de huius crucis indignitate dicemus, in qua Deus à cultoribus Dei suspensus est, atque suffixus? Quis tam facundus, & tanta rerum, ver-

borumque

borumque copia instructus existeret: qua oratio tantæ affluentia ubertate decurrens, ut illam crucem merito deploret; quam mundus ipse, & mundi tota elementa luxerunt: Hæc autem sic futura fuisse, & prophetarum vocibus, & Sibyllinis carminibus denuntiatus est. Apud Esaiam ita scriptum inuenitur: Non sum contumax, neque contradicō: dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas: faciem autem meam non auerti à sœditate sputorum. Similiter Dauid in psalmo xxxiiii. Congregata sunt super me flagella, & ignorauerunt: dissoluti sunt, nec cōpuncti sunt: tentarunt me, et deriserunt derisu: & striderunt super me dentibus suis. Sibylla quoque eadem futura monstrauit:

εἰς ἀνόμιμα χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕπερον ἤξει,
δάσους δὲ θεῶν βασιλείαται χερσὶν ἀνάγκοις,
καὶ σόμασιν μιαιφύτοι τὰ πύσματα φερμακόντα,
δάσει δ' εἰς μάστιγας ἀπλῶς ἀγνὸν τότε νότον.

Item de silentio eius, quod vsque ad mortem pertinaciter tenuit, Esaias iterum sic locutus est: Sicut ouis ad immolandum ductus est; & sicut agnus coram tondentibus se sine voce, sic non aperuit os suum. Et Sibylla supradicta:

καὶ κολαρίζομεν σιγήσει, μή τις ἐπιγνώ
τις λόγος, ἢ πῶθεν ἠλθεν ἵνα φημιένοι καλήση,
καὶ σέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθιον.

De cibo vero, et potu, quem, antequam eum figerent, illi obtulerunt, Dauid in psalmo lxxviii. sic ait: Et dederunt in escam meam fel: & in siti mea potum mihi dederunt acetum. Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata est:

εἰς δὲ τὸ βρώμα χολὴν καὶ εἰς δάψαν ὄξος ἐδώκαν
τῆς ἀφιλοξενίας ταύτης δειξούσι τρεῖς αἰῶνες.
Ἐταῖα Sibylla Iudeam terram his versibus increpat:
αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν ἐκ ἐκρήσας
παίζοντ' ἐν θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλὰ καὶ ἀκάνθους,
ἐσρέψας σερᾶν φε φοβερὴν τε χολὴν ἐκέστας.

Fore autem ut Iudaei manus inferrent Deo suo, eumque inter-
 ficerent, testimonia prophetarum hac antecesserunt.
 Apud Esdram ita scriptum est: Et dixit Esdras ad popu-
 lum: Hoc pascha Saluator noster est, & refugium no-
 strum. cogitate, & ascendat in cor vestrum, quoniam ha-
 bebimus humiliare eum in signo: & post hac sperabimus
 eum, ne deseratur hic locus in aeternum tempus, dicit do-
 minus Deus virtutum. Si non credideritis ei, neque exau-
 dieritis annuntiationem eius, eritis derisio in gentibus.
 Unde apparet, Iudaos nullam aliam spem habere, nisi
 abluerint a sanguine, ac sperauerint in eum ipsum, quem
 necauerunt. negauerunt Esdras quoque facinus eorum designat, & di-
 cit: In humilitate eius iudicium sublatum est. Natiuita-
 tem eius quis enarrabit? quoniam auferetur a terram
 eius: a facinoribus populi mei adductus est ad mortem. &
 dabo malos pro sepultura eius, & diuites pro morte eius.
 quia facinus non fecit, neque insidias ore suo locutus est.
 Propterea ipse consequetur multos, & fortium diuina
 spolia: propterea quod traditus est ad mortem, & interse-
 timorosus deputatus est: & ipse peccatum multorum pro-
 tulit: & propter facinora illorum traditus est. Dauid que-
 que in psalmo x c i i i. Captabunt in animam iusti: &
 sanguinem innocentem condemnabunt: & factus est mihi
 dominus in refugium. Et Hieremias: Domine signifi-
 ca mihi, & cognoscam. tunc vidi meditationes eorum: egre-
 cut agnus sine macula per ductus sum ad victimam: in me
 cogitauerunt cogitationem, dicentes: Venite, mittamus li-
 gnum in panem eius; & eradamus e terra vitam eius: &
 nomen eius non erit in memoria amplius. Lignum autem
 crucem significat, & panem corpus eius: quia ipse est
 panis, et vita hominum, qui credit in carnem, quam porta-
 uit, et in cruce, in qua pependit. De qua tamen apertius ipse
 Moses in Deuteronomio ita predicauit: Et erit pendens
 vita

vita tua ante oculos tuos: & timebis die, ac nocte: & non
 credes vita tuae. Idem rursus in Numeris: Non quasi homo
 Dominus suspēditur; neque quasi filius hominis minas pa-
 titur. Zacharias etiam sic tradidit: Et intuebuntur in me,
 quem transfixerunt. Item Dauid in psalmo x x i: Effode-
 runt manus meas, & pedes meos: dinumerauerunt omnia
 ossa mea: ipsi autem contemptati sunt, & viderunt me:
 diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam
 sortem miserunt. Quae utique Propheta non de se locutus
 est. Fuit enim rex, & nunquam perpeffus est illa. Sed spi-
 ritus Dei per eum loquebatur, qui fuerat illa passurus post
 annos mille & quinquaginta. Tot enim colliguntur anni a
 regno Dauid vsq; ad crucem Christi. Sed & Solomon fi-
 lius eius, qui Hierosolyman condidit, eam ipsam perituru-
 ram esse in ultionem sanctae crucis, prophetauit: Quod si
 auertimini a me, dicit Dominus, & non custodieritis veri-
 tatem meam: reiiciam Israel a terra, quam dedi illis: &
 domum hanc, quam aedificauit illis in nomine meo, proi-
 ciam illam ex omnibus: & erit Israel in perditionem, &
 in opprobrium populo; & domus hac erit deserta, & om-
 nis, qui transibit per illam, admirabitur, & dicit: Propter
 quam rem fecit Dominus terra huic, & huic domui hac
 mala? Et dicent: Quia reliquerunt dominum Deum suum,
 & persecuti sunt regem suum dilectissimum Deo; & cru-
 ciauerunt illum in humilitate magna; propter hoc impor-
 tauit illis Deus mala hac.

QVI D amplius iam de facinoribus Iudeorum dici po-
 test, quam excacatos tum fuisse, atque insanabili furore
 correptos; qui hac quotidie legentes neque intellexerunt;
 neque quin facerent, cauere potuerunt? Suspensus igitur,
 atque affixus exclamauit ad Dominum voce magna, &
 vltro spiritum posuit. Et eadem hora terramotus factus
 est.

est. Et velum templi, quod separabat duo tabernacula, scissum est in duas partes; & Sol repente subductus est, & ab hora sexta vsque in nonam tenebrae fuerunt. Quae re Amos propheta testatur: Et erit in illo die dicit Dominus, occidet Sol meridie; & obtenebrabitur dies lucis; et conuertam dies festos vestros in luctum, & caetera vestra in lamentationem. Item Hieremias: Exterrita est, quae paruit, & tedit anima; & occidit Sol ei, cum adhuc medius dies esset; confusa est, & maledicta; reliquos eorum in gladium dabo, in conspectu inimicorum eorum; & Sibylla:

ναού δ' ἐ χειρὶστέται πέτασμα, καὶ ἡματι μωσφ
νυξ ἔσαι σκοτώσα πελώριον ἐν τεισιν ὄρασι.

Cum haec facta essent, ne prodigium quidem caelestibus facinus suum intelligere quierunt. Sed quoniam praedixerat se tertio die ab inferis resurrecturum, metuentes, ne à discipulis surrepto, & amoto corpore, vniuersi resurrexissent eum, crederent, & fieret multo maior in plebe confusio; detraxerunt eum cruci; & conclusum in monumento firmiter militari custodia circumdederunt.

Verum tertio die ante lucem terramotu facto, repente patefactum est sepulchrum; & custodibus, quos attonitos obstupescerat pauor, nihil videntibus, integre è sepulchro, ac viuus egressus, in Galileam profectus est, ut discipulos suos quareret: in sepulchro vero nihil reperiunt, nisi exuuiæ, quibus conuolutum corpus inclusant. Illum autem apud inferos non remansurum, sed die tertio resurrecturum, propheta cecinerant. Dauid in psalmo xv. Non derelinques animam meam apud inferos; putabis sanctum tuum videre interitum. Item in tertio: Ego dormiui, & somnum cepi, & resurrexi; quoniam dominus auxiliatus est mihi. Oseas quoque primus x i. prophetarum de resurrectione eius testificatus est: Hic filius meus sapiens, propter quod nunc resistet in contributione fi-

liorum

liorum suorum; & de manu inferorum eruiam eum. Vbi est iudicium tuum mors, aut vbi est aculeus tuus? Idem alio loco. Viuificabit nos post biduum die tertio. Et ideo Sibylla, impositurum esse morti terminum dixit post triidui somnum:

καὶ θάνατον μοίραν τελέσει τρίτον ἡμῶν ἡβώσας,
καὶ τὸτ' ἀποφθιμένον ἀναδείξας εἰς φάος ἡξεί
πρωῶτος ἀνεσάστος κλητῆς ἀρχὴν ὑποδείξας.

Vitam enim nobis acquisiuit morte superata.

Nulla igitur spes alia consequenda immortalitatis homini datur, nisi crediderit in eum; & illam crucem portantem, patientiamque suscepit.

PROFECTVS ergo in Galileam (noluit enim se xx
Iudæis ostendere, ne adduceret eos in penitentiam, atque impios resanaret) discipulis iterum congregatis, scripturae sanctae literas, id est, prophetarum arcana patefecit; quæ ante, quam pateretur, perspicere nullo modo poterant; quia ipsum, passionemque eius annuntiabant. Idcirco Moses, & iidem ipsi propheta, legem, quæ Iudæis data erat, testamentum vocant; quia nisi testator mortuus fuerit, nec confirmari testamentum potest, nec sciri quid in eo scriptum sit; quia clausum, et obsignatum est. Itaque, nisi Christus mortem suscepisset; aperiri testamentum, id est, reuelari, & intelligi mysterium Dei non potuisset. Verum scriptura omnis in duo testamenta diuisa est. Illud, quod aduentum Domini, passionemque, antecessit, id est, lex, & prophetae; vetus dicitur. Ea vero, quæ post resurrectionem eius scripta sunt, nouum testamentum nominatur. Iudæi veteri virtutur, nos nouo, sed tamen diuersa non sunt, quia nouum veteris adimpletio est, & in vitroque idem testator est Christus; qui pro nobis morte suscepta, nos heredes regni aeterni fecit, abdicato, & exheredato populo Iudæorum; sicut Hieremias propheta testatur,

testatur, cum loquitur talia: Ecce dies veniunt dicit Dominus, & consumabo domum Israel, & domum Iuda testamentum nouum; non secundum testamentum, quod disposui patribus eorum, in die, qua apprehēdi manum eorum, ut educerē illos de terra Aegypti; quia ipsi non perseverauerunt in testamēto meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. In alio loco similiter ait: Dereliqui domum meam: dimisi hereditatem meam in manus inimicorum eius. Facta est hereditas mea mihi, sicut leo in filia: dedit ipsa super me vocem suam; ideo odi eam. cum sit hereditas eius, caeleste regnum; non vitio, ipsam hereditatem se dicit odisse, sed heredes, qui aduersum eum ingrati, & impij extiterunt. Facta est, inquit, mihi hereditas mea, sicut leo; id est praeda, & deuoratio, factum hereditibus meis, qui me immolauerunt sicut pecus. dedit super me vocem suam, id est, sententia: aduersus me mortis, crucisq; dixerunt. Nam quod superius ait, consumaturum se domum Iuda testamentum nouum; ostendit, vetus illud testamentum, quod per Moysen est datum, non fuisse perfectum; id autem, quod per Christum dari haberet, consumatum fore. Domum autem Iuda, & Israel non vtiq; Iudeos significat, quos abdicauit: sed nos, qui ab eo conuocati ex gentibus, in illorum locum adoptione successimus, & appellamur filij Iudaorum, quod declarat Sibylla cum dicit:

Ἰουδαίων μακάρων θεῶν γένος ἔσπεριότατον.

Quod autem futurum esset id genus, Esaias docet; apud quem pater summus ad filium loquitur, dicens: Ego dominus Deus vocavi te in iustitiam; & tenebo manum tuam, & confirmabo; & dedi te in testamentum generis mei, in lucem gentium, aperire oculos caecorum, producere ex vinculis alligatos, & de domo carceris sedentes in tenebris. Cum igitur nos antea tanquam caeci, & tanquam carceri stultitiae inclusi sederemus in tenebris, ignorantes Deum,

&

& veritatem; illuminati ab eo sumus, qui nos testamento suo adoptauit; & liberatos malis vinculis, atque in lucem sapientiae productos, in hereditatem regni caelestis asciuit.

ORDINATA vero discipulis suis euangelica, ac nominis sui praedicatione, circumfudit se repete nubes, eumq; in caelum sustulit, quadragesimo post passionem die; sicut Daniel fore ostenderat, dicens: Et ecce in nubibus caeli venit filius hominis veniens, vsque ad vetustum dierum peruenit. Discipuli vero per provincias dispersi, fundamenta Ecclesiae vbique posuerunt: facientes & ipsi nomine magistri Dei magna, & pene incredibilia miracula; quia discedens instruxerat eos virtute, ac potestate, qua posset noua annuntiationis ratio fundari, & confirmari: sed & futura aperuit illis omnia; quae Petrus, & Paulus Romae praedicauerunt; & ea praedicatio in memoriam scripta permansit; in qua cum multa alia miracula, tum etiam hoc futurum esse, dixerunt; ut post breue tempus inmitteret Deus regem, qui expugnaret Iudaeos, & ciuitates eorum solo adaequaret, ipsos autem fame, sitiq; confectos obsideret. Tum fore, ut corporibus suorum vescerentur, & consumerent se inuicem. Postremo ut capti venirent in manus hostium; & in conspectu suo vexari acerbissime coniuges suas cernerent; violari, ac prostitui virgines; diripi pueros; allidi paruulos; omnia denique igni, ferroq; vastari; captiuos in perpetuum terris suis exterminari; eo quod exultauerint super amantiissimum, & probatissimum Dei filium. Itaque post illorum obitum, cum eos Nero interemisset, Iudaorum nomen, & gentem Vespasianus extinxit; fecitq; omnia, quae illi futura praedixerant.

CONFIRMATA sunt (ut opinor) quae falsa, & incredibilia putantur ab iis, quos vera caelestium literarum doctrina

xxii

doctrina nō imbuat: sed tamē vt refellantur à nobis etiam illi, qui nimium non sine malo suo sapiunt, rebusq; diuini fidem detrahunt; argumentis quoq; illorum coarguamus errorem; vt tandem aliquando peruideant ita fieri oportuisse, sicut nos ostendimus factum. Et quanquam apud nos iudices satis habeant firmitatis vel testimonia sine argumētis, vel argumenta sine testimoniis; nos tamen nō contenti alterutro sumus, cū suppetat nobis vtrūq; ne cui peruerse ingenioso aut non intelligendi, aut contra disserendi locum relinquamus. Negant fieri potuisse, vt natura immortalis quicquam decederet. Negant deniq; deo dignum, vt homo fieri vellet, seque infirmitate carnis oneraret; vt passionibus, vt dolori, vt morti seipse subiceret: quasi non facile illi esset, citra corporis imbecillitatem, se hominibus ostenderet, eosq; iustitiam doceret (siquidem id volebat) maiore auctoritate vt * profesi Dei. Tunc enim cunctis fuisse præceptis celestibus parituros: si ad ea virtus, ac potestas Dei præcipientis accederet. Cur igitur (aiunt) ad docendos homines non vt Deus venit? Cur se tam humilem, imbecillemq; constituit; vt ab hominibus & contemni, & pœna affici possent? cur vim ab imbecillis, et mortalibus passus est? cur non manus hominum aut virtute repulit, aut diuinitate vitauit? cur non maiestatem suam sub ipsa salutem morte patefecit? sed vt inualidus in iudicium ductus est; vt nocens damnatus; vt mortalis occisus. Refutabo hæc diligenter, nec quenquam patiar errare. Illa enim magna, & mirabili ratione sunt facta. * quæ quicumque perceperit, non tantum mirari desinet, Deum ab hominibus esse cruciatum; verum etiam facile peruidebit, ne Deum quidem potuisse credi, si ea ipsa, quæ arguit, facta non essent.

præceptis.
vi. n. 110.

quam.

XXIII

QUICVNQVE præcepta dat hominibus, ac vitæ, moresq; fingit aliorum; quæro, debeatne ipse facere, quæ præcipit,

præcipit, an non debeat? Si nō fecerit, soluta præcepta sunt. Si enim bona sunt, quæ præcipiuntur; si vitam hominum in optimo statu collocat; non se debet ipse præceptor à numero, cætuq; hominū segregare, inter quos agit; & ipsi eodem modo viuendum est, quo docet esse viuendum; ne si aliter vixerit, ipse præceptor suis fidem detrahatur; leuioremque doctrinam suam faciat, si re ipsa resoluatur, quod verbis nātatur astruere. Vnusquisque enim, cum audit præcipientem, non vult imponi sibi necessitatem parendi; tanquam sibi ius libertatis adimatur. * respondebit itaq; doctore hoc modo: Non possum facere, quæ iubes, quoniam sunt impossibilia. Vetas me irasci; vetas cupere; vetas libidine commoueri; vetas dolorem; vetas mortem timere: sed hoc adeo contra naturam est, vt his affectibus animalia vniuersa subiecta sint; vel si adeo putas repugnari posse naturæ; tu ipse quæ præcipis, fac vt sciam, fieri posse. Cum autem ipse nō facias; quæ insolētia est, vt homini libero imponere velis leges; quibus ipse non pareas? Prius discite, qui docet; & ante quam mores aliorum corrigas, tuos corrige. Quis negat iustam esse hanc responsonem? quin etiam in contemptum veniet huiusmodi doctor, & deludetur vicissim; quia videbitur & ipse deludere. Quid ergo faciet ille præceptor, si hæc ei fuerint opposita? quomodo adimet excusationem contumacibus; nisi vt presentibus factis doceat, possibilia se docere? Inde euenit, vt philosophorum præceptis nullus obtemperet. Homines enim malunt exempla, quam verba; quia loqui facile est, præstare difficile. Vtinamque tam multi bene facerent, quam multi loquuntur bene. Sed qui præcipiunt, nec faciunt; abest ab iis fides. Et si homines fuerint, contemnetur, vt leues; si Deus, opponetur ei excusatio fragilitatis humana. Superest, vt factis verbis firmetur, quod philosophi facere nequeunt: itaq; cum ipsi præceptores vincantur affectibus, quos vinci prædicat oportere: nemi-

respondet.

qui.

neminem possunt ad virtutem, quam falso pradicant, eru-
 dire, ob eamq; causam putant, neminem adhuc perfectum
 existit. *esse sapientem; id est, in quo summa doctrina, ac scientia
 summa virtus, & perfecta iustitia consenserit. quod qui-
 dem verum fuit. Nemo enim post mundum conditum ta-
 li existit, nisi Christus; qui & verbo sapientiam tradidit,
 & doctrinam presentis virtute firmavit.

XXIIII

AGE nunc consideremus, an doctor è celo missus, pos-
 sit non esse perfectus. Non dum de hoc loquor, quem vi-
 nisse à Deo negant. Fingamus aliquem de celo esse mit-
 tendum; qui vitam hominum, rudimētis virtutis instituat,
 & ad iustitiam formet. Nemini dubium potest esse, quin
 is doctor, qui calitus mittitur, tam scientia sit rerum om-
 nium, quam virtute perfectus; ne nihil inter caelestem, ter-
 renumq; differat. Nam in homine interna, & propria do-
 ctрина esse nullo pacto potest. Nec enim mens terrenis vi-
 sceribus inclusa, & tabe corporis impedita, aut compre-
 hendere per se potest, aut capere veritatem, nisi aliunde
 doceatur. Et si maxime possit; summam tamen virtutem
 capere nequeat, & omnibus vitiis resistere, quorum mate-
 ria in visceribus continetur. Eo fit, vt terrenus doctor per-
 fectus esse non possit. At vero caelestis, cui scientiam divi-
 nitas, virtutem immortalitas tribuit; in docendo quoque,
 sicut in ceteris, perfectus, et cōsummatas sit necesse est. At
 id omnino fieri non potest, nisi mortale sibi corpus assu-
 mat. cur autem fieri non possit, ratio clara est. Nam si
 veniat ad homines, vt Deus; vt omittam, quod mortali
 oculi claritatem maiestatis eius conspiciere, ac sustinere
 non possunt; ipse certe Deus virtutem ducere non poterit;
 quia expers corporis non faciet, quæ docebit; ac per hoc do-
 ctрина eius, perfecta non erit. Alioqui si summa virtus est,
 dolorem patienter pro iustitia, officioq; perferre, si virtus
 est,

est, mortem ipsam & intentatā non metuere, & illatam
 fortiter sustinere: debet ergo doctor ille perfectus & doce-
 re ista praeipiendū, & confirmare faciendo: quia qui dat
 praecepta viuendi, amputare debet omnium excusatio-
 num vias; vt imponat hominibus parendi necessitatem,
 non vi aliqua, sed pudore; et tamē libertatem relinquat; vt
 & praeium sit constitutum parentibus, quia poterant
 non parere, si vellent: & non parentibus poena; quia pote-
 rant parere, si vellent. Quomodo ergo poterit amputari
 excusatio, nisi vt qui docet, faciat quæ docet; & sit quasi
 praeuius; & manum porrigat secuturo? quæ admodum autē
 potest facere quæ docet. si non sit similis ei quem docet? nā
 si nulli subiectus sit passioni, potest ei docenti homo sic re-
 spondere: Volo equidem non peccare, sed vincor; indutus
 sum enim carne fragili, & imbecilla; hac est, quæ concupi-
 scit, quæ irasci, quæ dolet, quæ mori timet. Itaq; ducor in-
 uitus; & pecco, non quia volo, sed quia cogor. Sentio me et
 ipse peccare, sed necessitas fragilitatis impellit: cui repu-
 gnare nō possum. Quid ad hac respondebit praeceptor ille iusti-
 tiae? quomodo refutabit, ac redarguet hominē, qui delictis
 suis excusationē carnis obiēdet, nisi et ipse carne fuerit in-
 dutus; vt ostendat, etiā carnē posse capere virtutē? Contu-
 macia enim redargui nō potest, nisi exemplo. Nā habere
 non possunt, quæ doceas, firmitatē, nisi ea prior feceris; quia
 natura hominū procliuus in vitia, videri vult non modo cū
 venia, sed etiam cum ratione peccare. Oportet magistrū,
 doctoremq; virtutis, hominum simillimum fieri; vt vincen-
 do peccatum, doceat hominem, vinci ab eo posse peccatum.
 Si vero sit immortalis; exemplum proponere homini nullo
 modo potest. Existet enim constans aliquis, ac dicit: Tu
 quidē non peccas, quia liber es ab hoc corpore; non concupi-
 scis, quia immortali nihil est necessarium. Mibi vero mul-
 tis rebus opus est, vt tuear hanc vitam. Mortem non times;
 quia

quia valere in te non potest. Dolorem contemnis; quia nullam vim pari potes. At ego mortalis virumque timeo; quia cruciatus mihi gravissimos inferunt, quos tolerare carnis infirmitas non potest. Doctor utaque virtutis etiam hanc excusationem debuit hominibus auferre; ne quis, quod peccat, necessitati potius ascribat, quam culpa sua. Ergo ut perfectus esse possit, nihil ei debet opponi ab eo, qui docendus est: ut si forte dixerit, impossibilia precipis; respondeat, ecce ipse facio. At ego carne indutus sum, cuius est peccare proprium. Et ego, eandem carnem gero; et tamen peccatum in me non dominatur. Mihi opes contemnere difficile est, quia inter non potest in hoc corpore. Ecce et mihi corpus est, et tamen pugno contra omnem cupiditatem. Non possum pro iustitia nec dolorem ferre, nec mortem; quia fragile sum. Ecce et in me dolor, ac mors habet potestatem; et ea ipsa, qua times, vinco; ut victorem te faciam doloris, ac mortis. Prior vado per ea, qua sustineri non posse, pretendis; precipientem sequi non potes, sequere antecedentem. Sublata est hoc modo omnis excusatio; et fateri hominem necesse est, sua culpa iniustum esse, qui doctorem virtutis, et eundem ducem non sequatur. Vides ergo quanto perfectior sit mortalis doctor, quia dux esse mortali potest, quam immortalis; quia patientiam docere non potest, qui subiectus passionibus non est. Nec hoc tamen eo pertinet, ut hominem Deo praeferamus; sed ut ostendam, neque hominem perfecta doctrina esse posse, nisi sit idem Deus; ut auctoritate celesti necessitatem parendi, hominibus imponat; neque Deum, nisi mortali corpore induatur; ut praecepta sua factis adimplendo, ceteros parendi necessitate constringat. Liquido ergo apparet, eum, qui vita dux, et iustitia sit magister, corporalem esse oportere, nec aliter fieri posse, ut si illius plena et perfecta doctrina, habeatque radicem, et fundamentum, stabiliusque apud homines, ac fixa permanent

ipsum

ipsum autem subire carnis, ac corporis imbecillitatem; virtutemque in se recipere, cuius doctor est; ut eam simul et verbis doceat, et factis. Item, subiectum esse morti, et passionibus cunctis; quoniam et in passione toleranda, et in morte subeunda, virtutis officia versantur, qua omnia, ut dixi, consumatus doctor perferre debet, ut doceat posse perferri.

DISCANT igitur homines, et intelligant, quare XXV
Deus summus, cum legatum, ac nuntium suum mitteret, ad erudiendam praeceptis iustitiae suae mortalitatem, mortali voluerit eum carne indui, et cruciату affici, et morte multari. Nam cum iustitia nulla esset in terra; doctorem misit, quasi viam legem; ut nomen, ac templum novum conderet; ut verum, ac primum cultum per omnem terram, et exemplo seminaret. Sed tamen, verum certum esset, a Deo missum; non ita illum nasci oportuit, sicut homo nascitur, ex mortali utroque coeetus; sed ut appareret, etiam in homine illum esse caelestem creatum sine opera genitoris. Habebat enim specialem patrem Deum, et sicut pater spiritus eius Deus sine matre; ita mater corporis eius virgo sine patre. Fuit igitur et Deus, et homo, inter Deum, atque hominem medius constitutus. Unde illum Graeci θεοάνθρωπον vocant; ut hominem perducere ad Deum posset, id est ad immortalitatem: quia si Deus tantum fuisset (ut supradictum est) exempla virtutis homini praebere non posset; si homo tantum, non posset homines ad iustitiam cogere, nisi auctoritas, ac virtus homine maior accederet. Etenim cum constet homo ex carne, et spiritu; et oporteat spiritum iustitiae operibus emereri, ut fiat aeternus: caro, quoniam terrena est, ideoque mortalis, conpulatum sibi spiritum trahit secum, et ab immortalitate ducit ad mortem. Ergo spiritus carnis expertus, dux esse homini ad immortalitatem nullo pacto poterat; quoniam caro impedit spiritum, quod minus Deum sequatur. Est enim

hominem
v. n. 112.
spiritalem
v. n. 113.

Q2

fragilis

fragilis, et subiecta peccato: peccatum autem pabulum mortis est. Itaque, iccirco mediator aduenit, id est Deus in carne; ut caro eum sequi posset; & ut eriperet morti homini, cuius est dominatio in carne. Ideo carne se induit; ut desiderijs carnis edomitis, doceret, non necessitatis esse peccare, sed propositi, ac voluntatis. Vna enim nobis, & magna, & precipua cum carne luctatio est; cuius infinita cupiditates premunt animam, nec dominum retinere patiuntur; sed eam voluptatibus, & illecebris suauibus mancipata, morte afficiunt sempiterna. Quibus ut repugnare possemus, Deus nobis viam super adu carnis et aperuit, et ostendit. Quae virtus perfecta, et omnibus numeris absoluta, coronam vincitibus, & mercedem nobis immortalitatis impertit.

vi. n. 114.

XXVI

DIXI de humilitate, & fragilitate, & passione, cum haec Deus subire maluerit: nunc ipsius crucis ratio reddenda est, & vis enarranda. Quid summus pater à principio disposuerit, & quemadmodum cuncta, quae gesta sunt, ordinari; non tantum diuinitio prophetarum, quae in Christum vera praecessit, sed etiam ratio ipsius passionis docet. Quaecumque enim passus est, non fuerunt inania, sed habuerunt figuram, & significantiam magnam, sicut etiam diuina illa opera, quae fecit: quorum vis, & potentia valebat quidem in praesens, sed declarabat aliquid in futurum. Aperuit caecorum lumina caelestis virtus, & lucem non videntibus reddidit. Et hoc factum significabat fore, ut conuersus ad gentes, quae Deum nesciebant, insipientium peccata illuminaret luce sapientiae, & ad veritatem contemplandam oculos cordis aperiret. Vere enim caeci sunt, qui caelestia non videntes, et tenebris ignorantiae circumfusi, terram, & fragilia venerantur. Patefecit aures surdorum. Non vtrique haecenus vis illa caelestis operata est: sed declarata breui fore, ut qui erant veritatis expertes, & audirent,

& intelligerent diuinas Dei voces. Vere enim surdos dixit, qui caelestia, & vera, & facienda non audiunt. Mutorum linguas in eloquium soluit: admirabilis, etiam cum fieret, potentia: sed inerat huic virtuti alia significatio, quae ostenderet, mox futurum, ut rerum caelestium nuper ignari, percepta sapientiae disciplina, de Deo, et veritate differerent. Nam qui rationem diuinitatis ignorat, is vere elinguis, & mutus est, licet omnium disertissimus. Lingua enim cum verum loqui coeperit id est virtutem, maiestatemque Dei singularis interpretari; tum demum officio naturae suae fungitur. quandiu autem falsa loquitur, in usu suo non est: et ideo infans sit, necesse est, qui diuina proloqui non potest. Pedes quoque claudorum ad officium gradiendi reformauit. Laudabilis diuini operis fortitudo: sed figura id continebat: quod cohibitis erroribus vitae secularis, ac deuiis, iter veritatis aperiretur, per quod graderentur homines ad Dei gratiam consequendam. Is enim vere claudus existimandus est, qui caligine, ac tenebris insipientiae implicatus, & quod tendat ignarus, offensilibus, et caducis gressibus per viam mortis incedit. Item labes, & maculas inquinatum corporum repurgauit. non exigua immortalis potentiae opera. verum id portendebat hac vis, quod peccatorum labibus, ac vitiorum maculis inquinatos, doctrina eius purificatura esset, eruditione iustitiae. Leprosi enim vere, atque elephantiaci debent haberi; quos vel infinitae cupiditates ad scelera, vel insatiabiles voluptates ad flagitia compellunt; & dedecorum maculis inustus, labe afficiunt sempiterna. Iacencia mortuorum corpora erexit; eosque nominibus suis inclamatos à morte reuocauit. Quid congruentius Deo? Quid miraculo dignius omnium secularum; quam decursam vitam resignasse; completisque hominum temporibus tempora adiecisse, arcana mortis reuelasse? Sed haec inenarrabilis potestas, imago virtutis maioris fuit;

L3

qua

qua demonstrabat, tantam vim habituram esse doctrinam suam; ut gentes in orbe toto, qua aliena à Deo, subiecta morti fuerunt; cognitione veri luminis animata, ad immortalitatis praemia peruenirent. Eos enim recte mortuos existimaueris, qui datorem vitae Deum nescientes, atque animas suas à caelo in terram deprimentes, in laqueos aeternae mortis incurrunt. Quae igitur tum faciebat in praesens, imagines erant futurorum; quae illis, affectibusq; corporibus* adhibebat; et spirituum figuram gerebant; ut et in praesenti, virtutis nobis non terrena opera monstraret, et in futurum, potestatem caelestis suae maiestatis ostenderet. Ergo sicut opera eius significantiam quoque maioris potestatis habuerunt; ita etiam passio non simplex, nec superuacua, nec fortuita praecessit. Sed ut illa, quae fecit, magnam virtutem, ac potestatem doctrina eius significant; sic ea, quae passus est, odio futuram esse sapientiam nuntiabant. aceti enim potus, ac fellis cibus, acerbitates, et amaritudines, in hac vita, sectatoribus veritatis pollicebantur. Et quanquam passio ipsa per se acerbata, et amara, speciem nobis futurorum tormentorum dabat; quae morantibus in hoc seculo, virtus ipsa proponit: tamen illiusmodi potus, et cibus, in os doctoris nostri veniens, pressurarum nobis ac laborum, et miseriarum praebat exemplum. Quae omnia tolerare, ac perpeti necesse est eos, qui veritatem sequuntur; quoniam veritas acerbata est, et iniussa omnibus, qui virtutis expertes, vitam suam mortiferis voluptatibus dedunt. Nam corona spinea, capiti eius imposta, id declarabat; fore, ut diuinam sibi plebem de nocentibus congregaret. Corona enim dicitur, circumstans in orbem populum. Nos autem, qui ante cognitionem Dei, fuimus, iniusti, spina, id est mali, et nocentes eramus; ignorantibus, quid esset bonum; et à iustitiae notione, atque operibus alieni, omnia scelere, ac libidine polluebamur. Electi ergo ex

exhibebat

dumis, et sentibus sanctum Dei caput cingimus; quia conuocati ab ipso, et circumfusi vndiq; ad eum, magistro, ac doctore Deo assistimus; regemq; illum mundi, et omnium viuentium dominum coronamus. Quod vero ad crucem spectat; magna in ea vis, ac ratio est; quam nunc conabor ostendere. Deus namq; (sicut superius exposui) cum statuisset hominem liberare, magistrum virtutis legauit in terram, qui et praeceptis salutaribus formaret homines ad innocentiam; et operibus, factis praesentibus, iustitiae vim panderet; quae gradiens homo, et doctorem suum sequens, ad vitam aeternam peruenit. Is igitur corporatus est, et veste carnis iudatus; ut homini, ad quem docendum venerat, virtutis et exempla, et incitamenta praeretur. Sed cum in omnibus vitae officiis, iustitiae specimen praebuisset; ut doloris quoq; patientiam, mortisq; contemptum, quibus perfecta, et consummata sit virtus, traderet homini; venit in manus impiae nationis; cum et vitare potuisset, scientia futuri, quam gerebat; et repellere eadem virtute, qua mirabilia faciebat. Sustinuit ergo cruciatus, et verbera, et spinas. Postremo etiam mortem suscipere non recusauit; ut homo illo duce subacta, et cathenata morte cum suis terroribus triumpharet. Cur autem summus pater id potissimum genus mortis elegerit, quo affici eum sineret; haec ratio est. Dicat enim fortasse aliquis; cur si Deus fuit, et mori voluit, non saltem honesto aliquo mortis genere affectus est? cur potissimum cruce? cur infami genere supplicij? quod etiam homine libero, quantum nocente videatur indignum. Primum quod is, qui humilis aduenerat, et humilibus, et infimis opere ferret, et omnibus spe salutis ostenderet; eo genere afficiendus fuit, quo humiles, et infimi solent; nequis esset omnino, qui eum non posset imitari. Deinde, ut integrum corpus eius conseruaretur, quae die tertio resurgere ab inferis oportebat. Nec enim hoc cuiquam ignorandum est, quod ipse ante de sua passione

& ac
ferebat
ostendebat

quia
deposuerat
vi. n. 115.

prædicans, etiam id notum fecerit, habere se potestatem, cum vellet, deponendi spiritum, & resumendi. fixus itaque cum spiritum* deposuisset, necessarium carnifices non putauerunt, ossa eius suffringere (sicut mos eorū ferebat) sed tantummodo latus eius perforauerunt. Sic integrum corpus patibulo detractum est, & sepulchro diligenter inclusum. Quæ omnia iccirco facta sunt, ne laesum, ac diminutum corpus ad resurgendum inhabile redderetur. Illa quoque præcipua fuit causa, cur Deus crucem maluerit, quòd illa exaltari eum fuit necesse; & omnibus gentibus passionem Dei notescere. Nā quoniā is, qui patibulo sufficitur, & conspicuus est omnibus, & cæteris altior, crux potius electa est, quæ significaret illum tam conspicuum, tamque sublimem futurū, vt ad eū cognoscendum, pariter et colendū, cuncta nationes ex omni orbe concurrerēt. Denique nulla gens tam inhumana est, nulla regio tā remota, cui aut passio eius, aut sublimitas maiestatis ignota sit. Extendit ergo in passione manus suas, orbemque dimensum est; vt iā tunc ostēderet, ab ortu solis, vsque ac occasum, magnum populū ex omnibus linguis, et tribubus congregatū, sub alas suas esse venturum; signumque illud maximum, atque sublime, frontibus suis suscepturū. Cuius rei signū Iudæi etiam nunc exhibent, cum limina sua de cruore agni notant. Deus enim percussurus Aegyptios, vt ab ea plaga immunes faceret Hebræos; præceperat his, vt agnum cæcidum, sine macula immolarent; ac signum liminibus suis de sanguine eius imponerent. Itaque, cum Aegyptiorum primogeniti vna nocte interissent; Hebræi soli, signo sanguinis, tuti fuerunt; nō quia cruor pecudis tātam in se vim gerebat, vt hominibus salutis esset; sed imago fuerat rerū futurarū. Nam agnus cæcidus, sine macula, Christus fuit, id est innocens, & iustus, & sanctus, qui ab iisdem Iudæis immolatus, salutis est omnibus, qui signū sanguinis id est cru-

cis, quæ sanguinem fudit, in sua fronte cōscripserint. Fronis enim summū lumen est hominis; et lignum sanguine delibutum, crucis significatio est. Denique, immolatio pecudis ab iis ipsis, qui faciūt, pascha nominatur, quia passionis signa est; quam Deus præcius futurorum, tradidit per Moysen populo suo celebrandam. Sed tum signa valuit in præsentia ad depellendū periculum, vt appareret, quātum veritas ipsa valitura sit, ad plebem Dei protegendam, in extrema totius orbis necessitate. Quomodo autem, vel in qua plaga tuti omnes sint futuri, qui signū hoc veri, et diuini sanguinis in summo corporis sui notauerint; in nouissimo libro docebo.

XXVII

Nunc satis est, huius signi potentiā, quātum valeat, exponere. Quanto terrori sit dæmonibus hoc signū, sciet, qui viderit, quatenus adiurati per Christū, de corporibus, quæ obsederint, fugiant. Nā sicut ipse, cum inter homines ageret, vniuersos dæmones verbo fugabat; hominumque mentes emotas, & malis incurfibus furiatas, in sensus pristinos reponebat: ita nunc sectatores eius, eosdem spiritus inquinatos, de hominibus, & nomine magistri sui, & signo passionis excludunt. Cuius rei non difficilis est probatio. Nam cum Dÿs suis immolant, si assistat aliquis signatam frontē gerens, sacra nullo modo litant. Nec responsa potest consultus reddere vates. Et hæc sæpe causa præcipua iustitiæ persequendi, malis regibus fuit. Cū enim quidā ministrorum nostri sacrificiis dominis assisterent, impositio frontibus signo, Deos illorū fugauerunt; ne possent in visceribus hostiarū futura depingere. Quod cū intelligerent aruspices; instigantibus iisdem dæmonibus, quibus profecrant, conquerentes, profanos homines sacris interesse; egerunt principes suos in furorē, vt expurgarent Dei templū; seq̄ vero sacrilegio contaminarent; quod grauissimis persequentiū pœnis expiaretur. Nec tamen ex hoc ipso cæci homi-

expugnarent
vi. n. 116.

nes intelligere possunt; aut hanc esse veram religionem, cui ad vincendum tanta vis inest; aut illam falsam, quæ subsistere, aut congregari non potest. Sed aiunt, hoc Deos non metu, verum odio facere. quasi quisquam possit odisse mihi eum, qui aut noceat, aut possit nocere. immo vero congregans maiestati fuit, ut eos, quos oderant presentibus patris afficerent potius, quam fugerent. Sed quoniã neq; accedere ad eos, possunt in quibus celestẽ notã viderim; nec eis nocere, quos signũ immortale munierit, tanquã inexpugnabilis murus; laceffunt eos per homines, et manibus persequuntur alienis; quos profecto si esse cõfitentur, vicimus. Necessè est enim veram esse hanc religionẽ, quæ et rationem demonum novit, et astutiam intelligit, et vim retandit; et cum spiritualibus armis domitos, ac subactos, cedere sibi cogit. Si negant; testimoniis poetarum, ac philosophorum refelluntur. Quod si esse, et malos esse, insicias non eunt; quid superest, nisi ut alios dicant esse Deos, alios demones? Exponant igitur nobis differentias generis vtriusq; 3, ut sciamus quid colendũ quid execrãdum sit. Habeant ne inter se aliquod consortiũ, an vero inimici sint. Si sunt aliqua necessitudine copulati; quatenus eos discernemus? aut quomodo vtriusq; generis honorem, cultumq; 3, miscbimus? Si autem sunt inimici; cur aut demones Deos nõ timent, aut dii demones fugare non possunt? Ecce aliquis instinctu demoni percitus dementit, effertur, insanit. ducamus hunc in Iouũ optimi maximi templũ; vel, quia sanare homines Iupitẽ nescit, in Aesculapij, vel Apollinis sanum. Iubeat vtriusq; sacerdos, Dei sui nomine, ut nocens ille spiritus excedat ex homine: nullo id pacto fieri potest. Quæ igitur vis Deorum est, si subiectos sibi demones nõ habent? At vtriusq; iidem demones adiurati per nomẽ Dei veri, protinus fugiunt. Quæ ratio est, ut Christum timeant; Iouem autem nõ timeant; nisi quod iidem sunt demones, quos vulgus Deos esse

esse opinatur? Deniq; si constituatur in medio & is, quem constat incursum demonis perpeti, & Delphici Apollinis vates, eodẽ modo Dei nomen horrebunt; et tã celeriter excedet de vate suo Apollo, quã ex homine spiritus ille demoniacus; et adiurato, fugatoq; Deo suo, vates in perpetuum cõticescet. Ergo iidẽ sunt demones, quos fatẽtur execrãdos esse; iidẽ dij, quibus supplicant. Si nobis credendũ esse nõ putant, credant Homero, qui summũ illum Iouẽ demonibus aggregauit; sed et alius poetis, ac philosophis, qui eosdẽ modo demonas, modo Deos nuncupant; quorũ alterum verũ, alterũ falsum est. Illi enim nequissimi spiritus, vbi adiuratur, ibi se demonis confitentur; vbi coluntur, ibi se Deos mentiuntur; ut errores hominibus immittant, et auocent à veri Dei notione; per quã solam potest mors aeterna vitari. Iidẽ sunt, qui deiciẽdi hominis causa, varios sibi cultus, per diuersa 3 regionum condiderunt; meritis tamen, assumptisq; 3 al. religionum nominibus, ut fallerẽt. Nã quia diuinitatẽ per seipsos affectare non poterant; ascuerunt sibi nomina potentium regum; sub quorũ titulis honores sibi Deorum vendicarent. Qui error discuti potest; & in lucẽ veritatis protrahi. Nã si quis studet alius inquirere; congreget eos, quibus peritiam est cedere ab inferis animas. Euocent Iouem, Neptanum, Vulcanum, Mercurium, Apollinem, patremq; 3 omnium Saturnũ. Respõdebunt ab inferis omnes; & interrogati loquẽtur; & de se ac Deo fatebuntur. Post hæc euocent Christũ; non aderit, non apparebit; quia non amplius quam biduo apud inferos fuit. Quid hac probatione certius proferri potest? Ego vero non dubito, quin ad veritatem Trismegistus * hac aliqua ratione peruenerit; qui de Deo patre* omnia, hanc omnia & de filio locutus est multa; quæ diuinis continentur arcanis. vi. n. 117.

QVÆ cũ ita se habeant ut ostendimus; apparet, nullã aliã spẽ vitæ, homini esse propositã, nisi ut abiectis vanitatibus,

ribus, et errore miserabili, Deum cognoscat, & Deo seruiat; nisi huic temporali renuntiet vitæ; ac se rudimentis iustitiæ ad cultum veræ religionis instituat. Hac enim cõditione gignimur; vt generanti nos deo, iusta, & debita obsequia præbeamus; hunc solũ nouerimus; hunc sequamur. Hoc vinculo pietatis, obstricti, Deo, religati sumus; unde ipsa religio nomen accepit; non vt Cicero interpretatus est, à relegendo; qui in libro de natura Deorum secundo dicit ita: Nõ enim philosophi solum, verum etiã maiores nostri superstitionẽ à religione separauerunt. Nã qui totos dies precabatur, et immolabant, vt sui sibi liberi superstites essent superstitioni sunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultũ Deorũ pertinerent, retractarent, & tanquã relegerent; ij dicti sunt religiosi ex religendo, tanquã ex eligendo elegantes, et ex deligendo diligentes, intelligendo intelligentes. His enim omnibus inest vis legendi, eadem, quæ in religioso. ita factum est in superstioso, & religioso, alterum vitij nomen; alterũ laudis. Hac interpretatio quã inepta sit, ex re ipsa licet noscere. Nam si in iisdem dijs colendis & supersticio, et religio versatur, exigua, vel potius nulla distantia est. Quid enim mihi afferet causa, cur precari pro salute filiorũ semel, religiosi; & idẽ decies facere, superstitioni esse hominis arbitretur? Si enim semel facere optimũ est; quanto magis sapius? Si hora prima; ergo & tota die. Si vna hostia placabilis; placabiliores vtique hostia plures, quia multiplicata obsequia demerentur potius, quam offendunt. Nõ enim nobis odiosi videntur ij famuli, qui assidui, et frequentes ad obsequiũ fuerint, sed magis cari. Cur igitur sit in culpa, & nomen reprehensibile suscipiat, qui magis aut filios suos magis diligit, aut deos; satis honorat; laudatur autem qui minus? Quod argumentum etiam ex contrario valet. Si enim totos dies precari, et immolare criminis est; ergo et semel. Si superstites filios subinde optare, vi-

tiosum

tiosum est; supersticiosus igitur & ille, qui etiam raro id optauerit. Aut cur vitij nomẽ sit ex eo tractũ, quo nihil honestius, nihil iustius optari potest? Nã quod ait, religiosos à religendo appellatos, qui retractent ea diligenter, quæ ad cultũ Deorum pertineant: cur ergo illi, qui hoc sæpe in die faciant, religiosorum nomen amittant; cum multo vtique diligentius ex assiduitate ipsa relegant ea, quibus dii coluntur? Quid ergo est? Nimirũ religio veri cultus est, supersticio falsi. Et omnino quid colas, interest; non quemadmodũ colas, aut quid precere. Sed quia Deorum cultores religiosos se putant, cum sint superstitioni: nec religionem possunt à superstitione discernere; nec significantiã nominum exprimere. Diximus nomen religionis à vinculo pietatis esse deductum; quod hominem sibi Deus religauerit, et pietate constrinxerit: quia seruire nos ei, vt domino; & obsequi, vt patri, necesse est. melius ergo id nomẽ Lucretius interpretatus est; quia ait, religionũ se nodos exsoluere. Superstitioni autem vocantur, non qui filios suos superstites optant (omnes enim optamus) sed aut ij, qui superstitionẽ memoriã defunctorũ colunt; aut qui parentibus suis superstites, colebant imagines eorum domi tanquam Deos penates. Nam qui nouos sibi ritus assumebant, vt Deorum vice mortuos honorarent; quos ex hominibus in calum receptos putabant; hos supersticiosos vocabant. Eos vero, qui publicos, & antiquos Deos colerent, religiosos nominabant. Vnde Virgilius.

vi. n. 118.

Vana supersticio, veterumq; ignara Deorum.
Sed cum veteres quoque Deos inueniamus eodem modo consecratos esse post obitum; superstitioni ergo qui multos, ac falsos Deos colunt. Nos autem religiosi, qui vni, & vero Deo supplicamus.

FORTASSE QUERAT aliquis, quomodo, cũ Deũ nos vnũ colere dicamus, duos tamẽ esse asseueremus, Deũ patrem

XXIX.

trē, et Deum filium; quæ assueueratio plerōsq; in maximū
 *impingit errorē. Quibus cū probabilia videātur esse, quæ
 dicimus; in hoc vno labare nos arbitrantur; quod et alterū,
 & mortālē Deum fateamur. De mortalitate iā diximus:
 nunc de vnitāte doceamus. Cū dicimus Deū patrē, et Deū
 filium, nō diuersum dicimus, nec vtrumq; secernimus; quia
 nec pater sine filio potest; nec filius à patre secerni; siquidē
 nec pater sine filio nuncupari, nec filius potest sine patre
 generari. Cum igitur & pater filium faciat, & filius pa-
 trem; vna vtrique mens, vnus spiritus, vna substantia est.
 sed ille quasi exuberans fons est; hic tanquam defluens ex
 eo riuus. ille tanquam sol; hic quasi radius à sole porrectus.
 qui quoniam summo patri & fidelis, et carus est, non sepa-
 ratur; sicut nec riuus à fonte, nec radius à sole; quia & a-
 qua fontis in riuo est, & solis lumen in radio. æque neque
 vox ab ore seiungi, nec virtus, aut manus à corpore diuidi
 potest. Cum igitur à prophetis idem manus Dei, et virtus,
 & sermo dicatur, vtriq; nulla discretio est; quia & lingua
 sermonis ministra est, & manus, in qua est virtus, indivi-
 dua sunt corporis portiones. Propiore vti exemplo libet.
 Cum quis habet filium, quem vnice diligit, qui tamen sit
 in domo, et manu patris; licet ei nomē domini, potestatem-
 que cōcedat; ciuili tamē iure & domus vna, et vnus domi-
 nus nominatur. Sic hic mundus, vna Dei domus est; et fi-
 lius ac pater, qui vnanimis incolunt mūdum, Deus vnus,
 quia et vnus est tanquam duo, et duo tanquā vnus. Neq;
 id mirum; cum et filius sit in patre, quia pater diligit fi-
 lium, & pater in filio, quia voluntati patris fideliter parat
 nec vnquam faciat aut fecerit, nisi quod pater aut voluit,
 aut iussit. Deniq; vnum Deum esse tam patrem quam
 filium, Esaias in illo exēplo, quod superius posuimus, ostēdit,
 cum diceret: Adorabunt te, & in te precabuntur; quon-
 iam in te Deus est; & non est alius Deus præter te. Sed

& alio loco similiter ait: Sic dicit Deus rex Israël; & qui
 eruit eum Deus æternus, ego primus, & ego nouissimus; et
 præter me nemo est Deus. Cum duas personas proposuisset
 Dei regis, id est Christi; & dei patris, qui cum post passi-
 onem ab inferis excitauit, sicut ostendisse diximus Oseam
 prophetam, qui ait; Et de manu inferorum eruam eum:
 tamen ad vtranque personam referens, intulit, & præter
 me non est Deus; cum posset dicere præter nos, sed fas non
 erat plurali numero, separationem tanta necessitudinis fi-
 eri. Vnus est enim solus, liber, Deus summus, carens origi-
 ne; quia ipse est origo rerum; & in eo simul & filius &
 omnia continentur. Quapropter cum mens, & voluntas
 alterius in altero sit, vel potius vna; in vtroq; merito vnus
 Deus vterq; appellatur; quia quicquid est in patre, ad fi-
 lium transfuit; & quicquid in filio, à patre descendit. Non
 potest igitur ille summus, ac singularis Deus nisi per filium
 coli, qui solum patrem se colere putat; sicut filium non colit,
 ita ne patrem quidem. Qui autem filium suscipit, &
 nomen eius gerit; vs vero cum filio simul & patrem colit,
 quoniam legatus, & nuntius, & sacerdos summi patris
 est filius. Hic templi maximi ianua est, hic lucis via, hic
 dux salutis, hic ostium vitæ.

SED quoniam multæ hæreses extiterunt, et instinctibus
 demonū, populus dei scissus est; determinanda est nobis ve-
 ritas breuiter, & in suo proprio domicilio collocanda; vt si-
 quis aquam vitæ cupiet haurire, non ad detritos lacus de-
 feratur, qui non habent venam; sed vberissimum Dei noue-
 rit fontem, quo irrigatus, perenni luce potiatur. Ante
 omnia scire nos conuenit, & ipsam, & legatos eius prædi-
 xisse, quòd plurimæ sectæ, et hæreses haberent existere, quæ
 concordiam sancti corporis rumperent: ac monuisse, vt
 summa prudentia caueremus, nequādo in laqueos, et frau-
 des

des illius aduersarij nostri, cū quo nos Deus luctari volumus, incidemus. Tum dedisse certa mandata, quae in perpetuum custodire deberemus. Quorum plerique immemores, desolato itinere caelesti, vias sibi deuias per anfractus, et praecipua condiderunt, per quas partem plebis incantam, & supplicē, ad tenebras, mortemq; deducerent. Quod quatenus acciderit, exponam. Fuerunt quidam nostrorum vel minus stabili fide, vel minus docti, vel minus cauti, qui diffiduum facerent vnitatis, & ecclesiam disiparent. Sed quorum fides fuit lubrica, cum Deum nosse se, et colere simularent, augendis opibus, & honori studentes, affectatā maximū sac. dotium, & a potioribus victi, secedere cum suffragatoribus suis maluerunt, * quā eos ferre praepositi, quibus concupierant ipsi ante praeponi. Quidā vero nosstris caelestibus literis eruditi, cū veritatis accusatoribus respondere non possent, obijcientibus vel impossibile, vel incongruens esse, vt Deus in vterū se mulieris includeret, quae caelestem illā maiestatem ad tantam infirmitatem potuisset deduci, vt hominibus contemptui, derisui, contumelia, & ludibrio esset: postremo etiam cruciamenta perferret, atque execrabilis patibulo figeretur: quae omnia cū neq; ingenio, nec doctrina defendere, ac refutare possent (nec enim vim rationemq; penitus peruidebant) deprauati sunt ab itinere recto, & caelestes literas corruerunt, vt nouā sibi doctrinā sine vlla ratiōe, ac stabilitate componerent. Non nulli autem falsorum prophetarum vaticinio illecti, de quibus & veri prophetae, & ipse praedixerat, exciderunt a doctrina Dei, et traditionem veram reliquerunt. Sed illi omnes demoniacis fraudibus irretiti, quas prospicere, & cauere debuerant, diuinum nomen & cultum per imprudentiam perdidit. Cum enim Phryges, aut Nouatiani, aut Valentini, aut Marcionitae, aut Anthropiani, seu quilibet alij nominantur, Christiani esse desierunt, qui Christi

nominantur

nomine amisso, humana, & externa vocabula induerunt. Sola igitur catholica Ecclesia est, quae verum cultum retinet. Hic est fons veritatis; hoc est domicilium fidei; hoc templum Dei: quod si quis non intrauerit, vel à quo si quis exiuerit, à spe vitae, ac salutis aeternae alienus est. Neminem sibi oportet pertinaci concertatione blandiri. Agitur enim de vita, & salute. cui nisi cautē, ac diligenter consulatur, amissa & extincta erit. Sed tamen, quia singuli quique cœtus haereticorum, se potissimum Christianos, & suam esse catholicam Ecclesiam putant; sciendum est, illam esse veram, in qua est confessio, & penitentia; quae peccata, & vulnera, quibus subiecta est imbecillitas carnis, salubriter curat. Hac interim paucis admonendi gratia resuli; nequis errorem fugere cupiens, maiori implicetur errore; dum penetrabile veritatis ignorat. Postea plenius, & verius cōtra omnes mendaciorum sectas proprio, separatoq; opere pugnabimus. Sequitur, vt, quoniam satis de religione vera, & sapientia locuti sumus; in proximo libro de iustitia differamus.

R

I. COE.

L. COELII FIRMIANI
LACTANTII DIVINARVM
INSTITVTIONVM LIBER V.

De Iustitia.

* **N**on est apud me dubium, * [Constantine Imperator Max.] quin hoc opus nostrum, quo singularis ille rerū conditor, & huius immensi rector afficitur, si quis attigerit ex istis inepte religiosus (vt sunt nimia superstitione im-
n
patientes) infectetur etiam maledictis, & vix lecto fortasse principio, affligat, proiciat, excretur; seq̄, inexpiabili scelere contaminari, atq̄, astringi putet, si hac aut legat patienter, aut audiat. Ab hoc tamen, si fieri potest, humanitatis iure postulamus, vt non prius damnet, quam vniuersa cognouerit. nam si sacrilegus, & proditoribus, & veneficis potestas defendendi sui datur; nec prædamnam quenuquam incognita causa licet: non iniuste petere videmur, vt si quis erit ille, qui incidit in hæc, si leget, perlegat; si audiet, sententiam differat in extremum. Sed nos hominum pertinaciam; nunquam impetrabimus. Timent enim ne à nobis reuicti, manus dare aliquando, clamant ipsa veritate cogantur. Obstrepunt igitur, & intercedunt, ne audiant; & oculos suos opprimunt, ne lumen videant, quod offerimus. Quo plane ipsi diffidentiam suam perditionis ostendunt; cum neq̄, cognoscere, neq̄, cogredi audent, quia sciunt se facile superari. Et iccirco disceptatione sublata,

Pellitur è medio sapientia, vi geritur res,
Vt ait Ennius; & quia student damnare tanquã nocentem,

quos vtiq̄ sciunt innocentes; constare de ipsa innocentia nolunt. quasi vero maior iniquitas sit, probatam innocentiam damnasse, quã inauditam. Sed, vt dixi, verentur, ne si audierint, damnare non possint. Et ideo cultores Dei summi, hoc est iustos homines torquent, interficiunt, exterminant; nec causas odiorum reddere ipsi possunt, qui tam vehementer oderunt; quia ipsi errant; irascuntur eis, qui veram viam sequuntur; & cū corrigere se possint, errores suos insuper crudelibus factis coaceruant; innocetium cruore maculantur; & dicat as Deo mentes euisceratis corporibus extorquet. cum talibus nunc congredi, et disputare contendimus; hos ad veritatem ab inepta persuasionem traducere, qui sanguinẽ facilius hauserint, quã verba iustorum. Quid igitur? operamne perdemus? Minime. Nam si lucrari hos à morte, ad quam concitatissime tendunt, non potuerimus; si ab illo itinere deuio ad vitam, lucemq̄ reuocare, quoniam ipsi salutis sue repugnant: nostros tamen confirmabimus, quorum non est stabilis, ac solidis radicibus fundata, & fixa sententia. Nutant enim pluri-
ati gerunt.
mi, ac maxime qui literarum aliquid attigerint. Nam & in hoc philosophi, & oratores, & poëta perniciosi sunt; quod incautos animos facile irretire possunt suauitate sermonis, & carminum dulci modulatione currentium. Mel-
la sunt hæc venenum tegentia. Ob eamq̄ causam volui sapientiam cum religione cõiungere, nequid studiosis inanis illa doctrina possit officere, vt iam scientia literarum non modo nihil noceat religioni, atque iustitiæ, sed etiam prosit quamplurimum; si is, qui eas didicerit, sit virtutibus instructor, & in veritate sapiens. Præterea, etiam si nulli alij, nobis certe proderit. delectabit se cõscientia, gaudebitq̄ mens, in veritatis se luce versari, quod est anima pabulum, incredibile quã iucunditate perfusum. Verum non est desperandũ. Fortasse non canimus surdis. Nec enim

coacerbant.
vt. n. 120.

iam in malo statu res est, ut desint sanae mentes, quibus & veritas placeat; & monstratum sibi rectum iter & videant, & sequantur. Circumlinatur modo poculum caelesti melle sapientiae; ut possint ab imprudentibus amara remedia sine offensione potari; dum illiciens prima detcedo acerbiter saporis asperi, sub praetextu suauitatis occultat. Nam haec in primis causa est, cur apud sapientes, & doctos, & principes huius seculi, scriptura sancta fide careat; quod Prophetae communi, ac simplici sermone, ut ad populum, sunt locuti. Contemnuntur itaque ab ijs, qui nihil audire, vel legere nisi expoliturum, ac distictum volunt, nec quicquam inherere animis eorum potest, nisi quod aures blandiori sono permulcet. Illa vero, quae sordida videntur, amilia, inepta, vulgaria existimantur. Adeo nihil verum putant, nisi quod auditu suauis est; quod incredibile, nisi quod potest incutere voluptatem: neminem veritate ponderat, sed ornatu. Non credunt ergo dominis, quia fucos carent; sed ne illis quidem, qui ea interpretantur, quia sunt & ipsi aut omnino rudes, aut certe parum docti. Nam ut planè sint eloquentes, perraro contingit; cuius rei causa in aperto est. Eloquentia enim seculo seruit; populo se iactare, & in rebus malis placere gestat. si quidem veritatem sepius expugnare conatur, ut vim suam mestret; opes expetit; honores concupiscit; summum denique gradum dignitatis exposcit. Ergo haec quasi humilia despicit; arcana tanquam contraria sibi fugit, quippe quae publico gaudeat; & multitudinem, celebritatemque desideret. Eo fit, ut sapientia, & veritas idoneis praecombibus indigeat. Et si qui forte litteratorum se ad eam contulerunt, defensionis eius non suffecerunt. Ex ijs, qui mihi noti sunt, Minutius Felix, non ignobilis inter causidicos loci fuit. Huius liber, cui Octauio titulus est, declarat, quam idem meus veritatis assertor esse potuisset; si se totum ad id studium

dium contulisset. Septimus quoque Tertulianus fuit omnino genere litterarum peritus; sed in eloquendo parum facilius, & minus comptus, & multum obscurus fuit. Ergo ne hic quidem satis celebritatis inuenit. Vnus igitur praecipuus, & clarus exiit Cyprianus; quoniam & magnam sibi gloriam ex artis oratoriae professione quaesierat; & admodum multa conscripsit in suo genere miranda. Erat enim ingenio facili, copioso, suauis, & (quae sermonis maxima est virtus) aperto; ut discernere nequeas, utrumne ornator in eloquendo, an facilius in explicando, an potentior in persuadendo fuerit. Hic tamen placere ultra verba, sacramentum ignorantibus non potest, quoniam mystica sunt, quae locutus est; & ad id preparata, ut à solis fidelibus audiantur. Denique à doctis huius seculi, quibus forte scripta eius innotuerunt, derideri solet. Audiuero quendam hominem sane disertum, qui eum immutata facilligum vna litera Coprianum vocaret; quasi quoddam elegans ingenium, & melioribus rebus aptum, ad anileis fabulas contulisset. Quod si accidit hoc ei, cuius eloquentia non insuauis est; quid tandem putemus eis accidere, quorum sermo ieiunus est, & ingratus; qui neque vim persuadendi, neque subtilitatem argumentandi, neque vllam prorsus acerbiteriam ad reuincendum habere potuerunt?

ERGO quia defuerunt apud nostros idonei, peritiorum I I doctores; qui vehementer; qui acriter errores publicos redarguerent; qui causam omnem veritatis ornate, copioseque defenderent; prouocauit quosdam haec ipsa penuria, ut auderent scribere contra ignotam sibi veritatem. Omitto eos, qui prioribus eam temporibus nequicquam lacererunt. Ego cum in Bithynia oratorias litteras accitus doctorem; contigissetque, ut eodem tempore Dei templum euerteretur; duo extiterunt ibidem, qui iacenti, atque abiecta

veritati, nescio vtrum superbius, an importunius insultarent; quorum alter anisistitem se philosophia profitebatur: verum ita vitiosus; vt continentia magister, nō minus avaritia, quā libidinibus arderet; in victu tam sumptuosus, vt in schola virtutis assertor, parsimonie, paupertatisq; laudator, in palatio peius cenaret, quā domi. tamē vitta sua capillis, & pallio, & (quod maximum est velamentum) diuitiis praegebat, quas vt augeret, ad amicitias iudicum miro ambitu penetrabat; eosq; sibi repēte auctoritate sibi nominis obligabat; non modo, vt eorum sententias viderent, verum etiā vt confines suos, quos sedibus, agrisq; pellebat, à suo repetēdo, hac potentia retardaret. Hic vero, qui suas disputationes moribus destruebat, vel mores suos disputationibus arguebat; ipse aduersus se grauis censor, & accusator acerrimus, eodē ipso tempore, quo iustus populus nefarie lacerabatur, tres libros euocauit contra religionē, nomenq; Christianum. Professus ante omnia, philosophi officium esse, erroribus hominum subuenire; atq; illos ad veram viam reuocare, id est, ad cultus Deorum; quorum nomine, ac maiestate (vt ille dicebat) mūdus gubernetur; non pati, homines imperitos quorundā fraudibus illici, ne simplicitas eorū, praeda, ac pabulo sit hominibus astutis. Itaq; se suscepisse hoc munus, philosophia dignū, vt praferretur videntibus lumē sapientiā; non modo vt susceptis Deorū cultibus resanescant, sed etiā vt pertinaci obstinatione deperita, corporis cruciamenta denūcēt; neu saeuas membrorum lacerationes frustra perpeti velint. Vt autē appareret, cuius rei gratia opus illud elaborasset; effusus est in principū laudes, quorum pietas, et prouidentia (vt quidem ipse dicebat) cum in ceteris rebus humanis, tum praecipue in defendēda Deorum religionibus clarissēt; consultum esse tandem rebus humanis, vt cohibita impia, & anili superstitione, vniuersi homines legitimis factis vacarēt, ac propitios sibi

Duo

Deos experirentur. Vbi autem religionis eius, contra quam perorabat, infirmare voluit rationem; ineptus, vanus, ridiculus apparuit: quia grauis ille consultor vtilitatis aliena, non modo quid oppugnaret, sed etiam quid loqueretur nesciebat. Nam si qui nostrorum assueverunt; quamuis temporis gratia conuiuere, animo tamen derisere, vtpote cum viderent hominem profitentem, se illuminaturum alios, cum ipse cecus esset; reducturum alios ab errore, cum ipse ignoraret, vbi pedes suos poneret; eruditurum alios ad veritatem, cuius ille nescintillam quidem vnā vidisset aliquando; quippe cum sapientia professor, profligare sapientiam niteretur. Omnes tamen id arguebant; quod illo potissimum tempore id operis esset aggressus, quo furebat odiosa crudelitas. O philosophum adulatorem, ac temporis seruientem. Verum hic pro sua inanitate contemptus est; qui & gratiam, quam sperauit, non est adeptus; & gloria, quam captauit, in culpam, reprehensionemque conuersa est. Alius eandem materiam mordacius scripsit; qui erat tum è numero iudicum; & qui auctor in primis facienda persecutionis fuit: quo scelere non contentus, etiam scriptis eos, quos afflixerat, infecutus est. composuit enim libellos duos, non contra Christianos; ne inimice insectari videretur; sed ad Christianos; vt humane, ac benigne consulere putaretur. in quibus ita falsitatem scripturae sacrae arguere conatus est, tanquam sibi esset tota cōtraria: nam quaedam capita, quae repugnare sibi videbantur, exposuit; adeo multa, adeo intima enumerās, vt aliquādo ex eadem disciplina fuisse videatur. Quod si fuit; quis eū Demosthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat assensus; & fidei, cuius nomen induerat; & sacramenti, quod acceperat, proditor factus est. nisi forte casu in manus eius diuina litera inciderunt. Qua igitur temeritas

R 4

erat,

erat, id audere dissolvere, quod illi nemo interpretatus est: Bene, quod aut nihil didicit, aut nihil intellexit. Tantum enim abest à diuinis literis repugnantia; quantum ille abfuit à veritate, & fide, præcipue tamen Paulum, Penitens lacerauit, ceterosq; discipulos, tãquam fallacia seminantes; quos eosdem tamen rudes, & indoctos fuisse, testatur est: nam quosdam eorum piscatorio artificio fecisse questum: quasi ægre ferret, quod illam rem nõ Aristophani aliquis, aut Aristarchus commentatus sit.

III

ABFUIT ergo ab his fingendi voluntas, & astutia, quoniam rudes fuerunt. Aut quis possit indoctus, apta inter se, & coherentia fingere; cum Philosophorũ doctrinam Plato, & Aristoteles, & Epicurus, & Zenon, ipsi sibi repugnantia, & contraria dixerint? Hæc est enim mendaciorum natura, vt coherere non possint. Illorum autẽ iudicio, quia vera est, quadrat vndique, ac sibi tota constitit; & ideo persuadet, quia constanti ratione suffulta est, non igitur questus, & commodi gratia, religionem illi commenti sunt; quippe qui & præceptis, & re ipsa eam vitam secuti sunt, quæ & voluptatibus caret; & omnia, quæ habentur in bonis, spernit; & qui non tantum pro fide mortem subierint, sed etiam morituros esse se & fecerint, & prædixerint; & postea vniuersos, qui eorũ disciplinam secuti essent, acerba, & nefanda passuros. Ipsos autem Christum affirmavit à Iudeis fugatum, collectum non ingentorum hominum manu, latrocinia fecisse. Quis tanta auctoritati audeat repugnare? Credamus hoc plane. nam fortasse hoc illi in somnis Apollo aliquis nuntiavit. Forsemper latrones perierunt, & quotidie pereunt; utique multos & ipse damnasti; quis eorum post crucem suam, non dicam Deus, sed homo appellatus est? Verum tu forsitan ex eo credidisti, quia vos homicidam Marti

consecrasti, vt Deum: quod tamen non fecissetis, si illum Areopagita in crucem sustulissent. Item cum facta eius mirabilia destrueret, nec tamen negaret; voluit ostendere, Apollonium vel paria, vel etiam maiora fecisse. Mirum quod Apuleium prætermisit; cuius solent & multa, & mira memorari. Cur igitur delirum caput, nemo Apollonium pro Deo colit? nisi forte tu solus, illo scilicet Deo dignus; cum quo te in sempiternum verus Deus puniet. Si magus Christus, quia mirabilia fecit; peritior utiq; Apollonius, qui (vt describis) cum Domitianus eum punire vellet, repente in iudicio non comparuit; quam ille, qui & comprehensus est, & cruci affixus. At enim ex hoc ipso fortasse insolentiam Christi voluit arguere, quod Deum se constituerit; vt ille verecundior fuisse videatur, qui cum maiora faceret, vt hic putat; tamen id sibi non arrogauerit. Omitto nunc ipsa opera computare; quia in secundo, & superiore libro de fraude, ac præstigijs artis magica dixi. Nego esse quenquam, qui non optet in primis id sibi post mortem contingere, quod etiam Reges maximi concupiscunt. Cur enim sibi homines sepulchra magnifica, cur status, cur imagines comparant? cur aliquibus claris factis, aut etiam pro ciuibus morte suscepta, student opinionem hominum promereri? Cur denique ipse ingenij tui monumentum hoc detestabile, stultitia, tanquam cæno adificatum, constituere voluisti, nisi quod immortalitatem de memoria nominis speras? Stultum igitur est, id putare Apollonium noluisse, quod optares utique, si posset. quia nemo est, qui immortalitatem recuset, maxime cum eum dicas & adoratum esse à quibusdam, sicut Deum; & simulachrum eius sub Herculis Alexicaci nomine constitutum, ab Ephesijs etiam nunc honorari. Non potuit ergo post mortem Deus credi, quia & hominem, & magum fuisse constabat; & ideo alieni nominis titulo affectauit di-

comparare.
vi. n. 123.

unitatem, quia suo nec poterat, nec audebat. Nostri-
 ro & potuit Deus credi, quia magus non fuit; & credita
 est, quia verus fuit. Non, inquit, hoc dico, iccirco Apolli-
 nium non haberi Deum, quia noluerit; sed ut apparet
 nos sapientiores esse, quam mirabilibus factis non statim fi-
 dem diuinitatis adiunximus, quam vos; qui ob exigua
 portenta Deum credidistis. Non est mirum, si tu, qui à
 Dei sapientia longe remotus es, nihil prorsus intelligis ve-
 rum, quæ legisti; cum Iudæi, qui à principio prophetas le-
 ctitauerant, quibusque sacramentum Dei fuerat assigna-
 tum; tamen quid legerint, ignorauerint. Disce igitur, si
 quid tibi cordis est, non solum iccirco à nobis Deum credi-
 tum Christum, quia mirabilia fecit; sed quia vidimus in
 eo facta esse omnia, quæ nobis annuntiata sunt vaticinio
 prophetarum. Fecit mirabilia: magum putassemus; vt & ve-
 nuncupatis; & Iudæi tunc putauerunt; si non illa ipsa factu-
 rum Christum propheta omnes vno spiritu predicassent. Itaque
 Deum credimus; non magis ex factis, operibusque, mirandis,
 quam ex illa ipsa cruce, quam vos sicut canes lambitis; quon-
 iam simul & illa predicta est. Non igitur suo testimonio
 (cui enim de se dicenti potest credi?) sed prophetarum testi-
 monio, qui omnia, quæ fecit, ac passus est, multo ante cæci-
 nerunt, fidem diuinitatis accepit; quod neque Apollonio, neque
 Apuleio, neque cuiquam magorum potuit, aut potest aliquando
 contingere. Cum igitur talia ignorantia sua deliramenta
 fudisset, cum veritatem penitus excidere commixtus esset;
 ausus est libros suos nefarios, ac Dei hostes καταλινδέναι
 notare. O cacum peccatus, d mentem cimmeriis, vt aiunt, ite-
 nebris atriolem. Discipulus hic sortasse Anaxagora fuerit,
 cui niues atramentum fuerunt. Atqui eadem casitas est, &
 vero, falsitatis; & mendacio, veritatis nomen imponere. Vi-
 delicet homo subdolos voluit lupum sub ouis pelle celare, vt
 fallaci titulo posset irresire lectorem. Verum esto; inscitia

verum etiam
 videamus.
 VI. B. 124.

excindere.

hoc, non malitia feceris. Quam tandem nobis attulisti ve-
 ritatem? nisi quod assertor Deorum, eos ipsos ad vltimum
 prodidisti. Prosecutus enim summi dei laudes, quem Regem,
 quem maximum, quem opificem rerum, quem fontem bono-
 rum, quem parentem omnium, quem factorem, altoremque
 viuentium confessus es; ademisti Ioui tuo regnum; eumque
 summa potestate depulsum, in ministrorum numerum re-
 dedisti. Epilogus itaque te tuus arguit stultitia, vanitatis,
 erroris. Affirmas Deos esse; & illos tamen subiectum, et man-
 cipas ei Deo, cuius religionem conaris euertere.

Ita ergo, de quibus dixi, cum presente me, ac dolente, IIII
 sacrilegas suas literas explicassent: & illorum superba im-
 pietate stimulatus, & veritatis ipsius conscientia, & (vt
 ego arbitror) Deo, suscepi hoc munus; vt omnibus ingenij
 mei viribus accusatores iustitiae refutarem; non vt contra
 hos scriberem, qui paucis verbis obiter poterant; sed vt om-
 nes, qui vbiq; idem operis efficiunt, aut effecerunt, vno se-
 mel impetu profligare. Non dubito enim, quin & alij plu-
 rimi, & multis in locis, & non modo grecis, sed etiam latinis
 literis, monumentum iniustitiae suae struxerint. quibus sin-
 gulis quoniam respondere non poteram, sic agendam mihi
 hanc causam putavi, vt & priores cum omnibus suis scriptis
 peruerterem; & futuris omnem facultatem scribendi, aut
 respondendi amputarem. praebeant modo aures. efficiam
 profecto, vt quicumque ista cognouerit, aut suscipiat quod ante
 damnauit, aut, quod est proximè, deridere aliquando desi-
 stat. Quanquam Tertullianus eandem causam plene pero-
 rauerit in eo libro, cui Apologetico nomen est: tamen quo-
 niam aliud est, accusantibus respondere, quod in defensione,
 aut negatione sola positum est; aliud instituere, quod nos
 facimus; in quo necesse est, doctrina totius substantiae con-
 tineri; non desugi hunc laborem, vt implem materiam,
 quam

instruxerint.

quam Cyprianus non executus est in ea oratione, qua Demetrianum (sicut ipse ait) oblatrantem, atque obliquam penitentem veritati, redarguere conatur. qua materia non est usus, ut debuit. non enim scripturae testimoniis, quamvis utriusque vanam, fictam, commentitiamque putabat; sed argumentis, & ratione fuerat refellendus. Nam cum agens contra hominem veritatis ignarum, dilatis paulisper diuinis lectionibus, formare hunc à principio tanquam rudem debuit; eiq; paulatim lucis principia monstrare, ne toto lumine obiecto caligaret. Nam sicut infans, solidi, ac fortis cibi capere vim non potest, ob stomachi teneritudinem; si liquore lactis, ac mollitudine alitur; donec firmatis viribus, vesci fortioribus possit: ita & huic oportebat, quia nondum poterat capere diuina, prius humana testimonia offerri, id est, philosophorum & historicorum; ut suis potissimum refutaretur auctoribus. Quod quia ille non fecit, & apta eximia eruditione diuinarum literarum; ut iis solis contentus esset, quibus fides consistat: accessit Deo inspirante, ut eum facerem; & simul, viam ceteris ad imitandum pararem.

ac.

* At si hortatu nostro docti homines, ac deserti huc secessu re coeperint; & ingenia sua, vimque dicendi in hoc veritatis campo iactare maluerint: euanciscunt breui religiones falsas, & occasuram esse omnem philosophiam, nemo dilatauerit; si fuerit omnibus persuasum, cum hanc solam religionem, tum etiam solam veram esse sapientiam. Sed uulgatus sum longius, quam volebam.

V

Nunc reddenda est de Iustitia proposita disputatio, quae aut ipsa est summa virtus; aut fons est ipsa virtutum: quam non modo philosophi quaesierunt, sed poeta quoque, qui & priores multo fuerunt; & ante natum philosophum nomen pro sapientibus habebantur. Hi plane intellexerunt, abesse hanc à rebus humanis; eamque sinxerunt offerri

vitiis hominum, cessasse terra, in calumque migrasse: atque ut doceant, quid sit iuste viuere (solent enim praecepta per ambages dare) à Saturni temporibus, quae illi vocant aurea, repetunt exempla iustitiae; narrantque in quo statu fuerit humana vita, dum illa in terra moraretur. Quod quidem non pro poetica fictione, sed pro vero habendum est. Saturno enim regnante, nondum Deorum cultibus institutis, nec adhuc vlla gente ad diuinitatis opinionem consecrata, Deus utique colebatur. Et ideo non erant neque dissensiones, neque inimicitiae, neque bella.

Non dum resanos rabies nudauerat enseis, Ut Germanicus Caesar in Arateo loquitur carmine: Nec consanguineis fuerat discordia nota.

Imò ne alienigenis quidem. sed neque vlli omnino gladij, qui nudarentur, fuerunt. Quis enim praesente, ac vigente Iustitia, aut de tutela sui, cum nemo insidiaretur, aut de pernicie alterius cogitaret, cum nemo quicquam concupisceret?

Malebant tenui contenti viuere cultu, ut Cic. in suo narrat; quod est proprium nostrae religionis. Ne signare quidem, aut partiri limite campum Fas erat: in medium querebant. quippe cum Deus communem omnibus terram dedisset, ut communem degerent vitam; non ut rabida, & furens auaritia sibi omnia vendicaret; nec vlli deesset, quod omnibus nasceretur. Quod poeta dictum sic accipi oportet; non ut existimemus nihil omnino tum fuisse priuati; sed more poetico figuratum: ut intelligamus, tam liberales fuisse homines, ut natas sibi fruges non includerent; nec soli absconditis incubarent. sed pauperes ad communionem proprij laboris admitterent.

Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant. Nec mirum; cum promptuaria iustorum benigne parent omnibus; nec auaritia intercipientis beneficia diuina, fanem,

famem, sitimq₃ vulgo faceret; sed omnes equaliter ad-
darent; cum habentes non habentibus large, copioseq₃ da-
rent. Sed postquam Saturnus à filio pulsus, in Latium
delatus est,

Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis,
Cum iam populus vel noui regis metu, vel sua sponte
prauatus, Deum colere desisset; Regemq₃ pro Deo haberi
cœpisset; cum ipse propemodum paricida, exemplo caeteri
esset ad violandam pietatem:

Deseruit prope terras iustissima virgo.

Sed non, vt ait Cicero:

Et Iouis in regno, celiq₃ in parte resedit.

Quomodo enim poterat in eius regno residere, aut commu-
rari: qui patrem regno expulit, bello persecutus est, exulato
toto orbe iactauit?

Ille malum virus serpentibus addidit atris,
prædæque lupos iussit. id est, odium, & inuidiam, & do-
lum hominibus iniecit, vt tam essent, quàm serpentes ve-
nænti; tam rapaces, quàm lupi. Quod quidem verefi-
ciant ij, qui iustos, ac fideles Deo, persequuntur, dantiq₃
iudicibus sauiendi aduersus innoxios potestatem. Fortiq₃
aliquid eiusmodi Iupiter fecerat ad expugnandam, tollen-
dâque iustitiam; & iccirco efferaffe serpentes, ac lupos
acuiffe tradatur.

Tum belli rabies, & amor successit habendi:

Neque immerito. sublata enim Dei religione, boni quodq₃
ac mali scientiâ perdiderunt. sic hominibus intercedit com-
munitas vitæ; & diremptum est foedus societatis humanae.
Tum inter se manus conferere cœperunt, & insidiari, &
gloriam sibi ex humano sanguine comparare.

VI QVORVM omnium malorum fons, cupiditas erat:
quæ scilicet ex contemptu veræ maiestatis erupit, non iam

tum enim, non participabant alijs ij, quibus aliquid afflue-
bat; sed aliena quoq₃ rapiebant, in priuatum lucrû trahen-
tes omnia; & qua antea in vsus hominum etiâ singuli la-
borabant, in paucorû domos conferebatur. Vt enim serui-
tio ceteros subiugarent, in primis necessaria vitæ subduce-
re, & colligere cœperunt; eaque firmiter conclusa seruare;
vt beneficia caelestia, facerent sua; non propter humanita-
tem, quæ nulla in ipsis erat; sed vt omnia cupiditatis, &
auaritiæ instrumenta corradere. leges etiam sibi nomine
iustitiæ, iniquissimas, iniustissimasque sanxerunt; qui-
bus rapinas, & auaritiæ suam contra vim multitudinis
tuerentur. Tantum igitur auctoritate, quantum viri-
bus, aut opibus, aut malitia praualebant. Et quoniam nu-
lum in his vestigiû iustitiæ fuit; cuius officia sunt humani-
tas, æquitas misericordia; iam superba, et tumida inæqua-
litate gaudebant; altioresque se ceteris hominibus, satel-
litum comitatu, & ferro, & insigni veste faciebant. Hinc
honores sibi, & purpuras, & fasces inuenerunt; vt securiû,
gladiatorumq₃ terrore subnixi, quasi iure dominorum per-
cussis, ac pauentibus imperarent. In hac conditione huma-
nam vitam rex ille constituit, qui debellato, ac fugato pa-
rente, non regnum, sed impiam tyrannidem vi, & homi-
nibus armatis occupauit; & aureum illud, iustumq₃ secu-
lum sustulit; coëgitq₃ homines, malos, et impios fieri, vel ex
hoc ipso; quod ipsos auertit à Deo ad se adorandum: quod
terror insolentissimæ potestatis expresserat. Quis enim non
metueret eum, quem arma cingebant, quem ferri, & gla-
diorum fulgor insuetus circundabat? aut cui parceret
alieno, qui ne patri quidem suo pepercera? Quem vero
metueret, qui Titanum robustam, & excellentem viri-
bus gentem bello vicerat, occisione deleuerat? Quid mi-
rû, si omnis multitudo, insolito metu pressa, in vnus adu-
lationem concesserat? hunc venerabantur; huic honorem
maximum

maximum deferebant. Et quoniam mores, ac vitia regni imitari, genus obsequij iudicatur, abiecerunt omnes pietatem; ne exprobrare regi scelus viderentur, si pie viverent. Sic assidua imitatione corrupti, diuinum fas reliquerunt, & paulatim male viuendi consuetudo, mos factus est. Sciam quicquam ex antecedentis seculi pio, atque optimo statu mansit; sed explosa iustitia, & veritatem secum habens, reliquit hominibus errorem, ignorantiam, cecitatem. Imprudenter igitur poëta, qui eam confugisse cecinerunt ad Iouis regnum. Si enim seculo, quod vocant aureum, iustitia in terra fuit; à Ioue vtique pulsa est, qui aureum seculum commutauit. Seculi autem commutatio, & explosio iustitia, nihil aliud, vt dixi, quam desertio diuinitatis putanda est; quæ sola efficit, vt homo hominum habeat; eumq; sibi fraternitatis vinculo sciat esse restrictum: siquidem pater idem omnibus Deus est, vt Deo patriusq; communis beneficia cum iis, qui non habent, pariatur; nulli noceat; nullam premat, non fores claudat, non spiri, non aurem precanti; sed sit largus, beneficus, liberalis: quas regias esse laudes Tullius existimauit. Hanc profecto iustitia, & hoc aureum seculum, quod Iouem regnante corruptum; mox & ipso, & omni eius progenie consecrata, Deorumque multorum suscepto, fuerat omne sublatum.

VII SED Deus, vt parens indulgentissimus, appropinquante vltimo tempore, nuntium suum misit, qui vetus illud seculum, fugatamq; iustitiam reduceret; ne humanum genus maximis, & perpetuis ageretur erroribus. Rediit ergo species illius aurei temporis; & reddita quidem tempe, sed paucis assignata iustitia est; quæ nihil aliud est, quam Dei vnici pia & religiosa cultura. Sed moueat aliquando fortasse; cur si hæc sit iustitia, non omni humano generi

data; nec in ea multitudo vniuersa consenserit. magna hoc disputationis est; cur à Deo, cum iustitiam terra daret, sit retenta diuersitas: quod & alio loco declarauimus; & vbicumque oportune incidere, explicabitur. Nunc designare id breuissime satis est: Virtutem aut cerni non posse, nisi habeat vitia contraria; aut non esse perfectam, nisi exerceatur aduersis. Hanc enim Deus bonorum, ac malorum voluit esse distantiam; vt qualitatem boni ex malo sciamus, item mali ex bono; nec alterius ratio intelligi, sublato altero potest. Deus ergo non exclusit malum; vt ratio virtutis constare posset. Quomodo enim patientia vim suam, noménque retineret, si nihil esset, quod pati cogere remur? Quomodo laudem mereretur deuota Deo suo fides; nisi esset aliquis, qui à Deo vellet auertere? Nam ideo potentiores esse iniustos permisit, vt cogere ad malum possent; ideo plures, vt virtus esset pretiosa, quod rara est. Quod quidem ipsum Quintilianus egregie, ac breuiter ostendit in capite obuoluto. Nam qua, inquit, virtus esset innocentia; nisi laudem raritas dedisset? Verum quia natura sic comparatum est, vt odium, cupiditas, ira, in id, quod incubuerint, agant cecos; supra hominem videtur culpa vacare. Alioqui si natura pares omnibus affectibus dedisset, pietas nihil erat. Hoc quam verum sit, docet necessitas ipsa rationis. Si enim virtus est, malis, ac virtus fortiter repugnare; apparet, sine malo, ac vitio nullam esse virtutem, quam Deus vt absolutam, perfectamq; redderet, retinuit id, quod erat ei contrarium; cum quo depugnare posset. Agitata enim malis quatientibus, stabilitatem capit; & quanto frequentius impellitur, tanto firmitus roboratur. Hæc nimirum causa efficit, vt quantum sit hominibus missa iustitia, tamen aureum seculum non esse dicatur; quia malum non sustulit, vt retineret diuersitatē, quæ sacramentum diuina religionis continet sola.

vi. n. 124.

quæ

affectus.

Qui

QVI ergo putant, iustum esse neminem; ante oculos habent iustitiam; sed eam nolunt cernere. Quid est enim, cur illā vel in carminibus, vel in omni sermone describant, conquerentes eius absentiam; cum sit facillimum, bonum esse, si velint? Quid vobis inanem iustitiam depingunt, & optatis cadere de caelo, tanquam in aliquo simulaculo figuratam? Ecce in conspectu vestro est; suscipite, si potestis, eamque in domicilio vestri pectoris collocare, nec afflicti, aut alienum à temporibus existimetis. Estote aequi, ac boni; & sequetur vos sua sponte iustitia, quam quaritis. Deponite omnem malam cogitationē de cordibus vestris, & statim vobis illud tempus aureum reuertetur, quod aliter consequi non potestis, quam si Deum verum colere ceperitis. Vos autem maieſtatem cultu Deorum, iustitiam deſideratis in terra, quod fieri nullo pacto potest; sed ne tunc quidem potuit, cum putatis; quia nondum natis diis estis, quos impie colitis, necesse est vnius Dei cultum fuisse: per terram, eius scilicet qui execratur malitiam, exigitque levitatem; cuius templum est, non lapides, aut lutum, sed homo ipse, qui figuram Dei gestat. Quod templum non auro, & gemmarum donis corruptibilibus, sed æternis virtutum muneribus ornatur. discite igitur (siquid vobis reliquit mentis est) homines ideo malos, & iniustos esse, quia Deum coluntur; & ideo mala omnia rebus humanis quotidie grauescere, quia Deus huius mundi effector, & gubernator derelictus est; quia suscepta sunt, contra quam facti sunt, impie religiones: postremo, quia ne coli quidem vel à patris Deum sineris. Quod si solus Deus coleretur, non essent dissensiones, & bella; cum scirent homines vnius se Dominos esse; ideoque diuina necessitudinis sacro, & inuicibilis vinculo copulatos, nulla fierent insidiae; cum scirent cuiusmodi poenas Deus animarum intersectoribus præparet, quæ clandestina scelera, & ipsas etiam cogitationes præuult.

non essent fraudes, neque rapina; si Deo prapipientē didicissent & suo & paruo esse contenti; fragilibus, & caducis solida, & æterna præferrent. Non essent adulteria, & stupra, & mulierum prostitutiones, si omnibus notum esset damnari à Deo, quicquid appetitur vltra generandi cupiditatem. Nec faminam necessitas cogeret pudorem suum profanare, vt victum sibi obscœnissimum quarat; cum & mares libidinem contemneret, & habentium pia, & religioſa collatio, non habentibus subueniret. Non essent mutua, vt dixi, hæc omnia in terris mala; si ab hominibus in legem Dei coniuraretur; si ab vniuersis fierent, qua vnus noster populus operatur, quam beatus esset, quamque humanarum rerum status, si per totum orbem mansuetudo, & pietas, & pax, & innocentia, & aequitas, & temperantia, et fides moraretur. Denique ad regendos homines, non opus esset tam multis, & tam variis legibus; cum ad perfectam innocentiam, Dei lex vna sufficeret; neque carceribus, neque gladius præsidium, neque terrore poenarum; cum præceptorum caelestium salubritas, humanis pectoribus infusa, vltro iustitiæ opera homines erudiret. Nunc autem mali sunt ignorantia recti, ac boni. quod quidem Cicero vidit. disputans enim de legibus, Sicut vna, inquit, eademque natura, mandus omnibus partibus inter se congruentibus cohaeret, ac nititur; sic omnes homines inter se natura confusi, prauitate dissentiunt; nec se intelligunt esse consanguineos, & subiectos omnes sub vnam, eandemque tutelam. quod si teneretur. Deorum profecto vitam homines viuissent. Vniuersa igitur mala, quibus humanum genus seipsum inuicem conficit, iniustus, atque impius Deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui communem omnium patrem Deum, tanquam prodigi, ac rebelles liberi abnegassent.

continere

IX NON NVNQVAM tamen sentiunt, se malos esse, & veterum seculorum statum laudant; & de suis moribus, meritisq; coniectant, abesse iustitiam: quam obuersantem oculis suis non tantum non suscipiunt, nec agnoscunt, verum etiam violenter oderunt, & persequuntur, & exterminare contendunt. Fingamus hanc interim non esse iustitiam, quam nos sequimur; quomodo, si illa venerit, quam veram putant, eam recipient? qui laniant, & occidunt eos, quos & ipsi fatentur, imitatores esse iustorum, quia bona operentur. & iusta, cum si tantummodo malos occiderent, digni essent, ad quos iustitia non veniret, cui nulla fuit alia causa linquendi terram, quam humani erroris effusio. Quanto magis, cum pios interficiat, et ipsi iustitie sectatores pro hostibus ducant; imò vero plus quam pro hostibus; quibus, utiq; cum animas eorum, & optati liberos ferro, & igni appetant, tamen parcutur victis; et est locus inter arma clementia: aut si adeo seuire placuit, nihil plus in eos fit, quam ut occidatur, vel in seruitutem abducantur. Hoc vero inenarrabile est, quod sit aduersus eos, qui malefacere nesciunt. Et nulli nocentiores habentur, quam qui sunt ex omnibus innocentes. Audent igitur homines improbiissimi, iustitie facere mentionem, qui sua immanitate vincunt; qui placidissimum Dei gregem vastant, - lupi ceu Raptores atra in nebula, quos imprecatur ventris. Exegit cacos rabies. Verum hos non verius, sed contra rabies efferauit; nec atra in nebula, sed aperta praedatione grassantur; nec eos vnquam conscientia scelerum reuocante sanctum, ac pium nomen iustitie, ore illo violento, quod cruore innocentium tanquam rictus bestiarum madet. Hinc tanti, & tam pertinacis odij quam potissimum causam esse dicamus? Vtrumne veritas odium parit, ut ait Poeta, quod diuino spiritu instinctus: an erubescunt coram iustis, & bonis esse nequa: an potius utrumq;? Nam et veritas ubi

semper

semper inuisa est; quod is, qui peccat, vult habere liberum peccandi locum; nec aliter se putat male factorum voluptate securius perfrui posse, quam si nemo sit, cui delicta non placeant. Ergo tanquam scelerum, & malitia sua testes extirpare funditus nititur, & tollere, grauesq; sibi putant tanquam vita eorum coarguatur. Cur enim sint aliqui initempestiue boni, qui corruptis moribus publicis, conuitium bene viuendo faciant? cur non omnes sint aequae mali, rapaces, impudici, adulteri, periuri, cupidi, fraudulentis? quin potius auferantur, * quos coram male viuere, pudet; qui peccantium frontem, & si non verbis, quia tacent; tamen ipso vitae genere dissimili feriunt, & verberant. Castigare enim videtur, quicumq; dissentit. Nec est magnopere mirandum, si aduersus homines ista sunt; cum aduersus ipsum Deum; propter eandem causam, insurrexerit etiam populus in spe constitutus, nec Dei nescius; sequiturq; iustos eadem necessitas, qua ipsum iustitia violauit auctorem. Vexant ergo, & exquisitis poenarum generibus excruciant; parumq; habent interficere, quos oderunt, nisi etiam crudelitas corporibus illudat. Si qui autem doloris, vel mortis metu, vel suauitate perfidia, caeleste sacramentum deseruerint, & ad funesta sacrificia consenserint; eos laudant, & honoribus mactant; ut eorum exemplo ceteros illiciant. Qui autem magni aestimauerint fidem; cultoresq; se Dei non abnegauerint in eos vero totis carnificinae suae viribus, veluti sanguinem sument, incumbunt; & desperatos vocant; quia corpori suo minime parcunt: quasi quicumq; desperatius esse possit, quam torquere, ac dilaniare eum, quem scias esse innocentem. Adeo nec pudor vllus apud eos superest, à quibus abest omnis humanitas: & retorquent in homines iustos conuitia sibi congruentia. Impios enim vocant ipsi scilicet pii; & ab humano sanguine abhorrentes, cum si & actus suos considerent; & illorum, quos tanquam impios damnant; iam

quibus.

intelligent, *intelligent, quàm mendaces sint; & iis omnibus, quæ ad-
 uersus bonos aut dicunt, aut faciunt, digniores. Non enim
 de nostro, sed ex illorum numero semper existunt, qui vici-
 obsideant armati, maria prædantur; vel si palam grassari non
 licuit, venena clam temperent; qui uxores necent, vt duci
 earum lucrentur, aut maritos, vt adulteris nubant; qui ve-
 ros ex se pueros aut strangulent, aut si nimium pij su-
 rint, exponant; qui libidines incestas nec à filia, nec à so-
 rore, nec à matre, nec à sacerdote contineant; qui adu-
 sus ciues suos, patriamque coniuvent; qui nec culeum me-
 trant; qui deniq; sacrilegia committant; & Deorum, qui
 colunt, templa dissipent; & vt quæ leuia sunt, atque *in-
 sitata dicamus, qui hereditates captent, testamenta sup-
 ponant; iustos heredes vel auferant, vel excludant; qui cor-
 pora sua libidinibus prostituunt; qui denique immemores,
 quid nati sint, cum sceminis patientia certent, qui sanctis-
 simam quoque corporis sui partem contra fas omne ple-
 luant, & profanent; qui virilia sua ferro metant, & quod
 est sceleratius, vt sint religionis antistites; qui ne vita qui-
 dem sua parcant, sed extinguendas publice animas su-
 vendant, qui si iudices sedeant, aut immeritos perdant mi-
 cede corrupti; aut noxios impune dimittant; qui calum-
 quoque ipsum veneficiū appetant, tanquam illorum maliti-
 am terra non capiat. Hac inquam, & his plura sceltu-
 vitiq; ab iis sunt, qui Deos colunt. Quis inter hæc tot, et
 tanta iustitia locus est? Et ego de multis pauca collegi, vt
 arguerem, sed vt ostenderem. Qui volent scire omnia, Se-
 necæ libros in manum sumant; qui morum, vitiorumq;
 publicorum & descriptor verissimus, & accusator accu-
 rimus fuit. Sed & Lucilius tenebrosam istam vitam in
 unscripte, breuiterq; depinxit his versibus:

Nunc vero à mane ad noctem, festo, atque profesto
 Tetus item pariterq; die, populūsq; patresque

Iactare, *indusori se omnes; decedere nusquam.
 Vni se, atque eidem studio omnes dedere, & arti,
 Verba dare vt caute possint; pugnare, dolose
 Blandiri; certare, bonum simulare virum se;
 Insidias facere, vt si hostes sint omnibus omnes.

Nostro autem populo quid horum potest obici, cuius om-
 nis religio est, sine scelere, ac sine macula viuere? Cum igitur
 videant & se, ac suos ea, quæ diximus gerere, nostros
 autem nihil aliud operari, nisi equum, & bonum; pote-
 rant, siquid saperent, ex hoc intelligere, & illos, qui bo-
 num faciunt, pios esse; & se impios; qui nefanda commit-
 tunt, neque enim fieri potest, vt qui in omnibus vitæ suæ
 actibus non errant, in ipsa summa errent, hoc est in reli-
 gione, quæ rerum omnium caput est. Impietas enim suscepta
 in eo, quod est summum per cetera vniuersa *sequeretur.
 Acque fieri non potest, vt ipsi, qui errant in omni vita, &
 in religione fallantur. quoniam pietas in summo regulam
 tenens, tenorem suum seruaret in cæteris. Ita fit vt in
 vtraque parte de conditione rerum, quæ geruntur, qualis
 sit summa ipsa noscatur.

OPERÆPRETIUM est, cognoscere illorum pie-
 tatem; vt ex iis, quæ clementer, ac pie faciunt, possit intel-
 ligi, qualia sint, quæ ab his contra iura pietatis gerun-
 tur. Ac ne quem videat inclementer incessere, aliquam mi-
 hi personam poetiicam sumam, quæ sit vel maximum
 pietatis exemplum: Apud Maronem rex ille

-- Quo iustior alter

Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis,

Quæ nobis documenta iustitia protulit?

Vixerat & post terga manus, quos mitteret umbris,

Inferias caso sparurus sanguine flammis.

Quid potest esse hac pietate clemētius; quàm mortui hu-

al.
 induforum.

his vtrata
 vi. n. 127.

al.
 sequitur eaq;
 al.
 quæreretur
 atquin.
 vid. no. 128.

manas victimas immolare; & ignem cruce hominum, tanquam oleo pascere? Sed fortasse hoc non ipsius vitium fuerit, sed poëta qui illum insignem pietate virum, iniqui scelere scœdauerit. Vbi est igitur, ò poëta, pietas illa, quam tum sepissime laudas?

*Ecce pius Aeneas,

--Sulmone creatos

Quattuor hic iuvenes, totidem quos educat Vphœn,
Viuentis rapit: inferias quos immolet vmbri;

Captiuoq; rogi perfundat sanguine flammæ.

Cur ergo dicebat eodem ipso tempore, quo victos homines ad immolationem mittebat? Equidem & vitium concedere vellem; cum quos viuos habebat in potestate, vice peccatum iuberet occidi? Sed hæc, vt dixi, culpa non illius fuit, qui literas fortasse non didicerat, sed tua; qui, cum ego eruditus, ignorasti tamen, quid esset pietas; & illud ipsum, quod nefarie, quod detestabiliter fecit, pietatis esse officium credidisti. Videlicet ob hoc vnum pius vocatur, quia patrem dilexit. Quid quod bonus Aeneas haud aspersione precantis trucidauit? adiuratus enim per eundem patrem, & spes surgentis Iuli, nequaquam pepercit, furis accessus, & ira. Quisquamne igitur hunc putet aliquid in se virtutis habuisse; qui & furore, tanquam stipula, exarsit, & manium patris, per quem rogabatur, oblitus, iram frenare nequiuert? Nullo igitur modo pius; qui non tantum non repugnantes, sed etiam precantes interemit. Dicit hic aliquis. Quæ ergo, aut vbi, aut qualis est pietas? Nimirum apud eos, qui bella nesciunt; qui concordiam cum omnibus seruant; qui amici sunt etiam inimicis; qui omnes homines pro fratribus diligunt; qui cohibere non sciunt, omnemq; animi furorera tranquilla moderatione lenire. Quanta igitur caligo, quanta tenebrarum, & terrorum nubes, hominum pectora obduxit; qui cum se maxime pios putant, tum maxime sunt impij. Quanto enim

religiosius, terrenis istis simulacris inseruiunt; tanto magis scelerati aduersus nomen veræ diuinitatis existunt. Itaque pro merito impietatis suæ grauioribus malis sæpe vexantur; quorum causam quia nesciunt fortune culpa omnibus ascribitur; & locum inuenit Epicuri philosophia, nihil ad Deos pertinere censentis; nec gratia eos tangi, nec ira moueri; quia & contemptores eorum sæpe videant beatos, & cultores sæpe miseros. Quod eo fit; quia cum religiosi videantur, & natura boni; nihil tale creduntur mereri, quale sæpe patiuntur. Consolantur se tamen accusatione fortune; nec sentiunt, quod si esset vlla, cultoribus suis nunquam noceret. Merito igitur huiusmodi pietatem pœna consequitur; & offensa diuinitas scelere hominum praeue religiosorum, graui eos infortunio mactat; qui licet sanctis moribus viuant, in summa fide, atque innocentia; tamen, quia Deos, colunt, quorum ritus impios, ac profanos Deus verus odio habet, à iustitia, & à nomine veræ pietatis alieni sunt. Nec est difficile docere, cur Deorum cultores, boni, & iusti esse non possint. Quomodo enim sanguine abstinebunt, qui colunt cruentos Deos, Martem, atque Bellonam? quomodo aut parentibus parcent, qui expulsorem patris sui Iouem; aut natis ex se infantibus, qui Saturnum; quomodo pudicitiam tuebuntur, qui colunt deam nudam, & adulteram, & quasi apud Deos prostitutam? quomodo se à rapinis, & fraudibus abstinerebunt, qui Mercurij furta nouerunt, docentis, non fraudis esse, decipere, sed astutia; quomodo libidines coercerebunt, qui Iouem, Herculem, Liberum, Apollinem, ceterosque venerantur; quorum adulteria, & stupra in mares, & fœminas non tantum doctis nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris; atque cantantur, vt sint omnibus notiora? Possuntne inter hæc iusti esse homines; qui etiam si natura sint boni, ab ipsis tamen diis erudiantur ad iustitiam? Ad placandum enim

in iustitiam.

R 5

Deum,

Deum, quem colis, iis rebus opus est, quibus illum gaudere, ac delectari scias. Sic fit, ut vitam colentium Deus pro qualitate nominis sui formet, quoniam religiosissimus est cultus; imitari.

XI I s igitur hominibus, qui Deorum suorum moribus congruant, quia grauis est, & acerba iustitia, eandem impietatem suam, qua in ceteris rebus utuntur, aduersus iustos violenter exercent. Nec immerito à prophetis bestia nominantur. Præclare itaq; M. Tullius: Etenim si nemo est, inquit, quin emori malit, quam cõuerti in aliquam figuram bestie, quãuis hominis mentem sit habiturus; quanto est miserius, in hominis figura, animo esse efferato: imbi quidem tanto videtur, quanto præstabilior est animus corpore. Aspernantur itaque corpora belluarum, quibus sunt ipsi sauiore; sibi que adeo placent, quod homines nati sunt, quorum nihil, nisi liniamenta, & summam figuram gerunt. Nam quis Caucasus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes, tam sanguinarias vnquam bestias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies vsque ad ventris satietatem furit; fameq; sedata, protinus conquiescit. Illa est vera bestia, cuius vna iustione

Funditur ater vbique cruor, crudelis vbique

Luctus, Vbique pavor, & plurima mortis imago.

Nemo huius tantæ bestie immanitatem potest pro merito describere; quæ vno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreus sauit, et non tantum artus hominum dissipat, sed & ossa ipsa comminuit, & in cineres furit; nequis extet sepultura locus. quasi vero id affectent, qui Deum consententur, ut ad eorū sepulchra veniatur, ac nõ ut ipsi ad Deū perueniant. Quenam illa feritas, quæ rabies, quæ insania est, lucē viuus, terrã mortuis denegasse? Dico igitur, nihil esse miserius iis hominibus, quos ministros furarū alieni, quos satellites impie iustionis necessitas aut inu-

xit, aut fecit. Non enim honor ille, aut prouectio dignitatis fuit; sed hominis damnatio ad carnificinã, Dei vero ad penam sempiternam. Quæ autē per totum orbem singuli gesserint, enarrare, impossibile est. Quis enim voluminum numerus capiet tam infinita, tam varia genera crudelitatis? Accepta enim potestate pro suis moribus quisq; sauiuit. Alij præ nimia timiditate, plus ausi sunt, quam iubebatur. Alij suo proprio aduersus iustos odio, quidam naturali mentis feritate; nonnulli ut placerent, & hoc officium sibi ad altiora munirent; aliqui ad occidendum præcipientes extiterūt, sicut vnus in Phrygia, qui vniuersum populum cum ipso pariter conuenticulo concremavit. Sed hic quanto sauior, tanto clementior inuenitur. Illud vero pessimum genus est, cui clemētia species falsa blãditur; ille grauior, ille sauior est carnifex, qui neminē statuit occidere. Itaq; dici non potest, huiusmodi iudices quanta, & quàm graua tormentorū genera excogitauerint, ut ad effectum propositi sui peruenirent. Hæc autem non tantum ideo faciunt, ut gloriari possint, nullum se innocentium peremisse (nam & ipse audiui aliquos gloriãtes, quia administratio sua, in hac parte, fuerit incruēta) sed & inuidia causa; ne aut ipsi vincantur, aut illi virtutis suæ gloriã consequantur. Itaq; in excogitandis penarum generibus, nihil aliud, quàm victoriam excogitant. Sciunt enim, certamen esse illud, & pugnã. Vidi ego in Bithynia, præsidem gaudio mirabiliter elatū, tanquam Barbarorū gentem aliquam subegisset; quod vnus, qui per bienniū magna virtute restiterat, postremo cedere visus est. Contēdunt igitur, ut vincant; & exquisitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud deuitant, quàm ut ne torti moriantur. Quasi vero mors tantummodo beatos faciat, ac non etiã tormenta, quæ quanto fuerint grauiora, tanto maiorem virtutis gloriã pariãt. Illi autem pertinaci stultitia iubent, curam tortis diligēter adhibe-

quod

maioris

adhibe-

adhiberi, vt ad alios cruciatus membra renouentur, & re-
paretur nouus sanguis ad pœnam. Quid tam pium, tam
beneficum, tam humanum fieri potest? non cur assentiam
solicite, quos amarent. Hæc est Deorum disciplina. Ad hæc
opera cultores suos erudiunt; hæc sacra desiderant. Quis
etiam sceleratissimi homicida contra pios iura impia con-
diderunt. nam & constitutiones sacrilegæ, & disputati-
ones Iurisperitorum leguntur iniustæ. Domitius de officio
Procôsulis, * libro septem rescripta principum nefaria col-
legit, vt doceret, quibus pœnis affici oporteret eos, qui
cultores Dei confiterentur.

libro septimo
vi. n. 129.

XII QUID iis facias, qui ius vocant carnificinas veterum
tyrannorum aduersus innocentes rabide seuentium? Et
cum sint iniustitia, crudelitas usq; doctores; iustos se esse
tamen, ac prudentes videri volunt; cæci, & hebeti,
& rerum, & veritatis ignari. Adeone vobis ð perditæ
mentes, inuisa iustitia est, vt eam summis sceleribus alle-
quetis? Adeone apud vos perit innocentia, vt ne morti
quidem simplici dignam iudicetis? Sed supra omnia faci-
nora habeatur, nullum facinus admittere; pectusque, pu-
rum ab omni sceleris contagione præstare. Et quoniam
communiter cū Deorum cultoribus loquimur; liceat per
vos benefacere vobiscū. Hæc est enim lex nostra, hoc opus,
hæc religio. Si vobis sapientes videmur, imitami: Si stul-
ti, contemnite, aut etiam ridete, si liber: nobis enim stul-
tia nostra prodest. Quid laceratis? quid affligitis? non in-
videmus sapientia vestra. Hanc stultitiam malumus: hanc
amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, vt vos dilige-
mus; & in vos ipsos, qui odistis, omnia conferamus. Est
apud Ciceronem non abhorrens à vero locus, in ea dispu-
tatione, qua habetur à Furio contra iustitiam: Quæro, in-
quit, si duo sint, quorum alter optimus vir, æquissimus

summa

summa iustitia, singulari fide; alter insigni scelere, & au-
dacia; & si in eo sit errore ciuitas, vt bonū illum virū, sce-
leratum, facinorosum, nefarium putet, contra autem, qui
sit improbiſſimus, existimetur esse summa probitate, ac
fide; proque hac opinione omnium ciuiam, bonus ille vir
vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur
oculi, dānetur, vinciat, vratur, exterminetur, egeat;
postremo, iure etiam optimo omnibus miserrimus esse vi-
deatur: contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab
omnibus diligatur; omnes ad eum honores, omnia imperia,
omnes opes, omnes denique copia conferantur; vir denique
optimus omnium existimatione, & dignissimus omni for-
tuna iudicetur: Quis tandem erit tam demens, qui dubi-
tet, vtrum se esse malit? Profecto quasi diuinaret, qua no-
bis mala, & quo modo ventura essent propter iustitiam,
hoc posuit exemplum. Hæc enim populus noster patitur
omnia, errantium prauitate. Ecce in eo est errore ciui-
tas, vel potius orbis ipse totus, vt bonos, & iustos viros tan-
quam malos, & impios persequatur, excruciet, damnet,
occidat. Nam quod ait, neminem esse tam dementem, qui
dubitet, vtrum se esse malit; ille quidem, vt is, qui contra
iustitiam diserebat, hoc sensit, malle sapiētem malum esse
cum bona existimatione, quam bonum cum mala. A nobis
autem absit hæc amœtia, vt falsum vero anteponamus. An
boni nostri qualitas ex populi potius pendebit erroribus,
quam ex conscientia nostra, & iudicio Dei? Aut aliqua
nos illiciet vnquam felicitas, vt non potius veram bonita-
tem cum omni malo, quam falsam cum omni prosperitate
malimus? Sua sibi habeant regna Reges, suas diuitias di-
uites (vt loquitur Plautus) suam vero prudentiam pru-
dentes, relinquunt nobis stultitiam nostram; quam vel ex
hoc apparet esse sapiētiā, quod eam nobis inuidet. Quis
enim stulto inuideat, nisi qui ipse sit stultissimus? Illi au-

sem

tem nō sunt adeo stulti, vt stultis inuideāt; sed ex eo, quod accurare, quod solícite persequantur, stultos non esse concedunt. cur enim tā crudeliter saniant, nisi quia metuant, ne in dies inualescente iustitia, cum Diis suis carioribus inquamantur? si ergo cultores Deorum sapientes sunt, et non stulti, quid metuant, ne sapientes illiciantur a stultis?

XIII

CVM autem noster numerus semper Deorum cultibus augeatur, nunquam vero, ne in ipsa quidem percussione minuatur; (quoniam peccare homines, & inquinari sacrificio possunt; auerti autem non possunt à Deo valet enim vi sua, veritas) quis est tam demens tam excors, tamq̃ cæcus, qui non videat, in vtra sit parte sapientia? Sed illi malitia, & furore cacantur, ne videant; stultosq; arbitrantur esse, qui cum habeant in sua potestate supplicia vitare, cruciari tamen, & emori malunt; cū possint ex eo ipso peruidere, non esse stultitiam, in quam tantum hominum millia, per orbem totum, vna, & pari mēte consentiant. Si enim fœmina sexus infirmitate labitur (nam interdum isti muliebrem aut anilem superstitionē vocant) viri certe sapiunt. Si pueri, si adulescentes, improvidi sunt per aetatem, maturi certe, ac senes habent stabile iudicium. Si vna ciuitas despulerit, ceteræ, vtiq; innumerabiles, stultæ esse non possunt. Si vna prouincia, vna natio prudentia caret; ceteras omnes habere intelligētiam recti, necesse est. Cum vero ab ortu solis vsq; ad occasum lex diuina suscepta sit, & omnis sexus omnis ætas, & gens, & regni vnitas, ac paribus animis Deo seruiant, eadem sit vbiq; patientia, idē contēptus mortis, intelligere debuerant, aliquid in ea re esse rationis, quod non sine causa vsq; ad mortem defendatur; aliquid fundamenti, ac soliditatis, quod cum religione non tantum iniuriis, ac vexatione non soluat, sed augeat semper, & faciat firmiorem. Nam & in hoc quod

21.
MARINOSS.
VI. n. 130.

prudentia.

malitia

malitia illorum conuincitur; qui euerisse se funditus religionem Dei opinantur; si homines inquinauerint; cum & Deo satius facere liceat; & nullus sit tam malus Dei cultor, qui data facultate, ad placandum Deum nō reuertatur, & quidē deuotione maiori. Peccati enim conscientia, & metus pœnæ religiosiorē facit; & semper multo firmior est fides, quam reponit pœnitētia. Si ergo ipsi, cum Deos sibi arbitrantur iratos, tamē donis, & sacrificiis, et odoribus placari eos credunt: quid est tandē, quod Deum nostrū tam immitē, tam implacabilem putēt; vt videatur is iam Christianus esse non posse, qui Diis eorū coactus, inuitusq; libauerit: nisi forte cōaminatos semel putāt, animū translatus ros, vt sua spē iam facere incipiant, quod per tormētū fecerunt. Quis id officiū libens obeat quod ab iniuria cœpit? Quis cum videat laterum suorū ciuitates, nō magis odērit Deos, propter quos aeterna pœnarū insignia, & impressas visceribus suis notas gester? Ita fit, vt data diuinitus pace, & qui fuerint, vniuersi redeant; & alius propter miraculum virtutis, nouus populus accedat. Nam cum videat vulgus, dilacerari homines variis tormentorum generibus, & inter fatigatos carnifices inuictam tenere patientiam; existimāt, id quod res est, nec cōsensum tam multorū, nec persenerantiam morientū vanam esse; nec ipsam patientiam sine Deo cruciatus tantos posse superare. latrones, & robusti corporis viri eiusmodi lacerationes perferre nequeunt; exclamāt, & gemitus edunt. vincuntur enim dolore; quia deest illis inspirata patiētia. Nostrī autē (vt de viris tacēā) pueri, & muliercula, tortores suos taciti vincūt; & exprimere illis gemitū nec ignis potest. Eāt Romani, et Mutio gloriētur aut Regulo. quorū alter necandū se hostibus tradidit, & captiuū puduit viuere; alter ab hostibus deprehēsus, cū videret mortē se vitare nō posse, manū fœco iniecit; vt pro facinore suo satisfaceret hosti, quē voluit occidere;

occidere; eaque pena veniam, quam non meruerat, accipit. Ecce sexus infirmus, & fragilis et us dilacerari sereno corpore, vrique perpetitur, non necessitate, quia licet vivere, si vellent; sed voluntate, quia confidunt Deo. Illa est vera virtus, quam philosophi quoque gloriabundi, non re, sed verbis inanibus iactant; differentes, nihil esse in congruens viri sapientis grauitati, atque constantia, quam nullus terroribus de sententia proposito posse depelli, sed iactati esse, cruciari, & emori, ne fidem prodant, ne ab officio scedat, ne metu mortis, aut dolore acerbo subactus, aliquis faciat iniustum, nisi fortè delirare illis videretur Flaccus Lyricis, cum dicit:

Iustum, & tenacem propositi virum,
Non ciuium ardor praua iubentium,
Non vultus instantis tyranni
Mente quatit solida.

Quo nihil verius dici potest; si hoc ad eos referatur, qui nullos cruciatus, nullam mortem recusant, ne à fide, iustitiæque declinent; qui non tyrannicas iniustiones, non pro dum gladios tremunt, quo minus veram, & solidam libertatem constanti mente defendant; quæ in hoc solo tuenda sapientia est. Quis enim tam insolens, tam elatus est, ut me veter oculos in calum tollere? quis imponat mihi necessitatem vel colendi, quod nolim; vel quod velim, non colendi? Quid iam nobis vterius relinquatur, si etiam hoc, quod voluntate fieri oportet, libido extorquet aliena? nemo istud efficiet; siquid nobis ad contemnendam mortem, dolorumque virtutis est. Quam constantiam si tenemus, cur sit vltima dicamur, facientes ea, quæ philosophi laudant? Recte iustur Seneca, incongruentiam hominibus obieciens, ait: Summa virtus illis videretur magnus animus. Et iudicem qui contemnit mortem, pro furioso habent; quod est viti summa peruersitatis. Sed ij vanarum religionum cultores,

eadem stultitia id obijciunt, qua verum Deum non intelligunt; quos Sibylla Erythraea νεφούς καὶ ἀνοήτους vocat; surdos scilicet, & excordes; qui nec audiant diuina, nec sentiunt, sed terram digitis suis imaginatam metuant, & adorent.

Quæ vero causa sit, ut eos, qui sapientes sunt, stultos putent, magna ratio est. nec enim frustra falluntur. Quæ nobis diligenter est explicanda, ut errores suos tandem (si fieri possit) agnoscant. Iustitia suapte natura, speciem quandam stultitiæ habet; quod ego & diuinis, & humanis testimoniis confirmare possum. Sed nihil fortasse apud istos agemus, nisi eos de suis doceamus auctoribus, non posse quæquam iustum esse, quod est coniunctum cum vera sapientia, nisi idem stultus esse videatur. Carneades, academica sectæ philosophus, cuius in differendo quæ vis fuerit, quæ eloquentia, quod acumen, qui nescit, is ex prædicatione Ciceronis intelliget, aut Lucilij; apud quæ differens Neptunus de re difficillima, ostendit non posse id explicari, nec si Carneadem ipsum orcus remittat: Is, cum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputauit de iustitia copiose, audiente Galba, & Catone Censorio, maximis tunc oratoribus. Sed idem disputationem suam postredie, contraria disputatione subuertit; & iustitiam, quam pridie laudauerat, sustulit; non quidem philosophi grauitate, cuius firma, et stabilis debet esse sententia; sed quasi oratorio exercitij genere, in vitæ ang, partem differendi. Quod ille facere solebat, ut alios quodlibet asserentes posset refutare. Eam disputationem, qua iustitia euertitur, apud Ciceronem L. Furius recordatur: credo, quoniam de Rep. differerebat, ut defensionem, laudationemque eius induceret, sine qua putabat regi non posse Rempublicam. Carneades autem, ut Aristotelem refelleret, ac Platonem, iustitia patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia, quæ pro iustitia dicebantur;

XIIII

ipsum

quidlibet

T

vs

vt posset illa, sicut fecit, euertere. Erat enim facillimè iustitiam radices non habentem labefactare, quia tum nulla in terra fuit; vt, quid esset, aut qualis, à philosophis coneretur. Atq; vimam tot, ac tales viri quantum: eloquentia, quantumque animi, tantum etiã scientia ad impediendam defensionem summæ virtutis habuissent; cuius origo in religione, ratio in aequitate est. Sed ij, qui primam illam partem nescierunt, ne secundam quidem tenere potuerunt. Volo autem prius circumscribere, ac breuiter, quid sit, ostendere; vt intelligatur, philosophos ignorasse iustitiã, quicquid quod minime nouerant, potuisse defendere. Iustitia quàm omnes simul virtutes amplectatur; tamen due sunt omnium principales, quæ ab illa diuelli, separariq; non possunt, pietas, & aequitas. nam fides, temperantia, probitas, modestia, integritas, & cetera huiusmodi, vel natura, vel institutis parentum, possunt esse in iis hominibus, qui iustitiã nesciunt, sicuti semper fuerunt. nã Romani veteres, qui iustitia gloriari solebant, iis vtiq; virtutibus gloriabantur; quæ (vt dixi) proficisci à iustitia possunt, et ab ipsa se te secerni. Pietas vero, et aequitas, quasi vena sunt cuius enim duobus fontibus constat tota iustitia. Sed capitula et origo in illo primo est, in secundo vis omnis, ac ratio. Tertius autem nihil aliud est, quam Dei notio; sicut Trismegistus verissime definiuit; vt alio loco diximus. Si ergo pietas, cognoscere Deum; cuius cognitionis hæc summa est, et eum colas; ignorat vtiq; iustitiã, qui religionem Dei non tenet. Quomodo enim potest eam nosse, qui vnde oritur ignorat? Plato quia multa de vno Deo locutus est, à quo aut constitutum esse mundum; sed nihil de religione, summa ueritate enim Deum, non cognouerat. quod si iustitia defensionem vel ipse, vel quilibet alius implere voluisset; in primis religiones Deorum euertere debuit, quia contra sunt pietati. Quod quidem Socrates quia facere tentauit,

in carcerem coniectus est; vt iam tunc appareret, quid esset futurum iis hominibus, qui iustitiã veram defendere, Deoq; singulari seruire cœpissent. Altera iustitiæ pars est aequitas; aequitatem dico non vtiq; bene iudicandi, quod et ipsum laudabile est in homine iusto; sed se cum ceteris coequandi; quæ Cic. æquabilitatē vocat. Deus enim, qui homines generat, & inspirat, omnes æquos, id est pares esse voluit. Eandem conditionem viuendi omnibus posuit; omnes ad sapientiam genuit; omnibus immortalitatem spopondit. nemo à beneficijs eius caelestibus segregatur. Nã sicut omnibus vnicum suum lumen æqualiter diuidit, emittit omnibus fontes; victum sumministrat; quietem somni dulcissimam tribuit: sic omnibus aequitatem virtutumq; largitur. Nemo apud eum seruus est, nemo dominus. Si enim cunctis idem pater est; æquo iure omnes liberi sumus. Nemo Deo pauper est, nisi qui iustitia indiget; nemo diues, nisi qui virtutibus plenus est; nemo denique egregius, nisi qui bonus, & innocens fuerit; nemo clarissimus, nisi qui opera misericordiam largiter fecerit; nemo perfectissimus, nisi qui omnes gradus virtutis impleuerit. Quare neque Romani, neq; Graeci iustitiã tenere potuerunt; quia disperses multis gradibus homines habuerunt, à pauperibus ad diuites, à humilibus ad potentes, à priuatis deniq; vsque ad regem sublimissimas potestates. Vbi enim non sunt vniuersi pares, aequitas non est; & excludit inæqualitas ipsa iustitiã; cuius vis omnis in eo est, vt pares faciat eos, qui ad huius vitæ conditionem pari sorte venerunt.

DVO BVS igitur illis iustitiæ fontibus immutatis, omnis virtus, et omnis veritas tollitur; & ipsa iustitia remigrat in calum. Ideo non est illud verum bonum à philosophis repertum; quia ignorabant, vel vnde oriretur vel quid efficeret. quod nullis alijs, præterquam nostro populo reuelatum est. Dices aliquis: Non ne sunt apud vos alij pau-

XV

peres, alij diuites, alij serui, alij domini: non ne aliquid in
 ser singulos interest: nihil, nec alia causa est, cur nobis ini-
 cem fratrum nomen impertiamus, nisi quia pares esse mi-
 credimus. nam cum omnia humana non corpore, sed spiri-
 tu metiamur; tamen si corporum sit diuersa conditio, nobis
 tamen serui non sunt, sed eos & habemus, & dicimus spiri-
 ritu fratres, religione conseruos. Diuitiæ quoque non fa-
 ciunt insignes, nisi* quos possunt bonis operibus facti
 clariores. Diuites sunt enim, non quia diuitias habent,
 sed quia vtuntur illis ad opera iustitiæ. Et qui pauperem
 videntur, eo tamen diuites sunt, quia et non egent, & ni-
 hil concupiscunt. Cum igitur & liberi serui, & diuites
 pauperibus, humilitate animi pares simus; apud Deum ta-
 men virtute discernimur. Et tanto quisque sublimior est,
 quanto iustior. Si enim iustitia est, parem se etiam mi-
 noribus facere, quanquã hoc ipso præcellat, quod se inferi-
 bus coaquauit; tamen si non tantum quasi parem, sed et
 quasi minorem se gesserit, utique multo altiozem digni-
 tatis gradum, Deo iudice, consequetur. Nam profecto in
 vita seculari, quoniam breuia, & caduca sunt omnia; et
 præferunt se alteris homines; & de dignitate contendunt,
 quo nihil fœdus, nihil arrogantius, et nihil à sapientia
 uirtute semotius. Rebus enim celestibus contraria sunt
 vniuersa terrena. Sicut enim sapientia hominum, summa
 stultitia est apud Deum; stultitia autem (vt doqui) sum-
 ma sapientia est: sic Deo humilis, & abiectus est, qui se
 rebus conspicuus, & sublimis in terra: nam vt taceam, quod
 hæc præsentia terra bona, quibus magnus honos tribuitur,
 virtuti contraria sunt, & vigore mentis enervant; qui
 tandem post firma esse nobilitas, quæ opes, quæ potestas,
 cum possit Deus reges quoq; ipsos, inferiores etiam iustos
 facere? Et ideo consulens nobis Deus, inter diuina præcep-
 ta illud præcipue posuit. Qui se extollit, humiliabitur; &

quod

sapientia

potest

qui se humiliat, exaltabitur. Cuius præcepti salubritas
 docet, quod qui se apud homines planum fecerit, humi-
 lemq; præbuerit; hic apud Deum præcellens, & insignis
 habeatur. Nec enim falsa est illa sententia, quæ apud Eu-
 ripidem fertur in hunc modum. Quæ hic mala putantur,
 hæc sunt in calo bona.

EXPOSVI causam, cur philosophi nec inuenire ius-
 titiam, nec defendere potuerunt. Nunc redeo ad id, quod
 intenderam. Carneades ergo, quoniam erant infirma quæ
 à philosophis afferbantur; sumpsit audaciã refellendi, quia
 refelli posse intellexit. Eius disputationis summa hæc fuit:
 Iura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet varia pro
 moribus; & apud eosdem pro temporibus sæpe mutata; ius
 autem naturale esse nullum: Omnes & homines, & alias
 animantes ad utilitates suas natura ducent e ferri; proin-
 de aut nullam esse iustitiam; aut, si sit aliqua, summam
 esse stultitiam; quoniam sibi noceret, alienis commodis con-
 sulens. & inferebat hæc argumenta: Omnibus populis,
 qui florent imperio, & Romanis quoq; ipsis, qui totius
 orbis potirentur, si iusti velint esse, hoc est si aliena restitu-
 ant, ad casus esse redeundum; et in necessitate, ac miseriis
 iacendũ. Tũ omnis communibus ad propria veniebat. Bo-
 nus vir, inquit, si habeat seruum fugitiuum, vel domũ in sa-
 lubrẽ, ac pestilentem, quæ vitia solus sciat, & ideo proscri-
 bat, vt vedat; vt rum ne profitebitur fugitiuum seruum, ac
 pestilentem domum se vendere, an celabit emptorem? Si
 profitebitur; bonus quidem, quia non fallet, sed tamen stul-
 tus iudicabitur; quia vel paruo vendet, vel omnino non
 vendet. Si celauerit; erit quidem sapiens, quia rei consu-
 let; sed idem malus, quia fallet. Rursus si reperiat aliquẽ,
 qui aurichalum se putet vendere, cum sit illud aurum;
 aut plumbum, cum sit argentum: tacebit ne, vt id paruo

XVI

egestave

vi. no. 131

sibi

emat: an indicabit, vt magno: Stultum plane videtur, me
le magno. Vnde intelligi volebat, & eum, qui sit iustus, &
bonus, stultum esse; & eum, qui sapiens, malū. Et tamen
sine pernicie fieri posse, vt sint homines paupertate con-
tenti. Transcendebat ergo ad maiora, in quibus nemo pos-
set sine periculo vitæ iustus esse. Dicebat enim: Nempe ius-
titia est, hominem non occidere, alienum prorsus nō at-
tingere. Quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit,
& aliquis imbecillior viribus, tabulam ceperit? non ne-
lum tabula deturbabit, vt ipse conscendat, eaq; nixus iu-
dat? maxime cum sit nullus medio mari testis? Si sapiens
est, faciet. ipsi enim pereundū est, nisi fecerit. Si autē me-
maluerit, quā manus inferre alteri; iam non iustus illi, sed
stultus est; qui vitæ suæ non parcat, dum parcat alieni. Si
si acie suorum fusa, hostes insequi ceperint; & iniustitia
nactus fuerit aliquem saucium equo insidētem: ei ne par-
cet, vt ipse occidatur, an deiciet ex equo, vt ipse possit be-
stem effugere? Quod si fecerit, sapiens, sed idem malus;
non fecerit, iustus, sed idem stultus sit necesse est. Itaque
iustitiam cum in duas partes diuisisset, alteram civilem
esse dicens, alteram naturalem; vtraq; subuertit; quædā
civilis, sapientia sit quidem; sed iustitia non sit: natura
autem illa, iustitia sit quidem, sed non sit sapientia. Atque
ta hæc plane, ac venenata sunt, & quæ M. Tul. non poterit
refellere. Nam cum faciat Lælium Furio respondētē,
proq; iustitia dicentem, irrefutata hæc, tanquam fontem,
prætergressus est: vt videatur idem Lælius non naturalem,
quæ in crimen stultitiæ venerat, sed illam civilem defen-
disse iustitiam, quam Furio sapientiam quidē esse com-
serat, sed iniustam.

XVII

QUOD ad præsentem disputationē pertinebat, ostē-
di, quomodo iustitia similitudinem stultitiæ gerat, vt ap-
pareat, non sine causa decipi eos, qui putant, non iustitia

ligionis homines stultos esse: qui talia facere videantur,
qualia ille proposuit. Nunc maius à me exigi sentio, vt o-
stendā, quare iustitiam Deus, stultitia specie conuolutam,
ex oculis hominū voluerit auferre; si prius Furio responde-
ro. quia parum plene respondit Lælius: qui profecto licet
sapiens fuerit vt vocabatur, patrocinari tamen vera iusti-
tiæ nullo modo poterat; qui caput ipsum, fontemq; iustitiæ
nō tenebat. Nobis autē facilius est ista defensio; quibus cæ-
lesti beneficio familiaris est, ac penitus nota iustitia; qui-
que illam non nomine, sed re, nouimus. Nā Plato, & Ari-
stoteles honesta quidem voluntate iustitiā defendere cupi-
erunt, effecissentq; aliquid, si conatus eorum bonos, si elo-
quentiā, si virtutē animi & ingenij, diuinarū quoq; rerū
doctrina iuisset. Itaq; opus illorum inane, atq; inutile ia-
cuit: nec cuiquā hominū persuadere potuerunt, vt eorum
prescripto viueret: quia fundamentū à cælo disciplina illa
non habuit. Nostrū opus certius sit necesse est, quos Deus
docuit. Illi enim depingebant verbis et, imaginabantur ius-
titiam, quæ in conspectu non erat; nec præsentibus exem-
plis confirmare poterant, quæ* afferbant. Responderi enim
posset ab audientibus, non posse ita viui, sicut illi sua dispu-
tatione præscriberēt; adeo vt nulli adhuc extiterint, qui id
genus vitæ sequerentur. Nos autem non verbis modo, sed
etiam exemplis ex vero petitis, vera esse, quæ à nobis dicun-
tur, ostendimus. Sensit igitur Carneades quæ sit natura
iustitiæ, nisi quod parum alte prospexit, stultitiā non esse:
quanquā intelligere mihi videor, quæ mente id fecerit, non
enim vere existimauit, eum stultum esse, qui iustus est: sed
cum sciret, non esse, & rationem, cur ita videretur, non
comprehenderet; voluit ostendere, latere in abdito veritatem,
vt decretū disciplina suæ tueretur: cuius summa sen-
tentia est, nihil percipi posse. Videamus ergo, vt rē ne iusti-
tiæ factus aliquod habere cū stultitia possit. Iustus, inquit,

afferbant

si aut equum saucio, aut tabulam naufrago non ademerit, ut ipse animam suam liberet, stultus est. Primum omnium, nego vlllo modo fieri posse, ut homini, qui quidem vere iustus sit, eiusmodi casus eueniat: quia iustus neque cuiquam nato inimicus est, neque quicumque omnino appetit alienum. Cur enim nauiget, aut quid petat ex altera terra, cui sufficit sua? Cur autem belligeret, ac se alienis voribus misceat, in cuius animo pax cum hominibus perpetua versetur? Scilicet peregrinis mercibus, aut humani sanguine delectabitur; qui nec lucrum sciat appetere, cui sufficit victus; & non modo ipse cadem facere, sed interesse facientibus, ac spectare, ducat nefas. Sed omitto ista, quoniam fieri potest, ut vel inuitus ad haec subeunda cogatur. Adeo ne ergo iustitiam ò Furi, vel potius ò Carneade, cuius est illa omnis oratio; tam inanem, tam superuacua, tamque contemptam Deo putas ut nihil possit, nihil habeat in sese, quod ad custodiam sui valeat? Sed videlicet, qui sacramentum hominis ignorant, ideoque ad hanc vitam temporalem referunt omnia, quanta sit vis iustitiae, scire non possunt. Nam & cum de virtute disputant, quibus intelligant arumnis, ac miseris esse plenissimam, iam expetendam esse aut sua causa. eius enim premia, quae sunt aeterna, & immortalia, nullo modo vident. sic rebus omnibus ad hanc praesentem vitam relatis, virtutem plane ad iustitiam redigunt. siquidem tantos huius vitae labores sustulit, & inaniter suscipit. Sed haec alio loco plenius. interim ò iustitia, ut cepimus. cuius tanta vis est, ut cum oculis a calu sustulerit, à Deo mereatur omnia. Recte igitur Flaccus tantam esse dixit innocentiae vim, ut ad tutelam suam vegeat nec armis, nec viribus, quacunque iter fecerit.

Integer vita, scelerisque purus

Non eget Mauris iaculis, nec arcu,

Nec venenatis grauida sagittis

Fusce, pharetra.

Sive per syrteis iter astuosas,

Sive facturus per inhospitalem

Caucasum, vel quae loca fabulosus

Lambit Hydaspes.

Non potest ergo fieri, quin hominem iustum inter discrimina tempestatum, atque bellorum, caelestis tutela custodiat; ac non, etiam si cum parcidis, & nocentibus nauiget, aut malis quoque parcat, ut vna iusta, & innocens anima liberetur; aut certe pereunribus ceteris sola seruetur. sed concedamus posse fieri, quod proponit philosophus: quid ergo iustus faciet, si nactus fuerit aut in equo saucium, aut in tabula naufragum? non inuitus confiteor; morietur potius, quam occidet. Nec ideo tamen iustitia, quod est singulare hominis bonum, stultitiae nomen accipiet. quid enim melius, quid carius esse homini debet, quam innocentia? quae utique tanto perfectior sit necesse est, quanto illam perduxeris ad extremum; morique malueris, nequid de innocentiae ratione minuatur. Stultitia est, inquit, aliena animae parcere cum pernicie sua. Num etiam pro amicitia perire, stultum indicabitur? Quid ergo illi familiares Pythagorae laudantur à vobis; quorum alter se tyranno vadere mortis pro altero dedit; alter ad praestitutum tempus, cum iam sponsor eius duceretur, praesentiam sui fecit, eumque interuentu suo liberauit? quorum virtus in tanta gloria non haberetur, quod alter pro amico, alter etiam pro fide mori voluit, si stulti putarentur. Denique ob hanc ipsam virtutem tyrannus his gratiam retulit, utrunque seruando; & hominis crudelissimi natura mutata est. Quin etiam deprecatus esse dicitur, ut se tertium in amicitiam reciperent; non utique tanquam stultos, sed tanquam bonos, & sapientes viros. Itaque non video, quare cum pro amicitia, & fide mori, summa gloria computetur; non etiam pro inno-

occidat

iudicabis

quia

centia perire, sit homini gloriosum. Ergo stultissimi sunt qui nobis crimini dant, mori velle pro Deo; cum ipse qui pro homine mori voluit, in calum summis laudibus laetant. Denique, ut concludam disputationem, non posse eundem iustum esse, ac stultum, eundem sapientem, & iniustum docet ipsa ratio. Qui enim stultus est, quid sit iustum, ac bonum nescit; & ideo semper peccat. Ducitur enim quicquid captivus a vitis; nec resistere villo modo potest; quia tunc virtute, quam nescit. Iustus autem ab omni peccato se abstinet; quod aliter facere non potest, quam si habeat rectam praevidentiam. Rectum autem discernere a pravo, quicquid rectum nisi sapiens? Ita fit, ut nunquam possit esse iustus, qui stultus est; neque sapiens, qui fuerit iniustus. Quod si est verissimum; manifestum est, eum, qui aut naufrago tabulam, aut equum saucio non ademerit stultum non esse; quia bene facere peccatum est; a quo se sapiens abstinet. Videtur itaque & ipse confiteor, per hominum errorem, ignorantium iusque rei proprietatem. Itaque, omnis haec questio non tam argumentis, quam definitione dissolvitur. Stultitia igitur in factis, dictisque, per ignorantiam recti, ac boni, errat. Ergo stultus non est, qui ne sibi quidem parcat, dum ne nocet alteri; quod est, malum. Quod quidem nobis & ratio, & veritas ipsa praescribit. In omnibus enim videmus animalibus, quia sapientia caret, conciliatricem sui esse naturam. Nocent igitur aliis, ut sibi profint, nesciunt enim, quia malum est, nocere. Homo vero, quia scientiam boni, ac mali habet, abstinet se a nocendo, etiam cum incommodo suo; quod animal irrationale facere non potest. & ideo inter summas humanis virtutes innocentia numeratur. quibus rebus apparet, sapientissimum esse, qui mavult perire, ne nocet; ut id officium, quo a mutis discernitur, seruet. Nam qui vendens errorem non redarguit, ut aurum parvo emat; aut qui non proficitur, fugitivum servum, vel pestilentem se domum vendit.

vendere, lucro, & commodo suo consulens; non est ille sapiens, ut Carneades videri volebat, sed callidus, et astutus. Calliditas, & astutia in mutis quoque animalibus sunt; vel cum insidiantur aliis, & dolo capiunt, ut deuorent; vel cum insidias aliorum vario genere deludunt. Sapientia vero in hominem solum cadit. Sapientia est enim intelligentia vel ad bonum, rectumque faciendum; vel abstinencia dictorum, factorumque improborum. Lucro autem nunquam sapiens studet; quia bona haec terrena contemnit; nec quicquam falli patitur; quia boni viri officium est, errores hominum corrigere, eosque in viam reducere. Siquidem socialis est hominis, ac benefica natura; quo solo cognationem cum Deo habet.

SED nimirum haec causa efficit, ut stultus esse videatur, qui egere, aut mori malit, quam nocere, vel eripiat aliquod alteri; quod hominem morte deleri putant. Ex qua persuasionem omnes tum vulgi, tum etiam philosophorum nascuntur errores. Si enim post mortem nihil sumus; profecto stultissimus est hominis, non huic vita consulere, ut sit quamdiuturna, & commodis omnibus plena. Quod qui faciet; a iustitia regula discedat, necesse est. Si autem superest homini vita melior, & longior, quod & philosophorum magnorum argumentis, & vatum responsis, & prophetarum divinis vocibus discimus; hanc praesentem cum suis bonis contemnere, sapientis est; cuius omnis iactura, immortalitate pensatur. Apud Ciceronem idem ille iustitia defensor Laelius, vult, inquit, plane virtus honorem; nec est virtutis ulla alia merces. Est plane, & quidem virtute dignissima, quam tu Laeli* nequaquam poteris suspicari. nihil enim divinarum noueris literarum. Quam tamen illa, inquit, accipit facile, exigit non acerbe. Erras vehementer, si putas, ab homine praemium solui posse virtuti; cum ipse alio loco verissime dixeris, Huic tu viro quas diuitias obicias? quas imperia?

XVI II

nunquam

imperia? quæ regna? qui ista putat humana; sua bona diuina iudicat. Quis ergo te sapientem Lali putet, cum ipse tibi loquere contraria? & paulo post virtuti adimas, quæ dedisti? Sed videlicet ignorantia veri facit incertā, labantemq; sententiā. Deinde quid adiungis? Sed si aut ingrati vniuersi, aut inuidi multi, aut inimici potentes; suis virtutem præmiis spoliant. O quàm fragilē quā inanē virtutē induxisti, si spoliari premio suo potest. Quæ si bona sua diuina iudicat, vt aiebas, qui possunt existere tam ingrati, tam inuidi, tam potentes, qui virtutem spoliare valeant ijs bonis, quæ fuerint in eam collata diuinitus? Næ illa se, inquit, multis solatijs oblectat; maximeq; suo decore seipsa sustentat. Quibus solatijs? quo decore? cum in crimen sapientiat, & in pœnam decor ille vertatur. Quid enim, si vt Furius dicebat rapiatur, vexetur, exterminetur, egeat, auferatur ei manus, effodiatur ei oculi, damnetur, vinciatur, vratur, miseris etiam modis necetur; perdet ne suum præmiū virtus? An potius peribit ipsa? Minime. Sed et mercedem suā Deo iudice accipiet, et viuet, et semper rigebit. Quæ si tollas, nihil potest in vita hominum tā inutile, tā stultum videri esse, quàm virtus; cuius naturalis bonitas, & honestas docere nos potest, animam non esse mortalem; diuinumq; illi à Deo præmiū cōstitutū. Sed iccirco virtutē ipsam Deus, sub persona stultitiæ voluit esse celatam, vt mysterium veritatis, ac religionis suæ esset arcanum; vt has religiones, sapientiamq; terrenam extollentē se alius, sibiq; multum placentē, vanitatis, errorisq; damnet; vt proposita deniq; difficultate, angustissimus trames ad immortalitatis præmiū sublime perduceret. Docui, vt opinor, cur populus noster apud stultos stultus habeatur. Næ cruciari, atq; interfici malle, quā thura tribus digitis cōprehensa, in focū iactare, tā ineptū videtur, quàm in periculo vitæ, alterius animam magis curare, quàm suā. Nescimus

enim, quantum sit nefas, adorare aliud præter quàm Deū, qui condidit cælum, atq; terram; qui humanum genus finxit, inspirauit, luce donauit. Quod si seruorum nequissimus habetur, qui dominum summū fuga deserit; iug; verberibus, & vinculis, & ergastulo, & cruce, & omni malo dignissimus iudicatur; et si filius eodem modo perditus, atque impius existimatur, qui patrem suum derelinquit, nō illi obsequatur; ob eamq; causam dignus putatur, qui sit exhæres; & cuius nomen in perpetuum de familia deleatur: quanto magis, qui Deū deserit, in quē duo vocabula, domini, & patris, æque veneranda conueniunt? nam ille, qui seruū pretio comparat, quid in eum beneficij confert, præter quàm alimenta, quæ illi vtilitatis suæ gratia subministrat? Et qui filium generat, non habet potestatem, vt concipiatur, vt nascatur, vt viuat. Unde apparet, non esse illum patrem, sed tantummodo generandi ministrum. Quibus ergo supplicij dignus est desertor eius, qui & dominus verus, & pater est; nisi quæ Deus ipse constituit? qui spiritibus iniustus aeternum parauit ignem; quod ipse per vates suos impijs, ac rebellibus comminatur.

DISCANT igitur & suarum, & alienarum interfectores animarum, quàm inexpiabile facinus admittant: Primum, quod seipsos iugulant, perditissimis demonibus seruiendo, quos Deus in aeterna supplicia damnauit: Deinde, quod nec ab alijs Deū coli patiuntur; sed auertere homines ad mortifera sacra contendunt; nitunturq; summa diligentia, nequa sit anima incolumis in terra, quæ saluo statu suo spectet in cælū. Quid aliud dicā quàm miseros, qui prædonū suorū instigationibus parent, quos Deos esse opinantur? quorū neq; conditionem, neq; originem, neque nomina, neq; rationē sciūt; sed inhaerentes persuasioni vulgari, libeterrant, et stultitiæ suæ fauent. A quibus si persuasio-

suasionis eius rationem requiras, nullā possint reddere, sed ad maiorum iudicia cōfugiant, quod illi sapientes fuerint, illi probauerint, illi scierint, quid esset optimum: sed ipsi sensibus spoliant, ratione abdicant, dum alienis erroribus credunt. Sic impliciti rerum omnium ignorantia, nec se, nec Deos suos norunt. Atq; utinam soli errare, soli desipere vellent. Alios etiam in consortiū mali sui rapiunt, quasi habituri solatiū de perditione multorum. Sed hac ipsa agnoratio efficit, ut in persequendis sapientibus tā mali sint, fingantq; se illis consulere, illos ad bonam mentem vel reuocare. Num igitur hoc, sermone, aut aliqua ratione redita facere nituntur? Mimime; sed vi, atq; tormentis. Omnia, et cæca dementia in ijs putatur mala mens esse, quibus dem seruire conantur; in carnificibus autē bona. in ius mala mens est, qui contra ius humanitatis contra fas omne lacerantur? an potius in iis, qui ea faciunt in corporibus innocentū, qua nec sanctissimi latrones, nec iratissimi bestes, nec immaniissimi barbari aliquando fecerūt? Adeo etiā sibi mentiuntur, ut vicissim, boni, ac mali nomina transferant, & immutent? Quid ergo non diem, noctem vocant? solem, tenebras? Alioquin eadem impudentia est, bonis, malorum nomen imponere, sapientibus, stultorum; iustis, impiorum. quimimmo, siqua illis fiducia est vel in philosophia, uel in eloquentia; arment se, ac resellant hoc nostra, si possunt; congregiatur comminus, & singula queque discutiant. Decet eos, suscipere defensionem Deorum suorum; ne, si nostra inualuerint (ut quotidie inualescunt) cum delubris, ac ludibrijs suis deserantur. Et quoniam nihil possunt (augetur enim religio Dei, quanto magis premitur) ratione potius, & hortamentis agant. Procedat in mediū pontifices, seu minores, seu maximi; flamines, augures, item reges sacrificoli, quique sunt sacerdotes, & antistites religionum. Conuocent nos ad contionem,

cobortentur

cobortetur ad suscipiendos cultus Deorum; persuadeant, multos esse, quorum numine, ac providentia regantur omnia; ostendant, origines, & initia sacrorum, ac deorum quomodo sint mortalibus tradita; qui fons, qua ratio sit, explicent; proferant, qua merces in cultu, qua pœna in contemptu maneat; quare ab hominibus coli se velint; quid illis, si beati sunt, humana pietas conferat. qua omnia non asseueratione propria (nec enim valet quicquam mortalis hominis auctoritas) sed diuinis aliquibus testimonijs confirmet, sicuti nos facimus. Non est opus vi, et iniuria; quia religio cogi nō potest. verbis, potius quā verberibus res agenda est, ut sit voluntas, distringant aciem ingeniorum suorum; si ratio eorum vera est, assertatur. parati sumus audire, si doceant. tacentibus certe nihil credimus; sicut ne scientibus quidem cedimus. Imitentur nos, aut rationem rei totius exponant. Nos enim non illicimus, ut ipsi obiectant, sed docemus, probamus, ostendimus. Itaq; nemo à nobis retinetur inuitus. inutilis est enim Deo, qui deuotione, ac fide caret. Et tamen nemo discedit, ipsa veritate retinente. Doceat isti hoc modo, siqua illis fiducia veritatis est; loquantur; hiscant; audeant inquā disputare nobiscū aliquid eiusmodi: iā profecto ab aniculis, quas contemnunt, & à pueris nostratibus error illorum, ac stultitia irridebitur. Cū enim sint periculisissimi, Deorumque progeniem, & res gestas, & imperia, & interitus, & sepulchra de libris nouerint, ipsosq; ritus, quibus sunt initiati, vel ex rebus gestis hominum, vel ex castibus, vel etiam ex mortibus natos sciant: incredibilis dementia est, Deos putare, quos fuisse mortales, negare non audeant. vel si tam impudentes fuerint, ut negent; sua illos, ac suorum litera coarguant, ipsa denique illos sacrorum initia conuincant. Sciant igitur vel ex hoc ipso, quantum intersit inter verum, & falsum; quando

vt

quando ipsi quum sint eloquentes, persuadere non possunt; imperiti, ac rudes possunt; quia res ipsa, & veritas loquitur. Quid ergo sciunt? ut stultitiam suam diminuerent volunt, augeant: longe diuersa sunt, carnis concupiscentia, & pietas; nec potest aut veritas cum vi, aut iniustitia cum crudelitate coniungi. Sed merito non audent de rebus quae quam docere diuini, ne à nostris derideantur, et à suis deserantur. Nam ferè vulgus, cui simplex, incorruptum iudicium est, si mysteria illa cognoscat, in memoria mortuorum constituta, damnabit; aliudque verius, quod iulat, quaeret. Hinc fida silentia sacris instituta sunt ab hominibus callidis, ut nesciat populus, quid colat. Cum autem nos in eorum doctrinis versemur, cur nobis aut non audunt, qui verum, nouimus? aut inuident, quia falsis praetulumus? sed defendenda sunt, inquit, suscepta publice sacra. O quam honesta voluntate miseri errant. Sciant enim, nihil esse in rebus humanis religione praestitius; eamque summa vi oportere defendi, sed ut in ipsa religione, sic in defensionis genere falluntur. Defendenda enim religio est, non occidendo, sed moriendo; non sententia, sed patientia; non scelere, sed fide: illa enim malorum sunt, hac bonorum. Et necesse est, bonum in religione versari, non malum. Nam si sanguine, si tormentis, si malo religionem defendere velis, non defendetur illa, sed polluetur, atque violabitur. Nihil enim tam voluntarium, quam religio: in qua si animus sacrificatis auersus est; iam sublata, iam nulla est. Recta igitur ratio est, ut religionem patientia, vel morte defendas, in qua fides conseruata, & ipsi Deo grata est, & religioni auctoritatem. Nam si is, qui in hac terrestri militia suo fidem seruat in aliquo egregio facinore; si postea vincit; acceptior fit, & charior; si perierit, summam gloriam consequitur, quod pro duce suo mortem occubuerit: quanto magis imperatori omnium Deo fides seruanda est, qui

al.
iam supplicatio nulla est

non tantum viuentibus, sed etiam mortuis praemium potest virtutis exoluere? Igitur Dei cultus, quoniam militia caelestis est, deuotionem maximam, fidemque desiderat. Quomodo enim Deus aut amabit colentem, si ipse non ametur ab eo; aut quomodo praestabit precanti, quicquid orauerit, cum ad precandum neque ex animo, neque obseruauerit accedat? Isti autem, cum ad sacrificandum veniunt, nihil intimum, nihil proprium diis suis offerunt: non integritatem mentis, non reuerentiam, non timorem. Peractis itaque sacrificiis inanibus, omnem religionem in templo, & cum templo, sicut inuenerant, relinquunt; nihilque secum ex ea neque afferunt, neque referunt. Inde est, quod eiusmodi religiones neque bonos facere possunt, neque firmos atque immutabiles. Traducuntur itaque ab his homines facile; quia nihil ibi ad vitam, nihil ad sapientiam, nihil ad fidem discitur. Qua est enim superstitio illorum Deorum? qua vis? qua disciplina? qua origo? qua ratio? quod fundamentum? qua substantia? quod tendit? aut quid pollicetur, ut ab homine possit fideliter seruari, fortiterque defendi? In qua nihil aliud video, quam ritum ad solos digitos pertinentem. Nostra vero religio eo firma est, et solida, & immutabilis, quia iustitiam docet; quia nobiscum semper est, quia tota in animo colentis est; quia mentem ipsam pro sacrificio habet. illic nihil exigitur aliud, quam sanguis pecudum. & sumus, & inepta libatio: hic, bona mens, purum pectus, innocens vita. illic veniunt sine delictu adulterae impudicae, lenae procaces, obscena meretrices; veniunt gladiatores, latrones, fures, venefici, & precatur nihil aliud, quam ut scelera impune committant. Quid enim latro sacrificans, aut gladiator roget, nisi ut occidant? Quid venenarius, nisi ut fallat? Quid meretrix, nisi ut plurimum peccet? Quid adultera, nisi aut mortem viri, aut ut sua impudicitia coletur? Quid lena, nisi ut multos bonis

mortis exfoluet. militia.

enith

al.
firmæ atque immutabiles esse.
vi. n. 132.

bonis exuat? Quid fur, nisi ut plura compilet? Hic etiam leui, communiq; peccato locus est nullus. Et si ad sacrificium non integra conscientia venerit, audit, qui illi Deus comminetur; ille, qui latebras cordis videt, peccatis semper infestus est; qui exigit iustitiam; qui scilicet poscit. Quis hic mala menti, aut mala precii locus est? illi infelices, nec ex sceleribus suis intelligunt, quam malum sit, quod colunt; quandoquidem flagitiis omnibus inquinati, veniunt ad precandum: & se pie sacrificasse putantur, si cutem lauerint. tanquam libidines intra peccata inclusas vlli amnes abluant, aut vlla maria purificent. Quanto satius est, mentem potius eluere, qua malu conditibus sordidatur, & vno virtutis, ac fidei lauacro uersa vitia depellere. Quod qui fecerit, quamlibet inquinatum, ac sordidum corpus gerat, satis purus est.

xx IPSI autem, quia nesciunt, vel quid, vel quomodo colendum; caci, & imprudentes, in contrarium cadunt. Adorant itaque hostes suos; latrones, & interfectores; victimis placant; & animas suas cum thure ipso cremadas, aris detestabilibus imponunt. Irascuntur etiam mirari, quod non similes alij pereant, incredibili mentium cecitate. quid enim videant, qui sole non vident? Quasi veris essent, indigerent hominum auxilio, aduersus contempnitos suos. quid ergo nobis irascuntur, si illi nihil possunt? quod ipsi Deos suos destruunt, quorum potestate diffidat, magis irreligiosi, quam qui omnino non colunt. Cicero suis legibus, cum caste ad sacrificia praeceperet accedere, pietate, inquit, adhibento opes amouero. qui secus facit, Deus ipse vindex erit. Recte hoc quidem. Neq; enim fas est, deum rari de Deo, quem ideo colas, quia potentem putes. Nam quomodo vindicare iniuriam colentis se potest, si sua non potest? Libet igitur, ex his quaerere, cui potissimum prestari putent, cogendo inuitos ad sacrificium. Ipsis ne, quos cogit

at 118

at non est beneficium, quod ingeritur recusanti: sed consulendum est etiam nolentibus; quando quid sit bonum, nesciunt. Cur ergo tam crudeliter vexant, cruciant, debilitant, si saluos volunt; aut vnde pietas tam impia, ut eos miseris modis aut perdant, aut inutiles faciant, quibus velint esse consultum? An vero diis prestant? at non est sacrificium, quod exprimitur inuito, nisi enim sponte, atque ex animo fiat, execratio est; cum homines proscriptione, iniuriis, carcere, tormentis adacti, faciunt. Si dii sunt isti, qui sic coluntur; vel propter hoc solum colendi non sunt, quod sic coli voluit, digni scilicet detestatione hominum, quibus cum lachrymis, cum gemitu, cum sanguine de membris omnibus fluente libatur. At nos contra, non experimus, ut deum nostrum; qui est omnium velint, nolint; colat aliquis inuitus; nec, si non coluerit irascimur. Confidimus enim maiestati eius, qui tam contemptum sui possit vlcisci, quam seruatorum suorum labores, & iniurias. Et ideo cum tam nefanda perpetimur, ne verbo quidem reluctamur. sed Deo remittimus vltionem; non ut ij sciunt, qui defensores Deorum suorum videri volunt, & seuiunt efferate aduersus non colentes. Ex quo intelligi datur, quam non sit bonum, Deos colere; quoniam bono potius adducendi homines ad bonum fuerant, non malo. Sed quia illud malum est, etiam officium eius bono caret. At enim puniendi sunt, qui destruunt religiones. Num peius nos destruimus, quam natio Aegyptiorum? qui turpissimas bestiarum, ac pecudum figuras colunt; quaedam etiam pudenda dictu tanquam Deos adorant. Num peius quam idem ipsi? qui, cum Deos colere se dicant, tamen eos publice, turpiterq; derident; de quibus etiam mimos agi cum risu, & voluptate patiuntur. Qualis hac religio, aut quantam maiestas putanda est, quae adoratur in templis, illuditur in theatris? Et qui hac fecerint, non poenas violati numinis pendunt, sed honorati etiam, laudatiq; discunt. Num

velit nolit.

peius nos destruimus, quàm quidam philosophi, qui omnino nullos Deos esse aiunt; sed omnia sua sponte nata, omnia fortuito fieri, quæ geruntur? Num peius quàm epicuri, qui esse quidem Deos, sed curare quicquam negant, neque irasci eos, neque gratia commoueri? Quibus dicta utique persuadent colendo omnino non esse, siquidem nec colentes respiciunt, neque non colentibus irascuntur. Preterea cum contra metus differunt, nihil aliud efficerentur, quàm ut nemo Deos timeat. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter, & differuntur impune.

XXI NON ergo ideo aduersus nos insaniunt, quia dii non coluntur à nobis; sed quia veritas penes nos est, quæ (ut verissime dictum) odium parit. Quid igitur existimamus, nisi nescire illos, quid patiantur? Perciti enim perferuntur cæco, & irrationabili furore; quem uos videmus, non nesciunt. Non enim ipsi homines persequuntur, qui causam, cur irascantur innocentibus, non habent: sed illi spiritus contaminati, ac perditii, quibus veritas & nota est, & inuisa; insinuant se mentibus eorum, & instigant nesciam in furorem. Hi enim, quandiu pax est in populo Dei, fugitant iustos, & pauent: & cum corpora hominum occupant, animasque diuexant; adiurantur ab his, & nomina Dei veri fugantur. Quo audito tremunt, exclamant, & vri se, verberarique testantur; & interrogati, quis sint, quando venerint, quomodo in hominem irrepserint, confidentur. sic extorti, & excruciatii virtute diuini nominis exulant. propter hæc verbera, & minas, sanctos, & iustos viros semper oderunt. Et quia per se nocere his nihil possunt; publicis eos odii persequuntur, quos sibi graues sentiunt, exercentque, seuitiam, quam violentissime possunt; uel aut eorum fidem minuunt per dolorem; aut, si id effici non quiuerint, auferant omnino de terra; ne sint, qui pos-

sunt eorum nequitiam coercere. Nō me fugit, quid responderi è contrario possit. Cur ergo Deus ille singularis, ille magnus, quem rerum potentem, quem dominum omnium confiteris, hæc fieri patitur, nec cultores suos aut vindicat, aut tuetur? Cur denique qui eum non colunt, & opulenti, & potentes, & beati sunt; & honoribus, regnōque potiuntur; eosque ipsos ditioni suæ, ac potestati subiectos habent? Reddenda & huius rei ratio est, nequid remaneat erroris. Nam in primis hæc causa est, cur existimetur religio Dei vim non habere; quod inducuntur homines specie terrenorum, ac presentium bonorum, quæ ad curam mentis nullo modo pertinent. quibus quia carere iustos vident, & affluere iniustos: & Dei cultum inanem arbitrantur, in quo inesse illa non cernunt; & Deorum ritus æstimant veros, quoniam cultores eorum & diuitiis, & honoribus, & regnis fruuntur. Verum ij, qui sunt in hac existimatione, nō perspiciunt alius vim, rationemque hominis; quæ non in corpore, sed in mente est. Nihil enim vident amplius, quàm videtur corpus scilicet; quod, quia oculis, manique tractabile est; imbecillum, fragile, mortale est; cuius sunt illa omnia bona, quæ cupiditati, ac miraculo sunt, opes, honores, imperia; quoniam corpori afferunt voluptates; & ideo tam caduca sunt, quàm corpus ipsum. Animus vero, in quo solo est homo; quoniam subiectis oculis non est; nec bona eius aspici possunt, quæ in sola virtute sunt posita; & ideo tam stabilis, & constans, & perpetuus sit, necesse est, sicut ipsa virtus, in qua est animi bonum.

LONGVM est, vniuersas virtutis species promere; XXII ut de singulis doceam, quàm necesse sit, sapientem, ac iustum virum longè ab illis omnibus bonis abhorretere. quibus quia fruuntur iniusti, Deorum cultus veri, & efficaces esse creduntur. Quod ad presentem pertinet questionem,

satis est, si ex vna virtute id probemus, quod intendimus. Nempe magna, & praeipua virtus est patientia, quam pariter & vulgi voces publica, & philosophi, & oratores summis laudibus celebrant. Quid si negari non potest, quin summa sit virtus; necesse est, iustum, & sapientem virum in potestate esse hominis iniusti, vt capiat patientiam. Patientia est enim malorum, quae aut inferuntur, aut accidunt, cum aequanimitate perlatio. Ergo iustus, ac sapiens, quia virtute caput, habet in se patientiam; quae carebit omnino, si nihil patietur aduersi. Contra, qui in rebus prosperis agit, impatiens est, et virtute maxima caret. Impatientem dico, quia nihil patitur. Innocentiam quoque seruare non potest, quae & ipsa iusto, & sapienti viro propria virtus est. Sed & nocet saepe, & concupiscit aliena, & rapit, quae cupierit, per iniuriam; quia virtutis expertus, irio, peccatorque subiectus est, & fragilitatu oblitus, animo insolenter elato tumet. Inde iniusti, ac Deum nescientes, & diuitiis, & potentia, & honoribus florent. Haec enim cuncta, iniustitia praemia sunt; quia & perpetua esse non possunt; & per cupiditatem, violentiamque quaruntur. Iustus vero, ac sapiens, quia illa omnia, humana (vt est à Latino dictum) sua bona, diuina iudicat; nec alienum quicquam concupiscit, nequem contra ius humanitatis ladat omnino; nec vllam potentiam, honorumque desiderat, ne cui faciat iniuriam. Scit enim cunctos ab eodem Deo, & eadem conditione generatos, iure fraternitatis esse cōiunctos. Sed & suo contentus, & paruo; quia fragilitatis sua memor, non amplius querit, quam vnde vitam sustentet; & ex eo ipsi, quod habuerit, impertit etiam non habenti, quia pius est, pietas. etiam summa virtus est. Accedit, quod voluptatis caducas; vitiosasque contemnit, quarum causa appetitur, quoniam cōmens est, ac libidinum victor. Idem nihil timoris, atque insolentia gerens, non extollit se altius, non

erigit superbum caput; sed placidus, & concors, & comis, & planus est, quia conditionem suam nouit. Cum ergo iniuriam nulli faciat; nec aliena cupiat, nec sua quoque, si vi auferantur, defendat, cum sciat etiam illatam iniuriam moderate ferre, quia virtute praeditus est: necesse est, iustum hominem subiectum esse iniusto, & contumelias affici ab insipiente sapientem; vt & ille peccet, quia iniustus est; & hic in seruitutem abeat, quia iustus est. Siquis autem volet scire plenius, cur malos, & iniustos, Deus, potentes, beatos, & diuites fieri sinat; pios contra humiles, miseros, inopes esse patiatur: sumat eum Seneca librū, cui titulus est, Quare bonis viris multa mala accidunt, cū sit prouidentia. in quo ille multa, non plane imperitia seculari, sed sapienter, ac pene diuinitus elocutus est. Deus, inquit, homines pro liberis habet; sed corruptos, et vitiosos, luxuriosos, ac delicate patitur viuere, quia non putat emendatione sua dignos. Bonos autē, quos diligit, castigat sapienter, & assiduus laboribus ad usum virtutis exercet; nec eos caducis, ac mortalibus bonis corrupti, ac deprauari sinit. Vnde nemini mirū debet videri, si pro nostris saepe delictis castigamur à Deo. Imò vero, cū vexamur, ac premimur, tū maxime gratias agimus indulgentissimo patri; quod corruptelā nostram non patitur longius procedere; sed plagis, ac verberibus emēdat. Ex quo intelligimus, esse nos Deo curā; quibus quoniam peccamus, irascitur. Nam cū posset populo suo & opes, & regna largiri, sicut dederat ante Iudaeis, quorum nos successores, ac posteri sumus: iccirco cū voluit sub aliena ditione, atque imperio degere, ne rerū prosperarum felicitate corruptus, in luxuriā laboretur, ac Dei praecepta contēneret; sicut illi maiores nostri, qui saepe terrenis, ac fragilibus his bonis enervati, aberrarunt à disciplina; & legis vincula ruperūt, prouidit ergo, quatenus cultoribus suis praestaret quietē, si mandata seruassent; & tamen eos emendaret, si praeceptis non obtrem-

obtemperassent. Itaque ne tam corruptum pereretur otio, quam patres eorum licentia; premi eos voluit ab eis, in quorum manibus eos collocavit; ut & labantes confirmet; & corruptos, ad fortitudinem repararet; & fidos experiat, ac tentet. Quomodo enim potest Imperator militum suorum probare virtutem, nisi habuerit hostem? Et illi tamen aduersarius exurgit inuito; quia mortalis est, & vinci potest. Deo autem quia repugnari non potest, ipse aduersarius nominis suo excitat; non qui contra ipsum Deum pugnent, sed contra milites eius; ut deuotionem, ac fidem suorum vel probet, vel corroboret, donec pressura et verberibus defluente corrigat disciplinam. Est et alia causa, cur aduersus nos persecutiones fieri sinat; ut Dei populus augetur. Nec est difficile monstrare, cur, aut quomodo id fiat. Primum, fugantur à Deorum cultibus plurimi, odio crudelitatis. qui enim talia sacrificia non horreant? Deinde placeat quibusdam virtus, ac fides ipsa. Nonnulli suspicantur, Deorum cultum non sine causa malum putari à tam multis hominibus, ut emori malint, quam id facere; quod ad faciunt, ut viuant. Aliqui cupiunt scire, quidnam sit illud bonum, quod ad mortem vsque defenditur; quod omnibus qua in hac vita, iucunda sunt, & chara, praefertur; à quo nec bonorum, nec lucis amissio, nec dolor corporis, nec viscerum craciamenta deterrent. Valent haec plurimum; sed illa maxime causa nostrarum numerum semper auerunt. Audit circumstans populus, inter ipsa tormenta dicentes, non sacrificare se lapidibus humana manu factis, sed Deo viuo, qui sit in caelo. Multi hoc verum esse intelligunt, & in pectus admittunt. Deinde, ut fieri solet in rebus incertis, dum inter se inuicem querunt, qua sit huius perseuerantia causa, multa, qua ad religionem pertinent, diuulgata, ac per rumorem vicissim aucupata, discuntur: qua quia bona sunt, placeant, necesse est. Praeterea, vitio consecuta, si-

cus sem-

cut semper accidit, ad credendum vehementer impellit. Nec haec quidem leuis causa est; quod immundi demonum spiritus, accepta licentia, multorum se corporibus immergunt; quibus postea eiectionis, omnes, qui resanati fuerint, adhareant religioni, cuius potentiam senserunt. Haec totae causa in vnum collata, magnam Deo multiuersionem mirabiliter acquirunt.

QVICQVId ergo aduersum nos mali principes xxiii moluntur, fieri ipse permittit. Et tamen iniustissimi persecutores, quibus Dei nomen contumelia, ac ludibrio fuit non se putent impune laturos, quia indignationis aduersus nos eius, quasi ministri fuerunt. Puniuntur enim iudicio Dei, qui accepta potestate supra humanum modum fuerint abusi; & insultauerint etiam Deo superbius; eiusque nomen aeternum, vestigiis suis subiecerint, impie, nefarieque calcandum. Propterea vindicaturum se in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum bestias malas de terra. Sed idem, quamuis populi sui vexationes & hic in presenti soleat vindicare; tamen iubet nos expectare patienter illum caelestis iudicij diem, quo ipse pro suis quaque meritis aut honoret, aut puniat. Quapropter non sperent sacrilega animae, contemptos & multos fore, quos sic obtulerunt. Veniet veniet rabiosis, & voracibus lapsa merces sua; qui iustas, & simplices animas, nullis facinoribus admisis, excruciauerunt. Nos tantummodo laboremus, ut ab hominibus nihil aliud in nobis, nisi sola iustitia puniatur. Demus operam totis viribus, ut mereamur à Deo simul, & vltionem passionis, & premium.

L. COELII FIRMIANI
LACTANTII DIVINARVM
INSTITVTIONVM LIBER VI.

De vero cultu.

¶ **Q**UOD erat officium suscepti mun-
ris, diuino spiritu instructe, ac suf-
fragante ipsa veritate compleuimus.
Cuius asserenda, atque illustranda
causam mihi & scientiam, & fides,
& ipse Dominus noster imposuit: si-
ne quo nec sciri quicquam potest, nec explicari. Venio nūc
ad id, quod est summū operis huius, & maximum; vi do-
ceam quo ritu, quōue sacrificio Deū coli oporteat. Id enim
est hominis officium; in eoq; solo summa rerum, & omni-
beata vita ratio consistit: quādoquidem propterea sciti, &
inspirati ab eo sumus, non vt calum videremus, & solem
(quod Anaxagoras putauit) sed vt artificem solis, & cali
Deum pura, & integra mēte coleremus. Quamuis autem
precedentibus libris, pro ingenij mediocritate defenderim
veritatem; tamen ex ritu quoque ipso elucere vel maxime
potest. Nihil enim, sancta, & singularis illa maiestas, aliud
ab homine desiderat, quā solam innocentiam: quam si-
quis obtulerit Deo, satis pie, satis religiose litauit. Homines
autem neglecta iustitia, cum sint omnibus flagitiis, ac sceleribus
inquinati, religiosos se putant, si tēpla, ac aras, hostiarum
sanguine cruentaauerint; si focos odorati, ac veteris
vini profusione madefecerint. Quin etiā sacras dapes appa-
rant, & exquisitas epulas, quasi aliquid inde libaturis offe-
runt. Quicquid aspectu rarum, quicquid opere, aut odore
pretiosum est, id gratum esse dijs suis nō ex aliqua diuini-
tatis ratione, quam nesciunt, sed ex suis cupiditatibus indi-
cant

cant; nec intelligunt, terrenis opibus Deum non indigere.
Nihil enim sapiūt, nisi terram, bonaq;, & mala, solius cor-
poris sensu, & voluptate perpēdunt. Huius arbitrio, vt re-
ligionem ponderant, sic totius vitæ suæ acta disponunt. Et
quoniam se semel à cali contemplatione auerterunt, sen-
sumq; illum caelestem corpori mancipauerunt; libidimbus
frena permittunt; tanquam secum ablaturi voluptatem,
quam momentis omnibus capere festinant; cum animus
ministerio corporis, non corpus ministerio animi vii de-
beat. Idem maximum bonum iudicant opes: quas si bonis
artibus assequi non possunt, malis assequuntur; fraudant; rā-
piunt; spoliant; insidiantur; abiurant. nihil denique mode-
rati, aut pensi habent, dummodo auro coruscant; argento,
gemmis, vestibus fulgeant; auidissimo ventri opes ingerant;
stipati familiarium gregibus, per dimotum populū semper
incedant. Sic addicti, & seruientes voluptatibus, vim, vi-
gorēq;, mentis extinguūt; & cum viuere se maxime putāt,
ad mortem concitatissime properant. Nam, sicut in secun-
do libro docuimus, cali ratio in animo, terræ autē in corpo-
re est. qui bona negligunt animi, & corporis appetūt; in te-
nebris, ac morte versantur, quæ sunt terræ, atque corporis;
quia vitæ, & lumen à celo est, cuius quoniā expertes sunt,
corpori seruiendo, longe absunt ab intellectu rerum diui-
narū. Eadem miseros ubiq; cecitas premit, sicut enim qui
sit verus Deus, ita qui sit verus calius, ignorant.

¶ **M**ACTANT igitur opimas, ac pingues hostias Deo **II** *Cautē lege*
quasi esurienti; profundunt vina tanquam sitienti; ac-
cendunt lumina velut in tenebris agenti. Quod si suscipi-
ri, aut percipere animo possent, quæ sint bona illa caelestia;
quorum magnitudinem, terreno adhuc corpore obuoluit,
sensu capere non possumus: iam se cum his officiis mani-
bus, stultissimos esse cognoscant. * Vel si caeleste lumē, quod
dicimus

quod.

dicimus

quam. dicimus solem, cōtemplari velint; iam sentiant, * quod non
 indigeat lucernis eorum Deus; qui ipse in vsum hominum
 tam clarā, tam candidā lucem dedit. & tamen cum
 in tam paruo circulo, qui propter longinquitatem, non am-
 plius, quā humani capitis videtur habere mensuram,
 tantum sit fulgoris, vt eum mortalium luminum acies nō
 queat contueri; & si pauli sper intenderis, hebetatos oculos
 caligo, ac tenebra consequantur: quid tandem luminis,
 quid claritatis apud ipsum Deum, penes quem nulla nox
 est, esse arbitremur? qui hanc ipsam lucem sic moderatus
 est, vt neque nimio fulgore, neque calore vehementi noce-
 ret animantibus; tantumq; istarum rerum dedit ei, quan-
 tum ad mortalia corpora pati possunt, aut frugum matura-
 ritas postulare. Num igitur mentis suae compos putandus
 est, qui auctori, & datori luminis, candelarum, ac cera-
 rum lumen offert pro munere? Aliud vero ille à nobis exi-
 git lumen, & quidem non fumidum, sed (vt ait poëta) li-
 quidum, atq; clarum, mentis scilicet; propter quod à poë-
 tis q̄s nūcupatur; quod exhibere nō potest, nisi qui Deum
 agnouerit. Illorum autem Dij, quia terreni sunt, egent
 luminibus, ne in tenebris sint. quorum cultores, quia cele-
 ste nihil sapiunt; etiam religiones, quibus deseruiunt, ad
 terram reuocant. In ea enim lumine opus est; quia ratio
 eius, & natura tenebrosa est. Itaque diis non caelestem sen-
 sum, sed humanum potius attribuunt. ideoque illis neces-
 saria, & grata credunt esse, quae nobis; quibus aut esurien-
 tibus, opus est cibo; aut sitientibus, potu, aut veste, algenti-
 bus, aut cum sol decesserit, lumine, vt videre possimus.
 Nullis igitur ex rebus tam probari, & in intelligi potest,
 Deos istos, cum aliquando vixerint, mortuos esse, quam ex
 ipso ritu, qui est totus à terra. Quid enim caeleste in se bo-
 ni potest habere pecudum sanguis effusus, quo aras inquini-
 ant? nisi forte Deos existimant eo vesci, quod homines
 asper-

aspernantur attingere. Et quisquis illis hanc saginam pra-
 stiterit, quamuis ille grassator, adulter, veneficus, parricida
 sit, beatus, ac felix erit. Hunc diligunt, hunc tuentur, huic
 omnia, quae optauerit, praestant. Merito ergo Persius hu-
 iusmodi superstitiones suo more deridet.

-Qua tu (inquit) mercede Deorum

Emeris auriculas; pulmone, & lactibus unctus?

Sentiebat videlicet, non carne opus esse ad placandam cae-
 lestem maiestatem, sed mente sancta, & iusto animo, &
 pectore (vt ipse ait) quod naturali sit honestate genero-
 sum. Hac est religio caelestis, non quae constat ex rebus cor-
 ruptis, sed quae virtutibus animi, qui oritur à calo. Hic ve-
 rus est cultus; in quo mens colentis, seipsam Deo immacu-
 latam victimam sistit. Id autem ipsum quomodo conse-
 quendum, quomodo praestandum sit, docebit huius libri di-
 sputatio. Nihil enim tam praeclarum, hominique conue-
 niens potest esse, quam erudire homines ad iustitiam.
 Apud Ciceronem Catulus in Hortensio philosophiam re-
 bus omnibus praeferebat, malle se dicit vel vnum paruum
 de officio libellum, quam longam orationem pro sedizioso
 homine Cornelio. Quae sententia non vtiq; Catuli, qui
 fortasse illud nō dixit, sed Ciceronis est putanda, qui scri-
 psit. Credo vt libellos, quos de officio erat scripturus, com-
 mendarer: in quibus ipsis, nihil esse testatur in omni phi-
 losophia melius, & fructuosius, quam praecepta vitae dare.
 Quid si hoc illi faciunt, quibus non est veritas cognita;
 quanto magis nos facere debemus, qui à Deo eruditi, &
 illuminati, possimus vera praecipere? nec tamen sic docebi-
 mus, vt quasi prima virtutis elementa tradamus, quod est
 infinitum; sed tanquam docendum susceperimus eum, qui
 apud illos iam perfectus esse videatur. Manentibus enim
 praeceptis eorum, quae solent ad probitatem recte dari, dare.
 ignota illis superstruemus, ad perficiendā, consummandāq;
 iustitiam,

iusitiam, quam non tenēt. Ea vero, quæ possunt cum illa esse cōmunia, præmittam; nequid ab iis videar mutari, quorum errores coartguere, atq; aperire decreuerim.

*

III

DVÆ sunt viæ [Constantine Imp.] per quas humanam vitam progredi necesse est; una, qua in calum ferat, altera, qua ad inferos deprimat, quas & poëta in carminibus, & philosophi in disputationibus suis induxerunt. Et quidem philosophi alteram virtutum esse voluerūt, alteram vitiorum; eamq; quæ sit assignata virtutibus, primo adiu esse & arduam, & confragosam; in qua si quis difficultatē superata, in summum eius euaserit, habere eum de cælo planam iter, lucidum, amœnumq; campum, & omnes laborum suorū capere fructus vberes, atq; iucundos. Qui autem primi aditus difficultas deterruerit, eos in eam vitiorum viam labi, atque deflectere, quæ primo ingressu quasi amœna, multoq;ue tritior: deinde cum in eam paulo vltierius processerint, amœnitatis eius speciem repente subduci: exoriri autem viam præcipientem, nunc saxis asperam, nunc obductam sentibus, nunc gurgitibus intercisam, vel torrentibus rapidam, vt laborare, herere, labi, cadere sit necesse. Quæ omnia eo proferuntur, vt appareat, in virtutibus capiendis, labores esse maximos; in perceptis autem maximos fructus, & solidas, atq; incorruptas voluptates: vitia vero quibusdā delinimentis naturalibus illicere animos hominum; & inaniū incunditatum specie captos, et acerbis amaritudines, miseriāsq; perducere. Sapiēs prorsus disputatio, si virtutum ipsarū formas, atq; terminos sciat. Non enim didicerant, vel quæ sint, vel quid eas mercedē Deo maneant, quod nos his duobus libris docebimus. Hi vero, quia ignorabāt, aut dubitabāt, animas hominū immortales esse: virtutes, & vitia terrenis honoribus, aut penam estimauerunt. Omnis ergo hæc de duabus viis disputatio,

ad frugalitatem, ac luxuriam spectat. Dicunt enim humana vitæ cursum. T. litera esse similem; quod vnusquisque hominum, cum * primum adolescentia limen attigerit, & ^{primæ.} in eum locum venerit, parteis vbi se via findit in ambas; hæreat nutabundus, ac nesciat in quam se partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerat, qui dirigat ad meliora trahant; hoc est, si aut philosophiam didicerit, aut eloquentiam, aut aliquid honestæ artis, quod euadat ad bonam frugem; quod fieri sine labore maximo non potest: honestam, ac copiosam vitam, disputant, peracturum: Si vero doctorem frugalitatis non inuenerit, in sinistram viam, qua melioris speciem mentiatur, * incidere, id est, desidia, ^{incidere.} inertie, luxuriæ se tradere; quæ suauia quidem videntur ad tempus, vera bona ignorant; post autem amissa omni dignitate, ac re familiari, in omnibus miseris, ignominiaque victurum. Ad corpus ergo, & ad hanc vitam quam in terra ducimus, fines earum viarum retulerunt. Poëta fortasse melius, qui hoc biuium apud inferos esse voluerunt. Sed in eo falluntur, quod eas vias mortuus proposuerunt. Virique ergo vere, sed tamen virique non recte; quia oportuit, vias ipsas ad vitam, fines earum ad mortem referri. Nos igitur melius, & verius, qui duas istas vias, celi, & inferorū esse dicimus, quia iustus immortalitas, iniustus pœna æterna proposita est. Quomodo autem * vitæ ista ^{hæc vitæ} vel in calum tollant, vel ad inferna præcipient, explicabo; ^{vi. n. 133.} aperiamq; quæ sint virtutes, quas philosophi nescierunt: tum, earum quæ sint præmia, simul etiam quæ sint vitia, quæ eorum supplicia, monstrabo. Nam fortasse aliquis expectet, vt separatim de vitiis, ac virtutibus dicam; cum de bono, aut malo differentibus nobis, etiam quod est contrariū possit intelligi, siue enim virtutes inferas, vitia, sua sponte decedent, siue etiā vitia eximas, virtutes vltro subibunt, sic bonorum, ac malorum constituta natura est, vt se inuicem

inuicem semper oppugnent, semper expellant. ita ^{posita} neque vitia detrabi sine virtutibus possunt, nec virtutes ^{feri} sine detractioe vitiorum. Has igitur vias longe citius inducimus, quam à philosophis induci solent: Primum quòd virique prapositum esse dicimus Duce[m], vtrumque ^{immortalem}: sed alterum honoratum, qui virtutibus bonis præstet; alterum damnatum, qui vitis, ac malis. ^{autem} in dexteriore tantum via ducem ponunt, neque vnum, neque perpetuum. Siquidem quemlibet doctorem bonæ artis inducunt, qui à desidia reuocet homines, & in ^{gi} esse doceat. Sed neque ingredi faciunt in eam viam, nisi pueros, & adolescentes; videlicet quod artes discantur his aetatibus. Nos autem, omnis sexus, & generis, & ætatis, in hoc caeleste iter inducimus: quia Deus, qui eius vi dux est, immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoque ipsarum viarum non ita est, vt illi putauerim. Quid enim opus est. Y. litera in rebus contrariis, atque diuersis? Sed altera illa melior, conuersa est ad solis ortum, altera illa deterior, ad occasum: quoniam qui veritatem ac iustitiam sequitur, vs accepto immortalitatis præmio, perenni luce potietur: qui autem ab illo malo duce illectus, prætulit vitia virtutibus, mendacium veritati; nequitiæ, ad occasum, & tenebras deferatur. Describam igitur vtramque; & earum proprietates, habitusque monstrabo.

IIII VNA est itaque virtutis, ac bonorum via, quæ ^{posita} non in Elysios campos (vt poëta loquuntur) sed ad ipsam mundi arcem.

- At leua, malorum

Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit. Est enim criminatoris illius, qui prauis religionibus infestationis inducit. Cuius via species, & figura sic est ^{posita}

posita in aspectu, vt plana, & patens, & omni genere florum, atque fructuum delectabilis esse videatur. in ea enim ^{posita sunt.} posuit omnia, quæ pro bonis habentur in terra; opulentiã dico, honorem, quietem, voluptatem, illecebras omnes: sed cum his pariter iniustitiam, crudelitatem, superbiam, perfidiam, libidinem, cupiditatem, discordiam, ignorantiam, mendacium, stultitiam, ceteraque vitia. Exitus autem huius vitæ talis est. Cum ventum fuerit ad extremum, vnde iam regredi non licet; cum omni sua pulchritudine tam subito præciditur, vt non ante quis fraudem prospicere possit, quam præcipitatus ^{in altitudine} *in altitudinem* profundam cadat. ^{in profundo.} Quisquis enim præsentium bonorum specie captus, & in his consequendus, ac fruendus occupatus, non præuiderit ea, quæ post mortem secutura sunt; seq[ue] à Deo auerterit: is vero ad inferos deiectus, in æternam damnabitur pœnam. Via vero illa caelestis, difficilis, & cliuosa proposita est, vel spinis horrentibus aspera, vel saxis extantibus impedita; vt cum summo labore, ac pedum tritu, cumque magna cadendi sollicitudine sit cuique gradiendum. In hac posuit iustitiam, temperantiã, patientiã, fidem, castitatem, abstinentiam, concordiam, sciëntiam, veritatē, sapientiam, ceterasque virtutes; sed simul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorem, amaritudines omnes. Quisquis enim spem suam porrexerit longius, & meliora maluerit; carebit huius vitæ bonis; vt expeditus, ac leuis difficultatē viæ superet. Nec enim potest, qui se apparatu regio circumdederit, aut diutius onerauerit, angustiis illas vel ingredi, vel tenere. Vnde intelligitur, iccirco malis, & iniustis facilius prouenire, quæ cupiant; quia prona, & decliuis est eorum via: bonis autem, quæ optent, difficile procedere; quia difficili, & arduo itinere gradiuntur. Iustus ergo, quoniam durum, asperumque iter ingressus est, contemptui, derisui, odio sit, necesse est. Omnes enim quos cupiditas, aut voluptas præcipites

cipites trahit, inuident ei, qui virtutem capere potuit; & inique ferunt, id habere aliquem, quod ipsi non habent. Erit itaque pauper, humilis, ignobilis, subiectus iniuriæ; & tamen omnia, quæ amara sunt, perferens. Et si patientiam iugem, ad summum illum gradum, finemq; perduxerit, dabitur ei corona virtutis; & à Deo pro laboribus, quos in vita propter iustitiam pertulit, immortalitate donabitur. Hæc sunt viæ, quas Deus humana vitæ assignauit; in quibus singulis & bona ostendit, & mala, sed ordine præpositæ, atque conuersæ. In *vna enim monstrauit temporalia prius mala cum æternis bonis; qui est ordo melior: in altera, temporalia prius bona, cum æternis malis; qui est ordo deterior: vt quicunq; præsentia mala cum iustitia delegerit; maiora, & certiora consequatur bona, quam fuerunt illa, quæ spreuit: quisquis autem præsentia bona præposuerit iustitiæ; in maiora, & longiora incidat mala, quam fuerunt illa, quæ fugit. Hæc enim vitæ *temporalis, quia breuis est; iccirco et bona eius, et mala, breuia sint, necesse est. Illa vero spiritalis, quæ huic terrena contraria est; quoniam sempiterna est; iccirco & bona eius, & mala sempiterna sunt. Ita fit, vt & bonis breuib; mala æterna, & malis breuib; bona æterna succedant. Itaq; cum simul propofita sint homini bona, & mala; cōsiderare vnunquemq; secum dæcet, quanto satius sit, perpetuis bonis mala breuia perferre, quam pro breuib; & caducis bonis mala perpetua sustinere. Nam sicut in hoc seculo, cum est propofitum cum hoste certamen, prius laborandum est, vt sis postmodum in otio, & suriendum; situndū; æstus, frigora perferenda; humi quiescendum; vigilandum; periclitandum est, vt saluus pigrib; & domo, & re familiari, & omnibus pacis, ac victoriæ bonis perfrui possis: sin autem præsens otium malum, quam laborem, malum tibi maximum facias, necesse est: præoccupabit enim aduersarius non resistentem, & afflabitur agri.

corporalis.

vi. n. 136.

tur agri; diripietur domus; in prædam vxor, ac liberi veniēt; & tu ipse interficere, aut capere: quæ omnia ne accidant, præsens commodum differendum est, vt maius, longiusque pariat: Sic in omni hac vitæ, quia nobis aduersarium Deus reseruauit, vt possimus capere virtutem, onitenda est præsens voluptas, ne hostis opprimat, vigilandum, stationes agenda, militares expeditiones obeunda, fundendus ad vltimum cruor, omnia denique amara, & *grauia.

Imperator noster Deus præmia pro laboribus æterna cōstituit. Et cum in hac terrena militia, tantum homines laboris exhauriant, vt ea sibi pariant, quæ possunt eodem modo perire, quo parata sunt; certe nobis nullus labor est recusandus, quibus id acquiritur, quod nullo modo possit amitti. Voluit enim Deus, qui homines ad hanc militiam genuit, expeditos in acie stare, & intentis acriter animis, ad vnius hostis insidias, vel apertos impetus vigilare, qui nos, sicut periti, & exercitati duces solent, variis artibus captat, pro cuiusq; natura, & moribus sauiēs. Aliis enim cupiditatem insatiabilem immittit, vt opibus suis tanquam compedibus illigatos, à via veritatis excutiat. Alios inflammat ira stimulis, vt ad nocendū potius intentos, à Dei contemplatione detorqueat. Alios immoderatis libidimibus immergit; vt voluptati, & corpori seruietes, ad virtutem respicere non possint. Aliis vero inspirat inuidiā, vt suis ipsi tormentis occupati, nihil cogitent aliud, nisi eorū, quos oderint, felicitatem. Alios *inflamat ambitionibus. Ii sunt, qui ad gerendos magistratus omnē vitæ suæ operam, curamq; conuertunt; vt fastos signēs, & annis nomen imponant. Quorundam cupiditas tendit altius; non vt prouincias temporali gladio regant; sed vt infinita, & perpetua potestate Dominos se dici velint vniuersi generis humani. Quos autem pius viderit, vanis implicat religionibus, vt impios faciat.

grauia.

inflat.

Iis vero, qui sapientiam quarunt, philosophiam in oculis impingit; vti specie lucis excacer, ne quis comprehendat, et teneat veritatem. Sic hominibus obstruxit aditus omnes, & obsepsit vias, publicis latus erroribus: quos vt discutere possemus, ipsumq; auctorem malorum vincere, illuminauit nos Deus, & armauit vera, celestique virtute, de qua nunc mihi disserendum est:

V SED prius quam singulas virtutes exponere incipiam, determinanda est ipsa virtus; quam non recte philosophi desinierunt, quid esset, aut in quibus rebus; quid operis, quid habeat officij. Nomen itaque solum retinuerunt, vim vero, & rationem, & effectum perdididerunt. Quacunque autem in definitionem virtutis solent dicere, paucis verbis colligit, & enarrat Lucilius: quos malo equidem ponere, ne, dum multorum sententias refello, sum longior, quam necesse est:

Virtus Albine est, pretium persolvere verum;
 Queis inuersamur, queis viuimus rebus adesse.
 Virtus est hominis, scire id, quod quaque habeat res.
 Virtus, scire, homini, rectum, vtile, quid sit honestum,
 Qua bona, qua mala ite, quid inutile, turpe, inhonestu.
 Virtus, quarenda finem rei scire, modumq;
 Virtus, diuitiis pretium persolvere posse.
 Virtus, id dare, quod re ipsa debetur honori:
 Hostem esse, atq; inimicu hominu, morumq; malorum;
 Contra, defensorem hominum, morumq; bonorum;
 Hos magnifacere, his bene velle, his viuere amicis;
 Commada praterea patria sibi prima putare,
 Deinde parentum, tertia iam, postremaq; nostra.
 Ab his definitionibus, quas poeta breuiter comprehendit,
 M. Tullius traxit officia viuendi, Panatium stoicum secutus; eaque tribus voluminibus inclusit. Hac autem quam

falsa

falsa sint, mox videbimus; vt appareat, quantum in nos dignatio diuina contulerit, qua nobis aperuit veritatem. Virtutem esse dixit, scire, quid sit bonum, & malum; quid turpe, quid honestum; quid vtile, quid minus. breuius facere potuit, si tantum bonum, ac malum diceret; quia nihil potest esse vtile, vel honestum, quod non idem bonum sit, nihil inutile, ac turpe, quod non idem malum. Quod & philosophis videtur; & idem Cicero in tertio supradicti operis libro ostendit. Verum scientia non potest esse virtus; quia non est intus in nobis, sed ad nos extrinsecus venit. Quod autem transire ab altero ad alterum potest, virtus non est; quia virtus sua cuique est. Scientia igitur alieni beneficij est; quia posita est in audiendo. Virtus tota nostra est; quia posita est in voluntate faciendi bona. Sicut ergo in itinere celerando nihil prodest, viam nosse; nisi conatus, ac vires suppeditent ambulandi: ita verò scientia nihil prodest, si virtus propria deficiat. Nam ferè etiam ij, qui peccant, & si non perfecte, tamen quid sit bonum, & malum sentiunt; & quoties aliquid improbe faciunt, peccare se sciunt, & ideo celare nituntur. Sed cum eos, boni, & mali natura non fallat, cupiditate mala vincuntur, vt peccent; quia deest illis virtus, id est cupiditas recta, & honesta faciendi. Ex hoc igitur apparet, aliud esse scientiam boni, maliq; aliud virtutem; quod potest esse scientia sine virtute, sicut in plurimis philosophorum fuit. In quo, quoniam recte, ad culpam pertinet, non fecisse, quia scieris; recte voluntas praua, & vitiosus animus, quem excusare ignoratio non potest, punietur. Ergo sicut virtus non est, bonum, ac malum scire; ita virtus est, bonum facere; malum non facere. Et tamen scientia sic cum virtute coniuncta est, vt scientia precedat virtutem, virtus sequatur scientiam; quia nihil prodest cognitio, nisi & actio subsequatur. Horatius igitur paulo melius:

suppetant.

quia

Virtus est, vitium fugere; & sapientia prima.

Sed inepte, quod eam contrario terminauit, vt si diceret: Bonum est, quod malum non est. Cum enim quid sit virtus, nescio; ne vitium quidem quid sit, scio. Vtrunq; igitur indiget definitione; quia natura rei talis est, vt virtus, aut intelligi, aut non intelligi sit necesse. Verum nos faciamus, quod ille debuit. Virtus est, irā cohibere; cupiditatē compescere; libidinē refrenare. id est enim, vitium fugere. Nam serē omnia, quæ sunt iniuste, atque improbe, ab his oriuntur affectibus. Si enim commotionis huius, quæ ira dicitur, impetus retundatur; omnes hominum contentiones mansopientur; nemo insidiabitur; nemo prosiliet ad nocendum. Item si cupiditas temperetur; nemo terra, marique grassabitur; nemo exercitum ducet, vt rapiat, & vastet aliena.

Item si arbor libidinum comprimatur; omnis atas & fluxus retinebit suam sanctitatem; nemo quicquam pudendum aut patietur, aut faciet. Ergo vniuersa scelera, & flagitia, his commotionibus virtute sedatis, ex hominum vitioribusq; tollentur. Quæ sedatio commotionū, et affectuum hanc habet rationem, vt omnia recta faciamus. Omnia igitur virtutis officium est, non peccare, quo profecto sumi non potest, qui deum nescit: quoniam ignoratio eius, a qua bona oriuntur; imprudentem impingat in vitia, necesse est. Itaque vt breuius, & significantius vtriusque rei summum officia determinemus; scientia est, Deum nosse; virtus, colere. in illo sapientia, in hoc iustitia continetur.

VI DIXI, quod erat primum, scientiam boni non esse virtutem: deinde, quid sit virtus, & in quo sit. Sequitur, vt id quoque ipsum, quid sit bonum, & malum, nescisse philosophos, breuiter ostendam; quod pene declaratum est libro tertio, cum de summo bono disputarem. Qui autem quid esset summum, nescierunt, et in cæteris bonis, malisq;

*quæ summa non sunt: errauerunt, necesse est: quæ non potest vero iudicio examinare, qui fontem ipsum non tenet, vnde illa descendunt. Fons autem bonorum Deus est; malorum vero ille, scilicet diuini nominis semper inimicus, de quo sæpe diximus. Ab his duobus principis bona, malaque oriuntur. Quæ veniunt à Deo, hanc habent rationem; vt immortalitatem parent; quod est summum bonum: quæ autem ab illo altero; id habent officium; vt caelestibus auocatum, terrenisq; demersum, *pœnam interficiant *sempiternam; quod est summum malum. Num igitur dubium est, quin illi omnes, quid esset bonum, & malum, ignorauerint, qui nec Deum, nec aduersarium humani generis *scierint? Itaq; finem bonorum, ad corpus, & ad hanc breuiem vitam retulerunt; quam scilicet solui, & occidere, necesse est: non sunt progressi vltterius. sed omnia eorū præcepta, et omnia, quæ inducunt, bona, terra, inhaerēt, & humis iacent; quoniam simul cum corpore, quod est terra, moriuntur. pertinet enim non ad vitam homini cõparandam, sed ad quarendas, vel augendas opes, honores, gloriam, potētiam; quæ sunt vniuersa mortalia, tã scilicet, quàm ille, qui, vt ea sibi contingerent, laborauit. Hinc est illud:*

Virtus, quærenda finem rei scire, modumq;.

Præcipiunt enim quibus modis, & quibus artibus, res familiaris quæreda sit; quia vident male quæri solere. sed huiusmodi virtus nõ est proposita sapienti. Nec enim virtus est; opes quærere; quarum neq; inuētio, neq; possessio in nostra potestate est. Itaq; & quæstu, et obtētū faciliores sunt matia, quàm bonis. Nõ potest ergo virtus esse in iis rebus quæredis, in quarū contēptu, vis, ac ratio virtutis apparet; nec ad ea ipsa trās fugiet, quæ magno, ac excelso animo calcare, ac proterere gestit: neq; fas est, animã caelestibus intētã bonis, vt hæc fragilia sibi cõpares, ab immortalibus suis operibus auocari. Sed potissimū in iis rebus comparandis,

pæna.
sempiterna.

scierunt.
vi. n. 137.

virtutis ratio consistit, quas nobis nec homo vllus, nec manus ipsa possit auferre. Cum hac ita se habeat, illud, quod sequitur, verum est: Virtus, diuitiis pretium persolvere possit.

Qui versus idem ferè significat, quod primi duo, sed neque ipse, neque quisquam philosophorum scire potuit, pretium ipsum vel quale, vel quod sit. Id enim poeta, & illi omnes, quos secutus est, putauerunt, recte opibus vii, hoc est, frugum esse; non instruere conuiuia sumptuose; nec largiri temere, non effundere, in res superuacuas, aut turpes rem familiarem. Dicit aliquis fortasse: Quid tu? negasne hanc esse virtutem? non equidem nego. contraria enim videat probare, si negem. Sed veram nego; quia non sit illa caelestis, sed tota terrena; quandoquidem nihil efficit, nisi quod remaneat in terra. Quid sit autem recte opibus vii, & qui sit ex diuitiis fructus petendus, declarabo apertius, cum de pietatis officio loqui cœpero. Iam cetera, quae sequuntur, nullo modo vera sunt. Nam improbis inimicitias inducere, aut honorum defensionem suscipere, potest cum malis esse commune. Quidam enim probitate ficta, viam sibi ad potentiam muniunt, faciuntque multa, quae boni solent; eo quidem promptius, quod fallendi gratia faciunt. vnicuique tam facile esset prestare, quam facile est simulare bonitatem. Sed h, cum esse cœperint propositi, ac voti sui compites, & summum potentia gradum ceperint; tum vero simulatione deposita, mores suos detegunt; rapiunt omnia, & violant, & vexant; eosque ipsos bonos, quorum causam susceperant, insequuntur; & gradus, per quos ascenderunt, amputant; nequis illos contra ipsos possit imitari. Verum tamen putemus, hoc officium non nisi boni esse, ut bonus defendat. At id suscipere, facile est; implere, difficile: quia ut te certamini, congressionique commiseris, in arbitrio Dei, non tuo, posita victoria est. Et plerumque improbi & numerati, & conspiratione sunt potentiores quam boni; ut ad eos suscipiendos,

perandos, non tam virtus sit, quam felicitas, necessaria. An aliquis ignorat, aliquoties melior, iustiorque pars victa sit? Hinc semper dominationes acerba in ciues extiterunt. Plena est exemplis omnis historia; sed nos contenti erimus vno. Cn. Pompeius bonorum voluit esse defensor; siquidem pro republica, pro senatu, pro libertate arma suscepit. Is tamen victus, cum ipsa libertate occidit; & à spadonibus Aegyptiis detruncatus, insepultus abiectus est. Non est igitur virtus, aut hostem malorum esse, aut defensorem bonorum; quia virtus incertis casibus non potest esse subiecta.

Commoda praeterea patriae sibi prima putare.

Sublata hominum concordia, virtus nihil est omnino.

Quae sunt enim patriae commoda, nisi alterius ciuitatis, aut gentis incommoda? Id est fines propagare, alius violentè eiectis; augere imperium; vectigalia facere maiora.

Quae omnia non vtiue virtutes, sed virtutum sunt euerfiones. In primis enim tollitur humanae societatis coniunctio, tollitur innocentia; tollitur alieni abstinentia, tollitur denique ipsa iustitia, quae dissidium generis humani ferre non potest; & vbiunque arma fulserint, hinc eam fugari, & exterminari necesse est. Verum enim Ciceronis illud: Qui autem ciuium rationem dicunt habendam, externorum negant; dirimunt hi communem generis humani societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. Nam quomodo potest iustus esse, qui nocet, qui odit, qui spoliat, qui occidit? Quae omnia faciunt, qui patriae prodesse nituntur. Id enim ipsum prodesse, quid sit, ignorant, qui nihil putant vtile, nihil commodum, nisi quod teneri manu potest; quod solum teneri non potest, quia eripi potest. Hac itaque (ut ipsi appellant) bona quisquis patriae acquisierit, hoc est, qui euerfis ciuitatibus, gentibusque deletis, aerarium pecunia reser-

quotics.

ferit, agros ceperit, ciues suos locupletiores fecerit; hic laudibus fertur in calum; in hoc putatur summa, & perfecta esse virtus. Qui error non modo populi, & imperitorum, sed etiam philosophorum est; qui praecepta quoque dant ad iustitiam; ne stultitia, ac malitia disciplina, & auctoritas desit. Itaque cum de officiis ad rem militarem pertinentibus disputant; neque ad iustitiam, neque ad veram virtutem accommodatur illa omnis oratio, sed ad hanc vitam, moremque civilem; quem non esse iustitiam, & res indicat, & ipse Cicero testatus est: Sed nos, inquit, veri iuris, germanaque iustitia solidam, et expressam effigiem nullam venemus. Umbra, & imaginibus utimur: easque ipsas vitam sequeremur. feruntur enim ab optimis natura, ac veritatis exemplis. Umbra est igitur, & imago iustitiae, quam ad iustitiam putauerunt. Quid sapientiam: nonne idem confitetur, in philosophis esse nullam? Aut cum Fabricius, pro quo, fortis, aut Aristides iustus nominatur, aut ab illo fortitudinis, aut ab hoc iustitiae petitur, tanquam à sapientis exemplum. Nemo enim horum sic sapiens, ut sapienter volumus intelligi. Nec ij, qui sapientes habitus, & nominati, M. Cato, & C. Laelius sapientes fuerunt: ne illi quidem sapientem quandam gerebant speciemque sapientium. Si * & philosophis, ipsorum confessione, adempta sapientia est; & in qui iusti habitus sunt, adempta iustitia est: omnes igitur illa virtutis descriptiones falsa sint, necesse est; quia quia vera virtus vera, scire non potest, nisi iustus, ac sapiens quod nemo est, nisi quem Deus praeceptis caelestibus erudit.

VII - NAM illi omnes qui per aliorum confessam stultitiam sapientes existimantur, specie virtutis inducunt, umbras, & imagines apprehendunt; nihil verum, quod ratione; quoniam via illa mendax, quae fert ad occidendum

multis

multos tramites habet propter studiorum, & disciplinarum varietatem; quae sunt in vita hominis dissimiles, atque diuersae. Nam sicut via illa sapientia habet aliquid simile stultitiae; quod libro precedente monstrauimus; ita haec, cum sit tota stultitia, habet aliquid simile sapientiae, quod arripiunt ij, qui stultitiam publicam intelligunt: & ut habet vitia manifesta; sic habet aliquid, quod simile esse videatur virtuti: ut habet apertum scelus; sic imaginem quandam speciemque iustitiae. Quomodo enim * percursor eius via, cuius vis, & potestas omnis in fallendo est, vniuersos in fraudem posset inducere, nisi verisimilia hominibus ostentaret? Deus enim, ut immortalale illud arcanum eius in aperto esset, posuit in via sua, quae homines pro malis, & turpibus aspernaretur; ut auersi à sapientia, & veritate, quam sine vilo duce requirebant, in id ipsum inciderent, quod vitare, ac fugere cupiebant. Itaque illam perditionis, ac mortis viam multipliciter ostendit, vel quod multa sunt genera vitiae, vel quod Dij multi, qui coluntur. Huius dux praeuicator, ac subdolos; ut videatur esse discrimen aliquod falsi, et veri, mali, ac boni. Alia ducit luxuriosos, alia eos, qui frugi appellantur; alia imperitos, alia doctos; alia inertes, alia strenuos; alia stultos, alia philosophos; & eos, quidem non vno tramite. Illos enim, qui aut voluptates, aut diuitias non refugiunt, ab hac publica, & celebri via modice segregat: eos autem, qui aut virtutem sequi volunt, aut contemptum rerum profitentur, per confragosa quadam praecipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quae speciem bonorum ostentant, non sunt alia via, sed diuerticula, & semitae; quae videntur quidem ab illa communi dextro et sinistro separari; ad eandem tamen, & ad vnum omnes exitum sub ipso sine referuntur. Ibi enim dux ille coniungit omnes; ubi opus fuerat, bonos à malis, fortes ad inertibus; sapientes à stultis separati; in Deorum scilicet cultu; in

praecursor.
vi. n. 132.

quo

quo ille vniuersos, quia sine vllō discrimine stulti fuerunt, vno mucrone iugulat, & precipitat in mortem. Hac autem via, quae est veritatis, & sapientiae, & virtutis, & iustitiae; quorum omnium fons viuus est, vna vis, vna felicitas, & simplex est; quod paribus animis, summamque concordiam vnum sequamur, & colamus Deum; & angustia, quoniam paucioribus virtus data est; & ardua, quoniam ad bonum, quod summum, atque sublime est, nisi cum summa difficultate, ac labore non potest perueniri.

VIII Hæc est via, quam philosophi quaerunt, sed ideo non inueniunt, quia in terra potius, vbi apparere non potest, quaerunt. Errant ergo velut in mari magno, nec quorsum intelligunt, quia nec viam cernunt, nec ducem sequuntur. Eadem namque ratione hanc vitam viam quam oportet, quae in alto iter nauibus quaeritur, quae nisi aliquod caeli lumen obseruet, incertis cursibus vagantur. Quisquis autem rectum iter vitae tenere nititur, non terram debet afficere, sed caelum, & (vt apertius loquar) non hominem sequi debet, sed Deum; non his terrestribus simulacris, sed Deo seruire caelesti; non ad corpus referre omnia, sed ad mentem; non huic vitae dare operam, sed aeternae. Itaque oculos in caelum semper intendas, & solem, quae oritur, obserues, eumque habeas vitam, quasi nauigij ducem; sua sponte in viam pedes dirigentur; & illud caeleste lumen, quod sanis mentibus multo clarius sole est, quam hic, quem carne mortali videmus; sic reget, sic gubernabit, vt ad summam sapientiam, virtutisque portum sine vllō errore perducatur. Suscipienda igitur Dei lex est, quae nos ad hoc iter dirigat, illa sancta, illa caelestis, quam Marcus Tullius in libro de Rep. tertio penè diuina voce depinxit, cuius ego, plura dicerem, verba subiici. Est quidem vera lex, nulla ratio, natura congruens, diffusa in omnes, constans, semp-

terna; quae vocet ad officium, iubendo; vetando, à fraude deterreat: quae tamen neque probos frustra iubet, aut vetat; nec improbos iubendo, aut vetando mouet. Huic legi nec promulgari fas est; neque derogari ex hac aliquis licet; neque tota abrogari potest. Nec vero aut per senatum, aut per populum solui hac lege possumus. Neque est quaerendus explanator, aut interpres eius alius. Nec erit alia lex Roma, alia Athenis; alia nunc, alia posthac; sed & omnes gentes, & omni tempore vna lex, & sempiterna, & immutabilis continebit; vnusque erit communis quasi magister, & imperator omnium Deus; ille legis huius inuentor, disceptator, lator, cui qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturam hominis affernabitur; hoc ipso luet maximas poenas, etiam si cetera supplicia, quae putantur, effugerit. Quis sacramentum Dei sciens tam significanter enarrare legem Dei possit, quam illam homo longe à veritatis notitia remotus expressit? Ego vero eos, qui vera imprudenter loquuntur, sic habendos puto, tanquam diuinent spiritu aliquo in se inerti. Quod si vt legi sancta vim, rationemque peruidit; ita illud quoque scisset, aut explicasset, in quibus praeceptis lex ipsa consisteret: non philosophi functus esset officio, sed propheta. Quod quia facere ille non poterat; nobis faciendum est; quibus ipsa lex tradita est ab illo vno magistro, & imperatore omnium Deo.

Huius legis caput primum est, ipsum Deum nosse; soli obtemperare; solum colere. Non potest enim rationem hominis obtinere, qui parentem animae suae Deum nescit; quod est summum nefas. Quae ignorantia facit, vt diis alienis seruiat. quo nihil sceleratius committi potest. Hinc iam proclius est ad malitiam gradus per ignorantiam veri, ac singularis boni; quia Deus quem nosse refugit, fons est ipse bonitatis. Vel si iustitiam sequi volet Dei; diuini tamen

abrogari.
vi. n. 139.

al.
omni genti &
omni tempore
vna lex est,
sempiterna &
immutabilis,
quam si continebit vnusquisque
erit, &c.
vi. n. 140.
aspernatus.

summum

12714

iuris ignarus, gentis sua leges, tanquam verum in amplius
 dicitur, quas non utique iustitia, sed utilitas reperit. Ca
 enim per omnes populos diuersa, & varia iura sunt con
 ditas nisi quod vnaquaque gens id sibi sanxit, quod p
 uit rebus suis vtile? Quantum autem a iustitia recedit
 utilitas, populus ipse Romanus docet; qui *per seculares bel
 la indicendo, & legi iure iniurias inferendo, semper q
 na cupiendo, atque rapiendo, possessionem sibi totius m
 bis comparauit. Verum hi iustos putat, si contra leges sua
 nihil faciant, quod etiam timori ascribi potest, si p
 tium poenarum metu, sceleribus abstineant. Sed conuicti
 mus sane, ut id natura, vel (ut ait philosophus) sua sp
 te faciant quod legibus facere coguntur. Num iccirco iust
 erunt, quia parent institutis hominum, qui & ipsi ante
 rare, aut iniusti esse potuerunt? Sicut illi duodecim tabu
 larum conditores, qui certe publica utilitati pro conditi
 temporum seruierunt. Aliud est igitur ciuile ius, quod p
 moribus vbiq; variatur: aliud est vera iustitia, quam v
 formem, ac simplicem proposuit omnibus Deus: quem qu
 ignorat, & *ipsi Deum ignoret necesse est. Sed p
 mus fieri posse, ut aliquis naturali, & ingenito bono, v
 virtutes capiat; qualem fuisse Cimonem Athenis accep
 mus; qui & egentibus stipem dedit; et pauperes inuitauit,
 et nudos induit. Tamē cum illud vni, quod est maxim
 deest, agnitio Dei: iam illa bona omnia superuacua sunt,
 & inania, ut frustra in his assequendis laborauerit. Om
 ni enim iustitia eius, similis *est humano corpori cap
 non habenti: in quo tanetsi membra omnia & lacus su
 constant, & figura, & habitudine; tamen quoniam det
 id, quod est omnium principale, et vita, & omni sensu ca
 ret. Itaque membra illa formam tantummodo membr
 rum habeant, vsum nō habent; tam scilicet, quam caput su
 corpore. Cui similis est, qui cum Deum non ignoret, vni
 iniu

al.
perida.

ipsam iusticiā
vi. n. 141.

erit

iniuste. id enim solum habet, quod est summū; sed frustra;
 quoniam virtutibus tanquam membris eget. Itaque ut sit
 viuū, ac sensibile corpus, & agnitio dei necessaria est, qua
 si caput; et omnes virtutes, quasi corpus. ita fiet homo per
 fectus, ac viuus: sed tamē summa omnis in capite est. quod
 quamuis constare non potest sine omnibus, sine quibusdam
 tamen potest. Et erit quidem animal vitiosum, ac debile;
 sed tamen viuēt; sicut & is, qui & Deum nouit, & in
 aliqua re peccat. Dat enim veniam peccatis Deus. Ita
 que sine membris aliquibus viuī potest, sine capite nullo
 modo. Hęc res efficit, ut philosophi, etiam si natura sint
 boni, tamen nihil sciant, nihil sapiant. Omnis doctrina,
 & virtus eorū sine capite est; quia Deum nesciunt, qui est
 virtutis, ac doctrina caput: quem qui non agnoscit, licet
 videat, cæcus est, licet audiat, surdus; licet loquatur, elin
 guis est. Cum vero conditorem rerum parentemq; cogno
 uerit; tunc & videbit, & audiet, & loquetur. Habere
 enim caput cœpit, in quo sunt sensus omnes collocati, hoc
 est oculi, aures, & lingua. nam profecto is videt, qui ve
 ritatem, in qua Deus est, vel Deum, in quo veritas est, o
 culis cordis aspexerit: is audit, qui diuinas voces, ac præcepta
 vitalia pectori suo affigit: is loquitur, qui caelestia differens,
 virtutem, ac maiestatem Dei singularis enarrat. Quare
 non est dubium, quin impius sit, quisquis Deum non agno
 uerit, omnesq; virtutes eius, quas habere, aut tenere se pu
 tat, in illa mortifera via reperiuntur, quę est tota tenebra
 rū. Quapropter nihil est, quod aliqui sibi gratuletur, si has
 inanes virtutes adeptus est: quia non tantū miser, qui bo
 nis presentibus caret; sed etiam stultus sit, necesse est, qui
 labores in vita sua maximos suscipiat incassum. Nā depta
 spe immortalitatis, quam Deus pollicetur in sua religione
 versantibus; cuius assequenda gratia virtus appetenda est,
 & quicquid malorum acciderit, perferendum, maxima erit

profecto

profecto vanitas, obsequi velle virtutibus, quæ frustra
 mini calamitates asserunt, & labores. Nam si virtus
 egestatem, exilium, dolorem, mortemque, quæ timentur
 ceteris, pati fortiter, ac subire; quid tandem in se habet,
 cur eam propter seipsam philosophi dicant expectan-
 dam? Nimirum superuacuis, & inanibus pœnis delecta-
 tur, quibus licet agere tranquille. Si enim mortales
 animæ, si virtus dissoluta corpore nihil futura est, quid
 gimus attributa nobis bona, quasi aut ingrati, aut indigne
 qui diuinis muneribus perfruamur? Quæ bona vt habemus,
 scelerate, impieque viuendum est; quia virtutem, illi
 iustitiam paupertas sequitur. Sanus igitur nõ est, qui in
 la spe maiore proposita, iis bonis, quibus ceteri viuunt
 vita, labores, & cruciatus, & miseria anteponat. Si
 tem virtus (vt ab his rectissime dicitur) capefcendat
 quia cõstat, ad eam nasci hominem; subesse debet spes
 qua maior, quæ malorum, & laborum, quos perferen-
 tutis est, magnum asserat, præclarumque solatium. Ne-
 ter virtus, cū per se dura sit, haberi pro bono potest; quæ
 si acerbitem suam maximo bono penset. Aequè non
 ter his bonis præsentibus abstinendum est, quàm si
 alia
 * aliqua maiora propter quæ tanti sit & voluptates omi-
 tere, & mala omnia sustinere. Ea vero nulla sunt alia
 in terrio docui) nisi perpetua vitæ. Hanc autem præstan-
 quis potest, nisi Deus, qui virtutem ipsam proposuit? Ergo
 in Dei agnitione, & cultu, rerum summa versatur. in his
 est spes omnis, ac salus hominis: hic est sapientiæ gradus
 primus, vt sciamus quis sit nobis verus pater; eumque
 pietate debita prosequamur; huic pareamus; huic deuotissi-
 me seruiamus; in eo promerendo actus omnis, & cura, et
 opera collocetur.

X DIXI, quid debeat Deo: dicam nunc, quid homini
 tribuatur.

tribuendum sit: quanquam id ipsum, quod homini tribue-
 ris, Deo tribuitur; quia homo Dei simulachrum est. Sed
 tamen primum officium iustitiæ est; cõiungi cum Deo; se-
 cundum, cum homine. Sed illud primum, religio dicitur;
 hoc secundum, misericordia, vel humanitas nominatur.
 Quæ virtus propria est iustorum, & cultorum Dei; quod
 ea sola vitæ communis in se cõinet rationem. Deus enim,
 qui ceteris animalibus sapientiam non dedit, naturalibus
 ea munimentis ab incurso, & periculo tutiora generauit.
 Hominem vero quia nudum, fragilẽque formauit, vt
 eum sapientiã potius instrueret, dedit ei præter cetera hunc
 pietatis affectum, vt homo hominem tueatur, diligat, fo-
 ueat, contraque omnia pericula & accipiat, & præstet
 auxilium. Summum igitur inter se hominum vinculum
 est humanitas: quod qui disrupit, nefarius, & paricida
 existimandus est. Nam si ab vno homine, quem Deus fin-
 xit, omnes orimur; certe consanguinei sumus; & ideo ma-
 ximum scelus putandum est odisse hominem vel nocen-
 tem. Propterea Deus præcepit inimicitias per nos nõquam
 faciendas, semper esse tollendas; scilicet vt eos, qui sint no-
 bis inimici, necessitudinis admonitos mitigemus. Item si ab
 vno Deo inspirati omnes, & animati sumus, quid aliud
 quàm fratres sumus? Et quidem coniunctiores* qui ani-
 mis, quàm qui corporibus. Itaque nõ errat Lucretius, cum
 dicit, Denique, caelesti sumus omnes semine oriundi:

Omnibus ille idem pater est.

Ergo pro bellis inhumanibus sunt habendi, qui* hominibus
 nocent, qui contra ius humanitatis, & fas omne spoliant,
 cruciant, occidunt, exterminant. Ob hanc necessitudinem
 germanitatis docet nos Deus, malum nunquã facere, sem-
 per bonum. Id autem ipsum bene facere, quid sit, idem ipse
 præscribit: præstare auxilium depressis, & laborantibus;
 impertiri victum non habentibus. Deus enim, quoniam

Y pius

pius est, animal nos voluit esse sociale. Itaque in aliis be-
 mimibus, nos ipsos cogitare debemus, non meremur in peri-
 culo liberari, si non succurrimus: non meremur auxilium,
 si negamus. Ad hanc partem, philosophorum nulla prae-
 ca sunt; quippe qui falsa virtutis specie capti, miseria-
 diam de homine sustulerunt; & dum volunt sanare vici-
 auxerunt. Et cum iidem plerunque fateantur, societatem
 humanae communionem esse retinendam; ab ea plane se-
 sos inhumana sua virtutis rigore dissociant. Communio
 ergo etiam hic error illorum est, qui nihil cuiquam impe-
 tiendum putant. Urbis condenda originem, atque causam
 non vnam intulerunt; sed alij eos homines, qui sint ex-
 tra primitus nati, cum per silvas, & campos errantia
 degerent vitam, nec vlllo inter se sermonis, aut iuris vni-
 lo cohererent; sed frondes, & herbam pro cubilibus; spem
 cas, & antra pro domibus haberent; bestiis, & fortibus
 animalibus praeda fuisse commemorant. Tum eos, qui
 laniati effugerant, aut laniari proximos viderant, ad-
 mitos periculi sui, ad alios homines decurrisse; praesidia
 implorasse; & primo nutibus voluntatem suam signifi-
 se, deinde sermonis initia tentasse; ac singulis quibusque
 bus nomina imponendo, paulatim loquendi perfectisset
 nem. Cum autem multitudinem ipsam videret contrari-
 stias esse tutam, oppida etiam coepisse munire; vel ut quibus
 noctis tutam sibi facerent; vel ut obiectis aggeribus arcent.
 bestiarum non pugnando, sed obiectis aggeribus arcent.
 O ingenia hominibus indigna, quae has ineptias probe-
 runt; miseros, atque miserabiles, qui stultitiam suam
 memoriaque mandauerunt. Qui cum viderent mutis
 animalibus ingenitae esse rationem vel conueniendi, vel
 cem appetendi, vel periculi fugiendi, vel mali cauendi, vel
 bicula sibi, & latibula paradi; homines autem ipsos ex-
 maauerunt non nisi exemplis admoneri, ac discere potest

quid metuere sibi, quid cauere, quid facere deberent; aut
 nunquam conuenturos inter se fuisse, nec loquendi ratio-
 nem reperturos, nisi eos bestia comedissent. Haec aliis delira
 visa sunt (vt fuerunt) dixeruntque, non ferarum laniatus
 causam fuisse coeundi, sed ipsam potius humanitatem: itaque
 inter se congregatos, quod natura hominum solitudinis
 fugiens, & communionis, ac societatis appetens esset. Non
 magna inter eos disceptatio est. Siquidem cause dispa-
 res sunt, res eadem est. Potuit igitur vtrunque, quia non re-
 pugnat; sed tamen vtrunque nullo modo verum est; quia
 non per omnem terram nati sunt homines à terra tanquam
 ex draconis alicuius dentibus praeseminati (vt poetae ferunt)
 sed vnus homo à Deo factus est; ab eoque vno omnis terra
 humano genere completa est; eadem scilicet ratione, qua
 rursum post diluuium, quod certe negare non possunt. Nulla
 igitur in principio facta est eiusmodi congregatio; nec vn-
 quam fuisse homines in terra, qui propter infantiam non
 loquerentur, intelliget, cui ratio non deest. Fingamus tamen
 illa vera esse, quae otiosi, & inepti senes fabulantur, vt eos
 suis potissimum sensibus, & suis rationibus refellamus. Si
 hac de causa sunt homines congregati, vt mutuis auxiliis
 imbecillitatem suam tuerentur: succurrendum est igitur
 homini, qui egeat auxilio. Cum enim praesidij causa homi-
 nes societatem cum hominibus inierint, & sanxerint: scelus
 illud inter homines à principio ortus sui initium, aut violare,
 aut non conseruare, summum nefas putandum est. Nam qui se
 à praestando auxilio remouet; etiam ab accipiendo se remoueat,
 necesse est; quia nullius ope indigere se putat, qui alteri
 suam denegat. Huic vero, qui se ipse dissociat, ac fecerit à
 corpore, non ritu hominis, sed ferarum more viuendum est.
 Quod fieri si non potest; retinendum est igitur omni modo vin-
 culum societatis humanae; quia homo sine homine nullo modo
 potest viuere. Retentio autem societatis est comunitas, id est

auxilium prestare, vt possimus accipere. Sin vero (vt alij disputant) humanitatis ipsius causa, facta est humanum congregatio, homo certe hominem debet agnoscat. Quod si fecerunt illi rudes, & adhuc feri homines, quid poterunt nondum constituta loquendi ratione: quid poterunt hominibus expolitibus, sermone, rerumque omnium commertio inter se copulatis, esse faciendum; qui assueti hominibus, solitudinem ferre non possunt?

XI. CONSERVANDA EST igitur humanitas, sibi minime recte dici velimus. Id autem ipsum conseruatae humanitatem, quid aliud est, quam diligere hominem, quomodo sit, & idem, quod nos sumus? Discordia igitur, atque dissensio non est secundum hominis rationem. Verumque illud Ciceronis, quod ait, hominem natura obedientem sibi nocere non posse, ergo si nocere homini, contra naturam est: prodesse igitur homini secundum naturam, necesse est. Quod qui non facit, hominem se appellatiōis spoliatur, quia humanitatis officium est, necessitati hominis ac periculo subuenire. Quæro igitur ab iis, qui stulti misereri non putant esse sapientis; si homo ab aliqua re comprehensus, auxilium sibi armati hominis impit vtrumne succurrendum putent, an minime? Non sunt impudentes, vt neget fieri oportere, quod flagitat, & exposcit humanitas. Item si aliquis circumueniatur, ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, poterunt hominis esse, non auxiliari? non sunt ipsi homines, si putent. Nemo enim potest eiusmodi periculo non subiectus. Imò vero & hominis, & sortis viri esse dicunt seruare periturum. Si ergo in eiusmodi casibus, qui periculum vitæ homini afferunt, succurrere, humanitas concedunt: quid causa est, cur, si homo esuriat; sitiat, & geat, succurrendum esse non putent? Quæ cum sunt per-

natura cum illis casibus fortuitis, & vnam, eandemque humanitatem desiderent; tamen illa discernunt, quia non re ipsa vera, sed utilitate præsentis omnia metiuntur. Illos enim, quos periculo surripiunt, sperant sibi gratiam relaturus. Egentes autem, quia non sperant; perire arbitrantur, quicquid eiusmodi hominibus impartiant. Hinc est illa Plauti detestanda sententia.

Male meretur, qui mendico dat, quod edat.

Nam & illud, quod dat, perit:

Et illi producit vitam ad miseriam.

At enim poëta fortasse pro persona locutus est.

Quid Marcus Tullius in suis officialibus libris, nonne hoc idem suadet; non esse omnino largiendum? Sic enim dixit: Largitio, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit; ita bonitate benignitas tollitur. quæ benignitate. quo in plures usus sis, eo minus in multos vti possis. et idem paulo post. Quid autem est stultius, quam libenter facias, curare, vt id diutius facere non possis? Videlicet professor sapientiæ refrenat homines ab humanitate: monetque, vt rem familiarem diligenter custodiant; malintque arcam, quam iustitiam conseruare. Quod cum intelligeret inhumanum esse, ac nefarium; mox ex alio capite, quasi actus penitentia, sic ait: Nonnunquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum, & sepe idoneis hominibus egentibus de re familiari imperitiendum. Quid est idoneis? nempe ius, qui restituere, ac referre gratia possint. Si nunc Cicero viueret, exclamarem profecto. Hic hic M. Tull. aberrasti à vera iustitia; eamque vno verbo sustulisti; cum pietatis, & humanitatis officia utilitate metitus es. Non enim idoneis hominibus largiendum est, sed quantum potest, non idoneis. Id enim iuste, id pie, id humane fit, quod sine spe recipiendi feceris. Hæc est vera illa, & germana iustitia, cuius solidam, & expressam

effigiem nullam tenere vos dicitis. Ipse pluribus locis dicitur, mercenariam non esse virtutem; fateturque in libris tuis liberalitatem gratuitam esse, his verbis: Non est dubium, quin is, qui liberalis, benignusque dicitur, officium non fructum sequatur. Cur ergo idoneus potius largiatur, nisi ut postea mercedem recipias? Te igitur auctorem, a preceptore iustitia, quisquis idoneus non erit, nuditate, fame conficietur; nec homines copiosi, & vsque ad delicias abundantes subuenient vltima necessitati. Si virtus iustitiam non exigit, si propter se (ut dicitur) expetenda est, non iustitia matrem principemque virtutum suo pretio, non tu commodo aestima; eiusque potissimum tribue, a quo nihil speras. Quid personas eligis? quid membra inspicias? Pro hominibus habendus est, quisquis ideo precatur, quia te hominem putet. Abiice umbras illas, imaginesque iustitia, atque ipsa veram, & expressam tene. largire cecis, debilibus, claudis destitutis, quibus nisi largi, moriendum est, inutiles sunt hominibus, sed vtilis Deo; qui eos vitam, qui spiritum deum, qui luce dignatur. Fove quantum in te est, & animas humanum, ne extinguantur, humanitate sustenta. Qui lucere perituro potest, si non succurrerit, occidit. Verum quia neque naturam retinent; neque primum in eo quod sciunt; dum perdere timent, perdunt; & in id, quod maxime cauent, incidunt; ut quicquid largiuntur, aut perent minimo, aut ad tempus breuissimum prosit. Nam qui tequam stipem miseris negant; qui conseruare humanitatem sine damno suo volunt; patrimonia sua effundunt; vti peritura, & fragilia sibi comparent; aut certe maximis suis damnis nihil consequantur. Quid enim dicendum de iis, qui populari leuitate ducti, vel magnis vrbibus spectandas opes exhibendis muneribus impendunt? nisi eos loquentes, ac furiosos; qui prestent id populo, quod & non perdant; & nemo eorum, quibus prestatur, accipiat.

eis vitam spiritum.
vi. n. 142.

Itaque ut est omnis voluptas caduca & breuis, oculorum maxime, & aurium; aut obliuiscuntur homines, & alterius damna pro ingratis habent; aut etiam offenduntur, se non est libidini vulgi satisfactum: ut etiam homines stultissimi malum sibi malo comparauerint; ut si adeo placuerint, nihil amplius, quam inanem fauorem paucorumque dierum fabulas assequuntur. Sic quotidie leuissimorum hominum patrimonia in res superuacuas prodiguntur. Num ergo illi sapientius, qui vtiliora, & diuturniora ciuibus suis exhibent munera? ut scilicet, qui publicis operibus extructis, memoriam nomini suo quarunt? ne isti quidem recte bona sua in terram sepeliunt: quia nec memoria quicquam mortuis confert; nec opera eorum sempiterna sunt: siquidem aut vno tremore terra dissipantur, & corruunt; aut fortuito consumuntur incendio; aut hostili aliquo impetu diruuntur; aut certe vetustate ipsa dissoluta labuntur. Nihil est enim (ut ait orator) opere, & manu factum, quod non consumat vetustas. Ad hac iustitia, & lenitas florescit quotidie magis. Illi ergo melius, qui tribulibus suis, aut clientibus largiuntur. aliquid enim prestant hominibus, et profunt. sed non est illa vera, et iusta largitio. Beneficentia enim nulla est, ubicunque necessitas non est. Perit ergo quicquid gratia causa tribuitur non indigentibus, aut cum scenore reddit, & beneficentia non erit. Quod etsi gratum est eis, quibus datur, iustum tamen non est; quia, si non fiat, nihil mali sequitur. Vnum igitur certum, & verum liberalitatis officium est, egentes, atque inutiles alere.

HÆC est illa perfecta iustitia, que custodit humanam, de qua philosophi loquuntur, societatem. Hic diuitiarum maximus, ac verissimus fructus est, non vti opibus ad propriam vnius voluptatem, sed ad multorum salutem; non ad presentem suum fructum, sed ad iustitiam, que sola non interit.

Tenendum est igitur omnimodo, vt ab officio misericordie spes recipiendi ab sit omnino. Huius enim operis, & officij merces à Deo est expetenda solo: nam si ab homine expectes, iã non humanitas erit illa, sed beneficij fœneratio: nec potest videri bene meruisse, qui quod fecit, non alteri, sed sibi præstat; & tamen res eo redit, vt quod alteri quis præstiterit, nihil ab eo commodi sperans, vere sibi præstat, quia mercedem capiet à Deo. Idem Deus præcepit, vt quando cœnam parauerimus eos in conuictum adhibeamus, qui reuocare non possint, & vicem reddere; vt amicitia actus vitæ nostræ non careat misericordie munere. Non tamen quisquam interdictum sibi putet aut communitum cum amicis, aut caritate cum proximis. sed notum nobis Deus fecit, quod sit verum, & iustum opus; ita nos oportere cum proximis viuere, dummodo sciamus, illud adhibere, hoc ad Deum pertinere. Præcipua igitur virtus est hospitalitas; quod philosophi quoque aiunt, sed eam deuenient à vera iustitia, & ad commodum rapiunt. Refert inquit Cicero, à Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim (vt mihi quidem videtur) valde decorum, patere domos hominum illustrium hospitibus illustribus. Eodem modo rursus errauit, quo tum; cum idoneis esse diceret laudandum. Non enim iusti, & sapientis viri domus illustribus debet patere, sed humilibus, & abiectis. Nam illustri illi, ac potentes nulla re possunt indigere; quos opulentia sua & munit, & honorat. Nihil autem à viro iustissimo sciendum est, nisi quod sit beneficium. Beneficium autem refertur, interit, atque finitur. nec enim possumus id habere integrum, cuius pretium nobis persolutum est. Ita itaque beneficiis iustitia ratio versatur, qua salua, & incorrupta permanserint, permancnt autem nõ aliter, quam si præstentur hominibus iis, qui prodesse nullo modo possunt. At ille in recipiendis illustribus nihil spectauit dicitur

nisi vtilitatem; nec dissimulauit homo ingeniosus, quid ex eo commodi speraret. Ait enim quid faciat potentem apud externos futurum per gratiam principum, quos sibi hospitij, & amicitia iure constrinxerit. O quam multis argumentis Ciceronis inconstantia, si id agerem, redargui posset; nec tam nostris, quam suis verbis refelleretur. Idem quippe ait, vt quisque maxime ad suum commodum referat quacunque agit, ita minime esse virum bonum. Idem etiam negat simplicis, & aperti hominis esse, ambire, simulare aliquid, et prætere, aliud agere videri, cum aliud agat; prestare se alteri fingere, quod sibi præstat: sed malitiosi potius, & astuti, & fallacis, & subdoli. Quomodo ergo defenderet, quo minus ambitiosa illa hospitalitas, malitia esset? Tu mihi per omnes portas circuncurses, vt aduenientes populorum, atque urbium principes domum tuam inuites: vt per eos apud ciues eorum potentiam consequare; velisque te iustum, & humanum, & hospitalem videri, cum studeas vtilitati tuæ. Verum hoc ille non potius incaute. Quid enim minus in Ciceronem conuenit? Sed ignorantia veri iuris, prudens, ac sciens in hoc se laqueos induxit. Quod vt ei possit ignosci, testificatus est, non ad veram iustitiam, quam non teneat, præcepta se dare; sed ad umbram, imaginemque iustitiæ. Ignoscendum est igitur umbratico et imaginario præceptori; nec ab eo veritas exigenda est, qui se nescire fateatur. Captiuorum redemptio magnam, atque præclarum iustitiæ munus est. quod idem ipse Tullius approbavit. Itaque hæc benignitas, inquit, etiam reipublica est vtilis, redimi de seruitute captos, locupletari tenuiores. Hanc ego consuetudinem benignitatis, largitioni munerum longe antepono. Hæc est grauium hominum, atque magnorum. Proprium igitur iustorum opus est, alere pauperes, ac redimere captiuos: cum apud iniustos, si qui hæc faciant, graues, & magni appellentur. Iis enim

hos induit
vln. 143.

maxime laudis est bene facere, quos nemo speravit esse facturos. Nam qui bonū facit vel cōsanguineo, vel proximo, vel amico; aut nullā, aut certe nō magnam laudē meretur, quia facere debet; sit q̄ impius, ac detestabilis, nisi fecerit id, quod ab eo & natura ipsa, & necessitudo exigit, & si facit, nō tam gloria assequēda, quā reprobationis vitandę gratia facit. Qui autē facit alieno, et ignoro, is vero dignus est laude; quoniā, vt faceret, sola ductus est humanitate. Ibi ergo iustitia est, vbi ad benefaciendū necessitas vinculum nullū est. Hoc igitur officiū benignitatis ne anteponere quidem largitioni munerū debuit; quod est comparantis, & ē duobus bonis id, quod sit melius, eligētis. Illa enim largitio hominū patrimonialia sua in mare abicientis, inanis, & leuis, & ab omni iustitia remotissima est. Itaque ne dici quidē munera oportet, in quibus nemo accipit, nisi qui accipere nō meretur. Non minus magnū iustitia opus est, pupillos, & viduas destitutos, & auxilio indigētes tueri, atq; defendere. quod adeo vniuersis diuina lex illa prescribit. quandoquidē boni quique iudices ad officium suum iudicant pertinere; vt eos naturali humanitate foueant, ac iisdem prodesse nitantur. Verum hęc opera, proprie nostra sunt; qui legē, qui verba ipsius Dei precipientis accipimus. Nam illi sentiant quidem natura esse iustum, tueri eos, qui tutela carent; sed, cur ita sit, non perspicunt. Deus enim, cuius perpetua clemētia est; accirco viduas, pupillosq; defendi, ac foueri iubet, nequis respectu, ac miseratione peccatorum suorum retardetur, quo minus mortem pro iustitia, fideq; suscipiat; sed incūctanter, ac fortiter subeat; quam sciat se caros suos Deo relinquare; nec his vnquā praesidium defuturum. Aegros quoq; quibus defuerit, qui assistat, curandos, fouendosq; suscipere, summę humanitatis, & magna operationis est. quod qui fecerit, hic viuā hostiam Deo acquirit, & quod alteri dederit ad tēpus, ipse à Deo acci-

his iudicant pertinere; vt eos naturali humanitate foueant, ac iisdem prodesse nitantur.

piet in aeternum. Vltimū illud, & maximum pietatis officium est, peregrinorū, & pauperū sepultura: quod illi virtutis, iustitięq; doctores prorsus non attigerunt. Nec enim poterāt id videre, qui vtilitate omnia officia metiebantur. In ceteris enim, quę supradicta sunt, quamuis verum lumen non tenuerint, tamē quoniam commodi aliquid in his deprehenderunt, quasi odore quodam veritatis retenti, propius oberrauerunt. hoc autem, quia nihil videre in eo commodi poterant, reliquerunt. Quis etiam nō defuerit, qui superuacaneam facerent sepulturam; nihilq; esse dicerent mali, iacere inhumatum, atq; abiectum. quorum impiam sapientiam cum omne humanum genus respuit, tum diuina voces, quę id fieri iubent. Verum illi non audent dicere, id non esse faciendū; sed, si forte non fiat, nihil esse incōmodi. Itaq; in ea re non tam precipientium, quā consolantium funguntur officio; vt si forte id sapienti euenerit, ne se ob hoc miserum putet. Nos autem non quid sapienti ferendum sit, dicimus; sed quid facere ipse debeat. Itaq; nō querimus nunc, vtrumne tota sepeliendi ratio sit vtilis, nec ne: sed hac, etiam si sit inanis (vt illi existimant) tamen facienda est, vel ob hoc solum, quod apud homines bene, & humane fieri videtur. Animus enim queritur, & propositum pōderatur. Non enim patiemur figuram, & figmentum Dei, seris, ac volucris in pradam iacere; sed reddamus id terrę, vnde ortum est, & quamuis in homine ignoto necessariorum munus implebimus; in quorum locū, quia defunt, succedat humanitas; & vbiq; homo desiderabitur, ibi exigū officium nostrum putabimus. In quo autem magis iustitia ratio consistit, quā in eo, vt quod praestamus nostris per affectum, praestemus alienis per humanitatem; quę est multo certior, iustiorque? quę cū sit, iam non homini praestatur, qui nihil sentit, sed Deo soli: cui carissimum sacrificium est, opus iustum. Dicit aliquis fortasse.

vi. n. 144.

Si hac

Si hac omnia fecero, nihil habebō. Quid enim si magnam hominum numerus egebit, algebit, capietur, morietur, et hac facientem, vel vno die patrimonio exui, sit neceſſe. p. dam ne rem familiarem, meo, aut maiorum labore quaſtam; vt iam ipſi mihi aliena miſericordia viuendum ſit. Quid, tu tam puſillo animo paupertatem times? quam etiam veſtri philoſophi laudant, nihil hac tutius, nihil purtranquillius eſſe teſtantur. Hoc, quod times, ſolicitudinum portus eſt. An ignoras, quot periculis, quot caſibus cum his malis opibus ſubiaceas? Quae tecum bene agent, ſi ſine tuo cruore tranſierint. Tu vero prada onuſtus incedis, et ſpolia geris, quae irritent animos etiam tuorum. Quid ergo dubitas, bene collocare id, quod tibi forſitan eripiet aut vnum latrocinium, aut exiſtens repente proſcriptio, aut hoſtilis aliqua direptio? Quid verere, fluxum, et fragile bonum facere ſempiternū, aut theſauros tuos cuſtodi Deo credere; vbi non ſurem, praedonemq; timeas, non rubiginem, non tyrannum? Qui apud Deum diues eſt, pauper eſſe nunquam poteſt. Si iuſtitiam tanti putas, ſequentis die ſuſcipis oneribus, quae te premunt. libera te ipſum compulſibus, et cathenis; vt expeditus ad Deum curris. Magni et excelsi animi eſt, deſpicere, et calcare mortalia. Sed ſi hanc virtutem non capis, vt diuitias tuas in arcam Dei conſeras, vt fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te metu. aram vi. n. 145. Omnia iſta praecepta non tibi ſoli dantur, ſed omni populo, qui mente coniunctus eſt, et cohaeret ſicut homo vnus. Si ſolus magnis operibus non ſufficis; pro virili parte operari iuſtitiam; ſic tamen, vt quantum diuitiis inter ceteros, tantum opere praecellis. Neque nunc ſuaderi tibi putes, vt rem familiarem tuam minuas, vel exhaurias; ſed quae ſuperuacua fueras impenſurus, ad meliora conuertas. Vnde beſtias emis, hinc captos redime; vnde feras paſſus, hinc pauperes ale; vnde homines ad gladium comparas.

hinc innocentis mortuos ſepeli. Quid prodeſt, perdita nequitia beſtarios facere locupletes, et inſtruere ad flagitia? Transfer ad magnum ſacrificium male peritura, vt pro his veris muneribus, habeas a Deo munus aeternum. Magna eſt miſericordiae merces; cui Deus pollicetur, peccata ſe omnia remiſſurum. Si audieris, inquit, preces ſupplicis tui, et ego audiam tuas: ſi miſerius laboratum fueris, et ego in tuo labore miſerebor. Si autem non reſpexeris, nec adiuueris; et ego animum tuum contra te geram, vi. n. 146. tuisq; te legibus iudicabo.

QVOTIES igitur rogaris; tentari te à Deo crede, XIII an ſis dignus exaudiri. Circuſpice conſcientiam tuam, et quantum potes, medere vulneribus; nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes. abolentur enim, ſi Deo largiari, quia peccaueras. nam ſi peccaueris. fiducia largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines a peccatis maxime cupit, ideoq; agere poenitentiam iubet. Agere autem poenitentiam, nihil aliud eſt, quam proſuere, et affirmare, ſe vltimus non peccaturum. Ignoscitur itaque iis, qui ad peccatum, imprudenter, incauteque labuntur: veniam non habet, qui ſciens peccat. Nec tamen ſi aliquis fuerit purificatus ab omni labe peccati, temperadum ſibi ab opere largitionis exiſtinet; quia non habeat peccata, quae deleat. Imò vero tum magis iuſtitiam debet operari, cum factus eſt iuſtus; vt quod ante in medellam vulnerum fecerat, poſtmodum faciat in laudem gloriámque virtutis. Eo accedit, quod nemo eſſe ſine delicto poteſt, quando indumento carnis oneratus eſt. Cuius infirmitas triplici modo ſubiacet dominio peccati, factis, dictis, cogitationibus. Per hos gradus ad ſummum culmen iuſtitia procedit. Primus eſt virtutis gradus, malis operibus abſtinere; ſecundus, etiam malis verbis; tertius,

etiam cogitatione rerum malarum. Qui primum gradum ascendit, satis iustus est; qui secundum, iam perfecta virtus; siquidem neque factus, neque sermone delinquit: qui tertium, uero similitudinem Dei affectus videtur. Est enim penè supra humanum modum, ne in cogitationem quidem admittit, quod sit vel factu malum, vel improbum dictum. Itaq; etiam iusti homines, qui frenare se possunt ab omni opere iniusto, nonnunquam tamen ipsa fragilitate vincuntur; ut vel in ira malum dicant; vel in aspectu reuolubilibium, cogitatione tacita concupiscant. Quod si mortalitatis conditio non patitur, esse hominem ab omni macula purum; debet ergo largitione perpetua peccata carnis aboleri. Vnum est enim sapiens, & iustus, & * virtualis virtus operum. diuitias suas in sola iustitia collocare. qua profecto quægeret; licet ille Cræsum, aut Crassum diuitiis superet, hic pauper, hic nudus, hic medicus putandus est. Danda igitur opera, ut indumento iustitia, pietatisq; velemur; quo nec exeat nemo; quod nobis sempiternum præbet ornatum. Nam si Deorum cultores simulachra insensibilia excolunt, & quicquid pretiosi habent, in ea conferunt, quibus nec uti possunt, nec gratias agere, qui acceperint: quanto iustius est, & verius, viuicinia Dei simulachra excolere, ut promerentur uentem? Quæ sicut vsui habent quicquid acceperint, & gratias agunt, ita Deus, in cuius conspectu bonum secretim probabit, & mercedem pietatis exoluet.

SI ergo in homine præclarum, & excellens est bonum misericordia; idq; diuinis testimoniis, & bonorum, malorumq; consensu optimum indicatur: apparet, philosophum longe abfuisse ab humano bono, qui neque præcepit cuiusmodi quicquam, neque fecerunt; sed hanc virtutem, quam homine propemodum singularis est, pro vitio semper habuerunt.

liberant. Libet hic interponere vnum de philosophia locum, ut illorum plenius coarguamus errores; qui misericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidem virtutes à vitio distinguere. quod est sanè facillimum. Quis enim non possit liberalem à prodigo separare (ut illi faciunt) aut parcum à sordido, aut quietum ab inerti, aut cautum à timido? quod hæc, quæ sunt bona, fines suos habeant; quos si exceperint, in vitia labuntur; ita ut constantia, nisi pro veritate suscepta sit, sit impudentia. Item fortitudo, si nulla necessitate cogente, aut non pro causa honesta certum periculum subierit, in temeritatem conuertetur. Libertas quoq; si alios insectetur, potius quam insectantibus resistat, contumacia est. Seueritas etiam, nisi se intra congruentes nocentium penas coercet, sit saua crudelitas. Itaq; dicunt eos, qui mali videantur, non sua sponte peccare, nec mala potius eligere; sed bonorum specie lapsos, incidere in mala, dum bonorum, ac malorum discrimen ignorant. Hæc quidem falsa non sunt; sed ad corpus cuncta referuntur. Nam parcum esse, aut constantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut seuerum, virtutes sunt quidem, sed huius temporaria vitæ. Nos autem, qui hanc vitam continemus, alias nobis virtutes propositas habemus, de quibus philosophi ne suspicari quidem vlla ratione potuerunt. Itaq; & virtutes quasdam pro vitio, & vitia quedam pro virtutibus habuerunt. Nam stoici affectus omnes, quorum impulsu animus commouetur, ex homine tollunt, cupiditatē, lætitiā, metū, incertitiam, quorum duo priora ex bonis sunt aut futuris, aut presentibus; posteriora ex malis. Eodem modo hæc quatuor, morbos (ut dixi) vocant, non tam naturæ in istos, quam præuæ opinione susceptos, Et ideo eos cæsent extirpari posse radicibus, si bonorum, malorumq; opinio falsa tollatur. Si enim nihil censeat sapiens bonum, nihil malum, nec cupiditate ardescet;

ardescet; nec latitia gestiet; nec metu terribitur; nec agri-
tudine contrahetur. Mox videbimus, an efficiant, que
velint, aut quid efficiant: interim, propositum arroganti,
penè furiosum; qui se putent mederi, & emitti posse conu-
vum, rationemq; naturæ.

XV

Hæc enim naturalia esse, non voluntaria, omnium
viuentium ratio demonstrat; quæ iisdem omnibus quaer-
tur affectibus. Peripatetici ergo rectius, qui hæc omnia do-
trabili negant posse, quia nobiscum simul nata sunt, & in-
nantur ostendere, quam providenter, & quam necessariam
Deus, siue natura (sic enim dicunt) his nos armavit affe-
ctibus; quos tamen, quia vitiosi plerumque sunt, si non
sunt, posse ab homine adhibito modo salubriter temperari
ut tantum homini, quantum natura satis est, relinquamus.
Non insipiens disputatio, si (vt dixi) non ad hanc vitam
omnia referrentur. Stoici ergo furiosi, qui ea non temperant,
sed abscindunt; rebusq; à natura insitis castitate
minem quodammodo volunt. Quod tale est, quale sunt
aut metum detrahere cervis; aut venenum anguibus
aut iram feris, aut placiditatem pecudibus. Nam quæ
gula mutis animalibus data sunt, ea vero vniuersa homines
simul. Quod si, vt medici dicunt, latitiæ affectus in felle
est, ira in felle, libidinis in iecore, timoris in corde; scilicet
est interficere animal ipsum, quam ex corpore aliquid tol-
lere; quod est animantis naturam velle mutare. Sed ho-
mines prudentes non intelligunt, cum vitia ex homine tol-
lunt, etiam se virtutē tollere; cui soli locum faciunt. Nam
si virtus est, in medio ira impetu seipsum cohibere, aut
primere; quod negare non possunt: caret ergo virtute, qui
quis ira caret. Si virtus est, libidinem corporis continere,
virtute careat, necesse est, qui libidinem, quam temperari
non habet. Si virtus est, cupiditatem ab alieni appetitu
frenare;

frenare; nullam certe virtutem potest habere, qui caret eo,
ad quod cohibendum, virtutis vsus adhibetur. Vbi ergo
vitia non sunt; nec viri uti quidem locus est; sicut nec victo-
ria quidem, vbi aduersarius nullus est. Ita fit, vt bonum si-
ne malo esse in hac vita non possit. Affectus igitur, quasi
vbertas est naturalis animorū. Nam sicut in sentes ager,
qui est natura fecundus, exuberat sic animus incultus vi-
tius sua sponte inualecentibus, velut spinis obducitur. Sed
cum verus cultor accesserit, statim cedentibus vitiiis fruges
virtutis oriuntur. Deus itaque, cum hominem primum
fingeret, mirabili providentia ingeneravit ei prius istas
animi commotiones, vt posset capere virtutem, sicut terra
culturam; posuitque materiam vitiorum, in affectibus; vir-
tutis, in vitiiis. Quæ profecto aut nulla erit, aut in vsu esse
non poterit; si desint ea, per quæ vis eius aut apparet, aut
constat. Videamus nunc, iidem illi, qui vitia penitus exci-
dunt, quid effecerint. Quattuor illos affectus, quos ex opi-
nione bonorum, malorumq; nasci putant; quibus euulsis,
sanandum esse animum sapientis existimant, quoniam in-
telligunt & natura insitos esse, & sine his nihil moueri,
nihil agi posse; alia quedam in eorum locum, vicemque
supponunt. vt pro cupiditate substituant voluntatem,
quasi vero non multo sit præstabilis, bonum cupere, quam
malum velle. Item pro latitiæ gaudium; pro metu cautio-
nem. At in illo quarto immutandi nominis eius, ratio
*desicit. Itaque agritudinem penitus, id est, mœstitiam,
dolorēque animi sustulerunt. quod fieri nequaquam po-
test. Quis enim possit non dolere, si patriam aut pestilen-
tia exhauerit, aut hostis euertit, aut tyrannus oppresse-
rit? Potest aliquis non dolere, si sublatam viderit liberta-
tem; si proximos, si amicos. si bonos viros aut extermina-
tos, aut crudelissime trucidatos? nisi cuius mens ita obstu-
perit, vt sit ei sensus omnis ereptus. Quare aut omnia
tollere

Z

tollere

tolle debuerunt; aut implenda fuerat curia hac, & illis disputatio; id est, etiam pro egritudine aliquid reponendum; quoniam superioribus, ita ordinatis, hoc consequenter erat. Vt enim presentibus letamur bonis; sic mali agimur, ac dolemus. Si ergo letitia, quoniam vitiosam putabant, nomen aliud indiderunt; sic egritudini, quoniam ipsam vitiosam putabant, aliud vocabulum tribui cogitabat. Vnde apparet, non illis rem defuisse, sed verbum; cuius indigentia eum totum affectum, qui est vel maxima, contra quam natura pateretur, auferre voluerunt. Ne illas nominum commutationes poteram coarguere pluribus; & ostendere, aut sermonis ornandi, augenda, pia gratia, multa nomina isdem rebus imposta, cui non multum inter se illa distare. Nam & cupiditas auaritate incipit; & cautio à metu oritur; & letitia aliud est, quam profusum gaudium. Sed putemus, vitia volunt, esse diuersa. Nempe igitur cupiditatem esse dicitur, perseverantem, ac perpetuam voluntatem; letitiam insolenter se efferens gaudium; metum autem, nimiam, excedentem modum cautionem. Ita sit, vt ea, quae tolli esse censent, non tollant, sed temperent; siquidem nomina tantummodo immutant, res ipsae manent. Eo igitur impudentes reuoluuntur, quod peripatetici ratione perueniunt, vt vitia, quoniam tolli non possunt, moderanda sint. Errant, quia non efficiunt, quod volunt; & longo, astricto circuitu in eandem viam redeunt.

al.
medie temperanda.

XVI AT ego ne peripateticos quidem accessisse ad vitia tem puto; qui vitia esse concedunt, sed ea mediocriter temperant. Carendum est enim vitiiis etiam mediocribus, quae potius efficiendum fuit, primum, ne vitia essent, nec quae quicquam vitiosum nasci potest; sed vitia fieri, si male vitiamur affectibus; si bene, virtutes. Deinde non sit

non ipsos affectus, sed eorum causas esse moderandas. Non est, inquit, letitia nimia gestiendum, sed modice, ac temperate. Hoc vero tale est, quale, si diceret, non esse currendum concitate, sed gradiendum quiete. At potest & qui graditur, errare; & qui currit, rectam viam tenere. Quid si ostendero, esse aliquid, vbi non tantum modicum, sed vel punctum gaudere, vitiosum sit; & aliud contra, in quo vel exultare letitia, minime criminiosum? Quid tandem nobis ista mediocritas proderit? Quae, vitiumne sapienti latandum putent, siquid inimico suo mali videat accidere; aut vitiumne letitiam frenare debeant, si victis hostibus, aut oppresso tyrano, libertas, & salus ciuibus parta sit? Nemo dubitat, quin & in illo, exiguum letari; & in hoc, parum letari, sit maximum crimen. Eadem de ceteris affectibus dicere licet. Sed, vt dixi, non in his moderandis sapientia ratio versatur, sed in causis eorum; quoniam extrinsecus commouentur; nec ipsis potissimum frenos imponi oportuit, quoniam & exigui possunt in maximo crimine, & maximi possunt esse sine crimine. Sed assignandi fuerunt certis temporibus, & rebus, & locis; ne vitia sint, quibus vti recte licet. Sicut enim recte ambulare bonum est, errare autem malum; sic moueri affectibus in rectum, bonum est; in prauum, malum. Nam si libido extra legitimum torum non euagetur, licet sit vehemens, tamen culpa caret. Sin vero appetit alienam, licet sit mediocrius, vitium tamen maximum est. Non est itaque, morbus irasci, nec cupere, nec libidine commoueri; sed iracundum esse, morbus est, cupidum, libidinosum. Qui enim iracundus est, etiam cui non debet, aut cui non oportet, irascitur. Qui cupidus, etiam quod non opus est, concupiscit. Qui libidinosus, etiam quod legibus vetatur, affectat. Omnis igitur ratio in eo versari debuit, vt quoniam earum rerum impetus inhiberi non potest, nec debet, quia necessario est insitus ad vitia

officia vitæ; dirigeretur potius in viam rectam, vbi etiam cursus offensione, ac periculo careat.

XVI I

SED euectus sum coarguendi studio longius; cū sit mihi propositū, ea, quæ vitia philosophi putauerunt, ostendere, non tantum vitia non esse, verum etiā magnas esse virtutes. Ex aliis docendi gratia, sumam, quæ pertinere ad rem maxime puto. Metum, seu timorem in maximo vitio ponunt, summamq; imbecillitatem esse animi putant; cui sit contraria fortitudo, quæ si sit in homine, locum timori esse nullum. Credit ne ergo aliquis, fieri posse, vt idem metus summa sit fortitudo? Minime. Neque enim videtur capere natura, vt aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non arguta aliqua conclusione, vt apud Platonem Socrates facit; qui eos, quos contra disputat, cogit ea, quæ negauerant, confiteri; sed simpliciter ostendam, summum metum summam esse virtutem. Nemo dubitat, quin timidi, & imbecilli sit animi, aut dolorem metuere, aut egestatem, aut exilium, aut carcerē, aut mortem. quæ omnia quisquis non exhorruerit, fortissimus iudicatur. Qui autē Deum metuit, illa vniuersa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non est; spectata sunt enim, spectanturq; adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciantis noia, & inusitata tormenta excogitata sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari; cum immanium bestiarum, vltra ipsam mortem, carnisficina sauerit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes felix, atque inuicta patientia sine vllō gemitu pertulit. Hac virtus omnibus populis, atque prouinciis, & ipsis tortoribus miraculum maximum præbuit; cum patientia crudelitatis vinceretur. Atqui hanc virtutem nihil aliud, quam metus Dei fecit. Itaque (vt dicebam) non euellendus, vt Stoici; neque temperandus timor, vt peripatetici volunt; sed

sed in veram viam dirigendus est; auferendiq; sunt metus, sed ita, vt is solus relinquatur, qui quoniam legitimus, ac verus est; solus efficit, vt possint cetera omnia non timere. Cupiditas quoque inter vitia numeratur. sed si hæc, quæ terrena sunt, concupiscat, vitium est; virtus autem, si caelestia. Qui enim iusticiā, qui Deum, qui vitam perpetuam, qui lucem sempiternam, eaque omnia, quæ Deus homini pollicetur, consequi cupit, opes istas, & honores, & potentatus, & regna ipsa contemnet. Dicit fortasse stoicus, Voluntas opus esse ad hæc consequenda, non cupiditate. imò verò parum est velle. Multi enim volunt; sed cum dolor visceribus accesserit, voluntas cedit, cupiditas perseuerat, quæ si efficit, vt contemptui sint omnia, quæ à ceteris appetuntur, summa virtus est; siquidem continentia mater est. Ideoque illud potius efficere debemus; vt affectus, quibus prauæ vitæ, vitium est, dirigamus in rectum. Nam istæ concitationes animorum iuncto currui similes sunt; in quo recte moderando summum rectoris officium est, vt viam noverit: quam si tenebit; quālibet cōcitate ierit, nō offendet. Si autem aberrauerit; licet placide, ac leniter eat, aut per confragosa vexabitur, aut per precipitia labetur, aut certe, quod non est opus, deseretur. Sic cursus ille vitæ, qui affectibus, velut equis perniciousibus ducitur; si viam rectam teneat, fungetur officio. Metus igitur, & cupiditas, si proiciantur in terram, vitia sient; virtutes autem, si ad diuinam referantur. Parsimoniam contra virtutis loco habent, quæ si studium est habendi, non potest esse virtus; quia in augendis, vel tuendis terrestribus bonis tota versatur. Nos autem summum bonum non referimus ad corpus; sed omnino officium solius animæ conseruatione metimur. Quod si (vt supra docui) patrimonio minime parcendum est, vt humanitatem, iusticiamq; teneamus; non est virtus, frugis esse. quod nomen virtutis specie fallit, ac decipit. Est enim

frugalitas abstinentia quidem voluptatum; sed eò vitium, quia ex habendi amore descendit, cum sit & voluptatibus abstinentum, & pecunia minime temperandum. Nam ^{parcere} *parce, id est, mediocriter vti pecunia, quasi quedam pusillitas animi est aut pertimentis; ne sibi desit; aut desperantis, posse se illam reparare; aut cõtemptum terrestrium non capientis. Sed ille rursus eum, qui rei familiari sua non parcat, prodigum vocant. Nam ita liberalem distinguunt à prodigo; quod is liberalis sit, qui cibum & benemeritis, & cū oportet, et quantum satis est, largiatur; prodigum vero, qui & non meritis, & cum opus non est, & sine respectu rei familiaris effundat. Quid ergo: Prodigumne dicemus eum, qui misericordie causa tribuat egentibus victum? Atqui multum refert, utrumne scortis propter libidinem largiatur, an miseris propter humanitatem: utrum pecuniam tuam perductores, aleatores, leonesq; diripiant; an illam pietati, ac Deo præstes: utrumne illa ventri, ac gula ingeras; an in thesauro iustitiae reponas. Vt ergo vitium est, effundere in malam partem; sic in bonam, virtus. Si virtus est, nõ parcere opibus, quae possunt reparari; ut hominis vitium ^{utique} tam sustinetes, quae reparari non potest: vitium *igitur parsimonia est. Quare nihil aliud dixerim, quam insanos, qui hominem misere, ac sociale animal orbant suo nomine; qui euulsis affectibus, quibus omnis constat humanitas, ad immobilem stuporem mentis perducere volunt; dum student animum à perturbationibus liberare, & (ut ipsi dicunt) quietum, tranquillūq; reddere. Quod fieri nõ tantum non potest, quia vis, et ratio eius in motu est; sed ne oportet quidem. quia sicut aqua semper iacens & quieta, insalubris & magis turbida est; sic animus immotus ac torpens, inutilis est etiam sibi; nec vitam ipsam tueri poterit, quia nec faciet quicquid, nec cogitabit; cum cogitatio ipsa nihil aliud sit, quam mentis agitatio. Deniq; qui hæc immobilitatem animi

animi asserunt, priuare animū vitæ volūt; quia vitæ actiuosa est, mors quieta. Quædã etiam recte pro virtutibus habet; sed earum modū non tenent. Virtus est constantia, non, ut infrentibus iniuriã resistamus; his enim cedenã est; quod cur fieri debeat, mox docebo; sed ut iubentibus facere nos contra Dei legẽ, contraq; iustitiã, nullis minis, aut suppliciiis terreamur, quo minus Dei iustionem hominis iustionẽ preferamus. Item virtus est, moriẽ contemnere; non ut appetamus, eamq; vitro nobis inferamus; sicut philosophorū plurimi, & maximi saepe fecerunt; quod est sceleratū, ac nefarium; sed ut coacti Deum relinquere, ac fidẽ proderere, mortem suscipere malimus; libertatemq; defendamus aduersus impotentium stultam, vecordemq; violentiam; & omnes seculi minas, atque terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea, quae alij timent; excelsa & insuperabili mente, dolorem, mortemq; * calcamus. Hæc est virtus; hæc ^{calcabimus.} vera cõstantia, in hoc tuenda, & conseruanda solo, ut nullus nos terror, nulla vis à Deo possit auertere. Vera igitur Ciceronis illa sententia est. Nemo, inquit, iustus potest esse, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet. Item Seneca in libris moralis philosophiae dicentis: Hic est ille homo honestus, non apice, purpuræ, nõ licitorum insignis ministerio, sed nulla re minor, qui cum mortem in vicinia videt, non sic perturbatur, tanquam rem noxam viderit; qui, siue toto corpore tormenta patienda sunt, siue flamma ore recipienda est, siue extendenda per patibulum manus non querit, quid patiat, sed quam bene. Qui autẽ Deum colit, hæc patitur, nec timet. Ergo iustus. His rebus efficitur, ut neq; virtutes, neq; virtutū exactissimos limites nosse, aut tenere possit omnino, quisquis est à religione Dei singularis alienus.

SED omittamus philosophos, qui aut omnino nihil sciunt, XVIII

præferunt.

idq̄, ipsum pro summa scientia * præ se ferunt; aut qui non perspicunt etiam qua sciunt; aut qui, quoniam se putant scire, qua nesciunt, inepte, arroganterq̄, desipiunt. Nos ergo (vt ad propositum reuertamur) quibus solus à Deo veritas reuelata, & cælitus missa sapientia est; faciamus, qua iubet illuminator noster Deus; sustineamus inuicem, & labores huius vitæ mutuis adiumentis perferamus: nec tamē, siquid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo. monet enim Deus, operatorem iustitia non oportere esse inconstantem; ne non tam mandatis cælestibus obsequēdi, quam studio placendi, humanitatis officio functus esse videatur; habeatque iam pretiū gloria, quod captauit; nec præmium cælestis illius. ac diuina mercedis accipiat. Cætera, qua obseruare cultor Dei debet, facilia sunt; illis virtutibus comprehensis, vt non mentiatur vnquam, decipiendi, aut nocendi causa. Est enim nefas, eum, qui veritati studeat, in aliqua re esse fallacem; atque ab ipsa, quam sequitur, veritate discedere. In hac iustitia, virtutumq̄, omnium via, nullus mendacio locus est. Itaque viator ille verus, ac iustus non dicet illud Lucilianum:

Homini amico, ac familiari non est mentiri meum, sed etiam inimico, atque ignoto existimabit non esse mentiri suum. nec aliquando committet, vt lingua interpret animi, a sensu, et cogitatione discordet. * Pecunia, si quam crediderit, non accipiat vsuram; vt & beneficium sit incolumis, quod succurrat necessitati; & absteineat se profus alieno. In hoc enim genere officij debet suo esse contentus, quem oportet aliàs ne proprio quidem parcere; vt bonum faciat; teat autem accipere, quam dederit, iniustum est. Quod qui facit, insidiatur quodammodo, vt ex alterius necessitate prædetur. At iustus nunquam prætermittet, quo minus aliquid misericorditer faciat; nec inquinabit se huiusmodi quaestu; sed efficiet, vt sine vlllo suo damno, id ipsum, quod

commodat.

commodat, inter bona opera numeretur. Munus non accipiat à paupere; vt siquid ipse præstiterit, ed bonum sit, quo fuerit gratuitum. Male dicenti bene dicto respōdeat, nunquam ipse male dicat; nec verbum malum procedat ex ore hominis, qui colit verbum bonum. Quin etiam caueat diligenter, nequando inimicum sua culpa faciat; & siquis exiterit tam proteruus, qui bono, et iusto faciat iniuriam; clementer, ac moderate ferat; & vltionem non sibi assumat, sed iudicio Dei seruet. Innocentiam semper, & vbi que custodiat. Quod præceptum non ad hoc tantum valet, vt ipse iniuriam non inferat; sed vt illatam sibi non vindicet. Sedit enim maximus, et æquissimus iudex, speculator, ac testis omnium. Hunc homini præferat; hunc malit de causa sua pronuntiare; cuius sententiam nemo effugere potest nec defensione cuiusquam, nec gratia. Ita fit, vt homo iustus contemptus sit omnibus; & quia putabitur, semetipsum defendere nō posse, habebitur pro segni, et inerti. Qui autē fuerit vltus inimicū, hic fortis hic strenuus iudicatur; hunc colunt, hunc omnes verentur. Bonus vero ille tametsi prodesse omnibus, vel pluribus possit, illum tamen suspiciunt, qui nocere, quam qui prodesse possit, sed iustum prauitas hominum deprauare non poterit, quo minus Deo studeat obtemperare; malitque contemni, dummodo semper boni fungatur officio, mali nunquam. Cicero in iisdem illis officialibus libris: At vero siquis voluerit, inquit, animi sui complicatam notionē euoluere, iam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui proficit, quibus possit, noceat nemini, nisi lacepsitus iniuria. O quam simplicem, verūque sententiā duorū verborū adiectione corruptit. Quid enim opus fuerat, adiungere, nisi lacepsitus iniuria? vt viriū bono viro quasi caudam turpissimam apponeret; patietiaq̄, quæ omnium virtutum maxima est, faceret expertem? Nociturum esse dixit bonum virum, si fuerit lacepsitus; iam ex

Z s

hoc

hoc ipso boni viri nomen amittat, necesse est, si nocent. Non minus enim mali est, referre iniuriam, quam inferre. Nam vnde certamina inter homines, vnde pugna, contentionesq; nascuntur; nisi quod improbitati opposita patientia, magnas sepe cōcitāt tempestates? Quid si patientiam, qua virtute nihil verius, nihil homine dignius inueniri potest, improbitati opposueris, extinguetur primum; tanquam si igni aquam superfuderis. Sin autem provocatrix illa improbitas impatiētiam sibi comparem nata est; tanquam perfusa oleo, tantum excitabit incendium, vti id non flumen aliquid, sed effusio cruoris extinguat. Magna itaque patientia ratio est; quam sapiens homo ademit bono viro. Ut enim nihil malorum fiat, hæc sola efficit. qua si detur omnibus; nullū scelus, nulla fraus in rebus humanis erit. *Quid ergo bono viro potest esse tam calamitosum, tamq; contrarium, quam ira? frena permittere, qua illum non modo boni, sed etiam hominis appellatione dispolet? Siquidem nocere alteri, vt ipse verissime ait, non est secundum hominis naturam. Nam & pecudes, si laceffas, aut calce, aut cornu repugnant: & serpentes, ac ferae, nisi persequaris, vt occidas, negotium non exhibēt; & (vt ad hominum exempla redeamus) imperiti quoque, & insipientes, si quando accipiunt iniuriam, cæco, & irrationabili furore ducuntur; et iis, qui sibi nocent, vicem retribuere conantur. In quo igitur sapiens, ac bonus vir à malis, & insipientibus differt, nisi quod habet inuictam patientiam, qua stulti carent; nisi quod regere se, ac mitigare irā suam nouit; quam illi, quia virtute indigent, refricare non possunt? Sed videlicet hæc illum res sefellit, quia cum de virtute, quæretur in quacunque contentione vinceret, putauit esse virtutis: nec videre vilo modo potuit, hominem dolori, & iræ succumbentem; & iis affectibus indulgentem, quibus debet potius reluctari; & ruentem quancunq; improbitat*

probitas prouocari, virtutis officium nō tenere. Qui enim referre iniuriam nititur; eum ipsum, à quo læsus est, gestit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus esse nullo pacto potest. Duobus igitur verbis duas virtutes maximas bono, & sapienti viro, innocentiam, patientiamq; detraxit. Sed quia ipse caninam illam facundiam (sicut Sallustius ab Appio dictum refert) exercuit; voluit quoq; hominem canino modo viuere, vt remordeat laceffitus. Quæ retributio contumelia quam perniciofa sit, & quas edere solet strages; vnde opportunius petetur exemplum, quam ex ipsius doctoris tristissimo casu; qui dū his philosophorū præceptis obtemperare gestit, ipse se perdidit? Quid si laceffitus iniuria patientiam tenuisset; si dissimulare, si ferre contumeliam boni viri esse didicisset; nec illas nobiles orationes alieno titulo inscriptas, impatiētia, & leuitate, & insania profudisset: nunquam capite suo rostra, in quibus ante floruerat, cruentasset: nec rempublicam funditus proscriptio illa deleffet. Sapiētis ergo, ac boni viri nō est, velle certare; ac se periculo cōmittere. quoniam & vincere nō est in nostra potestate; & est anceps omne certamen: sed est sapientia, atq; optimi viri, non aduersarium velle tollere; quod fieri sine scelere, ac periculo nō potest; sed certamen ipsum; quod fieri & vtiliter, et iuste potest. Summa igitur virtus habēda patientia est. qua vt nō careret homo iustus, voluit illum Deus (vt supra dictum est) pro inerte cōtemni. Nisi enim contumelias fuerit affectus; quantum habent fortitudinis in seipso cohibēdo, ignorabitur. Si autem laceffitus iniuria, ledentem persequi cœperit; victus est. Si vero motum illum ratione compresserit; hic planè imperat sibi, & hic regere se potest. Quæ sustentatio sui, recte patientia nominatur, quæ vna virtus omnibus est opposita vitiiis, & affectibus. Hæc perturbatum ac fluctuantem animum ad tranquillitatem suam reuocat; hæc mitigat; hæc hominem sibi reddit.

Ergo quoniam natura repugnare impossibile est, & inutile, vt non commoueamur omnino; prius tamen quam commotio illa profiliat ad nocendum, quoad fieri potest maturius sopiatur. Præcepit Deus nō occidere solem super iram nostrā, ne furoris nostri testis abscedat. Denique M. Tullius contra suum præceptum, de quo paulo ante dixi, obliuionem iniuriarū in magnis laudibus posuit. Spero, inquit, Caesar, qui obliuisci nihil soles, nisi iniurias. Quod si hoc ille faciebat, homo non à caelesti tantum, sed à publica quoque, ciuilibusque iustitia remotissimus: quanto magis id nos facere debemus, qui immortalitatis velamine candidati sumus?

XIX STOICIS, cum affectus ex homine, tanquam morbos conantur euellere, peripatetici se opponunt; eosq; non modo retinēt, sed etiam defendunt; nihilque in homine esse dicunt, quod non magna ratione, ac providentia sit innatum. Recte id quidem, si singularum rerum veros terminos scirent. Itaque hanc ipsam iram, comitem dicunt esse virtutis, tanquam nemo possit aduersus hostes fortiter dimicare, nisi fuerit ira concitatus. Quo planè ostendant, nec quid sit virtus scire se; nec cur homini tribuerit iram Deus. Quæ si nobis ideo data est, vt ea vtamur ad occidēdos homines; quid immanius homine; quid similis feris belluis existimandum est, quam id animal, quod ad communionem, & innocentiam Deus fecit? Tres sunt igitur affectus, qui homines in omnia facinora præcipites agunt; ira, cupiditas, libido. Propterea poetæ tres furias esse dixerunt, quæ mētes hominum exagitant; ira vltionē desiderat; cupiditas opes; libido voluptates. Sed hū omnibus Deus certos limites statuit. quos si transcenderint, maioresque esse cœperint; necesse est naturam suam deprauent, & in morbos, ac vitia vertantur. Qui autem sint isti limites, non est

est magni laboris ostendere. Cupiditas ad ea comparanda nobis data est, quæ sunt ad vitā necessaria; libido ad sobolem propagandam; ira affectus ad cœrcenda peccata eorum, qui sunt in nostra potestate; id est, vt arctiore disciplina minor ætas ad probitatem, iustitiāque formetur, quæ nisi metu cohibeatur; licentia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium, & facinus euadet. Itaque vt ira vti aduersum minores, & iustum est, & necessarium; sic & aduersum pares, & perniciosum est, et impiū. Impiū, quod violatur humanitas; perniciosum, quod illis repugnantibus aut perdere necesse est, aut perire. Hanc autem, quam dixi, esse rationem, cur homini sit ira affectus datus; ex ipsius Dei præceptis intelligi potest; qui iubet, vti maledictis, & ludentibus non irascamur; manus autem nostras supra minores semper habeamus; hoc est, vt peccantes eos assiduè verberibus corrigamus; ne amore inutili, et indulgētia nimia educētur ad malū, & ad vitia nutriantur. Sed rerum imperiti, & rationis ignari, eos affectus, qui sunt homini ad vsus bonos dati, exterminauerunt; & latius, quam ratio postulat, euagantur. Inde iniuste, atque impie viuunt. Viuntur ira contra pares. hinc disidia, hinc expulsionēs, hinc bella contra iustitiam nata sunt. Viuntur cupiditate ad congregandas opes. hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia scelerum genera orta sunt. Utuntur libidine ad capiendas tātum voluptates. hinc stupra, hinc adulteria, hinc corruptela omnes extiterunt. Quicūq; igitur illos affectus intra fines suos redegerit; quod ignorantes Deum facere non possunt; hic patiens, hic sortis, hic iustus est.

maledictis.
vi.n.150.

RESTAT, ut contra *quinq; *sensuum voluptates
dicam breuiter. nam & ipsius libri mensura iam modum
flagitat. quæ omnes, quoniam vitiosa, ac mortifera sunt;
virtute superari, atque opprimi debent; vel (quod paulo
ante

XX
iniquas
sensus
vi.n.151.

ante dicebam de affectibus) ad rationem suam reuocari. Cetera animantes prater unam voluptatem, qua ad generandum pertinet, nullam sentiunt. Vtuntur ergo sensibus ad naturae suae necessitatem. vident, vt appetant ea, quibus opus est ad vitam tuendam. audiunt inuicem, seque dignoscunt, vt possint congregari. Quae utilia sunt ad victum, aut ex odore inueniunt, aut ex sapore percipiunt, inutilia respuunt, aut recusant. Edendi, ac bibendi officium ventris plenitudine metiuntur. Homini vero solertissimi artificis prouidentia dedit voluptatem infinitam, & in vitium cadentem; quia proposuit ei virtutem, quam cum voluptate semper, tanquam cum domestico hoste pugnaret. Cicero in Catone maiore: Stupra vero, inquit, & adulteria, & * omne flagitium nullis excitari aliis illecebris, nisi voluptatis. Cuiusq; homini suae naturae, suaeque Deus nihil mēte praestabilis dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim libidine dominante, temperantia locum esse; neq; in voluptatis regno virtutem posse consistere, sed e contrario Deus iccirco virtutem dedit, vt expugnaret, ac rinceret voluptatem; eamq; egredientem fines sibi datos, infra praescriptum coerceret; ne hominem suauitatibus delinquit, atque captum, ditioni suae subiceret, ac sempiterna morte multaret. Voluptas oculorum varia, & multiplex est, qua capitur ex aspectu rerum, quae sunt in vsu hominum vel natura, vel opere delectabiles. Hanc philosophi rectissime sustulerunt. Aiunt enim multo esse praclarior, & homine dignior, calum potius, quam calata intueri; & hoc pulcherrimum opus intermicantibus astrorum luminibus, tanquam floribus adornatum, quam picta, & ficta, & gemmis distincta mirari. Sed cum diserte ad contemptum terrestrium nos exhortati sunt, et ad caeli spectaculum excitauerunt; tamen spectaculo haec publica non contem-

omnia flagitia

nunt.

nunt. Itaque his & delectantur, & libenter intersunt. Quae, quoniam maxima sunt irritamenta vitiorum; & ad corrumpendos animos potentissime valent; tollenda sunt nobis, quia non modo ad beatam vitam nihil conferunt, sed etiam nocent plurimum. Nam qui hominem, quamuis ob merita damnatum, in conspectu suo iugulari pro voluptate computat; conscientiam suam polluit; tam scilicet quam si homicidij, quod fit occulte, spectator, & particeps fiat. Hos tamen ludos vocant, in quibus humanus sanguis effunditur. Adeo longe ab hominibus secessit humanitas; vt cum animas hominum interficiant, ludere se opinentur, nocentiores is omnibus quorum sanguinem voluptati habent. Quaro nunc, an possint pii, & iusti homines esse, qui constitutos sub ictu mortis, ac misericordiam deprecantes, non tantum patiuntur occidi, sed effugiant, feruntq; ad mortem crudelia, & inhumana suffragia, nec vulneribus satiati, nec cruore contenti. quin etiam percussos, iacentesq; repeti iubent, & cadauera ictibus dissipari; nequis illos simulata morte deludat. Irascuntur etiam pugnantibus, nisi celeriter e duobus alter occisus est; et tanquam humanum sanguinem siccant, oderunt moras. Alios illis compares dari possunt recetiores, vt quamprimum oculos suos satient. Hac consuetudine imbuti, humanitatem perdiderunt. Itaq; non parcunt etiam innocentibus; sed exercent in omnes, quod in malorum trucidatione didicerunt. Huius igitur publici homicidij socios, & participes esse non conuenit eos, qui iustitia viam tenere nituntur. Non enim cum occidere Deus vetat, latrocinari nos tantum prohibet; quod ne per leges quidē publicas licet; sed ea quoq; ne fiant, monet, quae apud homines pro licitis habentur. Ita neq; militare iusto licebit, cuius militia est in ipsa iustitia; neq; vero accusare quenquam crimine capitali; quia nihil distat, utrum ne ferro, an verbo potius occidas; quoniam occisio ipsa prohibetur.

Itaque

+
caute lege

recens
alludere.

Itaque in hoc Dei praecepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem sit semper nefas, quem Deus sanctum animal esse voluit. Ergo ne illud quidem concedi aliquis existimet, ut ^{recens} ^{alludere.} *oblidere, quae vel maxima est impietas. ad vitam enim Deus inspirat animas, non ad mortem. Verum homines, ne quod sit facinus, quo manus suas non polluant, rudibus adhuc, & simplicibus animis abnegant lucem non à se datam. Expectet vero aliquis, ut alieno sanguini parcant, qui non parcut suo. sed hi sine vlla controuersia scelerati, & iniusti. Quid illi, quos falsa pietas cogit exponere? Non possunt innocentes existimari, qui viscera sua in praedam canibus obiciunt; & quantum in ipsis est, crudelius necant, quam si strangulassent. Quis dubitet, quin impius sit, qui aliena misericordia locum non tribuit? qui, etiam si contingat ei, quod voluit, ut alatur, addixit certe sanguinem suum vel ad seruitutem, vel ad lupanar. Quae autem possint, vel soleant accidere in utroque sexu, vel per errorem, quis non intelligit? quis ignorat? Quod vel vnus Oedipodis declarat exemplum, duplici scelere confusum. Tamen igitur nefarium est, exponere, quam necare. At enim particula facultatum angustias conqueruntur; nec se pluribus liberis educandis sufficere posse praetendunt. quasi vero aut facultates in potestate sint possidentium; aut non quotidie Deus ex diuitibus pauperes, & ex pauperibus diuites faciat. Quare si quis liberos ob pauperiem non poterit educare, satius est, ut se ab vxoris congressione contineat, quam sceleratis manibus Dei opera corrumpat. Ergo si homicidium facere nullo modo licet; nec interesse omnino creditur, ne conscientiam perfundat vllus cruor. siquidem populo sanguis ille praestatur. In scenis quoque nescio an sit corruptela vitiosior. Nam & comicae fabulae de stupris virginum loquuntur, aut amoribus meretricum; & quo magis sunt

sunt eloquentes, qui flagitia illa finxerunt, eo magis sententiarum elegantia persuadent; & facilius inhaerent audientium memoria versus numerosi, & ornati. Item tragicae historiae subiiciunt oculis paricidia, & incesta regum malorum, & cothurnata scelera demonstrant. Histriionum quoque impudicissimi motus, quid aliud nisi libidines docent, & instigant? quorum eneruata corpora, & in muliebrem incessum, habitumque mollita, impudicas feminas inhonestis gestibus mentiuntur. Quid de mimis loquar corruptelarum praesertim disciplinam? qui docent adulteria, dum fingunt; & simulatis erudiunt ad vera? Quid iuvenes, aut virgines faciant, cum haec & fieri sine pudore, & spectari libenter ab omnibus cernunt? Admonetur utique, quid facere possint, & inflamantur libidine, quae aspectu maxime concitatur, ac se quisque pro sexu in illis imaginibus praefigurat; probantque illa, dum ridet; & adherentibus vitiiis, corruptiores ad cubacula reuertuntur: nec pueri modo, quos praematuris vitiiis imbuti non oportet; sed etiam senes, quos peccare iam non decet. Circensium quoque ludorum ratio quid aliud habet, nisi leuitatem, vanitatem, insaniam? Tanto namque impetu concitantur animi in furore, quanto illic impetu curritur: ut iam plus spectaculi exhibeant, qui spectandi gratia veniunt, cum exclamare, & efferi, & exilire coeperint. Vitanda ergo spectacula omnia; non solum nequid vitiorum pectoribus insidat, quae sedata, & pacifica esse debent; sed ne cuius nos voluptatis consuetudo delinuat; & à Deo, atque à bonis operibus auertat. Nam ludorum celebrationes, Deorum festa sunt: siquidem ob natales eorum, vel templorum nouorum dedicationes sunt constituti. Et primitus quidem venationes, quae vocantur munera, Saturno attributa sunt; ludi autem scenici Libero; circenses Neptuno. Paulatim verò & ceteris Dijs, idem honos tribui coepit; singulisque ludi numinibus eorum

confe-

consecrati sunt; sicut Sisinnius Capito in libris spectaculorum docet. Siquis igitur spectaculis interest, ad qua religionis gratia conuenitur; discescit à Dei cultu, & ad deum se contulit; quorum natales, & festa celebrant.

XXI AVRIVM voluptas ex vocum, & cantuum suauitate percipitur; quæ scilicet tam vitiosa est, quam oblectatio illa, de qua diximus, oculorum. Quis enim non luxuriosum, ac nequã putet eum, qui scenicas artes domi habet. Atqui nihil refert, vtrum ne luxuriã solus domi, an cum populo exerceas in theatro. Sed iam de spectaculis dictum est, restat vnum, quod est nobis expugnandum, ne capiamus ijs, quæ ad sensum intimum penetrant. Nam illa omnia, quæ verbis carent, id est aëris, & neruorũ suaves soni, possunt facillè cõtemni; quia non adherent, nec scribi possunt. Carmẽ autẽ cõpositum, & oratio cum suauitate decipit, capit mentes, & quod voluerit impellit. Inde homines literati cum ad Dei religionem accesserint, si non fuerint aliquo imperito doctore fundati minus credunt. Assunt enim dulcibus, & politis siue orationibus, siue carminibus, diuinarum literarum simplicem, cõmunemq; sermonem in sordido aspernantur. Id enim querunt, quod sensum demulceat. Persuadet autem quicquid suaue est; & animo perit, dum delectat, insidet. Num igitur Deus & mentis, & vocis, & lingua artifex diserte loqui non potest? Imò vni summa prouidẽtia carere suo voluit ea, quæ diuina sunt, vt omnes intelligerent, quæ ipse omnibus loquebatur. Ergo qui veritati studet, qui non vult se ipse decipere, abijciat micas, ac noxijs voluptates, quæ animam sibi vinciat, corpus cibi dulces; præferatur vera falsis, æterna breuius, vitia iucundis, nihil aspectu gratum sit, nisi quod pie, quæ iuste fieri videas; nihil auditu suaue, nisi quod alit animam melioremq; te reddit. Maximeq; hic sensus non est ad

perito
vi. n. 152.

subijciunt

tium detorquendus; qui nobis ideo datus est, vt doctrinam Dei percipere possemus. Itaq; si voluptas est, audire cantus, & carmina; Dei laudes canere & audire, iucundum sit. Hac est voluptas vera, quæ comes, & sociã virtutis est. Hac est non caduca, & breuis, vt ille, quas appetunt, qui corpori, vt pecudes, seruiunt; sed perpetua, & sine vlla intermissione delectans. Cuius terminos siquis excesserit, nihilq; aliud ex voluptate petierit, nisi ipsam voluptatẽ; hic mortem meditatatur; quia sicut vitã perpetua in virtute est, ita mors in voluptate. Qui enim temporalia maluerit, ca rebit æternis; qui terrena prætulit, cælestia non habebit.

AD voluptates autem saporis, & odoris, qui duo sensus ad solum corpus pertinent; nihil est, quod à nobis disputetur; nisi forte quis exigit, vt dicamus, turpe esse sapienti, ac bono, si ventri, & gula seruiat; si vnguentis oblitus, ac floribus coronatus incedat; *quod qui facit, vtq; insipies, quæ ineptus, & nihili est, & quem ne odor quidem virtutis attingerit. Fortasse quispiam dixerit; Cur ergo illa facta sunt, nisi vt ijs fruamur? At enim iam sæpe dictum est, virtutem nullam fuisse futuram, nisi haberet quæ opprimeret. Itaq; fecit omnia Deus ad instruendum certamen rerum durarum. Ergo illecebra ista voluptatũ arma sunt illius, cuius opus vnum est, expugnare virtutem, iustitiamq; ab omnibus excludere. His blandimentis, & suauitatibus titillat animas. Scit enim, quia mortis est fabricatrix voluptas. Nam sicut Deus hominem ad vitam non nisi per virtutem, ac laborem vocat; ita ille ad mortem per delicias, ac voluptates. & sicut ad verum bonum per fallacia mala, sic ad verum malum per fallacia bona peruenitur. Cauenda sunt igitur oblectamenta ista, tanquam laquei, & plaga; ne suauitudo mollicie capti, sub ditionem mortis cum ipso corpore redigamur, cui nos mancipauimus.

hominibus

VENIO nūc ad eam, quæ percipitur ex tactu, voluptatem. qui sensus est quidem totius corporis. Sed ego non de ornamentis, aut vestibus, sed de sola libidine dicendum mihi puto, quæ maximè coercenda est, quia maximè nocet. Cum excogitasset Deus duorum sexuum rationem, attribuit illis, vt se inuicem appeterent, & coniunctione gauderent. Itaq; ardentissimâ cupiditatē cunctorum animatum corporibus admiscuit, vt in hos affectus audivissimè ruerent, eaq; ratione propagari, & multiplicari genera possent. Quæ cupiditas, et appetentia, in homine vehementior, acrior inuenitur; vel quia hominum multitudinē voluit maiorem, vel quoniam virtutem soli homini dedit, vt gloria, & gloria in coercendis voluptatibus, & abstinentiis. Scit ergo aduersarius ille noster, quanta sit vis huius cupiditatis, quam quidam necessitatem dicere maluerunt, et à recto, & bono ad malū, & prauū transfert. Illicita desideria immittit; vt aliena continent, quibus habere propria, sine delicto licet. Obijcitq; oculis irritabiles fantasmas, suggeritq; fomenta; & vitij pabulum subministratum intus visceribus stimulos omnes corurbat, & commouet, & naturalem illum incitat, atque inflammatedorem; donec irretitum hominem, implicatumq; decipiat. Ac ne quis esset, qui penarum metu abstineret aliena, benenaria quoq; constituit; & pudorem infelicium multum publicauit, vt ludibrio haberet tam eos, qui faciunt, quam quas pati, necesse est. His obscenitatibus animas ad fatiditatem genitas, velut in carni gurgite demersit, pudicitiam imixit, pudicitiam flagitauit. Idē etiā mares maribus admiscuit; & nefandos coitus contra naturam, contra institutum, stitiam Dei machinatus est, sic imbuit homines, & auit ad nefas omne. Quid enim potest esse sanctum, & pietatem imbecillam, & præsidio indigētem, libidini suam populādam, scēdandamq; substrauerint? Nō potest ha-

vi. n. 152.

institutum,

pro magnitudine sceleris enarrari. Nihil amplius istos appellare possum, quàm impios, & paricidas; quibus non sufficit sexus à Deo datus, nisi & suum profane, ac petulanter illudant. Hæc tamen apud illos leuia, & quasi honesta sunt. Quid dicam de ijs, qui abominandam non libidinem, sed insaniam potius exercent? Piget dicere. sed quid his fore credamus, quos non piget facere: & tamen dicendum est, quia fit. De istis loquor, quorum teterrima libido, & execrabilis furor ne capiti quidē parcat. Quibus hoc verbis, aut qua indignatione tantum nefas prosequar? vincit officium lingue, sceleris magnitudo. Cum igitur libido hæc edat opera, & hæc facinora designet; armandi aduersus eā virtute maxima sumus. Quisquis affectus illos frenare nō potest, cohibeat eos intra præscriptum legitimi tori, vt & illud, quod auide expetit, assequatur; & tamen in peccatum non incidat. Nam quid sibi homines perditū volunt? Nempe honesta opera voluptas sequitur. si ipsam per se appetunt; iusta, & legitima frui, licet. Quod si aliqua necessitas prohibebit, tum verò maxima adhibenda virtus erit, vt cupiditati continentia reluctetur. Nec tantum alienis toris, quæ attingere non licet; verum etiam publicis, vulgatisq; corporibus abstinentum, Deus præcepit, docetq; nos, cum duo inter se corpora fuerint copulata, vnum corpus efficere. Ita qui se cæno immerserit, cæno sit oblitus necesse est; & corpus quidem cito ablui potest; mens autem contagione impudici corporis inquinata nō potest, nisi & longo tempore, & multis bonis operibus, ab ea, quæ inhaerit, colluione purgari. Oportet ergo sibi quæq; proponere, duorum sexuum coniunctionem generandi causa datam esse viuentibus, eamq; legem his affectibus positam, vt successionem parēt. Sicut autē dedit nobis oculos Deus, non vt spectemus, voluptatēq; capiamus; sed vt videamus, propter eos actus, qui pertinent ad vitæ necessitatem: ita

etiam

consequatur

proponere.

genitalem corporis partem, quod nomen ipsum docet, *neque* la alia causa, nisi efficienda sobolis accepimus. * Et sic dicitur, *na* legi summa deuotione parendum est. sint omnes, qui se discipulos Dei profitebuntur, ita morati, & instructi, ut imperare sibi possint. Nam qui voluptatibus indulgent, in libidini obsequuntur, ij animam suam corpori mancipant, morteq; condemnant; quia se corpori addixerunt, in quo habet mors potestatem. Vnusquisq; igitur, quantum potest, reformet se ad verecundiam, pudorem colat, castitatem conscientia, & mente tueatur: nec tantum legibus patris pareat; sed sit supra omnes leges, qui legem Dei sequitur. Quibus bonis si assueuerit, iam pudebit eum in his teriora descendere: modo placeant recta, & honesta, quae melioribus iucundiora sunt, quam praua, & inhonestioribus. Nondum omnia castitatis officia executus fuerit, quam non modo Deus intra priuatos parietes, sed etiam praescripto lectuli * terminat; ut cum quis habeat uxorem, neque seruam, neque liberam habere insuper velit, in matrimonio fidem feruet. Non enim, sicut iuris publicatio est, sola mulier adultera est, quae habet alium; maritus autem, etiam si plures habeat, à crimine adulterij soluta est. Sed diuina lex ita duos in matrimonium, quod est corpus vnum, pari iure coniungit, ut adulter habeat, quisquis * compagem corporis in diuersa distrauerit. Ne ob aliam causam Deus, cum ceteras animantes suscipi facit, maribus repugnare voluisset; solam omnium mulierem, patientem viri fecit, scilicet ne feminis repugnantibus, libido cogeret viros aliud appetere; eoque facto, castitatis gloriam non tenerent. Sed neq; mulier virtutem pudicitiae caperet, si peccare non posset. Nam quis mutum animal pudicum esse dixerit, quod suscepto foetu mari repugnat? Quod ideo facit, quia necesse est, in dolore, atque periculo veniat, si admiserit. Nulla igitur laus est, nisi

cere, quod facere non possis. Ideo autem pudicitia in homine laudatur; quia non naturalis est, sed voluntaria. Seruanda igitur fides ab utroq; alteri est; imò exemplo continentiae, docenda vxor, ut se castè gerat. Iniquum est enim, ut id exigas, quod prestare ipse non possis. Quae iniquitas effecit profecto, ut essent adulteria, feminis agre ferentibus prestare se fidem non exhibentibus mutuum caritatem. Denique nulla est tam perdiri pudoris adultera, quae non hanc causam vitij suis praeferat; iniuriã se peccando non facere, sed referre. Quod optime Quintil. expressit: Homo, inquit, neq; alieni matrimonij abstiniens, neq; sui custos; quae inter se natura connexa sunt. Nam neq; maritus circa corrumpendas aliorum coniuges occupatus, potest vacare domestica sanctitati; & vxor, cum in tale incidit matrimonium, exemplo ipso incitata, aut imitari se putat, aut vindicare. Cauendum igitur, ne occasionem vitij nostra intemperantia demus; sed assuescant inuicem mores duorum, & iugum paribus animis ferant. Nos ipsos in altero cogitemus. Nam fere in hoc iustitia summa consistit, ut non facias alteri, quicquid ipse ab altero pati nolis. Hac sunt, quae ad continentiam praecipuntur à Deo. Sed tamē nequis diuina praeccepta circumscribere se putet posse; * addantur illa, adduntur ut omnis calumnia, & occasio fraudis remoueatur, adulterium esse, qui à marito * dimissam duxerit; & eum, qui praeter crimen adulterij uxorem dimiserit, ut alteram ducat. dissociari enim corpus, & distrahi Deus noluit. Prater ea non tantum adulterium esse vitandum, sed etiam cogitationem; nequis aspiciat alienam, et animo concupiscat: adulteriam enim fieri mentē, si vel imaginem voluptatis sibi ipsa depinxerit. Mens est enim profecto, quae peccat; quae immoderata libidinis fructum cogitatione complectitur. in hac crimen est, in hac omne delictum. Nam etsi corpus nulla sit labe maculatum; non constat tamen pudicitia.

ratio, si animus incestus est, nec illibata castitas videri potest, vbi conscientiam cupiditas inquinavit. Nec verò aliquis existimet, difficile esse, frenos imponere voluptati, eamque vagam, & errantem, castitatis, pudicitiaque, limitibus includere, cum propositum sit hominibus, eam vincere, ac plurimi beatam, atque incorruptam corporis integritatem retinuerint; multique sint, qui hoc caelesti genere vita felicissime perfruantur. Quod quidem Deus non ita fieri praecipit, tanquam astringat; quia generari homines oportet, sed tanquam sinat. Scit enim quantum his affectibus imponatur necessitatem. Si quis hoc, inquit, facere potuerit, habebit eximiam, incomparabilemque mercedem. Quod continentia genus quasi fastigium est, omniumque consumatio virtutum. Ad quam si quis enititur, atque eluctari potuerit, hunc seruum dominus, hunc discipulum magister agnoscat, hinc terram triumphabit; hic erit consimilis Deo, qui virtutem Dei cepit. Hac quidem difficilia videntur, sed de eo loquimur, cui calcatis omnibus terrenis, iter in caelum paratur. Nam quia virtus in Dei agnitione consistit, omnia gratia sunt, dum ignores, vbi cognoueris, facilia. per ipsas difficultates nobis exeuendum est, qui ad summum bonum tendimus.

XXIII **N**EC tamen deficiat aliquis, aut de se ipse desperet, si aut cupiditate victus, aut libidine impulsus, aut errore deceptus, aut vi coactus, ad iniustitiae viam lapsus est. Potest enim reduci, ac liberari; si eum poeniteat actorum; & ad meliora conuersus, satisfaciat Deo. quod fieri posse Cicero non putauit; cuius haec in Academico tertio verba sunt: Quod si liceret ut istis, qui in itinere deerrauissent, sic viam deuiam secutos corrigere errorem poenitendo, felicius esset emendatio temeritatis. Licet planè. Nam si liberos nostros, cum delictorum suorum cernimus poenitere, correctos esse arbitramur, & abdicatos, abiectosque, rursus tamen suscipi-

mus, fouemus, amplectimur: cur desperemus, clementiam Dei patris poenitendo posse placari? Ergo idem Dominus, ac parens indulgentissimus remissurum se poenitentibus peccata promittit, & obliteraturum omnes iniquitates eius, qui iustitiam denuo ceperit operari. Sicut enim nihil prodest male viuenti ante acta vita probitas; quia superueniens nequitia, iustitia opera deleuit: ita nihil officium peccata vetera correcto, quia superueniens iustitia, labem vitae prioris ^{aboluit} aboleuit. Is enim quem facti sui poenitet, errorem suum pristinum intelligit. ideoque Graeci melius, & significatius ^{μετάνοια} dicunt; quam nos possumus resipiscenciam dicere. resipiscit enim, ac mentem suam quasi ab insania recipit, quem errati piget, castigatque seipsum dementia; & confirmat animum suum ad rectius viuendum; tum illud ipsum maxime cauet, ne rursus in eosdem laqueos inducatur. Denique muta quoque animalia, cum fraude capiuntur, si aliquo se modo in fugam extricauerint, fiunt postmodum cautiore, vitantque semper ea omnia, in quibus dolos, insidiasque senserunt. Sic hominem poenitentia cautum, ac diligentem facit ad euitanda peccata, in qua semel fraude deciderit. Nemo enim potest esse tam prudens, tam circumspectus, ut non aliquando labatur. Et iccirco Deus imbecillitatem nostram sciens, pro sua pietate aperuit homini portum salutis; ut huic necessitati, cui fragilitas nostra subiecta est, medicina poenitentiae subueniret. Ergo quicumque aberrauerit, reuerat pedem, sequaturque, quamprimum recipiat, ac reformet. Sed reuocare gradum, superasque euadere ad auras, Hoc opus, hic labor est.

Degustatis enim male iucundis voluptatibus, vix diuelli ab his possunt. facilius recta sequerentur, si earum suauitates non attigissent. Sed si eripiant se mala seruituti, condonabitur his omnis error, si errorem suum vita meliore correxerint. Nec lucrari se quisquam putet, si delicti conscium non habebit.

qua exhortationes suas.
vi. n. 154.

habebit. scit enim ille omnia, in cuius conspectu viuimus, nec si vniuersos homines celare possumus, Deum possumus; cui nihil absconditum, nihil potest esse secretum. quod exhortationibus suis Seneca mirabili sententia terminauit. Magnum, inquit, nescio quid, maiusque, quam cogitari potest, numen est, cui viuendo operam damus. Hinc nos approbemus. Nam nihil prodest inclusa conscientia, patemur Deo. Quid verius dici potest ab eo, qui Deum nosse, quam dictum est ab homine vera religionis ignaro? nam & maiestatem Dei expressit, maiorem esse dicendo, quam ut eam cogitatio mentis humana capere posset; & ipsam veritatis attingit fontem, sentiendo, vitam hominum supernuacua non esse, vt Epicurei volunt, sed Deo ab his operam viuendo dari, siquidem iuste, ac pie vixerint. Potius esse verus Dei cultor, siquis illi monstrasset. ac contempisset profecto Zenonem, & magistrum suum Socionem, si vera sapientia ducem nactus esset. Hinc nos, inquit, approbemus. Caelestis profus oratio, nisi antecederet ignorantia confessio; nihil prodest inclusam habere conscientiam, patemur Deo. nullus ergo mendacio, nullus dissimulationi locus est. quia parietibus oculi hominum subinuentur: Dei autem diuinitas nec visceribus submoueri potest, quo minus totum hominem perspiciat, & norit. Idem in eiusdem operis primo. Quid agis inquit? quid machinaris? quid abscondis? Castos te tuus sequitur. alium tibi peregrinatio subduxit, alium mors, alium valetudo. haret hic, quo carere nunquam potes. Quid locum abditum legis, & arbitros remoues? Putas tibi contigisse, vt oculos omnium effugas demens? Qui tibi prodest non habere consciuum, haberi conscientiam? Non minus mirabiliter de conscientia, & Deo Tullius. Memnerit, inquit, Deum se habere testem; id est (vt ego attritor) mentem suam; qua nihil homini dedit Deus ipse diuinius. Item cum de bono, & iusto viro loqueretur. Ita quod

talis vir, inquit, non modo facere, sed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat predicare. Purgemus igitur conscientiam, qua oculis Dei peruia est; & vt ait idem, semper ita viuamus, vt rationem reddendam nobis arbitremur; putemusque, nos momentis omnibus non in aliquo (vt ille dixit) orbis terra & theatro ab hominibus, sed desuper spectari ab eo, qui & iudex, et testis idem futurus est; cui rationem vitam repositam, actus suos inficiari non licebit. Ergo satius est aut effugere conscientiam, aut nos ipsos vltro aperire animum, & perniciem rescissis vulneribus effundere; quibus nemo alius mederi potest, nisi solus ille, qui gressum claudis, visum cecis reddidit; maculata membra purgauit; mortuos excitauit. Ille ardorem cupiditatis extinguet; extirpabit libidines; inuidiam* destrabet; iram mitigabit, Ille reddet detract. veram, & perpetuam sanitatem. Appetenda est haec omnibus medicina; quoniam maiori periculo vexatur anima, quam corpus; & quamprimum latentibus morbis adhibenda curatio est. Neque enim si vtatur aliquis oculorum acie clara, membris omnibus integris, firmissima totius corporis valetudine; tamen eum dixerim sanum, si efferatur ira; superbia* tumore superbiae tumore sed eum potius, qui ad alienam felicitatem non attollat oculos; opes non admiretur; alienam mulierem sancte videat; nihil omnino appetat, nihil concupiscat alienum; non inuideat ulli; non fastidiat quemquam; sit humilis, misericors, beneficus, mitis, humanus; pax in animo eius perpetua versetur. ille homo sanus, ille iustus, ille perfectus est. Quisquis igitur his omnibus praeceptis caelestibus obreperauerit; hic cultor est veri Dei; cuius sacrificia sunt, mansuetudo animi, et vita innocens, & actus boni. Qua omnia qui exhibet, toties sacrificat, quoties bonum aliquid, ac pium fecerit. deus enim non desiderat victimam neque muti animalis, neque mortui, ac sanguinis, sed hominis & vitae. Ad quod sacrificium neque

neq; verbenis opus est, neq; fibris, neq; cespitibus, quae sunt
 peccatore vtiq; vanissima; sed ijs, quae de intimo corde profertur.
 Itaq; in aram Dei, quae vere maxima est, & quae in corde
 hominis collocata, coinquinari nō potest sanguine, iniuria
 imponitur, patientia, fides, innocentia, castitas, abstinentia.
 Hic est verissimus ritus; hac illa lex Dei (vt à Cicerone
 dictum est) praeclara, & diuina; semper quae recta, & ho-
 nestia iubet, vetat praua, & turpia. cui parētem sanctissi-
 ma, ac certissima legi, iussē, ac legitime necesse est viuere.
 Cuius legis pauca equidem capita posui, quod sum pollic-
 itus, ea me tantummodo esse dicturum, quae summum sa-
 stigiiū virtuti, & iustitiae imponerent. Si quis volet cetera
 omnia comprehendere, ex fonte ipso petat; vnde ad nos ri-
 uus iste manauit.

XXV.

ut lege.

NUNC de sacrificio ipso pauca dicemus. Ebur, inquit
 Plato, nō castū donū Deo. Quid ergo? Picta scilicet et re-
 xta pretiosa? imō vero non castum donum Deo, quicquid
 surripi, quicquid corrumpi potest. Sed sicut hoc vidit, non
 oportere viuenti offerre aliquid, quod sit ex mortuo corpo-
 re; cur illud non vidit, nō debere incorporali corporale mun-
 nus offerri? Quāto melius Seneca, et verius? Vultis ne vos,
 inquit, Deum cogitare magnū, & placidum, & maiesta-
 te leni verendum amicum; & semper in proximo? Nō im-
 molationibus, & sanguine multo colendū; (quae enim ex
 trucidatione immerentiū, voluptas est?) sed mente pura,
 bono, honestoq; proposito. Non repleta illi congestis in ali-
 tudinē saxi extruenda sunt: in suo cuiq; *cōsecrādū est
 peccatore. Vestes igitur, gēmas, & cetera, quae habentur in
 quis pretio; si quis putet Deo cara; is planē, *quid sit Deus, ne-
 scit; cui putat voluptati esse eas res; quas etiā homo si qui
 contempserit, iure laudabitur. Quid ergo castū, quid Deo
 dignū, nisi quod ipse in illa diuina lege sua poposcit? Dm
 sum,

sunt, quae offerri debeant, donum, & sacrificium; donum
 in perpetuum; sacrificium ad tempus. Verum apud istos,
 qui nullo modo rationem diuinitatis intelligunt, donum
 est, quicquid auro, argentoq; fabricatur; item quicquid
 purpura, & serico textitur. Sacrificiū est victima, & qua-
 cunque in ara cremantur. Sed vtroque non vitur Deus;
 quia & ipse incorruptus est; & illud totum corruptibi-
 le. Itaque Deo vtrunque incorporale offerendum est, quo
 vitur. Donum est integritas animi; sacrificium, laus, &
 hymnus. Si enim Deus non videretur, ergo his rebus coli de-
 bet, quae non videntur. Nulla igitur alia religio est vera,
 nisi quae virtute, ac iustitia cōstat. Quomodo autem Deus
 iustitia hominis vtatur, intellectu facile est. Si enim iustus
 fuerit homo, accepta immortalitate, in aeternum Deo ser-
 uiet. Homines autem, nō nisi ad iustitiam nasci, cum phi-
 losophi veteres, tum etiam Cic. suspicatur. differens enim
 de legibus: Sed omnium, inquit, quae in hominum doctorū
 disputatione versantur, nihil est profecto praestabilius, quā
 plane intelligi nos ad iustitiam esse natos. Id ergo solum
 Deo exhibere, atque offerre debemus; ad quod capiendum
 nos ipse generauit. Hoc autem duplex sacrificij genus,
 quā sit verissimum, Trismegistus Hermes idoneus testis
 est. qui nobiscum, id est cum prophetis, quos sequimur,
 tam verbis quā re congruit; sicq; de iustitia locutus
 est: Hoc verbum o sili adora, & cole. Cultus autem Dei
 vnus est, malum non esse. Item in illo sermone perfecto:
 Cū exaudisset Asclepium quarentem à filio suo, vtrum
 placeret patri eius, offerri thus, & alios odores ad sacrifi-
 cium Dei; exclamauit: Bene, bene nō mi nate *Asclepi. Est
 enim maxima impietas, tale quid de vno illo, ac singulari
 bono in animum inducere. Hac & his similia huic nō con-
 ueniunt. Omnium enim quacunque sunt, plenus est, &
 omnium minimē indigens. Nos verō gratias agentes, ado-

ominare
 Asclepiades
 vi. n. 155.

r enim

cuius
vi. n. 156.
vi. n. 157.

remus. *Huius sacrificium sola benedictio, recte est. Verbo *ergo sacrificari oportet Deo, quidem Deus verbum est; vt ipse confessus est. Summus igitur colendi Deus est, ex ore iusti hominis ad Deum directa laudatio: que tamen ipsa vt Deo sit accepta; humilitate, & timore, & deuotione maxima opus est; nequis forte integritatis, & innocentia fiduciam gerens, tumoris, & arrogantiam incurrat, eoque facto, gratiam virtutis amittat. sed vt sit Deo carus, omnique macula careat; misericordiam Dei semper imploret; nihilque aliud precetur, nisi peccatis suis veniam, licet nulla sint. Siquid aliud desiderauerit, non est opus dicto, scienti, quid velimus. Siquid ei boni euenerit, gratias agat; siquid mali, satisfaciat; & illud sibi ob peccata sua venisse fateatur: & nihilo minus etiam in malis gratias agat, et in bonis satisfaciat: vt idē sit semper & stabilis, & immutabilis, & inconcussus. Nec tantum hoc in templo putet sibi esse faciendum, sed & domi, & in ipso etiam cubili suo. Secum denique habeat Deum semper in corde suo consecratum; quoniam ipse est Dei templum. Quid si Deo patri, ac domino hac assiduitate, hoc obsequio, hac deuotione seruiert; consummata, & perfecta iustitia est; quam qui tenuerit, hic (vt ante testatus sumus) Deo paruit; hic religioni, atque suo officio satisfecit.

L. Calij

383
L. COELII FIRMIANI
LACTANTII DIVINARVM
INSTITVTIONVM LIBER VII.

De vita beata.

Ene habet; iacta sunt fundamenta, vt ait eximius orator. Verum nos non fundamenta solum iecimus, qua firma, & idonea essent operi perferendo; sed magnis, robustisq; molibus adificium totum penē vsque ad summa perduximus.

Restat, id quod est multo facilius; vel regere, vel ornare; sine quo tamen priora opera & inutilia sunt, & ingrata. Nam quid prodest, aut falsis religionibus liberari, aut intelligere veram? quid aut vanitatem falsę sapientia peruidere, aut, que sit vera cognoscere? Quid inquam prodest celestem illam iustitiam defendere? quid cum magnis difficultatibus cultum Dei tenere, que est summa virtus; nisi eum diuinum premium beatitudinis perpetuę subsecuatur: de qua nobis est in hoc libro differendum; ne priora omnia, irrita, & infructuosa videantur: si hoc, cuius causa illa suscepta sunt, in incertū relinquamus: nequis forte arbitretur tantos labores incassum suscipi, dum eorum celestis mercede diffidit; quam Deus statuit ei, qui hac suauia terra bona pro sola, nudaq; virtute contempserit. Satis & præ huic parti faciamus, cum testimoniis diuinarum literarum, tum etiam probabilibus argumentis; & aque clarum cum. vi. n. 158. sit, & futura presentibus, & diuina terrenis, & perpetua breuib; esse antepōnda, quoniam temporalia sunt premia vitiorum, sempiterna virtutū. Exponam igitur rationem mundi, vt facile possit intelligi, quando, & quare sit effectus a Deo, quod Plato, qui de mundi fabricatione disseruit,

nec

nec scire potuit, nec explicare; quippe qui caeleste mysterium, quod non nisi prophetis, ac Deo docente discitur, ignorabat; ideoque in perpetuum dixit esse fabricatum. quod longe secus est. quoniam quicquid est solido, ac graui corpore, ut mirum cepit aliquando, ita finem capiat necesse est. Nam Aristot. cum non videret, quemadmodum posset tanta rerum magnitudo interire; & hanc praescriptionem vellet effugere, semper ait fuisse mundum, ac semper futurum. Proximum nihil vidit; quia quicquid est, necesse est aliquando habuerit principium, nec omnino quicquam potest esse, nisi coeperit. Nam cum terram, & aquam, & ignem disperire, consumi, extinguere, videamus; quae sunt vtiq; mundi partes; intelligitur, id totum esse mortale, cuius membra sunt mortalia. Ita fit, ut natum sit, quicquid potest interire. Sed & omne, quod sub visum oculorum venit; & corporale, ut ait Plato, & solubile sit necesse est. Vnus igitur Epicurus auctore Democrito, veridicus in hac re fuit; qui ait, & ortum, & aliquando esse perituum. Nec tamen rationem ullam reddere potuit; scilicet aut quibus de causis tantum hoc opus, aut qui

soluatur

tempore *resoluitur. Quod quoniam nobis Deus reuelauit, nec coniecturis id assequimur, sed traditione caelesti; docuimus sedulo; ut tandem studiosis veritatis appareat, nos vidisse, nec comprehendisse philosophos veritatem, sed ita leniter odoratos, ut tamen, vnde eos odor ille sapientia iam suauis, tam iucundus afflarit, *nullo modo senserint. Interim necessarium puto, admonere *lectores; quod hac nostra, quae tradimus, praeuia, vitiosaque mentes aut omnino non intelligent, (hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus, quae sensus omnes grauant, imbecillisque reddunt) aut etiam si intelligent, dissimulabunt tamen, & hac veram esse nolent, quia trahuntur à vitijs, & scientes malis suis fauent, quorum suauitate capiuntur; & virtutis viam deserunt, cuius acerbitate offenduntur. Nam qui auaritia,

& opum

& opum inexplebili quadam sui flagrant; quia non possunt venditis, aut dilargitis, quae amant, tenui cultu vitare degere, sine dubio malunt id esse fictum, quo desideriis suis renuntiare coguntur. Item qui libidinum stimulis iocitati (ut ait poeta) in furias, ignemque ruunt; vti que incredibilia nos afferre dicant; quia vulnerant aures eorum praecipua continentia; quae illos à voluptatibus suis prohibent; quibus animam suam cum corpore adiudicauerunt. Qui vero ambitione inflati, aut amore potentiae inflammati, omne studium suum ad honores acquirendos contulerunt; nec se solem quidem ipsum gestemus in manibus, fidem commodabunt ei doctrina, quae illos iubet, omni potentia, & honore contempto, humiles viuere; atque ita humiles, ut & accipere iniuriam possint, & referre nolint, si acceperint. Hi sunt homines, qui contra veritatem clausis oculis * quomodo latrant. Qui autem sani erunt, id est, non ita vitis immergi, ut insanabiles sint; & credent his, & libenter accedent; & quaecunque dicimus, aperta, plana, simplicia, & quod maxime opus est, vera, & inexpugnabilia illis uidebuntur. Nemo virtuti fauet, nisi qui sequi potest; sequi autem, non facile est omnibus. ij possunt, quos paupertas, & rerum indigentia exercuit, & capaces virtutis effecit. Nam si virtus est tolerantia malorum; non capiunt ergo virtutem, qui semper in bonis fuerunt; quia mala neque experti sunt, neque ferre possunt, assuetudine, ac desiderio bonorum, quae sola nouerunt. Eo fit, ut pauperes, & humiles Deo credant facilius, qui sunt expediti; quam diuites; qui sunt impedimenti plurimis implicati; imò vero cathenati, & compediti seruiunt ad nutum dominae cupiditatis; quae illos inextricabilibus vinculis irretiuit; nec possunt in exitum aspicere, quoniam mens eorum in terram prona, humilisque defixa est. Virtutis autem via non capit magna onera portantes. Angustus admodum trames est, per quem iustitia hominem

* canine.
vi. n. 159.

b

dedu-

nullus scribit
lecturos

deducit in calum. Hunc tenere non potest, nisi qui fuerit expeditus, & nudus. Nam isti locupleties multis, & ingentibus sarcinis onerati, per viam mortis incedunt; qua latissima est; quoniam late perditio dominatur. His acerbissima sunt, *venena*, qua Deus ad iustitiam *precipit* *precipit; quæ nos Dei magisterio de virtute, ac veritate differimus. Quibus si repugnare audebunt, necesse est, hostes se esse virtutis, iustitiæq; fateantur. Aggredier nunc, quod superest, finis operi posui imponi. Id autem superest, ut de iudicio Dei differamus; quod tum constitueretur, cum dominus noster redierit in terram; ut unicuiq; pro merito aut præmium persoluat, aut pœnã. Itaq; ut in quarto libro de primo aduentu eius diximus; sic in hoc secundum referamus aduentum, quem Iudæi quoq; & confitentur, & sperant, sed frustra; quoniam necesse est, ad eos consolandos reuertatur, ad quos conuocandos prius venerat: nam qui violauerunt impie humilem, sentient in potestate victorẽ, eaq; omnia, quæ legunt, & nõ intelligunt, Deo *repensante* *repensante patientur; quippe qui peccatis omnibus inquinati, et insuper sancto cruente perfusi, ab illo ipso, cui nefandas manus intulerunt, sunt ad aeterna supplicia destinati. sed erit nobis cõtra Iudæos *separata* *separata materia; in qua illos erroris, & sceleris *conuincemus* *conuincemus.

II NUNC ignaros veritatis instruamus. Dispositioni summi Dei sic ordinatum; ut iniustum hoc seculum, decem so temporum spatio, terminum sumat; extinctaq; protinus omni malitia, & piorum animis ad beatam vitam reuocatis; quietum, tranquillum, pacificum, aureum denique (ut *posita* *posita vocant) seculum Deo ipso regnante floreat. In primis, causa errorum omnium philosophis hæc fuit; quod rationem mundi, quæ totam sapientiam continet, non comprehendunt. Ea verò sensu proprio, & interna intelligentia non potest comprehendendi. quod illi sine doctore per se ipsi

facere voluerunt, itaq; in variis, sibiq; saepe contrarias sententias inciderunt, ex quibus exitum non haberent; & in eodẽ luto (sicut comicus ait) *hasitauerunt* *hasitauerunt; scilicet assumptionibus eorum nõ respondere ratione; cum assumpsissem quidem vera, sed quæ affirmari, probariq; nõ possent sine scientia veritatis, rerumq; celestium; quæ (ut saepe iam dixi) nõ potest esse in homine, nisi Deo docente percepta. Nam si potest homo intelligere diuina, potest & facere. nam intelligere, est quasi è vestigio subsequi. Non potest autẽ facere, quæ Deus, quia mortali corpore indutus est: ergo nec intelligere quidem potest, quæ fecit Deus. Quod autem fieri potest, ex immensitate rerum, atq; operum diuinorum, facile est unicuiq; metiri. Nam si mundum cõ omnibus, quæ sunt in eo, contemplari velis; intelliges profecto, quantum Dei opus humanis operibus antestet. Ita quantum inter opera diuina, & humana interest; tantum distare inter Dei, hominisq; sapientiam necesse est. Nam quia Deus incorruptus, atq; immortalis est, et ideo perfectus, quia sempiternus est, sapientia quoque eius perinde, ut ipse, perfecta est. nec obstare illi quicquã potest; quia nulli rei Deus ipse subiectus est. Homo autem quia subiectus est passioni; subiecta est & sapientia eius errori. & sicut hominis vitam multa res impediunt, quo minus possit esse perpetua; ita sapientiam quoq; eius multis rebus impediiri necesse est, quo minus in perspicenda penitus veritate, perfecta sit. Ergo nulla est humana sapientia, si per se ad notionẽ veri, scientiæq; nitatur; quoniã mens hominis cum fragili corpore illigata, et in tenebroso domicilio inclusa, neq; liberius euagari, neq; clarius perspicere veritatẽ potest; cuius notio diuina conditionis est. Deo enim soli opera sua nota sunt. Homo autem nõ cogitando, aut disputando assequi eã potest; sed discendo, & audiendo ab eo, qui scire solus potest, & docere. Ideo M. T. ul. sententiam Socratis de Platone transferens dicitur

tis, venisse tempus, ut ipse migraret e vita; illos autē, apud quos causam suam perorabat, agere vitam. Vtrum melius sit, inquit, Dī immortales sciunt; hominem arbitror sine neminem. Quare necesse est, omnes philosophia sectas, alienas esse à veritate; quia homines errant, qui eas constituerunt; nec vllum fundamentum, aut firmitatem possunt habere, quæ nullis diuinarum vocum fulciuntur oraculis.

III ET quoniam de philosophorum erroribus loquimur, Stoici naturam in duas partes diuidunt; vnam, quæ efficiat; alteram, quæ se ad faciendum tractabilem præbeat. In illa prima esse vim sentiendi; in hac materiam; nec alterum sine altero esse posse. Quomodo potest idem esse, quod tractat, & quod tractatur? Siquis dicat idem esse figulum, quod lutum; aut lutum idem esse, quod figulum; nonne aperte insanire videatur? At isti vno natura nomine duas res diuersissimas cōprehendunt, Deum, et mundum, artificem, & opus; dicuntque, alterum sine altero nihil posse; tanquam natura sit Deus mūdo permixtus. Nam interdum sic confundunt; ut sit Deus ipse mens mundi, & mundus sit corpus Dei. Quasi vero simul esse coeperint mundus, & Deus; ac nō ipse mundum fecerit, quod & ipsi fatentur aliās, cum hominum causa prædicant esse fabricatum; & sine mundo esse, si velit, possit. siquidem Deus diuina & aterna mens dicatur corpore soluta, & libera, cuius vim, maiestatemq; quoniam intelligere non poterant; miscuerunt eum mundo, id est, operi suo. Vnde est illud Virgilianum:

-- Totamq; infusa per artus

Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Ubi est ergo illud, quod iidem ipsi aiunt; & factum esse diuina prouidentia, & regi? Si enim fecit mundus; fuit ergo sine mundo. Si regit; non vtrique sicut mens corpus regit.

sed tanquam dominus domum, nauim gubernator, auriga currum. Nec tamen misti sunt iis rebus, quas regunt. Nam si hæc omnia, quæ videmus, Dei membra sunt; iam insensibilis ab his cōstituitur Deus; quoniam membra sensu carent; & mortalis, quoniam videmus membra esse mortalia. Possum enumerare, quoties repentinis quassata moribus vel hauerint terra, vel descenderint in abruptum; quoties demersa fluctibus & vrbes, & insula abierint in profundum; frugiferos campos paludes inundauerint; flumina, & stagna siccauerint; montes etiam vel deciderint abrupti, vel planis fuerint adequati; plurimas regiones, & multorum fundamenta montium, latens, et internus ignis absumpsit. Et hoc parum est, si membris suis non parcit Deus, nisi etiam homini liceat aliquid in Dei corpus: maria extruuntur; montes exciduntur; & ad eruendas opes, interiora terra viscera effodiuntur. Quid quod ne arari quidem sine laceratione diuini corporis potest? ut iam scelerati, & impij simus, qui Dei membra violamus. Patiturne ergo vexari corpus suum Deus; & debile se vel ipse facere, vel ab homine fieri sinit? nisi forte diuinus ille sensus, qui mundo, & omnibus mundi partibus permixtus est, primam terra facie reliquit, ac se in ima demersit; nequid doloris de asidua laceratione sentiret. Quod si hoc vanū, & absurdum est; tam igitur ipsi egerunt, quem hac indigent sensu; qui non perspexerunt, diuinum quidē spiritum esse vbique diffusum; eoque omnia contineri; non tamen ita, ut Deus ipse, qui est incorruptus, grauibus, & corruptibilibus elementis misceatur. Illud ergo rectius, quod à Platone sumperunt; à Deo factum esse mundum; & eiusdem prouidentia gubernari. Oportebat igitur & Platone, & eos, qui idem senserunt, docere, atq; explicare, quæ causa, quæ ratio fuerit tati operis fabricandi; quare hoc, aut cuius gratia fecerit. At iidem stoici, hominū, inquirunt, causa mun-

aus effectus est. Audio. Sed Epicurus ignorat, ipsos homines quare, aut quis effecerit. Nam Lucretius, cum dicit mundum non esse à Diis constitutum, sic ait:

Dicere porro hominum causa voluisse parare
Præclaram mundi naturam. Deinde intulit:
Desipere est. quid enim immortalibus, atque beatis
Gratia nostra queat largiri emolumentum,
Ut nostra quicquam causa gerere aggrediantur?

Et merito. Illi enim nullam rationem asserabant, cur humanum genus vel creatum, vel constitutum esset à Deo. Nostrum hoc officium est; sacramentum mundi, & hominibus exponere; cuius illi expertes, sacrarium veritatis non attingere, nec videre potuerunt. Ergo (vt paulo ante dicebam) cum assumpsissent id, quod erat verum, id est, mundum à Deo hominum causa esse factum; tamen, quomodo eos in consequentibus ratio defecit, non potuerunt describere id, quod assumpserant. Denique Plato, ne Dei opus inbecillum, & ruinosum faceret; in æternum dixit esse manurum. Si hominum causa factus est, et ita factus est, ut in æternum; cur ergo ipsi, quorum causa factus est, non sunt immortales? Si mortales, propter quos factus est; ergo & mortalis, atque solubilis. Neque enim plura est ipse, quam quorum gratia factus est. Quod si ei ratio quadraret, multo gereret perituum esse, quia factus est; nec posse in æternum manere, nisi quod tangi non potest. Qui autem negat humanum causa factum; hic nullam rationem tenet. Si enim dicit ipsum fabricatorem sua causa tantum hæc opera esse mirum; cur ergo nos nati sumus? Cur mundo ipso fruiimus? Quid sibi vult humani generis, cæterorumque animantium fictio? Cur aliena comoda intercipiimus? Cur denique agemur, minui mur, interimus? Quid habet rationis ipsi generatio; quid perpetua successio? Nimirum videre nos Deum voluit; & suis variis imaginibus tanquam sigilla componere.

quibus se oblectaret; & nihilominus tamen, si ita esset, curam haberet animantes, præcipueque hominem; cuius imperio cuncta subiecit. Qui autem dicunt semper fuisse mundum; omitto illud, quod esse ipsum sine aliquo principio non potest, unde se extricare nequeunt; sed hoc dico; si mundus semper fuit, nullam potest habere rationem. Qui enim potuit in eo ratio moliri, quod nunquam sumpsit exordium? Nam prius, quam fiat aliquid, aut struatur; opus est consilio, ut disponi possit, quemadmodum fiat; nec incipi quicquam potest, sine provisione rationis. Itaque omne opus ratio præcedit. Non habet ergo rationem, quod factum non est. At qui mundus rationem habet, qua & constat, & regitur, ergo & factus est, si factus est, & resoluetur. Reddant ergo isti rationem, si possunt; cur aut factus in principio sit, aut postea resoluetur. Quod quia docere non poterat Epicurus, siue Democritus, sua sponte natum esse dixit, seminibus inter se passim coeuntibus; quibus iterum resolutis, dissidium, atque interitum secuturum. Corruptum ergo, quod recte viderat; & totam rationem penitus ignorantia rationis evertit; redegitque mundum, & omnia, quæ in eo geruntur, ad similitudinem cuiusdam vanissimi somnii; siquidem rebus humanis ratio nulla subsistat. Cum vero mundum, omnesque partes eius, videmus quemadmodum mirabilis ratio gubernet; cum calidæ temperatio, & æqualis in ipsa varietate cursus astrorum, luminumque caelestium, temporum constans ac miræ descriptio, terrarum varia fecunditas, plana camporum munimenta, & aggeres montium, viriditas, ubertasque silvarum, fontium saluberrima eruptio, fluminum opportuna inundatio, maris opulenta, & copiosa interfusio, ventorum diuersa, & vitilis aspiratio, cæteraque omnia ratione summa cõsent; quis tam cæcus est, ut existimet sine causa esse facta, in quibus miræ dispositio providentissimæ rationis elucet? Si ergo sine causa nec est, nec fit omnino

quia

videamus.

quicquam; & providentia summi Dei, ex dispositione rerum; & virtus, ex magnitudine, & potestas, ex gubernatione manifesta est: hebetes ergo, & insani, qui providentiam non esse dixerunt: non improbam rem si Deos iocico non esse dicerent, ut unum dicerent: cum autem ideo, si nullum; qui eos delirasse non putat, ipse delirat.

IIII

SED de providentia satis in primo libro diximus, quæ si est, ut apparet, ex mirabilitate operum suorum, necesse est, etiam hominem, cæterasque animantes eadem providentia creaverit. Videamus ergo, quæ ratio fuerit fingendi generis humani; quoniam constat, id quod stoici aiunt, hominum causa mundum esse fabricatum. quanquam in hoc ipso non mediocriter peccent, quod non hominis causa dicunt, sed hominum. Unius enim singularis appellatio tantum comprehendit humanum genus. Sed hoc ideo, quia ignorant unum hominem à Deo esse formatum, putantque homines in omnibus terris, & agris, tanquam fungos esse generatos. At Hermes non ignoravit hominem & à Deo, & ad Dei similitudinem factum. sed redeo ad propositum. Nihil est (ut opinor) quod sit propter seipsum factum: sed quicquid omnino sit, ad usum aliquem fieri necesse est. Quis est enim vel tam ineptus, vel tam otiosus, ut aggregaret aliquid facere frustra, ex quo nullam utilitatem, nullam commodum speret? Qui domum ædificat, non ideo ædificat, ut tantummodo domus sit, sed ut in ea possit habitari. Qui navem fabricat, non ideo insumit operam, ut tantum navis appareat, sed ut in ea navigetur. Item qui vas aliquod instruit, ac format, non propterea id facit, ut tantum scisse videatur, sed ut vas illud effectum, capiat aliquid necessarium. Similiter cætera, quæcumque fiunt, non utiq; in superuacuum, sed ad usum aliquos utiles laborantur. Mundus igitur à deo factus est, non utiq; propter ipsum mundum;

enim aut calore solis, aut lumine, aut aspiratione ventorum, aut humore imbrium, aut alimonia frugum, cum sensu careat, indiget. Sed ne illud quidem dici potest, quod Deus propter seipsum fecerit mundum; quoniam potest esse sine mundo, sicut fuit antea; et iis omnibus, quæ in eo sunt, quæque generantur. Deus ipse non vititur. Apparet ergo, animantium causa mundum esse constructum; quoniam rebus iis, quibus constat, animantes fruuntur; quæ ut vivere, ut constare possent, omnia his necessaria temporibus certis subministrantur. Rursum cæteras animantes hominis causa esse factas, ex eo clarum est, quod homini serviunt, et tutela eius, atque usus data sunt; quoniam siue terrena sunt, siue aquatiles, non sentiunt mundi rationem, sicut homo. Respondendum est hoc loco philosophis, maximeque Ciceroni, qui ait: Cur Deus omnia nostri causa cum faceret, tantam vim natricum; viperarumque, fecerit? cur tam multa pestifera terra, marisque, disperferit? Ingens ad disputandum locus, sed ut in transcurso breviter stringendus est. Quoniam homo ex rebus diversis, ac repugnantibus configuratus est; animo, & corpore, id est calido, atque tenui, & comprehensibili, æterno, ac temporali, sensibili, atque bruto; luce prædito, atque tenebroso: ipsa ratio, ac necessitas exigebat, et bona homini proponi, & mala; bona, quibus utatur; mala, quæ vitet, & caueat. Idcirco enim data est illi sapientia, ut cognita bonorum, malorumque natura, & in appetendis bonis, & malis declinandi vim suæ rationis exercean. Nam cæteris animalibus quia sapientia non data est, et munita indumentis naturalibus, & armata sunt, homini autem pro his omnibus, quod erat præcipuum, rationem solam dedit. Itaque nudum formavit, & inermem, ut eum sapientia & muniret, & tegeveret. Munimenta, & ornatum eius non foris, sed intus, non in corpore, sed in corde constituit. Nisi ergo essent mala, quæ cauere, quæ à bonis, utilibusque distingueret, non esset ei sapientia

pientia necessaria. Sciat ergo M. Tull. aut ideo datam
 mini esse rationem, ut & pisces caperet vsus sui gratia, &
 natrices, viperasq; vitaret salutis sua causa; aut ut in
 bona, malaq; prospicere, quia sapientiam acceperat; cum
 omnis in discernendis bonis, malisq; versatur. Magna
 tur, & recta, & admirabilis est vis, & ratio, & potestas
 hominis; propter quem, mundum ipsum, et vniuersa, que
 tribuit. cunque sunt, Deus fecit, tantumq; illi honoris * habuit
 eum præficeret vniuersis; quoniam solus poterat Dei op
 ra mirari. Optime igitur Asclepiades noster de prouiden
 tia summi Dei differens, in eo libro, quem scripsit ad
 Atque ideo, inquit, merito quis arbitretur, proximum
 locum diuinam prouidentiam dedisse ei, qui potuerit in
 ligere ordinationem suam. Nam sol iste est; quis eum vider
 ita, ut intelligat, quia sol est, & quantum gratia affluat
 ceteris institutis? hoc calum est; quis id suscipit? terra hæc,
 quis eam colit? hoc pelagus; quis nauigat? hic ignis est;
 quis eo vititur? Instituit ergo summus Deus non propter
 se, quia nihilo eger, sed propter hominem, qui his con
 gruenter vteretur.

V

REDDAMVS nunc rationem, quare hominem ip
 sum fecerit. quod si philosophi scissent, aut defendissent il
 la, quæ vera inuenerant, aut in maximos errores non mi
 disse. Hac enim summa, hiccardo rerum est, quem qui
 non tenuerit, veritas illi omnis elabitur. Hoc est denique,
 quod efficiat illis non quadrare rationem. quæ illis si afful
 sisset, si sacramentum hominis omne cognouissent: nunquam
 disputationes eorum, et omnem philosophiam de transuer
 so Academia iugulasset. Sicut ergo mundum non propter
 se Deus fecit, quia commodis eius non indiget, sed propter
 hominem, qui eo vititur: ita ipsum hominem propter se.
 Quæ utilitas Deo in homine, inquit Epicurus, ut eum pro

pter se faceret? Scilicet ut esset qui opera eius intelligeret,
 qui prouidentiam disponendi, rationem faciendi, virtutem
 consummandi & sensu admirari, & voce proloqui posset.
 Quorum omnium summa hæc est, ut Deum colat. Is
 enim colit, qui hæc intelligit: is artificem omnium rerum,
 is verum patrem suum debita veneratione prosequitur,
 qui virtutem maiestatis eius de suorum operum inuentio
 ne, inceptione, perfectione metitur. Quod planius argu
 mentum proferri potest, & mundum hominis, & hominem
 sua causa Deum fecisse, quàm quod ex omnibus animantibus
 solus ita formatus est, ut oculi eius ad cælum directi, fa
 cies ad deum spectans, vultus cum suo parente communis sit,
 ut videaturq; hominem Deus, quasi porrecta manu allucina
 tum ex humo, ad contemplationem sui excitasse. Quid ergo,
 inquit, Deo cultus hominis confert, beato, & nulla re indi
 genti? vel si tantum honoris homini habuit, ut ipsius causa
 mundum fabricaret, ut instrueret eum sapientia, ut domi
 num viuentium faceret, eumq; diligeret tanquam filium;
 cur mortalem, fragilemq; constituit? cur omnibus malis,
 quem diligebat, obiecit? cum oporteret & beatum esse ho
 minem, tanquam coniunctum, & proximum Deo; et per
 petuum, sicut est ipse; ad quæ colendum, & contèplandum
 figuratus est. Quanquã hæc fere in prioribus libris sparsim
 docuimus: tamen, quoniam proprie id materia nunc exi
 git, quia de vita beata differere propositum est, explicanda
 sunt ista diligentius, & plenius; ut dispositio Dei, & opus,
 voluntasq; noscatur. Cum posset semper spiritibus suis im
 mortalibus innumerabiles animas procreare, sicut angelos
 genuit, quibus immortalitas sine vilo malorum periculo, ac
 metu constat: excogitauit tamen inenarrabile opus, quem
 admodum infinitam multitudinem crearet animarum, quas
 primo fragilibus et imbecillis corporibus illigatas, constitue
 ret inter bonum, malumq; medias; ut constantibus ex vrisq;

naturis virtutem proponeret; ne immortalitatem delicias
 assequerentur, ac molliter; sed ad illud æterna vita in-
 quibile præmium summa cum difficultate, ac magnis labo-
 ribus peruenirent. Ergo vt eas grauibus, & nexilibus
 membris indueret, quoniam consistere in medio inanimato
 poterant, ponderibus, & grauitate corporis deorsum pro-
 mente, sedem illis, ac domicilium primo condendam esse
 decreuit. Itaque ineffabili virtute, ac potentia præclara
 mundi opera molitus est, suspensus in altitudinem leuiss-
 elementi, & grauibus in ima depressus; & caelestia firma-
 uit; & terrena constituit. Non est necesse nunc exequi sum-
 gula, quoniam in secundo libro vniuersa executi sumus.
 Lumina igitur posuit in calo, quorum moderatio &
 claritas. *claritates, & motus aptissime ad utilitates viuentium
 temperatus est. *temperauit. Terra autem, quam sedem voluit esse sa-
 cunditatem varia gignendi, ac proferendi dedit; vt vberitate
 frugum, & herbarum, viuentium pro natura, & vtilitate
 cuiusque generis. *cuique generi alimoniam administraret. Tum perfectis
 omnibus, quæ ad conditionem mundi pertinebant, hominem
 finxit ex ipsa terra, quam illi à principio in habitaculum
 præparauit. id est spiritum suum terreno corpore induit, et
 inuoluit, vt & cõpactus ex rebus diuersis, ac repugnanti-
 bus, bonũ, ac malũ caperet: & sicut terra ipsa secunda est
 ad fruges pariedas; ita corpus hominis; quod assumptum est
 è terra, generandi copiam, facultatemq; procreanda sobolis
 accepit: vt quoniam fragili materia formatus, in æternum
 manere nõ poterat; peractio temporalis vitæ spatio cederet;
 & illud, quod fragile, atq; imbecillum gerebat, perpetua
 successione renouaret. Cur igitur eum mortalem finxit, &
 fragilem, cum illius causa mundum edificasset? Primum
 vt infinita vis animarum gigneretur, omnemq; terræ mul-
 titudine oppleret: deinde vt proponeret homini virtutem,
 id est, tolerantiam malorum, ac laborum, per quam possit
 premium

præmiũ immortalitatis adipisci. Nam quia homo ex dua-
 bus rebus constat, corpore, atq; anima, quorum alterũ ter-
 renum est, alterũ caeleste, dua vitæ homini attributa sunt;
 vna temporalis, quæ corpori assignatur; altera sempiterna,
 quæ animæ subiacet. Illam nascendo accepimus; hanc asse-
 quimur laborando; ne immortalitas homini (vt ante dixi-
 mus) sine vlla difficultate constaret. Illa terrena est, sicut
 corpus; & ideo finitur. hæc vero caelestis, sicut anima; &
 ideo terminum non habet. Illam primam nescientes accipi-
 mus, hanc secundam scientes virtuti enim, non naturæ da-
 tur; quia voluit nos Deus vitam nobis in vita comparare.
 Itcirco hæc præsentẽ dedit, vt illam veram, & perpetuam
 aut vitium amittamus, aut virtute mereamur. In hæc cor-
 porali non est summum bonum: quoniam sicut necessitate
 diuina nobis data est; ita rursum diuina necessitate *solui-
 tur. Ita quod finem habet, summum bonum non habet. In
 illa vero spiritali, quam per nos ipsi acquirimus, summum
 bonum cõtinetur: quia nec malũ potest habere, nec finem.
 *cuius rei argumentum *natura, ratio & natura corporis cui
 præbet. Cetera namq; animalia in humum vergunt, quia
 terrena sunt; nec capiunt immortalitatem, quæ de calo est.
 Homo autem reclusus in calũ spectat; quia proposita illi est
 immortalitas; nec tamẽ venit, nisi tribuatur homini à deo.
 Nam nihil interesset inter iustum, & iniustũ; siquidẽ om-
 nis homo natus, immortalis fieret. ergo immortalitas non
 sequela naturæ, sed merces, præmiũq; virtutis est. Deniq;
 homo non statim, quàm natus est, reclusus ingreditur; sed
 quadrupes primo; quia ratio corporis, & huius præsentis
 vitæ cõmunis est nobis cum mutis animalibus: post deinde
 confirmatus viribus erigitur, & lingua eius in eloquiũ sol-
 nitur; & mutũ animal esse desinit. Quæ ratio docet, mor-
 talem nasci hominem; postea vero immortalalem fieri, cum
 ceperit ex Deo viuere, id est iustitiã sequi; quæ cõtinetur

in Dei cultu; cū excitauerit hominē Deus ad aspectū
 ac sui. Quod tū fit, cū homo caelesti lauacro purificatus,
 ponit infantiam cum omni labe vitæ prioris, et incrementū
 diuini vigoris accepto. fit homo perfectus, ac plenus. Ergo
 quia virtutē proposuit homini Deus, licet anima, & corpore
 cōsociata sint; tamen cōtraria sunt, & impugnant inimica.
 Animi bona, mala sunt corporis; id est, opū fuga, voluptas
 interdictio, doloris, mortisq; contemptus. Item corporis bona
 mala sunt animi, hoc est cupiditas, et libido, quibus et opes
 appetuntur, & suauitates variarū voluptatū, quibus ne
 uatus animus extinguitur. Ideo necesse est, iustū, & sapiē
 tiam in omnibus malis esse; quoniā malorū victrix est ius
 tido: iniustus autē in diuitiis, in honore, in potestate. Sic
 enim bona corporalia, et terrena sunt. Illi autē terrenā
 tam agunt, nec assequi immortalitātē queunt, quia ser
 uiliter deditur, quæ sunt virtutis inimica. Itaque
 vitæ hæc tēporalis illi æterna debet esse subiecta, sicut cor
 pus anima. Quisquis ergo anima vitæ maluerit, vitæ cor
 poris cōtēnat, necesse est, nec aliter eniri ad summū hō
 poterit, nisi, quæ sunt ima, despexerit. Qui autem corpo
 ritæ fuerit amplexus, & cupiditates suas in terrā deu
 rit; illā superiorē vitā consequi non potest. Sed qui male
 bene viuere in æternū; male viuere ad tēpus; et afficietur in
 nibus molestiis, et laboribus, quādiu fuerit in terra, vt be
 beat diuinū, et caeleste solatiū. Et qui maluerit bene viu
 re ad tēpus; male viuere in æternū. dānabitur enim sententiā
 Dei ad æternā pœnā, quia caelestibus bonis terrena præ
 fuit. Propterea igitur colit se Deus experit, & honorari
 homine tanquā pater, vt virtutē, ac sapiētiam teneat, qui
 sola immortalitātē parit. Nam quia nullus alius præter ip
 sum donare eā potest, quia solus possidet pietatē hominū
 qui Deum honorauerit, hoc * afficietur præmio, vt sit
 æternum beatus, sitq; apud Deum, & cum Deo sempiternū.

quia
 afficit.
 vi. n. 162.

NUNC totam rationem breui circumscriptione signe
 mus. iccirco mundus factus est, vt nascamur: ideo nasci
 mur, vt agnoscamus factorem mūdi, ac nostri Deum: ideo
 agnoscimus, vt colamus: ideo colimus, vt immortalitatem
 pro laborum mercede capiamus, quoniam maximis labo
 ribus cultus Dei constat: ideo præmio immortalitatis affi
 cimur, vt similes angelis effecti, summo patri, ac Domino
 in perpetuum seruiamus, & simus æternum Deo regnum.
 Hæc summa rerum est, hoc arcanum Dei, hoc mysterium
 mundi. a quo sunt alieni, qui sequentes præsentem volu
 ptatem terrestribus, & fragilibus se bonis addixerunt, &
 animas ad caelestia genitas, suauitatibus mortiferis, tan
 quam luto, cœnōue demerserunt. Queramus nunc vicis
 sim, an in cultu Deorum ratio vlla subsistat. qui si multi
 sunt, si ideo tantum ab hominibus coluntur, vt præstent
 illis opes, victorias, honores, & quæ alia non nisi ad præ
 sens valent; si sine causa gignimur; si in hominibus procre
 andis prouidentia nulla versatur; si casu nobismetipsis, ac
 voluptatis nostra gratia nascimur; si nihil post mortem su
 mus: quid potest esse tam superuacuum, tam inane, tam
 vanum, quam humana res, est, quàm mundus ipse? qui,
 cum sit incredibili magnitudine, tam mirabili ratione cō
 structus, tamē rebus ineptis vacet. Cur enim ventorū spiri
 tus citē nubes? cur emicēt fulgura? tonitrua mugiat? im
 bres cadāt? vt fruges terra producat? vt varios sætus alat?
 Cur deniq; omnis natura rerū labore, nequid desit earum
 rerū, quibus vita hominis sustinetur. si est inanis, si ad nubi
 lū interimus, si nihil est in nobis maioris emolumēti Deo?
 Quod si est dictū nefas, nec putandū est fieri posse, vt nō ob
 aliqua maximā rationē fuerit constitutū, quod videas ma
 xima ratione cōstare: quæ potest esse ratio in his erroribus
 prauarū religionū, & in hac persuasione philosophorū, quæ
 putant animas interire? Profecto nulla. Quid enim habēt
 dicere.

&
 Tum

dicere, cur dii hominibus tam diligenter suis quaque im-
poribus exhibeant? An ut illis far, & merum demus, &
odorem thuris, & sanguinem pecudum? quæ neque immo-
talibus grata esse possunt, quia sunt fragilia, neque, vsu
expertibus corporum, quia hæc ad vsum corporaliū tan-
sunt. Et tamen si ea desiderarent, sibi ipsi possent exhibere
cum vellent. Siue igitur intereunt anima; siue in æternū
manent: quam rationem continet cultus Deorū, aut à quo
mundus cōstitutus est? cur, aut quādo, aut quomōdo, quomō-
do, aut quamobrem procreati: cur nascuntur, & quomōdo
tereunt, succedunt, renouantur? Quid Diī ex cultibus ho-
rum assequuntur, qui post mortem nihil futuri sunt?
quid præstant? quid pollicentur? quid minantur aut ho-
minibus, aut diis dignum? Vel si manent anima post mor-
tem, quid de his faciunt, facturūque sunt? quid illis opus
thesauro animarum? ipsi illi ex quo fonte oriuntur? quo
modo, aut quare, aut vnde multi sunt? Ita fit, ut si diu-
rerum summa, quæ superius cōprehendimus, aberrant,
omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia reuoluamur.

VII QVAM summam quia philosophi non comprehē-
runt, nec veritatem comprehendere potuerunt, quamuis u-
fere, quibus summa ipsa constat, & viderint, & expli-
uerint. sed diuersi, ac diuersæ illa omnia protulerunt, nō
consequētia. nec tentes nec causas rerum, nec consequentias, nec ratio-
nes, ut summam illam, quæ continet vniuersa, & comp-
gerent, & implerēt. Facile est autem docere, pene vni-
sam veritatem per philosophorum sectas esse diuisam. Non
enim sic philosophiā nos euertimus, ut academici solēt, quibus
ad omnia respondere propositum est; quod est potius ta-
lūniari, & illudere. sed docemus, nullā sectam fuisse tan-
deuiam, nec philosophorum quenquam tam inanem, quæ
non viderit aliquid ex vero. Sed dum contradicendi studio
inaniunt;

insaniunt, dum sua etiam falsa defendunt; aliorum etiam
vera subuertunt: non tantum elapsa illis veritas est, quam
se querere simulabant; sed ipsi eam potissimum suo vitio
perdiderunt. Quod si extitisset aliquis, qui veritatem spar-
sam per singulos, per sectas quæ, diffusam colligeret in vnum,
ac redigeret in corpus, is profecto nō dissentiret à nobis. Sed
hoc nemo facere, nisi veri peritus, ac sciens, potest. Verum
autem non nisi eius scire est, qui sit doctus à Deo. Neque
enim potest aliter repudiare quæ falsa sunt, eligere, ac pro-
bare quæ vera. sed si vel casu id efficeret, certissime philoso-
pharetur. & quāuis non posset diuini testimonii illa de-
fendere; tamē se ipsa veritas illustraret suo lumine. Quare
incredibilis est error illorū, qui, cum aliquam sectam proba-
uerint, eiq; se addixerint; ceteras damnant tanquam falsas,
& inanes, armantq; se ad preliandum, nec, quid defende-
re debeant, scientes, nec quid refutare, incurfantq; passim
sine delectu omnia, quæ afferunt quicumq; dissentiant. Ob
has eorum pertinacissimas contentiones nulla extitit phi-
losophia, quæ ad verum propius accederet. nam particula-
rim veritas ab his tota comprehensa est. Factum esse mun-
dum à Deo, dixit Plato. Idem propheta loquitur: idemq;
ex Sibylla carminibus apparet. Errant igitur qui vel om-
nia sua sponte nata esse dixerunt, vel minutis seminibus
conglobatis: quoniam tanta res, tam ornata, tam magna
neque disponi, neque fieri, neque ordinari sine aliquo pru-
dentissimo auctore potuit; & ea ipsa ratio, qua constare, ac
regi omnia sentiuntur, solertissima mentis artificem con-
fiteretur. Hominum causa mundum, & omnia, quæ in eo
sunt, esse facta, stoici loquitur. idē nos diuina litera docēt.
Errauit ergo Democritus, qui vermiculorū modo putauit
effusos esse de terra nullo auctore, nullaque ratione. Cur
enim formatus sit homo, diuini sacramenti est. quod quia
ille scire non poterat, humanā vitam deduxit ad nihilum.

Ad virtutem capeffendam nasci homines, Aristoteles dicitur scripsit. idem nos mouemur, ac discimus a prophetis. *Esse* igitur Aristippus, qui hominē voluptati, hoc est malitia, quam pecudem subiugauit. Immortales esse animas Pherecydes, & Plato disputauerunt. hac vero propria est nostra religione doctrina. Ergo Dicaearchus cum Democrito errauit, qui perire cum corpore, ac dissolui argumētum est. Esse inferos Zenon stoicus docuit, & sedes piorum & impijs esse discretas, et illos quidem quietas, ac delectabilia incolere regiones; hos vero luere pœnas in tenebrosis locis, atque in cœni voraginibus horrendis. idem nobis propheta palam faciunt. Ergo Epicurus errauit, qui poetarum id est figmentum putauit; & illas inferorum pœnas, que sentiantur, in hac esse vita interpretatus est. Totam igitur veritatem, & omne diuina religionis arcanum philosophi auergerunt. Sed alii resellentibus defendere id, quod inueniant, nequiuertunt; quia singulis ratio non quadrat, nec ea, que vera senserant, in summam redigere potuerunt, sicut superius nos fecimus.

VIII VNVM est igitur summum bonum immortalitas, quam capiendā & formati à principio, & nati sumus. ad hanc tendimus; hanc spectat humana natura; ad hanc nos prouehit virtus. quod bonum quia deprehendimus; supereriam ut de ipsa immortalitate dicamus. Platonis documenta, quamuis ad rem multum cōferant, tamen parum habent firmitatis ad probandā, & implendam veritatē, quoniam nec rationē totius mysterij magni consumauerat, nec unumq; collegat; nec summū bonū cōprehenderat. Nam licet verū de anima immortalitate sentiret; tamē nō ita illa tanquā de summo bono differebat. Nos igitur certius *elicere* bus signis eligere possumus veritatē, qui eā nō incipit suspicione collegimus, sed diuina traditione cognouimus. *Plato*

to autem sic argumētatus est, immortale esse quicquid per se ipsum & sentit, & semper mouetur. quod enim principium motus nō habet, nec finē habiturū; quia *deseri* a seipso nō potest. quod argumētum etiam mutis animalibus eternitatē daret, nisi adiectione sapientia discreuisset. Adidit igitur, ut effugeret hanc communitatem, fieri non posse, quin sit immortalis animus humanus, cuius miranda solertia inueniendi, & celeritas cogitandi, & facilitas percipiendi, atq; discendi, & memoria prateritorum, & prudentia futurorum, & artium plerumq; innumerabilium scientia, qua cetera careant animantes, diuina, & celestis appareat; quia & origo animi, qui tanta capiat, tanta cōtineat, nulla reperitur in terra; siquidem ex concreione terrena nihil habeat admistum; sed necesse *esse in terram resoluī, quod est in homine pōderosum, & dissolubile: quod autē tenue, atq; subtile; id verò esse indiuiduū; ac domicilio corporis velut carcere liberatum, ad calum, et ad naturam suam peruolare. Hæc fere Platonis collecta breuiter, qua apud ipsum late, copiosèq; explicantur. In eadem sententiā fuit etiā Pythagoras antea, eiusq; præceptor Pherecydes; quem Cicero tradit primū de eternitate animarū disputauisse. Qui omnes licet eloquentia excellent; tamē in hac duntaxat contentione non minus auctoritatis habuerunt, qui contra hanc sententiā differebant; Dicaearchus primo, deinde Democritus, postremo Epicurus. adeo ut res ipsa, de qua inter se pugnant, in dubium vocaretur. denique & Tullius expositis horum omnium de immortalitate, ac morte sententijs nescire se quid sit verum pronuntiauit. Harum, inquit, sententiārum que vera sit, Deus aliquis viderit. Et rursus alibi: Quoniam utraq; inquit, earum sententiārum doctissimos habuit auctores; nec, quid certi sit, diuinari potest. Verū nobis diuinatione opus non est; quibus veritatem diuinitas ipsa patefecit.

al.
desiderari
seipso.
vi. n. 163.

et

His itaque argumentis, quæ nec Plato, nec ullus alius inuenit, animatum aternitas probari, ac perspicui potest, quæ nos breuiter colligemus; quoniam properat oratio ad narrandum iudicium Dei maximū, quod in terra propinquante seculorum sine celebrabitur. Ante omnia, quoniam Deus ab homine videri non potest; nequis tamē ex eo ipsi putaret Deum non esse, quia mortalibus oculis non videtur; inter cetera institutorum suorum miracula, fecit etiam multa, quorum vis quidem apparet, substantia tamen non videtur, sicut est vox, odor, ventus, vt harum rerum argumento, & exemplo, etiam Deum, licet sub oculis non veniret, de sua tamen vi, & effectu, & operibus cerneremus. Quid voce clarius? aut vento fortius? aut odore violentius? Hæc tamen, cum per aërem feruntur, ad sensus, nostros veniunt, & eos potentia sua impellunt, nec cernuntur acie luminum, sed alius corporis partibus sentiuntur: Similiter Deus non aspectu nobis, alioque fragili sensu comprehendendus est, sed mentis oculis intuentibus, cum opera eius præclara, et miranda videamus. Nam illos, qui nullum omnino Deum esse dixerunt; non modo philosophos, sed ne homines quidem fuisse dixerim, qui multis simillimi ex solo corpore constiterunt, nihil cernentes animo, sed ad sensum corporis cuncta referentes, qui nihil perstabant esse, nisi quod oculis cõtruebantur. & quia videbant aut bonis accidere aduersa, aut malis prospera; fortuito quæri omnia crediderunt; & natura mundum, non prouidentiam constitutum. Hinc iam prolapsi sunt ad deliramenta, quæ talem sententiã necessario sequebantur. Quod si est Deus & incorporalis, & inuisibilis, & aternus, ergo non ita interire animam credibile est, quia non videtur, postquam recessit à corpore, quoniam constat esse aliquid *sentientis, ac vigenis, quod non veniat sub aspectum. At enim difficile est animo comprehendere, quemadmodum possit anima rationis

nerere sensum sine iis partibus corporis, in quibus inest officium sentiendi. Quid de Deo? num facile est comprehendere quæ admodum vigeat sine corpore? Quod si Deos esse credunt; qui si sunt, viique sunt expertes corporum: necesse est, humanas animas eadē ratione subsistere; quoniam ex ipsa ratione, ac prouidentia intelligitur esse quædam in homine, ac Deo similitudo. Denique illud argumentum, quod etiã M. Tul. vidit, satis firmū est: ex eo aternitatem animæ posse dignosci, quia nullum sit aliud animal, quod habeat notitiã aliquam Dei; religioq; sit penē sola, quæ hominem discernat à mutis. quæ cum in hominem solum cadat; profecto restatur, id affectare nos, id desiderare, id colere, quid nobis familiare, quid proximum sit futurum. An aliquis, cum ceterarum animantium, naturam cõsiderauerit, quas pronis corporibus abiectas, in terramq; prostratas summi Dei prouidentia effecit, vt ex hoc intelligi possit, nihil eas rationis habere cum celo; potest non intelligere, solum ex omnibus caeleste, ac diuinum animal esse hominem, cuius corpus ab humo excitatum, vultus sublimis, status erectus originem suam quarit, & quasi contempta humilitate terra ad altum nititur, quia sentit summū bonum in summo sibi esse querendum, memorq; conditionis suæ, quia Deus illum fecit eximum, ad artificem suum spectat? Quam spectationem Trismegistus de opibus rectissime nominauit: quæ in mutis animalibus nulla est. Cum autem sapietia, quæ soli homini data est, nihil aliud sit, quàm notitiã Dei; apparet, animam non interire, neque dissolui, sed manere in sempiternum, quia Deum, qui sempiternus est, & quarit; & diligit, ipsa cogente natura, sentiens vel vnde orta sit, vel quò reuersura. Præterea non exiguum immortalitatis argumentum est, quod homo solus caelesti elemento vititur. Nam cum rerum natura his duobus elementis, quæ repugnantia sibi, atque inimica sunt, constet,

quæ non
vi. n. 165.

igne, & aqua, quorum alterū cælo, alterū terra ascribitur; cetera animantes, quia terrena, mortalesq; sunt, terrena, & graui vtuntur elemēto; homo solus ignem in vsu habet, quod est elemētū leue, sublime, caeleste. Ea vero, quæ per deosa sunt, ad mortē deprimunt; & quæ lenia sunt, ad vitam subleuant; quia vita in summo est, mors in imo. Et lux esse sine igne nō potest, sic vita sine luce. Ignis igitur elemētū est lucis, ac vita. vnde apparet, hominē, qui eo vtitur, immortalē sortitum esse conditionē, quia id illi familiare est, quod facit vitam. Virtus quoq; soli homini data, a quo argumento est, immortales esse animas. * quod nec est secundū naturā, si anima extinguitur. huic enim presertim vita nocet. Nā vita ista terrena, quā cōmunem cum multis animalibus ducimus, & voluptatē expetit, cuius fructus variis, ac suauibus delectatur; et dolorē fugit, cuius asperitas naturā viuētū acerbis sensibus ladit, & ad mortē perducere nititur; quæ dissoluit animantē. Si ergo virtus ei prohibet iis bonis hominē, quæ naturaliter appetitur, et sustinenda mala impellit, quæ naturaliter fugiuntur, ergo malum est virtus, & inimica naturæ; stultitiamq; indicat, necesse est, qui eam sequitur; quoniam seipse ladit & fugienda bona praesentia, et appetēdo aequæ mala sine spe fructus amplioris. Nam cum liceat nobis iucundissimis voluptatibus; nōne sensu carere videamur, si maximum humilitate, in egestate, in contemptu, in ignominia viuere, aut ne viuere quidem, sed dolere cruciari, & mori, quibus malis nihil amplius assequamur, quo possit voluptas omīssa pensari? Si autem virtus malum nō est, faciendū est, neque, quod voluptates vitiosas, turpesq; contemnit, et vititer; quod nec dolorem, nec mortem timet, vt officium prouet: ergo maius aliquod bonū assequatur necesse est, quæ sunt illa, quæ sperant. At vero morte suscepta, quod virtus bonam sperari potest, nisi aternitatis?

TRANSEAMVS nunc vicissim ad ea, quæ virtuti repugnāt; vt etiam ex his immortalitas animæ colligatur. Vitia omnia temporalia sunt, ad praesens enim commouentur. ira impetus, recepta vltione * sedantur. libidinis, voluptas corporis, finis est. cupiditatem autē satiētas earum rerum, quas expetit, aut aliorum affectuum commotiones interimūt. ambitio, postquam honores, quos voluit, adeptæ est, consenscit. item cetera vitia consistere, ac permanere non possunt, sed ipso fructu, quem expetunt, finiuntur. Recedunt ergo, & redeunt. Virtus autem sine vlla intermissione perpetua est; nec discedere ab eo potest, qui eā semel cepit. Nam si habeat interuallum, si aliquando ea carere possumus; * redeunt protinus vitia, quæ virtutem semper impugnant. Non est igitur comprehensa, si deserit, si aliquando secedit. Cum verò sibi domicilium stabile collocauit; in omni actu versari eam, necesse est, nec potest fideliter depellere vitia, & fugare; nisi pectus, quod insedit, perpetua statione munerit. Ipsa ergo virtus perpetuitas indicat, humanū animū, si virtutē ceperit, permanere: quia et virtus perpetua est; et solus animus humanus virtutē capit. Quoniā igitur cōtraria sunt vitia virtuti: omnis ratio diuersa, & contraria sit, necesse est: quia vitia commotiones, & perturbationes animi sunt; virtus è contrario lenitudo, & tranquillitas animi est: quia vitia temporalia, & breuia sunt, virtus perpetua, & constans, & par sibi semper: quia vitiorum fructus, id est, voluptates, aequæ, vt ipsa, breues, temporalesq; sunt. Virtutis ergo fructus, ac præmium sempiternum est, quia vitiorum commodum in praesenti est, virtutis igitur in futuro. Ita fit, vt in hac vita virtutis præmium nullum sit; quia virtus adhuc ipsa est. Nam sicut vitia, cum in actu suo finiuntur, voluptas, & præmia eorum sequuntur: ita virtus cum finita est, merces eius insequitur. Virtus autem nunquam nisi morte finiuntur;

atemitas.

Tra

quoniam & in morte suscipienda summum eius officium est. Ergo præmium virtutis post mortem est. Demque Cicero in Tusculanis, quævis dubitanter, tamen sensit, summum homini bonum non nisi post mortem contingere. Fidenti animo, inquit, si ita res feret, gradietur ad mortem, in qua aut summum bonum, aut nullum malum esse cognouimus. Mors igitur non extinguit hominem, sed ad præmium virtutis admittit. Qui autem se (ut ait idem) vitiiis, ac sceleribus contaminauerit, voluptatiq; seruituti, is vero damnatus æternam licet pœnam, quam diuina luctua secundam mortem nominant; quæ est & perpetua, & grauissimis cruciatibus plena. Nam sicuti duæ vitæ propositæ sunt homini; quarum altera est anima, altera corporis: ita & mortis duæ propositæ sunt; vna pertinet ad corpus, quæ cunctos secundum naturam fungi necesse est; altera pertinet ad animam, quæ scelere acquiritur, virtute vitatur: & ut vitæ hæc temporalis est, certosq; terminos habet, quia corporis est; sic & mors æque temporalis est, certumq; habet finem, quia corpus attingit.

XI IMPLICITIS igitur temporibus, quæ Deus mortis statuit, terminabitur ipsa mors. Et quia temporalem vitæ temporalis mors sequitur, consequens est, ut resurgant animæ ad vitam perennem; quia finem mors temporalis accipit. Rursum, sicut vitæ animi sempiterna est, in qua diuinos, & inelocubiles immortalitatis suæ fructus capit: ita & mors eius perpetua sit, necesse est, in qua perennes pœnas, & infinita tormētæ pro peccatis suis pœdet. Ergo in eadem cōditione res posita est, ut qui beati sunt in hac vitæ corporali, atq; terrena, semper miseri sint futuri; quia iam boni, quæ maluerūt, potiti sunt; quod iis euenit, qui deos adorati, ac Deū negligūt. Deinde qui iustitiæ sequetes, in hac vitæ miseri fuerint, et contēpti, et inopes, et ob ipsam iustitiæ cōsumelii, et iniuriis saepe vexati, quia nec aliter virtuti

neri potest, semper beati sunt futuri, ut quia mala iam per-tulerunt, etiam bonis fruantur. quod his utiq; cōtingit, qui cōtemptis terrestribus dijs, & fragilibus bonis, caelestē religionē Deisequūtur; cuius bona, sicut ipse, qui tribuit, sempiterna sunt. Quid opera corporis, atq; animi? nō ne indicat esse animæ mortis expertem? Nā corpus, quia ipsam fragile est, atq; mortale, quæcunq; opera molitur, æque caduca sunt. Nihil enim Tullius ait esse, quod sit manibus humanis laboratum, quod nō aliquādo ad interitum redigatur, vel iniuria hominū vel ipsa confectrice rerum omnium vetustate. At vero animi opera videmus æterna. Nā quicunq; contemptui præsentium studentes, in memoriam monumenta ingeniorū, factorumq; magnorum reliquerūt; ij plane mentis, ac virtutis suæ nomē indelebile quaesierūt. Ergo si opera corporis ideo mortalia sunt, quia ipsam mortale est; sequitur ut anima ex eo immortalis appareat, quia videmus opera eius non esse mortalia. Eodē modo desideria quoque corporis, animiq; declarant, alterū esse mortale, alterum sempiternum. Corpus enim *non nisi tempo-^{nihil}ralia desiderat, id est cibum, potum, indumentum, quietē, voluptatē: & tamen hæc ipsa sine nutu, & admiculo animi nec cupere, nec assequi potest. Animus autem per se multa desiderat, quæ ad officium, fructumq; ne corporis non redundant; eaq; non fragilia, sed æterna sunt, ut fama virtutis, & memoria nominis. Nam cultum Dei, qui constat abstinentia cupiditatum, ac libidinum, patientia doloris, contemptu mortis; etiam contra corpus anima cōcupiscit. Vnde credibile est, non interire animam, sed dissociari à corpore; quia corpus sine anima nihil potest, animus vero potest multa, & magna sine corpore. Quid, quod ea, quæ visibilia sunt oculis, & tangibilia manu, quia externā vim pati possunt, æterna esse nō possunt? Ea vero, quæ neq; sub tactum, neq; sub visum veniunt, sed tantummodo visū corū,

& ratio, & effectus apparet, aeterna sunt, quia nulla vni patiuntur extrinsecus. Corpus autem si ideo mortale est, quia visui pariter, & tactui subiacet; ergo & anima circo immortalis est, quia nec tangi potest, nec videri.

XII.
differunt

NUNC argumenta eorum, qui contra dixerunt, referellamus; quae Lucret. tertio libro executus est. Quoniam cum corpore, inquit, anima nascitur, cum corpore interire necesse est. At non est par virtusque ratio. Solidum enim, & comprehensibile corpus est, & oculis, & manu videtur, & tangitur: anima vero tenuis, & tactum, visumque, fugiunt. Corpus ex terra factum, atque solidatum est: animam si nihil concreti, nihil terreni ponderis habet, ut Plato dicebat. Nec enim tantam posset habere solertiam, tantam vim, tantam celeritatem, nisi originem traheret à caelo. Corpus igitur quoniam factum ex ponderoso, & corruptibili elemento, & tangibile est, & visibile, corrumpitur, atque occidit, vim repellere potest, quia sub aspectum, & sub ictum venit. Anima autem, quia tenuitate sua omnem tactum fugit, nullo ictu dissolui potest. Ergo quamvis inter sese coniuncta, & sociata nascantur, & alterum, quod est de terrena coëctione formatum, quasi vasculum sit alterius, quod est à caelesti subtilitate deductum: cum vis aliqua vitium, & scenerit, quae discretio mors vocatur, tum utrumque, in naturam suam redit: quod ex terra fuit, in terram soluitur: quod ex caelesti spiritu, id constat, ac viget semper, quoniam diuinus spiritus sempiternus est. Denique idem Lucret. oblitus quod assereret, & quod dogma defenderet, hos versus posuit:

Cedit item retro, de terra quod fuit ante,
In terram; sed quod missum est ex aetheris oris,
Id rursus cali fulgentia templa recipient.

Quod eius non erat dicere, qui perire animas cum corporibus differebat. sed victus est veritate, & imprudens

vera surrepsit. Præterea id ipsum, quo colligit, dissolui animam, hoc est simul cum corpore interire, quoniam simul nascantur, & falsum est, & in contrarium conuerti potest. Non enim simul interit; sed anima discedente, integrum per dies multos manet, et plerumque medicatum, diuissime durat. Nam si ut simul nascuntur, simul interirent; non discederet repente anima, corpusque desereret; sed vno temporis puncto utrumque pariter dissiparetur, & tam celeriter etiam corpus, adhuc spiritu in eo manente, deliquesceret, ac periret, quam celeriter anima secedit; imò vero dissoluto corpore anima vanesceret, velut humor fracto vase diffusus. Nam si terrenum, & fragile corpus post secessum anima non statim diffluit, in terramque tabescit, ex qua illi origo est: ergo anima, quae fragilis non est, in aeternum manet; quoniam origo eius aeterna est. Quoniam crescit, inquit, sensus in pueris, & in iuuenibus viget, et in senibus diminuitur, apparet esse mortalem. Primum non est idem mens, & anima. aliud est enim, quo viuimus, aliud, quo cogitamus. nam dormientium mens, non anima sopitur, & in furiosis mens extinguitur, anima manet; et ideo non exanimis, sed dementes vocantur. Mens ergo, id est intelligentia, vel augetur, vel minuitur pro aetate. Anima in statu suo semper est, & ex quo tempore spirandi accepit facit atque eadem usque, ad vltimum durat; donec emissa corporis claustro, ad sedem suam reuoluet. Deinde quod anima quantum à Deo sit inspirata; tamem quia tenebroso domicilio terrena carnis inclusi est, scientiam non habet, quae est diuinitatis. Audit igitur, ac discit omnia; & sapientiam discendo, & audiendo capit, & senectus non minuit sapientiam, sed auget; si tamem iuuenilis aetas virtute decursa est. Sed si nimia senectus fregerit membra, non est anima vitium, si visus euauit, si lingua torpuit, si auditus obsurdit; sed corporis. At enim memoria defecit, quid mirum, si labetis domicilii ruina premitur mens, et præterita obliu-

scodit

accipit.

defecit.

obliu-

obliuiscitur, non aliter futura diuina, quam si carcerem quo cohibetur, effugerit? Verum eadem, inquit, dolori, & luctui obnoxia est, & ebrietate dementit, vnde fragilis, & mortalis apparet. Itcirco igitur virtus, & sapientia necessaria est, vt & mœror, qui contrahitur indigna patienti, ac vidēdo, fortitudine repellatur, & voluptas nō modo patrandi, sed etiam rerum caterarum abstinentia superetur. nā si careat virtute, si voluptatibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia; quoniam & virtus, vt docuimus, immortalitatis est fabricatrix, & voluptas mortis. Mors autem, sicut ostendi, non funditus perimit, ac delet, sed aeterna afficit cruciatibus. Nam interire prorsus anima non potest, quoniam ex Dei spiritu, qui aeternus est, originem cepit. Anima, inquit, etiam morbum corporis sentit, & obliuionem sui patitur: & sicut egrescit; ita etiam saepe sanatur. Hoc est ergo, cur maximè virtus adhibenda sit, ne vbi corporis dolore frangatur, & obliuionem sui non anima, sed mens patiatur. Quæ quoniam certa corporis regione consistit; cum eam partem vis aliqua morbi vitauerit, manet loco; et quasi conquassata, sede sua emigrat, reditura scilicet, cum medela, & sanitas domiciliū suum reformauerit. Nam quia iuncta est anima cum corpore; si virtus caveat; contagio eius egrescit; & imbecillitas de societate fragilitatis redundat ad mentem. cum autē dissociata fuerit a corpore; vigeat ipsa per se; nec vlla iam fragilitati conditione tentabitur; quia indumentum fragile protegit. Sicut oculus, inquit, euulsus à corpore, ac separatus nihil potest videre; ita & anima separata nihil sentire; quia & ipsa pars est corporis. Falsum hoc, & dissimile est. anima enim nō pars corporis; sed in corpore est. Sicut id, quod vase continetur, vasis pars non est; nec ea, quæ in domo sunt, partes domus esse dicuntur: ita nec anima pars est corporis; quia corpus vel vas anima est, vel receptaculū. Iam illud

argumentum multo magis inane est, quo ait animā, quia VI non citius emittatur ex corpore, mortalem videri; sed paulatim se ex omnibus membris explicet, à summis pedibus incipiens: tanquam, si esset aeterna, vno temporis momento erumperet. quod fit in ijs, qui ferro intereunt. quos autem morbus interimit, spiritum diutius exhalant, & paulatim frigescentibus membris anima efflatur. quæ cum materia sanguinis contineatur, sicut lumen oleo; ea materia febrium calore consumpta, necesse est membrorum summa quæq; frigescere; quoniam venæ exiliores in extrema corporis porrigitur; & extremi, ac tenuiores riuus deficienti vena fontis arescunt. Nec tamen, quia sensus corporis deficit, anima sensum extingui, & occidere putandum est. Non enim anima corpore deficiente, sed corpus anima decedente putrescit; quia sensum omnem trahit secum. Cum autem præsens anima sensum suum tribuat corpori, & viuere id efficiat; fieri nō potest, vt nō ipsa per se & viuat, & sentiat; quoniam ipsa est & sensus, et vita. Nā quod ait,

Quod si immortalis nostra foret mens,

Non tam se moriens dissolui conqueretur,

Sed magis ire foras, vestemq; relinquere, vt anguis,

Gauderet. Equidē nunquam vidi, qui se quereretur in morte dissolui, sed ille fortasse Epicureū aliquē viderat, etiam dum moritur, philosophantē, ac de sui dissolutione in extremo spiritu differentē. Quomodo sciri potest, vtrum dissolui se sentiat, an corpore liberari, cum in exitu lingua mutescat? Nam dum sentit, & loqui potest; nō dum dissolutus est: vbi dissolutus est; iam nec sentire, nec loqui potest. ita queri de dissolutione aut nōdum potest, aut iam nō potest. At enim nō prius quam dissoluatur, intelligit se dissolutum iri. Quid, quod videmus plerosq; morientium non dissolui conquerentes (vt ait) sed exire se, & proficisci, & ambulare testantes, idq; aut gestu significat, aut, si ad huc

possunt, & voce pronuntiant? Unde apparet, non dissolutionē fieri, sed separationē, qua declarat animā permanere. Cetera Epicurei dogmatis argumēta Pythagorae repugnant, differētī, migrare animas de corporibus vetustate, ac morte confectis, & insinuare se novis, ac recens natis, & easdē semper renasci modo in homine, modo in pecude, modo in bestia, modo in volucre; & hac ratione immortalis esse, quod sepe variorū, ac dissimilium corporū domicilia commutent. Quae sententiā deliri hominis quoniam ridicula, & mimo dignior, quā schola fuit; ne refelli quidem sermo debuit. quod qui facit, videtur veteri nequis id credat. Prætereunda sunt igitur nobis ea, quae pro falso contra falsum differebantur, satis est, ea refutasse; qua contra verum disputata sunt.

XIII.

DECLARAVI, vt opinor, animā non esse solubilem. superest, citare testes, quorum auctoritate argumētū firmentur. Neq; nunc prophetas in testimonium vocabo, quorum ratio & diuinitio in hoc solo posita est, vt ad cultum Dei, & ad immortalitatem ab eo accipiendā creaturam hominē doceant: sed eos potius, quibus istos, qui respuant veritatē, credere sit necesse. Hermes naturā hominū describens, vt doceret quā admodum esset à Deo factus, haec ait. ἢ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου τῆς θνητῆς μίαν ἐποίησεν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν καὶ μὲ ἀθάνατον, καὶ δὲ θνητὸν πάντως, καὶ πῦρον φέρον ἐκ μὲ σοφείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεταβάτου ἡστέγησάτο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ δαυμάτω. Sed hunc fortasse aliquis in numero philosophorū cōputat, quāuis in deos relatus Mercurij nomine ab Aegyptij hominibus, nec plus ei auctoritatis tribuat, quā Platoni, et Pythagora. Maius igitur testimoniū requiramus. Polyphus quidā consulit Apollinem Milesiū, utrū ne maneat anima post mortem, an resoluatur; & respondit his versibus.

Ψυχὴ μὲν μέγχι εἰς δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται
 φθαρτὰ νοῦσα πάθῃ θνητῆς ἀλγηδόνος εἰς
 ἡνίκ᾽ ἀνάλυσιν βροτέω μετὰ σῶμα μαρμαρῶν
 ἀκίςλω εὐρήται εἰς αἰθέρα πάντα φορεῖται
 αἰὲν ἀγήρα· ἔσα μὲν δ' εἰς ἀμάμπαν ἀτρήης.
 πρῶτόν· ὃ δὲ τὸ τοῦ θεοῦ διέταξε φρόνοια.

Quid carmina Sibyllina? Non ne hoc ita esse declarāt, cū fore aliquando denuntiant, vt à Deo de viuis, ac mortuis iudicetur? quorum exempla paulo post inferemus. Falsa est ergo Democriti, & Epicuri, & Dicaearchi de anima dissolutione sententiā, qui profecto non audent de interitu animarum mago aliquo praesente disserere, qui sciret, certis carminibus cieri ab inferis animas, et adesse, et praebere se humanis oculis videndas, & loqui, & futura praedicere: & si audent, re ipsa & documentis praesentibus vincuntur. Sed quia non peruidebant animae rationē, qua tā subtilis est, vt oculos humana mētis effugiat; interire dixerunt. Quid Aristoxenus, qui negauit omnino vllam esse animā, etiam cū viuūt in corpore? sed sicut in fidibus ex intentione neruorum effici concordem sonum, atq; cantū, quē musici harmoniam vocant; ita in corporibus ex compage viscerum, ac vigore membrorum vim sentiendi existere. quo nihil dici delirius potest. Verū ille oculos quidem habuit incolumes, cor tamen cacum, qui viuere se, & habere mentem, qua id ipsum cogitauerat, non videbat. Sed plerisq; hoc philosophis accidit, vt putaret omnino nō esse, quicquid oculis non apparet, cū mentis acies multo clarior debet esse, quā corporis, ad ea perspicienda, quorum vis, ac ratio sentitur potius, quā videtur.

Quoniam de immortalitate diximus animae, sequitur XIII II.
 vt doceamus, quatenus homini, & quando tribuatur; vt in hoc quoq; prauitatis, ac stultitiae suae perspiciant errores,
 qui

qui mortales quosdam decretis, placitisq; mortalium deesse factos opinantur, vel quod artes inuenerant, vel quod usum quarundam frugum docuerant, vel quod vitia vitium hominum prodiderat, vel quod immanes bestias intererant. Quæ merita quam longe ab immortalitate semina sint, & docuimus in prioribus libris, & nunc docuimus, ut appareat solam esse iustitiam, quæ vitam homini parat eternam; & solum Deum, qui æternæ vitæ præmium largiatur. Nam illi, qui suis meritis immortales facti esse dicuntur, quia nec iustitia, nec vlla in his vera virtus fuit, immortalitatem sibi, sed mortem peccatis, ac libidinibus quaesierunt; nec caeleste præmium, sed inferna supplicia meruerunt, quæ pendent simul cum ijs omnibus, qui concoluerunt. cuius iudicij propinquare tempus ostendam, & iustis merces digna soluatur; & pœna merita impetretur. Plato, & multi alij philosophorum, cum ignorarent originem rerum, supremumq; illud tempus, quæ mundus esset effectus; multa millia seculorum fluxisse dixerunt, ex quo hic pulcherrimus mundi extiterit ornatu.

^{scuti} ^{Chaldræ} ^{vi. n. 166.} sicuti fortasse Chaldei, qui (ut Cic. tradidit in lib. de C. u. natione primo) quadringenta, septuaginta millia annorum monumentis comprehensa se habere delirant, in quibus quia se posse argui non putabant, liberum sibi crediturum esse, mentiri. Nos autem, quos diuina litera ad scientia veritatis erudiunt, principium mundi, finemque cognouimus. de quo nunc in fine operis disseremus; quoniam a principio in secundo libro explicauimus. Sciunt igitur philosophi, qui ab exordio mundi seculorum millia enumeranda nondum sextum millesimum annum esse conclusum. quæ numero expleto, consumationem fieri necesse est, & hinc manarum rerum statum in melius reformari. cuius rei argumentum prius est enarrandum, quo ratio elucescat. Mundum Deus, & hoc rerum natura admirabile opus

+
Cautè lege.

(sicut arcanis sacra scriptura continetur) sex dierum spatio consumauit, diemq; septimum, quo ab operibus suis requieuerat, sanxit. Hic est autem dies sabbati; qui lingua Hebræorum a numero nomē accepit; unde septenarius numerus legitimus, ac plenus est. Nam & dies septem sunt, quibus per vicem reuolutis, orbis conficiuntur annorum; et septem stelle, quæ non occidunt; & septem sidera, quæ vocantur errantia; quorum dispares cursus, & inæquales motus rerum, ac temporū varietates efficere creduntur. Ergo quoniā sex diebus cuncta Dei opera perfecta sunt; per secula sex, id est annorum sex millia manere in hoc statu mundum necesse est. Dies enim magnus Dei mille annorū circulo terminatur, sicut indicat propheta, qui dicit: Ante oculos tuos Domine mille anni, tanquam dies vnus. Et ^{scuti} ^{Chaldræ} ^{vi. n. 166.} ut Deus sex illos dies in tantis rebus fabricandis laborauit; ita & religio eius, & veritas in his sex millibus annorum laborare necesse est, malitia praua lente, ac dominante. Et rursum, quoniam perfectis operibus requieuit die septimo, eumq; benedixit; necesse est, ut in fine sexti millesimi anni malitia omnis aboleatur à terra, & regnet per annos mille iustitia; sitq; tranquillitas, & requies à laboribus, quos mundus iamdiu ^{perferu} ^{Chaldræ} ^{vi. n. 166.} perpessus est. Verum quatenus id eueniat, ordine suo explicabo. Sæpe diximus minora, & exigua magnorum figuras, & præmonstrationes esse; & hinc diem nostrum, qui ortu solis, occasuq; finitur, diei magni speciem gerere, quem circuitus annorum mille determinat. Eodem modo etiam figuratio terreni hominis caelesti populi præferebat in posterum fictionē. Nam sicut perfectus omnibus, quæ in usum hominis molitus est Deus, ipsum hominem sexto die vltimum fecit, eumq; induxit in hunc mundum, tanquam in domum iam diligenter instructā; ita nunc sexto die magno verus homo verbo Dei fingitur, id est sanctus populus doctrina, & præceptis Dei ad iustitiam

d
figura-

figuratur. Et sicut tunc mortalis, atq; imperfectus è terra factus est, vt mille annis in hoc mundo viueret; ita nunc ex hoc terrestri seculo perfectus homo fingitur, vt viuificatum à Deo, in hoc eodem mundo per annos mille dominetur. Quomodo autè cōsumatio futura sit, & qualis exitus humanis rebus impendeat, si quis diuinas literas fuerit scrutatus, inueniet. Sed & secularium prophetarum cōgruentes cum caelestibus voces, sinè rerum, & occasum post breue tempus annuntiant, describentes quasi fatigati, & delabentis mundi ultimam senectutē. Quæ verò à prophetis, & vaticiniis futura esse dicantur; prius quàm superueniat extrema illa conclusio, collecta ex omnibus, & coarctata subnectam.

XV.

EST in arcanis sanctarum literarum, transcendit in Aegyptum cogente inopia rei frumentaria principem Hebraorum cum omni domo, et cognatione. Cuius postea cum diutius in Aegypto cōmorantes, in magnam gentem creuissent, & graui, atq; intolerando seruitutis iugo premerentur; percussit Aegyptum Deus insanabili plaga, & populum suum liberauit, traductum medio mari cum discisis fluctibus, & in vtranque partem dimotis; per sicum populus graderetur. Conatusq; rex Aegyptiorum profugum insequi, cōeunte in statum suum pelago, cum omnibus impijs interceptus est. Quod facinus tam clarum, tamq; mirabile, quauis ad praesens virtutem Dei hominibus ostenderet; tamè praesignificatio & figura, maioris rei fuit, quæ Deus idè in extrema tēporum cōsumatione facturus est. Liberabit enim plebem suā de graui seruitute mundi. Sci quoniam tunc vna plebs Dei, & apud vnā gentem fuit Aegyptus tunc sola percussa est. Nūc autè, quia Dei populus ex omnibus linguis congregatus, apud oēs gentes cōmoratur, & ab his dominantibus premitur; necesse est, vniuersas nationes, id est orbē totū caelestibus plagis verberari; vt

iustis,

iustus, & cultor Dei populus liberetur. Et sicut tunc signa facta sunt, quibus futura clades Aegypti ostenderetur; ita in vltimo fient prodigia miranda per omnia elementa mundi, quibus imminens exitus vniuersis gentibus intelligatur. Propinquante igitur huius seculi termino, humanarū rerum statum commutari necesse est, & in deterius nequitia inualecente prolabi: vt *etiam nostra hac tempora, iam quibus iniquitas, & malitia, vsq; ad summum gradū creuit; in illius tamen insanabilis mali cōparatione felicia, & prope aurea possint iudicari. Ita etenim iustitia rarefcet, ita impietas, & auaritia, & cupiditas, & libido crebrescent, vt siqui tum forte fuerint boni, preda sint sceleratis, ac duexentur vndiq; ab iniustis; soli autè mali opulenti sint; boni verò in omnibus contumelijs, atq; in egestate iacentur. Confunderetur omne ius, et leges interibunt. Nihil quisquam tunc habebit; nisi aut quasiū, aut defensum manu. audacia, & vis omnia possidebunt. Non fides in hominibus, non pax, non humanitas, non pudor, non veritas erit, atq; ita neque securitas, neque regimen, neque requies à malis vlla. Omnis enim terra tumultuabitur: frement vbiq; bella: omnes gentes in armis erunt, & se inuicem oppugnabunt. Ciuitates inter se finitima preliabuntur: & prima omnium Aegyptus stultarum superstitionum luet pœnas; & sanguine velut flumine operietur. Tūc per agris *clades orbem, metens omnia, & tanquā messem cuncta prosterbens. Cuius vastitatis, & confusionis hac erit causa, quod Romanum nomē, quo nunc regitur orbis (horret animus dicere: sed dicam; quia futurū est) tolletur de terra; & imperium in Asiam reuertetur; ac rursus oriens dominabitur, atque occidens seruiet. Nec mirum cuiquam debet videri, si regnum tanta mole fundatum, ac tandiu per tot, & tales viros auctum, tantis denique opibus confirmatum, aliquando tamen corruet. nihil est enim humanis

iam

gladium

viribus laboratū, quod non humanis æque viribus destrui possit; quoniam mortalia sunt opera mortalium. Sic & alia prius regna, cum diutius floruisissent, nihilo minus tamē acciderunt. Nam & Aegyptios, & Persas, & Græcos, & Assyrios, proditum est, regimen habuisse terrarum; quibus omnibus destructis, ad Romanos quoque rerum summa peruenit. Qui quanto ceteris omnibus regnis magnitudinem antestant; tanto maiore decident lapsu; quia plus habent ponderis ad ruinam, quæ sunt ceteris altiora. Non inficere Seneca Romanae urbis tempora distribuit in ætates. Primam enim dixit infantiam sub rege Romulo fuisse; à qua & genita, & quasi educata sit Roma: deinde pueritiā sub ceteris regibus; à quibus & aucta sit, & disciplinis pluribus, institutisq; formata: at vero, Tarquimo regnante, cum iam quasi adulta esse cœpisset, seruitium nō tulisset; & reiecto superba dominationis iugo, maluisse legibus obtemperare, quàm regibus: cūq; esset adolescentia eius sine pœnici belli terminata; tum deniq; cōfirmatis viribus cœpisset iuuenescere, sublata etenim Carthagine, quæ tã diu annula imperij Romani fuit, manus suas in totum orbem terræ, mariq; porrexit: donec regibus cunctis, et nationibus subiugatis, cum iam bellorum materia deficeret, viribus sua malè uteretur, quibus se ipsa cōfecit. hæc fuit prima eius senectus: cum bellis lacerata ciuilibus, atq; intestino malo pressa, rursus ad regimē singularis imperij recidit, quasi ad alteram infantiam reuoluta. amissa enim libertate, quam Bruto duce, et auctore defenderat, ita cōsensit, tanquam sustentare se ipsa non valeret, nisi adminiculo regentium niteretur. Quod si hæc ita sunt, quid restat, nisi vt sequatur interitus senectutem? Et id futurum breui, conciones prophetarum denunciante sub ambage aliorum nominum, ne facile quis intelligat. Sibylla tamen aperte interitum esse Romam loquuntur, & quidem iudicio Dei, quod mo-

men eius habuerit inuisum, & inimica iustitia, alumnorum veritatis populum trucidarit. Hydaspes quoque, qui fuit Medorum rex antiquissimus, à quo amnis quoque nomen accepit. qui nunc Hydaspes dicitur, * admirabilis * omnium, sub interpretatione vaticinantis pueri ad memoriam posteris tradidit, sublatum iri ex orbe imperium, nomenq; Romanum; multo ante præfatus, quàm illa Troiana gens conderetur.

admirabile
somnia
vi. n. 167.

QUOMODO autē id futurum sit, nequis incredibile arbitretur, ostendam. In primis multiplicabitur regnū, & summa rerum potestas per plurimos dissipata, & concisa, minuetur. Tunc discordia ciuilis in perpetuum seruetur, nec vlla requies bellis exitiabilibus erit, donec reges decē pariter existant, qui orbem terræ, nō ad regendū, sed ad consumandum patientur. Hi exercitibus in immensum * co-auctis, & agrorum cultibus destitutis, quod est principium euerisionis, & cladis, disperdent omnia, & comminuent, et vorabunt. Tum repente aduersus eos hostis potentissimus ab extremis finibus plagæ septentrionalis orietur; qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Asiam obrinebunt, assumptur in societatem à ceteris, ac princeps omnium constituetur. Hic insustentabili dominatione vexabit orbem; diuina, & humana miscbit; insanda dictu, & execrabilia molietur, noua consilia in pectore suo volutabit, vt propriū sibi constituat imperium; leges commutabit, suas sanciet; cōtaminabit, diripiet, spoliabit, occidet. Deniq; immutato nomine, atq; imperij sede translata, confusio, ac perturbatio humani generis consequetur. Tum verò detestabile, atque abominandum tempus existet, quo nulli hominum sit vita iucunda. Eruentur funditus ciuitates, atq; interibunt nō modo ferro, atq; igni; verum etiam terræ motibus assiduis, & eluxie aquarum, & morbis frequentibus, & fame crebra. aër enim vitiatu, & corruptus, ac pestilens fiet; &

XVI

modò importunus imbribus, modò inutili siccitate, non
 frigidibus, nunc aestibus nimis, nec terra homini dabit fru-
 ctum; nec seges quicquam, non arbor, non vitis feret. Sit
 cum in flore spem maximam dederint, in fruge decipiant.
 Fontes quoque cum fluminibus arefcent; ut ne potus quis
 suppetat: & aqua in sanguinem, aut amaritudinem ma-
 tabuntur. Propter hæc deficient & in terra quadrupes
 & in aëre volucres, & in mari pisces. Prodigia quoque
 celo mirabilia mentes hominum maximo terrore confu-
 dent, & crines cometarum, & solus tenebra, & color
 na, & cadentium syderum lapsus. Nec tamen hæc visum
 modo fient; sed existent subito & ignota; & inuisa oculis
 astra; Sol in perpetuū fuscabitur, ut vix inter noctes
 discernatur. Luna iam non tribus deficiet horis; sed per-
 tuō sanguine obsusa, meatus extraordinarios peraget; &
 non sit homini promptum, aut syderum cursus, aut tamen
 temporū agnoscere. fiet enim vel aestas in hyeme, vel hyem
 in aestate. Tunc annus breuiabitur; & mensis minuetur
 dies in angustum coarctabitur. Stella verò creberrime
 cadent, ut calum omne cæcum sine ullis luminibus appar-
 eat. Montes quoque altissimi decident, & planis æquabuntur.
 mare in nauigabile constituetur. Ac nequid malis homi-
 num, terra quoque desit, audietur è celo tuba. quod hoc malis
 Sibylla denuntiat:

σάλατιξ ἔρανίδεν φωνὴν πολὺθρονον ἀόση.

Itaque trepidabunt omnes, & ad luctuosum illum fontem
 contremiscent. Tum verò per iram Dei aduersum homines
 qui iustitiam Dei non agnouerunt. sauiet ferrum, ignis
 qui iustitiam Dei non agnouerunt. sauiet ferrum, ignis

pendens tunc orabunt Deum, & non exaudiet; optabitur morti;

non veniet; nec nox quidem requiem timori dabit; nec
 oculos somnus accedet; sed animas hominum sollicitudo
 vigilia macerabit; plorabunt, & gemet, & dentibus fru-

dent; gratulabuntur mortuis, & viuos plangent. His &
 aliis pluribus malis solitudo fiet in terra; et erit deformatus
 orbis, atque desertus, quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur:

ἔσα κόσμος ἀνοσμησὶ ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, ut vix decima pars
 hominum relinquatur; & vnde mille processerant, vix pro-
 dient centum. De cultoribus etiam Dei, duæ partes interi-
 bunt; & tertia, quæ fuerit probata, remanebit.

SED planius, quomodo id eueniat, exponam. Immi- XVII
 mente iam temporum cōclusionē, propheta magnus mitte- *caute lege*
 tur à Deo, qui conuertat homines ad Dei agnitionem, &
 accipiat potestatem mirabilia faciendi. Vbi quoque non audierint
 eum homines, cludet calum; & abstinebit imbres; & aqua cō-
 uertet in sanguinem, & cruciabit illos siri, ac fame. & qui-
 cunque conabitur eum ledere, procedet ignis de ore eius, atque
 amburet illum. His prodigijs, atque virtutibus cōuertet mul-
 tos ad Dei cultum; per actus quoque operibus ipsius, alter Rex orie-
 tur ex Syria malo spiritu genitus, euerfor, ac perditor gene-
 rii humani, qui reliquias illius prioris mali cum ipso simul
 deleat. Hic pugnabit aduersus prophetam Dei, & vincet, &
 interficiet eum, & in sepultum iacere patietur. Sed post diem
 tertium reuiuifcet; atque inspectantibus, & mirantibus cun-
 ctis rapietur in calum. Rex verò ille tererrimus erit quidem
 & ipse, sed mendaciorum propheta; & seipsum constituet,
 ac vocabit Deum, & se colit iubebit ut Dei filium; & da-
 bitur ei potestas, ut faciat signa & prodigia; quibus visis
 irretiat homines, ut adoret eum. Iubebit ignem descendere de
 celo, & solem à suis cursibus stare, & imaginem loqui, et
 fient hæc sub verbo eius. quibus miraculis etiam sapientium
 plurimi allicientur ab eo. Tunc eruere templum Dei co-
 nabitur, & iustum populum persequetur: & erit pressu-
 ra, & contritio, qualis nunquam fuit à principio mundi.

Quicumq; crediderint, atq; accesserint ei; signabuntur in eo tanquam pecudes. qui autem recusauerint notam erunt aut in montes fugient; aut comprehensi, exquisitis cruciatibus necabuntur. Idem iustos homines obuoluet libris prophetarum; atq; ita cremabit, & dubitur ei desolatorem terra mensibus quadraginta duobus. Id erit tempus quo iustitia projicietur, & innocentia odio erit; quomodo bonos hostiliter pradabuntur; non lex, aut ordo, aut disciplina seruabitur; non canos quisquam reuerentur; officium pietatis agnosceret; non sexus, aut infantia miserebitur. confundentur omnia, & miscebuntur contra se, contra iura natura. Ita quasi vno communiq; latrone terra vniuersa vastabitur. Cum hac facta erunt; iusti & sectatores veritatis segregabunt se à malis, & fugient in solitudines. Quo audito, impius rex inflamatus iracundia cum exercitu magno, & ad motus omnibus copiarum cundabit montem, in quo iusti morabuntur, vt eos comprehendat. Illi verò, vbi se clausos vndiq; atq; obsessos viderint, exclamabunt ad Deum voce magna, & auxiliante leste implorabunt; & exaudiet eos Deus; & emittentur gem magnum de celo, qui eos eripiat, ac liberet, omnesq; impios ferro, igniq; disperdat.

mittet

XVIII

Hæc ita futura esse, cum propheta omnes ex de spiritu, tum etiam vates ex instinctis demonum cecinerunt Hydaspes enim, quem superius nominauit; descripta simplicitate seculi huius extremi, pios, ac fideles à nocentibus segregatos; ait, cum fletu, & gemitu extensuros esse ad celum manus, & imploraturos fidem Iouis; louem respectum ad terram, et auditurum voces hominum, atq; impiorum tincturum. Quæ omnia vera sunt, præter vnum, quod huius uem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud sine demonum fraude subtrahit; missum in apertum

tunc filium Dei, qui deletis omnibus malis pios liberet. quod Hermes tamē non dissimulauit. in eo enim libro, qui, λόβος τέλειος inscribitur, post enumerationē malorum, de quibus diximus, subiicit hæc, ἐπὶ ἀνδρῶν ταῦτα ὅσα γένηται ὡς ἀσκληπιὸς τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τὸ σφύρον καὶ ἐνὸς θεοῦ διμικροῦς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἐαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοῖσιν, τὸ ἀγαθὸν ἀντιρεῖσας τῇ ἀδικίᾳ; καὶ ἀναγκασάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν χακίαν ἐκκαθήρας πῆ μὲν ὕδατι πολλῷ καταλύσας, πῆ δὲ πυρὶ δξύτατον διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς σκπέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀποκατέστησε τὸν ἐαυτοῦ κόσμον. Sibylla quoque non aliter fore ostendunt, quàm vt Dei filius à summo patre mittatur; qui & iustos liberet de manibus impiorum; & iniustos cum tyrannis sauentibus deleat. è quibus vna sic tradidit:

ἦξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόδιον ἐξαλαπάξει
καὶ κέντις θεόθεν βασιλευς πεμφθεὶς ἐπὶ ἰδίον
πάντας ὀλεῖ βασιλεὺς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρείους
εἰθ' ἕτως κρινεῖ ἕσ' ἀφθίτοις ἀνδρῶν ποισι.

Item alia Sibylla:

καὶ τότε ἀπὸ ἡελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα
ὅς πύσαν γαίαν πάσει πολέμοιο χάκοιο.

Et rursus alia: ἠμετέρας δουλείας
ζυγὸν δυσβάστατον ἐπὶ αὐχένι κείμενον ἀρεί
καὶ θεομὲς ἀθέους λύσει θεομὲς τε βιβαίους.

OPPRESSO igitur orbe terra, cum ad destruendam
immensarum virium tyrannidem humana opes defecerint;
siquidem capto mundo cum magnis latronum exercitibus
incubabit; diuino auxilio tanta illa calamitas indigebit.
Commotus igitur Deus & periculo ancipiti, & miseranda
comprolatione iustorum, mittet protinus liberatorem. Tunc
aperietur celum medium intempesta, & tenebrosa nocte;

XIX
Cautè lege

vt in orbe toto lumen descendens Dei tanquam fulgur
appareat. quod Sibylla his versibus locuta est:

ὄσποτ' ἀν' ἄλση
 οὐρ ἔσαι σκότ' ἐν τῇ μεσῇ νυκτὶ μελαίνῃ,
 hac est nox, quæ nobis propter aduentū regis, ac Dei nūq̄
 per uigilio celebratur. cuius noctis duplex ratio est, quæ
 in ea & vitam tum recepit, cum passus est; & postea ut
 terra regnum recepturus est. Hic est enim liberator, & rex
 dex, & ultor, & rex, & Deus, quem nos Christum uoca-
 mus; qui prius, quàm descendat, hoc signum dabit. Cæ-
 repente gladius è celo, vt sciant iusti duccm sanctæ militi-
 descendurum; et descendet comitantibus angelis in mediam
 terra; & antecedit eum flamma inextinguibilis, & uicini
 angelorum tradet in manus iustorū multitudinem illam,
 quæ montem circumfoderit, et cōcideretur ab hora tertia usq̄
 ad vesperum; & fluet sanguis more torrentis; deletiq̄, om-
 nibus copijs, impius solus effugiet; & peribit ab eo uirtus
 sua. Hic est autem, qui appellatur Antichristus; sed ipse
 Christum mentietur; & contra verū dimicabit; & uictus
 effugiet; & bellum saepe renouabit; & saepe vincetur; demum
 quarto prælio confectis omnibus impijs debellatus, & ca-
 ptus, tandem scelerum suorum luat pœnas. Sed & ceteri
 principes, ac tyranni, qui contriuerunt orbem, simul cum
 eo uincti adducentur ad regem; & increpabit eos, & casti-
 guet; & exprobrabit his facinora ipsorum; & damnabit
 eos, ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia, &
 impietate compressa, requiescet orbis, qui per tot secula
 subiectus errori, ac sceleri, nefandam pertulit seruitutem.
 Non colentur ulterius dū manu facti; sed à templis, & pu-
 ninaribus suis deturbata simulachra igni dabuntur; &
 cum donis suis mirabilibus ardebunt. quod etiam Sibylla
 cum prophetis congruens futurum esse prædixit:

τρεῖς ἄνθρωποι δὲ εἶδον ἀβροτοὶ καὶ πλεῖστον ἄπαντα.

Erythra

Erythraa quoque idem spondidit.

ἔργα δὲ χειροποιήτα θεῶν σιωπηλαῶσιν.

POST hac aperientur inferi; & resurgent mortui; de x x
 quibus iudicium magnum idem ipse rex, ac Deus faciet;
 cui summus pater & iudicandi, & regnandi, dabit maxi-
 mam potestatem. de quo iudicio, & regno apud Erythraam
 Sibyllam sic inuenitur:

ὄσποτε καὶ τὸ λάβη τέλ' αἴσιμον ἠδὲ θεοποιῶσιν
 καὶ δὴ ἀφίξῃ) χριστὸς ἀθανάτοιο θεοιο
 ἦξαι ἐπ' ἀνθρώπων μεγάλην χριστὸς ἠδὲ καὶ ἀρχή.

Deinde apud aliam:

παρ' ἄλλων δὲ χά' τότε δείξει γαῖα χανῶσα,
 ἦξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλεῖ) ἅπαντες.

Et alio loco apud eandem,

ἔσθον εἰλήθων γαίης κεντρῶνας ἀνοίξω
 καὶ τότε ἀναστήσω νεκρὸς μοῖραν ἀναλύσας
 καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕψερων εἰς κρίσιν ἄξω
 κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.

Nec tamen uniuersi tunc à Deo iudicabuntur, sed ij tan-
 tum, qui sunt in Dei religione versati. Nam qui Deū non
 agnouerunt; quoniam sententia de his in absolutionem fer-
 ri non potest, iam iudicati, damnatiq̄ sunt, sanctis literis
 contestantibus, non resurrecturos impios in iudiciū. Iudi-
 cabuntur ergo qui Deum scierunt; & facinora eorū, id est
 mala opera cum bonis collata ponderabuntur: vt si plura,
 & grauias fuerint bona, iustificentur ad vitam beatam: si
 autem mala superauerint, condemnentur ad pœnam. Hic
 fortasse dixerit quispiā Si est immortalis anima; quomodo
 patibilis inducitur, ac pœna sentiēs? Si enim ob merita pu-
 niatur; sentiet utiq̄ dolorē, atq̄ ita etiā mortē. Si morti nō
 est obnoxia, nec dolori quidem patibilis igitur nō est. Huic
 quaestioni, siue argumento, à Stoicis ita occurritur: Animas
 quidem

iustaque den-
 tur.
 vi. n. 169.

quidem in hominum permanere, nec interuentu mortis nihilum resoluti; sed eorum, qui iusti fuerunt, puras, & impatibiles, & beatas ad sedem caelestem, vnde illis origo sueremere, vel in cæpos quosdam fortunatos rapi, vbi fruatur miris voluptatibus: impios vero, quoniam se mali cupiditatibus inquinauerunt; mediam quandam gerere inter immortalē, mortalemque, naturam; et habere aliquid imbecillitatis ex contagione carnis. cuius desiderii, ac libidinis addictæ, ineluctabilem quandam fucum trahant, labentem terrenam; quæ cum temporis diuturnitate penitus inhaerent, eius naturæ reddi animas, vt si non extinguibiles in rotam, quoniam ex Deo sunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculam; quæ peccatis iniusta, sensum doloris attribuit. Quam sententiam poeta sic explicauit.

Quin & supremo cum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporea excedunt pestes; penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt.

Hæc propemodum vera sunt.

Anima enim, cum diuortium fecit à corpore, est, vt ait idem poeta,

Par leuibus ventis, volucrique simillima somno,
quia spiritus est, & ipsa tenuitate incomprehensibilis, sed nobis, qui sumus corporales; Deo autem, cui subiacet possessio omnia, comprehensibilis.

XXI PRIMVM igitur dicimus, tantam esse Dei potestatem, vt etiam incorporalia comprehendat, & quemadmodum voluerit, afficiat. Nam & angeli Deum metuunt, quia castigari ab eo possunt inenarrabili quodam modo; & demones reformidant Deum, quia torquentur ab eo, ac puniuntur. Quid ergo mirum, si cum sint immortales animæ,

tamen patibiles sint Deo? Nam cum in se nihil habeant solidum, & contractabile; à solidis, & corporalibus nullam vim pati possunt. sed quia in solis spiritibus viuunt; à solo Deo tractabiles sunt; cui virtus, ac substantia spiritalis est. Sed tamen docet nos sancta litera, quemadmodum pœnas impij sint laturi. Nam quia peccata in corporibus contraxerunt; rursus carne induentur; vt in corporibus piaculum soluant; & tamen non erit caro illa, quam Deus homini superiecerit, huic terrenæ similis, sed insolubilis, ac permanens in æternū, vt sufficere possit cruciatibus, & igni sempiterno; cuius natura diuersa est ab hoc nostro, quo ad vitam necessaria vtimur. qui nisi alicuius materiæ fomite alatur, extinguitur. At ille diuinus per seipsum semper viuunt, ac viget sine vllis alimentis; nec admistum habet fumum; sed est purus, ac liquidus, & in aqua modum fluidus. Non enim vt aliqua sursum versus vrgetur, sicut nos; quem labes terreni corporis, quo tenetur, & fumus intermistus exilire cogit, & ad caelestem naturam cum trepidatione mobili subuolare. Idem igitur diuinus ignis vna, eademque vi, atque potentia & cremabit impios, & recreabit; & quantum è corporibus absument, tantum reponet; ac sibi ipse æternum pabulum ministrabit. quod poeta in vulturem Tityi transfulerunt. ita sine vllis virescentium corporum detrimento aduret tantum, ac sensu doloris afficiet. Sed & iustos cum iudicauerit, etiam igni eos examinabit. Tum quorum peccata vel pondere, vel numero præualuerint, perstringentur igni, atque amburentur. quos autem plena iustitia, & maturitas virtutis incoxerit, ignem illum non sentient. habent enim in se aliquid inde, quod vim flammae repellat, ac respuat. Tanta est vis innocentia, vt ab ea ignis ille refugiat innocuus; qui accepit à Deo hanc potestatem, vt impios vrat, iustis obtemperet. Nec tamen quisquam putet, animas post mortem protinus iudicari. omnes

Cautè lege.

reuirefcentiū.

Dei

in

in vna, communig, custodia detinentur, donec tempus adueniat, quo maximus iudex meritorum faciat examen. Tum quorum fuerit probata iustitia, y premium immortalitatis accipient: quorum autem peccata, & scelera detecta; non resurgent; sed cum impiis in easdem tenebras recondentur, ad certa supplicia destinati.

XXII

FIGMENTA hæc esse poetarum quidam putant ignorantés, vnde illa poetæ acceperunt; ac negant hæc fieri posse. nec mirum est ita illis videri. Aliter enim, quam res habet, traditur à poetis. qui licet sint multo antiquiores, quam historici, & oratores, & cætera genera scriptorum: tamen quia mysterium diuini sacramenti nesciebāt, & ad eos mētio resurrectionis futura obscurorū ore peruenire, eam vero temere, ac leuiter audiam, in modum cōmentia fabula prodiderunt. Et tamen ydem testati sunt, non auctore se certum, sed opinionē sequi, vt Maro, qui ait: *Su mihi fas audita loqui.* Quamuis igitur veritatis arcana parte corruerint: tamē ipsa res eo verior inuenitur, quod cum prophetis in parte consentiūt. quod nobis ad probationem rei satis est. Errori tamen eorū subest ratio nominis. Nam cum propheta assiduis cōcionibus prædicarent, iudicaturum esse de mortuis filiū Dei; et hæc annuntiatio non lateret, quoniā rectorem celi nō alium putabant esse, quam Iouem: iudicare apud inferos Iouis filium tradiderunt, sed tamen non Apollinē, aut Liberum, aut Mercuriū, qui cælestes putantur, sed * Deum, qui et mortalis fuerit, et iustus, vel Minōem, vel Acacum, vel Radamant hū. Corruerunt igitur poetica licentia, quod acceperant, vel opinio veritatem per diuersa ora, sermonesq; varios dissipata mutauit. Nam quod peractis apud inferos mille annis, rursum ad vitam restitui cecinerunt. Marone ita dicente:

Hæc omnes, vbi mille rotam voluere per annos,

Lethæam

Lethæam ad fluiuium Deus euocat agmine magno, Scilicet immemores supera vt conuexa reuisant, Rursus & incipiant in corpora velle reuerti: hæc eos ratio fessellit, quod resurgent defuncti, nō post mille annos mortis suæ; sed vt restituti rursus in vitam mille annis cum Deo regnent. Deus enim veniet; vt orbe hoc ab omni labe purgato, rediuiuas iustorū animas corporibus innouatis ad sempiternā beatitudinē suscitet. Itaq; præter aquam obliuionis vera sunt cætera. quam iccirco finxerūt, nequis illud opponeret. Cur ergo nō meminerunt se aliquando vixisse, aut qui fuerint, aut quæ gesserint? Sed nihilominus tamen verisimile nō putatur; & res tota velut licenter, & fabulose ficta respuitur. Nobis autem de resurrectione affirmantibus, & docentibus, animas ad alteram vitam non oblitæ sui, sed in eodem sensu, ac figura esse redituras, illud opponitur: Tot iam secula transierunt: quis vnquā vnus ab inferis resurrexerit, vt exemplo eius fieri posse credamus? At enim resurrectio fieri non potest, domināte adhuc iniustitia. Hoc enim seculo necantur homines vi, ferro, insidiis, venenis; afficiuntur iniuriis, egestate, carceribus, tormentis, proscriptionibus. * Eodem accedit, quod iniustitia iniusta est; quod omnes, qui Deum sequi volunt, non tantum odio habentur, sed vexantur omnibus contumeliis, & excruciantur multiplici genere pœnarum; & ad impios cultus fabricatorum Deorum non ratione, aut veritate, sed nefanda corporum laceratione coguntur. Num igitur oportet ad hæc eadem resurgere, & reuerti homines ad vitam, in qua tuti esse nō possint? Cū ergo iusti tā viles habeantur, * vi tam facile tollantur: quid putemus futurū fuisse, si quis ab inferis rediēs vitam postliminio recepisset? Anferretur profecto ab oculis hominū, ne viso eo, vel audito, Deos vniuersi relinquerent, & ad vnus se Dei cultum, religionēq; conuerterent. Ergo semel fieri resurrectionem necesse est.

cūm

cum malū fuerit ablatum; quoniam eos, qui resurrexerint, nec mori iam ulterius, nec violari vllō modo fas est; ut beatam possint agere vitam, quorū mors resignata est. Poeta vero, cum scirent, hoc seculū malis omnibus redundare, pliuionis annē induxerunt, ne laborum, ac malorum memoria anima reuerti ad superos recūsarent. vnde Virgilius.

O pater, an ne aliquas ad caelum hinc ire putandum est?
Sublimes animas, iterumq; ad tarda reuerti

Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?

Ignorabant enim quomodo, aut quando id fieri oporteret, ita renasci eas putauerunt, et denuo ad vterū reuolui, ut ad infantia regredi. Vnde etiam Plato de anima disserit, ex hoc ait posse cognosci animas esse immortales, atque diuinas, quod in pueris mobilia sunt ingenia, & ad percipiendum facilia; quod ea, quæ discant, ita celeriter rapiant, ut non tunc primum discere illa videantur, sed recognoscant, atq; reminisci, in quo vir sapiēs poētis ineptissimo credidit.

XXIII

NON igitur resuscitantur, quod fieri non potest, sed resurgent, & à Deo corporibus induentur; & prioris vitæ, factorumq; omnium memores erunt; et in bonis calescibus collocata, ac fruente inuicūditate innumerabilium copiarum, presenti Deo gratias agent, quod malum omne deleuerit, quod eos ad regnū, vitamq; perpetuam suscitauerit. Quæ anastasi philosophi quoq; dicere aliquid conati sunt tam corrupte, quam poëta. Nam Pythagoras transire animas in noua corpora disputauit, sed inepte, quod ex hominibus in pecudes, & ex pecudibus in homines, & seipsum ex Euphorbo esse reparatum. Melius Chrysisippus; quæ Cicero ad fulcire porticum stoicorū; qui in libris, quos de providentia scripsit, cum de inuolutione mundi loqueretur, hæc inuoluit. τούτου δ' ἔπειτα ἔχοντος, δηλον ὡς ἐδὲν ἀδύνατον, καὶ μὴ μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδῳ πνῶν εἰλημμένων

ἡθὲν εἰς ὃν νῦν ἐσμὲν καταστήσασθαι χθίμα.
Sed nos ab humanis ad diuina redeamus. Sibylla dicit hæc:

Δύσπιστον γὰρ ἄπαν μερόπων γένος. ἀλλ' ὅταν ἦδη
κόσμος καὶ θνητῶν ἑλθῆ χριστὸς ἢν θεὸς αὐτὸς
ποιήσει χρίων ἀσθεβείας δ' ἄμα εὐσεβείας τε,
καὶ τότε θυσιασθείας μὲν ἐπὶ ζόφῳ ἐν πυρὶ πᾶσι
ἄσοι δ' εὐσεβείας πάλιν ζήσασ' ἐπὶ γαίης
πνεῦμα θεῶ δόντος, πρὶν ἄμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Quod si non modo propheta, sed etiam vates, & poëta, & philosophi anastasin mortuorum futuram esse cōsentiunt: nemo querat à nobis, quæadmodum fieri possit. Nec enim diuinorum operū reddi potest ratio. Sed si à principio Deus hominē nescio quo inenarrabili modo instituit: credamus, ab eodem restitui veterem posse, qui nouum fecit.

NUNC reliqua subnectam. Veniet igitur summi, & maximi Dei filius, ut viuos, ac mortuos iudicet, testante, atque dicente Sibylla,

πάσις γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσται
αὐτὸς ὁ παντοκράτης ὅτ' ἀν' ἑλθῆ βίβημα χρίων
ζόντων καὶ νεκῶν ψυχὰς καὶ κόσμον ἄπαντα.

Verum ille, cum deleuerit iniustitiam, iudiciumque maximum fecerit, ac iustos, qui à principio fuerunt, ad vitam restaurauerit, mille annis inter homines versabitur; eosq; iustissimo imperio reget. Quod alibi Sibylla vaticinans, furēnsque proclamatur:

καὶ τότε δέ με μέροτες βασιλεὺς αἰῶνος ἀρχῆς.
Tum qui erunt in corporibus viui, non morientur, sed per eosdem mille annos infinitam multitudinem generabunt; & erit soboles eorum sancta, & Deo cara. Qui autem ab inferis suscitabuntur, hī præerunt viuētibz velut iudices. Gentes verò non extinguentur, omnino; sed quedam relinquentur in victoriam Dei; vt triumphent à iustis, ac

c sub-

XXIII

Cantē legdy hoc
Cagut, et duo
Jeguentia

subiugentur perpetuae seruituti. Sub idem tempus etiam princeps demonum, qui est machinator omnium malorum, cathenis vincietur, & erit in custodia mille annis celestis imperij, quo iustitia in orbe regnabit, nequod malum aduersus populum Dei molietur. post cuius aduentum congregabuntur iusti ex omni terra; peractisq; iudicio, ciuitas sancta constituetur in medio terrae, in qua ipse conditor Deus cum iustis dominantibus comoretur. quae ciuitatem Sibylla designat, cum dicit:

ὃ παλινο, ἢν ἐποίησε θεός, αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρον, καὶ ἡλίω, ἢ δὲ σελήνῃς.

Tunc auferentur a mundo tenebrae illae, quibus offundetur, atq; obcaecabitur calum; & luna claritudinem solis accipiet, nec minuetur ulterius. Sol autem septies tanto, quam nunc est, clarior fiet. Terra vero aperiet saecunditatem suam, & vberissimas fruges sua sponte generabit. temporum melle sudabunt: per riuos vina decurrent: & flumina lacte mundabunt. Mundus denique ipse gaudebit, & omnis rerum natura letabitur, crepta & liberata a dominio mali, & impietatis, & sceleris, & erroris. Non bestiae per hoc tempus sanguine alentur, non aues praecipuae, & placida erunt omnia. leones & vituli ad praesepe simul stabunt: lupus ouem non rapiet: canis non venabitur: accipitres & aquila non nocebunt: infans cum senibus ludet. Denique tunc fient illa, quae poetae auctor temporibus facta esse iam Saturno regnante dixerunt.

Quorum error hinc ortus est, quod prophetae futuurae pleraeque sic proferunt, & enuntiant, quasi iam peracta. Visions enim diuino spiritali offerebantur oculis eorum; videbant illa in conspectu suo quasi fieri, ac terminari. Quae vaticinia eorum cum paulatim fama vulgasset, quoniam profani a sacramento, ignorabant quatenus diceretur completa iam esse veteribus saeculis illa omnia putauerunt; quae

utique fieri, compleriq; non poterant homine regnante. Cum vero deleteris religionibus impius, & scelere compressus, subiecta erit Deo terra:

Cedet & ipse mari vector; nec nautica pinus
Mutabit merces, omnis seret omnia tellus.
Non rastro patietur humus, non vinea falcem.
Robustus quoque iam tauris iuga soluet arator.
Tunc etiam molli stauescet campus arista;
Incultisque rubens pendebit sentibus vna;
Et durae quercus sudabunt roscida mella;
Nec variis discet mentiri lana colores.
Ipse sed in pratis aries iam suaue rubenti
Murice, iam croceo mutabit vellera luto.
Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.
Ipse lacte domum referent distantia capella
Vbera, nec magnos metuent armenta Leones.

Quae poeta secundum Cumeae Sibylla carmina praelocutus est. Erythraea vero sic ait:

ὃ δὲ λύκοι σὺν ἄρνεσσι ἐν ἔρσειν ἀμιλλῶνθι.
χόρτην γὰρ λίβες τ' ἐρείθοισιν ἅμα βόσκονθι.
ἄρνοι σὺν μόχοισιν ὁ μὲν καὶ πᾶσι βροτοῖσι.
σπερκοβόρθι τελείων φάγεται ἄχυρον πᾶσα φάτναις.
σὺν βρέφειν τε δρᾶλοντες ἀμάτορσι κλημῖσονθι,
Et alio loco de vberitate rerum;
καὶ τὸ τε δὴ χαρὰν μεγάλῃν θεὸς ἀνδράσι δώσει
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαῖης
δώσουσιν ἔσπερον τὸν ἀληθινὸν ἀνδράσιν οἱσιν
οἶνε καὶ μέλιτι & γλυκέας, λευκῆτε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶν βροτοῖσι κάλλιστον ἀπάντων.

Et alia eodem modo:

εὐσεβέων δὲ μόνων ἀγία χθὼν πάντα τάδ' οἶσει.
νάμα μέλιτος ἀπο πῶστρῃς ἢ δ' ἀπο πυγῆς
καὶ γάλατ' ἀμβροσίης βρούσθι πάντεσσι δικαίοισι.

Vivent itaq; homines tranquillissimam vitam, & copiosissimam; & regnabant cum Deo pariter; & reges gentium venient à finibus terra cum donis, ac muneribus, ut adirent, & honorificent regem magnum; cuius nomē erit proclarum, ac venerabile vniuersis nationibus, quae sub eadem erunt, & regibus, qui dominabuntur in terra.

XXV

HÆC sunt, quae à prophetis futura dicuntur, quorum testimonia, & verba ponere opus non esse duxi, quoniam esset infinitum; nec tantam rerum multitudinem mensura libri caperet, tam multis vno spiritu similia dicentibus, simulq; ne fastidium legentibus fieret, si ex omnibus colligerem, & translata congererem; praeterea ut ea ipsa, quae colligerem, non nostris, sed alienis potissimum literis confirmarem; doceremque, non modo apud nos, verum etiam apud eos ipsos, qui nos infectantur, veritatem consignatam teneri, quam recusant agnoscere. si quis autem diligentiam hanc voluerit scire, ex ipso fonte hauriat; & plura, quae nos in his libris complexi sumus, admirabilia reperiet. Fortasse quispiam nunc requirat, quando ista, quae diximus, sint futura. Iam superius ostendi, completis annorum sex millibus mutationem istam fieri oportere, & iam proponere summum illum conclusionis extremae diem. Dispergnis quae praedicta sunt à prophetis, licet noscere. praedixerunt enim signa, quibus consumatio temporum & expectanda sit nobis in singulos dies, & timenda. Quae tamen compleatur haec summa, docent ij, qui de temporibus scripserunt, colligentes ea ex literis sanctis, & ex veteris historiae, quantum sit numerus annorum ab exitu mundi. qui licet varient, & aliquantum numeri eorum summa dissentiat; omnis tamen expectatio non amplius, quam ducentorum videtur annorum. Etiam res ipsae declarant, lapsum, ruinamq; rerum brevi fore, nisi quod nunc

lumi vrbe Roma nihil istiusmodi videtur esse metuendum. At vero cum caput illud orbis occiderit, & potius esse coeperit, quod Sibylla fore aiunt: quis dubitet venisse iam finem rebus humanis, orbisq; terrarum? Illa est enim ciuitas, quae adhuc sustentat omnia: precandusq; nobis, & adorandus est Deus caeli; si tamē statuta eius, & placita differri possunt; ne citius, quam putemus, tyrannus ille abominandus veniat, qui tantū facinus molitur, ac lumen illud effodiat, cuius interitu mundus ipse lapsurus est. Nunc ad cetera exequenda redeamus, quae deinceps secutura sunt.

DIXIMVS paulo ante, in principio regni sancti fore, ut à Deo princeps demonum vinciatur. Sed idem, cum mille anni regni, hoc est septem millia coeperint terminari; soluetur denuo, & custodia emissus exibat; atque omnes gentes, quae tunc erunt sub ditione iustorum, concitabit, ut inferant bellum sanctae ciuitati; & colligetur ex omni orbe terra innumerabilis populus nationū; & obsidebit, & circumdabit ciuitatem. tunc veniet nouissima ira Dei super gentes, & debellabit eas vsq; ad vnum, ac primum concutiet terram quamualidissime; & à motu eius scindentur montes Syriae; & subsident colles in abruptum; & muri omnium ciuitatum corruent; et statuet Deus solem, triduo ne occidat; et inflammabit eum; & descendet aestus nimius, & adustio magna supra perduelles, & impios populos, & imbres sulfuris, & grandines lapidum, & gutta ignis; & liquecent spiritus eorum in calore; & corpora conterentur in grandine; & ipse se inuicem gladio ferient; et replebuntur montes cadaueribus; & campi operientur ossibus. Populus autē Dei tribus illis diebus sub concauis terra occultabitur; donec ira Dei aduersus gentes extremū iudicium terminet. Tunc exhibunt iusti de latebris suis, & inuenient omnia cadaueribus, atq; ossibus tecta. Sed & genus omno

impiorū radicatus interibit; nec erit in hoc mūdo vilitas natio amplius, prater solā gentē Dei. tū per annos septem perpetes in acta erunt siluæ; nec exciderit de mōtibus nūm. Sed arma gētium cōburentur; et iam nō erit bellum sed pax, & requies sempiterna. Cum vero cōpleti fuerint mille anni; renouabitur mūdos à Deo; et calū cōplicabitur et terra mutabitur, et trāsformabit Deus homines in similitudinē angelorum; & erunt candidi, sicut nix; & tribuntur semper in cōspectu omnipotētis; & domino sacrificabunt; & seruient in aternū. Eodem tempore succunda illa, & publica omnium resurrectio, in qua tribuntur iniusti ad cruciatuū sempiternos. Hi sunt, qui facta coluerunt; qui dominū mundi, ac patrem vel uirum, vel abnegauerunt. Sed & dominus illorū cum patris suis cōprehenditur, ad pœnamq; dānabitur; cum pariter omnis turba impiorū pro suis facinoribus iudicetur angelorum, atq; iustorum perpetuo igni cremabitur aeternum. Hæc est doctrina sanctorum prophetarum; quæ christiani sequimur: hæc nostra sapientia: quæ isti, qui fragilia colunt, vel inanē philosophiam timentur; tanquam stultitiam vanitatemq; derident, quia non defendunt publicè, atq; asserere nos solemus, Deo iubente, ut, quæ ac silentes arcanum eius in abdito, atq; intra nostram conscientiam teneamus; nec aduersus istos verè profanè, non discendi, sed arguendi, atque illudendi gratia, temerè Deum, ac religionem eius impugnant, per contentione certemus. Abscondi enim, regique mysticè quam fidelissime oportet, maxime à nobis, qui nomen regerimus. Verum illi hanc taciturnitatem nostram, non malam conscientiam, criminantur. vnde etiam quibus execrabiles opiniones de pudicis, & innocentibus pugnant, & libenter his, quæ finxerunt, credunt.

* Sed omnia iam sanctissime imperator fagmenta

sunt, ex quo te Deus summus, ad restituendum iustitia domicilium, & ad tutelam genūis humani excitauit. Quo gubernante Romana R. P. statum, iam cultores Dei pro scelertis, ac nefariis non habemur. Iam emergente, atque illustrata veritate non arguimur ut iniusti, qui opera iustitia facere conamur. Nemo iam nobis Dei nomen exprobrat. Nemo irreligiosus vltierus appellatur; qui soli omnium religiosi sumus; quoniam contemptis imaginibus mortuorum, viuum colimus, & verum Deum. Te prouidentia summæ diuinitatis ad fastigium principale prouexit; qui posses vera pietate aliorum male consulta rescindere; peccata corrigere; saluti hominum paterna clementia prouidere; ipsos deniq; malos à R. P. summonere quos summa pietate deiectos, in manus tuas idē Deus tradidit, ut esset omnibus clarum, quæ sit vera maiestas. Illi enim, qui ut impiis religiones defendere, celestis, ac singularis Dei cultum tollere voluerunt; profligati iacent. tu autem, qui nomen eius defendis, & diligis, virtute, ac felicitate præpollens, immortalibus tuis gloriis beatis, fruieris. Illi pœnas sceleris sui & pendunt, & pepēderunt. te dextera Dei potens ab omnibus periculis protegit: tibi quietum, tranquillūq; moderamen cum summa omnium gratulatione largitur. Nec immerito rerum dominus, ac rector te potissimum delegit, per quem sanctā religionem suam instauraret, quoniā vnus ex omnibus extitisti, qui præcipua virtutis, & sanctitatis exempla præberes; quibus antiquorum Principum gloriam, quos tamen fama inter bonos numerat, non modo æquas, sed etiam (quod est maximum) praterires. Illi quidem natura fortasse rārum similes iustis fuerunt. qui enim moderatorem vniuersitatis Deum ignorat; similitudinem iustitia assequi potest, ipsam vero non potest. Tu vero & morū ingenita sanctitate, & veritatis, & Dei agnitione in omni actu iustitia opera consumas;

Quæ sunt inter has stellas desunt in plerisque antiquis codicibus.

Erat igitur cōgruens, vt in formando generis humani
tu te auctore, ac ministro diuinitas videretur. Cui nos qu
tidianis precibus supplicamus, vt te in primis quem terren
custodem voluit esse, custodiat: deinde inspiret tibi volun
tatem, qua semper in amore diuini nominis perseueres.
Quod est omnibus salutare; & tibi ad felicitatem. & va
teris ad quietem. *

proeucti Quoniam decursis propo
operis septem spatiis, ad metam *proeucti sumus; superius
vt exhortemur omnes ad suscipiendam cum vera religio
gione sapientiam; cuius vis, & officium in eo vertitur,
vt contemptis terrestribus, & abiectis erroribus, quibus
antea tenebamur, fragilibus seruientes, & fragili
concupiscentes, ad aeterna caelestis thesauri praemia dirigamur.
qua vt capere possimus; quāprimū mittenda sunt
huius praesentis vita illicibiles voluptates, quae animae
minimū perniciosissima suauitate delinunt. Quāta felicitas
*existimanda est. subtrahitū his labibus terra, proficiunt
illum aquisimū iudicem, parentemq; indulgentissimū
pro laboribus requiē, pro morte vitā, pro tenebris claritatem
pro terrenis, ac breuibus bonis aeterna, & caelestia largitur.
cum qua mercede acerbitates, ac miseria, quas perpe
timur in hoc mundo, faciētes opera iustitia; cōferri, et cu
quari nullo modo possunt. Proinde si sapientes, si beati esse
volumus, cogitanda, & proponenda sunt nobis nō tantum
Terentiana illa; molendum esse vsq; in pistrinū, vapulandum,
habenda cōpedes; sed his multo atrociora: carcer, sicut
thēna, tormenta patiēda, sustinēdi dolores, mors demum
ipsa & suscipienda est, & ferēda: cum liqueat conscientia
nostra, nec fragilem istam voluptatem sine poena, nec vultu
tutem sine diuino praemio fore. Vniuersos igitur operam
operam dare vel vt se quamprimū ad rectam viā dirigant,
*vt susceptis, operatisq; virtutibus & huius vitae laboribus
patienter exactis, consolatore Deum habere merentur.

vel

patienter exactis, consolatore Deum habere merentur.

Pater enim noster, ac Dominus, qui condidit, firmavitq;
calum, qui solem cum ceteris sideribus induxit, qui libra
tam magnitudine sua terram valauit montibus, mari cir
cundedit, annibusq; distinxit; & quicquid est in hoc ope
re mundi, conflauit, ac perfecit è nihilo; per spectis erroribus
hominum, ducem misit, qui nobis iustitia viam panderet.
hunc sequamur omnes; hunc audiamus; huic deuotissimē
pareamus; quoniam solus, vt ait Lucretius,

Veridicus hominum purgauit pectora dictis:

Et finem statuit *cupedinis, atq; timoris:

Exposuitq; bonum summum, quod tendimus omnes,

Quā foret; atq; viam monstrauit limite *puro,

Qua possimus ad id recto contendere cursu.

Nec monstrauit tantum, sed etiam praecisit; nequis diffi
cultatis gratia iter virtutis horreret. Deferatur (si fieri po
test) via perditionis, & fraudis; in qua mors voluptatis il
lecebris adoperta celatur. Et quanto quisque annis in se
nectutem vergentibus appropinquare cernit illum diem,
quo sit ei ex hac vita demigrandum; cogitet, quā purus
abscedat; quā innocens ad iudicem veniat; non vt faciunt,
* quorum cecis mentibus, qui iam deficientibus cor
poris viribus, in hoc admonentur instantis vltimae necessi
tatis, vt cupidius, vt ardentius hauriendis libidibus in
tendant. Quae ex voragine liberet se quisque, dum licet,
dum facultas adest, seq; ad Deum tota mente conuertat;
vt illū diē securus expectet, quo praeses, dominusq; mundi
Deus de singulorū factis, cogitationibusq; iudicabit: qua
cunque hic experuntur, non tantū negligat, sed & fugiat;
potioremq; animā suam iudicet, quā bona ista fallacia;
quorū incerta, & caduca possessio est. migrant enim quorū
tidie, & multo velocius exeunt, quā intrauerant; & ta
men, si nobis vsq; ad vltimum liceat istis frui, alijs certe
relinquenda sunt. Nihil nobiscum ferre possimus, nisi vitā

torpedinis

paruo

quidam

442 DE DIVIN. PRÆM. LIB. VII.
bene, atque innocenter actam. Ille ad Deum copiosus, &
opulentus adueniet, cui astabunt continentia, miseria,
dia, patientia, caritas, fides. Hæc est hereditas nostra, que
nec eripi cuiquam, nec transferri ad alterum potest. Es-
quis est, qui hæc bona parare, ac adquirere sibi velit? Pe-
niant, qui esuriunt, vt caelesti cibo saturati, sempiternam
famem ponant. veniant, qui sitiunt; vt aquam salutarem
de perenni, caelestiq; fonte plenissimis faucibus trahant.
Hoc cibatu, atque potu Dei & cæci videbunt, & surdi au-
diunt, & muti loquentur, & claudi ambulabunt, & sibi
sapient, & agroti valebunt, et mortui reuiuiscunt. Quis
enim corruptelas terra virtute calcauerit; hinc aliter
ille summus, & verax ad lucem, vitamq; perpetuam
suscipiet. Nemo diuitijs, nemo fascibus, nemo etiam regni
potestate confidat. immortalis ista non faciunt. Nec
quicumque rationem hominis abiecerit; ac presentia scru-
tatur, in humum se ipse prostrauerit: tanquam desertor Do-
mini, & imperatoris, & patris sui punietur. Intendamus
ergo iustitia; que nos inseparabilis comes ad Deum sua
perducat; & dum spiritus hos regit artus, insatigabilem
militiam Deo militemus; stationes, vigiliasq; celebremus;
cogrediamur cum hoste, quem nouimus, fortiter; vt vitæ
res, ac deuictio aduersario triumphantes, præmium virtutis,
quod ipse promissit, à Domino consequamur.

L. Coelii

443
L. COELII FIRMIANI
LACTANTII DIVINARVM
INSTITVTIONVM AD DONA-
TVM, LIBER VNVS:

De ira Dei.

Nimaduerti saepe, Donate, plurimos existimare (quod etiam nonnulli philosophorum putauerunt) non irasci Deum, quoniam vel benefica sit tantummodo natura diuina, nec cuiquam nocere, præstantissima, atque optima congruat potestati; vel certe nil curet omnino, vt neque ex beneficentia eius quicquam boni perueniat ad nos, neque ex maleficientia quicquam mali. Quorum error, quia maximus est, et ad euerdendum vitæ humanæ statum spectat; coarguendus est à nobis, ne ipse fallaris, impulsus auctoritate hominum, qui se putant esse sapientes. Nec tamen nos tam arrogantes sumus, vt comprehensam nostro ingenio veritatem gloriemur: sed doctrinam Dei sequimur; qui scire solus potest, & reuelare secreta. Cuius doctrina philosophi expertes, existimauerunt naturam rerum coniectura posse deprehendi. Quod nequaquam fieri potest, quia mens hominis, tenebroso corporis domicilio circumseptæ, longè à veri perspectione summotæ est: & hoc differt ab humanitate diuinitas; quod humanitatis est ignorantia, diuinitatis scientia. Vnde nobis aliquo lumine opus est ad depellendas tenebras, quibus offusa est hominis cogitatio; quoniam in carne mortali agentes, nostris sensibus diuinare non possumus. Lumen autem mentis humanæ Deus est. quem qui cognouerit, & in pectus admiserit; illuminato corde mysterium veritatis agnoscat. remoto autem Deo, caelestiq; doctrina, omnia erroribus plena sunt. recteq; Socrates, cum esset
omnium

vi. n. 170.

omnium philosophorum doctissimus; tamen ut caterent
 argueret inscitia, qui se aliquid tenere arbitrabantur, qui
 se nihil scire, nisi vnum, quod nihil sciret. Intellexit enim,
 doctrinam illam nihil habere in se certi, nihil veri, nec, in
 ipse putabant quidam, dissimulauit ipsam doctrinam, ut aliter
 reselleret, sed vidit ex parte aliqua veritatem. testaturque
 est etiam in iudicio (sicut traditur à Platone) quod nihil
 esset humana sapiētia: adeoq; doctrinam, qua tum philo-
 sopia gloriabantur, contempnit, derisit, abiicit, ut id ipsum
 pro summa doctrina profiteretur, quod nihil scire didicis-
 set. Si ergo nulla est sapiētia humana, ut Socrates docuit,
 ut Plato tradidit; apparet esse diuinam, nec vlli alij, quā
 solo est, in quo sola veritas est. Ille mundi parens, & conditor
 rerum; qui oculis non videtur, mente vix cernitur. Cuius
 religio multis modis impugnari solet ab ijs, qui neque ve-
 ram sapientiam tenere potuerunt; neq; magni, & caelestia
 arcani comprehendere rationem.

II. NAM cum sint gradus multi, per quos ad domicilium
 veritatis ascenditur, non est facile cuiuslibet euehi ad sum-
 mum. Caligantibus enim veritatis fulgore luminibus, qui
 stabilem gressum tenere non possunt, reuoluuntur in pla-
 num. Primus autē gradus est, intelligere falsas religiones,
 & abijcere impios cultus Deorum humana manu fabricato-
 rum; Secundus verò, perspicere animo, quod vnus sit Deus
 summus, cuius potestas, ac prouidentia effecerit à principio
 mundū, & gubernet in posterum; Tertius, cognoscere mi-
 nistrum eius, ac nuntium, quem legauit in terrā; quo de-
 cente liberati ab errore, quo implicati tenebamur, forme-
 tiq; ad veri Dei cultum, institutam disceremus. ex quibus
 omnibus gradibus, ut dixi, pronus est lapsus, & facili ad
 ruinā, nisi pedes inconcussa stabilitate figantur. De primo
 gradu

gradu eos excuti videmus, qui, cum falsa intelligant; tamē
 verum non inueniunt; contemptusq; terrenis, fragilibusque
 simulacris, non ad colendum se Deum conferunt, quem
 ignorant; sed mundi elementa mirantes, celū, terrā, mare,
 solem, lunam, ceteraq; astra venerantur. Sed imperitiam
 horum iam coarguimus in secundo diuinariū institutionū
 libro. De secundo verò gradu eos dicimus cadere, qui con-
 sentiunt, vnum esse summum Deum. ijdem tamē à philo-
 sophis irriteriti, & falsis argumentationibus capti, aliter
 de vnica illa maiestate sentiunt, quā veritas habet; qui
 aut figuram negant habere vllam Deum; aut vllō affectu
 commoueri putant; quia sit omnis affectus imbecillitatis;
 qua in Deo nulla est. De tertio vero ij precipitantur, qui
 cum sciant legatum Dei, eundemq; diuini, & immortalis
 templi conditorē; tamen aut non accipiunt eum, aut aliter
 accipiunt, quā fides poscit. quos ex parte iam refutauimus
 in quarto supradicti operis libro, & refutabimus po-
 stea diligentius, cum respondere ad omnes sectas cœperimus,
 que veritatē, dum disputant, perdiderunt. Nunc verò con-
 tra eos differemus, qui de secundo gradu lapsi praua de sum-
 mo Deo sentiunt. Aiunt enim quidam, nec gratificari eum
 cuiquam, nec irasci; sed securum, & quietum immortali-
 tatis suae bonis perfrui. Illi vero iram tollunt, gratiam re-
 linquunt Deo, naturam enim summa virtute præstātem,
 ut non maleficam sic beneficam esse debere. ita omnes philo-
 sopheri de ira consentiunt, de gratia discrepant. Sed ut ad
 propositam materiam per ordinē descendat oratio; huius-
 modi faciēda nobis, & exequēda partitio est; cum diuersa
 & regnantia sint, ira, & gratia. Aut ira tribuenda est
 Deo, & gratia detrahēda; aut vtrunq; detrahēdū. Aut
 ira demenda est, & gratia tribuenda; aut neutriū tribuen-
 dum. Aliud amplius præter hac nihil potest capere natura;
 ut necesse sit, in vno istorū aliquo verum, quod queritur,
 inueniri.

inueniri. Consideremus singula; vt nos ad latebras
tis, & ratio, & ordo deducat.

III

inconueniens

PRIMUM illud nemo de Deo dixit vnquam, in
eum tantummodo, et gratia nō moueri. est enim
ueniēs Deo, vt eiusmodi potest. ut sit p̄ditus, qua mouet
& oblit; prodesse vero, ac benefacere nequeat. Quae igitur
ratio, quae spes salutis hominibus propofita est, si malum
tantummodo auctōr est Deus? Quod si sit: tam male
illa venerabilis, non ad iudicis potestatem, cui licet ser-
re, ac liberare, sed ad tortoris, & carnificis officium de-
cetur. Cū autem videamus, non modo male esse in
humans, sed etiā bona: vtiq; * si Deus est auctōr mali
esse alterum necesse est, qui contraria Deo faciat, &
nobis bona. Si est; quo nomine appellandus est? aut cura-
bis, qui male faciat, m̄rior est, quā ille, qui bene? Si
nihil potest esse prater Deum, absurdum est, et vanum,
quinam putare potestātē, qua nihil est maius, nihil melius
nocere posse, prodesse non posse. & ideo nemo extitit,
auderet id dicere; quia nec rationem habet, nec vllō
potest credi. Quod quia conuenit; transeamus; & vter-
tem alibi requiramus.

IIII

male

QUOD sequitur, de schola Epicuri est; sicut iram
Deo non esse, ita nec gratiam quidem. Nam cum putat
Epicurus alienum esse à Deo, malum facere, atq; nec
quod ex affectu iracundiae plerūq; nascitur: ademit etiam
benevolentiam; quoniam videbat consequens esse, vt si habeat
iram Deus, habeat & gratiam. Itaq; ne illi vitium cōtra-
ret, etiā virtutis fecit expertem. Ex hoc, inquit, beatus
incorruptus est, quia nihil curat, neq; habet ipse neque
neq; alteri exhibet. Deus igitur non est, si nec mouetur
quod est propriū viuentis: nec facit aliquid impossibile
mini; quod est propriū Dei, si omnino nullam habet vllam

tatem, nullum actum, nullam deniq; administrationē, quae
Deo digno sit. Et quae maior, et quae dignior administratio
deo assignari potest, quā mundi gubernatio, quā cura
viuentium, maximeq; generis humani, cui omnia terrena
subiecta sunt? Quae igitur in Deo potest esse beatitudo, si
semper quietus, et immobilis torpet? si precantibus surdus,
si colentibus caecus? Quid tam dignum, tam propriū Deo,
quā providentia? Sed si nihil curat, nihil prouidet, amisit
omnem diuinitatem. Qui ergo totā vim, totam Deo sub-
stantiam tollit; quid aliud dicit, nisi Deum omnino nō esse?
Deniq; M. Tullius à Posidonio dictum refert, id Epicu-
rum sensisse, nullos Deos esse; sed ea, quae de dijs locutus sit;
depellenda inuidiae causa dixisse: itaq; verbis illum Deos
relinquere, re autem ipsa tollere, quibus nullum motū, nul-
lum tribuit officiū. Quod si ita est: quid eo fallacius? quod
à sapiente, & graui viro debet esse alienum. Hic verò si a-
liud sensit, & aliud locutus est; quid aliud appellandus est,
quā deceptor, bilinguis, malus, et propterea stultus? Sed
non erat tam versutus Epicurus, vt fallendi studio ista lo-
queretur; cū hac etiam scriptis ad aeternam memoriam
* consignemus: sed ignorantia veritatis errauit. * indoctus
enim à principio verisimilitudine vnus falsa sententia, ne-
cessario in ea, quae sequebantur, incurrit. Prima enim sen-
tentia fuit, iram Deo non conuenire. Quod cū illi verū,
& inexpugnabile videretur; non poterat consequentia re-
secare; quia vno affectu amputato, etiam ceteros affectus
adimere Deo, necessitas ipsa cogebat. Ita qui nō irascitur;
vitiq; nec gratia mouetur; quod est ira contrarium. iam si
nō ira in eo, nec gratia est; vitiq; nec metus, nec latitiae, nec
m̄ror, nec misericordia. Vna est enim ratio cunctis affe-
ctibus, vna commotio; quae in Deū cadere nō potest. Quod
si nullus affectus in Deo est; quia quicquid afficitur, imbe-
cillum est: ergo nec cura vllius rei, nec prouidentia est in eo.

Hucusq;

consignari
inductus

Hucusq; peruenit sapientis hominum disputatio. cetera sequuntur, obtruncat. scilicet, quia nec cura sit in eo, nec uidentia; ergo nec cogitationem aliquam, nec sensum esse ullum. quo efficitur, vt nō sit omnino. Ita cum guttū descendit, in extremo gradu cōstitit; quia iam precipitum videbat. Sed quid prodest reuicuisse, ac periculis distimulasse? Neceſſitas illum vel inuitum cadere cogit. Dixit enim, quod noluit; quia argumētum sic ordinatur, vt ad illud, quod euitabat, neceſſario deueniret. Videtur quoque perueniat, ira sublata, & Deo adēpta. Deum aut nullus id credit, aut admodum pauci, & quidem ſuauitatis, ac mali; qui sperant peccatis ſuis impunitatē. Quod si & hoc falſum inuenitur, nec iram in Deo eſſe, nec gratiam: veniamus ad illud, quod tertio loco poſitum eſt.

EXISTIMANTUR Stoici, & alij nonnulli, quanto melius de diuinitate ſenſiſſe, qui aiunt, gratiam Deo eſſe, iram non eſſe. Fauorabilis admodum, ac popularis oratio; non cadere in Deum hanc animi puſillitatem, ab illo ſe laſum putet, qui laedi non poteſt; vt quieta illius ſancta maiestas concitetur, perturbetur, inſaniam, quod in terrena fragilitatis. Iram enim, cōmotionem mētis eſſe, & perturbationem, qua ſit à Deo aliena. Quod si hominum quoque, qui modo ſit ſapiens, & grauis, ira non deceat (ſed quidem, cum in animum cuiusquā incidit, velut ſanctiſſimas tantos excitet fluctus, vt ſtatum mētis inuoluit, ardeſcant oculi, os tremat, lingua titubet, dentes concipiunt, alternis vultum maculet nunc ſuffuſus rubor, nunc pallor albescens) quanto magis Deū non deceat tam ſanctiſſima mutatio? Et si homo, qui habet imperium, ac poteſtatem late noceat per iram, ſanguinem fundat, vrbes ſubuerſas, populos delet, prouincias ad ſolitudinē redigat; quanto magis Deū, qui habeat totius generis humani, & ipſius

poteſtatem, perditurum fuiſſe vniuerſa, si irasceretur? Ab eſſe igitur ab eo tam magnum, tam pernicioſum malum oportere. & si abſit ab eo ira, & concitatio, quia et deſormis, & noxia eſt, nec cuiquā male facit: nihil aliud faceret, niſi vt ſit lenis, tranquillus, propitiuſ, beneficus, conſeruator. Ita enim demū & cōmunis omnium pater, et optimus, et vere maximus dici poterit. quod expetit diuina, caeleſtiumque natura. Nam si inter homines laudabile videtur, prodeſſe potius, quam nocere, viuſficare, quā occidere; ſaluare, quā perdere (nec inmerito innocentia inter virtutes numeratur) et qui hac fecerit, diligitur, præfertur, honoratur, benedictus omnibus, votisque celebratur; denique ob merita, & beneficia Deo ſimillimus iudicatur: quāto magis ipſum Deum par eſt diuinis, perfectisque virtutibus præcellētē, atque ab omni terrena labe ſummotum, diuinis, et caeleſtibus beneficijs omne genus hominum promereri? Specioſe iſta, populariterque dicuntur, & multos illiciunt ad credendum: ſed qui hac ſentiunt, ad veritatē quidem propius accedunt; ſed in parte labuntur, naturā rei parū conſiderantes. Nam si Deus non irasitur impijs, & iniuſtis; nec pijs vitijs, iuſtosque diligit. Ergo cōſtantiſſe error illorum, qui & iram ſimul, & gratiam tollunt. In rebus enim diuerſis, aut in vtramque partē moueri neceſſe eſt, aut in neutram. Itaque qui bonos diligit, & malos odit: & qui malos non odit, nec bonos diligit. quia et diligere bonos, ex odio malorum venit: & malos odiſſe, ex bonorum caritate deſcēdit. Nemo eſt, qui amet vitam ſine odio mortis; nec appetat lucem, niſi qui tenebras fugit. Adeo natura iſta cōnexa ſunt, vt alterū ſine altero fieri nequeat. Siquis Dominum habēs in familia ſeruos, bonū, ac malū; nō vtiq; aut ambos odit, aut ambos beneficijs, et honore proſequitur; quod si faciet, & iniquus, & ſtultus eſt: ſed bonū & alloquitur amice, et ornat, & domui, ac familiae ſuūque omnibus rebus præſcicit:

f

malum.

faciat
ſupercilium

malum verò maledictis verberibus, nuditate, fame, siti, pedibus punie, vt & hic exemplo ceteris sit ad non peccatum, & ille ad promerendum, vt alios metus coërceat, ad honor prouocet. Qui ergo diligit, & odit; qui odit, & diligit; sunt enim, qui diligi debeant; sunt, qui odio haberi, sicut is, qui diligit, confert bona in eos, quos diligit; ita odit; irrogat mala ijs, quos odio habet. quod argumentum, quia verum est, dissolui nullo pacto potest. Vana ergo, & falsa est sententia eorum, qui alterum Deo tribuunt, alium detrabunt, nō minus, quàm illorum qui vtrumque trahunt. Sed illi, vt ostendimus, ex parte non errant; sed quod melius est ex duobus, retinent. Si verò, quos ratio, & veritas argumenti huius inducit, falsa omnino sententia suscepta, in maximum errorem cadunt. Non enim sic oportebat eos argumentari: Quia Deus non irascitur, ergo gratia commouetur, sed ita: Quia Deus gratia mouetur, ergo & irascitur. Si enim certum, & indubitatum fuisse, nō irasci Deum; tunc ad illud alterum veniri, esset necessarium. Cum autem magis sit ambiguum de ira, pene manifestum de gratia, absurdum est, ex incerto certum velle subtrahere; cum sit promptius, de certis incerta firmare.

VI. HÆC sunt de Deo philosophorum sententia. Ad præterea nihil quisquā dixit. Quod si hac, qua dicta sunt, falsa esse deprehendimus, vnum illud extremum suspensum, in quo solo possit veritas inueniri, quod à philosophis non susceptum est vquam, nec aliquando defensum; conueniens esse, vt irascatur Deus, quoniam gratia commouetur. Hac tenenda nobis, & asserenda sententia est. In enim summa omnis, & cardo religionis, pietatisque, versatur. Nam neque, honos vllus deberi potest Deo, si nihil potest. colenti; nec vllus metus, si non irascitur non colenti.

Cv

CVM sæpe philosophi per ignorantiam veritatis à ratione desciverint, atque in errores inciderint inextricabiles (id enim solet his euenire, quod viatori viam nescienti, & non fatenti se ignorare, vt vagatur, dum percontari obuios erubescit) illud tamen nullus philosophus asseruit vquam, nihil inter hominem, et pecudē interesse: nec omnino quisquam, modo qui sapiens videri veller, rationale animal cum mutis, & irrationabilibus coequauerit: quod faciunt quidam imperiti, atque ipsi pecudibus similes: qui cum ventri, ac voluptati se velint tradere, aiunt, eadem ratione se natos, qua vniuersa, qua spirant, quod dicitur ab homine nefas est. Quis enim tam indoctus est, vt nesciat? quis tam imprudens, vt non sentiat aliquid inesse in homine diuini? Nondū venio ad virtutes animi, & ingenij; quibus homini cum Deo manifesta cognatio est. Non ne ipsius corporis status, & oris figura declarat nō esse nos cum mutis pecudibus aequales: illarū natura in humū, pabulūque, prostrata est; nec habet quicquā commune cum celo, quod non inuenitur. Homo autem recto statu, ore sublimi, ad contemplationem mundi excitatus, confert cum Deo vultu; et rationē ratio cognoscit. Propterea nullū est animal, vt ait Cicero, præter hominē, quod habeat aliquā notitiā Dei. Solus enim sapiētia instructus est, vt religionē solus intelligat. & hæc est hominis, atque, mutorum vel præcipua, vel sola distantia. Nam cetera, qua videtur hominis esse propria, etsi nō sint talia in mutis, tamen similia videri possunt. Proprius homini sermo est: tamē & in illis quedam similitudo sermonis. Nam & digrosunt inuicem se vocibus; & cum irascuntur, edunt sonum iurgio similem; & cum se ex intervallo vident, gratulandi officium voce declarant. Nobis quidem voces eorum videntur incondite, sicut illis fortasse nostra; sed ipsis, qui se intelligunt, verba sunt; denique in omni effectu certas vocis notas exprimunt, quibus ha-

bitum mentis ostēdant. Risus quoque est homini proprius, & tamen videmus in alijs animalibus quaedam signa latere, cum ad lusum gestiunt, aures demulcent, rictum contrahunt, frontem serenant, oculos in lasciuam resoluunt. Quid tam proprium homini, quam ratio, & providentia futuri: At qui sunt animalia, quae latibus suis diuersos, & plures exitus pandant; vt si quod periculum inciderit, seque pateat obfessus; quod non facerent, nisi inesset illis intelligentia, & cogitatio. Alia prouident in futurum:

-Vt ingentem formicae farris aceruum

Comportant, hyemis memores, tectoq; reponunt;
vt apes,

Quae patriam solae, & certos nouere penates;

Venturaq; hyemis memores, aestate laborem

Experiuntur, & in medium quaesita reponunt.

Longum est, si exequi velim, quae à singulis generibus animalium fieri soleant humana solertia simillima. Quae

mutis horum omnium, quae ascribi homini solent, in multis quaeque deprehenditur similitudo: apparet solam esse religionem, cuius in mutis nec vestigium aliquod, nec vlla suspicio inueniri potest. Religionis est propria iustitia, quae nullum aliud animal attingit. Homo enim solus impera cetera sibi conciliata sunt. Iustitiae autē Dei cultus ascribitur, quem qui non suscipit; hic à natura hominis aliena vitam pecudum sub humana specie viuet. cum vero à ceteris animalibus hoc penè solo differamus, quod soli omnia diuinam vim, potestatemq; sentimus; in illis autem nihil sit intellectus Dei: certè illud fieri non potest, vt in hoc vel muta plus sapiant, vel humana natura desipiat; cum homini ob sapientiam & cuncta, quae spirant, & omnia ratione natura subiecta sit. Quare si ratio, si ius hominis hoc prececellit, & superat ceteras animantes, quod solus notitiam Dei capit: apparet religionem nullo modo posse dissolui.

D 13

DISSOLVITVR autem religio, si credamus Epi- VIII.

curo illa dicenti:

Omnis enim per se diuini natura necesse est

Immortali aeo summa cum pace fruatur,

Semota à nostris rebus, seiunctaq; longe.

Iam priuata dolore omni, priuata periculis,

Ipsa suis pollens opibus, *nil indiga nostri,

Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira.

nihil

Quae cum dicit, vtrem aliquem cultum Deo putat esse tribuendum, an euertit omnem religionem? Si enim Deus nihil *ynquam boni tribuit; si colentis obsequio nullam cuiquam gratiam refert: quid tam vanum, tam stultum, quam templa adificare, sacrificia facere, dona conferre, rem familiarum minuere, vt nihil assequamur? At enim naturam excellentem honorari oportet. Quis honos deberi potest nihil curanti, & ingrato? An aliqua ratione obstricti esse possumus ei, qui nihil habeat commune nobiscum? Deus, inquit Cicero, si talis est, vt nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur; valeat. Quid enim dicam, propitius sit? esse enim propitius potest nemini. Quid contemptius dici potuit in Deum? Valeat, inquit, id est abeat, & recedat, quandoquidem prodesse nulli potest. Quid si negotium Deus nec habet, nec exhibet: cur non ergo delinquamus, quoties hominum conscientiam fallere licebit, ac leges publicas circumscribere? Vbicunq; nobis latendi occasio arripserit, consulamus rei; auferamus aliena vel sine cruore, vel etiam cum sanguine; si praeter leges nihil est amplius, quod verendum sit. Haec dum sentit Epicurus religionem funditus delet: quae sublata, confusio, ac perturbatio vitae sequitur. Quod si religio tolli non potest, vt et sapientiam, quae distamus à belluis, & iustitiam retineamus, quae communis vita sit tutior: quomodo religio ipsa sine metu teneri, aut custodiri potest? Quod enim non meretur, contemnitur:

f 3

quod

quod contemnitur, utiq; non colitur. ita fit, ut religio
maiestas, & honor metu constet. metus autē non est, nisi
nullus irascitur. Siue igitur gratiam Deo, siue iram
vtrunq; detraxeris, religionē tolli necesse est, sine qua
hominū stultitia, scelere, immanitate completur. Multa
enim refrenat homines conscientia, si credamus non in
spectu Dei viuere, si nō tantum quae gerimus, videri de-
per, sed etiam quae cogitamus, aut loquimur, audiri a
putemus. At enim prodest id credere, ut quidā putamus
veritatis gratia, sed vtilitatis, quonia leges conscientiae
impendat nire nō possunt, nisi aliquis de super terror impēdat
hibenda peccata. Falsa est igitur omnis religio, et diuina
conficta nulla est. Sed à viris prudentibus vniuersa cōsecra-
tio rectius, innocentiusq; viuatur. Magna haec, & ma-
teria, quam proposuimus, aliena quaestio est: sed quia
quamuis cessario incidit, debet *quam breuiter attingi.

IX CVM sententia philosophorū prioris temporis de
uidencia consensissent, nec vlla esset dubitatio, quin
à Deo, & ratione esset instructus, & ratione regeretur.
primus omnium Protagoras exiit temporibus Socratis
qui sibi diceret non liquere, vtrum esset aliqua diuina
nec ne. Quae disputatio eius adeo impia, & contra ratio-
nem, & religionem iudicata est, vt & ipsum Atheniensis
expulerint suis finibus; & libros eius in cōcione, quibus
continebantur, exusserint. De cuius sententia non est
disputare, quia nihil certi pronūtiavit. Post haec Socrates
& auditor eius Plato, & qui de schola Platonis, tanquam
riuli diuersas in partes proflexerūt, stoici, et peripatetici
in eadē fuere sententia, qua priores. Postea vero Epiphanus
deum quidē esse dixit, quia necesse sit esse aliquid in
do praestans, & eximium, & beatum, providentiam
nullā: itaq; mundum ipsum nec ratione vlla, nec artu

fabrica instructum, sed naturam rerum quibusdā minutis
feminibus, & infecabilibus conglobatā. Quo quid repug-
nantius dici possit, non video. Etenim si est Deus, utiq; pro-
uidens est, vt Deus, nec aliter ei potest diuinitas attribui,
nisi & preterita teneat, & praesentia sciat, & futura pro-
spiciat. Cū igitur prouidentia sustulit, etiā Deū negauit
esse. Cū autē Deū esse professus est, & prouidentiam si-
mul esse concessit. Alterū enim sine altero nec esse prorsus,
nec intelligi potest. Verum ijs postea temporibus, quibus
iam philosophia defloruerat, exiit Athenis quidam Dia-
goras, qui nullum esse omnino Deū diceret, ob eamq; sen-
tentiam nominatus est à deos; item Cyrenaeus Theodoros,
ambo, quia nihil noui poterant reperire, omnibus iam di-
ctis, et inuentis, maluerunt vel contra veritatem id nega-
re, in quo priores vniuersi sine ambiguitate consenserant.
Is sunt, qui tot seculis, & ingenijs assertam, atque defen-
sam prouidentiam calumniati sunt. Quid ergo? vtrū ne
istos minutos, & inertes philosophos ratione, an verò au-
dioritate praestantium virorum refellemus? an potius
vtrouque? Sed properandum est, ne longius à materia de-
uagetur oratio.

X QVI nolunt diuina prouidentia factum esse mundū,
aut principijs inter se temere coeuntibus dicunt esse con-
cretum, aut repente natura extitisse; naturam verò, vt ait
Straton, habere in se vim gignēdi & minuendi, sed eā nec
sensum habere vllum, nec figuram; vt intelligamus, omnia
quasi sua sponte esse generata, nullo artifice, nec auctore.
Verūq; vanū, & impossibile. Sed hoc euenit ignorantibus
veritate, vt quiduis potius excogitet, quā id sentiat, quod
ratio deposcit. Primū minuta illa semina, quorū concursu
fortuito totum* coisse mundū loquuntur, vbi, aut vnde sint, cohaerere
quero. quis illa vidit vnquam? quis sensit? quis audiuit?

An solus Leucippus oculos habuit? solus mentem: qui perfectus solus omnium cecus, & excors fuit, qui ea loqueretur, quae nec ager quisquam delirare, nec dormiens posset somnari. Quatuor elementis consistere omnia philosophi veteres differebant. ille noluit, ne alienis vestigijs videretur consistere. sed ipsorum elementorum alia voluit esse primordia, quae nec videri possint nec tangi, nec vlla corporis partibus consistere. Tam minuta sunt, inquit, ut nulla sit acies ferri, tam subtilis, quae secari, ac diuidi possint. vnde illis nomen impetit atomorum. Sed occurrebat ei, quod si vna esset omnia, eademque natura, non possent res efficere diuersas, tam varietate, quantam videmus inesse mundo. Dixit ergo, vera esse, & aspera, & rotunda, & angulata, et hamata. Quod melius fuerat tacere, quam in usus tam miserabiles, ut inanes, habere linguam. & quidem vereor, ne non minus de rare videatur, qui hac putet resellenda, respondeamus tamen velut aliquid dicenti. Si leuia sunt, & rotunda, vix non possunt inuicem se apprehendere, ut aliquod corpus efficiant; ut si quis milium velit in vnam coagmentationem constringere, leuitudo ipsa granorum in massam coherere. Diuidua ergo, & secabilia sunt. hamis enim necesse est, & angulis eminere, ut possint amputari. ut appropinquod amputari, ac diuelli potest; & videri poterit, & videri. Hac, inquit, per inane irrequietis motibus voluntariis huc, atque illuc feruntur; sicut pulueris minutias videmus in sole, cum per fenestram radios, ac lumen immiserit. Et his arbores, & herbae, & fruges omnes oriuntur: ex his animalia, & aqua, & ignis, & vniuersa gignuntur, & rursus in eadem resoluuntur. Ferri hoc potest, quamuis in rebus paruis agitur. Ex his etiam mundus ipse constitutus est. Impleuit numerum perfecta insania, ut nihil ulterius adijci posset: sed inuenit tamen ille quid adderet.

Quoniam

Quoniam est omne, inquit, infinitum; nec potest quicquam vacare. necesse est ergo innumerabiles esse mundos. Quae tanta vis fuerat atomorum, ut moles tam inestimabiles ex tam minutis conglobarentur? Ac primum requiro, quae sit istorum seminum vel ratio, vel origo. si enim ex illis sunt omnia; ipsa igitur vnde esse dicemus, quae natura tantam copiam ad efficiendos innumerabiles mundos ministravit? Sed concedamus, ut impune de mudis delirauerit: de hoc loquamur, in quo sumus, & quae videmus. Ait, omnia ex in diuiduis corpusculis fieri. Si hoc ita esset, nulla res vnquam sui generis semine indigeret; sine ouis alites nascerentur, ac oia sine partu; item caetera viuentia sine coitu: arbores, & quae gignuntur à terra, propria semina non habent; quae nos quotidie tractamus, et serimus. Cur ex frumeto seges nascitur, & rursus ex segete frumentum? Denique si atomorum coitio, & conglobatio efficeret omnia, in aere vniuersa concreveret; siquidem per inane atomi volitant: cur sine terra, sine radicibus, sine humore, sine semine, non herba, non arbor, non fruges oriri, augeri que possunt? Vnde apparet, nihil ex atomis fieri, quandoquidem vnaquaeque res habet propriam, certamque naturam, suum semen, suam legem ab exordio datam. Denique Lucretius quasi oblitus atomorum, quos assererat, ut redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia, his argumentis usus est, quae contra ipsum valent. sic enim dixit:

Nam si de nihilo fierent, ex omnibus rebus
Omne genus nasci posset: nil semine egeret.

Item postea

Nil igitur fieri de nilo posse fatendum est:

Semine quando opus est rebus: quo quaeque creatae

Aeris in teneras possint proferrier auras.

Quis hunc putat habuisse cerebrum, cum hac diceret, nec videret sibi esse contraria? Nihil enim per atomos fieri exinde apparet, quod semen cuiusque rei certum est; nisi forte

f s

&

nihil

vi. n. 175

micas

& ignis, et aqua naturam ex atomis esse credemus. Quid
 quod durissimi rigoris materia, si iclus vehementiore col-
 dantur, ignis excutitur? Num in ferro, aut silice atomila-
 rent? Quis inclusit? aut cur sua sponte non emicat; aut que-
 modo semina ignis in materia frigidissima permanere po-
 tuerunt? Omitto silicem, ac ferrum. Orbem vitreum plenum
 aqua si tenueris in sole, de lumine, quod ab aqua resurgit,
 ignis accenditur, etiam in durissimo frigore. Num etiam
 credent. aqua ignem esse credendum est? at qui de sole ignis ne affert
 quidem accendi potest. Si cera in hanelaueris, vel si vaporis
 nis aliquid attrigerit, aut crustam marmoris, aut laminam
 paulatim per minutissimos rores aqua concrescit. Item de
 halitu terrae, aut maris nebula existit: quae aut dispersa ho-
 mefacit quicquid texerit, aut collecta, in arduos montes in-
 sublime vento raptam, stipatur in nubem, atque imbres maxi-
 mos deicit. Vbi ergo dicimus liquores natos esse: num in va-
 pore? num in halitu? num in vento? At qui nihil potest consistere
 ego in eo, quod nec tangitur, nec videtur. Quid ergo de animis
 malibus loquar, in quorum corporibus nihil sine ratione, sine
 ordine, sine utilitate, sine specie figuratum videmus: adeo non
 solertiissima, et diligentissima omnium partium membrorumque
 descriptio casum, ac fortunam repellat. Sed putemus, artus, et
 ossa, et nervos, et sanguinem de atomis posse concrecere.
 Quid sensus, cogitatio, memoria, mens, ingenium, quibus se-
 mimibus coagmentari possunt? minutissimis, inquit. Sunt
 deinde ergo alia maiora. Quomodo igitur insecabilia? Denique, si
 vi. n. 175. ex inuisibilibus sunt, quae non videntur: consequens est, ut ex
 visibilibus sint quae videntur. cur igitur nemo videt? Sed
 consideres. ne inuisibilia quae sunt in homine consideret, siue tractabilia,
 quae veniunt sub aspectum, ratione utrag, constare qui
 non videt? Quomodo ergo sine ratione coeuntia possunt ali-
 quid efficere rationale? Videmus enim nihil esse in omni
 mundo, quod non habeat in se maximam, mirabilemque, rationem.

Quae

Quae quia supra hominis sensum, et ingenium est; cui re-
 ctius, quam diuina providentia tribuenda est? An simulacrum
 hominis, et statua ratio, et ars fingit; ipsum hominem de fru-
 ctibus temere concurrentibus fieri putabimus? Et quid simile
 veritatis in ficto, cum summum, et excellentissimum artificium nihil
 aliud, nisi umbram, et extrema corporis lineamenta possit
 imitari: num potuit humana solertia dare operi suo aut mo-
 tum aliquem, aut sensum? Omitto usum videndi, audiendi. mitto.
 odorandi, caterorumque, membrorum vel apparentium, vel laten-
 tium mirabiles utilitates. Quis artifex potuit aut cor ho-
 minis, aut vocem, aut ipsam fabricare sapientiam? Quisquam ne
 igitur sanus existimat, quod homo ratione, et consilio facere
 non possit, id concursu atomorum passim cohaerentium per-
 fici potuisse? Vides, in qua deliramenta inciderint, dum no-
 lunt effectum, curamque rerum Deo dare. Concedamus
 tamen his, ut ex atomis fiant quae terrena sunt: num etiam
 caelestia? Deos autem incorruptos, aeternos, beatos esse; solisque
 dant immunitatem, ne concursu atomorum concreti esse
 videantur. Si enim Deos quoque ex illis constituissemus; dii
 dissipabiles fierent, seminibus aliquando resolutis, atque in
 naturam suam reuertentibus. Ergo si est aliquid, quod recurrentibus
 atomi non effecerint: cur non caetera eodem modo intelligamus?
 Sed quaro, ante quam mundum primordia ista generarent,
 cur sibi Deum habitaculum non adificauerint? Videlicet, nisi atomi
 coissent, calumque fecissent, adhuc Deum per medium inane
 penderent. Quo igitur consilio, qua ratione de confuso aceruo se
 atomi congregauerunt, ut ex aliis inferius terra conglobarentur,
 terra conglobarentur, calum desuper tenderetur, tanta siderum
 varietate distinctum, ut nihil unquam excogitari possit
 ornatius? Tanta ergo qui videat, et talia potest existimare,
 nullo effecta esse consilio, nulla providentia, nulla ratione
 diuina: sed ex atomis subtilibus, exiguis coeuntibus esse
 tanta miracula? Nonne prodigio simile est aut natum esse

esse hominem, qui hac diceret; aut extitisse, qui crederet
 ut Democritū, qui auditor eius fuit; vel Epicurū, in quem
 vanitas omnis de Leucippi fonte profluxit. At enim (sicut
 alij dicunt) natura mundus effectus est, quæ sensu, & fi-
 gura caret. Hoc vero multo est absurdius. Si natura mun-
 dum fecit; consilio, et ratione fecerit, necesse est is enim fa-
 cit aliquid, qui aut voluntatē faciendi habet, aut sciētiam.
 Si caret sensu, ac figura, quomodo potest ab ea fieri, quod
 & sensum habeat, & figuram? nisi forte quis arbitretur,
 animalium fabricam tam subtilē tamq̃ mirabilem à non
 sentiente formari, animariq̃ potuisse; aut istam calis spe-
 ciem tam providentur ad vilitates viuentium tempera-
 tam, nescio quo casu, sine conditore, sine artifice, subito ex-
 titisse. Siquid est, inquit Chrysippus, quod efficiat ea, quæ
 homo licet ratione sit præditus, facere non possit; id profecto
 est maius, & fortius, & sapientius homine. Homo autem
 non potest facere celestia: ergo illud, quod hæc efficiet, vel
 effecerit, superat hominē arte, consilio, prudentia, potestate.
 Quis igitur potest esse, nisi Deus? Natura vero, quæ ve-
 luti matrem esse rerum putant, si mentem non habet, nihil
 efficiet vnquam, nihil molietur. Vbi enim non est cogitatio,
 nec motus est vllus, nec efficacia. Si autem consilio suo vi-
 tur ad incipiendum aliquid, ratione ad disponendum, arte
 ad efficiendum, virtute ad consummandum, potest ate ad re-
 gendum, & continendum; cur natura potius, quam Deus
 nominetur? Aut si concursus atomorum, vel carens mente
 natura ea, quæ videmus, efficit, quæro, cur facere calti po-
 tuerit, urbem, aut domum non potuerit? cur montes mar-
 moris fecerit, columnas, & simulachra non fecerit: Atqui
 potuerāt atomi etiam ad hæc efficienda concurrere; si qui-
 dem nullam positionem relinquunt, quam nō experiantur,
 nam de natura, quæ mentē non habeat, nō est mirandum;
 quod hæc facere oblitā sit. Quid ergo est? Vtiq̃ Deus, cum

inchoaret hoc opus mundi; quo nihil potest esse nec dispo-
 sitius ad ordinem, nec aptius ad vtilitatem, nec ornatius ad
 pulchritudinē, nec maius ad molē, quæ fieri ab homine non
 poterant, fecit ipse; in quibus etiā hominē ipsum; cui par-
 ticulam de sua sapientia dedit; & instruxit eum ratione,
 quantum fragilitas terrena cupiebat, vt ipse sibi efficeret,
 quæ *in vsus suos essent necessaria. Si vero in huius mundi ad
 (vt ita dixerim) republica nulla prouidētia est, quæ regat;
 nullus Deus, qui administret; nec omnino sensus vllus in
 hac rerum natura pollet: vnde igitur mens humana tam
 solers, tā intelligens orta esse crederetur? Si enim corpus ho-
 minis ex humo factum est, vnde homo nomen accepit: ani-
 mus ergo, qui sapit qui rector est corporis; cui mēbra obe-
 quantur tanquam regi, & imperatori; qui nec aspici, nec
 comprehendī potest, non potuit ad hominem nisi à sapiente
 natura peruenire. Sed sicut omne corpus mens, & animus
 gubernat; ita & mundū Deus. Nec enim verisimile est, vt
 minora, & humilia regimen habeant, maiora, & summa
 non habeant. Deniq̃, M. Cicero in Tusculanis, Et in cōso-
 latione animorū, inquit, nulla in terris origo inueniri po-
 test. Nihil est enim, inquit, in animis mistū, atq̃ concretū,
 aut quod ex terra natū, atq̃ factum esse videatur; nihil ue-
 aut humidū quidē aut flabile, aut igneū. His enim innatū
 nihil inest, quod vim memoriæ, mēris, cogitationis habeat,
 *quo futura prouideat, & præterita teneat, et cōplecti pos-
 sit præsentia, quæ sola diuina sunt. Nec enim inueniuntur
 vnquam, vnde ad hominem venire possint, nisi à Deo. Ex-
 ceptis igitur duobus, tribusue calumniatoribus vanis, cum
 constet, diuina prouidentia mundū regi, sicut et factus est,
 nec sit quisquam, qui Diagora, Theodoriq̃, sentētiū, vel
 Leucippi inane cōmentum, vel Democriti, Epicuriq̃, leui-
 tatem præferre audeat auctoritati vel illorum septem prio-
 rum, qui sunt appellati sapientes; vel Pythagōra, vel So-
 cratis

vi. n. 176.

debuerant *
vi. n. 177.

in. bo-

cratis vel Platonis, ceterorumq; summorum philosophorum, qui esse prouidentiam iudicauerunt: falsa igitur est & illa sententia, qua putant terroris, ac metus gratia religionem à sapientibus institutam, quo se homines imperiti à peccatis abstinerent. Quod si verum sit, ergo derisi ab antiquis sapientibus sumus. Quod si fallendi nostri, atq; adeo totius generis humani causa commentii sunt religionem: sapientis igitur non fuerunt; quia in sapiente non cadit mendacium. Sed fuerint sapientes; quia tanta felicitas mentis, ut non tantummodo indoctos, sed Platonem quoq; ac Socratem fallerent; & Pythagoram, Zenonem, Aristotelem maximorum sectarum principes tam facile deluderent? Est igitur diuina prouidentia, ut senserunt ij homines, quos nominamus, cuius vi, ac potestate omnia, qua videmus, & facta sunt, reguntur. Nec enim tanta rerum magnitudo, tanta dispositio, tanta in seruandis ordinibus, temporibusq; constantia aut olim potuit sine prouido artifice oriri; aut constare in seculis sine incola potenti; aut in perpetuum gubernari sine perito ac sciēte rector quod ratio ipsa declarat. Quicquid est enim, quod habet rationē; ratione sit ortum, necesse est. Ratio autē sentientis, sapientisq; natura est; sapiens uenientisq; natura, nihil aliud potest esse, quam Deus. Mundus autem, quoniam rationē habet, qua & regitur, & constat; ergo à Deo factus est. Quod si est conditor, rectorq; mundi Deus; recte igitur, ac vere religio constituta est. autem enim rerum, parentiq; cōmuni honos, ueneratioq; debetur.

XI **Q**VONIAM constitit de prouidentia; sequitur ut doceamus, utrum ne multorum Deorum esse credenda sit, an potius vnus. Satis, ut opinor, ostendimus in nostris institutionibus, Deos multos esse non posse; quod diuina uis, ac potestas si distribuatur in plures *diminuit eam necesse sit; quod autem minuitur, utiq; mortale est; si vero mor-

distrahatur.
vi. n. 178.

talis nō est, nec minui, nec diuidi potest. Deus igitur vnus est; in quo vis, & potestas consumata est; nec minui potest, nec augeri. Si autem sunt multi; dum habent singuli potestatis aliquid, ac numinis, summa ipsa decreuit; nec poterunt singuli habere totum, quod est commune cum pluribus; vnicuiq; tantum deerit, quantum ceteri possidebunt. Non possunt igitur in hoc mundo multi esse rectores, nec in vna domo multi domini, nec in nauis vna multi gubernatores, nec in armento, aut grege duces multi, nec in vno *regimine multi reges. sed nec in celo quidem multi soles esse poterunt, sicut nec anima plures in vno corpore. adeo in vnitae natura vniuersa consentit. Quod si mundum

examine
vi. n. 179.

Spiritus intus alit; totamq; infusa per artus

Mens agitat molem, & magno se corpore miscet:
Apparet testimonio poeta, vnum esse mundi habitatores Deum; siquidem corpus omne nisi ab vna mente incolit, regiq; non potest. Omnem igitur diuinam potestatem necesse est in vno esse, cuius nutu, & imperio regantur omnia; & ideo tantus est, ut ab homine non possit aut verbis enarrari, aut sensibus aestimari. Vnde igitur ad homines opinio multorum Deorum persuasione peruenit? Nimirum ij omnes, qui coluntur ut Dij, homines fuerunt, & ijdem primi, ac maximi reges: sed eos aut ob virtutē, *quia profuerant hominum generi, diuinis honoribus affectos esse post mortem; aut ob beneficia, & inuenta, quibus humanam vitam excoluerant; immortalē memoriam consecutos, quis ignorat? nec tantū mares, sed & feminas. Quod cum vetustissimi Gracia scriptores, quos illi Deo dōbus nuncupant, tum etiam Romani Gracos secuti, & imitati docent. quorum praeipue Euhemerus, ac noster Ennius; qui eorum omnium natales, coniugia, progenies, imperia, res gestas, obitus, *si sepulchra mulachra demonstrant. Et secutus eos Tul. tertio de natura Deorum libro dissoluit publicas religiones: sed tamē veram;

sepulchra
vi. n. 180.

quam

quam ignorabat, nec ipse, nec alius quisquam potuit in-
cere. Adeo & ipse testatus est falsum quidē apparere, ver-
tatem tamen latere. Utinam, inquit, tam facile veritatem
uenire possem, quam falsa conuincere. Quod quidem tam
dissimulante, vt Academicus, sed vere, atque ex animi
sententia proclamauit. quia veritas humanis sensibus
non potest; quod assequi valuit humana prudentia
affecutus est, vt falsa detegeret. Quicquid enim fictum
commentitium; quia nulla ratione subnixum est, factum
dissoluitur. Vnus est igitur princeps, & origo rerum
sicut Plato in Timæo & sensit, & docuit; cuius maiesta-
tem tantam esse declarat, vt nec mente comprehendere,
lingua exprimi possit. Idem testatur Hermes, quem Cicer-
o ait in numero Deorum apud Aegyptios haberi, eum scilicet,
qui ob virtutem, multarumq; artium scientiam Tri-
megistus nominatus; & erat non modo Platone, verum
etiam Pythagora septemq; illis sapientibus longe antiquior.
Apud Xenophontem Socrates disputans, ait; formam De-
i non oportere conquiri. Et Plato in legum libris: Quid om-
nino sit Deus, non esse querendum; quia nec inueniri possit,
nec enarrari. Pythagoras quoq; vnum Deum cōstituit
cens incorporalem esse mentem, quæ per omnem rerum na-
turam diffusa, & in ætæ, vitalem sensum cunctis anima-
ribus tribuat. Antisthenes autem in physico vnum esse
naturalem Deū dixit, quamuis gentes, et vrbes suos habuerit
populares. Eadē ferē & Aristoteles cum suis peripatetici,
& Zenon cum suis stoicis. Lōgum est enim singulari
sententia exequi: qui licet diuersis nominibus sint abusi;
vnam tamen potestatem, quæ mundum reget, conser-
uant. Sed tamen summum Deum cum & philosophi, &
poætæ, & ipsi deniq; qui Deos colunt, sæpe fateantur
cultu tamen, & honoribus eius nemo vnquam requisitus,
nemo differuit, ea scilicet per suasionem, qua semper bene-

cum, incorruptumq; credentes, nec irasci eum cuiquam,
nec vllō cultu indigere arbitrantur. adeo religio esse non
potest, vbi metus nullus est.

NUNC quoniam respondimus impia quorundam, XI I
detestabiliq; imprudentia, vel potius amentia; redeamus
ad propositum. Diximus, religionem sublata, nec sapientiam
teneri posse, nec iustitiam; quia sapientia diuinitatis in-
tellectus est, quo differimus a belluis, in homine solo reperi-
ri iustitiā: quia nisi cupiditates nostras Deus, qui falli non
potest, coëruerit; scelerate, impieq; viuereamus. Spectari
ergo actus nostros à Deo, non modo ad vtilitatem cōmunis
vitæ attinet, sed etiam ad veritatem; quia religione, iusti-
tiāq; detracta, vel ad stultitiam pecudum amissa ratione
voluimus, vel ad bestiarum immanitatem; imo vero am-
plius; siquidē bestia sui generis animalibus parcunt. Quid
erit homine truculētius, quid immitius, si deo metu su-
periore, vim legū aut fallere potuerit, aut continere? Ti-
mor igitur Dei solus est, qui custodit hominū inter se socie-
tatem; per quē vita ipsa sustinetur, munitur, gubernatur.
Is autē timor aufertur, si fuerit homini persuasum, quod
ira sit expers Deus; quem moueri, & indignari, cum iniu-
sta sunt, non modo communis vtilitas, sed etiam ratio ipsa
nobis, & veritas persuadet. Rursus nobis ad superiora re-
deundum est; vt quia docuimus à Deo factum esse mun-
dum, doceamus quare sit effectus.

SI consideret aliquis vniuersam mundi administra- XI I I
tionem, intelliget profecto, quam vera sit sententia stoico-
rum, qui aiunt, *nostra causa mundum esse constructum.
Omnia enim, quibus cōstat, quaq; generat ex se mundus,
ad vtilitatem solius hominis accommodata sunt. Homo vir-
tur igni ad vsum calefaciendi, & luminis, & coquēdorum
ciborum, ferriq; fabricandi: vititur fontibus ad potū, & ad
lauacra,

fructuum

lauacra, fluminibus ad agros irrigandos, terminadaque
giones: vitur terra ad percipiendam * frugum varietatem,
collibus ad cōferenda vinea, mōribus ad vsum arborū,
lignorum, planis ad segetē: vitur mari non solū ad conser-
ua, & copias ex lōginquis regionibus ferēdas, verū etiam
ad vbertatem omnis generis piscium. Quod si his elemē-
vitur, quibus est proximus; non est dubium, quin & ita
quoniam & celestiu rerum officia ad fertilitatē terra
qua viuimus, tēperata sunt. Sol irrequietis cursibus, & p-
tius inequalibus orbes annuos conficit; & aut oriens dum
promit ad laborem, aut occidens noctem superducit ad
quiem; et tum abscessu lōgius ad meridiē, tum accessu pro-
pius ad septentrionē, hyemis, & aestatis vicissitudines facit,
vt & hybernis humoribus, ac pruinis in vbertatem tem-
pinguescat; & aestiuis caloribus vel herbida fruges matu-
tate duretur, vel quae sunt in humidis, incocta, & seruis-
cta mitescat. Luna quoq; nocturni temporis gubernatur,
et amissa, ac recepti luminis vicibus mēstrua spatia meli-
ratur; & caecae tenebris horribilibus noctes fulgore sua di-
vritatis illustrat; vt aestiua itinera, & expeditiones, & quae
ra sine labore, ac molestia confici possint, siquidem

Noctē leues melius stipulae, noctē arida prata
Tondentur;

Astra etiam cetera vel ortu, vel occasu suo certis statim
bus opportunitates temporū subministrant. Sed & nati-
giis, quo minus errabundo cursu per immensum vagentur,
regimē praebeant, cū ea rite gubernator obseruās, ad portum
peruehatur
destinati litoris prouehamur. Ventorū spiritu attrahuntur
nubes, vt fata imbribus irrigentur, vt vites faetibus, arborū
pomis exuberent. Et haec per orbem vicibus exhibentur, ut
desit aliquando, quo vita hominū sustineatur. At enim ce-
teras animates eadem terra nutrit, & eiusdem facta etiam
muta pascuntur. Num etiā mutorū causa Deus laborat?

Minime

Minime, quia sunt rationis expertia. Sed intelligimus, &
ipsa eodem modo ad vsum hominis à Deo facta, partim ad
cibos, partim ad vestium, partim ad operis auxilia, vt cla-
rum sit, diuinam prouidentiam rerum, & copiarum abun-
dantia, hominum vitam instruere, atq; ornare voluisse; ob
eāq; causam & aērē volucris, & mare piscibus, & ter-
ram quadrupedibus impleuit. Sed academici cōtra stoicos
differētes solent querere, cur, si Deus omnia hominum cau-
sa fecerit, etiam multa contraria, & inimica; & pestifera
nobis reperiantur tam in mari, quam in terra. Quod stoici
veritatem non respicientes ineptissime perpulerunt. Aiunt
enim multa esse in gignentibus, & in numero animalium,
quorum adhuc lateat vtilitas; sed eam processu temporum
inueniri; sicut iam plura prioribus seculis incognita neces-
sitas, & vsus inuenit. Quae tandem vtilitas potest in mu-
ribus, in blattis, in serpentibus reperiri, quae homini molesta
& pernitiōsa sunt? An medicina in his aliqua lateat? Quae
si est; inuenietur aliquando, nempe aduersus mala, cum id
illi querantur esse omnino malū. Viperam ferunt exustam,
in cinerēq; dilapsam, mederi eiusdem bestiae morsui. Quan-
to melius fuerat eā prorsus nō esse, quam remedium cōtra
se ab ea ipsa desiderari. Breuius igitur, ac verius respondere
potuerunt in hunc modum. Deus cum formasset hominem
veluti simulacrū suum, quod erat diuini opificij summū,
inspirauit ei sapientiam soli, vt omnia imperio, ac ditioni
suae subiugaret, omnibusq; mundi cōmodis vtteretur. propo-
suit tamen ei & bona, & mala; quia sapientiā dedit; cuius
omnis ratio in discernendis malis, ac bonis posita est. Non
potest enim quisquam eligere meliora, & scire, quid bo-
num sit, nisi sciat simul recitare, ac vitare, quae mala sunt.
Inuicē sibi alterutrū connexa sunt; vt sublato * alterutro, altero
vrunque tolli sit necesse. Propositis igitur bonis, malisq;
tum demum opus suū per agit sapientia; et quidem bonum.

g. 2

appe-

appetit ad vtilitatē, malum reiicit ad salutem. Ergo sunt bona innumerabilia data sunt homini, quibus frui possit; sic etiam mala, quae caueret. Nam si malū nullum sit, nullum periculū, nihil deniq; quod ledere hominem possit; licet omnis materia sapientia; nec erit homini necessaria. Positis enim tantummodo in conspectu bonis, quid opus cogitatione, intellectu, scientia, ratione? cū quocumq; p- rexerit manum, id natura aptum, & *cōmodum sit, ut quis velit apparatusimā cœnam infantibus, qui nondū sapiant, apponere, vtiq; id appetēt singuli, quō vnumquemq; aut impetus, aut fames, aut etiā casus attraxerit, et quicquid sumperint, id illis erit vtile, ac salubre. Quid igitur nocebit eos, sicuti sunt, permanere, & semper infantibus, nescios esse rerū? Si autē admisceas vel amara, uel imbuta, vel etiam venenata; decipiuntur vtiq; per ignorātiā boni, ac mali, nisi accedat hīs sapientia, per quā habeant malorum reiectionē, bonorumq; delectum. Vides ergo, magis propter mala opus bonis esse sapientia: quā nisi *fuisset proposita, rationale animal nō essemus. Quod si haec ratio vera est, quā stoici nullo modo videre potuerūt: dissoluitur etiā argumentum illud Epicuri. Deus, inquit, aut vult tollere mala, & non potest; aut potest, & non vult; aut neq; vult, neq; potest, aut & vult, et potest. Si vult, & nō potest: imbecillus est; quod in Deū non cadit. Si potest, te nō vult: invidus; quod aequē alienū à Deo. Si neq; vult neq; potest: invidus, & imbecillus est; ideoq; neq; Deus. Si vult, & potest, quod solū Deo conuenit; vnde ergo sunt mala; aut in illa nō tollit? Scio plerōsq; philosophorum, qui prouidentias defendunt, hoc argumēto perturbari solere, et inuitos per adigi, vt Deū nihil curare fateātur, quod maxime quaerit Epicurus, sed nos ratione perspecta, formidulosum hoc argumentum facile dissoluimus. Deus enim potest, quicquid velit; & imbecillitas, vel inuidia in Deo nullo est: potest

accommodatum

nobis
fuisent

igitur mala tollere, sed non vult; nec ideo tamē invidus est. iccirco enim non tollit, quia & sapientiam (sicut docui) simul tribuit, & plus boni, ac iucūditatis in sapientia, quam in malis molestia. sapientia *etiam facit, vt etiam Deum enim cognoscamus, & per eam cognitionem, immortalitatē assequamur; quod est summū bonum. Itaq; nisi prius malum agnouerimus, nec bonū poterimus agnoscere. Sed hoc non vidit Epicurus, nec alius quisquam; si tollantur mala, tolli pariter sapientiam; nec vlla in homine virtutis remanere vestigia; cuius ratio sustinenda, et superanda, malorū acerbitate consistit. Itaq; propter exiguum compendium sublatorum malorum maximo, & vero, & proprio nobis bono careremus. Constat igitur, omnia propter hominem proposita, tam mala, quam etiam bona.

SEQUITUR, vt ostendam, cur fecerit hominem X I I I I
ipsum Deus, sicut mundum propter hominem machinatus est, ita ipsum propter se, tanquam diuini templi antistitem, spectatōrē operum, rerumq; celestium. Solus est enim, qui sentiens, capaxq; rationis intelligere possit Deum, qui opera eius admirari, vti utē, potestatemq; perspicere iccirco enim consilio, mente, prudentia instructus est. ideo solus praeter ceteras animantes *rectus corpore, ac statu factus recto est, vt ad contemplationem patris sui excitatus esse videatur. ideo sermonem solus accepit, ac linguam cogitationis interpretem, vt enarrare maiestatem domini sui possit. postremo iccirco ei cuncta subiecta sunt, vt factori, atq; artificii Deo esset ipse subiectus. Si ergo Deus hominem suum voluit esse cultorem; ideoq; illi tantum honoris attribuit, vt rerum omnium dominaretur; vtiq; iustissimū est et Deum colere, qui tanta praestiterit, et amare hominem, qui sit nobiscum diuini iuris societate coniunctus. Nec enim fas est, cultorem Dei à Dei cultore violari. Vnde *intelligitur, intelligimus,

religionis, ac iustitia causa esse hominem figuratum, cui rei testis est M. Tullius in libris de legibus, ita dicens: *Su omniū, quæ in doctorum hominū disputatione versantur, nihil est profecto præstabilius, quam plane intelligi, non iustitiam esse natos. Quod si est verum; Deus ergo omnes homines esse iustos, id est Deum, & hominem utros habere; Deum scilicet honorare tanquam patrem, hominem diligere velut fratrem. in his enim duobus iustitia consistit. Qui ergo aut Deum non agnoscit, aut homini nocet; iniuste, & contra naturam suam vivit, et modo rumpit institutum, legemq; divinam.*

XV. *Hic fortasse querat aliquis, unde ad hominem percata peruenierint, aut quæ prauitas diuini instituti, ut lam ad peiora detorserit, ut cum sit ad iustitiam generata, opera tamen efficiat iniusta. Iam superius explanauimus, Deum proposuisse bonum, ac malum: & bonum quia diligere, malum autem quod huic repugnat, odisse, sed malum permisisse, ut & bonum emicaret, quod alteri altero (sicut sepe docui) intelligimus constare non posse. namq; ipsum mundum ex duobus elementis repugnantibus, & inimicè copulatis esse concretū, igneo & humido, ut potuisse lucē fieri, nisi & tenebræ fuissent, quia nec superius potest esse sine infero, nec oriens sine occidente, nec calidum sine frigido, nec molle sine duro. Sic & nos ex duobus repugnantibus copacti sumus, anima, & corpore, quorum alterum calo ascribitur, quia tenne est, & intractabile, alterum fragile, atq; mortale. Ergo alteri adhaeret, alteri malum; alteri lux, vita, iustitia; alteri tenebræ, mors, iniustitia. Hinc exitit in homine natura suæ deprauatio; ut esset necesse constitui leges, quæ possent & vitia prohiberi, & virtutis officia imponi.*

Cum igitur sint in rebus humanis bona, & mala, quorum rationem declarauimus, necesse est, ad vtramq; partem moueri Deum, & ad gratiam, cum iusta fieri videt; & ad iram, cum cernit iniusta. Sed occurrit nobis Epicurus, ac dicit: Si est in Deo letitia affectus ad gratiam, & odij ad iram; necesse est habeat & timorem, & libidinem, & cupiditatem, ceterosque affectus, qui sunt imbecillitatis humanae. Non est necesse ut timeat, qui irascitur; aut mereat, qui gaudet: demique iracundi, minus timidi sunt; et natura latius, minus mereant. Quid opus est de humanis affectibus dicere, quibus fragilitas nostra succumbit? consideremus diuinam necessitatem. nolo enim naturam dicere, quia Deus noster nunquam creditur natus. Timoris effectus habet in homine materiā, in Deo non habet. Homo, quia multis casibus, periculisq; subiectus est, meruit, ne qua vis maior existat, quæ illum verberet, spoliaret, laceret, affligat, interimat. Deus autem, in quæ nec egestas, nec iniuria, nec dolor, nec mors cadit, timere nullo pacto potest, quia nihil est, quod ei vim possit inferre. item libidinis ratio & causa in homine manifesta est. Nam qui fragilis, & mortalis effectus est; necesse fuit alterū sexum diuersumq; constitui, cuius permissione soboles effici posset ad commendam generis perpetuatem. Hac autem libido in Deo locum non habet, quia & fragilitas & interitus ab eo alienus est; nec vlla est apud eum femina, cuius possit copulatione gaudere; nec successionem indiget, qui semper futurus est. Eadem de inuidia, & cupiditate dici possunt; quæ certis, manifestisq; de causis in hominem cadunt, in Deum nullo modo. At vero & gratia, & ira, & miseratio habent in Deo materiā; recteq; illis vitur summa illa, & singularis potestas ad rerum conseruationem.

*QUÆRIT quispiam, quæ sit ista materia. Primū acci-
dentibus malis afflicti homines ad deū plerumq; confugiunt,*

iniurias

mitigant, obsecrant, credentes eum posse ab his* iniuriis
 pulsare. Habet igitur Deus causam miserandi. nec enim
 tam inmitis est hominum contemptor, ut auxilium la-
 rantibus denegat. Item plurimi, quibus persuasum est Du
 placere iustitiam; eūq; * qui sit dominus, ac parēs omnium
 venerantur * cum precibus assiduis, ac frequentibus votis
 dona & sacrificia offerunt; nomē eius laudibus prosequen-
 tur, iustis, ac bonis operibus demereri eum laborantes. Ergo
 est, propter quod Deus et possit, et debeat gratificari. Na-
 si nihil est tam conueniens Deo, quā beneficentia, nō
 autem tam alienum, quā ut sit ingratus: necesse est, ut op-
 timum sancteq; viuētium praestet aliquid, ac ritum
 reddat, ne subeat ingrati culpam; quae est etiā homini co-
 minosa. Contra autem sunt alij facinorosi, & nefarij pe-
 libidinibus omnia polluant; cadibus vexent, fraudem pi-
 peierent, nec consanguineis, nec parentibus parcat,
 leges, & ipsum etiam Deum negligāt. Habet igitur ira in
 Deo materiam. nō est enim fas, eum, cū talia fieri videt,
 non moueri, & insurgere ad ultionem sceleratorum, et pe-
 stiferos, nocentesq; delere, ut bonis omnibus consulat. ad
 & in * ipso ira * est, & gratificatio. Inania ergo, & fissa
 reperiuntur argumenta vel eorum, qui, cum irasci Deum
 nolunt, gratificari volunt, quia ne hoc quidem fieri sine vi
 potest; vel eorum, qui nullū animi motum esse in Deo pu-
 tant. Et quia sunt aliqui affectus, qui nō cadūt in Deum,
 ut libido, timor, auaritia, mæror, inuidia, omni profuso
 affectu eum vacare dixerunt. his enim vacat, quia vitio-
 rum affectus sunt. eos autem, qui sunt virtutis, id est in
 in malos, caritas in bonos, miseratio in afflictos, quoniam
 diuina potestate sunt digna, proprios, & iustos, & vni
 habet. Quae profecto nisi habeat, humana vita turbabitur,
 atq; ad tantam cōfusionem deueniet status rerum, ut con-
 temptis, superatq; legibus, sola regnet audacia; ut nemo
 denique

ipfa
 inest

vi. n. 182.

deniq; tutus esse possit, nisi qui viribus praeualeat. Ita quasi
 communi latrocinio terra omnis depopulabitur. Nunc verò
 quoniam & mali poenam, & boni gratiam, & afflictis opē
 sperant: & virtutibus locus est, & scelera rariora sunt. At
 enim plerunq; & scelerati feliciores sunt, & boni mise-
 riores; & iusti ab iniustus impune vexantur. Considerabi-
 mus postea, cur ista fiant. Interim de ira explicemus, an sit
 aliqua in Deo; virum nihil curet omnino, nec moueatur
 ad ea, quae impie geruntur.

DEVS, inquit, Epicurus, nihil curat: nullam igitur XVI I.
 habet potestatem. curare enim necesse est eam, qui habet
 potestatem; vel si habet, & non vritur; quae * tanta negli-
 gendi causa est, ut ei, non dicam nostrum genus, sed etiam tantae negli-
 mundus ipse sit vilis? Ideo, inquit, incorruptus est, ac bea- gentiae
 tus, quia semper quietus. Cui ergo * ministratio tantarum administratio
 rerum cessit, si haec à Deo negligantur, quae videmus ratio-
 ne summa gubernari? aut quietus esse quomodo potest, qui
 viuunt, & sentit? Nam quies aut somni res est, aut mortis.
 sed nec somnus habet quietem. nam cū soporati sumus,
 corpus quidem quiescit, animus * autem irrequietus agita- tamen
 tur; imagines sibi, quas cernat, effingit, ut naturalē suum
 motum exerceat varietate visorum; auocatq; se à falsis,
 dum membra saturantur, ac vigorem capiāt. * denique re- vi. n. 183.
 quies sempiterna solius mortis est. Si autem mors Deum
 non attingit; Deus igitur nunquam quietus est. Dei vero
 actio quae potest esse, nisi mundi administratio? Si verò
 mundi curam gerit, curat igitur hominum vitā Deus, ac
 singulorum actus animaduertit, eosq; sapientes, ac bonos
 esse desiderat. Hæc est voluntas Dei, hæc diuina lex; quam
 qui sequitur, qui obseruat, Deo carus est. Necesse est igitur,
 ut ira moueatur aduersus eum, qui hanc æternam, di-
 uinamq; legem aut violauerit, aut spreuerit. Si nocet, in-
 quit, alicui Deus, iā bonus nō est. Non exiguo fallitur er-
 rore

rore, qui censuram suae humanam, suae diuinam acerbiter
 & malitia nomine infamant, putantes nocentem dei
 oportere, qui nocentes afficit poena. Quod si est, nocentem
 igitur leges habemus, quae peccatis supplicia sanctorum
 nocentes iudices, qui scelere convictos poena capitis afficiunt.
 Quod si & lex iusta est, quae et nocenti tribuit, quod meretur,
 & iudex integer, ac bonus dicitur, cum male facti
 vindicat (honorum enim salutem custodit, qui malos puniunt)
 ergo et Deus, cum malis obest, nocens non est; ipse autem
 est nocens, qui aut innocenti nocet, aut nocenti parcat, ut
 pluribus noceat. * Licet querere ab ijs, qui Deum factum
 immobilem; si quis habeat rem, domum, familiam; seruum
 eius contemnes patientiam domini, omnia inuasit, ipsi
 bonis eius fruuntur; ipsos familia eius honoret, dominus
 autem contemnatur ab omnibus, derideatur, relinquatur:
 utrum ne sapiens esse possit, qui contumelias non vindicat,
 suisque rebus eos perfrui patitur, in quos habeat potestatem?
 Quae tanta in quoquam potest patientia reperiri? si tamen
 patientia nominanda est, & non stupor quidam insensibilis.
 Sed facile est ferre contemptum. Quis si fiant illa, quae a
 Cicerone dicuntur? Etenim quero, si quis paterfamilias
 liberis suis a seruo interfectis, vxore occisa, incensa domo,
 supplicium de seruo nunquam acerrimum sumpserit, utrum
 is clemens, ac misericors, an inhumanus, & crudelissimus
 esse videatur? Quod si eiusmodi facinoribus ignoscere,
 crudelitatis est potius, quam pietatis: non est ergo virtus
 in Deo, ad ea, quae iniuste sunt, non commoueri. Nam
 mundus tanquam Dei domus est, & homines tanquam serui,
 quibus si ludibrio sit nomen eius, quanta aut quanta
 patientia est, ut honoribus suis cedat, praua, si iniqua
 fieri videat, & non indignetur, quod proprium, & naturale
 est ei, cui peccata non placeant? Irasci ergo rationis est.
 auferuntur enim delicta, & refrenatur licentia.

quod utique iuste, sapienterque fit. Sed stoici non viderunt
 esse discrimen recti, & prauitatis esse iram iustam, & iniustam;
 & quia medelam rei non inueniebant, voluerunt eam penitus
 excidere. Peripatetici vero non excidendam, sed temperandam
 esse dixerunt. quibus in sexto libro instituit. satis respondimus.
 Nescisse autem philosophos, quia ratio esset ira, apparet
 ex definitionibus eorum, quas Seneca enumerauit in libris,
 quos de ira composuit. Ira est, inquit, cupiditas vltiscendae
 iniuriae. * Alij, ut ait Posidonius, cupiditas puniendi eius, a quo
 te inique putes laesum. Quidam ita definiunt. Ira est incitatio
 animi ad nocendum ei, qui aut nocuit, aut nocere voluit.
 Aristotelis definitio non multum a nostra abest. Ait enim,
 iram esse cupiditatem doloris repellendi. Hae est ira, de qua
 superius diximus * iniusta, quae etiam mutui inest: in homine
 vero cohibenda est; ne ad aliquod maximum malum profiliat
 per furorem. Hae in Deo esse non potest, quia illasibilis est;
 in homine autem, quia fragilis est, inuenitur. irrat enim laeso
 dolore; & dolor facit vltionis cupiditatem. Ubi est ergo illa
 ira iusta, quae mouetur aduersus delinquentes? quae utique non est
 cupiditas vltionis, quia non praecedit iniuria. non dico de ijs,
 qui aduersus leges peccant, quibus & iudex sine crimine irasci
 potest. fingamus tamen, eum sedato animo esse debere, cum
 subijcit poenam nocentem, quia legum sit minister, non animi,
 aut potestatis suae. sic enim volunt, qui iram conantur euellere.
 sed de ijs potissimum dico, qui sunt nostrae potestatis, ut serui,
 liberi, coniuges, & discipuli: quos cum delinquere videmus,
 incitamus ad coercendum. Neesse est enim bono, ac iusto displicere,
 quae praua sunt; et cui malum displicet, * moueri, cum id fieri
 videat. ergo surgimus ad vindictam, non quia laesi sumus, sed ut
 disciplina seruetur, mores corrigatur, licetiam comprimatur.
 Hae est ira iusta, quae sicut in homine necessaria est ad
 prauitatis correctionem, sic utique in Deo

Deo, à quo ad hominem peruenit exemplum. Nam si nos potestati nostræ subiectos coercere debemus: ita etiam peccata vniuersorum Deus coercere debet. quod ut facias, transcatur necesse est; quia naturale est bono ad alterius peccatum moueri, & incitari. ergo definire debuerunt; Ira est motus animi ad coercenda peccata insurgentis. nam definitio Ciceronis, Ira est libido vlciscendi, non multum à superioribus distat, quàm possumus vel furorem, vel iracundiam nominare, hæc ne in homine quidem debet esse, quia tota vitiosa est. Ira verd, quæ ad correctionem vitiorum pertinet, nec homini adimi debet, nec Deo potest; quia ei vitis est rebus humanis, & necessaria.

XVIII
peccantem

QUID opus est, inquit, ira, cum sine hoc affectu peccata corrigi possint? At qui nullus est, qui peccatorem possit videre tranquille: possit fortasse, qui legibus præstat; quia facinus non sub oculis eius admittitur, sed defertur aliunde tanquam dubium; nec vnquam potest esse scilicet tam clarum, ut defensionis locus non sit; & ideo potest iudex non moueri aduersus eum, qui potest innocens inueniri. Cum ergo detectum facinus in lucem venerit; iam non sua, sed legum sententia vititur. Sed potest concedi, ut sine irasciat, quod facit. habet enim quod sequatur. Nos certe, cum domi peccatur à nostris; siue id cernimus, siue sentimus, indignari necesse est. ipse enim peccati aspectus, indignus est. nam qui non mouetur omnino; aut probat delicta, quod est turpius, et iniustius, aut molestiam castigandi fugit, quàm sedatus animus; & quæta mens aspernatur, ac reuirit, nisi stimulauerit ira, & incitauerit, qui autem commouetur, tamè inrepestiua leuitate vel sapius, quàm necesse est, vel etiam semper ignoscit; is planè et illorum vitam perdit, quorum audaciã nutrit ad facinora maiora; & sibi ipsi alteram molestiarum materiam subministrat. Vitiosa est ergo

lenitate

in peccatis ira sua cohibitio. Laudatur Archyta Tarentinus, qui cum in agro corrupta esse omnia comperisset, villici sui culpam redarguens, Miserum, inquit, quem iam verberibus necassem, nisi iratus essem. Vnicum hoc exemplum temperantiæ putant; sed auctoritate ducti non vident, quæ inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam, sicut ait Plato, nemo prudens punit, quia peccatum est; sed ne peccetur. apparet, quàm malum vir sapiens proposuerit exemplum. Si enim senserint serui, dominum suum scire, cum non irascitur; tum parcere, cum irascitur; non peccabunt vitæ leuiter, ne verberentur; sed, quantum poterunt, grauissimè; ut stomachum eius incitent, atque impune discedant. Ego verd laudarem, si cum fuisset iratus, dedisset iræ suæ spatium; ut residere per interuallum temporis animi tumore, haberet modum castigatio. Non ergo propter iræ magnitudinem donanda erat pœna, sed differenda; ne aut peccanti maiore iusto dolore inureret, aut castiganti furorè. nunc verd quæ tandem æquitas, aut quæ sapientia est, ut aliquis ob exiguum delictum puniatur? ob maximum non puniatur? Quod si naturam rerum, causasque didicisset; nunquam tam importunam continentiam profiteretur, ut nequam seruus iratum sibi fuisse dominum gratularetur. Nam sicut corpus humanum Deus multis, & varijs sensibus ad vsum vitæ necessarijs instruxit; sic & animo varios attribuit affectus, quibus vitæ ratio constaret: ut libidinem producenda sobolis gratia dedit; sic iram cohibendorum causa delictorum. Verum is, qui nesciunt fines bonorum, ac malorum, sicut libidine vtuntur ad corruptelas, & ad voluptates; sic ira, & affectu ad nocendum; dum is, quos odio habent, irascitur. ergo etiam non peccatis irascuntur, etiam paribus, aut etiam superioribus. Hinc quotidie ad maxima facinorosa prosilitur: hinc tragœdiæ sæpe nascuntur. Effer igitur laudandus Archytas, si, cum alicui cui, & pari faciendæ sibi iniuriam

vid. n. 185.

immania

in iuriam

iuriam fuisset iratus, repressisset se tamen, et patientia furoris impetū mitigasset. Hac sui cohibitio gloriosa est, quā cōpescitur aliquid imminens magnum malum. Seruare autem, filiorumq; peccata nō coercere, peccatū est. euasē enim ad maius malum per impunitatē. Hic non cohibet ira, sed etiam, si iacet, excitanda est. Quod autē de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominē similem sui fecit. Omitto de figura Dei dicere, quia stoici negāt habere huiusmodi formam Deum; & ingens alia materia nascitur, eos coarguere velimus: de animo tantum loquor. Si Deo subiacet, cogitare, sapere, intelligere, prouidere, præstatq; omnibus autem animalibus homo solus hoc habet: ergo ad Dei similitudinem factus est; sed ideo procedit in vitium, quia de terrena fragilitate permixtus, non potest id, quod Deo sumpsit, incorruptum; purumq; seruare, nisi ab ipso Deo iustitiæ præceptis imbuatur.

nascetur

hic

XIX.

SED quoniam compactus est, ut diximus, è duobus, animo, & corpore; in altero virtutes, in altero vitia continentur, et impugnant se inuicem. Animi enim bona, qui sunt in continendis libidinibus; contraria sunt corpori; & corporis bona, quæ sunt in omni genere voluptatū, inimica sunt animo. Sed si virtus animi repugnauerit cupiditatibus, easq; cōpresserit; vere Deo similis inuenitur. Vnde apparet animam hominis, quæ virtutem diuinam capit, non esse mortalem. Sed discriminē illud est, quod cum virtus habeat amaritudinem, & sit dulcis illecebra voluptatis, vincuntur plurimi, & abstrahuntur ad suauitatem. Si verò, qui se corpori, rebusq; terrenis addixerunt, premuntur in terram, nec assequi possunt diuini numinis gratiam, quæ se vitiorū labibus inquinant. Qui autē Deū secuti; ut parentes, corporis desideria contempserint; & virtutē præferentes voluptatibus, innocentia, iustitiāq; seruauerint; hos Deus ut sui similes recognoscit. Cum igitur sanctiss-

muneris

man legē posuerit; velitq; vniuersos, innocētes, ac beneficos esse; potest ne non irasci, cum videt continē legem suā, abijci virtutē, appeti voluptatē? * Quid si est mundi administrator, sicut esse debet, non vtiq; continēt id, quod est in omni mūdo vel maximū. Si est prouidēs, ut oportet Deū, prouidus cōsultat vtiq; generi humano, quo sit vita nostra & copiosior, & melior, & tutior. Si est pater, ac Deus vniuersorū; certē & virtutibus hominū delectatur, & vitij cōmouetur; ergo & iustos diligit, et impios odit. O dio, inquit, opus non est: semel enim statuit bonis præmiū, & malis pœnā. Quod si aliquis iuste, innocenterq; viuat, & idē Deū nec colat, nec curet omnino, ut Aristoteles, et Timon, ceteriq; Aristides philosophorū, cedētne huic impune: quod cū legi Dei obtempserit, ipsum tamen spreuerit. Est igitur aliquid, propter quod Deus possit irasci, tanquā fiducia integritatis aduersus eū rebellādi. Si huic potest irasci propter superbiā; cur rebellante nō magis peccatori qui legē cū ipso pariter latore contempserit? Iudex peccatis veniā dare nō potest, quia volūtati seruit aliena; Deus autē potest, quia est legis sua ipse disceptator, et iudex, quā cum poneret, non vtiq; ademit sibi omnē potestatem, sed habet ignoscendi licentiam.

SI potest ignoscere, potest igitur irasci. cur ergo inquiet aliquis, et qui peccat, sepe felices sunt; et qui pie viuunt, sepe miseri? Quia fugitiui, & abdicati liberē viuunt; & qui sub disciplina patris, aut domini sunt, strictius, & frugalius. Virtus enim per mala & probatur, & constat; vitia per voluptatem, nec tamen ille qui peccat, sperare debet perpetuā impunitatē, quia nulla est perpetua felicitas.

XX.
&

Sed scilicet vltima semper

Expectanda dies homini est; dicitq; beatus

Ante obitum nemo, supremaq; funera debet:

Ut ait poëta nō insuauis. exitus est, qui arguit felicitatem; & nemo iudiciū Dei potest nec viuus effugere, nec mor-

SINE.

tuus. Habet enim potestatem & viuos precipitare de fumo, & mortuos aeternis afficere cruciatibus. Imò, inquit, irascitur Deus, statim debuit vindicare, et pro merito quae punire. At enim si id faceret, nemo superesset. Nihil est enim, qui nihil peccet; & multa sunt, quae ad peccatum irrirent; atas, * violentia, egestas, occasio, primum. Absoluta subiecta est peccato fragilitas carnis, qua indui sumus, nisi huic necessitati Deus parceret, nimium fortasse praeviuarent. propter hanc causam patientissimus est, & in suam continet. Nam quia perfecta est in eo virtus, necessitas est patientiam quoque eius esse perfectam; quae & ipsa virtus est. Quam multi ex peccatoribus iusti posterius efficiuntur, ex malis boni, ex improbis continentes. quam multi in prima aetate turpes, & omnium iudicio damnati, postmodum tamen laudabiles extiterunt. quod vtiq; non pareret, si omne peccatum poena sequeretur. Leges publicae manifestos reos damnant: sed plurimi sunt quorum peccata occultantur; plurimi, qui delatorem comprimunt aut precibus, aut premio; plurimi, qui iudicia eludunt per gratiam, vel potentiam. Quod si eos omnes, qui humanam poenam effugiunt, censura diuina damnaret; esset homo aut tunc, aut nullus in terra. Denique vel vna illa causa delendi generis humani iusta esse potuisset, quod homines contempni Deo viuo, terrenis, fragilibusque, figmentis honoris diuinae tanquam caelestibus deferunt, adorantes opera humanae dignitatis laborata. Cumque illos Deus artifex, ore sublimi, sicut recte figuratos, ad contemplationem caeli, & notitiam Dei exciitauerit; curuare se ad terram maluerunt, & pecunia more humi repere. Humilis enim, et curuus, et pronus est, qui ab aspectu caeli, deique patris auersus, terrena, quae adorare debuerat, id est; de terra facta, et formata venerat. In tanta igitur impietate hominum, tantisque peccatis, adsequitur patientia Dei, ut se ipsi homines damnati vni

prioris erroribus corrigant. Denique & boni sunt, iustique multi, et abiectis terrenis cultibus, maiestatem Dei singulari agnoscunt. Sed cum maxima & vtilissima sit Dei patientia; tamen quamuis sero noxios punit, peccatitur longius procedere, cum eos inemendabiles esse peruiderit.

SYPEREST vna maxima, & extrema questio. Nā ^{XX I} dixerit fortasse quispiam, adeo non irasci Deum, ut ^{et in etiam} in preceptis hominem irasci vetet. Possem dicere, quod ira hominis refrenanda fuerit, quia iniuste saepe irascitur; & praesentem habet motum, quia temporalis est. Itaque, ne fierent ea, quae faciunt per iram & humiles, & mediocres, et magni reges, temperari debuerat furor eius, & comprimi; ne ^{debut} mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret. Deus autem non ad praesens irascitur, quia aeternus est, perfectaque virtutis, & nunquam nisi merito irascitur. Sed tamen non ita res se habet. Nā si omnino prohiberet irasci, ipse quodammodo reprehensor officij sui fuisset; qui à principio irae iocori hominis indidisset. siquidem creditur, causam huius commotionis in humore felis contineri. Non igitur in ^{fellia} totum prohibet irasci; quia is affectus necessario datus est: sed prohibet in ira permanere. ira enim mortalium debet esse mortalis: nam si maneat, confirmatur inimicitiae ad perniciem sempiternam. Denique rursus eum irasci quidem, ^{Deinde cum} sed tamen non peccare praecipit; non vtiq; euellet iram radicem, sed temperauit; ut in omni castigatione modum, ac iustitiam teneremus. Qui ergo irasci nos iubet; ipse vtiq; irascitur, qui placare celerius praecipit; est vtiq; ipse placabilis. siquidem praecipit, quae sunt iusta, et rebus vtilia communibus. Sed quia dixeram non esse iram Dei temporalem, sicut hominis, qui praesentanea commotione seruescit, nec facile regere se potest propter fragilitatem: intellegere debemus, quia sit aeternus Deus, iram quoque eius

in aeternum manere; sed rursus quia virtute sit maxima praeclara, in potestate habere iram suam; nec ab ea regi sed ipsum illam, quem admodum velit, moderari. quod utique non repugnat superiori. Nam si prorsus immortalis fuisse ira eius; non esset satisfactioni, aut gratia post delictum locus; cum ipse homines ante solus occasum reconciliari iubeat. Sed ira diuina in aeternum manet aduersus eos, qui peccant in aeternum. Itaque Deus non thure, non hostiis, non pretiosis muneribus, quae omnia sunt corruptibilia, sed morum emendatione placatur; & qui peccare desinit, iram Dei mortalem facit. iccirco enim non ad praesens maximum *quemque punit, ut habeat homo respiciendi & corrigendi sui facultatem.

aliquem

XXII.

Hæc habui, quæ de ira Dei dicerem, Donate castissime; ut scires quem admodum refelleres eos, qui Deum faciunt immobile. Restat, ut more Ciceronis utamur epistolæ ad perorandum, sicut ille in Tusculanis de morte differens fecit. ita nos in hoc opere testimonia diuina, quibus credi possit, adhibere debemus, ut illorum persuasionem *vincamus, qui sine ira Deum esse credentes, dissolunt omnem religionem; sine qua, ut ostendimus, aut inuinitate bellis, aut stultitia pecudibus adæquamur. in sola enim religione, id est, in dei summi notione sapientia est. Propheta vniuersi diuino spiritu repleti, nihil aliud, quam de gratia dei erga iustos, & de ira eius aduersus impios loquuntur. quorum testimonia nobis quidem satis sunt: verum ijs quæ non credunt isti, qui sapientiam capillis, & habitu uictant, ratione quoque, & argumentis fuerant à nobis refellendi. Sic enim prapostere agitur, ut *humanam diuinis tribuant auctoritatem, cum potius humanis *diuinam debuerint. Quæ nunc sanè omitamus, ne nihil apud istos agamus, et in infinitum materia procedat. Ea igitur qui-

humana
vid. n. 187.
diuina

TAMM

tamus testimonia, quibus illi possint aut credere, aut certe non repugnare. Sibyllas multas fuisse, plurimi, & maxime auctores tradiderunt; Gracorum, Aristo Chius, & Apollodorus Erythraus; nehororum, Varro & Fenestella. Hi omnes præcipuam, & nobilem præter ceteras Erythream fuisse commemorant. Apollodorus quidem ut de cini, ac populari sua gloriatur. Fenestella verò etiam legatos Erythras à Senatu esse missos refert, ut huius Sibyllæ carmina Romam deportarentur, & ea Coss. Curio, & Octavius in Capitolio, quod tunc erat curante Q. Catullo restitutum, ponenda curarent. Apud hanc de summo & conditore rerum Deo huiusmodi verus reperitur.

ἀφάρτος κτίσις αἰῶνι & αἰθέρα γαίαν,
τοῖς τ' ἀκάκοις ἀκερον προσέειπον πολὺ μείζονα μῦθον.
τοῖς δ' ἁκακοῖς, ἀδίκαις τὰ χόλον κ' ὄμωδον ἐγείρων.

Rufus alio loco enumerans, quibus maximè facinoribus incitetur Deus; hæc retulit.

φεῦγε ἢ λατρείας ἀνόμους, θεῶν ζῶντι λάτρεαι.
μοιχείας τὲ φύλασσε, κ' ἄρσενος ἀκριτον εὐνήσ
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μήδ' εὐφρόδαι.
κ' γὰρ ὁ ἀδάρατος κεχλωσέται, ὅσκειν ἐμάστει.

VERVM quia plures, ut ostendi, Sibyllæ à doctissimis XXIII auctoribus fuisse traduntur; vnius testimonium satis non sit ad confirmandam, sicut intendimus, veritatem. Curvæ quidem volamina, quibus Romanorum fata conscripta sunt, in arcanis habentur. ceterarum tamen ferè omnium libelli, quo minus in vsu sunt omnibus, non vetantur. ex quibus alia denuntians vniuersis gentibus iram Dei ob impietatem hominum, hoc modo exorsa est.

ἐρχόμενος ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ πόσμον ἀπειθῆ
ἐχρατον εἰς αἰῶνα θεῶ μνηύματα φαίνο,

h 2

πᾶσι

ἄσι προφητεύουσα καὶ πᾶσιν ἀνθρώποισι.

Alia quoque per indignationem Dei aduersus iniustos cataclysmum priore seculo factum esse dixit, ut malitia generis humani extingueretur.

ἐξ ἑ μηνίωντος ἐπερραίου θεοῦ
αὐταῖσι πολέσει καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν,
γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο βαγόντος.

Simili modo deflagrationem postea futuram vaticinata est, qua rursus impietas hominum deleatur.

καὶ ποτε τὴν ὄργην θεὸν ἐκ ἑτι φραύνοντα,
ἀλλ' ἐξευβρίζοντα, καὶ ἐξολούοντά τε γένναν
ἀνθρώπων ἅπασαν ὡς ἐμπρησμοῦ πύροντα.

Vnde apud Nasonem de Ioue ita dicitur:

Esse quoq; in satis reminiscitur, affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correpta aq; regia cali
Ardeat, & mundi moles operosa labore.

quod tunc fiat necesse est, cum honor, et cultus Dei summi apud homines interierit. Eadē tamen placari eū penitentia factorum, & sui emendatione contestans, hac addidit:

ἀλλ' ἐλέει μετάνθεθε βροτοὶ δὴ μὴ δὲ πρὸς ὄργην
παντοίων ἀγάγητε θεὸν μέγαν. —

Item paulo post.

ἐκ ὀλέσει, πᾶσιν ἢ πάλιν χρόνον εὐτ' ἀν ἅπαστες
εὐσεβέειν περὶ θυμῷ ἐνὶ ορεσὶν ἀσκήσητε.

Deinde alia Sibylla caelestium, terrenorumq; genitorem diligi oportere denuntiat, ne ad perdendos homines indignatio eius infurgat.

μήποτε θυμωθείς θεὸς ἀφ' οὗτος ἐξ ἀπολείσει
πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοντα καὶ φύλον ἀναιδῆς
δὲ ἐξέρχων γενετήρᾳ θεὸν σοφὸν αἰὲν ὄντα.

Ex his apparet vanas esse rationes philosophorū, qui Deū putant sine ira, et inter ceteras laudes eius id ponit, quod

vid. n. 188.

est inutilissimum, detrahentes ei, quod est rebus humani

maximè

maximè salutare, per quod constat ipsa maiestas. Regnū hoc imperiumq; terrenum, nisi metus custodiat, soluitur. Aufer iram regi, non inodo nemo parebit, sed etiam de fastigio praecipitabitur. imò vero cuilibet humili eripe hunc affectum; quis eum non spoliabit? quis non deridebit? quis non afficiet iniuria? Ita nec indumenta, nec sedem, nec vitum poterit habere, alijs quicquid habuerit diripientibus; nedum putemus caelestis imperij maiestatem sine ira, & metu posse consistere. Apollo Milesius de Iudaorum religione consultus, responso hoc indidit:

ἢ δὲ θεὸν βασίληα καὶ γεννητῆρα πρὸ πάντων
ὄν τρέμεται καὶ γαῖα, καὶ ἕρως, ἢ δὲ θάλασσα,
τερτάρσοι τε μυχοὶ, καὶ δαίμονες ἐκφρίψουσιν.

Si tam lenis est, quā philosophi volūt, quomodo ad nutum eius non modo demones, & ministri tanta potestatis, sed etiam calum, & terra, & rerum natura omnis contremiscit? Si enim nullus alteri seruit, nisi coactus; omne igitur imperium metu constat; metus autem per iram. nam si nō moueatur quis aduersus parere nolentem; nec cogi poterit ad obsequium. Consultat vnusquisq; affectus suos: iam intelliget, neminē posse sine ira, & castigatione imperio subiugari. Vbi ergo ira non fuerit, imperium quoq; non erit. Deus autem habet imperium: ergo & iram, qua constat imperium, habeat necesse est. Quapropter nemo vaniloquentia philosophorum inductus, ad contemptum se Dei erudiat; quod est maximum nefas. Debemus hunc omnes & amare, quod pater est; & vereri, quod dominus; & honorificare, quod beneficus, et metuere, quod seuerus, vtraq; persona in eo venerabilis. Quis salua pietate non diligit animā suā parentem? aut quis impūne contemnat eum, qui rerum dominator habeat in omnes veram, & aeternā potestatem? Si patrem consideres, ortum nobis ad lucē, qua fruimur, subministrat: per illum viuimus; per illum in-

hospitium huius mundi intrauimus. Si Deum cogiter, illi nos innumerabilibus copijs alit; ille sustentat, in huius domo habitamus; huius familia sumus, & si minus obsequens, quàm decebat, minusq; officiosa, quàm domini, & parentis immortalia merita poscebant; tamen plurimum proficit ad veniam consequendam, si cultum eius, noisnemq; teneamus; si abiectis humilibus, terrenisq; tamen, quàm bonis, caelestia & diuina sempiterna meditemur. quod ut facere possimus, Deus nobis sequendus est, vid.n. 189. Deus adorandus & diligendus; quoniam in eo est materia rerum, & ratio virtutum, & fons bonorum. Qui enim Deo aut potentia maior est, aut ratione perfectior, aut claritate luculentior? Qui quoniam nos ad sapientiam genuit, ad iustitiam procreauit; non est fas hominem relicto Deo, sensus ac vitæ datore, terrenis, fragilibusq; simulari, aut querendis temporalibus bonis inherentem, a innocentia, & pietate *descendere. Non faciunt beatam vitiosa, ac mortifera voluptates, non opulencia libidinis defciscere irritatrix *incitatrix, non inanis ambitio, non caduci honores; quibus illaqueatus animus humanus, & corpori mancipatus, aeterna morte damnatur; sed innocentia sola, sola iustitia, cuius legitima, & digna merces est immortalitas; quam statuit à principio Deus sanctis, et incorruptis mentibus; quæ se à vitijs, & ab omni labe terrena integras, inuictasq; conseruat. Huius præmij caelestis, ac sempiterni participes esse non possunt, qui fraudibus, rapinis, circumscriptioibus conscientiam suam polluerunt, quiq; iniurijs, minimum, nefarijs commisis, ineluibiles sibi maculas inusserunt. Proinde vniversos oportet, qui sapientes, qui homini merito dici volunt, fragilia contemnere, terrena calcant, humilia despiciere, ut possint cum Deo beatissima necessitudine copulari. Auferatur impietas; discordia, dissensionesq; turbulenta, ac pestifera sopiantur; quibus humana

societates, & publici fœderis diuina coniunctio rumpitur, dirimitur, dissipatur: quantum possumus, boni, ac benefici esse meditemur: siquid nobis opum, siquid supererit copiarum, id non voluptati vnus, sed multorum saluti impartiat. Voluptas enim tam mortalis est, quàm corpus, cui exhibet ministerium. Iustitia verò, & beneficentia tam immortales, quàm mens, & anima, qua bonis operibus similitudinem Dei assequitur. Sit nobis Deus non in templis, sed in corde nostro consecratus. Destructibilia sunt omnia, qua manu fiunt, mundemus hoc templum; quod non fumo, non puluere, sed malis cogitationibus sordidatur; quod non cereis ardentibus, sed claritate, ac luce sapientia illuminatur. In quo si Deum semper crediderimus esse presentem, cuius diuinitati secreta mentis patent; iram viuemus, ut & propitium semper habeamus, & nunquam vereamur iratum.

h 4

L. Coelij.

L. COELII FIRMIANI
LACTANTII DE OPIFICIO
DEI, LIBER VNVS: AD DEME-
TRIANVM AVDITOREM
SVVM.

Vam minimè sim quietus, etiã in summis ne-
cessitatibus; ex hoc libello poteris existimare,
q̄ quem ad te rudibus penè verbis, prout ingeni
mediocritas tulit, Demetriane, perscripsi, et
& quotidianum studium meum nosse; & si
deesse tibi, præceptor etiã nunc, sed honestioris rei, me-
liorisq; doctrina. Nam si te in lueris nihil aliud quam in-
quam instruentibus, auditorem satis strenuum præsumis;
quando magis in his veris, & ad vitã pertinentibus doctrinã
esse debebis? apud quẽ nunc profiteor nulla me necessitas
vel rei, vel temporis impediri, quo minus aliquid excusã,
quo philosophi nostra sectã, quam tuemur, instructiones,
doctioresq; in posterum fiant, quamvis nunc male audiat,
castigenturq; vulgo, quod aliter quam sapientibus cõueni,
viuat, et vitia sub obtentu nominis celet; quibus illos aut
mederi oportuit, aut ea prorsus effugere, vt beatum, atque
incorruptũ sapientia nomen vitã ipsã cum præceptis con-
gruente, præstarent. Ego tamen, vt nos ipsos simul, & ce-
teros instruam, nullam laborem recusõ. Neq; enim possum
obliuisci mei, tum præsertim, cum maximè opus sit memi-
nisse; sic ne tu quidẽ tui, vt spero, et opto. Nam licet te pu-
blica rei necessitas ad veris, & iustis operibus auertat: tu-
men fieri non potest, quin subinde in cælum aspiciat meum
sibi conscia recti. Ego quidem lætor, omnia tibi, que pu-
bonis habentur, prospere fluere; sed ita, si nihil de statu meo
mutent. Vereor enim, ne paulatim consuetudo, vt

incunditas

incunditas earum rerum (sicut fieri solet) in animũ tuum
sensim repat. Ideoq; te moneo, repetens irerumq; monebo;
ne oblectamenta ista terræ pro magnis, aut veris bonis ha-
bere te credas, que sunt non tantum fallacia, quia dubia;
verum etiam insidiosa, quia dulcia. Nam ille colluctator,
& aduersarius noster scis quam sit astutus, & idem* ipse ^{cap}
violentus, sicuti nunc videmus. Is hæc omnia, qua illicere
possunt, pro laqueis habet, & quidem tam subtilibus, vt
oculos mentis effugiant, * nec possunt hominis prouisione ^{ne}
vitari. Summa ergo prudentia est, pederentim* incedere; ^{procedere}
quoniam vtroque saluti infidet, & offensacula pedibus
latenter opponit. Itaque res tuas proprias, in quibus nunc
agis, suadeo, vt pro tua virtute aut contemnas, si potes, aut
non magnopere mireris. Memento & veri parentis tui, &
in* qua ciuitate nomen dederis; & cuius ordinis fueris. ^{quam}
intelligis profecto quid loquar. Nec enim te superbiã ar- ^{ciuitatem}
guo; cuius in te ne suspicio quidem vlla est: sed ea qua dico,
ad mentem referenda sunt, non ad corpus; cuius omnis ra-
tio ideo comparata est, vt animo tãquam domino seruiat,
& regatur nutu eius. Vas est enim quodammodo fictile,
quo animus, id est, homo ipse verus continetur, & quidem
non à Prometheo fictum (vt poëta loquuntur) sed à sum-
mo illo rerum conditore, ac artifice Deo; cuius diuinã pro-
videntiam, perfectissimamq; virtutem nec sensu compre-
hendere, nec verbo enarrare possibile est. tentabo tamen,
quoniam corporis, & animi facta mentio est, vtriusq; ra-
tionem, quantum pusillitas intelligentia mea peruidet, ex-
plicare. Quod officium hæc de causa maxime suscipiẽdum
puto, quod M. Tull. vir ingenij singularis, in quarto de re-
publica libro, cum id facere tentasset, nihil prorsus effecit;
& materiam late patentẽ angustis finibus terminauit, ^{nam}
leuiter summa quæq; decerpēs. Ac ne vlla esset excusatio,
cur eam locũ non fuerit excussus, ipse testatus est, nec vo-

luntatem sibi defuisse, nec curam. In libro enim de legibus primo, cum hoc idē summam stringeret, sic ait: Hunc locū satis (vt mihi videtur) in hīs libris, quos legisti, expressit Scipio. Postea tamen in libro de natura Deorum secundū hoc idem latius exequi conatus est. Sed quoniā ne ibi quidem satis expressit, aggrediar hoc munus; & summam mihi audacter explicandū, quod homo disertissimus pene omniā intactū. Forsitan reprehendas, quod in rebus obscuris conatū aliquid disputare; cum videas tanta temeritate hominum extitisse, qui vulgo philosophi nominantur, vt ea, quę distrusa prorsus, atq; abdita Deus esse voluit, scrutaretur, at naturam rerū caelestium, terrenarumq; cōquirent, quę nobis lōge remotę, neq; oculis cōrectari, neq; tangi manu, neq; percipi sensibus possunt. & tamen de illarū omnium ratione sic disputant, vt ea, quę afferunt, probata, & cognita videri velint. Quid est tandem, cur nobis inuidiosum quisquam putet, si rationem corporis nostri inspicere, & contemplari velimus? Quę plane obscura non est; quia ut ipsis membrorum officijs, & visibus partiū singulariū, quam ta vi prouidentia quisq; factus sit, intelligere nobis licet,

II DEDIT enim homini artifex ille noster, ac parens Deus sensum, atq; rationem; vt ex eo appareret, nos ab eo esse generatos; quia ipse intelligentia, ipse sensus, ac ratio est. Ceteris animantibus quoniam rationalem istam vitam nō attribuit; quemadmodū tamen vita eorum tutior esset, ante prouidit, omnes enim suis ex se pellibus texit, quo si cilijs possent vim pruinarum, ac frigora sustinere. Singulis autem generibus ad propulsandos impetus externos sua propria munimenta constituit; vt aut uatralibus telis repugnent fortioribus; aut quę sunt imbecilliora, subtrahant se periculis pernitate fugiendi; aut quę simul & viribus & celeritate indigent, astu se protegant, aut latibulis se-

piant. Itaq; alia eorū vel plumis leuibus in sublime suspensa sunt, vel suffulta unguis, vel instructa cornibus. quibusdam in ore arma sunt dētes, aut in pedibus adunci unguis; nulliq; munimentum ad tutelam sui deest. Siqua vero in prædam maioribus cedunt, ne tamē stirps eorum funditus interiret, aut in ea sunt relegata regione, ubi maiora esse non possunt; aut acceperunt vberem generandi fecunditatem, vt & bestiis, quę sanguine aluntur, victus suppetere ex illis; & illatam tamē cladem, ad conseruationem generis multitudo ipsa superaret. Hominem autē, ratione concessa, & virtute sentiendi atq; eloquendi data, eorum, quę ceteris animantibus attributa sunt, fecit expertem; quia sapientia reddere poterat, quę illi natura conditio denegasset, statuit nudum, & inermem; quia & ingenio poterat armari, et ratione vestiri. Ea verō ipsa, quę mutis data, & homini denegata sunt, quā mirabiliter homini ad pulchritudinem faciant, exprimi non potest. Nā si homini ferinos dētes, aut cornua, aut unguis, aut unguis, aut caudam, aut varij coloris pilos addidisset, quis nō sentit, quā turpe animal esset futurū, sicut muta, si nuda; & inermia fingerentur? Quibus si detrabas vel naturalem sui corporis vestem, vel ea quibus ex se armantur, nec speciosa poterunt esse, nec tuta; vt mirabiliter, si vtilitatem cogites, instructa, si speciē, ornata videantur. adco miro modo consentit vtilitas cum decore. Hominem verō, quoniam a ter num animal, atq; immortalē fingebat, non forinsecus, vt cetera, sed interius armauit; nec munimentum eius in corpore, sed in animo posuit; quoniam superuacuum fuit, cum illi, quod erat maximum, tribuisset, corporalibus eum tegere munimentis; cum præsertim pulchritudinem humani corporis impedirent. Vnde ego philosophorum, qui Epicurum sequuntur, amentiam soleo mirari; qui natura opera reprehendunt, vt ostēdant, nulla prouidentia instructū esse, ac regi

ac regi mundum; sed originem rerum insecabilibus, ac solidis corporibus assignant, quorum fortuitis concursibus vniuersa nascitur, & nata sunt. * Præterea, quæ ad ipsum mundum pertinetia vitio dant, in quo ridicule insanimus; id sumo; quod ad rem, de qua nunc agimus, pertinet.

Præterea
vi. n. 190.

III. QV ERV NT VR, hominem nimis imbecillum, & fragilem nasci, quàm cætera animalia nascuntur; quæ ut sunt edita ex utero, protinus in pedes suos erigi, & gestire discursibus, statimq; aëri tolerando idonea esse, quod in lucem naturalibus indumentis munita processerint; hominem contra, nudum, & inermē, tanquam ex naufragio huius vitæ miserias proiici, & expelli; qui neq; monere se loco, ubi effusus est, possit; nec alimētum lactis appetere; per iniuriā tēporis ferre: itaq; naturam non matrē esse humani generis, sed nouercā: quæ cum mutis tam liberaliter se gesserit; hominem vero sic effuderit, ut inops, et infirmus, et omni auxilio indigens, nihil aliud possit, quàm fragilitatē suæ conditionem ploratu, ac fletibus suis ominari, scilicet,

Cui tantum in vita restet transire malorum.

Quæ cum dicunt, vehebementer sapere creduntur, propterea quod vnusquisque inconsideratē suæ conditioni ingratus est. ego vero illos nunquam * magis desipere contende, quàm cum hæc loquuntur. Considerans enim conditionem rerum, intelligo nihil fieri aliter debuisse, quàm factum est; ut non dicam, potuisse; quia Deus potest omnia; sed necesse est, * quod illi prouidentissima maiestatis id effecerit, quod erat melius, & rectius. Libet igitur interrogare istos diuinorum operum reprehenses, quid in homine deesse, quia imbecillior nascitur, credant, num iccirco minus educuntur homines; num minus ad summum robur ætatis prouebantur; num imbecillitas aut incrementum impedit, aut salutem: quoniam quæ desunt, ratio deprehendit. At he-

minis, inquit, educatio maximis laboribus constat. pecudum scilicet cōditio melior, quod hæc omnes, cum sæturi ediderint, non nisi pastus sui curam gerunt. ex quo efficitur, ut vberibus sua sponte distentis, alimentum lactis scæribus ministraretur; & id, cogente natura, sine matrum sollicitudine appetant. Quid aues? quarum ratio diuersa est; nōne maximos suscipiunt in educando labores? ut interdum aliquid humane intelligentiæ habere videatur. nidos enim aut luto ædificant, aut virgultis, * & frondibus con- aut e
struunt; & ciborum expertes, incubant ouis; & quoniam sætus de suis corporibus alere datum non est, cibos conuehant; & totos dies in huiusmodi discursione consumunt; noctibus vero defendunt, fouent, protegunt. Quid amplius facere homines possunt? nisi hoc solum fort affe; quod non expellunt adultos, sed perpetua necessitudine, ac vinculo caritatis adiunctos habent. Quid, quod auium sætus multo fragilior est, quàm hominis? quia non ipsum animal edunt; sed quod materni corporis * sætu, & calore tepe- foru
factum, animal efficiat, quod tamen cum spiritu fuerit animatum. id vero implume, ac tenerum non modo volandi, sed ambulandi quoque vsu caret. Num ergo ineptissimus sit, si quis putet male cum volucribus egisse naturam, primum quod bis nascuntur; deinde, quod tam infirmæ, ut sint questis per laborem cibi à parentibus nutriendæ? Sed illi fortiora eligunt, imbecilliora prætereunt. Quæro igitur ab ijs, qui cōditionem pecudum suæ præferunt; quid eligant, si Deus his deferat optionem; virum malum, humanam ne sapientiam cum imbecillitate, an pecudum firmitatem cum illarum natura? quid optant quid eligunt? vi. n. 191.
Scilicet non tam pecudes sunt, ut non malint vel fragiliorrem multo, quàm nūc est, dummodo humanā; quàm illam irrationabilem firmitatē. Sed videlicet prudentes viri neq; hominis rationem volunt cum fragilitate, neq; mutorum firmi-

quod firmitatem sine ratione. * Quare nihil est tam repugnans, tamque contrarium; quod unumquodque animal aut ratio instruat necesse est, aut conditio natura. Si naturalibus manibus instruat, superuacua ratio est. quid enim excogitabit? quid faciet? aut quid molietur? aut in quo huius illud ingenij ostendet, cum ea, quae possunt esse rationis, in natura concedat? Si autem ratione sit praeditum; quid operis sepimentis corporis? cum semel concessa ratio naturae munus possit implere, quae quidem tantum valet ad ornandum, tuendumque hominem; ut nihil potuerit maius, ac melius à Deo dari. Denique cum & corporis non magni hominis, et exiguarum virium, et valetudinis sit infirma; tamen quoniam id, quod est maius, accipit; et instructior est ceteris animalibus, et ornatio. Nam cum fragilis, imbecillusque nascatur, tamen & à mutis omnibus tutus est; & ea omnia, quae firmiora nascuntur, etiam si vim caeli fortiter patiuntur, ab homine tamen tutae esse non possunt. Ita fit, ut plus homini conferat ratio, quam natura mutis; quoniam in illis nec magnitudo virium, nec firmitas corporis efficere potest, quominus aut opprimatur à nobis, aut nostra subiecta sint pretestati. Potest ne igitur aliquis, cum videat etiam boues, & vaccas, aut equos cum inmanissimis corporibus ac viribus seruire homini; queri de opifice rerum Deo, quod modica vires, quod paruum corpus accipit; nec beneficia in se diuina pro merito aestimat? quod est ingrati, aut (ut verius loquamur) insani. Melius igitur Plato, ut hos, credo, ingratos reselleret, natura gratias egit, quod homo natus esset, quod & ipsum quale sit, non est huius materia ponderat. Quanto melius, & sanius, qui sentit conditionem hominis esse meliorem; quam isti, qui se pecudes natos esse maluerint. Quos si Deus in ea forte conuerterit animalia, quorum sortem praeserunt suae; iam profecto cupiant remigere; magnisque clamoribus conditionem pristinam flagitem;

quia non est tanti robur, ac firmitas corporis, ut officio linguae careas; aut auium per aërem libera discursatio, ut manibus indigeas. plus enim manus praestant, quam leuitas, ususque, pennarum; plus lingua, quam totius corporis fortitudo. Quae igitur amētia est, ea praeserre, quae, si data sint, accipere detrectes?

IDEAM querunt, hominem morbis, & immatura morti esse subiectum. Indignantur videlicet, non Deos esse natos. Minime, inquit, sed ex hoc ostēdimus, hominem nulla prouidētia esse factum, quod aliter fieri debuit. Quid si ostendero, id ipsum magna ratione prouisum esse, ut morbis vexari posset, & vita saepe in medio cursus sui spatio ruperetur? Cum enim Deus, animal, quod fecerat, sua sponte ad mortem transire cognouisset, ut mortē ipsam, quae est dissolutio naturae, capere posset; dedit ei fragilitatem, quae morti aditum ad dissoluendum animal inueniret. Nā si eius roboris fieret, ut ad eum morbus, & aegritudo adire non posset; ne mors quidem posset; quoniam mors sequela morborum est. Immatura vero mors quomodo abesset ab eo, cui esset constituta natura? Nempe nullum hominem mori volunt, nisi cum centesimum aetatis compleuerit annum. Quomodo illis in tanta repugnantia rerum ratio poterit constare? Ut enim ante annos centum mori quisque non possit; aliquid illi roboris, quod sit immortale, tribuendum est. Quo cōcesso, necesse est conditionem mortis excludi. Id autem ipsum cuiusmodi potest esse, quod hominem contra morbos, & ictus extraneos solidum, atque inexpugnabilem faciat? Cum enim constet ex ossibus, & neruis, & visceribus, & sanguine; quid horum potest esse tam firmum, ut fragilitatem repellat ac mortē? Ut igitur homo indissolubilis sit ante illud tempus, quod illi putant oportuisse constitui; ex qua ei materia corpus attribuit? Fragilia sunt omnia, quae videri, ac tangi possunt. Superest, ut aliquid ex caelo petatur; quoniam

in terra nihil est, quod non sit infirmum. Cum ergo homo sic formandus esset à Deo, ut mortalis esset aliquando, ipsa exigebat, ut terreno, & fragili corpore fingeretur. Necessè est igitur, ut mortem recipiat, quando libet; quoniam corporalis est, corpus enim quodlibet solubile, atque mortale est. Si utilissimi ergo sunt, qui de morte immatura queruntur, quoniam naturæ conditio locum illi facit. Inconsequens erit, ut morbis quoque subiectus sit, neque enim patitur natura, ut abesse possit infirmitas ab eo corpore, quod iccirco non solidum, firmumque natum est, ut aliquando soluendum sit. Sed putemus fieri posse, quemadmodum volunt, ut homo non ea conditione nascatur, qua morbi, mortis subiectus sit, nisi peracto ætatis suæ spatio, ad ultimam processerit senectutem. Non igitur vident, si in alijs constitutis, quid sequatur; hominem utique certo tempore mori nullo modo posse: sed, si prohiberi ab altero videtur, mori poterit: res igitur exigat, ut homini, qui ante certum diem mori non potest, ciborum alimentis, quia subitè possunt, opus non sit. Si opus cibo non erit iam non homo ille, sed Deus fiat. Ergo (ut superius dixi) qui de fragilitate hominis queruntur, id potissimum queruntur, quod non immortales, & sempiterni sint nati. Nemo, nisi senex, mori debet. Nempe ideo mori debet, quia Deus non est. Atqui mortalitas non potest cum immortalitate coniungi, si enim mortalis est in senectute; immortalis esse in adolescentia non potest; nec est ab eo conditio mortis aliena, qui quædam moriturus est; nec vlla immortalitas est, cui sit terminus constitutus. Ita sit, ut & immortalitas exclusa in perpetuum ad tempus recepta mortalitas, hominè constituat in ea conditione, ut sit in qualibet ætate mortalis. Quadrat igitur necessitas vindicæ, nec debuisse aliter fieri, nec fas fuisse. Sed isti ratione sequitium non vident, quia semel errauerunt in ipsa summa. Exclusa enim de rebus humanis diuina providentia,

nidentia, necessario sequebatur, ut omnia sua sponte sint nata. Hinc inuenerunt illas minorum seminum plagas, & concursiones fortuitas; quia rerum originem non videbant. In quas se angustias cum cõcessissent; iam cogebat eos necessitas existimare, animas cum corporibus nasci, & item cum corporibus extingui. Assumpserant enim, nihil fieri mente diuina, quod ipsum non aliter probare poterant, quam si ostenderet esse aliqua, in quibus videretur providentiæ ratio claudicare. Reprehenderunt igitur ea, in quibus vel maxime diuinitatem suam providentiæ mirabiliter expressit, ut illa, quæ reculi, de morbis, & immatura morte; cum debuerint cogitare, his assumptis, quæ necessario sequerentur, sequuntur autem illa, quæ dixi, si morbum non reciperent, neque tectis, neque vestibis indigerent. quid enim ventos, aut imbres, aut frigora metuerent; quorum vis in eo est, ut morbos afferant? iccirco enim accepit sapientiam, ut aduersus nocentia fragilitatem suam muniat. Sequitur necessario, ut quoniam retinenda rationis causa morbos capit; etiam mortem semper accipiat; quia is, ad quem morbus non venit, firmus sit necesse est; infirmitas autem habet in se mortis conditionem; firmitas vero ubi fuerit, nec senectus locum potest habere, nec mors, quæ sequitur senectutem. Præterea, si mors certa constituta esset ætati; fieret homo insolentissimus, & humanitate omni caretet. Nam ferè iura omnia humanitatis, quibus inter nos coharemus, ex metu, & conscientia fragilitatis oriuntur. Denique imbecilliora, & timidiora quæque animalia congregantur, ut quoniam viribus veri se nequeunt, multitudine tueantur; fortiora vero solitudines appetunt; quoniam robore, viribusque confidunt. Homo quoque, si eodem modo haberet ad propulsanda pericula suppetens robur; nec ullius alterius auxilio indigeret: quæ societas esset? quæ reuerentia inter se? quis ordo? quæ ratio? quæ humanitas? aut quid esset

diuinitas
providentiæ
vi. n. 194.

tercius *esset *deterius homine? quid efferacius? quid immanius?*
 Sed quoniam imbecillus est, nec per se potest sine homine
 viuere, societatem appetit, vt vita communis & ornatur
 fiat. & tutior. Vides igitur omnem hominis rationem in eo
 vel maxime stare, quod nuuus, fragilisque nascitur, quod
 morbis afficitur, quod immatura morte multatur. *Que si*
 homini detrahatur, rationem quoq;, ac sapientiã detrahit,
 apertissimis *neesse est. Sed nimis diu de rebus *apertis disputo, cum se*
 liquidum, nihil sine prouidentia nec factum esse vnquam,
 nec fieri potuisse. De cuius operibus vniuersis si nunc libere
 disputare per ordinem, infinita materia est. Sed ego de
 corpore hominis tantũ institui dicere, vt in eo diuina prouidentia
 potestatem, quanta fuerit, ostẽdam, his dumtaxat
 in rebus, quæ sunt comprehensibiles, & aperta: nam illa,
 quæ sunt animæ; nec subiici oculis, nec cõprehendi queunt.
 Nunc de ipso vase hominis loquamur, quod videmus.

V. *In principio, cum Deus fingeret animalia, noluit eã*
 rotundam formã speciem conglobare, atq; colligere, vt &
 moueri ad ambulandum, & flectere se in quamlibet par-
 tem facile possent: sed ex ipsa corporis summa producta
 put: item produxit membra quedam longius, quæ vocat-
 tur pedes; vt alternis motibus solo fixa perduceret animã:
 quò mens tulisset, aut quò petendi cibi necessitas pronoc-
 set. Ex ipso autem vasculo corporis quatuor fecit extremita-
 tes, bina, posterius, quæ sunt in omnibus pedes: item bina capi-
 ti, & collo proxima; quæ varios animantibus vsus præbet.
 In pecudibus enim, ac feris sunt pedes posterioribus similes,
 in homine autem manus, quæ non ad ambulandum, sed ad
 teneudum faciendum, *operandumq; sunt nata. Est & tertium ge-
 nus, in quo priora illa neq; pedes, neq; manus sunt; sed ad
 pinna in quibus *pinna per ordinem fixa, volandi exhibet vsus.
 Ita vna fictio diuersas species, et vsus habet. Atq; vt ipsa

corporis crassitudinem firmiter comprehenderent; maiori-
 bus, & breuibus ossibus inuicem colligatis, quasi carinam
 compegit, quam nos dicimus spinam, eamq; noluit ex vno,
 perpetuoq; osse formare, ne gradiendi, flectendiq; se facult-
 tatem animal non haberet. Ex eius parte quasi media cos-
 stas, id est transversa, & plana ossa porrexit in diuersum,
 quibus clementer curuatis, & in se velut in circulum pene
 conductis, interna viscera contegantur, vt ea, quæ *mollia,
 & minus valida fieri opus erat, illius solida cratus ample-
 xu possent esse munita. In summa vero constructionis eius,
 quam similem nauis carinæ diximus, caput collocauit, in
 quo esset regimẽ totius animantis. datumq; illi hoc nomen
 est, vt quidem Varro ad Ciceronem scribit, quòd hinc ca-
 piat initium sensus ac nerui. Ea vero, quæ diximus de cor-
 pore vel ambulandi, vel faciendi, vel volandi causa esse
 producta; neque nimium longis, propter celerem mobilita-
 tem; neque nimium breuibus, propter firmitatem, sed &
 paucis, & magnis ossibus, constare voluit. Ant enim bina
 sunt, vt in homine, aut quaterna, vt in quadrupede; quæ
 tamen non fecit solida, ne in gradiendo pigrum, & graui-
 tas retardaret; sed cauata, & ad vigorem corporis conser-
 uandum medullis intrinsecus plena; eaque rursus nõ aqua-
 liter porrecta finiuit; sed summas eorum partes crassiori-
 bus nodis conglobauit, vt & substringi neruis facilius, &
 verti tutius possent; vnde sunt vertibula nominata. Eos
 nodos firmiter solidatos leni quodam operculo texit; quod
 dicitur chartilago; scilicet, vt sine attritu, & sine sensu do-
 loris aliquo flecterentur. eosdem tamen non in vnum mo-
 dum formauit. alios enim fecit simplices, & in orbem ro-
 tundos, in iis dumtaxat articulis, in quibus moueri mem-
 bra in omnes partes oportebat, vt in scapulis; quoniã ma-
 nus vtrolibet agitari, & contorqueri necessarium est: alios
 autem latos, & aequales, & in vnam partem rotundos, &

mollera

in his utriusque locis, ubi tantummodo curuari membra oportebat, ut in genibus, & in cubitis, & in manibus ipsis. Nam sicut manus ex loco, unde oriuntur à corpore, ubique versus moueri, speciosum simul, & utile fuit: sic profecto, si hoc idem etiam cubitis accederet, & supernacius esset huiusmodi motus, & turpis. Iam enim manus amissa dignitate, quam nunc habet, mobilitate nimia proboscidi similis videretur; essetque homo planè anguimanus, quod genus in illa immanissima bellua mirabiliter effectum est. Deus enim, qui providentiam, & potestatem suam multarum rerum mirabili varietate voluit ostendere, quoniam caput eius animalis non tam longe porrexerat, ut terram posset ore contingere, quòd erat futurum horribile, atque tetrum; & quia os ipsum profusis dentibus sic armauerat, ut etiam si contingeret, pascendi tamen facultatem dentes adimeret: produxit inter eos à summa fronte molle, ac flexibile membrum, quo prendere, quo tenere quodlibet posset; ut rationem victus capiendi vel dentium prominita magnitudo, vel cervicis breuitas impediret.

VI NON possum hoc loco teneri, quo minus Epicuri stultitiam rursum coarguam. illius enim sunt omnia, quae delirat Lucretius, qui, ut ostenderet animalia non artificio aliquo diuina mentis, sed, ut solet, fortuito esse nata; dixit, in principio mundi alias quasdam innumerabiles animantes miranda specie, & magnitudine fuisse natus; sed eas permanere non potuisse, quòd illas aut sumendi cibi facultas, aut coeundi, generandique ratio defecisset. Videlicet ut animis suis locum faceret per infinitum, & inanè volentibus diuinam providentiam voluit excludere. Sed cum videret, in omnibus, quae spirant, mirabilem providentiam esse rationem: quod malum vanitatis erat, dicere, fuisse animalia prodigiosa, in quibus nascendi ratio cessasset.

que
vanitas
vi. n. 195.
vi. n. 196.

Quoniam

Quoniam igitur omnia, quae videmus, cum ratione nata sunt: id enim ipsum nasci, efficere nisi ratio non potest: manifestum est, nihil omnino rationis expertis potuisse generari. * At enim promissum est in singulis quibusque, fingendis, quatenus & ministerio membrorum ad necessaria vitae viveretur; & quatenus adiugatis corporibus elata soboles, universas generatim conseruaret animantes. Nam si peritus architectus, cum magnum aliquod aedificium facere constituit; primo omnium cogitat, quae summa perfecti aedificii futura sit; & ante emetitur, quem locum leue pondus expectet; ubi magni operis statura sit moles; quae columnarum interualla; qui, aut ubi aquarum cadentium decursus, exitus, & receptacula; haec inquam prius prouidet, ut quaecumque sunt perfectio iam operi necessaria, cum ipsis fundamentis pariter ordiatur: cur Deum quisquam putet machinandi animalibus non ante prouidisse, quae ad viuendum necessaria essent, quam ipsam vitam daret? Quae utique constare non posset, nisi prius effecta essent quibus constaret. Videbat igitur Epicurus in corporibus animalium diuinae rationis solertiam; sed ut efficeret, quod ante imprudenter assumpserat, adiecit aliud deliramentum superiori congruens. Dixit enim, neque oculos ad videndum esse natos, neque aures ad audiendum, neque pedes ad ambulandum, quoniam membra haec prius nata sunt, quam esset usus videndi, & audiendi, & ambulandi; sed horum omnia officia ex nativitate exitisse. Vereor, ne huiusmodi portentosa, & ridicula refutare, non minus ineptum esse videatur. Sed libet ineptire; quoniam cum inepto agimus, ne se ille nimis argutum putet. Quid ais Epicure? si non sunt ad videndum oculi nati? cur igitur vident? Postea, inquit, usus eorum apparuit. Videndi ergo causa nati sunt; siquidem nihil possumus aliud, quam videre. Item membra cetera cuius rei causa nata sunt, ipse usus ostendit. qui utriusque nullo modo

Ante

oneria

prouidet

possēt existerē, nisi essent mēbra omnia tam ordinate, tam prouidenter effecta, vt vsum possent habere. Quid enim, si dicas aues non ad volandum esse natas, neque feras ad seuendum, neque pisces ad natandum, neque homines ad sapiendū, cum appareat ei natura, officioq; seruire animantes, ad quod *sunt quæq; generata: Sed videlicet qui summam veritatis amisit, semper erret necesse est. Si enim non prouidentia, sed fortuitis atomorum concursuionibus nascuntur omnia; cur nunquam fortuito accidit, sic corre illa principia, vt efficerent animal eiusmodi, quod *naribus potius audiret, *odoraret oculis, auribus cerneret? Si enim primordia nullum genus positionis inexpertū relinquunt; oportuit eiusmodi quotidie monstrat generari, in quibus membrorum ordo præposterus, & vsus longe diuersus existeret. Cum vero vniuersa genera, & vniuersa *quoque mēbra leges suas, & ordines, & vsus sibi attributos tueantur: manifestum est, nihil fortuito esse factum, quoniam diuina rationis dispositio perpetua seruatur. Verum alias refellemus Epicurum: nunc de prouidentia (vt capimus) differamus.

VII DEVS igitur solidamenta corporis, qua ossa dicuntur; nodata, & adiuncta inuicem neruis alligauit, atque constrinxit; quibus mens, si excurrere, aut resistere velit, tanquam retinaculis vteretur; & quidem nullo labore, ^{motu} nulloq; conatu, sed minimo *nutu totius corporis molem temperaret, ac flecteret. Hæc autem visceribus operuit, vt ^{quemque} *quencunq; locum decebat, *vt quæ solide essent conclusa tegerentur. Item visceribus ipsis venas admiscuit quasi riuos, per corpus omne diuisos; per *quos discurrrens humor, & sanguis, vniuersa membra succis vitalibus irrigaret, & ea viscera formata in eum modum, qui vniciq; generi, ac loco aptus fuit, superiecta pelle cõtegit: quam vel sola pulchritudine decorauit, vel setis adoperuit, vel squamis munxit;

niuit; vel plumis insignibus adornauit. Illud vero commentum Dei mirabile, quod vna dispositio, & vnus habitus innumerabiles *animantium *perferat varietates. Nam in omnibus ferè, quæ spirant, eadē series, & ordo membrorum est. Primum enim caput, & huic annexa ceruix. Itē collopectus adiunctū, & ex eo prominentes armi, adherens pectori venter. Itē ventri subnexa genitalia. Vltimo loco femora, pedesq;. Nec solum mēbra suum tenorem, ac situm in omnibus seruant, sed etiam partes membrorum. Nam in vno capite ipso certam sedem possident aures, certam oculi, nares item, os quoque, & in ore dentes, & lingua. Quæ omnia cum sint eadem in omnibus animantibus; tamen infinita, & multiplex diuersitas figurarum est; quod ea, quæ dixi aut productiora, aut contractiora lineamentis varie differētibus cõprehensa sunt. Quid illud? Nonne diuinum quod in tanta viuētū multitudine vnūquodq; animal in *suo genere, specie pulcherrimum est? vt siquid vicissim de altero in alterum transferatur; nihil impeditur ad vtilitatem, nihil deformius ad aspectum videri necesse sit: vt si elephanto ceruicē prolixā tribuas, aut camelo breuiem; vel si serpētibus pedes, aut pilos addas; in quibus partem aequaliter corporis longitudo nihil aliud exhibeat, nisi vt maculis terga distincti, & squamarū leuitate suffulti, in lubricos tractus sinuosos flexibus laberentur. In quadrupeidibus autem idem opifex contextum spina à summo capite deductum, longius extra corpus eduxit, & acuminauit in caudam; vt obscœne corporis partes vel propter scditatem tegerentur, vel propter teneritūdinem munirentur; vt animalia quedam minuta, & nocentia motu eius arcerentur à corpore. quod membrum si *detrahās imperfectum sit animal, ac debile. Vbi autem ratio, & manus est; tam non est id necessarium, quàm indumentū pilorum, adeo in suo *quoque genere aptissime congruunt; vt neque ^{detrahās} ^{quæque}

imaginis
præferat
vi. n. 198.

sui generis
vi. n. 199.

nudo quadrupede, neq; homine recta excogitari quicquam turpius posset. sed tamen cum ipsa nuditas hominis mire ad pulchritudinem valeat; non tamen etiam capiti congruebat. quanta enim in eo futura deformitas esset, ex caluitio apparet. textit ergo illud pilo: & quia in summo futurum erat; quasi summum adificij culmen ornauit. qui ornatus non est in orbem coactus, aut in figuram *pilei teres factus, ne quibusdam partibus nudus esset informis; *sed alibi *infusus, *alibi retractus pro *cuiuslibet loci decentia. Frons ergo vallata per circuitum, & à temporibus effusi ante aures capilli, et earum summæ partes in coronæ modum cinctæ, & occipitium omne coniectum, speciem miri decoris ostentant. Iam barba ratio incredibile est quantum conferat vel ad dignoscendam corporum maturitatem, vel ad differentiam sexus, vel ad decorem virilitatis, ac roboris; vt videatur omnino non cõstatura fuisse totius corporis ratio, si quicquam aliter esset effectum.

pila
alicubi
effusus
alicubi
quinique

VIII Nunc rationem totius hominis ostendam; singulorumq; membroru, quæ in corpore aperta, aut operata sunt, utilitates, & habitus explicabo. Cũ igitur statisset Deus ex omnibus animalibus solum hominem facere caelestem, cetera vniuersa terrena; hunc ad celi contemplationem rigidum erexit, bipedemq; constituit, scilicet vt eadem spectaret, vnde illi origo est; illa vero depressit ad terram; vt quia nulla his immortalitatis expectatio est, toto corpore in humum proiecta, ventri, pabuloq; seruirent. Homini itaque solius recta ratio est & sublimis status, & vultus Deo patri cõmunis, ac proximus, originem suam, fictoremq; testatur. Eius prope diuina mens, quia non tantum animantum, quæ sunt in terra, sed etiam sui corporis est sortita dominatum; in summo capite collocata, tanquã in arce sublimis speculatur omnia, & contuetur. Hæc eius
aulam

aulam Deus non obductam porrectamq; formauit, vt in mutis animalibus; sed orbi, & globo similem; quod*orbis omnia rotunditas perfecta rationis est, ac figura. Eo igitur mens, & ignis ille diuinus tanquã celo tegitur. cuius cum summum fastigium naturali veste texisset; priorem partem, qua dicitur facies, necessariis membrorum ministeriis & instruxit pariter, & ornauit. Ac primum quod oculorum orbis concauis foraminibus *conclufit; à quo foratu frontem nominatam Varro existimauit: & eos neque minus, neque amplius, quam duos esse voluit, quod ad speciem nullus est perfectior numerus, quam duorum; sicut & aures duas; quarum duplicatas incredibile est quantam pulchritudinem *præ se ferat; quod tum pars vtraque similitudine ornata est, tum vt venientes altrinsecus voces facilius colligantur. nam & forma ipsa mirandum in modum ficta; quod earum foramina voluit esse nuda, & inobsepta; quod & minus decorũ, & minus vtile fuisset; quoniã simplicium cauernarũ angustias prateruolare vox posset, & spargi, nisi *percepta per cauos sinus, et repercussa *retenta exceptam retentam combiberent foramina ipsa *cõueherent, illis similia vasculis, quibus impositis solet angustiora vasa cõpleri. Eas igitur aures, quibus est inditũ nomẽ à vocibus hauriendis (vnde Virgilius, Vocemq; his auribus hausi. aut quia vocem ipsam Græci αὐδὴν vocant ab auditu, per immutationem literæ, aures velut audes sunt nominata) noluit Deus artifex mollibus pelliculis informare, ne pulchritudinem demerent pendule, at que staccentes; neque duris, ac solidis ossibus, ne ad vsu inhabiles essent, immobiles, ac rigentes; sed, quod esset horum medium, excogitauit, vt eas chartilago mollior alligaret, & haberent aptam simul, & flexibilem firmitatem. In his audienditarum officium constitutum est, sicut in oculis videndi. quorum præcipue inexplicabilis est, ac mira subtilitas; qui a

includit

præferat

exceptam
retentam
combiberent

eorum orbes gemmarum similitudinem preferentes, ab ea parte, qua videndum fuit, membranis perluculentibus textit; vt imagines rerum contra positarum, tanquam in speculo resurgentes ad sensum intimum penetraret. Per eas igitur membranas sensus ille, qui dicitur mens, ea, quæ sunt foris, transpiciit: ne sorte existimes aut imaginum incurfione nos cernere (vt philosophi dixerunt) quoniam videndi officium in eo debet esse, quod videt; non in eo, quod videtur; aut intentione aëris, cum acie, aut effusione radiorum: quoniam, si ita esset, tardius, quam oculis aduertimus, videremus; donec intus aër cum acie, aut effusi radij ad id, quod videndum esset, peruenirent. Cum autem videamus eodem momento temporis; plerumque vero aliud agentes, nihilominus tamen vniuersa, quæ contra sunt posita, intueamur: verius, & manifestius est mentem esse, quæ per oculos ea, quæ sunt opposita, transpiciat quasi per fenestras

oculis

perlucente

volebat

vsum
vi. n. 201.

*lucente vitro, aut speculari lapide obductas. Et iccirco mens, & volutæ ex oculis sepe dignoscitur. Quod quidem vt reselleret Lucretius, ineptissimo vsu est argumento. Si enim mens, inquit, per oculos videt; erutis, & effosis oculis magis videret; quoniam euulsa cum postibus fores, plus inferrent luminis, quam si fuerint obductæ. Nimirum ipsi, vel potius Epicuro, qui eum docuit, effosi oculi erant, ne viderent, effosos orbes, & ruptas oculorû fibras, & fluentem per venas sanguinem, et crescentes ex vulneribus carnes, & obductas ad vltimum cicatrices nihil posse lucis admittere, nisi forte auribus oculos similes nasci volebant; vt non tam oculis, quam foraminibus cerneremus. quo nihil ad speciem fædius, ad vsum inutilius fieri potest.

dat. Itaque ad videndum membris potius in orbem conglobatis opus fuit; vt visus in latum staretur; & qua in primori facie adhererent, vt libere possent omnia consue-ri. Ergo ineffabilis diuina prouidentia virtus fecit duos simillimos orbes; eosq; ita deuinxit, vt non in totum conuerti, sed moueri tamen, ac flecti cum modo possent. Orbes autem ipsos humoris puri, ac liquidi plenos esse voluit; in quorum media parte scintille luminum conclusæ tenerentur, quas pupillas nuncupamus; in quibus puris, ac subtilibus cernendi sensus, ac ratio continetur. Per eos igitur orbes seipsam mens intendit, vt videat; miraque ratione in vnum miscetur, & coniungitur amborum luminum visus.

LIBER hoc loco *illorum reprehendere vanitatem, qui dum volunt ostendere sensus falsos esse, multa colligunt, in quibus oculi fallantur; inter quæ illud etiam, quod furiosis, & ebriis omnia duplicia videantur. quasi vero eius erroris obscura sit causa. Ideo enim fit, quia duo sunt oculi. Sed quomodo id fiat, accipe. Visus oculorum intentione animi constat. Itaque, quoniam mens (vt supra dictum est) oculis tanquam fenestris vititur; non tantum hoc ebrijs, aut insanis accidit, sed etiam sanis, ac sobrijs. Nam si aliquid nimis propius admoueas, duplex videbitur. certum est enim interuallum, ac spatium, quo acies oculorum coit. Item si retrorsum auoces animum, quasi ad cogitandum; & intentionem mentis relaxes; cum acies oculi vtriusque diducitur, tunc singuli videre incipiunt separatim. Si animum rursus intenderis, aciemque direxeris, coit in vnum, quicquid duplex videbatur. Quid ergo mirum, si mens veneno, ac potetia vini dissoluta, dirigere se non potest ad videndum, sicut ne pedes quidem ad ambulandum, nervis stupefcentibus debiles; aut si vis furoris in cerebrum seuiens, concordiam disiungit oculorum? Quod adeo verum est;

IX
al.
Archelyx.

vt

vr luscis hominibus, si aut insani, aut ebrj fiant, nullo pacto possit accidere, vr aliquid duplex videant. Quare si ratio apparet, cur * illi falluntur; manifestum est, non esse falsos sensus; qui aut non falluntur, si sint puri, & integri; aut si falluntur, mens tamen non fallitur, quæ illorum nouit errorem.

x SED nos ad Dei opera reuertamur. Vt igitur oculi munitiores essent ab iniuria, ciliorum tegminibus occultuit; vnde oculos dictos esse, Varroni placet. Nam & ipsa palpebra, quibus mobilitas inest, & palpitatio vocabulum tribuit; pilis in ordine stantibus vallata, septum oculis decentissimum præbent. Quarum motus assiduus incomprehensibili celeritate concurrens, & videndi tenorem non impedit, & rescit obtutum. Acies enim, id est membrana illa perlucens, quam sicari, & obarescere non oportet; nisi humore assiduo tersa pure * niteat, obsolescit. Quid ipsa superciliorū fastigia pilis breuibus adornata? nonne quasi aggeribus & munimentum oculis, nequid superne incidat, & speciem simul præstant? Ex quorum confinio nasus exoriens, & veluti aequali porrectus iugo, vtraque aciem simul & discernit, & munit. Inferius quoque genarum non indecens tumor, in similitudinem collium leniter exurgens, ab omni parte oculos efficit tutiores; prouisumq; est ab artifice summo, vr si quis forte vehementior ictus extiterit, eminentibus repellatur. Nasi vero pars superior vsque ad medium solida formata est; inferior autem charitagine adhaeret molli, ita vt ad vsum digitorum possit esse tractabilis. In hoc autem, quamuis simplici, membro tria sunt officia constituta; vnum ducendi spiritus; alterum capiendi odoris, tertium vr per eius cauernas purgamenta cerebri defluant. quas ipse Deus tam mirabili, quam diuina ratione molitus est; vr tamen hiarus ipse nasi, oris speciem non deformaret. Quod erat plane futurū, si vnum

ac simplex foramen pateret. At id velut pariete per medium ducto intersepfit, atque diuisit, fecitq; ipsa duplicitate pulcherrimum. Ex quo intelligitur, quantum dualis numerus vna, & simplici compage solidatus, ad rerum valeat perfectionem. Nam cum sit corpus vnum; tamen totum ex simplicibus membris constare non poterat, nisi vr essent partes vel dextra, vel sinistra. Itaq; vr pedes duo, & ueni manus, non tantum ad utilitatem aliquam, vsuq; vel gradiendi, vel faciendo valent; sed & habitum, decorumque admirabilem conferunt: sic in capite, quod totius diuini operis quasi culmen est, & auditus in duas aures, & visus in duas acies, & odoratio in duas nares à summo artifice diuisa est; quia cerebrum, in quo sentiendi ratio est, quamuis sit vnum, tamen in duas partes membrana interueniente discretum est. sed & cor, quod sapientie domicilium videtur, licet sit vnum, duos tamen intrinsecus sinus habet; quibus fontes viui sanguinis continentur, septo intercedente diuisi: vr sicut in ipso mundo summa rerum vel de simplici duplex, vel de duplici simplex & gubernat, & continet totum; ita in corpore de duobus vniuersa compacta, indissociabilem prætenderent vnitatem. Oris quoq; species, & rictus ex transfuerso patefactus, quam utilis, quam decens sit, enarrari non potest. cuius vsus in duobus constat officijs, sumendi victus, & eloquendi. Lingua intus inclusa; quæ vocē motibus suis in verba discernit, & est interpret animi; nec tamen sola potest per se eloquendi munus implere, nisi acumen suum palato illi loquendi
& est interpres animi; nec tamen sola potest per se
laborū dentes tamen plus conferunt ad loquendū. nam & infantes non ante incipiunt fari, quam dentes habuerint; & senes amissis dentibus ita balbutiunt, vr ad infantiam reuoluti denuo esse videantur. Sed hæc ad hominem solum pertinent, aut ad aues; in quibus acuminata, & vibrata

oculi fallantur

rescit

cetis motibus lingua, innumerabiles caturum flexiones, et sonorum varios modos exprimit. Habet præterea & aliud officium, quo in omnibus, sed tamen solo in mutis vitur; quod contritos, & commolitos dentibus cibos colligit, & conglobatos vi sua deprimit, & trāsmittit ad ventrē. Itaq; Varro à ligādo cibo putat lingue nomen impositū. Bestias etiam potu adiuvat. protenta enim, cauataque hauriunt aquam; eamq; comprehensam lingua sinu, ne tarditate, ac mora defluat, ad palatum celeri mobilitate complodunt.

Hæc itaq; palati cōcauo tanquā testudine tegitur, eamq; dentium *sepiens Deus quasi muro circumuallauit. Dētes

autē ipsos mirabili modo per ordinē *fixos ne nudi, ac restricti magis horrore, quam ornamento essent, gingiui molli-
 bus, quæ à gignendis dentibus nominantur, ac deinde labiorum tegminibus honestauit. quorum durities, sicut in molari lapide, maior est, & asperior, quam in cæteris ostibus, aut ad conterendos cibos, pabulumq; sufficeret. Labra ipsa, quæ quasi antea cohercebant, quam deceter intercedit, quorum superius sub ipsa medietate narium, lacuna quadam leui, quasi valle signauit; inferius, honestatis gratia foras molliter explicauit. Nam quod attinet ad saporē capiendum; fallitur, quisquis hunc sensum palato inesse arbitratur. lingua est enim, quæ *saporens sentiuntur, nec tamen tota. nam partes eius, quæ sunt ab vtroq; latere teneriores, saporem subtilissimis sensibus trahunt. & cum neq; ex cibo quicquid, neq; ex potione minuatur; tamē in narrabili modo penetrat ad sensū sapor eadē ratione, quam nihil de *quacūq; materia odoris captio decerpit. Cætera

quæ decorata sint, vix exprimi potest. Deductū clemēter à genis mentū, & ita inferius cōclusum, vt acumen eius extremū signare videatur leniter impressa diuisio: rigidū, ac teres collū; scapula velut mollihus iugis à ceruice demissa: valida, & substricta neruis ad fortitudinem brachia: toris insigni-

insignibus *extentū lacertorū *ingens robur: vtilis, ac decens flexura cubitorū. Quid dicam de manibus, rationis, ac sapientia ministris? quas solertissimus artifex plano, ac modice concauo *sinu fictas, vt siquid tenendum sit, apte possit insidere; in digitos terminauit. in quibus difficile est expedire, vtrū ne species, an vtilitas maior sit. Nā & numerus perfectus, ac plenus, et ordo, ac gradus decēssimus; & articulorum parium curuatura flexibilis; & forma pinguium rotunda, concauis tegminibus digitorum fastigia comprehendens, atque firmans, ne mollitudo carnis in tenendo cederet, magnum præbet ornatum. Illud vero ad usum miris modis habile; quod vnus à cæteris separatus, cum ipsa manu oritur, & in diuersum *maturius finditur, qui se velut obuium cæteris præbens, omnem tenendi, faciendiq; rationem vel solus, vel præcipue possidet, tanquam rector omnium, atque moderator. vnde etiam pollicis nomen accepit; quod vi, & potestate inter cæteros polleat. Duos quidem articulos extantes habet, non, vt alij, *rimos; sed vnus ad *manus *carnē nequitur pulchritudinis gratia. Si enim fuisset tribus articulis et ipse discretus; scdla, & indecora species ademisset manibus honestatem. Nam pectoris latitudo sublimis, et exposita oculis, mirabilem præ se fert habitus sui dignitatē. Cuius hæc causa est, quod videtur hominē solum Deus veluti supinū formasse (nam serē nullū aliud animal iacere in tergū potest) mutas autem animantes quasi alterno latere iacētes finxisse, atq; ad terram compressisse. Idcirco illis angustum pectus, & ab aspectu remotum, & ad terram versus *subiectum; homini autem patens, & rectum; quia plenum rationis à celo datum, humile, aut indecens esse non debuit. Papilla quoque leniter eminētēs, & fuscioribus, ac paruis orbibus coronata, non nihil addunt venustatis, feminis ad alendos fetus data, maribus ad solum decus; ne informe pectus,

extantium
vignis
vi. n. 205.

scitu sciat

al.
manus
funditur
vi. n. 206.

ternos
nuantum
connequitur
vi. n. 207.

abiectum

& quasi mutilum videretur. Huic subdita est planicies ventris; quam mediam fere umbilicus non indecenti nota signat, ad hoc factus, ut per eum fœtus, dum est in utero, nutriatur.

XI SEQUITUR necessario, ut de internis quoque visceribus dicere incipiam. quibus nō pulchritudo, quia sunt abdita, sed utilitas incredibilis attributa est; quoniā opus fuerat, ut terrenum hoc corpus succo aliquo, de cibis, ac potibus aleretur, sicut terra ipsa imbribus, ac pruinis. Prouidentissimus artifex in medio eius receptaculum cibi fecit; quibus concoctis & liquefactis, vitales succos membris omnibus dispertiret. Sed cum homo constet ex corpore, atque anima; illud, quod supra dixi, receptaculum soli corpori prestat alimentum; anima vero aliam sedem dedit.

visceris Fecit enim genus quoddam viscerum molle, atque rarum, quod pulmonem vocamus; in quod spiritus reciproca vicissitudine commearer; eumque non in uteri modum finxit, ne effunderetur simul spiritus, aut inflaret simul. ideoque ne plenum quidem viscus effecit, sed instabile, atque aëris capax; ut paulatim spiritum reciperet, dum vitalis vetus per illam spargitur raritatem; & eundem rursus paulatim redderet, dum se ex illo explicat. ipsa enim vicissitudo standi, & spirandi respirandique tractus, vitam sustentat in corpore. Quoniā ergo duo sunt in homine receptacula, vnum aëris, quod alit animam; alterum ciborum, quod alit corpus, ut flecti cervix, ac moveri facile possit: duas esse per collum fistulas necesse est, cibalem, ac spiritalem; quarum superior ab ore ad ventrem ferat, inferior à naribus ad pulmonem. Quarum ratio, & natura diuersa est. Ille enim qui est ab ore transitus, mollis effectus est, & qui semper clausus cohareat sibi, sicut os ipsum; quoniam potus, & cibus dimota, & parafacta gula, quia corporales sunt spa-
tium

tium sibi transmeandi faciunt. Spiritus contra, qui est incorporalis, ac tenuis, quia spatium sibi facere non poterat, accepit viam patentem, que vocatur gurgulio. Is constat ex ossibus flexuosis, ac mollibus, quasi ex annulis in cicuta modum inuicem compactis, & coherentibus; patetque semper hinc transitus. Nullam enim requiem meandi habere spiritus potest; quia is, qui semper commeat, demissa vtiliter de cerebro membri portione, cui vna nomen est, velut occursum quodam refrenatur, ne aut teneritudinem domicili cum impetu veniens attracta pestilenti aura corrumpat; aut totam nocendi violentiam internis receptaculis perferat. ideoque etiam nares breuiter sunt & aperta; quare breuis circosic nominantur, quia per eas vel odor, vel spiritus nare non desinit, que sunt huius fistule quasi ostia. Tamen hec fistula spiritalis non tantum ad nares, verum ad os quoque iter patet in extremis palati regionibus, vbi se interpatentes colles faucium spectantes viam tollere incipiunt in tumorem. Cuius rei causa, & ratio non obscura est. loquendi enim facultatem non haberemus, si sicut gula iter ad os tantum, ita gurgulio ad nares tantum pateret nec procedens ex eo spiritus efficere vocem sine lingua ministerio posset. Aperuit igitur viam voci diuina solertia ex illa fistula spiritali, ut posset lingua ministerio suo fungi; & voci ipsius inoffensum tenorem, pulsibus suis in verba concidere. Qui meatus, si aliquo modo interceptus sit, mutum faciat necesse est. Errat enim profecto quisquis aliam causam putat, cur homines muti sint. Non enim (ut vulgo creditur) vincitam gerunt linguam; sed ij vocalem illum spiritum per nares, quasi mugientes profundunt, quod voci transitus ad os aut nullus omnino est, aut non sic patens, ut plenam vocem possit emittere. Quod plerunque natura fit; aliquando etiam casu accidit, ut morbo aliquo hic aditus obseptus vocem non transmittat ad linguam, faciatque
k de lo-

de loquentibus mutos. Quod cū acciderit; auditum quoque obstrui, necesse est; ut quia vocē emittere nō potest, ne auditum admittere quidē possit. Loquendi ergo causa patefactus est hic meatus. Illud quoque præstat, ut in laucris celebrandis, quia nares calorem ferre non possunt, aer feruens ore ducatur. Item si forte spiramenta narium frigoris pituita præcluserit; per os auram trahere possumus; ne obstructa meandi facultate, spiritu stranguletur. Cibi vero in aluum recepti, & cum potus humore permixti, cū iam calore percocti fuerint, eorū succus inenarrabili modo per mēbra diffusus, irrigat vniuersum corpus, & vegetat. Intestinorū quoque multiplices spiræ, ac longitudo in se cōoluta, & vno tantū substricta vinculo, quā mirificum Dei opus est? Nam ubi maceratos ex se cibos aluus emisit; paulatim ipsi inest succi, quo corpus alitur, membris omnibus diuidatur. Et tamen nequi forte obhereant, ac resistant, quod fieri poterat; propter ipsorum voluminum flexiones in se sæpe redeuntes, & fieri sine pernicie non poterat; oppleuit ea intrinsecus crassiore succo; ut purgamenta illa, ventris ad exitus suos facilius per lubricum mitterentur. Illa quoque ratio subtilissima est; quod vesica, cuius usum volucres non habent, cum sit ab intestinis separata, nec ullam habeat fistulam, qua ex illis vrinam trahat; completur tamen, & humore distenditur. Id quomodo fiat, non est difficile peruidere. Intestinorum enim partes, quæ ab alio cibum, potumque suscipiunt; patentiores sunt quam cetera spiræ, & multo tenuiores. Hæ vesicam circumplectuntur, & continent. ad quas partes cum potus, & cibus mixta peruenierint, sumum quidem crassius fit, & transmeat, humor autem omnis per illam teneritudinem percolatur; eumque vesica, cuius aque tenuis, subtilisque membrana est,

est, absorbet, & colligit, ut foras, qua natura exitum pertulit, emittat.

DE vtero quoque, & conceptione, quoniā de internis loquimur, dici necesse est, ne quid præterisse videamur. quæ quanquam in operto latent; sensus tamen, atque intelligentiam latere non possunt. Vena in maribus, quæ semen continet, duplex est, paulo interior, quàm illud humoris obsceni receptaculum. Sicut enim renes duo sunt, itemque testes; ita & venæ seminales due, in vna tantum compage coherentes: quod videmus in corporibus animalium, cum interfecta patescunt. sed illa dexterior masculinum continet semen, sinisterior femininum; & ideo in toto corpore pars dextra masculina est, sinistra vero feminina. Ipsum semen quidam putant ex medullis tantum, quidam ex omni corpore ad venam genitalem confluere, ibique concretere. Sed hoc humana mens quomodo fiat, nō potest comprehendere. Item in feminis uterus in duas se diuidit partes; quæ in diuersum diffusa, ac reflexa; circumplectitur, sicut arietis cornua. Quæ pars in dextram retorquetur, masculina est; quæ in sinistram, feminina. Conceptum igitur Varro, & Aristoteles sic fieri arbitrantur. Atunt enim, nō tantum maribus inesse semen, verum etiam feminis; & inde plerūque, matribus similes præcreari; sed earum semen sanguine esse purgatū: quod si recte cum virili mixtū sit; utraque concreta, & simul coagulata informari; & primum quidem cor hominis confingi, quod in eo sit & vita hominis, & sapientia; denique totum opus quadragesimo die consumari. Ex abortionibus hæc fortasse collecta sunt. In auium tamē scetibus primū oculos fingi, dubium non est: quod in ouis sæpe deprehendimus. Vnde fieri nō posse arbitror, quin fictio a capite sumat exordium. Similitudines autem in corporibus filiorum sic fieri

fieri putant. Cum semina inter se permixta coalescunt, si virile superauerit, patri similem prouenire siue marem, seu feminam: si muliebri praeualuerit, progeniem cuiusque sexus ad imaginem respondere maternam. id autem praeualerit è duobus, quod fuerit vberius. alterum enim quodammodo amplectitur, ac includit. Hinc plerumque fieri solet, ut vnius tantum lineamenta praeferant. Si vero aequa fuerit ex pari semine permixtio; figuras quoque misceri, ut soboles illa communis aut neutrum referre videatur, quia totum ex altero non habet; aut vtrunque, quia partem de singulis mutuata est. Nam in corporibus animalium videmus aut confundi parentum colores, ac fieri tertium neutri generantium simile; aut vtriusque sic exprimi, ut discoloribus membris per omne corpus concors mixtura varietur. Disparis quoque natura hoc modo fieri putatur. Cum forte in laeuam vteri partem masculina stirpis semen incidit; marem quidem gigni, opinatio est; sed quia sit in feminina parte conceptus, aliquid in se habere femininum, supra quam decus virile patiat, vel formam insignem, vel nimium candorem vel corporis leuitatem, vel artus delicatos, vel staturam breuem, vel vocem gracilem, vel animum imbecillum, vel ex his plura. Item si partem in dextram semen feminini sexus inflexerit, feminam quidem procreari, sed quoniam in masculina parte concepta sit, habere in se aliquid virilitatis, vltra quam sexus ratio permittat, aut valida membra, aut immoderatam longitudinem, aut fuscum colorem, aut hispidam faciem, aut vultum indecorum, aut vocem robustam, aut animum audacem, aut ex his plura. Si vero masculinum in dexteram, femininum in sinistram peruenerit; virosque fetus recte prouenire *peruenire, ut & feminis per omnia natura sua decus conferat; & maribus tam matrem, quam corpore robur virile seruetur. Illud vero ipsum quam mirabile institutum Dei est, quod

quod ad conseruationem generum singulorum, duos sexus maris, ac feminae machinatus est; quibus inter se per voluptatis illecebras copulatis, successiva soboles *pareretur, pareretur ne omne genus viuentium conditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributum est, quo facilius ad patientiam rugini maritalem feminae cogentur. Vir itaque nominatus est, quod maior in eo vis est, quam in femina; & hinc virtus nomen accepit. Item mulier (ut Varro interpretatur) a mollicie est dicta, immutata, & detracta litera, velut mollier. cui suscepto foetu, cum partus appropinquare iam cepit, turgescens mammae dulcibus succis distenduntur; & ad nutrimenta nascentis fontibus lactis facundum pectus exuberat. Nec enim decebat aliud, quam ut sapiens animal a corde alimoniam duceret. Idque ipsum solertissime comparatum est, ut candens, ac pinguis humor teneritudinem noui corporis irrigaret, donec ad capiendos fortiores cibos & dentibus instruat, & viribus roboretur. Sed redeamus ad propositum; ut cetera, quae supersunt, breuiter explicemus.

POTERAM nunc ego ipsorum quoque genitalium XIIII membrorum mirificam variationem tibi exponere, nisi me pudor ab huiusmodi sermone reuocaret. itaque a nobis indumento verecundiae, quae sunt pudenda, veletur. Quod ad hanc rem attinet, queri satis est, homines impios, ac profanos summum nefas admittere, qui diuinum, & admirabile Dei opus ad propagandam successionem inexcogitabiliratione prouisum, & effectum; vel ad turpissimos quaestus, vel ad obscena libidinis pudenda opera conuertunt; ut iam nihil aliud ex re sanctissima petant, quam inanem, & sterilem voluptatem. Quid reliqui corporis partes, num relictas careant ratione, ac pulchritudine? Conglobata in nates carnis, quam sedendi officio apta; & eadem firmior, quam in ceteris

ceteris membris, ne premēte corporis mole ossibus cederet. Item feminum deducta, & latioribus toris valida longitudo, quo facilius onus corporis sustineret; quā paulatim deficientem in angustum genus determinant; quorum decentes nodi flexuram pedibus ad gradiendum, sedēdumq; aptissimam præbent. Item crura non aequali modo ducta, ne indecēs habitudo deformaret pedes; sed teretibus suris clementer extantibus, sensimq; tenuatis, & firma sunt, & ornata. In plantis vero eadem quidem, sed tamen longe distat, quā in manibus, ratio est, quæ quoniam totius operis quasi fundamenta sunt; mirificus eas artifex nō rotunda specie, ne homo stare nō posset, aut aliis ad standum pedibus indigeret, sicut quadrupedes; sed porrectiores, longioresque formauit, ut stabile corpus efficerent planicie suæ, vnde illis inditum nomē est. Digni æque totidem, quot in manibus, speciem magis, quam vsu præferentes; ideoq; et iuncti, & breues, & gradatim compositi. quorum qui est maximus, quoniam illum sicut in manu discerni à cæteris, opus non erat; ita in ordinem redactus est, ut tamē ab aliis magnitudine, ac modico interuallo distare videatur. Hæcorum speciosa germanitas, non leui adiumento nisum pedum firmat. concitari enim ad cursum non possumus, nisi digitis in humū pressis, soloq; nitentibus, impetū, saltumq; capiamus. Explicasse videor omnia; quorum ratio intelligi potest. Nunc ad ea venio, quæ vel dubia, vel obscura sunt.

XIIII

MVLTa esse constat in corpore, quorum vim, rationemq; perspicere nemo, nisi qui fecit, potest. An aliquis enarrare se putat posse, quid utilitatis, quid effectus habeat tenuis membrana illa perlucens, quæ circumnectitur aluus, ac tegitur? Quid rerum gemina similitudo: quos ait Varro ita dictos, quæ quasi riuus ab his obscæni humoris oriatur, quod est longe secus; quia spina altrinsecus supini coherent,

hærent, & sunt ab intestinis separati. Quid splen? quid iecur? quæ viscera quasi ex cōturbato sanguine videntur esse cōcreta? quid fellis amarissimus liquor? quid globus cordis, qui vnus sanguinis fons est? Nisi forē illis credendum putabimus, qui affectum iracundiæ in felle constitutum putant, pauoris in corde, lætitiæ in splene. Ipsius autem iecoris officium volunt esse, ut cibos in aluo concoquat amplexu, & calefactu suo. quidam libidines rerum venerarum in iecore contineri arbitrantur. Primum ista perspicere acumen humani sensus non potest; quia horum officia in aperto latent, nec vsus suos patefacta demonstrant. nam si ita esset; fortasse placidiora quæque animalia vel nihil felis omnino, vel minus haberent, quā fera; timidiora plus cordis, salaciora plus iecoris, lasciuiora plus splenis habuissent. Sicuti igitur nos sentimus, audire auribus, oculis cerere, naribus odorare: ita profecto sentiremus, nos felle irasci, iecore cupere, splene gaudere. Cum autē, vnde affectus isti veniāt, minime sentiamus: fieri potest, ut aliunde veniant, & aliud viscera illa, quā suspicamur, efficiāt. Nec tamen cōvincere possumus, falsa illos, qui hac disputāt, dicere, sed omnia, quæ ad motus animi, animaq; pertineant, tam obscura, altaq; rationis esse arbitror; ut supra hominem sit, ea liquido peruidere. Id tamen certum, & indubitatum esse debet, tot res, tot viscerum genera, vnum, & idem habere officium; ut animam contineant in corpore. Sed quid proprie maneris singulis sit iniunctum; quis scire, nisi artifex, potest; cui soli opus suum notum est?

DE voce autem quam rationem reddere possumus? Grammarici quidem, ac philosophi vocem esse definiunt, ærem spiritu verberatū: vnde verba sunt nūcupata. quod perspicue falsum est. Non enim vox extra os gignitur, sed intra. et ideo verisimilior est illa sententiæ, stipatū spiritum,

cum obstantia faucium fuerit illius, sonum vocis exprime-
re; veluti cum in patentem cicutam, labroq; subiectam
dimittimus spiritum; & is cicutæ concauo percussus, ac
reuolutus à fundo, dum descendemem occurſu suo reddit,
ad exitum nitens sonum gignit, & in vocalem spiritum
resiliens per se ventus animatur. Quod quidem an verum
ſit, Deus artifex viderit. Videtur enim non ab ore, ſed ab
intimo pectore vox oriri. Denique & ore clauſo, & nari-
bus emittitur ſonus qualis poteſt. Præterea ex maximo
ſpiritu, quo anhelamus, vox non efficitur, & leui, & non
coarctato ſpiritu, quoties volumus, efficitur. Non eſt igitur
comprehenſum, quomodo fiat, aut quid ſit omnino. Nec
me nunc in Academia ſententiam delabi putes; quia non
omnia ſunt incomprehenſibilia. Vt enim fatendum eſt mul-
ta neſciri, quæ uoluit Deus intelligentiam hominis excede-
re; ſic tamen multa eſſe, quæ poſſint & ſenſibus percipi, &
ratione comprehendi. Sed erit nobis contra philoſophos in-
tegra diſputatio. Conſiciamus igitur ſpatium, quo nunc
decurrimus.

XVI. MENTIS quoque rationem incomprehenſibilem
eſſe, quis neſciat; niſi qui omnino illam non habet, cum, ipſa
mens quo loco ſit, aut cuiuſmodi, neſciatur? Varia ergo à
philoſophis de natura eius, ac loco diſputata ſunt. Ac ego
non diſſimulabo, quid ipſe ſentiam; non quia ſic eſſe affir-
mem (quod eſt inſipientis in re dubia facere) ſed vt expo-
ſita rei difficultate, intelligas, quanta ſit diuinorum ope-
rum magnitudo. Quidam ſedem mentis in pectore eſſe vo-
luerunt, quod ſi ita eſt: quanto tãdem miraculo dignum
eſt, rem in obſcuro, ac tenebroſo habitaculo ſitam, in tan-
ta rationis, atque intelligentiæ luce verſari? tum quòd ad
eam ſenſus ex omni corporis parte conueniunt, vt in qua-
libet regione membrorum præſens eſſe videatur. Alij ſedem
eius

eius in cerebro eſſe dixerunt. & ſane argumentis probabi-
libus uſi ſunt, Oportuiſſe ſcilicet, quod totius corporis regi-
men haberet, potius in ſummo, tanquam in arce habitare;
nec quicquam eſſe ſublimius, quàm id, quod vniuerſum rati-
one moderetur, ſicut ipſe mundi dominus, & rector in
ſummo eſt. Deinde quid ſenſus omnis, id eſt audiendi, &
videndi, & odorandi miniſtra membra in capite ſunt loca-
ta, quorum omnium via nõ ad pectus, ſed ad cerebrum fe-
rant. alioqui neceſſe nos eſſet tardius ſentire, donec ſentiē-
di facultas longo itinere per collum ad pectus uſq; descen-
deret. li vero aut non multum, aut fort aſſe non errant. Vi-
detur enim mens, quæ dominatum corporis tenet, in ſum-
mo capite conſtituta, tanquam in celo Deus: ſed *quando
in aliqua ſit cogitatione; commeare ad pectus; & quaſi ad
ſecretum aliquod penetrare cedere; vt conſilium, tanquam
ex theſauro recondito, eliciat, ac proferat. ideoq; cum in-
tenti ad cogitandum ſumus, & cum mens occupata in al-
tum ſe abdiderit; neq; audire quæ circumſonant, neque vi-
dere, quæ obſtant, ſolemus. Id vero ſiue ita eſt; admirandum
proſecto eſt, quomodo id fiat, cum ad pectus ex cerebro nul-
lum iter pateat, ſi autem non; tamen nihilominus admi-
randum eſt, quòd diuina neſcio qua ratione fiat, vt ita eſſe
videatur. An poteſt aliquis non admirari, quòd ſenſus ille
uiuus, atque cæleſtis, qui mens, vel animus nuncupatur;
tantæ mobilitatis eſt, vt ne tum quidem, cum ſopitus eſt,
conqueſcat; tantæ celeritatis, vt vno temporis puncto ca-
lum omne colluſtret; & ſi velit, maria peruolet, terras, ac
vrbes peragret; omnia denique, quæ libuerit, quamuis lon-
ge, lateq; ſummota ſint, in conſpectu ſibi ipſe conſtituat? Et
miratur aliquis, ſi diuina mens Dei per vniuerſas mundi
partes intentæ diſcurrit, & omnia regit, omnia modera-
tur, vbique præſens, ubique diſfuſa? cum tanta ſit vis, ac
potestas mentis humanæ intra mortale corpus incluſe; vt ne

Septis quidem grauis huius, ac pigri corporis, cui illigata est, coërceri vllō pacto possit, quo minus sibi liberam vagandi facultatem quietis impatiens largiatur. Siue igitur in capite mēs habitat siue in pectore; potest ne aliquis comprehendere, quæ vis rationis efficiat, vt sensus ille incomprehensibilis aut in medulla cerebri hæreat, aut in illo sanguine bipartito, qui est inclusus in corde? ac non ex eo ipso colligat, quanta sit Dei potestas, quod animus seipsum non videt, aut qualis, aut vbi sit; nec si videat, tamen perspicere possit, quo pacto rei corporali res incorporalis adiuncta sit? Siue etiam mentis locus nullus est, sed per totum corpus sparsa discurret, quod & etiam fieri potest, & à Xenocrate Platonis discipulo disputatum est; siquidem sensus in qualibet parte corporis præsto est: nec quid sit mens, nec qualis, intelligi potest; cum sit natura eius tam subtilis, ac tenuis; vt *solidis visceribus infusa, viuo, & quasi ardenti sensu membrum omnibus misceatur. Illud autem caue, ne vñquam simile veri putaueris, quod Aristoxenus dixit; Mentem omnino nullam esse; sed quasi harmoniam in fidibus ex constructione corporis, & cōpagibus viscerum vim sentiendi existere. Musici enim intentionem, concertumq; neruorum in integros modos sine vlla offensione consonantium harmoniã vocant. Volunt igitur animũ simili ratione constare in homine, qua & concors modulatio constat in fidibus; id est, vt singularũ corporis partiũ firma coniunctio, membrorumq; omnium consenties in vnum vigor motum illum sensibile faciat, animumq; cōcinnet, sicut nerui bene intēti conspirantē sonum. Et sicuti in fidibus, cum aliquid aut *interceptum, aut relaxatum est, omnis canendi ratio turbatur, & soluitur; ita in corpore cum pars aliqua membrorum duxerit vitium, destrui vniuersa, corruptiq; omnibus, atq; turbatis, occidere sensum, eamq; mortem vocari. Verum ille, si quicquam mentis habuisset,

non

*non harmoniam de fidibus ad hominem trãstulisset. Non nunquam enim canere sua sponte fides possunt; vt sit vlla in his comparatio, ac similitudo viuētis. Animus autem sua sponte & cogitat, & mouetur. Quid siquid in nobis harmoniæ simile esset; ictu moueretur externo, sicut nerui manibus, qui sine * tactu artificis, pulsug; digitorum nuti, atq; inertes iacent. Sed nimirum pulsandus ille manu fuit, vt aliquando sentiret; quia mens eius ex membris male comparata torpebat.

SUPEREST, de anima dicere, quanquam percipi ratio eius, & natura non possit. nec ideo tamen immortalē esse animam non intelligimus: quoniam quicquid viget, moueturq; per se semper, nec videri, aut tangi potest; æternum sit necesse est. Quid autem sit anima, nondum inter philosophos conuenit, nec vñquam fortasse conueniet. Etenim alij sanguinem esse dixerunt, alij ignem, alij uentum; vnde anima, vel animus nomen accepit; quod Græce ventus *zēmos* dicitur; nec illorum tamē quisquam dixisse aliquid videtur. Non enim, si anima sanguine aut per vulnus effuso, aut febrium calore cōsumpto, videtur extingui; continuo in materia sanguinis anima ratio ponenda est; veluti si veniat in quæstionē, lumen, quo vrimur, quid sit; & respōdeatur, oleũ esse, quoniã cōsumpto illo, lumen extinguitur; cū sint vtriq; diuersa; sed alterũ sit alterius alimēti. Videtur ergo anima similis esse lumini, quæ non ipsa sit sanguinis, sed humore sanguinis alitur, vt lumen oleo. Qui autem ignē putauerunt, hoc vsi sunt argumēto, quod præsentē anima corpus caleat, recedente frigescat. Sed ignis & sensu indiget, & videtur, & tactu comburit. Anima vero & sensu aucta est, & videri non potest, & non adurit. Vnde apparet, animã nescio quid esse Deo similem. At illi, qui ventũ putãt esse, hoc fallitur; quod ex aëre spiritũ ductes, viuere videamur. Varro itaq; desinit: Anima est aër conceptus

al.
calidis

vi. n. 216.

interruptum

conceptus ore, deferuefactus in pulmone, reperfactus in corde, diffusus in corpus. Hæc apertissime falsa sunt. Neque enim tam obscuram nobis huiusmodi rerum dico esse rationem, ut ne hoc quidē intelligamus, quid verum esse non quispiam possit. An si mihi *quis dixerit aneum esse calum, aut vitreum, aut (vt Empedocles ait) aërem glaciatum; statimne assentiar, quia, calum ex qua materia sit, ignorem? Sicut enim hoc nescio; ita illud scio. Anima ergo non est aër ore conceptus; quia multo prius gignitur anima, quam concipi aër ore possit. Non enim post partum insinuat in corpus, vt quibusdam philosophis videtur; sed post conceptum protinus; cum foetum in utero necessitas diuina formauit: quia adeo viuit intra viscera genitricis; vt & incremento augetur; & crebris pulsibus gestiat emicare. Deniq; abortum fieri necesse est, si fuerit animal intus extinctum. Cætera definitionis partes eo spectant, vt illis nouem mensibus, quibus in utero fuimus, mortui fuisse videamur. Nulla ergo ex his tribus vera sententia est. Nec tamen in tantum falsus esse dicendum est, qui hæc senserunt, vt omnino nihil dixerint. nam & sanguine simul, & calore, & spiritu viuimus. Sed cum constet anima in corpore his omnibus adiutis; non expresserunt proprie, quid esset; quia tam non potest exprimi, quam videri.

XVIII SEQUITUR alia, & ipsa inextricabilis quæstio: Idem ne sit anima, & animus, an vero aliud sit illud, quo viuimus, aliud autem, quo sentimus, & sapimus. Non desunt argumenta in utranque partem. Qui enim vnum esse dicunt, hanc rationem sequuntur, quod neq; viui sine sensu possit, nec sentiri sine vita; ideoq; esse nō posse diuersum id, quod non potest separari; sed quicquid est illud, & viuendi officium, & sentiendi habere rationem. 7ccirco animam, & animā indifferenter appellāt duo Epicurei poetæ.

Qui

Qui autem dicunt esse diuersa, sic argumentantur: Ex eo posse intelligi, aliud esse mentē, aliud esse animā, quia in coluni anima mēs possit extinguī, quod accidere solet in sanis; itē quod anima morte sopiatur, animus somno; et quidem sic, vt non tantū, quid fiat, aut vbi sit, ignoret; sed etiā verū falsarum cōtemplatione fallatur. Quod ipsum quomodo fiat, non potest peruideri; cui fiat, potest. Nā quietescere nullo pacto possumus, nisi mens visionū imaginibus occupata teneatur. Latet autē mens oppressa somno, tanquā ignis obducto cinere sopitus; quem si paululum cōmoueris, rursus ardescit, & quasi euigilat. Auocatur ergo simulachris, donec membra sopore irrigata vegetentur. corpus enim vigilante sensu, licet iaceat immobile; tamen non est quietum; quia flagrat in eo sensus, & vibrat, vt flamma; & artus omnes ad se astrictos tenet. Sed postquam mens ad cōtemplandas imagines ab intentione traducta est; tunc demum corpus omne resoluitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cæca, cum cogitibus tenebris secum tantummodo esse cœperit: dum intenta est in ea, de quibus cogitat; repete somnus obrepit; & in species proximas sensum ipsa cogitatio declinat. sic ea, quæ sibi ante oculos posuerat, videre quoque incipit. Deinde procedit vterius, & sibi auocamenta inuenit, ne saluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam vt mens per diem veris visionibus auocatur, ne obdormiat; ita falsis nocte, ne excitetur. Nam si nullis imagines cernat; aut vigilare illam necesse est, aut perpetua morte sopiri. Dormiendi ergo causa tributa est à Deo ratio somnandi, & quidem in commune vniuersis animāribus, sed illud homini precipue, quod cum eam rationem Deus quietis causa daret; facultatem sibi reliquit docendi hominem futura per somnium. Nam & historia sæpe testantur, extrisse somnia, quorum præsens, & admirabilis fuerit euentus; & responsa ratum nostrorum

tradere, quæ ad vitæ beatæ statum spectent; & quidem cōtra philosophos; quoniam sunt ad perturbandam veritatem perniciosi, & graues. Incredibilis est enim vis eloquentiæ; & argumentandi, differendiq; subtilitas quemuis facile deceptit. quos partim nostris armis, partim vero ex ipsorū inter se concertatione sumptis reuincemus; vt appareat, eos induxisse potius errorem, quàm sustulisse. Fortasse mireris, quòd tantum facinus audeam. Patiemur ne igitur extingui, aut opprimi veritatem? Ego vero libentius vel sub hoc onere defecerim. Nam si M. Tullius eloquentia ipsius vnicum exemplar ab indoctis, & ineloquentibus, quia tamen pro vero nitentur, sæpe superatus est: cur desperemus, veritatem ipsam contra fallacem, captiosamq; facundiam, sua propria vi, & claritate valiturā? Illi quidem sese patronos veritatis profiteri solent. sed quis potest eam defendere, quam non didicit, aut illustrare apud alios, quam ipse non nouit? Magnum videor polliceri: sed celesti opus est munere, vt nobis facultas, ac tempus ad proposita persequenda tribuatur. Quòd si vitæ est optanda sapienti: profecto nullam aliam ob causam viuere optauerim, quàm vt aliquid efficiam, quod vitæ dignum sit, & quod vtilitatem legentibus, etsi non ad eloquentiam, quia tenuis in nobis facundia riuus est, ad viuendum tamen afferat: quod est maxime necessarium. Quo profecto, satis me vixisse arbitrabor, & officium hominis implese, si labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos, ad iter celeste direxerit.

L. Coelii.

Am si iustitia est veri Dei cultus: (quid enim tam iustū ad æquitatē, tam pium ad honorem, tam necessarium ad salutem, quàm Deum* cognoscere vt parentem, venerari vt dominum, eiusq; legi, aut præceptis obtemperare?) nescierunt ergo iustitiam philosophi, quia nec ipsū Deum agnouerunt, nec cultum eius, legemq; tenuerunt; & ideo reselli potuerunt à Carneade; cuius hæc fuit disputatio, nullum esse ius naturale; itaq; omnes animantes ipsa ducente natura commoda sua defendere, & ideo iustitiam, si alienis vtilitatibus* consulat, suas* negliget, stultitiam esse dicendam. Quòd si omnes populi, penes quos sit imperiū, ipsiq; Romani, qui orbem totum possedere, iustitiam sequi velint, ac suum cuique restituere, quod vi, & armis occupauerunt; ad casas, & egestatem reuertentur. quod si fecerint, iustos dicemus quidem; sed tamen stultos iudicare, necesse est; qui vt alius prosint, sibi nocere contendunt. Deinde si reperiat aliquis hominem, qui aut aurum pro auro, aut argentum pro plumbo vendat per errorem; atq; id emere necessitas cogat: virum dissimulabit, & emet paruo, an potius indicabit? *si iudicabit, iustus vtiq; dicitur, quia non sefellit; sed idem stultus, qui alteri fecerit lucrū, sibi damnum. sed facile de damno est. quid si vitæ eius in periculum veniet, vt eum aliquando necesse sit aut occidere, aut mori: quid faciet? Potest hoc euenire, vt naufragio factō, inueniat aliquem imbecillum tabula inherentem; aut victo exercitu fugiens, reperiat aliquem vulneratum equo insidentem: virumne aut illum tabula, aut hunc

l
equo

equo deturbabit, ut ipse possit cadere? Si volet iustus esse, non faciet, sed idem stultus iudicabitur, qui dum alterius vita parcat, suam perdet. Si faciet, sapiens quidem videbitur, quia sibi consulit; sed & idem malus, quia nocebit. Acuta ista sanè: sed respondere ad ea facile possumus. Imitatio enim nominum facit, ut sic esse videatur. Nam & iustitia imaginem habet stultitiæ; non tamen est stultitia: & malitia imaginem sapientiæ; non tamen sapientiæ est. Sed sicut malitia ista in conseruandis utilitatibus suis intelligens, & arguta non sapientiæ, sed calliditas, & astutia est: ita & iustitia non debet stultitia, sed innocentia nominari, quia necesse est, iustum esse sapientem, & cum, qui sit stultus, iniustum. Nam neque ratio, neque natura ipsa permittit, ut is, qui iustus est, sapiens non sit; quoniam iustus nihil vtiq; facit, nisi quod rectum, & bonum est, prauum, & malum semper fugit. Quis autem discernere bonum, & malum, prauum, & rectum poterit, nisi qui sapiens fuerit: stultus autem male facit, quia bonum, & malum quid sit, ignorat; ideo peccat, quia non potest praua, & recta discernere: non potest igitur neque stulto iustitiam, neque iniusto sapientiam conuenire. Ergo stultus non est, qui nec tabula naufragum, nec equo saucium deiecerit; quia se abstinuit à nocendo, quod est peccatum; peccatum autem vitare, sapiens est. Sed ut stultus prima facie videatur, illa res efficit; quod extingui animam cum corpore existimant. iccirco omne commodum ad hanc vitam referunt. Si enim post mortem nihil est; vtiq; stulte faciunt, qui alterius animæ parcat cibum dispendio suæ; aut qui alterius lucro magis, quàm suo, consulit. si mors animam delet, danda est opera, quo iustius, commodiusq; viuamus. si autem vita post mortem superest aeterna, & beata, hanc vtiq; corporatè cum omnibus terræ bonis iustus, ac sapiens concernet; quia sciet, quale à Deo sit præmiū recepturus.

Tene a-

Teneamus igitur innocentiam; teneamus iustitiam; subeamus imaginem stultitiæ, ut veram sapientiam tenere possimus. Et si hominibus videatur ineptum, ac stultum, torqueri, & mori velle; cum libere liceat abire sine noxa: nos tamen omni virtute, omniq; patientia fidè Deo exhibere nitamur. Non mors terreat, nec dolor frangat, quo minus vigor animi, & constantia incòcussa seruetur. Stultos nonent, diimodo ipsi stultissimi sint, & cæci, & hebetes, & pecudibus aequales; qui non intelligunt esse mortiferum, relicto Deo vino prosternere se, atq; adorare terrena, qui nesciunt, ex illis eternam penam manere, qui figmenta insensibilia fuerint venerat; & eos, qui nec tormèta, nec mortè pro cultu, et honore veri Dei recusauerint, vitam perpetuam consecuturos. Hac est fidelissima, hac est vera sapiètia; hac perfecta iustitia. Nihil ad nos atinet, quid iudicet stulti, quid hominuli sentiant. Nos iudicium dei expectare debemus, ut eos postmodum, qui de nobis iudicauerint, iudicemus. Dixi de iustitia, quid esset: sequitur, ut ostendam, quid sit verum sacrificium Dei, quis iustissimus ritus colendi; nequis arbitretur, aut victimas, aut odores, aut dona præsentia desiderari à Deo: à quo si fames, si sitis, si algor, si omnium rerum terrenarum cupiditas abest: non ergo vitur is omnibus, quæ tepis, aliisq; fictilibus inseruntur, sed sicut corporalibus corporale, sic vtiq; incorporalibus incorporale sacrificiū necessarium est. Illis, quæ in vsum tribuit homini Deus, ipse non indiget: & cum omnis terra in ipsius sit potestate, non indiget teplo, cuius domiciliū mūdus est, non indiget simulachro, qui est & oculis, & mēte incòprehensibilis, non indiget terrenis laminibus, qui solem cum cæteris astris in vsum hominibus potuit accendere. Quid igitur ab homine desiderat Deus, nisi cultus mentis, qui est parus, & sanctus? Nam illa, quæ aut digitis sunt, aut extra hominem sunt inepta, fragilia, ingrata sunt, hoc est sacrificium verum, non quod ex arca,

1 2 sed

sed quod ex corde profertur; nō quod manu, sed quod mente libatur. hac acceptabilis victima est; quam de seipso animus immolat. Nam quid hostia? quid thura? quid vestes? quid aurum? quid argentum? quid pretiosi lapides conferunt, si colentis pura mens non est? Sola ergo iustitia est, quam Deus expetit. in hac sacrificium, in hac Dei cultus est. de quo nunc mihi deferendum est; docendumq; in quibus operibus iustitiam necesse sit constare.

I I **D** V A S esse humana vitæ vias, nec philosophis ignotum fuit, nec poetis: sed eas *vtrique diuerso modo induxerunt philosophi alteram industria, alteram inertie esse voluere: sed hoc minus recte, *cum eas ad *soliis vitæ cōmoda retulerunt. melius poeta, qui alteram iustoriū, alteram impiorum esse dixerunt. Sed in eo peccant, quod eas non in hac vita, sed apud inferos esse aiunt. Nos vtrique rectius, qui alteram vitæ, alteram mortis, & hic tamen has vias esse dicimus. sed illa dexterior, qua iusti gradiuntur, non in elysium fert, sed in calum. immortales enim fiunt. **addicuntur** sinisterior ad tartarum. aternis enim cruciatibus *addicuntur iniusti. *Veneranda est à nobis iustitia via, qua ducit ad vitam. Primum autē iustitiæ officium est, Deum **tenenda** *cognoscere, vt parentem; eumq; metuere, vt dominum; **agnoscere** diligere, vt patrem. *Is enim qui nos genuit, qui vitali spiritu animauit, qui alit, qui saluos facit, habet in nos non modo vt pater, verum etiam vt dominus licentiam verberandi, & vitæ, ac necis potestatem: vnde illi ab homine duplex honos, id est, amor cum timore debetur. Secundum iustitiæ officium est, hominem agnoscere velut fratrem. Si enim nos idem Deus fecit, & vniuersos ad iustitiā, & ad vitam aternam pari conditione generauit: fraternam vtrique necessitudinem coheremus; quam qui non agnoscit, iniustus est. Sed origo huius mali, quo societas inter se hominum,

quo

quo necessitudinis vinculum *dissoluitur, est, ab *ignorantia veri Dei nascitur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat; bonus esse nullo modo potest. Inde est, quod ex eo tempore, quo multi Diū consecrari ab hominibus, coliq; cœperunt, fugata est (sicut poeta aiunt) iustitia. sic diremptum est omne fœdus, dirempta societas iuris humani; cum sibi quisque consulere, ius in viribus computare, nocere inuicem, fraudibus aggredi, dolis circumscribere, cōmoda sua aliorum incommodis adaugere, non cogitatis, non liberis, *nec parentibus parcere, ad necem hominum pocula temperare, obsidere cum ferro vias, maria infestare, libidini autem, quo furor eduxerit, frenata laxare, nihil denique sancti habere, quod cupiditas infanda non violaret. Cum hæc fierent, tum leges sibi homines condiderunt pro utilitate communi; vt se interim tutos ab iniuriis facerēt. Sed metus legum non scelera comprimebat, sed licentiam submouebat. Poterant enim leges delicta punire; conscientiam munire non poterant. Ita quæ ante palam fiebant, clam fieri cœperunt: circumscribi etiam iura: siquidem ipsi præfides legum præmijs, muneribusq; corrupti, vel in remunerationē malorum, vel in perniciem iustorum sententias venditabant. His accedebant dissensiones, & bella, & mutua depradationes, & oppressis legibus sauiēdi potestas licenter assumpta. In hoc statu cū essent humana res, miserus est nostri Deus: reuelauit se nobis, & ostendit; vt in ipso religionē, fidem, castitatem, misericordiam disceremus, *vt errore vitæ prioris abiecto, nosmet ipsos, quos impietas **vi. n. 221.** dissociauerat, disceremus, legemq; diuinam, qua humana cum celestibus copulat, tradente ipso domino sumeremus; qua lege vniuersi, quibus irretiti *sumus, errores cum **vi. n. 222.** vniuersi, & impiis superstitionibus tollerentur. Quid enim homini debeamus, eadē illa lex diuina præscribit, qua docet, quicquid homini præstiteris, Deo præstare. Sed radix iustitiæ,

fuius

ria, & omne fundamentum aequitatis est illud. *Ut ne facias
vlli, quod pati nolis: sed alterius animum de tuo metieris.*
 si acerbum est iniuriam ferre; & qui eam fecerit, videtur
 iniustus: transfer in alterius personam quod in te sentis,
 & in tuam quod de altero iudicas; & intelliges tam te ini-
 iuste facere, si alteri noceas, quam alterum, si tibi. Hæc si
 mente voluemus; innocentiam tenebimus; in qua iustitia
 velut in primo gradu consistit. *primus est enim, non nocere
 proximo, sed prodesse. Et sicut in rudibus agris prius
 quam serere incipias, euulsis sentibus, & omnium stirpium
 radicibus amputatis, arua purganda; sic de nostris animis
 prius vitia detrahenda sunt; & tunc demum virtutes inferenda;
 de quibus seminata per verbum Dei fruges immortalitatis oriuntur.
 Tres affectus, vel (vt ita dicam) tres furie sunt, que in animis hominum tatas perturbationes ciunt,
 & interdum cogunt ita delinquere, vt nec fama nec periculi
 sui respectum, habere permittant; Ira, que vindictam cupit;
 Auaritia, que desiderat opes; Libido, que appetit voluptates.
 His vitiis ante omnia resistendum est; hæc stirpes erudenda,
 vt virtutes feri possint. Hos affectus stoici amputandos,
 peripatetici temperandos putant. Neutri eorum recte:
 quia neque detrahi possunt; siquidem natura insiti habent certam,
 magnamque rationem: neque minui; quonia si mala sunt,
 carendum est etiã mediocribus; si bona, integris abutendum est.
 Nos vero neque detrahendos, neque minuendos esse dicimus.
 Non enim per se mala sunt, que Deus homini rationabiliter, inseruit; sed cū sint vitia, natura
 bona, quonia ad tuendam vitam sunt attributa; male vitio
 do sunt mala; sicut si fortissime pro patria dimices, bonum est,
 si cōtra patriam, malū. Sic & affectus, si ad vsus bonos habeas,
 virtutes erunt; si ad malos, vitia dicentur. Ira igitur ad
 cōertionem peccatorum, id est, ad regendam subiectorum
 disciplinam data est à Deo; vt metus licentiam comprimat,

comprimat, & compeecat audaciam. * & qui terminos eius ignorat,
 irascitur paribus, aut etiam fortioribus. Inde ad immania facinora
 profluitur: inde ad cades, inde ad bella confurgitur. Cupiditas vero
 ad desideranda, & conquiſcenda vitia necessaria tributa est.
 Sed qui nesciunt fines eius insatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc venena,
 hinc circūſcriptiones, hinc falsa testimonia, hinc omnium fraudum
 generata erupere. Libidinis autem affectus ad procreandos
 filios infertur, & imatus est; sed qui limites eius animo non tenent,
 vtuntur eo ad solam voluptatem. Inde illicita nuptiæ, inde adulteria,
 & supra, inde omnes corruptelæ oriuntur. Redigendi ergo sunt isti affectus
 in viam rectam redigendi: in qua etsi sunt vehementes; culpam
 tamen habere non possunt.

COHIBENDA est ira, cum patimur iniuriam; & vt malum
 comprimatur, quod ex certamine impendet; & vt duas maximas
 virtutes innocentiam, & patientiam teneamus. Auaritia
 frangitur, cum habemus, quod satis est. Quis enim furor est,
 in his congerendis laborare, que aut latrocinio, aut proscriptione,
 aut morte ad alios facile sit peruenire? Libido extrahitur
 legitimum torum non euagetur; sed creandis liberis
 seruiat. appetentia enim nimia voluptatis, & periculum parit,
 & insaniam generat, & (quod est maxime cauendum) mortem
 incurrit æternam. Nihil est enim tam iniustum Deo,
 quam mēs incesta, et animus impurus. Nec hac sola
 voluptate abstinenti sibi putet, que capitur ex
 foeminei corporis copulatione; sed et ceteris voluptatibus
 sensuum reliquorum; quia & ipsa sunt vitiosa; & eiusdem
 virtutis est, eas cōtemnere. Oculorum voluptas percipitur,
 ex rerum pulchritudine; aurium, de vocibus canoris, & suasionibus;
 narium, de odore incundo; saporis, de cibis dulcoribus.
 quibus omnibus virtus repugnare fortiter debet;

ne his illecebris irretitus animus, à caelestibus ad terrena, ab aeternis ad temporalia, à vita immortalis ad perpetuam poenā deprimitur. In saporis, & odoris voluptate hoc periculum est, quòd trahere ad luxuriam poterit. Qui enim fuerit his deditus, aut non habebit ullam rem familiarem; aut si habuerit, absument, & aget postmodum vitam detestabilem. Qui autem rapitur auditu (ut taceam de cantibus; qui sensus intimos ita saepe deliniunt, ut etiam status mètus furore perturbetur compositis certis orationibus, numerosisq; carminibus, aut argutis disputationibus) ad impios cultus facile traducitur. Inde est, quòd scripti caelestibus, quia videntur incompra, non facile creditur; quia aut ipsi sunt deserti, aut diserta legere volunt, nec querunt vera, sed dubia; inò illis hac videntur verissima esse, quæ auribus blandiuntur ita respuunt veritatem, dum sermonis varietate capiuntur. Voluptas vero, quæ spectat ad visum, multiformis est. Nam quæ percipitur ex rerum pretiosarum pulchritudine, avaritiam concitat; quæ aliena esse debet à sapiente, atque iusto: quæ autem capitur de specie mulierum; in alteram rapit voluptatem. de qua iam superius locuti sumus.

IIII SUPEREST, de spectaculis dicere. quæ quoniam potentiora potentia sunt ad corrumpeudos animos; vitanda sapientibus, & cauenda sunt, quòd ad celebrandos Deorum honores inuenta memorantur. Nam munerū editiones Saturni facta sunt. Scena, Liberi patris est. Ludi vero circenses Neptuno dicari putantur. ut iam qui spectat, interest; relicto Dei cultu, ad profanos ritus transisse videatur. Sed ego de re malo dicere, quæ de origine. Quid tam horribile, tam terrum, quam hominis trucidatio? Ideo severissimis legibus vitæ nostræ multatur: ideo bella execrabilia sunt. inuenta tamen consuetudo, quatenus homicidium sine bello,

bello, ac sine legibus facians, & hoc sit voluptas, quòd, ut scelus vindicent. Quòd si interesse homicidio, sceleris conscientia est; & eodem facinore spectator obstrictus est, quò & admissor. ergo & his gladiatorum sceleribus non minus cruore perfunditur, qui spectat, quam ille, qui facit; nec potest esse immunis à sanguine, qui voluit effundi, aut videre non interfecisse, qui interfectori & fauer, & præmium postulavit. Quid scena? num sanctior: in qua comædia de stupris, & amoribus; tragædia de incestis, & parricidiis fabulatur. Histrionici etiam impudici gestus, quibus infames feminas imitantur, libidines, quas saltando exprimunt, docet. nam mimus corruptelarum disciplina est, in quo fiunt per imaginem, quæ non sunt, ut fiant sine pudore, quæ vera sunt. Spectant hæc adolescentes; quorum lubrica ætas, quæ frenari, ac regi debet, ad vitia, & peccata his imaginibus eruditur. Circus nõ innocentior aestimatur; sed maior hic furor est. siquidem mentes spectantium tanta feruntur insania, ut non modo in conuicia, sed etiam in rixas, nec non & in prelia, & contentiones saepe consurgant. Fugienda igitur omnia spectacula, ut tranquillum mentis statum tenere possimus. renuntiandum noxiis voluptatibus, ne deliniri suavitatis pestifera, in mortis laqueos incidamus. Placet sola virtus; cuius merces immortalis est, cum vicerit voluptatem. Suppositis autem affectibus, & perdomitis voluptatibus, facilis in comprimendis ceteris labor est ei, qui sit Dei, veritatisq; sectator: non male dicit vnquam, qui expectabit à Deo benedictionem. Hic non peierabit, ne Deum ludibrio habeat: sed ne iurabit quidem; nequando vel necessitate, vel consuetudine in periurium cadat. Nihil subdole, nihil dissimulanter loquetur; neque abnegabit, quòd spononderit; neque promittet, quòd facere non possit; non inuidebit cuiquam, qui suo contentus; nec detrahet, aut male alteri volet, in quem forsitan

poterunt

strum perturbent certe

credunt

dulcia vi. n. 224.

suauitate

Potentiora

Saturni festa

Spectaculis

munitur vi. n. 225.

inuenit

vi. n. 225.

vi. n. 227.

effertur

placeat

superat

ca

forſitan beneficia Dei priora ſunt. Non furabitur, nec omnino quicquam concupiſcet alienum. non dabit in uſura pecuniam. Hoc eſt enim, de alienis malis lucra captare: nec tamē negabit: ſiquidem neceſſitas cogit mutuari. Non ^{ſit} erit aſper in ſilium, nec in ſeruum: meminerit, quod ipſe ^{pat} patrem habeat, ac dominum. Ita cum his *aget, quem admodum ſecum agi vellet. Munera ſuperabundantia non ^{accipiat} recipiet à tenuioribus: nec enim iuſtum eſt augeri patrimonium locupletum per damna miſerorum. Uetus præceptum eſt, non occidere. quod ſic accipi debet, non tanquam iubeamur ab homicidio tantum, quod etiam legibus publicis *iubetur, manus abſtinere, ſed *nec inuſione interpoſita, nec verbo licebit periculū mortis inferre, nec infantem necare, aut exponere, nec ſeiſum voluarum morte damnare, item non adulterare. ſed hoc præcepto non ſolum rumpere alienum matrimonium *prohibetur, quod etiam communi gentium iure damnatur, verum etiam proſtitutis corporibus abſtinere. Supra leges enim lex Dei eſt. ea quoq; quæ pro licitis habentur, vetat, vt inuſitiam conſumeret. Eiuſdem legis eſt, falſum teſtimonium non dicere. ^{vi. n. 229.} quod et ipſum latius patet, *ſi falſum teſtimonium mēdacio nocet ei, cōtra quem dicitur; & fallit eum, apud quem dicitur. Nunquam igitur mentiendum eſt; quia mendacium ſemper aut fallit, aut nocet. Non eſt ergo vir iuſtus, qui etiam ſine noxa *vitioſo ſermone mentitur. Hinc vero nec adulari licet. peruiſoſa eſt enim, ac deceptrix adulatio. ſed ubiq; cuſtodiat veritatem. quæ licet ad præſens ſit inſuaue, tamen, cum fructus eius, atq; utilitas apparuerit, non odium pariet, vt ait poëta, ſed gratiam.

iuſtitiam; hæc complet. Nam cum imbecillior ſit hominum natura, quam ceterarum animantium, quas Deus & inſtructas ad inferendam, & munitas ad vim repellendam figurauit; affectum nobis miſericordie dedit, vt omne præſidiū vitæ noſtræ in mutuis auxiliis poneremus. Si enim facti ab vno Deo, & orti ab vno homine, conſanguinitatis iure ſociamur, omnem igitur hominem diligere debemus. itaque non tantum inferre iniuriam non oportet, ſed ne illatam quidem vindicare, vt ſit in nobis perfecta innocētia. Ideo iubet nos Deus etiā pro inimicis preceſſum facere ſemper. Ergo animal commune, atque conſors eſſe debemus, vt nos inuicem præſtandis, recipiendiq; auxiliis muniamus. In multis enim caſibus, & incommodis fragilitas noſtra ſubiecta eſt. Speres tibi accidere poſſe quod alteri accidit. ita demum excitaberis ad opem ferendam, ſi ſumpſeris eius animum, qui opem *tunc in malis ^{tuam} cōſtitutus implorat. Siquis victu indiget, impertiamur *ſi ^{vi. n. 232.} quis nudus occurrerit veſtiamus. Siquis à potentiore iniuriam ſuſtinet, eruamus. Pateat domicilium noſtrum vel peregrinis, vel indigentibus tecto. Pupillis deſenſio, viduis tutela noſtra non deſit. Redimere ab hoſte captiuos, *magnum miſericordie opus eſt; item egros pauperes viſitare, atque ſouere. inopes, aut pauperes (ſi obierint) non patiamur inſepultos iacere. Hæc ſunt opera, hæc officia miſericordie; quæ ſiquis perfecterit, verum, & acceptum ſacrificium Deo immolabit. Hæc libatior victima eſt apud Deum; qui non pecudum ſanguine, ſed hominis pietate placatur: quem Deus, quia iuſtus eſt, ſua & ipſum lege, ſua & condicione *perſequitur: miſeretur ei, quem ^{proſequitur} vulerit miſericordem: inexorabilis eſt ei, quem præcātib; cernit immitē. Ergo vt hæc omnia, quæ Deo placēt, facere poſſimus, contemnenda eſt pecunia, & ad caeſtes transferenda theſauros, vbi fur nō effodiet, nec rubigo cōſumet, nec

V DIXI de ijs, quæ vetantur. dicam nunc breuiter, quæ iubentur. Innocentia proxima eſt miſericordia. Illa enim malum non facit; & hæc bonum operatur. illa inchoat inuſitiam,

'nec tyrannus eripiet; sed nobis ad aeternam opulentiam Deo custode seruetur.

VI

Cautè lege hoc caput. *religione* **FIDES** quoque, magna iustitia pars est; qua maxime à nobis, qui nomen fidei gerimus, conseruanda est, praecipue in *religionem: quia Deus prior est, & potentior, quam homo. Et si est gloriosum pro amicis, pro parètib; pro liberis, id est, pro homine suscipere mortem, & qui hoc fecerit, diuturnam memoriã, laudemq; consequitur; quanto magis pro Deo, qui potest aeternam vitam pro temporali morte prestare? Itaque cum incidere huiusmodi necessitas, vt *descendere à Deo, atq; ad ritus gentium transire cogamur; nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus traditam nobis fidem custodiamus. Deus sit ante oculos, sit in corde, cuius interno auxilio dolor viscerum, & adhibita corpori tormenta superentur. Nihil tunc aliud, quam vita immortalis praemia cogitemus. Ita facile, etiam si dissipandi, aut vrendi artus fuerint, tolerabimus vniuersa, quae in nos tyrannice dominationis amentia molietur. Postremo ipsam mortem non inuite, aut timide, sed libenter, & interitui subire nitamur, vt qui *scimus, quali apud futuri Deum gloria sumus *functuri triumphato seculo ad promissa veniente. Quibus bonis quanta beatitudine breuia haec poenarum mala, & huius vitæ damna pensemus. Quid si facultas huius gloria deerit; habebit fides etiam in pace mercedem, teneatur ergo in omnibus vitæ officiis, teneatur in matrimonio. Non enim satis est, si alieno toro, aut lupanari abstineas. Qui habet coniugem, nihil quarat extrinsecus; sed contentus ea sola, carnem castiget, inuiolati cubili sacramenta custodiat. Adulter enim Deo est perinde atque incestus, qui abiecto iugo, vel in liberam, vel in seruam peregrina voluptate luxuriat. Sed sicut femina castitatis vinculis obligata est, ne aliud concupiscat: ita vir eadem lege

lege teneatur, *quo Deus & viro uxorem vnius corporis compage solidauit. Ideo praecipit non dimitti uxorem, nisi crimine adulterij & deuctam, & nunquam coniugalis foeruitam deris vinculum, nisi quod perfidia ruperit, resoluatur. Illud quoq; ad consumandam pudicitiam iungitur, vt non modo peccatum abfit, verum etiam cogitatio. Pollui enim mentem quamuis inani cupiditate, manifestum est. Itaque iustum hominem, quod sit secus, nec facere oportere, nec velle. Purganda est igitur conscientia; quam Deus peruidet, qui falli non potest. Euacuetur omni labe peccatis; vt templum Dei esse possit; quod non auri, nec eborei nitor, sed fidei, & castitatis fulgor illustrat. Sed enim haec omnia difficilia sunt homini, nec patitur conditio fragilitatis, esse quenquam sine macula. Vltimum ergo remedium illud est; vt confugiamus ad poenitentiam: quae non minimum locum inter vinitates habet; quia sui correctio est; vt cum fortè aut re, aut verbo lapsi fuerimus, statim recipiamus, aut nos dehiisse fateamur, oremusq; à Deo veniam, quam pro sua misericordia non negabit; nisi *perseuerabimus in errore. Magnum est poenitentiae auxilium, magnum solatium. illa est vulnerum, peccatorumq; sanatio; illa spes, illa portus salutis, quam qui tollit, vitam sibi amputat: quia nemo esse tam iustus potest, vt nunquam sit ei poenitentia necessaria. Nos vero, etiam si nullum sit peccatum, confiteri tamen debemus & pro *debitis nostris identidem deprecari, gratias agere etiã in malis, hoc semper obsequium domino deferamus. humilitas enim tam cara, & amabilis Deo est; *qui cum magis suscipiat peccatorem constantem, quam iustum superbum; quanto magis iustum suscipiet constantem, eumq; in regnis caelestibus faciet pro humilitate sublimari. Haec sunt, quae debet cultor Dei exhibere. haec sunt victimae; hoc sacrificium placabile; hic verus est cultus, cum homo mentis suae pignora in aram Dei confert; summa

perseuerantibus.

delictis

vi. n. 233.

sublimem

Summa illa maiestas hoc cultore letatur, hanc ut filii susci-
 pit sibi; quia donum immortalitatis impartitur. de qua
 nunc mihi differendum est; & arguenda est persuasio co-
 rum, qui extinguunt animas cum corporibus putaverunt. qui,
 quia nec Deum sciebant, nec arcanum mundi perspicere
 poterant; ne hominis quidem animae, rationem compre-
 henderunt. Quomodo enim possent sapientia providere,
 qui scientiam habebant? Negantes ergo esse ullam provi-
 dentiam; utique Deum, qui fons, & caput eius est, nega-
 verunt. sequebatur, ut ea, quae sunt, aut semper fuisse dice-
 rent, aut sua sponte esse nata, aut minorum seminum con-
 globatione coacta, semper fuisse, dici non potest; quia quic-
 quid est, esse sine aliquo initio non potest. sua sponte autem
 generante nihil nasci potest; quia nulla est sine ratione natura. se-
 vero mina nemin principalia quomodo esse potuerunt; cum &
 ex rebus semina exordis oriuntur, & vicissim res ex seminibus?
 Nullum igitur semen est, quod originem non habeat. Sic
 factum est, ut cum putarent, mundum nulla providentia
 generatum factum, ne hominem quidem putarint aliqua ratione gene-
 rari. Quod si nulla esset in fingendo homine ratio versata;
 mortalem igitur animam esse posse. Alij vero ex adverso,
 vi. n. 235. & Deum esse unum, et ab eo mundum factum, & homi-
 num causa factum, & animas immortales existimaverunt.
 Sed cum ea senserunt, xij tamen diuini operis, atq; con-
 senserint huius filij nec causas, nec rationes, nec exitus perspexerunt; ut
 omne veritatis arcanum consumarent; atque veluti sine
 concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia ve-
 ritatem perpetuo non tenebant; nobis faciendum est, qui
 eam cognouimus, Deo annuntiate. Consideremus igitur,
 qua ratio fuerit huius tanti, tamque immensi operis sa-
 bificandi. Fecit Deus mundum, sicut Plato existimauit,
 sed, cur fecit, non ostendit. Quia bonus, inquit, & inui-
 dens nulli, fecit quae bona sunt. At qui videmus in rerum
 natura

natura & bona esse, & mala. Poteest ergo existere per-
 uersus aliquis, qualis fuerit ad Deos ille Theodorus, & Pla-
 toni responderet; Imò, quia malus est, fecit, quae mala
 sunt. Quomodo illum redarguet? Si quae bona sunt, Deus
 fecit: unde igitur mala eruperunt? quae plerunq; etiam
 bonis praevalebant. In materia, inquit, continebantur. *Bo-
 na igitur, & mala; aut nihil fecit Deus: aut si bona tan-
 tam fecit, aeterniora sunt mala, quae facta non sunt, quam
 bona, quae habuerunt exordium. Finem igitur habebunt,
 quae aliquando coeperunt; & permanebunt, quae semper
 fuerunt. Mala igitur potiora sunt. si autem potiora esse
 non possunt; ne aeterniora quidem possunt. Ergo aut
 utraque semper fuerunt, & Deus otiosus; aut utraque ex
 vno fonte fluxerunt. Est enim conveniens; ut Deus om-
 nia fecerit potius, quam nihil. ergo, secundum sententiam
 Platonis, ideo Deus, & bonus est, quia bona facit; &
 malus, quia mala. Quod si fieri non potest, apparet, a Deo
 factum esse mundum, quia mundus bonus est. quoniam
 complexus est bona, & mala, nec fecit propter se quic-
 quam, sed propter aliud. Domus edificatur non ad hoc so-
 lum, ut sit domus; sed ut suscipiat, & tueatur habitantem.
 Item navis fabricatur non ut navis videatur; sed ut in ea
 possint homines navigare. Vasa fiunt non ut vasa sint
 solum; sed ut capiant, quae sunt usus necessaria. Sic &
 mundum Deus ad usum aliquem fecerit, necesse est.
 Stoici autem, hominum causa factum esse: & recte. Ho-
 mines enim struuntur his omnibus bonis, quae mundus in
 se continet. Sed, ipsi homines facti sunt, aut quid in illis
 utilitatis habeat illa rerum fabricatrix providentia, non ex-
 plicant. Immortales esse animas, idem Plato affirmat; sed
 cur, aut quando, aut quemodo, aut per quem immor-
 talitatem assequantur, aut quidnam tantum illud my-
 sterium, cur ij, qui sunt immortales futuri; prius mortales
 nascan-

vi. n. 236.

conuenientius

quod sit om-
nino

temporalis *nascantur; deinde decurso *temporis vita spatio, atque ab-*
iectis fragilium corporum exuviis, ad aeternam illam bea-
titudinem transferantur, non comprehendit. denique nec
 immiseriat *sed animas, qua se sceleribus *immiserint, haecenus con-*
demnari putavit, ut in pecudibus renascantur, & ita pec-
 offe *catorum suorum luere poenae, donec rursus ad figuras ho-*
*minum reuertantur, & hoc fieri semper, nec *circa finem*
transineandi. ludum mihi nescio quem inducit somno si-
milem; cui nec ratio vlla, nec Dei gubernatio, nec consi-
lium aliquod inesse videatur.

VII

*DICAM nunc qua sit illa *sententia, quam nec ij*
 summa *quidem, qui vera dixerunt, collatis in vnum causis, atque*
 vi. n. 237. **fictionibus connectere potuerunt. Factus à Deo mundus,*
 rationibus. *ut homines nascerentur. nascantur autem homines, ut*
Deum patrem agnoscant, ut colant, in quo iustitia est. col-
unt, ut mercedē immortalitatis accipiant. accipiunt im-
mortalitatem, ut in aeternū Deo seruiant. Vides ne, quem-
admodum sibi connexa sint & prima cum mediis, & me-
dia cum extremis? Inspectantur singula; & videamus,
utrum' ne illis ratio quoq; subsistat. Fecit ergo Deus mun-
dum propter hominem. Hoc qui non videt, non multum
distat à pecude. quis calum suspicit nisi homo? quis solem?
quis astra? quis opera Dei miratur, nisi homo? quis colit
terram? quis ex ea fructum capit? quis nauigat mare? quis
pisces, quis volatilia, quis quadrupes habet in potestate,
nisi homo? Cuncta igitur propter hominē Deus fecit; quia
vsui hominum cuncta cessere. Recte ergo hoc viderūt phi-
losophi: sed illud, quod sequitur, non viderunt, quod ipsum
hominē propter se fecerit. Erat enim cōsequens, et necessa-
 omnes *ritus sit, cum *tantum illi *honoris, tantum potestatis tri-*
 honores *buerit,*

buerit, ut dominetur mundo; homo agnosceret dominum,
tantorum beneficiorum auctorem, qui fecit mundum pro-
pter ipsum; & ei cultum, & honorem debitum redderet.
Hic Plato aberrauit; hic perdidit, quā primū arriperat,
veritatem; cum de cultu eius Dei, quem cōditorem rerum,
ac parentem fatebatur, obtinuit: nec intellexit, hominem
Deo potestatis vinculis esse religatum: vnde ipsa religio no-
 esse *minatur: & hoc *est solum, propter quod immortales ani-*
masiant. sensit tamen aeternas esse: sed non per gradus ad
eam sententiam descendit. Amputatis enim mediis, inci-
 potius in *dit *totius veritatem, quasi per abruptum aliquod prae-*
 vi. n. 258. *ceptum; nec ulterius progressus est; quoniam casu ad eam,*
non ratione peruenerat. Colendus est igitur Deus, ut per
religionem, qua eadem iustitia est, accipiat homo à Deo
immortalitatem: nec est vllum aliud praeium pia mentis.
qua si est inuisibilis, non potest ab inuisibili Deo nisi inuisi-
bili mercede donari. Plurimis vero argumentis colligi po-
test, aeternas esse animas. Plato ait, Quod per se ipsum
 nec *semper mouetur; & neque principium motus etiam finem*
non habere; animum autem hominis per se semper moueri,
quia sit ad cogitandum mobilis, ad inueniendum solers, ad
percipiendum facili, ad discendum capax, ut qui praeteri-
ta teneat, praesentia comprehendat, futura prospiciat, mul-
tarumq; rerum, & artium scientiam complectatur; im-
mortalem esse; siquidem nihil habeat in se de terreni pon-
 ac *deris lae concretum. Praeterea, ex virtute, *an voluptate*
 omnibus *intelligitur aeternitas animae? voluptas *omnis, communis*
animalibus; virtus, solius est hominis. illa vitiosa est, haec
bonesta: illa secundum naturam, haec aduersa natura, nisi
anima immortalis est. virtus enim pro fide, pro iustitia nec
est aeternam timet; nec exilium meruit; nec carcerem perhor-
rescit; nec dolorem reformidat; nec mortem recusat. qua
 ac *quia *natura contraria sunt; aut stultitia est virtus, si & natura*

commoda impedit, & vita nocet; Aut si stultitia non est, ergo anima immortalis est, & ideo presentia bona cōtemnit; quia sunt alia potiora, quæ post dissolutionem corporis assequatur. Illud autem maximum argumentum immortalitatis est: quod Deum solus homo agnoscit. In mutis nulla suspicio religionis; quia terrena *prospiciunt. Homo ideo rectus calum aspicit, ut Deum querat. An potest igitur nō esse immortalis, qui immortalē desiderat? Non potest esse solubilis, qui cum Deo & vultu, & mente communis est. Deniq; celesti elemento, quod est ignis, homo solus vitur. Si enim lux per ignem, vita per lucem: apparet, eum, qui vsum ignis habet, non esse mortalem; quoniam id illi proximum, id familiare est, sine quo non potest nec lux, nec vita cōstare. Sed quid argumentis colligimus aternas esse animas; cum habeamus testimonia diuina? id enim sacra litera, ac voces prophetarum docent. Quod sicci parum videatur, legat carmina Sybillarum; Apollinis quoque Miesii responsa consideret, ut intelligat delirasse Democritum, & Epicurum, et Dicaarchum, qui soli omnium mortalium, quod est evidens, negauerunt. Cōfirmata immortalitate, superest *dicere, à quo ei tribuatur; cum certa, & constituta diuinitus tempora compleri cōeperint; & interitum, & consumationem rerum fieri necesse est, ut ^{scopus} innouetur à Deo mundus. Id vero *tempore in proximo est, quantum de numero annorum, deq; signis, quæ prædicta sunt, à *philosophis, colligi potest. Sed cum sint innumera- ^{conclusionē} bilia, quæ de fine seculi, & *consumatione temporum dicta sunt, ea ipsa, quæ dicuntur, nuda ponenda sunt; quoniā (ut testimoniu vtamur) immensum est. si quis illa desiderat, aut nobis minus credit; adeat ad sacrarium celestium literarum; quarū fide instructior, errasse philosophos sentiat; qui aut aeternum esse hunc mundū, aut infinita esse annorum millia putauerunt, ex quo fuerit instructus. Nondum enim

Profrata
incert
v. n. 239.

dicere

scopus

prophetis
conclusionē

enim sex millia completa sunt. quo numero consumato, tunc demum malum omne tolletur, ut regnet sola iustitia. quod quatenus euenturum sit, paucis explicabo.

Hæc autem à prophetis, & à variis futura dicuntur. Cum cōeperit mundo finis vltimus propinquare, malitia inualefct, omnia vitiorum, & fraudum genera crebrescent; iustitia interibit; fides, pax, misericordia, pudor, veritas nō erit; vis, & audacia praualebit; nemo quicquam habebit, nisi male partium, manuq; defensum; si qui erunt boni, præda, ac ludibrio habebuntur; nemo pietatē parentibus exhibebit; nemo infantis, aut senis miserebitur; auaritia, libido vniuersa corrūper, erūt cedes, & sanguinis effusiones; erunt bella non modo externa, & finitima, verum etiā intestina; ciuitates inter se belligerabunt; omnis sexus, & omnis aetas arma tractabūt; nō imperij dignitas conseruabitur, nō militia disciplina; sed more latrocinij depradatio, & *vastatio fiet; regnū multiplicabitur; & decē viri os cupabunt orbē, & partiētur, & vorabunt; & existet lōge potētior, ac nequior, qui tribus deletis Asia possidebit; ceteris in potestate sua redactis, & *abscis; vorabit omnem terram, leges nouas statuet, veteres abrogabit; Rempub. suam faciet; nomen imperij, sedemq; mutabit. Tunc erit tempus infandum, & execrabile, quo nemini libeat viuere. Deniq; in eum statum res cadet, ut viuos lamentatio, mortuos gratulatio sequatur. *Ciuitas, & oppida interierunt, modo ferro, & igni, modo terræ motibus crebris, modo aquarum inundatione, modo pestilētia, & fame. Terra nihil feret, aut rigoribus nimis, aut caloribus sterilis. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem; partim amaritudine vitabitur, ut nihil sit nec ad cibos vitale, nec ad potum salubre. His malis *accident prodigia hominibus ad timorem. Cometa crebro apparebunt. Sol perpetuo squalore fuscabitur. Lunam color sanguinis obumbrabit,

V I I I

vaſtitas

ascitis

ciuitates

accident

nec amissa lucis damna reparabit. Stella omnes decident; nec temporibus sua ratio constabit, hyeme, ac aestate confusis. Tunc & annus, & mensis, & dies breuiabitur: & hanc esse mundi senectutem, & defectionem, Trismegistus elocutus est. quæ cum venerit, adesse tempus sciendum est, quo Deus ad commutandum seculum reuertatur. Iper

exurgat hæc autem mala *surget rex impius non modo generi hominum, sed etiam Deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni conteret, cruciabit, vexabit, interimet. Et tunc arunt *etiam lachrymæ, luctus, & gemitus perpetes, & ad eum nec cassæ preces, nulla requies ad formidinem, * aut somnus ad quietem. Dies cladem, nox metus augebit semper. Sic orbis terrarum pene ad solitudinem hominum redigetur.

dicatos Tunc impius iustos homines, ac *deditos Deo, duobus, & quadraginta mensibus persequetur; & se coli iubebit, vt Deum. Se enim dicit esse Deum, cum sit Antichristus. qui vt erit aduersarius, & vt credi ei possit; accipiet potestatem mirabilia faciendi; vt ignis descendat de celo; vt sol desistat à cursu; vt imago, quæ posuerit, loquatur. Quibus prodigijs alluciet multos, vt adorent eum, signumq; eius in manu, aut fronte suscipiant. & qui nõ adorauerit, signumq; susceperit; exquisitis cruciatibus morietur. Ita ferè duas partes exterminabit: tertia in desertas solitudines fugiet.

ira Sed ille vecors *proteruia implacabili furens adducet exercitum; & obsidebit montem, quo iusti confugerint. Qui cum se viderint circumfessos; implorabunt auxilium Dei voce magna; & audiet eos Deus; & immittet eis liberatorem. Tunc calum intempesta nocte patefiet; & descendet Christus in virtute magna; & antecedit eum claritas ignea, & virtus inestimabilis angelorum; & extinguetur omnis illa multitudo impiorum; & torrètes sanguinis current; & ipse ductor effugiet, atque exercitus saepe reparato,

omnibus quantum prælium faciet; quo captus cum *cæteris tyrånis tradetur

tradetur exustioni. Sed & ipse demonum princeps, auctor, & machinator malorum, cathenis igneis alligatus, custodia dabitur; vt pacem mundus accipiat: & vt vexata tot seculis terra requiescat. Pace igitur parta, compressoque omni malo, rex ille iustus, & victor, iudicium magnum de viuis, & mortuis faciet super terram; & viuentibus quidem iustus tradet in seruitutem gentes vniuersas; mortuos autem ad æternam vitam suscitabit; & in terra cum his ipse regnabit; & cõdet sanctam ciuitatem; & erit regnum iustorum mille annis. Per idem tempus stella candidiores erunt; & claritas solis augebitur; & luna non patietur diminutionem. Tunc descendet à Deo pluuia benedictionis matutina, & vespertina; & omnem frugem terra sine labore hominum procreabit. Stillabunt mella de rupibus: lactis, & vini fontes exuberabunt: bestia deposita feritate mansuescent: lupus inter pecudes errabit innoxius: vitulus cum leone pascetur: columba cum accipitre cõgregabitur: serpens virus non habebit: nullum animal viuere ex sanguine. omnibus enim Deus copiosum, atque innocentem victum *dabit. Peractis vero mille annis, ac resoluta deministrabit monum principe, rebellabunt gentes aduersus iustos; & veniet innumerabilis multitudo ad expugnandam, delendamq; sanctorum gentem. concurret enim à fundamentis sui terram; & corruent ciuitates; & pluet super impios ignem cum sulphure, & grandine, & ardebunt; & se inuicem trucidabunt: iusti vero paulisper sub terra latebunt, donec perditio fiat gentium; & exhibit post diem tertium; & videbunt campos cadaueribus opertos. Tunc fiet terræ motus; & scindet se montes, & subsidet in latitudine vallibus profunda; & congerentur in ea corpora mortuorum; & vocabitur nomen eius $\omega\omicron\lambda\upsilon\acute{\alpha}\nu\sigma\pi\omicron\nu$. Post hæc renouabit Deus mundum; & transformabit iustos in figuram angelorum; vt immortalitatis veste donati, seruiant Deo in

*nam sempiternum. tunc *enim impij resurgunt non ad vitam,*
sed ad pœnam; eos quoque secunda resurrectione facta,
*damnati & Deus excitabit, vt ad perpetua tormenta *damnet, aeternis*
*perfoluant ignibus traditi, merita pro sceleribus suis *soluant. Hac*
*omnitiatiene omnia vera, omnium consona *administratione predicta,*
vi. n. 24 c. cum eadem Trismegistus, eadem Hydaspes, eadem Sibylla
*cecinerint quin *concinerint, dubitari non potest. *Cura, spes omnes vitæ,*
*postea ac salutis, in sola religione Dei sint *posita. Itaque nisi ho-*
mo susceperit, quem Deus ad liberationem misit, nisi sum-
mmum Deum per eum, qui missus est, cognouerit: nisi man-
data eius, legesq; seruauerit; in eas incidet pœnas, de qui-
buis locuti sumus. Proinde fragilia contemnenda sunt, vt
solida consequamur, spernenda terrena, vt caelestibus one-
remur; temporalia fugienda, vt ad aeterna veniamus. Eru-
*formet diat se quisque ad iustitiam, *firmet ad continentiam,*
præparet ad agonem, instruat ad virtutem; vt si fortè
aduersarius indixerit bellum, nulla vi, nullo terrore, nullis
cruciatibus à recto, & bono diuellatur: non se substernat
insensibilibus figmentis; sed verum, & solum Deum re-
*agnoscat. Etus *cognoscat: abiiciat voluptates; quarum illecebris*
anima sublimis deprimitur ad terram: teneat innocen-
tiam: proficit quamplurimis: incorruptibiles sibi thesauros
bonis operibus acquirit; vt possit Deo iudice pro virtutis
sua meritis vel coronam fidei, vel primum immortalita-
tis adipisci.

F I N I S.

Incerti Auctoris Phœnix.

St locus in primo felix oriente remotus,
Quæ patet aeterni ianua celsa poli:
Nec tamen aestiuus, hyemisq; propinquus ad
Sed quæ sol verno fundit ab axe diem. (ortus;
Hic planities tractus diffundit apertos;
Nec tumulus crescit; nec caua vallis hiat.
Sed nostros montes, quorum iuga celsa putantur,
Per bis sex vlnas eminet ille locus.
Hic solis nemus est; & confitus arbore multa
Lucus perpetuæ frondis honore viret.
Cum phœthout eis flagrasset ab ignibus axis;
Ille locus flammis inuiolatus erat.
Et cum diluuium mersisset fluctibus orbem;
Deucalionæas exuperavit aquas.
Non huc exangues morbi, non ægra senectus,
Nec mors crudelis, nec metus asper adit,
Nec scelus infandum, nec opum vesana cupido.
Aut mars, aut ardens cæcis amore furor:
Luctus acerbus abest, & egestas obsita pannis,
Et cura insonnes, & violenta fames.
Non ibi tempestas, nec vis furit horrida ventis
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla super campos tendit sua veller anubes,
Nec cadit ex alto turbidus humor aqua.
Sed fons in medio est; quem vitium nomine dicunt;
Perficuus, lenis, dulcibus vber aquis.
Qui semel erumpens per singula tempora mensum.
Duodecies vndis irrigat omne nemus.
Hic genus arboreum procerò stipite surgens,
Non lapsura solo mitia poma gerit.
Hoc nemus, hos lucos aus incolit vnica Phœnix,

Vnica, sed viuit morte refecta sua.
Paret, & obsequitur Phæbo memoranda satelles.
Hoc natura parens munus aurora rubescit.
Lutea cum primum surgens aurora rubescit,
Cum primum rosea sidera luce fugat;
Ter quater illa piæ immergit corpus in vndas;
Ter quater è viuo gurgite libat aquam.
Tollitur, ac summo confedit in arboris alta
Vertice, qua totum despicit vna nemus:
Et conuersa novos Phæbi nascentis ad ortus,
Expectat radios, & inbar exoriens.
Atque vbi sol pepulit fulgentis limina portæ,
Et primi emicuit luminis aura leuis;
Incipit illa sacri modulamina sunders cantus,
Et mira lucem voce ciere nonam.
Quam nec iulæ voces, nec tibia possit
Musica cyrrhæis assimilare modis.
Sed neque olor moriens imitari posse putatur,
Nec cyllenæa fila canora lyra.
Postquam Phæbus equos in aperta refudit olympi,
Atque orbem totum protulit vsque means;
Illæ ter alarum repetito verberare plaudit
Non errabilibus nocte dieq; sonis.
Atque eadem celeres etiam discriminat horas;
Igniferumq; caput ter venerata; silet.
Antistes nemorum, & luci veneranda sacerdos,
Et sola arcans conscia Phæbe tuus,
Quæ postquam vitæ iam mille peregerit annos,
Ac se reddiderint tempora longa grauem;
Vt reparet lassum spatium vrgentibus æuum,
Assueti nemoris dulce cubile fugit.
Cumq; renascendi studio loca sancta reliquit;
Tunc petit hunc orbem, mors vbi regna tenet.

Dirigit

Dirigit in Syriam celeres longæua volatus;
Phœnicis nomen cui dedit ipsa vetus.
secretosq; petit deserta per auia lucos,
Hic vbi per saltus silua remota latet.
Tum legit ærio sublimem vertice palmam,
Quæ gratum Phœnix ex aue nomen habet.
Quam nec dente nocens animal percurrere possit,
Lubricus aut serpens, aut auis vlla rapax.
Tum ventos claudit pendentibus Aeolus antris,
Ne violent flabris aëra purpureum;
Neu concreta Notæ nubes per inania cali
Summoneat radios solis, & obsit aui.
Construit inde sibi seu nidum, siue sepulchrum;
Nam perit, vt viuat; se tamen ipsa creat.
Colligit hinc succos, & odores diuite silua;
Quos legit Assyrius, quos opulentus Arabs;
Quos aut Pygmaea gentes, aut India carpit;
Aut molli generat terra Sabæa sinu.
Cinnama dehinc, auramq; procul spirantis amomi
Congerit, & misto balsama cum folio.
Non castæ mitis, nec olentis vimen acanthi,
Nec thuris lachryma, guttæque pinguis abest.
Hic addit teneras nardi pubentis aristas,
Et sociat myrrha pascua grata nimis.
Protinus in strato corpus mutabile nido,
Vitaliq; toro membra quietæ locat.
Ore dehinc succos membræ circumque, supraque
Iniicit, exequiis immovitura suis.
Tunc inter varios animam commendat odores;
Depositi tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitæli morte peremptum
Aestuat; & flammæ parturit ipse calor;
Aërioque procul de lumine concipit ignem;

m 5

Flagrat,

Flagrat, & ambustum soluitur in cinerem.
 Hos velut in massam cineres in morte coactos
 Conflat, & effectum seminis instar habet.
 Hinc animal primum sine membris fertur oriri;
 Sed fertur vermis lacteus esse color.
 Creuit in immensum subito cum tempore certo,
 Sequitur oui teretis colligit in speciem.
 Inde reformatur, qualis fuit ante figura;
 Et Phoenix ruptis pallulat exuviis.
 Ac velut agrestes, cum filo ad saxa tenentur,
 Mutari penna papillone solent.
 Non illi cibus est nostro concessus in orbe;
 Nec cuiquam implumem pascere cura subest.
 Ambrosios libat caelesti nectare rores,
 Stellifero tencri qui cecidere polo.
 Hos legit; his mediis alitur in odoribus ales,
 Donec maturam proferat effigiem.
 Ast ubi primaeva cepit flores iuuentia;
 Euolat ad primas iam reditura domos.
 Ante tamen, proprio quicquid de corpore restat,
 Ossaque, vel cineres, exuiasque suas,
 Vnguine balsameo, myrrhaceaque, & thure soluto
 Condit, & in formam conglobat ore pio.
 Quam pedibus gestans contendit solis ad ortus,
 Inque ara residens, ponit in ade sacra.
 Mirandam sese praestat, praeberetque videnti;
 Tantis ibi decor est, tantus abundat honor.
 Principio color est, qualis sub sidere cali,
 Mitis quem croceo punica grana legunt.
 Qualis inest foliis, qua fert agreste papauer,
 Cum pendens vestit sole rubente polus.
 Hoc humeri, pectusque, decens velamine fulgent;
 Hoc caput, hoc cervix, summaque terga nitent.

Cauda-

Caudaque porrigitur fuluo distincta metallo;
 In cuius maculis purpura mista rubet.
 Clarum inter pennas insigne est desuper, Iris
 Pingere ceu nubem desuper alta solet.
 Albicat insignis misto viridante smaragdo;
 Et puro cornu gemmea cuspis hiat.
 Vngentes oculos credas, geminosque hyacinthos;
 Quorum de medio lucida flamma micat.
 Aequatur toto capiti radiata corona,
 Phœbe referens verticis alta decus.
 Crura tegunt squamae flauo distincta metallo;
 Ast vngues roseus pingit honore color.
 Effigies inter Pauonis mista figuram
 Cernitur, & mistam Phœbidis inter auem.
 Magnicem, terris Arabum qua gignitur ales,
 Vix equare potest, seu fera, seu sit auis.
 Non tamen est tarda, ut volucres, qua corpore magno
 Incessus pigros per graue pondus habent.
 Sed leuis, & velox, regali plena decore,
 Talis in aspectu se exhibet vsque hominum.
 Conuenit Aegyptus tanti ad miracula visus;
 Et raram volucrem turba salutat auans.
 Protinus inscalpunt sacrato in marmore formam;
 Et signant titulo remque, diemque nouo.
 Contrahit in cœtum sese genus omne volantium;
 Nec præda memor est vlla, nec vlla metus.
 Alituum stipata choro volat illa per altam,
 Turbaque, prosequitur munere læta pio.
 Sed postquam puri peruenit ad ætheris auras;
 Mox redit ista, suis conditur ille locus.
 Hac fortunata sortis, satique volucris,
 Cui de se nasci præstitit ipse Deus.
 Fœmina, vel mas hæc, vel neutrum sit magis, felix,
 Felix,

*Felix, quæ Veneris fœdera nulla colit.
Mors illi Venus est; sola est in morte voluptas;
Ut possit nasci, hæc appetit ante mori.
Ipsa sibi proles, suus est pater, & suus hæres,
Nutrix ipsa sui, semper alumna sibi.
Ipsa quidem, sed non eadem; quia & ipsa, nec ipsa est,
Æternam vitam mortis adeptæ bono.*

Venantij

557
VENANTII HONORII
CLEMENTIANI FORTVNATI
PRESBITERI ITALICI, AD FELICEM
EPISCOPVM, DE PASCHA.

T Empora florifero rutilant distincta sereno;
Et maiore poli lumine porta patet.
Altius igniuomum solem cali orbita ducit;
Qui vagus oceanas exit, & intrat aquas:
Armatu radiis elementa liquentia lustrans,
Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida sincero producunt athera vultu;
Letitiamque suam sydera clara probant.
Terra serax vario fundit munuscula cultu,
Cum bene vernarit, reddit & annus opes.
Mollia purpureum pingunt violaria campum:
Prata virent herbis; & micat herba comis.
Paulatim subeunt stellantia lumina florum:
Floribus arriident gramina cuncta suis.
Semine deposito late seges exilit aruis,
Spondens agricole vincere posse famem.
Caudice deserto, lachrymat sua gaudia palmes;
Vnde merum tribuat, dat modo vitis aquam.
Cortice de matris tenera lanugine surgens
Preparat ad partum turgida gemma sinum.
Subq; hyemis tempus foliorum crine refuso,
Iam reparat viridans frondea tecta nemus.
Mista salix, abies, corylus, filer, vlmus, *acer, nux,
Plaudit quæque suis arbor amœna comis.
Constructura fauos apïs hinc alucaria linquens,
Floribus instrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus reuocatur auis; quæ carmine clauso

vi. n. 243.

acernus

Pigrior

Pigrior hyberno frigore muta fuit.

Hinc Philomela suis attemperat organa cannis;

Fitq; reperculso dulcior aura melo.

Ecce renascentis testatur gratia mundi,

Omnia cum domino dona redisse suo.

Namque triumphanti post tristia tartara Christo

Vndique fronde nemus, gramina flore fauent.

Legibus inferni oppressis, super astra meantem

Laudant rite Deum lux, polus, arua, fretum.

Qui crucifixus erat, Deus ecce per omnia regnat;

Dantq; creatori cuncta creata precem.

Salue festa dies, toto venerabilis auro;

Qua Deus infernum vicit, & astra tenet.

nobilitas
vi. n. 144.
puncta *Mobilitas anni, mensum, lux alma dierum,

Horarum splendor, frigidula *cuncta fauent.

Hinc tibi silua comis, hinc plaudit campus aristis;

Hinc grates tacito palmitis vitis agit.

Hinc tibi nunc auium resonant virgulta susurro;

minimus
cano Haec inter *nimio passer amore *cauit.

Christe salus rerum, bone conditor, atque redemptor,

Vnica progenies ex deitate patris,

Irrecitabiliter manans de corde parentis,

al.
penetrare Verbum subsistens, & *patris ore potens,

Aequalis, concors, socius, cum patre coaevus,

Quo sumpsit mundus principe principium;

Aethera suspendis, sola congeris, aequora fundis,

Quaeq; locis habitant, quae moderata vigent.

Qui genus humanum cernensmersum esse profundo;

Vt hominem eriperes, es quoque factus homo.

Nec nostro tantum voluisti è corpore nasci,

Sed caro, quae nasci pertulit, atque mori.

patris auctor Funeris exequias *patris nouus *auctor, & orbis,

intras *Intra moris iter dando salutis opem.

cesserunt Tristitia *cessarunt infernae vincula legu;

Expanditq; chaos luminis ore premi.

Depereunt tenebrae Christi fulgore fugatae:

*Aeterna noctis pallia crassa cadunt.

*Solicitam sed, redde fidem, precor, alma potestas.

Tertia lux redijt, surge sepulchre meus.

Non decet, vt vili tumulto tua membra tegantur;

*Non pretium mundi vilia saxa premant.

Indignum est, cuius clauduntur cuncta pagillo,

Vt tegat inclusum rupe vetante lapis.

Linthea tolle precor, sudaria linque sepulchro:

Tu satis es nobis; & sine te nihil est.

Solue cathenas inferni carceris umbras,

Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.

Redde tuam faciem, videant vt secula lumen,

Redde diem, qui nos, te moriente, fugit.

Sed plane implesti remeans pie victor olympum.

Tartara pressa iacent, nec sua iura tenent.

Inferus insaturabiliter caua guttura pandens,

Qui *raperet semper, sit tua prada Deus.

Etis innumerum populum de carcere mortis;

Et sequitur liber, quod sumus *auctor abis.

Enomit absorptam pauide sera bellua plebem;

Et de fauce lupi subtrahit agnus oues.

Hinc tumultum repetens post tartara carne resumpta

Belliger ad caelos ampla trophaea refers.

Quos habuit paenale chaos, iam reddidit *iste;

Et quos mors peteret, hos noua vita tenet.

Rex sacer ecce tui radiat pars magna *trophaei,

Cum puras animas sacra lauacra beant.

Candidus egreditur nitidis exercitus vndis,

Atque vetus vitium purgat in anne nouo.

Fulgentes animas vestis quoque candida signat;

Et grege de niueo gaudia pastor habet.

Additur hac Felix *concors mercede sacerdos;

Et tene

Pelliciam

non

reput

auctor

in te

triumphi

confore

Qui dare vult domino dupla talenta suo.
 Ad meliora trahens gentili errore vagantes,
 Bestia ne raperet, munit ouile dei.
 Quos prius Eua nocens infecerat; hos modo reddis
 Ecclesia pastor vberē lacte sinu.
 Mi'ibus alloquūis agrēstia corda colendo
 Munere Felicis de vepre nata seges.
 Aspera gens Saxo viuens quasi more serino
 Te medicante sacer, bellua reddit ouem.
 Centeno reditu tecum mansura per anuum,
 Messis abundantis horrea fruge replet.
 Immaculata tuis plebs hac agitur in vlnis,
 Atque Deo purum pignus ad astra feras.
 Vna corona tibi detur, & tribuatur ab alto
 Altera de populo vernet adepta tuo.

Visquis ades, medijsq; subis in limina templi,
 Siste parū, infontēq; tuo pro crimine passum,
 Respice me, me conde animo, me in pectore
 Ille ego, qui casus hominum miseratus acerbos, (serua,
 Huc veni pacis promissa interpres & ampla
 Communis culpæ venia, hic clarissima ab alto
 Reddita lux terris, hic alma salutis imago,
 Hic tibi sum requies, via recta, redemptio vera,
 Vexillumq; Dei, signum & memorabile fari.
 Te propter, vitamq; tuam sum Virginis aluum
 Ingressus, sum factus homo, atq; horrentia passus
 Funera, nec requiem terrarum in sinibus vsquam
 Inueni, sed ubiq; minas, sed ubiq; labores.
 Horrida prima mihi in terris magalia Iudæ
 Hospitia in partu, sociasq; fuere parenti.
 Hic mihi fusa dedit bruta inter inertia primum
 Arida in angustiis præsepibus herba cubile.
 In pharijs primos vixi regionibus annos
 Herodis regno profugus, reliquosq; reuersus
 Iudaam, semper ieiunia, semper & ipsam
 Pauperiem extremam, & rerum inferiora secutus,
 Semper egens monitis humana salubribus alma
 Ingenia ad studium probitatis aperta salubri
 Plurima doctrinae inuungens miracula, quare
 Impia Hierusalem rabidis exercita curis
 Inuidia, scuisq; odijs, & cæca furore,
 Infanti est pœnis letalibus ausa cruentam
 In cruce terribili mortem mihi quaerere. quæ si
 Latius ipse velim distinguere, siq; per omnes
 Ire iuuēt gemitus, mecum & sentire dolores,

Collige consilia, insidias' ue, meiq³, nefandum
Sanguinis innocui pretium, & simulata clientis
Oscula, & insultus, & saeva iurgia turba.
Verbera praterea, & promptas ad crimina linguas,
Fige animo, & testes, & caci infanda Pilati
Iudicia, ingentemq³ humeros, & fessa prementem
Terga crucem, atque graues horrenda ad funera gressus.
Nunc me, nunc verò desertum extrema secutum
Supplicia, & dulci procul à genitrice leuatum
Vertice ad vsque pedes me lustra. en aspice crines
Sanguine concretos, & sanguinolenta sub ipsis
Colla comis, spinisq³ caput crudelibus haustum
Vndique diua pluens viuum super ora cruorem,
Compressos speculari oculos, & luce carentes,
Afflictasq³ genas, arentem suspice linguam
Felle venenatam, & pallentes funere vultus.
Cerne manus clauis fixas, tractosq³ lacertos,
Atque ingens lateri vulnus, cernè inde fluorem
Sanguineum, fossosq³ pedes, artusq³ cruentos.
Flechte genu, lignumq³ crucis venerabile adora
Flebilis, innocuo terramq³ cruore madentem
Ore petens humili, lachrymis suffunde subortis,
Et me nonnunquam deuoto in corde, meosq³
Fer monitus. Sectare meæ vestigia vitæ,
Ipsaq³ supplicia inspiciens, mortemq³ seueram
Corporis innumeros memorans, animiq³ dolores,
Disce aduersa pati, & propria inuigilare saluti.
Hac monumenta tibi, si quando in mente iuuabit
Voluere, si qua fides animo tibi ferre meorum
Debita si pietas, & gratia digna laborum
Surget, erunt veræ stimuli virtutis, eruntq³
Hostis in insidias clypei, quibus acer in^omnio
Tutus eris, victorq³ feres certamine palmam.

omni

Hæc

Hac monumenta tuos si labilis orbis amicos
Auertent sensus, fugiente decoris ab umbra
Mundani efficient, ne spe captatus inani
Mobilis occiduis fortuna fidere rebus
Auseris; aut vitæ sperare fugacibus annis.
Sed te nimirum, sic ista caduca videntem
Secula, & exutum patriæ melioris amore
Orbis opes, rerumq³ vsus, & vota priorum,
Moribus extollens sacris, vitæq³ beatæ
Spe, duras inter pœnas, te rore fouebunt
Cælesti, pactiq³ boni dulcedine pascent.
Purpuream donec post vltima fata relicto
Corpore, sublimes animam reuocabit ad auras.
Gratia magna tibi tunc omnem exuta laborem,
Angelicos tunc læta choros, aciesq³ beatas
Sanctorum inspiciens, æterna pacis amœna
Perpetuò felix mecum regnabit in aula.

22

Inter-

F I N I S.

INTERPRETATIO

DICTIONVM GRAECARVM,
quæ in Lactantio reperiuntur, de verbo ad
verbum facta, idque vt rudium Tirocinio con-
sulatur, recensente, emendanteque Marco
Mufuro.

Quæ in Quaternione A.

πρωτόγονο φάειδων περιμήκεος ἡὲρ υἱός.

Principio genitus Phaëton longo aëre natus.

ἔκτισεν ἀθανάτοισ δόμον ἀφθιτον.

Condidit immortalibus domum incorruptibilem.

ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὃς εἷς ὀνόματος ἐπροσδέει, ἐστὶ γὰρ

ὁ ὦν ἐνώνυμο. Deus autem vnus, vnus autem no-

mine non eget. est enim qui est sine nomine.

Quæ in Quaternione B.

εἷς θεὸς ὁς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθους ἀγέννητος.

Vnus Deus, qui solus est excedens omnem magnitudinem
in creatus.

ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρετα ὁσπερ οἰκικεν

ἕρπον ἡελιόν τε καὶ ἀστέρας, ἠδὲ στελλήνῳ,

καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὑδάτος οἰδμαλα πόντου.

Sed Deus solus vnus eminentissimus, qui fecit calum, so-
lémque & Stellaras, & lunam, fructiferámque terram, &
aqua maris fluctus.

ὡν τὸν ἢ μόνον ὄντα σέβει δ' ἡγήτορας κόσμου,

ὁς μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἔπυχεν.

Ipsum, qui solus est, colite principem mundi, qui solus est
in seculum, atque à seculo fuit.

εἷς μόνος εἰμὶ θεὸς καὶ ἕκ ἐστὶ θεὸς ἄλλος.

Solus enim Deus sum, & non alius.

ἄωτοφυῆς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀσυφέλικτος,

ἕνομα μὴ δ' ἀλόγῳ χωρῆμενον, ἐν κυρῇ ναίων,

πρωτῷ

τουτὶ θεὸς μικρὰ δ' εἰς μαρτὶς ἄγγελοι ἡμοῖς.

Ex se ortus non edoctus sine matre concussus nomē ne ver-
bo quidem capiendum, in igne habitans. hoc Deus est: mo-
dica autem Dei portio angeli nos.

πάνσοφες παντοδίδακτοι ἐνολοῖσφορες κέκλυθι δαίμον.

Omnia sapiens omnia doctē, qui per cuncta versari exan-
di demon,

ἐρμονίῳ κόσμῳ φασσφορες καὶ σοφὸς δαίμων.

Concentus mundi lucifer & sapiens demon.

δαίμονες οἱ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον

ἀνάματοι δάμναν ἢ ὑπαὶ μάστιγι θεοῦ.

Damones qui ventitant circa terram, & circa pontum
indefesti, domantur sub flagello Dei.

αὐτοφυῆς, Ex se ortus, vel ex se ingeniosus.

αυτογενής. Ex se genitus.

ἀγέννητος, Ingenitus. ἀποίητος, non factus.

οὐ δύναται ἀνδρὸς

ἐκ μητρὸν μήτρας τὰ θεὸς τετυπωμένῳ ἔσθ).

Non potest ex viri semine & matrice Deus formatus esse.

δαίμονας ἀλύχους, νεκρῶν εἰδωλα κερμόντων

ἢ κρήτη καύχημα τάρουσι ἢ δύσμορτο ἔχει.

Damones inanimas, cadaverum simulachra mortuorum,
quorum Creta in iactantiam sepulchra misera habet.

Quæ in Quaternione C.

πρωτίστος μὲν ἀνάσσει ἐπιχθονίων κρόνον ἀνδρῶν.

ἐκ δ' κρόνου γένητ' αὐτὸς ἀναξ μέγας εὐρύποτα ζεύς.

Primus quidem regnator erat terrestrium Saturnus viro-
rum: ex Saturno autem genitus est ipse rex magnus, &
late cuncta intuens Iupiter.

Ἑλλὰς δὲ τί περὶ οὐθας ἐπ' ἀνδράσιν ἡγεμόνεοσι;

Πρὸς τί δ' ὄρα μάταια καταφθιμένοις ἀνατίθης;

Ζυῆς εἰδώλοισ τίς τοι πλάσσει βάλεν ἐν νῶ;

ὅς τέ σε τὰ δ' εἰ ποιεῖν μεγάλοιο θεοῦ προσάπου

λαττομένου;

n 3

Gracia

Gracia quid cōfidis in viros principes? ad quid dona inania mortuis dedicas? immolas idolis, quis tibi in mentem errorem imposuit, vt hac perficias magni Dei ore relicto?

Quæ in Quaternione D.

ἢ κεφαλῆς κρονίδης, ἢ τῶ πατρὶ πέμψετε φῶτα.

Et capita Saturno, & patri mittite lumina, seu hominem.

ἢ ξηγήσεως πινδαρικής. Expositionis Pindarica.

Quæ in Quaternione F.

Διάβολον. Diabolum.

Quæ in Quaternione G.

οἰκῶν ἐς ἀνθρώπος ἐμὴ λόγον ὀρθὸν ἔχουσα.

Magus est homo mea rationem rectam habens.

ὅς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπερῶν.

αὐτὸς δ' ἐξηρίξε τύπον μορφῆς, μερῶ πάντων.

αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων ζῴων βίωτοιο.

Qui solus est Deus creator inuictus existens, Ipse autem firmavit figuram formæ, hominumq; . Ipse miscuit naturam omnium generationis vitæ.

Quæ in Quaternione H.

οἱ ὃ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀεναόνη

ζῶν κληρονομήσει τὸν αἰῶνα & χρόνον αὐτῶ

οἰκῶντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθηλέα κήπον.

Qui autem Deum honorant verum, sempiternam utique vitam hereditario iure possident, per seculi tēpus ipsi habitantes paradisum æquè per amœnum hortum.

ἀνθρώπον πεπλαῆσθαι θεῷ παλάμεις ἐνὶ αὐταῖς,

ὄντε πλάτησεν ὄφης θολίως ὅπῃ μίτραν ἀνελεθῆν

τῷ θανάτῳ, γινώσκῃ τε λαβεῖν ἀγαθὰ τε κακὰ τε.

Hominem formatum esse Dei manibus, quem etiam fecit duxit serpens dolose, vt ad fatum accederet mortis, notionemq; acciperet boni, & mali.

τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ διδὸς μεγάλου διαβελῆς

ἢ θολοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

ii quidem damones sunt iouis magni propter voluntatem boni terrestres custodes mortalium hominum.

μία, inquit, φυλακή, εὐσέβεια. εὐσεβῆς γὰρ ἀνθρώπου ἔτα δαίμων κακός, οὔτε εἰμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύει τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἐν, ἢ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια.

Yna, inquit, custodia, pietas: pius enim hominem nec demon malus, nec fatum tenet. nam Deus liberat pius ab omni malo. quod enim vnum, & solum in hominibus bonum, est pietas.

ii γὰρ εὐσέβεια γνώσις ἐστὶ τῷ θεῷ.

Pietas enim notitia est Dei.

ἄγγελος πονηρῆς. Angelos malignos.

— ἐπεὶ πλάτη πάντες τὰ δ' ἐστὶν,

ἄσπερ ἄσπερονες ἄνδρες ἐρδυνῶσι κατ' ἡμᾶς.

Quia error hac omnia sunt, que stulti homines scrutantur quotidie.

Quæ in Quaternione N.

ὁ κύριος, ἢ ὁ πᾶντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὀρατὸν, ἢ αἰδητὸν. αἰδητὸν δὲ φημὶ διὰ τὸ αἰδέσθαι αὐτὸν (ὅπῃ γὰρ τοῦτο οὐκ ἐστὶ σφότερον αὐτὸς αἰδοῖτο) ἀλλ' ὅπῃ εἰς αἰδοῖσιν ὑποπέμψῃ ἢ εἰς νεὺν. ἐπεὶ οὖν τῶτον ἐποίησε πρῶτον, ἢ μόνον ἢ ἕνα, καλὸς δὲ ὑπὸ ἐφάνη ἢ πληρέστατος πάντων ὅσων ἀγαθῶν, ἢ γασέ τε ἢ πᾶν ἐφίλησεν ὡς ἱδίον τέκνον.

Dominus, atque omnium creator, quem Deum vocare censemus, quia secundum Deum fecit visibilem, & sensibilem. Sensibilem autem assero non ideo, quia ipse sentit (hoc enim non est, utrum ipse sentiat) sed quia ipse in sensum mittit, et mentem. Quoniam ergo hunc fecit primum & solum & vnum, pulcher autem ei visus est, & plenissimus omnium bonorum, sanctificauitq; , & amavit valde quasi proprium filium.

πανταρχόν κτίσιμ ὅς τις γλυκὺ πνεῦμα ἄπεισι
κάτθετο χ' ἠγῆτηρα θεῶν πάντων ἐποίησε.

*Omnium nutritorem, creatoremq̄, qui dulcem spiritum
omnibus apposuit, ac principem omnium deorum fecit.*

αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πῶσις ἀνδράσι χαίρειν.

Eum dedit Deus fidelibus viris honorare.

αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεῶ ὑδὸν ἔόντα.

Ipsium tuum cognosce Deum, qui Dei filius est.

δημηργὸν τοῦ θεοῦ.

Opificem Dei.

σύμβουλον.

Consiliarium.

αἰτία δὴ τοῦτου τῆ αἰτίου ἢ τῆ θεῶ ἀγαθῆ βούλησις ἢ θεὸν
προεινεγκεν, οὐ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρώπων ὄραμα
λαληθῆναι.

*Causa autem huius causa est diuini boni voluntas, qua
Deum protulit, cuius nomen non potest humano ore dici.*

ἔστι γὰρ τις ὁ τέκνον ἀπὸρρητος λόγος σοφίας ὅστις περὶ
τοῦ μόνου κυρίου, ὃν εἶπεν ἡμεῖς ἀνθρώπων ἔστι.

*Est enim filii secretus quidam sermo sapientia sanctus de
solo domino, quem dicere supra hominem est.*

αὐτοὺς ἢ δμοῦαι λῶσαν κὺ χρίσαν ἐλαίῳ.

Eos autem famula lauerunt, & unxerunt oleo.

Ἐπὶ τῆ ἀλειφεῖς.

Ab unguendo.

αὐτοπάτορα, κὺ αὐτομήτορα.

Ipsium sui patrem, & ipsam matrem sui.

Quæ in Quaternione O.

Ἰησοῦς ἔην χρὶ σάρκα σοφὸς περὶ τῶδεσιν ἔργοις,
ἐλλ' ἔσθ' ἡμεῖς χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συναλωθεῖς,
γύμφοις κὺ σοφῶσι πικρὴν ἀνέτησε τελευταίαν.

*Mortalis erat secundum carnem sapiens portentificis
operibus, sed sub iudicibus Chaldaicis armis comprehensus,
clauis, & cruce amarum tolerauit finem.*

ἀνθίσει δ' ἄνθος χαρῶν. - *Florescet autem flos purus.*

πάντα λόγῳ ἀνάσσειν πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

Omnia

Omnia verbo agens, omnem infirmitatem curans.

ἡμερῶν ἢ ἀνάσσεις ἔσα

κὺ χαλῶν δρόμῳ ἔσθ' ἡμεῖς κὺ κωφὸς ἀκούσει.

κὺ κωφὸς βλέψουσι, λαλήσουσ' ἢ λαλέοντες.

*Mortuorum autē surrectio erit, & claudorum cursus erit
velox, & surdus audiet, cæci videbūt, & mortui loquētur.*

εἰν ἄρτοις ἅμα πέντε, κὺ ἐχθύεσι διοισιν

ἀνδρῶν χιλιάδας ἐσ' ἐρήμῳ πέντε κορέσει,

κὺ τὰ πεισιτεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα

δάσκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

*In panibus simul quinq̄, & piscibus duobus hominū mil-
lia in deserto quinq̄ satiabit, & reliquias tollēs post frag-
menta omnia duodecim cophinos implebit in spē multorum.*

πὺς ἀνέμους παύσει τὲ λόγῳ, σρώσει ἢ θαλάσσαν

μανομένῳ πρὸν εἰρήνης τίσει τὲ πατήσας.

*Ventos compestet, sternet autem insanam mare pedibus
paci, fideq̄ calcatum.*

κώματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,

ζήσει τεθνηώτας, ἀπώσει ἢ ἄλγεια πολλοῖς,

ὅκ ἢ μιᾶς πηγῆς ἄρτι κέρθ' ἔσεται ἀνδρῶν.

*Fluctus perambulabit, morbos hominum resoluet, vni-
tabit mortuos, arcebit dolores multos, ex viuo autem son-
te panis, satietas erit viris.*

— φήσουσι σιβελλῶν

μανομένῳ ψεύσειαν ἐπ' ἂν ἢ γένηται ἅπαντα,

πνίξ μου μνήμην ποιήσετε, κ' ἐκ' ἐπ' μ' ἔδειξ

μανομένῳ φήσει με θεῶ μέγαλοιο προφήτην.

*Dicent insanam vatem, & mendacem. Cum autem facta
suerint vniuersa, tū mei memineritis, neq̄, me iam quis-
quam mendacem dicet Dei magni prophetam.*

Quæ in Quaternione P.

αἰσθητός, ἀπμθ, ἀμωρθ ἐσ' οἰκτοῖς ἐλπίδα δώσει.

*Miserabilis, ignominiosus, informis, vt miserabilibus spē
prebeat.*

αὐτὸν ὅτε ταῦτ' ἀν' ἅπαντα τελειωθῆ, ἀπὸρ εἶπεν,
εἰς αὐτὸν πᾶς λύσει νόμος. —

*Sed quando hac omnia perfecta erunt, quae dixi, in ipsum
omnis lex soluetur.*

εἰς ἀνόμων χεῖρας καὶ ἀσίστων ὕπερον ἦξει,
δύσους ἢ δειφ' ῥαπισμάτων χερσὶν ἀνάγκοις,
καὶ φόμασιν μαιωροῖσι τὰ πύσματα φαρμακόμενα,
δώσει δ' εἰς μάστιγας ἀπλῶς ἀγνὸν τότε νῶτον.

*In manus iniquorum, & infidelium postea veniet. dabunt
ei alapas manibus incestis, & faucibus immundis expuent
saliuas virulentas. dabit autem in verbera simpliciter in-
nocens tunc dorsum.*

καὶ κολεφίζομεν σιγήσει, μὴ τις ἐπιγνώ
τις λόγος, ἢ πῶθεν ἦλθεν ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ,
καὶ σέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.

*Et colaphos accipiens tacēbit, nequis agnoscat quod ver-
bum, & vnde venit, vi mortuus loquatur. & coronam
portabit spineam.*

εἰς τὸ βρώμα χολῆν, καὶ εἰς δόξαν ὄξος ἔδωκεν,
τῆς ἀφιλοξενίας ταύτῃ δείξουσι τρέπξαν.

*In cibum autem fel, in sicut acetum dabunt, inhospitali-
tatis hanc monstrabunt mensam.*

αὐτὴ γὰρ σὺ ἀφραν τὸν σὸν δεδὸν ἐκ ἐνόησας,
παίξοντ' ἐν θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλὰ καὶ ἀκάνθους,
ἔσεψας σεφάφω, φοβερῆντε χολῆν ἐκέρρασας.

*Ipsa enim stulta Deum tuum non cognovisti, ludentem
inter mortales cogitationes: Sed & spinis coronasti coro-
na, horridumque fel miscuisti.*

ναῦ ἢ χιθῆσε τῶτα σμα, καὶ ἡμαπι μέσσω
νύξ' ἔσαι σιοτόεσσα πλάθει ἐν τρισὶν ὥραις.

*Templi vero scindetur velum, & medio die
Nox erit tenebrosa ingens tribus horis.*

καὶ θανάτου μοῖραν τέλεισι τρισὶν ἡμῶν ἰωνῶσας,

καὶ τὸ ἀπὸ φθιμένων ἀναδείξας εἰς φάθος ἦξει
πρῶτος ἀνάστασις κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

*Mortis fatum finiet triduum sopitus; & tunc a mortuis
egressus in lucem veniet,*

Primus resurrectionis vocatus initium ostendens.

ἰδαίων μακάριων δεῖον γένος ἔξενιώνων.

Indeorum beatorum diuinum genus caelestium.

Quae in Quaternione C.

καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ
τῆς θνητῆς μίαν ἐπαύσει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πᾶσι
ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ πῦτον φέρων ἐν μέ-
σῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεταβλη-
τῆ κατεπίστω, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ.

*Et idē ex utraque natura immortalī, atque mortali vnam
faciebat naturam hominis, eundem partim immortalem,
partim mortalem faciens, & hunc ferens in medio diui-
nae, & immortalis naturae, & mortalis, mutabilisq; collo-
cauit, vt omnia videns, omnia miraretur.*

ψυχὴ μὲν μέχρι τῶν δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται
φαρτὰ νοῦσα πάθη, θνηταῖς ἀληθείαις εἰμύ.

ἡνίκά δ' ἀνάλυσιν βροτέλω μετὰ σῶμα μαζανθὲν
ἐκίστω εὐρηται, ἐς αἰδέειν πᾶσα φορεῖται,
αἰὲν ἀγῆρα ἔσται μὲν δ' εἰς πᾶμπαν ἀτρήσις.
πρωτόθεν γὰρ τῷ θεῷ διέταξεν ἀφῶναι.

*Anima quidem quoad vinculis corporeis tenetur, corru-
ptibiles passiones sentiens, mortalibus cedit doloribus. Cum
verò humanam solutionem velocissimam post corruptum
corpus inuenerit, omnis in aethera fertur, nunquam sene-
scens, & manet in totum indomita: Primogenita enim
hoc diuina disposuit providentia.*

Quae

Quæ in Quaternione D.

σάλπιγγι ἐρανόθεν φωνὴν πολυθρήνον ἀφήσει.

Tuba de calo vocem luctuosam emittet.

ἔσαι κόσμος ἄκοσμος ὁ ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Erit mundus immundus pereuntibus hominibus.

ἔσ' ἂν δὴ ταῦτα ὠδὲ γένηται ὡς ἀσκητὴς τότε ὁ κύριος
καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τὸ πᾶν ὄντων καὶ ἐνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπι-
βλέψας τοῖς γινομένοις καὶ τῇ αὐτῷ βουλήσει τοῖς πικίοις,
τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν
κλάνην καὶ τὴν κελίαν ἐκακότητος, πῆ μὲν ὕδατι πολλῷ
καταλύσας, πῆ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακλύσας. ἐνίοτε δὲ
πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ
ἀπεκατέστησε τὸν αὐτὸν κόσμον.

Cum hac ita facta fuerint ὁ Asclepi, tunc dominus, &
pater, & Deus, & primi, & vnus dei creator, respiciens
qua facta sunt, & sua voluntate cum bonum obiecisset te-
meritati, & errore reuocato, malitiaq; purgata: partim
aqua nimia diluens, partim igne rapido cremans, inter-
dum bellis, & pestilentii extergens ad statum pristinum
perduxit, & restituit suum mundum.

ἤξει καὶ μακάρων ἐθέλων πάλιν ἐξαλαπάξαι
καὶ κέντις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ' ἰδίαν
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ πᾶτας ἀρίστους.
εἰθ' ὕτως κρινεῖ ὁ αὐτῷ ἀποθίτου ἀνθρώποισι.

Veniet & beatorum volens urbem expugnare: & quidā à
Deo missus rex ad suos, omnes perdet reges magnos et vi-
ros optimos: & sic iudicabit ab immortalī hominibus.

καὶ τότε ἀπ' ἡελίου πέμφσει θεὸς βασιλῆα
ὅς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Tunc ex sole Deus mittet regem

Qui omnem terram placabit à bello malo.

-ἡμετέρας δουλείας

Ἰσὺν δυσβάστακτον ἐπ' αὐχένι κείμενον ἀρεῖ

καὶ δεσμὸς ἀθέου λύσει δεσμὸς τε βιαιῶς.

Nostra seruitutis iugum intolerabile in collo positum tol-
let, & leges impias soluet vnicalaq; violenta.

—ὁσπότη' ἂν ἔλθῃ,

πῦρ ἔσαι σκότος ἐν τῇ μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.

Cum veniet, ignis erit, tenebraq; in media nocte obscura.

τριήμισι δ' εἰδωλα βροτοῖ καὶ πλάτων ἅπαντα.

Conterent autem simulachra homines, & diuitias omnes.

ἔργα δὲ χειροποιήτα θεῶν σωσκαλύσονται.

Opera autem Deorū humanis manibus facta exurentur.

ὁσπότε καὶ τὸ λάβη τέλει αἴσιμον ἢ δὲ βροτοῖσι,

καὶ δὴ ἀφίξη ἡ κρίσις ἀθανάτοιο θεοιο,

ἔξῃ ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἢ δὲ καὶ ἀρχῆ.

Cum autem dies iste finem fatalem acceperit & ad mor-
tales iudicium immortalis Dei venerit, veniet super ho-
mines magnum iudicium, & initium.

παρέρσονται δὲ χάρις τότε δείξει γαῖα χανύσα,

ἔξουσι δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλεῖ ἅπαντες.

Tartareum autem chaos ostendet terra debiscens.

Venient autem ad tribunal Dei reges omnes.

ἐργὸν εἰλίξων γαῖης κευθμῶνας ἀνοίξω,

καὶ τότε ἀναστήσω νεκρὸς μοῖραν ἀναλύσας,

καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕψερρον εἰς κρίσιν ἀξίω

κρίνων εὐσεβῶν καὶ δυσσεβῶν βίον ἀνδρῶν.

Celū voluēs terra latebras aperiri, & tunc exuscitabo mor-
tuos fatum soluens, & stimuluū mortis, posteaq; in iudiciū

ducam iudicans piorum, atq; impiorum vitam virorum.

τούτου δὲ ὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς ἐλὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμεῖς

μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περὶ δῶν πινῶν εἰλημμένων

χρόνῳ εἰς ὃν νῦν ἐσμὲν καταστήσει ἡ γῆ.

Quod cum ita sit, apparet non esse impossibile, & nos cum

vitam finierimus rursus vertiginibus certis temporis reuo-
lutis, in hunc statum, in quo nunc sumus, restitutum iri.

Quæ

Quæ in Quaternione E.

Δύσπιστον γὰρ ἄπαν μερόπων γένος. ἀλλ' ὅταν ἦδη
κόσμος καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἢν θεὸς αὐτὸς
ποιήσει, κρίνων ἀσεβεῖς δ' ἅμα εὐσεβεῖσιν,
καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψῃ:
ὅσοι δ' εὐσεβεῖσι, πάλιν ζήσουσ' ἐπὶ γαίης,
πνεῦμα θεῶν δόντος, μὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

*Etenim durum ad credendum omne hominum genus : sed
cum iam mundi, & mortalium venerit iudicium, quod
Deus ipse faciet iudicans impios simul & pios, tunc de-
mum impios quidem in tenebras in igne mittet: qui autem
pietatem colunt, iterum vivent in terra, spiritum Deo dan-
te honorem simul, & vitam ipsi.*

πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσται,
αὐτὸς ὁ παντοκράτης ὅτ' ἂν ἔλθῃ βήματι κρίνας
ζώντων καὶ νεκρῶν ψυχὰς, καὶ κόσμον ἅπαντα.

*Totius enim terra mortalium confusio tunc erit, & ipse
omnipotēs cum venerit tribunali iudicare vivorum, mor-
tuorumq; animas, & mundum vniuersum.*

κλύτε δὲ με μέροτες βασιλεὺς αἰῶνι. ἀρχῆς
καὶ πόλιν, ἢν ἐποίησε θεὸς, αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρον, καὶ ἡλίε, ἢ δὲ σελήνης.

*Urtem, quam fecit Deus, eam fecit
Clariorē astris, atque sole, lunaq;
οἱ δὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' ἐν ἔρσειν ἀμυλλῶν:*
χόρτεν γὰρ λίθες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βόσκον:
ἄρκετι σὺν μόχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι:
σαρκολόβον τε λέων φάγει ἄχυρον πῶς φάτνας.

σὺν βρέφειν τε δράκοντες ἀμάρτοι κοιμήσονται,
*Et tunc lupicūm agnis in montibus versabuntur;
Herbamq; linceo pariter cum hædis pascuntur;
Vrsi cum vitulis similes omnibusq; pecoribus:
Carnivorans leo comedet pakas ad presepia:*

Quæ in Quaternione H.

καὶ τὸ θεὸν χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δάσσει,
καὶ γὰρ γῆ, καὶ δένδρα, καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δύσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
οἶνον καὶ μέλιτ' ἄγλυκέως, λευκάτε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶ βροτοῖς κάλλιστον ἅπαντων.

*Tunc gaudium magnū Deus dabit hominibus: nā & ter-
ra, & arbores, & innumerabilia terra pecora dabunt fru-
ctum verū hominibus, vini, & mellis dulcissimi, & cādidi
lactis, atq; tritici: quod est hominibus optimum omnium.*

εὐσεβέων δὲ μόνων ἀγία χθὼν πάντα τὰ δ' οἶσει,
νάμα μέλιτος ἄπο πέτρης, ἢ δ' ἄπο πηγῆς,
καὶ γάλατ' ἀμβροσίης ρεύσει πάντεσι δικαίοις.

*Piorum autem solum sancta terra omnia hac feret,
Fluentum mellis de petra, atque de fonte,
Et lac immortalitatis manabit omnibus iustis.*

Quæ in Quaternione H.

ἀφάρτ' ἄκτιστος αἰῶνιος αἰδέρεα ναίων,
πῶς τ' ἀκάκοις ἀκακὸν προφέρων πολὺ μείζονα μισθόν.
πῶς ἢ κακοῖς ἀδικίαις τὸ χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

*Incorruptibilis, & conditor æternus in æthere habitans,
boni bonum præferens multo maiorem mercedem: malis
autem, & iniustus iram, & furorem colligans.*

φυγὲ ἢ λατρείας ἀνόμους, θεῶν ζῶντι λατρεῖτε,
μοιχείας τε φύλασσε, καὶ ἀρσενος ἀριτον εὐνὴν
ἰδίαν γενεῶν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνδε.

καὶ γὰρ ὁ ἀθάνατος κεχαλωτὸς ὄσκει ἀμάρτην.

*Fuge sceleratas religiones, & vino Deo famulare: adulte-
ria caue, & masculi insanum cubile: propriam generatio-
nem filiorum nutrias, & ne occidas.*

Etenim ei immortalis succensibit, qui peccarit.

ἐρχομένους ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἐξατον εἰς αἰῶνα θεῶν μνημόματα ραίνων,
αὐταῖσι πολλοῖσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν,

γὴν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσιμοῖο βαγύντος.

Veniente ira magna ad mundum perimacem postremam
ad seculum Dei edicta pando ipsis vrbibus, & hominibus
cunctis terram cooperuit mare diluuiio rupto.

καὶ ὅποτε τὴν ὄργην θεὸν ἢ ἐτι φραύοντα,
ἀλλ' ἐξευβρίδοντα, καὶ ἐξολούοντάς γε πάντα
ἀνθρώπων, ἅπαντα ὡς ἐμπρησμῷ πύρροντα.

Et tunc Deum iram non amplius placantem, sed aggra-
uantem, & perdentem genus hominum, ac totum id in-
cendio depopulantem.

ἀλλ' ἐλέει μεταθέσθε βροτοὶ νῦν, μὴ δὲ πρὸς ὄργην
παντολλῶ ἀγῶγητε θεὸν μέγαν. —

Sed misericordia conuertimini homines nunc, neque ad
iram variam ducite Deum magnum.

ἢ κ' ὀλέσει, παύσει ἢ πάλιν χόλον εὔτ' ἀν' ἅπαντες
εὐσιβέην ἐφ' ἑμῶν ἐπὶ φρεσὶν ἀσκήσητε.

Neq; perdet, sedabit autem iterum iram, cum omnes pie-
tatem ex animo in prae cordis exercueritis.

μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἀφ' οὗτο ἔξαπαλήσει
πάν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φύλον ἀναιδέες,
δεῖ εὐργεῖν γενετῆρα θεὸν σφὸν αἰὲν εἶόντα.

Ne forte iratus incorruptibilis Deus omne genus homi-
num perdat vitam & gentem improbam; oportet genito-
rem Deum amare, qui sapiens semper est.

ἢ δὲ θεὸν βασιλίαν καὶ γεννητῆρα πρὸ πάντων
ὄν τρέμεται καὶ γαῖα, καὶ ἕρανός, ἢ δὲ θάλασσα,
ταρτάρου τε μυχοὶ, καὶ θαλάμοις ἐμφρίπυσιν.

Et regem autem & genitorem omnium, quem terra con-
tremisfit calumnia, & mare, & latebra tartarea, & da-
mones abhorrescunt.

MICHAELIS THOMASII

AD LIBROS L. COELII FIR-
MIANI LACTANTII NOTÆ.

AD PRIMVM LIBRVM NOTÆ.

Quod opus nunc nominis tui &c.] In quinq; codicibus Vatica-
nis, & in duobus illis Bononiensibus deest tota hæc oratio, quæ
ad Constantinum Imperatorem refertur. idem quoque est in
omnibus aliis libris, vt nulla mentio Constantini reperiatur.
quod mihi quidem probatur, cum propter auctoritatem tot
antiquissimorum, atque optimorum codicum, tum quia eo
tempore, quo Lactantius hosce libros scribebat, durabat sævi-
tia ac crudelitas tyrannorum contra Christianos, quod ipse
grauiter de eo con iuerens lib. v. cap. xij. & xiiij. demonstrat. de
quo etiam lib. v. cap. xvij. ait: Spectata sunt enim, spectanturq;
adhuc per orbem terrarum pœnæ cultorum Dei, in quibus ex-
cruciandis noua & inusitata tormenta excogitata sunt.
hanc tamen totam orationem retinendam iudicavi, & quia
elegans est, ac digna Lactantio; & quia cogitari, fieri potuif-
se, vt Lactantius ante tempora Constantini libros hosce scri-
pserit, sed eos tempore Constantini edidit.

Mens humana] est in libris impressis, omnes tamen boni co-
dices manuscripti habent, mens una] quod mihi valde proba-
tur, quia cum antecedenti oratione valde conuenit. Nam, vt
doceat ab vno Deo omnia, quæ sunt in mundo gubernari,
inter alias similitudines illam, quæ quidem aptissima est, ad-
ducit, quod ab vna mente omnes corporis actiones regantur.

Et Saire senant & colunt eum] erat in libris impressis, & femate
colunt eum religiose] habet alter ex codicibus sancti Saluatoris: ex
illo autē femate feci Pheneatæ. hunc verò locū ex Cicerone
lib. iij. de natura Deorum sumpsisse Lactantium clare appa-
ret. de Mercurio enim loquens Cicero sic ait: Quintus, quem
colunt Pheneatæ, qui & Argum dicitur interemisse, ob eamq;
causam Aegypto præfuisse, atque Aegyptiis leges, & literas
tradidisse. hunc Aegyptij Thoyt appellant, eo demq; nomine
anni primus mensis apud eos vocatur. porro Pheneatæ popu-
li sunt Arcadiæ, vt tradit Pausanias lib. viij. Saitæ vero populi
sunt Aegypti. ex quo etiam apparet, legendum esse Pheneatæ,
quia supra dixerat de Aegyptiis, à quibus transit ad alios, nem-
pe Pheneatas Arcadicos.

Quo Delphis, credo emigrauerat Asia duellus amantitate] antiquus,
atque alij optimi codices sic habent, & mihi valde placet.

o

Nam,

Nam, quod, vt est in libris impressis, nullo modo legi potest. & illud, *credo*, efficit ironiam quandam elegantem, quasi illi dii huiusmodi essent, qui locorum amœnitates sectarentur.

5. n. *Cuius nomen explodunt.*] habent aliquot antiqui codices, non exponitur] & sanè rectè dicitur Dei nomen explodere & eicere, qui illud pluribus tribuit.

6. n. *Diis ergo si sunt immortales & æterni quid opus est altero sexu cum successione non egeant]* antiquus codex sic habet & desunt illa *nunim ut generent, ipsa progenie quid opus est]* quæ sanè lectio mihi placet; quia sententia est optima, & oratio est efficacior, breui quodam enthymemate conclusa. vt dicat: vtroque sexu non est opus diis, quia successione non egent, qui futuri sunt semper. in quo enthymemate aliquis in margine voluit illa adiungere *nunim ut generent &c.*

7. n. *Cum Deus qui est omnipotens, vt vocatur, sine vsu]* habent impressi libri & aliquot manuscripti. *cum Deus qui est omnipotens sine vsu]* habet antiquus codex, & vacant illa, vt vocatur, quæ iudico omnino esse inducenda quia ante dixit eum esse omnipotentem, vnde hæc adiectio, vt vocatur, inepta est & nullo pacto stare potest.

8. n. *Qui leonem, quam qui violentiam & in seipso &c.*] erat in libris impressis. *qui leonem, quam qui violentiam in seipso inclusam feram superat iracundiam]* habet antiquus codex, quod mihi valde probatur, nam oratio ipsa elegantior est, ac grauior. quod si legamus violentiam, non video, quæ ratio reddi possit, cur iracundiam appellauerit feram in seipso inclusam, cum violentia sit acerbior quædam iracundia. ita, cum vnum vni velit tantum comparare, & leonem assumat, illud sine dubio cum violentia illa fera iracundia comparat.

9. n. *Imperator indicus maximus ob amorem ac libidinem]* legitur in codicibus impressis. *ab amore & libidine]* legendum est, in quo omnes boni codices cum antiquo concordant. Nam si diceremus, liberum ob amorem fuisse victum, videremur indicare, amorem & libidinem ei fuisse causam, quare ab aliquo victus fuerit, cum tamen nesciamus ab aliquo duce liberum in illa indica expeditione victum fuisse. à libidine tamen, qua in Ariadnen exarsit, victus fuit.

10. n. *Quale M. Antonij]* habet libri impressi *quale Pompeij]* habet antiquus codex, cum quo aliquot manuscripti concordant, quod mihi probatur. Nam lege Gabinia ad liberandum à prædonibus mare data est Pompeio classis præfectura, & vt in omni ora maritima prouinciarum pop. Rom. maius esset imperium ipsius, quam illorum, qui prouincias obtinebant, ad quod respiciens Lactantius rectè illud appellauit imperium infinitum, quod post ipsum nulli alij legitimus fuisse decretum.

decretum. Vide de hac lege Gabinia, & industria Pompeij in eo bello conficiendo M. Tullium in orationibus pro lege Manilia, & pro lege Agraria contra Rullum, qui ob felicem eius successum ab adulatoribus fuit Neprunus appellatus, quin etiam multæ antiquæ imagines Pompeij reperiuntur, in quibus ei Nepruni insignia attribuuntur.

Ibi inppet Nepruno imperij dat matris, vt in insulis omnibus & que sunt secundum mare loca regnata] sic habent fere omnes codices manuscripti. hæc enim omnia non sunt sumpta ex carminibus Ennij, sed ex sacra historia, quam ille soluta oratione scripsit, quod aliqui non animaduertentes, eum putarēt Ennium tantum carmina scripsisse, aliqua in ea oratione mutauerūt, vt versus quodammodo fierent.

In caelum quod nominatur] sic legitur in codice antiquo, alter codex sancti Saluatoris habet *in caelum, quod nunc nos vocamus]* vtræq. lectio bona est, & eundem habet sensum, & excludunt illam vocem Græcam *ἄνω*, quæ sanè addita est incepte, nam ait partem illam mundi, quam nunc caelum nominamus, cum primum Iouem eo nomine appellauisse.

Nec sanum se voluit, nec senē fieri] habet codex antiquus, quod mihi probatur, quia illa similitudo dictionum, sanum, & senem efficit quandam orationis venustatem. alter codex sancti Saluatoris habet, *nec sanari se voluit, ne senex aut deformior videretur]* quæ etiam oratio non est inepta, neque inconcinna, sed quia lectione vulgata est optimus sensus, eam retinimus.

Qui ipsius sint omnia, qui & sapientiam tribuit homini, vt inueniret, & ipsa illa, quæ possent inueniri, artes quoque, &c] habet codex antiquus, ita, vt expungantur verba illa (primus inuenit) quæ sanè expungenda sunt: nam de Deo ante, & hic loquitur, declarans homines, quamuis aliquem usum humano generi vtilem multarum rerum inuenerint, tamen omnia in Deum esse referreda, qui & prudentiâ hominibus ad inueniendum ea tribuerit, & res ipsas effecerit, in quibus prudentia hæc posset apparere.

Præsentes haberes] erat in libris impressis. *Secum haberes]* lego ex antiquo codice: nam illud (præsentes) intelligeretur, id est, fautores, cum tamen pauor, & pallor fauere non possint, sed nocere.

Sensibus intimis colere] erat in libris impressis. *sensibus intimis horre]* habent aliquot codices manuscripti, cui directo repugnat, si legamus, colere horre autem, propterea mihi probatur, quia hic redit ad reprehendendos illos, qui vitia imitatione Græcorum colebant, quæ quidem non colere, sed horre (vt ipse ait) debuerant.

23. n. Sic iuuenes ab iisdem ante admissi, &c.] erat in libris impressis. aliquot vero manuscripti habent sic iuuenes ab iisdem antea missi cum virginibus, ex quibus sunt parthenii nati] sanè hic locus me valde torisit, quia in codicibus manuscriptorum varie legebatur, & vix ex vlla lectione poterat sensum elicere. re tamen diligenter considerata, cognoui hanc esse veram lectionem, in quatuor codices Vaticanos, & duo mei boni concordant. Verum, ut sensus eliciatur ponendum est, iparranas mulieres, quando egressæ sunt ad pugnam contra Messenios, domi virgines reliquissæ, cum ob pudorem virginalem, tum ne urbem plane nudam relinquerent. Lacedæmones quoque audita irruptione Messeniorum, miserant ante ad urbem iuuenes expeditos, post quos ipsi cum toto exercitu ea via, qua putabatur hostes iter esse facturos sequebantur. quibus cum vxores occurrissent, inter viros & mulieres accidit, quod supra narrauit Lactatius: idem quoque in urbe accidit virginibus, ut ad eas iuuenes promiscue accesserint: ex quo congressu natos, vt honesto aliquo nomine appellarentur, cum re vera spurij essent, quasi ex virginibus ortos, parthenios vocauerunt. ita legèdum ante missi] quod si legas ante admissi] nullum sensum elicies.

29. n. Vtrum toui cadere vellet] habent libri impressi. Vtrum toui cadere] legendum est ex antiquo, atque alis codicibus mauseripus. nam, cum de diis illis loquatur, qui nihil velle poterat, neque qui essent inanimati, non rectè dixisset, vellet. Ideo Lucanus:

Nunquamque satis questus opis.

¶.xxi. 20. n. Cum hunc locum prætermississem, vir iuris vtriusque, consulti-
tissimus atque aliis omnibus bonis artibus instructissimus
Didacus Couastuias Episcopus Segobiensis, quo, cum Tri-
dentini essemus, familiariter usus sum, admonuit me, hic me-
moriam lapsi Lactantii, Lucanum pro Quidio citauisse.
quod ita esse inueni, cum hic versus in X. libro Metamor-
phoseos reperitur.

21. n. De obsceni magnitudine] legendum ex antiquo, & tribus Va-
ticanis codicibus, & inducitur illa vox membri] quod mihi
probat, quia verecundius: præsertim, cum infra dicat
Lactantius: non excutio, non denudo Priapum.

22. n. In lusu nimis lasciuus] erat in libris impressis. in lusu minus sanus]
lego ex antiquo codice, quia si legamus lasciuus] non congruit
cum his, quæ paulo ante dixit, ubi non de lasciuia, sed de in-
sania Furij loquutus est: hoc etenim vnius tantum vitij pro-
prium est, nempe libidinis; cum illud minus sanus, ad omnia
possit referri.

¶.xxij. 23. n. In aperto sacrificam] habet libri impressi. in aperto sacrificam] le-
gendum est ex antiquo, atque alis codicibus manuscriptorum,
non autem in aperto. quia illud congruit cum ipsa dea, quæ
s. tantopere occultabat. Michac-

Constantine Imperator] Sicut in principio diximus, in duobus C. i. 24. n.
libris sancti Saluatoris, & in quinque Vaticanis, ea verba non
habentur, sed parum refert, si addantur, modo sciamus; quid
in antiquis codicibus reperiat.

Corpora sui seruent: cuius originem suo loco narrauimus, nunc fallacias
arguamus] hanc posteriorem clausulam addit codex antiquus:
25. n. quæ, quia elegans est, & cum re de qua agitur apte congruit,
rectè mihi addita videtur.

Enimvero ex humo subleuauit & ad contemplationem] erat in libris.
26. n. enim vero ex humo subleuatum ad contemplationem] habet antiquus,
& tres codices vaticani. quod mihi probatur: quia ex eo ve-
ro, video factum fuisse enimvero: & tum necessarium fuit
vri verbo subleuauit, & addere copulam &.

Fucum stultitia peribebunt] habent libri impressi. fucum stultitia
periderunt] habet codex antiquus. in altero vero codice sancti
C. iij. 27. n. Saluatoris, cum quo tres codices vaticani concordant, legi-
tur, succum stultitia peribebunt] quod mihi magis placet, ut sit
allegoria quædam à succis, & rebus liquidis, quas bibimus,
ad hosce errores & stultitiam translata. præstantissimo ta-
men ac doctissimo viro Antonio Augustino Ilerdæ Episco-
po, magis placet lectio impressorum codicum: Fucum stultitia
peribebunt] ut sit trāslatio à coloribus, quibus panis inficiuntur.

O curas hominum, o quantum est in rebus inane] in neutro codice
28. n. sancti Saluatoris legitur: quod sanè inducendum est, quia nihil
facit ad rem ille versus, cui ille alter tantum faciat, o curæ, &c.

Artifex verus] habent antiquos typis excusis. artifex vester] le-
29. n. gendum est ex codice antiquo, cum quo tres Vaticani con-
cordant. nam cum primum loquutus fuisset de simulachris,
quorum est artifex homo, nunc loquens ad homines de Deo,
rectè eum vestram artificem appellat.

Terræque vergentibus versari] habent impressi codices. in ter-
30. n. ræque vergentibus coæquari] habent antiquus, & quinque codi-
cibus Vaticanis. nemo enim est, qui cum terrenis & brutis ani-
mantibus non versetur: sed illi dicuntur cum bestiis coæquari,
qui Deum ignorant, & terrenas res tantum appetunt.

Erat quidem] habent libri impressi. & erat quidem multo pulchrius,
C. iij. 31. n. ut ob benedicta porius] legendum est ex antiquo codice. cum quo
quinque Vaticanis concordant. & sanè nisi copula illa, &c., ad-
datur, nulli potest constare sententia.

Corpora sunt animabus carentia] legitur in libris typis excusis. 32. n.
corpora sunt animabus carentia] habent duo codices sancti Salua-
toris, cum quibus tres vaticani concordant. hominibus vero
dixit

dixit efficacius, & grauius. hoc, cum non placeret aliquibus illiteratis, pro hominibus mutarunt, animabus.

33. n. *Et eodem modo*] erat in libris impressis. & *eo modo*] legendū est ex auctoritate codicis antiqui: vt sit sensus; refutatis falsis religionibus, & nulla certa constituta, eo tanquam modo, & via quādam inductos esse reprehensores religionum, vt nullam dicerent esse religionem: qui error fuit grauior, quam eorum, qui falsam religionem sectabantur. eodem autem modo, vt est in codicibus impressis, legi nullo modo potest, quia non eodem modo, neque eisdem rationibus aliquis efficitur contemptor religionum, vel sectator falsæ religionis; sed contrario modo, & plane repugnantiibus rationibus,

34. n. *concedi posset imperiis, & qui se sapientes esse non sciuntur*] habent libri impressi. *concedi potest imperiis, & qui se non esse sapientes sciteantur*] legendum est ex viroque codice sancti Saluatoris, & negatio debet poni ante infinitiuum esse, non autem ante verbum fateantur, vt est in libris impressis.

35. n. *Esse aliam veram religionem*] habet codices impressi. *esse aliquam religionem*] habet antiquus codex, & inducenda est illa dictio, *veram*. quia, etsi veram religionem ignorarent, tamen aliquam esse religionem intelligere potuerunt. ad hoc enim demonstrandum longa deinceps oratione vritur Lactantius.

C. iiii. 36. n. *Ad te M. Tulli, hoc est, ad te ipsum hominem*] erat in libris impressis. *ad te M. Tulli, hoc est ad hominem*] lego ex viroque codice sancti Saluatoris, & inducenda sunt illæ voces, *te ipsum*, quia esset inutilis eiusdem repetitio.

C. v. 37. n. *Neque domus habere dominum sui*] legitur in libris typis excussis. *neque domus habere dominum sui potest*] Jo. antonio legendum est, ex viroque codice sancti Saluatoris, & quinque Vaticanis. nam ex eo, quod domus non potest habere sui dominium, probat neque mundum habere sui dominium: vnde nec Deum esse, aut dici posse. Facile vero potuit ab imperito scriptore omitti.

C. vi. 38. n. *Scelus esse dicatur*] habet libri impressi *scelus esse dicatur*] habet vterque codex sancti Saluatoris, cum quibus tres Vaticani concordant; quod mihi probatur. quia docti, & sapientes, cum simularent se magnificare veterum auctoritatem, dicebant quidem scelus esse in eam inquirere, non tamen id scelus esse ducedant, cum sæpe ipsi multa suorum maiorum irriderent.

39. n. *Que quidem tibi ab alio insinuata, sed à teipso inuenta & electa est*] legi ut in libris impressis. *que quidem tibi ab alio insinuata, sed à teipso inuenta & electa est*] habet vterque codex sancti Saluatoris, & negatione illam quinque codices Vaticanis adiungunt, quæ necessario adiungenda fuit. illa autem vox clara, potius quam electa, legenda videtur.

Sin autē veritas maior est, quæ suadet, fatere igitur] in antiquo codice cum scriptum esset literis maiusculis: *sin autem pietas maiores sequi suadet, fateris, &c.*] vt est in impressis, atq. in aliis omnibus manuscriptis codicibus, tamen supra illam vulgatam lectionem literis minoribus, sed perinde antiquis scriptum erat, vt in principio posuimus, quā in orationem, ob antiquissimi codicis auctoritatem, & quia sensum bonum efficit, nolimus prætermittere, quin eā in margine notaremus: quamuis mihi vulgaris magis probatur.

Falsum esse conuinceris] legitur in libris typis excussis. *quod falsum esse conuinceris*] habet codex antiquus, cum quo quinque Vaticani concordant, omnino autem sic legendum est, vt sit præteritum subiunctiuum, & referatur ad Ciceronem, qui ea ob pietatem sequebatur, quæ falsa esse conuincerat.

Post illa *generis humani perspicat errores*] continenter sequitur hæc in antiquo, & in quinque codicibus Vaticanis *cum esset Deus ad excogitandum prudentissimus, &c.*] vacant autē illa omnia *sicut mater sine exemplo, &c. vsq. credat singulare*] & illa *fecit in principio bonum & malum, &c. vsque adhuc essent*] quæ sanè omnino expugnanda sunt, quia clarè cognoscitur, ipsa esse ab hæreticis adiecta. nam in priori loco est manifestus Arianismus, & in altero est error Manichæorum, & vtrobique oratio est inconcinna, ac perturbata, & Lactantio indigna, vt clarè appareat ista ab hæreticis esse adfixa.

Id fecerit] legitur in libris typis excussis. *id voluerit*] habent duo codices sancti Saluatoris, & tres Vaticani. & sanè multo melius est, quam si legimus fecerit, nam hic loquitur de diuinis personis, & de æterna filij generatione, in qua nulla factio reperitur.

Post illa *verba ad Deum deserat sequitur exorsus igitur Deus fabricam mundi, &c.*] reliqua vero omnia desunt, quæ sine dubio adiecta sunt ab aliquo Manichæo, quia continent apertissime fontem erroris illorum, cum illa, quæ paulo ante annotauimus eundem obscure indicarent. quod autem ea non fuerit sententia Lactantij, vt Deus duo principia, siue duos spiritus creauerit, vnum bonum, alterum malum; ex his verbis quæ sine dubio sunt Lactantij clarè apparet: sic enim paulo ante dixit. Itaque suaprè inuidia tanquam veneno infectus est, & ex bono ad malum transcendit. & paulo inferius: hunc ergo ex bono per se malum effectum, Græci *δυσάρον* appellant, ex quibus clarè constat, quæ fuerit in hac re sententia Lactantij, & ipsius contrariam adiectam esse ab hæreticis, vt se tanti viri auctoritate tuerentur. nec vero solum hic, sed in aliis locis hæc, vel similia fuerunt ab eisdem adiecta, quod suis locis annotabimus, quia nihil huiusmodi in antiquis codicibus

bus reperitur. quæ sanè res tam mihi iucunda fuit, vt ea sola potuisset me ad suscipiendum laborem emendandi hunc librum impellere, etiam si alia defuissent, vt scriptorem optimum, & antiquissimum ab ista calumnia liberarem. In quo, non nego aliquos errores reperiri, qui etiam in antiquis codicibus reperiantur, tamen hic Manichæorum, qui ei multis in locis erat ascriptus, in illis antiquis s. codicibus non inuenitur. Verum, quia hic obscurus de diuinitate filij loquitur, & fortasse non adeo rectè ac debuit, quomuis in aliis locis rectè de eloquatur, propterea hæc abundè, & præsertim de libro iiii. quem citat, sunt interpretanda. capite enim viij. quarti libri, aperte diuinitatem, & æternitatem verbi explicat, & quare verbum, & ratio Dei dicatur subtiliter declarat, aitque manere filium à patre, tanquam à fonte riuum: & tandem illum locum Ioannis citat: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, in quo omnis diuinitas & æternitas filij continetur. cap. etiam xvij. eius libri ait: quid de huius crucis indignitate dicemus, in qua Deus à cultoribus Dei suspensus est, atque suffixus. Sed clarissimè ipsam Christi diuinitatè eiusdem libri iiii. capite penultimo demonstrat. ita, si cui ea, quæ in hoc loco dicitur non adeo placet, quæ sanè melius ac clarius dici potuissent, alia loca legat, vbi hoc ipsum aperte explicatur. nec temoueatur, quod ea oratio elegans sit, & digna Lactantio, ac propterea non fuerit reiicienda: hoc enim nos temere non fecimus. Nam primum septem codicum antiquissimorum auctoritatem in eo sequuti sumus, & si diligenter consideraueris, intelliges, vel illam totam orationem: *fabricaturus Deus hunc mundum, &c.* esse inducendam, vel hæc: *Exorsus igitur Deus fabricam mundi.* Nam de eodem in vtraque tractatur, nempe de prima illa mundi creatione, cum tamen longe aliud in hac, & in altera dicitur: in hac enim quæ verè est Lactantij dicitur: Deum Patrem Filium vnuerse orbi præfuisse, quod est verissimè: in ea dicebatur, Deum ante omnia fecisse duos fontes, & duos principes spiritus, alterum rectum, & alterum prauum, quod ab omni veritate alienissimum est, & est propria hæresis Manichæorum.

45. n. *Is & prouidentia, & prudentia & ratio* legitur in libris impressis. *prouidentia & ratio* habet vterque codex sancti Saluatoris, cum quibus concordant tres codices Vaticanæ, & deest, & *prudentia* & sanè rectè, quia prudentia refertur ad homines proprie, prouidentia ad Deum.

48. n. *Porrò si habuit naturam* habet antiquus codex, & addit coniunctione illa porrò, sine qua vix constare ea oratio potest.

47. n. *Preparauit ex eo, erat in libris impressis. preparauit, & preparauit ex eo* habet vterque codex sancti Saluatoris, cum quibus vnus Vaticanæ

Vaticanorum concordat. & sanè multo concinnior est oratio, vt repetatur.

Nam si est aliquid ante illum, si factum est aliquid non ab ipso, iam potestatem Dei, &c.] habet codex antiquus. quæ oratio habet optimum sensum, & conuenientem suscepræ disputationi. quod si legas, vt est in libris impressis. nam si est aliquid ante illum factum, &c.] non videtur facere cum eo, quod supra dixit: illis enim satis erat, si concederemus materiam simul cum Deo fuisse, & factam à Deo non fuisse, & contra hoc disputandum erat Lactantio. nam illud, quod materiâ ante deum fuerit, nemo, quod sciam, ex philosophis alicuius nominis dixit. illi enim, qui æternitatem docuerunt, simul Deum & materiam fuisse, hoc est semper fuisse, dixerunt.

Nisi fuerit rationi præuisum, aut quemadmodum fiat antequam est, aut quemadmodum constet] legitur in libris typis excusis. nisi fuerit ratione prouisum, & quemadmodum fiat antequam est, & quemadmodum constet, &c.] habet vterque codex sancti Saluatoris, cum quibus tres Vaticanæ concordant. & sanè ita legendum est, quia distinctiones hic locum habere non possunt.

Idem etiam pythagorici] legitur in libris impressis. Id enim pythagore] habet vterque codex sancti Saluatoris, cum quibus tres Vaticanæ concordant. & sanè ita legendum esse, ipse orationis ordo demonstrat.

Qui sunt principes omnium discipline] habetur in libris typis excusis. quæ sunt principes omnium discipline] habet vterque codex sancti Saluatoris, cum quibus duo Vaticanæ concordant. quod mihi probatur, quia ante, non tam Principes ipsos philosophorum reulit, quam ipsas principes sectas, & familias philosophorum.

Quam materiam prouidentiam conglobatam] legitur in libris impressis. si. quam materiam prouidentiam conglobatam] habet antiquus codex, cum quo tres Vaticanæ concordant prouidentiam autè cum materia conglobatam ait ille, qui prouidentiam eodem tempore cum materia fuisse existimat, & putat nihil potuisse efficere prouidentiam, nisi ante, vel simul materiam habuisset. in quo quidem multum prouidentia detrahitur. hoc vero genere sermonis vtitur sæpe M. Tullius in libro de fato: factum globum casuum inuicem dependentem appellans.

Sole nondum instituto] erat in libris impressis. Solo nondum instituto] habet codex antiquus, quod mihi probatur: quia optime conuenit cum iis, quæ continentur sequentibus: nec frugibus, nec animalibus natis. quæ omnia in solo versantur.

Oriens Deo similis censetur] habet libri impressi. oriens Deo ad-censetur] legendum est auctoritate antiquorum codicum. Significat autem idem, quod adscribitur, & adtribuitur: quod, cum aliqui non intelligerent, abstulerunt ad, vt maneret censetur,

setur, & addiderunt similes, vt aliquē sensum possent elicere. quod autem sic legendum existimem, facit, quia postea de occidente ait: occidens autem conturbata illi, prauāque menti adscribitur.

55.n. *Potest corporare, nec corpus animare*] legitur in libris impressis. *nec humor potest corporari, nec corpus animari*] habet vterque codex sancti Saluatoris, cum quibus tres Vaticani cōueniunt. sensus vero est, in auibz humorē ob crassitiē suam non posse corporari, nec corpus posse animari, nisi fotu caloris hæc in ipsis fiant.

56.n. *Quia immobilis est ac deorsum vergēs*] habet antiquus codex, in quo cum prius esset scriptum mobilis fuit additū in, vt esset immobilis. quod mihi placet, quia re vera aqua ex sui natura quæta est, & immobilis, nisi vī ventorum agitur. ex eo etiam, quod cum morte comparatur, debet dici immobilis, quia mortem nemo vnquam dixit esse mobilem.

C.xi. 57.n. *Quomodo autem*] legitur in libris impressis. *quomodo igitur*] habet vterque codex sancti Saluatoris, cum quibus tres codices Vaticani concordant, quod mihi probatur, quia hæc est interrogatio quædam ipsius Lactantij, cui subnectit responsionem de sententia Epicureorum.

C.xij. 58.n. *Inferiorem autem ea que sunt diaboli, corpus vtiq.*] hoc loco aperte spiritum refert ad Deum, & corpus ad diabolum: quod, si benignius volumus interpretari, præsertim cum antea Lactantius clarè dixerit omnia à Deo esse creata, dicere possumus, pro corpore intelligi hic partem illam sensitiuā, in qua fomes est peccati, quam etiā propterea Apostolus nominat peccatum: quo quidem ipso nomine ad diabolum referenda est, cū Deus nullius peccati sit auctor. vel dicere possumus, loqui hic Lactantiū *συμβολικῶς* quemadmodum supra fecit, cum Deo attribuit orientē, diabolo occidentem: & ita etiam hic facere videtur, ad hoc tantum, vt ostendat corpus animo esse deterius, quo cunq. ramē modo eum defendamus, mihi hic modus loquendi nullo modo placet, & notandum hunc locum puto, vt errorem caueamus.

ad Rom. c. vij.

59.n. *Est enim terra quasi vasculum*] legitur in libris impressis. *est enim quasi vasculū*] habet antiquus codex, & deest terra: quod mihi probatur, quia referendū est ad corpus, quod est, quasi vasculum, quo tāquam domicilio temporali spiritus vratur, vt ipse continenter adiungit.

60.n. *Tum deus sententia in peccatorem lata, eiecit hominem de Paradiso, ut victum sibi labore conquineret*] legendum est auctoritate antiquorum codicū, in hac enim oratione ponitur prius id, quod re vera præcessit, scilicet latam fuisse sententiam, ob quam homo de Paradiso eiectus fuit, & cū in singulari dicat ho-

minem

minem non poterat dicere peccatores, præsertim cum per hominem vterque sexus commode intelligatur.

Nec enim vllis in ea regione etc.] erat in libris impressis: *nec vllis in ea regione*] habet vterque codex sancti Saluatoris, cum quibus tres Vaticani concordant; & vacat enim, neq; debet esse vlla parēthesis, vt oratio rectè sequatur. non sunt autē in illis regionibus imbres, quia Nili inundatione Deus illis prouidit.

Vel dispereret homines, quos in exordio rerum fecerat] legitur in libris impressis. *vel disperderet homines, quod in exordio rerum fecerat*] habet antiquus codex, cum quo quinque Vaticani conueniunt. referendum autem est, ad peccatum originis, in quo omnes peccauimus, & perieramus, nisi nos Christus sua benignitate liberasset. post quæ verba ait angelos se cum mulieribus miscuisse, in quo est error manifestus, & detestā- dus, in quem multi antiqui scriptores lapsi sunt.

Qui sumus ideo excitati, & ex eo] legitur in libris impressis. *qui sumus ideo excitati ex ea*] habet antiquus codex, cum quo tres Vaticani concordant. excitatos enim ait nos esse à terra, vt non amplius terrena spectemus. quod si legamus, & ex eo, non video ad quid referri possit.

Hic celo Deoq. dignus] legitur in libris impressis. *hic deniq. ce- lo dignus*] habet vterque codex sancti Saluatoris, cum quibus tres Vaticani conueniunt. ex illo enim denique facile potuit fieri, Deoq. quamuis nō erat necesse hoc addere, quia ex eo, quod celo dignus dicatur, Deo quoque dignus intelligitur.

MICHAELIS THOMASII AD

LIBRVM III. NOTAE.

Disfluit nisi ornetur] sic habet codex antiquus. reliqua aliunde *manu* *questio circumlitum fuerit ac positum*] desunt, alij tamen codices illa habent.

Neg. ego nunc reprehendo] sic est in codice antiquo, quod mihi valde probatur, quia hic, enim, poni nō potest, cū nulla causa reddatur, sed simpliciter suam sententiā Lactātius exponit.

Cogitationes philosophorum stultas esse] sic habet vterque codex sancti Saluatoris, cum quibus tres Vaticani concordant, & deest illa dictio, omnium. nam Diuus Paulus à quo hoc sumptum est, non hoc dicit de omnibus philosophis.

Nec questio sapientia recte est] legitur in libris typis excussis. *tamē nec questio ipsa recta est*] legendum est ex vtroque codice sancti Saluatoris, & tribus codicibus Vaticanis. nā, vt oratio sibi constet, de quæstione in vniuersum intelligendum est.

Vnū quietū sit & immobile] lego ex antiquo codice. Nā si legamus mobile, (vt est in omnib' aliis codicib' tā manuscriptis quam

quam

quam impressis] hæc quæstio habet tres partes: vna, si quietum; altera si mobile, & tertia, an valde mobile, ita, vt incredibili celeritate voluatur. & tum, ea secunda, si sit mobile, esset quæstio quadam inepta, cum hoc certum sit, si dicamus, cælum quiescere, necesse esse, vt dicamus tertiam incredibilem celeritate volui. quod quidem, quamuis sit, *κατά τὸν ἀριθμὸν*, hoc tamen Cælius Calcagninus ausus est in commentatione quadam sua asserere: & contra, si dicimus terrâ quiescere, necessario idem erit de incredibilem motu cæli dicendum. Nam videmus maxima spatia brevissimo tempore pertransiri, ita vt ad id maxima celeritas requiratur, vnde omnino illa quæstio, an sit mobile, esset inepta, & præter rem, & vt maximè hæc lectionem probem, facit, quia in antiquo codice sic erat scriptum, vt est in aliis: sed post minoribus litteris, æque tamen antiquis, sic erat, vt adscriptimus, correctum. tamen quia omnes codices vidi in ea vulgari lectione convenire, eam retinui; hæc alia in margine annotata.

70. n. Licet conticere videatur] habet vnus ex codicibus Vaticanis, quod mihi valde probatur. nam supra dicebat impudèntiam eorum non esse propterea minorem, quia sermone alicuius non redarguuntur; & addit Deum eam redarguere, vt licet conticere videatur, conuicere autem, vel cohibere, quod aliqui codices habent, nihil significat, quod ad rem facere possit.

C. viij. 71. n. Nisi ut omnis litigatoribus suis] legendum est ex omnibus antiquis codicibus; nam hic de hominibus contentiosis loquitur, non de contentionibus ipsis, nec de litigationibus, vt est in libris impressis.

72. n. Huius disputationis] legitur in codicibus impressis. huius definitionis est vitium] habet omnes codices antiqui. quod mihi placet. quia supra nullam disputationem, exposuerat, sed hanc nudam sententiam, quam hic disputationem appellat: scientiam esse summum bonum.

73. n. Beatiores videri] habet libri impressi. Verum, beati omnes videri] lego ex antiquo codice, quamuis alij cum libris impressis conueniant. Nam hic non loquitur de maiori beatitudine, sed simpliciter docet, necessario sequi ex illius sententia, qui scientiam summum bonum putabat. vt omnes, qui aliquam artem, licet turpem sciuerint, beati sint appellari.

74. n. Sine ulla animi contentione comprehendat] legendum est ex omnibus codicibus manuscriptorum, non autem deprehendat. quia comprehendere magis refertur ad intelligentiam, de qua hic tractatur.

75. n. Per quod necesse est] sic lego ex omnibus antiquis codicibus, nam id vult dicere: quia per virtutem ad summum bonum venitur, propterea ipsam non posse dici summum bonum. propter

pter quod legi non potest, quia hic nulla causa significatur.

Eorum enim, quæ dixerunt] habet vterque codex sancti Saluatoris, & duo codices Vaticanis. sensus vero est, nihil eorum, quæ illi dixerunt esse summum bonum, est tale: & qui, legi non potest. C. ix. 76. n.

Anne carebunt suis quoque muneribus] habent libri impressi. num carebunt suis quoque muneribus] legendum est ex omnibus antiquis codicibus in qua oratione plana est & aperta sententia.

Neque tam inmansuetam] legitur in libris typis excussis. neque tam mansuetam, neque tam feram] habent vterque. codex sancti Saluatoris, & tres Vaticanis. quod mihi placet, vt sic vniuersas gentes sit complexus: vel eam, quæ ob nimiam mansuetudinem stolidior & timidior iudicari potest; vel eam, quæ ob feritatem potest æstimari audacior. quod si legamus inmansuetam, ad vnum tantum genus referri poterit.

Nisi velimus quidem non possumus] habent libri impressi. nisi velimus quidem possumus] lego ex antiquo codice. Significat autem, quod, cum natura vultum ad cælum erectum habemus, non possumus, etiam si velimus, ad terram procumbere.

Deum beatum & incorruptum vocat quia sempiternus est] habent omnes codices antiqui, in qua oratione est optimus sensus, cum in vulgari lectione, non ita apertus esse videatur. C. xi. 81. n.

Et Mures duo Decij legitur in libris impressis. Mutius & duo Decij] habent codices antiqui. de Mutio enim Scævola nota est historia, quod se morti deuouerat, vt Regem Porfennam occideret. qui cum pro Rege alterum occidisset, ob fortitudinem, qua vltus est, manus dexteram in ignem immittendo, à Rege fuit liberatus, de Decijs etiam est vulgata historia, quod se hostias pro populo Romano deuouerunt. C. xij. 82. n.

Quoniam ad illum in hanc vitam] habent libri typis excussi. quoniam illud ad hanc vitam reuulerunt] lego ex antiquo codice, quod mihi valde placet, & est facilius, ac conueniens sententia disputationis quam tractat: cum ex vulgari lectione nullus bonus sensus eliciatur.

Quæ vocant dogmata in qua tota dialectica] legendum est ex omnibus antiquis codicibus, nam grauius sic dicitur, & in singulis græcis vocabulis nunquam in antiquis codicibus adiungitur interpretatio. itaque illud, id est, rationalem, expungendum est. C. xij. 84. n.

Et græcos reprehendit] habet codex antiquus. quod mihi probatur, quia re vera hoc sæpe facit Cicero, etiam cum nulla est causa reprehensionis. quod si legamus ne græcos reprehendam] non video, ad quem possit referri, cum nec conueniat cum priore ratione Lactantij, nec ad Ciceronem pertinere possit. C. xiiij. 85. n.

Hominemque generauit] legendum est ex omnibus antiquis codicibus. C. 86. n.

dicibus est vero frequentissimus modus loquendi apud Ciceronem, vt Deus dicatur hominem generare, id est creare: cuius vocabuli vim, cum aliqui non intelligerent, mutauerunt figurauit.

87.n. At quam cōfessus fueris philosophiæ veritatem] legitur in libris impressis. at quam confisus fueris philosophiæ veritate] habet codex antiquus, alij conueniunt cum lectione vulgari. Sed lectionem antiqui colicis valde probo, sic tamē, vt ironice dictū videatur. quod quidem valde conuenit cum his, quæ adiungit, cum docet, ipsum monuisse filium, vt sciret quidem præcepta philosophiæ, sed tamen ciuilitate viueret.

C.xv.88.n. Qui disciplinam non ostentationem suæ scienciæ] habet codex antiquus. alij codices habent. qui disciplinam veram non ostentationem scienciæ] mihi lectio antiqui codicis magis placet.

89.n. In iudicium sui pures professos] legitur in libris impressis. iudicium professos pures] habet codex antiquus. alij partim conueniunt cum lectione vulgari, partim discrepant. Sed mihi lectio antiqui codicis sola probatur. iudicium vero ait eos esse professos, quia cum ea vitia reprehendebant, quibus ipsi maxime irretiti tenebantur, indicabant ipsi, quibus maledictis essent digni. profiteri vero iudicium dixit, methaphora quadam sumpta à participibus criminum, qui sæpe, vt eis impunitas criminum concedatur, proficentur iudicium apud magistratum, hoc est deserunt crimina, quorum ipsi etiam sunt socij: sic philosophi faciebant, cum ipsi libidinosi libidinosos; aut auari auaros accusaret; vt ea delatione impunitatem suorum criminum consequerentur. corrumpi vero hic locus facile potuit, cum pro iudicium esset scriptum iudicium, cui postea illæ duæ dictiones, in & sui, adiunctæ sunt, vt aliquis sensus eliceretur.

C.xvij.90.n. Si autem leuia sunt & humoris indigent] habent libri impressi & multi manuscripti. si autē leuia sunt & hamis indigent, coherere non possunt] legendum puto, vt est in antiquo codice. nam ante, & post loquitur de hamatis. leuia enim, cum diceret esse primordia illa Epicurus, conseq̄uebatur, vt coherere non possent, quod, vt euitaret, adiūgebat eis hamos. humoris autem legi nullo modo potest, quia humor additus leuitati, nō solum nullam cohesionem, sed lapsum potius efficiet. intelligenda vero sunt hæc, vt sit antecedens ab Epicuro datum: atoma leuia esse, & hamata: quia aliter coherere non possunt. ex his vero Lactantius, mutatis potius verbis, quam sententia colligit: hamata igitur esse oportet, vt possint cathenari: quæ repetitio valet ad hoc, vt absurditas ipsa sententiæ Epicuri melius intelligatur.

C.xviij.91.n. Que ratio esset hominis nescientis] habet antiquus codex, & mihi

mihī probatur, vt legamus hominis, non homines. quia de hominibus vniuersim nō tractauit, quod illa nescirent; sed de Pythagoricis, & Stoicis, ait eos, qui rationem hominis nescierunt, quæ est, vt homo ex duobus principiis, altero terreno, altero æterno constare debeat, non potuisse intelligere animas esse æternas. si cum corporibus crearentur.

Natum gratulari] legendum est ex omnibus antiquis codicibus. nam paulo inferius ait: cuius temporibus natum esse se homo sapiēs gratula:ur. & prius dixerat, gratias agere naturæ: nullibi tamen legitur gloriari.

Siquidem nihil fuerit quod abstineatur alienū] legitur in libris impressis, & in multis manuscriptis. siquidem nullus fuerit, qui abstineat alieno] habet codex antiquus. quæ oratio latina est, & planum sensum habet, cum altera clarè videatur fuisse corrupta.

Nam si homo à conspectu alterius hominis auferretur quod facere videtur] habet codex antiquus, quod mihi omnino probatur; quia ea quæ sequuntur de soliuaga natura animantium, & de solitudine ipsarum, demonstrant omnino sic esse legendum. Verum, quia alij omnes codices cum vulgari lectione concordant. nolui eam omnino reicere.

Si propter gloriam patientia, non fruatur] lego ex antiquo codice. quod quidem sic interpretor: si propter gloriam patientiæ est beatus, non fruatur ea gloria, moriturus scilicet, vt inferius dixit. quod si dicamus patientia non fruatur, nulla, iudicio meo, erit sententia.

Praua hominum iudicia non sequitur] legendum est ex antiquis codicibus, in quo hic est sensus; vt dicat, praua hominum iudicia effectura esse, vt nulla inde gloria oriatur, vbi fuerit vera & solida gloria, vel vita digna hac gloria. quod si legas, non sequenda, nulla est apta sententia.

Res non vestigabiles quæruunt] lego ex antiquis codicibus. vult vero dicere, eos, qui nullam religionem habent, & animam putant esse mortalem, nihil cause habere, cur in cælum spectent, quia si ibi mortalitatem animarum, & impietatem quærunt, res quærunt non vestigabiles, hoc est, quæ inueniri non possunt. quod si legeres, non inuestigabiles, effect contrarius sensus, & planè nullus.

MICHAELIS THOMASII AD
LIBRVM IIII. NOTAE.

C.lij.99.n. *Instabilis & incertus*] habet libri impressi: *instabilis & incertus*] legendum est ex antiquis codicibus. nam religionem Deorum duobus argumentis refutat: altero, quia est impudica & incesta, vt superius dixit, nempe quia ad multos Deos pertinet: altero, quia est instabilis & incerta, quod etiam venit ex eadem deorum multitudine

C.v.100.n. Ex aliquibus locis, quæ hic ordine notabo, apparet Lactantium in chronologia non fuisse valde diligentem. Primum ait Moysen nonagētis fere annis excidium Troianum antecessisse. Verum, Eusebius à quo Beda parū differt, asserit trecentis quinquaginta annis tātum præcessisse Moysen Troianum excidium. ab his non multū discrepat Eutropius, qui putat quadringētos & decem annos intercessisse. Lactantius tamen in hac re videtur esse secutus opinionem impij Porphyrij, quem tamen Eusebius in eo loco refutat.

In 1. præfa.
Chron.
In 2. lib. de
ratione temp.
in 3. ætate.
lib. 1. c. 1.
101.n.

Exinde sub iudicibus fuerunt per annos trecentos septuaginta aperte h c significat reliquos Iudices, exceptis Moysæ, & Iosue rixisse populum eo tempore. quare si his addas etiam illos annos Moysæ & Iosue efficies 437. ab hoc numero Beda nō multum discrepat. nam, quamvis dicat Iudices imperasse annis 405. tamen si numeres singulos annos, quos vnicuique iudici attribui, efficiunt annos 417. Verum in Eusebio video multo maiorem discrepantiam, qui inter Moysen & Regnum Saulis non numerat nisi 390. annos aduertendum tamen hoc est, quod Beda, & Lactantius referunt ad annos Iudicum 32. annos, quibus post Heli præfuit Samuel cum Saule, cum Eusebius deinceps post Heli numeret Regnum Saulis, & ita illos 32. vel 40. annos refert ad Reges.

102.n. *Tam mutato statu Reges habere ceperunt, quibus imperium tenuerunt per annos quadringentos sexaginta vsq. ad Selechia Regnū, &c.*] Eusebius, & fere omnes chronologiæ scriptores numerat annos quingentos & quindecim, in quibus Reges vsq; ad captiuitatem Babylonicam imperarunt. ac Beda conuenit cum Eusebio, hoc tantum excepto, quod asserit Saulem regnasse tantum 32. annis, cum Eusebius, & alij dicant regnasse 40. Ita iuxta Bedam, si annis quartæ ætatis, qui sunt 473. addas 12. ex septuaginta, quos sequitur Eusebius, & 32. ex Regno Saulis quem Beda posuit in fine tertie ætatis, habebis numerum annorum 507. Itaque Eusebius, & Beda omnino conueniunt, exceptis illis octo annis Regni Saulis. Verum in hoc loco erit minor error Lactantij, si consideres, & ab his numeris Eusebij, ac Bedæ detrahendos esse 32. annos Regni Saulis

AD LIB. IIII. NOTAE.

Saulis, quos Lactantius ad Samuelem, & ad tempora Iudicum refert.

Loquens de Salomone, ait est 140. annis antecessisset excidium Troianū: in quo est manifestus lapsus memoriæ ipsius Lactantij: nam error scriptoris nō est, cum in eo omnes libri antiqui cōcordant. cumq; ex diligenti supputatione reperimus Salomonē fuisse posteriorē excidio Troiano 140. annis, vel 143. & sine dubio hoc vellet Lactantius scribere, lapsus tamen quodam memoriæ, quod facillimè in huiusmodi supputationibus euenire solet, eodē numero dixit Salomonem præcessisse excidium Troianum, quo debebat dicere, ipsum eo posteriorē fuisse. hoc vero ante me, ne quem sua laude priuem, noster Ludo. Viues vir omni laude dignissimus, annotauerat.

C.vij.103.n.

C.20. lib. 18.
de ciuit. Dei.

Tum misertus eorum Deus, eduxit eos, ac liberauit de manu Regis Aegyptiorum post annos trecentos triginta] erat in libris impressis. post annos quadringentos triginta] legēdum est ex antiquis codicibus. sic enim habetur Exod. c. 12. habitatio autē filiorum Israel, qua manserunt in Aegypto fuit quadringentorum triginta annorum. Idem ait Apostolus ad Galat. c. 3. hoc autem dico testamentum confirmatum à Deo: quæ post quadringentos & triginta annos facta est lex. Verum, vt habeamus hos omnes annos, non solum numerandi sunt illi anni, quibus populus Israel fuit in Aegypto, sed sumendum est initium à septuagesimo quinto anno natiuitatis Abrahamæ, quando ipse ingressus est terrā Chanaan. sic enim in loco Exodi, quem supra citauimus, habet versio LXX. vt refert Beda: habitatio autem filiorum Israel, qua habitauerunt in Aegypto, & in terra Chanaan ipsi, & patres eorum, anni 430. Nam si tantum numeremus tempus proprium seruitutis, quæ verè incepit post obitum Ioseph, ab hoc tempore vsque ad exitum ex Aegypto sunt tantum 144. sicut Eusebius, & Beda clarè testantur. & si addamus tempus, quo Iacob cum omnibus filiis ingressi sunt in Aegyptum iuxta supputationē Eusebij, nō sunt nisi 215. anni. Itaque quod hic ait Lactantius, intelligendum est iuxta illā supputationem LXX. Interpretum.

C.X.104.n.

Ante diem septimam Calendarum aprilium Iudei Christum cruci affixerunt] in libris antiquis est, ante x. Kal. &c.] nolo in hac nota disputare, quis sit verus Dies passionis Domini: scio enim, quam difficilis sit hæc quæstio, & quam variæ sint de ea veterum, ac recentiorum opiniones. quod tamen ad hunc locum Lactantij intelligendum attinet, dico, si legamus, ante diem septimā Kal. perinde esse ac si dicatur octauo Kal. & tum consentire videbitur Lactantius cum Tertulliano, Hieronymo, Augustino, Beda, & omnibus ferè latinis, ac ex

105.n.

Græcis Chrysoſtomo, ac Cyrillo, qui aiunt octauo Kalend. Aprilis hoc est 25. die Martij, eo die, quo in mūdum Chriſtus fuit editus, cruci affixum fuiſſe. quod, ſi legamus ante diem x. vt eſt in libris antiquis, & vt videtur legiſſe in Lactantio Paulus de Middelburgo, qui longiſſimam de hæc re diſputationem edidit, tum videbitur Lactantius ad opinionem Theophili accedere, qui putauit Chriſtum Dominum xi. Kal. Aprilis fuiſſe crucifixum, & parum differret ab opinione Nicetæ, & fere omnium Græcorum, qui x. Kalend. Aprileis putant Chriſtum Dominum fuiſſe crucifixum, vt colligant octauo Kal. eo nempe die, quo fuit natus à mortuis reſurrexiſſe. Ita, cum vtraque lectio habeat grauiſſimos auctores, cum quibus poſſit conuenire, alteram in textu, alteram in margine iuſſi notari.

C. xliij. 106. n. *Poſt fierent illa miracula*] additur in codice antiquo, *quæ eis Prophetæ futura prædixerant*] quod mihi valde probatur. nam hoc modo clarius malitia Iudæorum demonſtratur, & explicantur talia fuiſſe illa miracula, quibus ipſos fidē habere oportuit.

C. xliij. 107. n. *Qui conſtituit templum ad aditum templi, & ad conſpectum Dei*] legitur in libris impreſſis, *qui conſtituit, ad templum & ad conſpectum Dei*] lego ex antiquo codice. nam, cum hic templum pro eccleſia accipiat, non ſufficit ad conſpectum Eccleſiæ venire, vt quis ſaluus fiat, ſed neceſſe eſt in ipſam Eccleſiam ingredi, & membrum ipſius effici: quæ etiam via ad conſpectum Dei peruenitur.

108. n. *Filium ſuum legauit*] legendum eſt ex antiquo codice, ita vt duæ illæ diſtiones *principem angelorum*] expungantur, quæ nihil ad rem faciunt, & videtur ab aliquo Ariano additæ, vt aliquid diuinitati Chriſti detraheretur.

C. xvi. 109. n. *Vera religionis experies*] legitur in libris typis excuſis. *quod faciunt vera diuinitatis experies*] habet vterque codex ſancti Saluatoris, quod mihi probatur, quia referendum eſt ad cognitionem, quam nos Chriſtiani habemus diuinitatis Chriſti, hunc vero, atque alios lotos in quibus tam clarè de diuinitate Chriſti loquebatur, puto ab aliquo Ariano corruptos, atque immutatos fuiſſe, ne tam aperte contra ipſos hæc auctor diſputare videretur.

C. xxij. 110. n. *Vt præceptis Dei*] lego ex antiquo codice, vt ſit ſenſus: Chriſtum, ſi ſuam diuinitatem præcipue oſtendiſſet, neque aſſumpſiſſet humanitatem, maiore auctoritate potuiſſe docere doctrinam ſuam, vt potere præceptis Dei inſtructam; & confirmatam, quod ſi legamus *profeſſi Dei*] vt eſt in impreſſis codicibus nulla erit ſententia: quem locum Ariani quoque corrumperunt. ſanè valde lætatus ſum, cum hæc loca in antiquis exemplaribus iuueni incorrupta, & Catholicæ doctrinæ conuenientia,

uenientia, recordor enim, & non ſine graui dolore, ante paucos annos, miſerum adoleſcentem Lactantij ſtudioſum ob hæc loca corrupta male de diuinitate Chriſti ſenſiſſe, qui ob hæc, & alios errores, quos pertinaciſſime defendebat, Romæ iuſtiſſime fuit combuſtus. ex quo quiuus poteſt intelligere, quanti momenti ſit collatio hæc antiquorum codicum.

Etiam hominem illum] lego ex antiquo codice, in qua ſectio ſenſus eſt apertus, & optimus, illud autem *in homine*] quod eſt in impreſſis codicibus, & in aliquibus manuſcriptis, factū eſt ſic: vt litera, m, quæ vltima erat, fuerit præpoſita, & facta in, minima mutatione, vt clarè quiuus poteſt intelligere.

Habebat enim ſpiritualem] legendum eſt ex antiquis codicibus. quod vero loco ſpiritualem in multis codicibus legatur ſpecialeſ causa fuit, quia erat ſcriptum *ſpalem*] per quod poteſt intelligi ſpecialeſ, & ſpiritualem. indocti vero ſcriptores poſuerunt illud ſpecialeſ, quod hoc in loco nil poteſt ſignificare.

Mercedem nobis immortalitatis] habent plerique codices manuſcripti, & deest vox illa *expetenda*] quæ ſanè inducenda eſt; quia quando nobis immortalitas, vt merces dabitur, non amplius expeteretur, quia nemo expetit id quod habet.

Suffixus itaque cum ſpiritu ſponte depoſuiſſet] habent libri impreſſi: *fixus itaque quia ſpiritu depoſuerat*] legendum eſt ex antiquo codice, vt deſit illa diſtio ſponte. nam verbum ipſum vim in ſe aduerbij illius habet, cum ea dicamus deponere, quæ ſponte noſtra relinquimus, & quæ facile per nos ipſos poſſumus accipere.

Expugnauerunt Dei templum] lego ex antiquis codicibus. *templum vero Dei*] appellat viros illos Chriſtianos, qui ſacrificiis intererant, qui mar: yrio affecti ſunt ob querelas dæmonum, & eorum ſacerdotum: quo factō principes ſe vero ſacrilegio contaminarunt. quod ſi legeremus expurgarent, per Dei templum eſſet intelligendum Apollinis, vel alterius huiusmodi, quod Lactantius non templum Dei, ſed dæmonis profanum domicilium nominariſet.

Qui de Deo patre omnium] habet codex antiquus. *omnia*] vero legi mihi non placet, quia non puto Trinitateſ omnia, quæ de patre diuinis literis continentur ſuis ſcriptis comprehendiffe: multa tamen & de patre, & de filio video eum in ſuis dialogis dixiſſe. puto etiam coniunctionem &, addendam vt dicamus *patre omnium & de filio*] quæ tamen in antiquis codicibus non reperitur.

Superſtities vero colebant imagines] legendum eſt ex plerique antiquis codicibus. colere vero imagines larine & elegantè dicitur, celebrare nihil ſignificat, quod ad hanc rem facere

possit. hic locus in libris à Paulo Manutio impressis iam erat emendatus.

C. xxix. 119. n. *Quod & alterum & mortalem*] legendum est ex antiquis codicibus. quod in libris à Paulo Manutio excussis habetur. in alijs tamen ab alijs impressis. *quod & æternum & mortalem*] legitur, quod nihil ad rem facit. est enim hæc obiectio quedam ggerilium, quibus inepta videbatur nostra doctrina, eo, quod duos Deos, vt illi dicebant, faceremus; & horum alterum faceremus mortalem : cui obiectio Lactantius in hoc capite ita respondet, vt clarè ostendat se de filij diuinitate rectè sensisse. & ex hoc capite aperte intelligi potest, ea loca, quæ ante notauimus, ab Arianis fuisse corrupta.

MICHAELIS THOMASII AD
LIBRYM QVINTVM NOTAE.

C. i. 120. n. *Crudelibus factis coacerbant*] legendum est ex antiquo codice. nam verba ipsa acerbare, & exacerbare sunt valde latina. sensus vero ipse est optimus, vt dicat, eos non contentos esse, quod suos errores sequantur, nisi eos crudelitate sua acerbiores faciant. quod si legas errores coaceruant, nulla est apta sententia: & apparet manifeste, hoc ex illo, b, in u, mutato factum esse.

121. n. *Non enim in tam malo statu*] lego ex plerisque antiquis codicibus, vt inducatur tota illa oratio *plus impuris spiritibus quam sancto licet, aut*] & sanè hæc omnia confundunt planam huius loci sententiam.

C. iij. 123. n. *Omitto nunc ipsa opera comparare*] lego ex plerisque antiquis codicibus. nam hic loquitur de comparatione operum Christi & Apollonij: qui vero mutauit computare, hoc fortasse fecit, quia continenter loquitur de secundo, & quarto libro. Sed illa erat Christi, & Apollonij opera, quæ comparare nolebat: hoc alterum ad libros ipsius Lactantij pertinet.

124. n. *Non id circo, &c.*] habent codices impressi. Sed mihi magis placet lectio antiqui codicis. *non solum idcirco à nobis Deum creditum Christum, quia mirabilia fecit, verum etiam quia videmus, &c.*] vt dicatur, illam quidem esse causam miraculorum causam quandam fuisse, cur, Christus Deus creditus sit, sed non eam solam fuisse causam, sed hanc quoque, quod videmus in eo, facta esse omnia, quæ multo ante erant à Prophetis prædicta.

C. vi. 151. n. *Leges etiam sibi iustitia nomine munitas*] legitur in libris impressis. *leges etiam sub iustitia nomine iniquissimas*] habet codex antiquus, quod mihi probatur. & causa mutationis apparet, quia ex, sub, factu est, sibi, u in duplex, i, mutato, quæ rament dictio

dictio in eo loco non bene est adiecta. illud vero, munitas, additum est, vt oratio esset latina.

Deus ergo non excludit malum] habent plerique codices antiqui, sic vt duæ illæ dictiones, iustitiam redudcturus, expungantur; quæ sanè ex margine videntur fuisse translata: In hoc sanè capite multa videtur dicere Lactantius, quibus videatur quodam modo auctorem mali facere Deum. Verum, si rectè singula considerentur; hoc ipse non asserit, namque, aut dicit Deum malum non excludere, vel permittere, vt virtus cum quo pugnet habeat. hoc etiam in loco, atque alibi, cum de malis agit, nomine malorum, sæpe nõ tam res ipsas turpes, vel turpitudinem earum intelligit, quàm res aduersas, & naturæ contrarias; vt infelices euentus, venena, & similia: quæ propriè, & per se mala non sunt, sed quia nobis sunt noxia, vulgo mala vocantur. idem vero, quod hic ait Lactantius, dixit Ambrosius in expositione Psal. 128. Serm. 16. tantum quæ Lactantius more vulgi vocauit mala, illa nominauit austeras: & mala, inquit, non creauit Deus, sed hæc, quæ videtur nobis austeras, verbera, mors, & huiusmodi alia, quæ propter emendationem præscripta sunt noxioru, in malo etiam & quouis peccato sicut Theologi; & in primis August. lib. v. c. 3. contra Iulianum late disputat, duo considerari possunt, turpitudinis ipsa, & pœna: ac turpitudinis nihil pertinet ad Deum; pœnæ tamen rectè dicitur Deus auctor esse, & hac quidem diuisione poterit verè defendi hoc loco Lactantius, quamuis quod ante diximus commodius videatur verbis Lactantij posse aptari. Si cui tamen videretur hic Lactantius dicere Deum simpliciter esse mali auctorem; sciat nos eam opinionem quam maximè execrari: ac propterea hunc laborem suscipere, vt videatur ea opinio nullos auctores, præter Manichæos habuisse.

Leuia sunt, atque inuisitata] erat in libris impressis. *leuia sunt, atque illis visitata*] lego ex antiquo codice. nam hæc testamentorum suppositio apud gentiles valde erat visitata, quo nomine M. Crassus, qui vnus erat ex Principibus Rom. reipub. male audiuit. quod cum in Principe accideret, quid de alijs credendum est. cumque ante dixerit leuia, necessario legendum est visitata.

Impietas enim suscepta in eo quod est summum per cetera vniuersa] *quæretur! atque fieri non potest*] legitur in antiquo codice. cuius loci sensus, quia visus est aliquibus ad intelligendum difficilis, in eo aliqua mutarunt, cui tandem recentiores astrictum impeerunt. sensus hic esse videtur in priori parte, vt doceat eos, qui in religione errant, in omnibus quoque vitæ rationibus errare. legendum vero est hoc prius membrum

per interrogationem : quasi dicat, impietas suscepta in religione, in aliis vitæ rationibus desiderari poterit? quod perinde est, ac si dicat, non quæretur, vel non desiderabitur, atquin fieri non potest, &c. hæc alia pars probat ex prauitate aliarum actionum, prauitatem religionis. Itaque docet hæc valde inuicem esse coniuncta, vt qui peccat in omnibus vitæ actionibus, in religione peccet: & contra qui errat in religione, in aliis quoque omnibus errat. Antonio tamen Augustino Episcopo Ilerdæ viro doctissimo, cum quo hæc omnes notas communicavi, magis placet vulgaris lectio: *per cætera vniuersa sequitur, eoque fieri non potest, &c.* vt sit sensus, impietatem in summo susceptam, id est, errorem in religione, per cætera vniuersa sequi, ex quo colligit: eoq. &c. quæ sanè lectio mihi quoque re melius considerata multū probatur.

C. xi. 129. n. *Libro septimo rescripta*] legendum est ex antiquis codicibus. nam si de his rescriptis libros septem cõfecisset, totum opus de officio proconsulis contineret centum libros, quod mihi absurdum videretur. fuit autem facilis occasio errandi, cum sic esset scriptum lib. vij, vt imperitus scriptor iudicaret, libris septem esse scribendum. fuit autem is, Domitius Ulpianus, cuius multa sunt capita in titulo de offi. proconsulis.

C. xij. 130. n. *Cum diis suis narinosi*] lego ex vtroque codice sancti Saluatoris, & ex aliis libris antiquis quod vocabulum in margine sic declaratur: narinosos appellauit, quod odoribus Thuris colantur.

C. xvi. 131. n. *Si profitebitur emptori fugitiuum esse, bonus quidem*] habent codices impressi. Verum legendum est, *Si profitebitur, bonus quidem*] ex antiquo codice, sic, vt inducantur illa verba, emptori fugitiuum esse, nam illa professio, non solum ad seruum fugitiuum, sed ad pestilentem domum, & similia referenda est.

C. xix. 132. n. *Neque firma atque inmutabiles esse*] habet codex antiquus, ita vt hæc referantur ad religiones, in quo optimus est sensus. Sed quia vulgata lectio, ipsa etiam optima est, nihil in ea mutauit, sed hanc tantum in margine notauit.

Michae-

Quomodo autem vita ista] legitur in libris typis excussis. *quomodo autem haec vita*] legendum est ex vtroque codice sancti Saluatoris. nam re vera de duabus viis antea disputauit, & illæ, quibus, vel in cælum, vel ad inferos itur, vitæ sunt vitæ.

In ea enim posuit Deus] habent libri impressi. *in ea enim posita sunt omnia*] lego ex plerisque antiquis codicibus. nam illa, quæ mala sunt, vel speciem quandam mali habent, non referenda sunt ad Deum, sed ad nos, qui peccatis nostris mala nobis creamus, rebusque bonis in perniciem nostram male vtimur.

Præcipitatus in altitudinem profundam cadat] legitur in libris typis excussis. *præcipitatus ex altitudine in profunda cadat*] habet codex antiquus, quod mihi valde probatur. nam cadere in altitudinem nullo modo dici potest, cum illud sit erigi, non cadere.

Hæc enim vita corporalis] legendum est ex plerisque codicibus antiquis. nam inferus illam, quam huic opponit, nominat spiritalem. cuius propriæ contraria, & repugnans est corporalis, non temporalis, quæ cum æterna repugnat.

Qui nec Deum, nec aduersarium, eius] habent libri impressi. *qui nec Deum, nec aduersarium humani generis*] legendum est ex antiquo codice. nam si diabolum dicamus Dei aduersarium, nimium ei tribuimus, & videretur hoc ad errorem Manichæorum pertinere.

Deus enim vt inmortale illud arcanum in aperto esset, posuit in via] loci est perobscurus, & primo aspectu videretur Lactantius Deum auctorem facere rerum turpium, ac malarum: sed ex his, quæ ante in eodem capite dixit, & præsertim ex capite vltimo præcedentis libri hic locus intelligi debet: ait ergo Deum in via sua posuisse ea, quæ mala & turpia vulgo putantur, vt sunt cruce, opprobria, verbera, & mors; quare? primum, vt probarentur electi, dein, vt multi, qui sapientiam inquirebant videntes Christianos pro religione, & disciplina suscepta constanter omnia tormenta, & mortem ipsam subire, inquirant, quæ nam sit ea religio, & ea disciplina, cui se ad dictos profiterentur. ita illi, qui auersi erant à sapientia, & veritate, id est, à vera doctrina Christianorum, cum tamen sapientiam sine villo duce quærent, erant enim sapientiæ studiosi, quam tamen quomodo quærent nesciebant, in idipsum incidebant, quod vitare ac fugere cupiebant, id est, in ipsam religionem, & sapientiam Christianam, vel in illa eam

dem tormenta & cruces, quas antea vitare constituerant. quod quidem exemplo suo docuit Iustinus Philosophus & martyr; sic enim de se ait: quod, cum Platonis philosophia delectaretur audiens multos ex nostris martyribus pro religione Christiana constantissime mortem oppetere, voluit eam religione nosse, pro qua illi tam libetere occumbebant; quam quidem ille, cum perfecte intellexisset, pro eadem postea non dubitavit vitare libentissime profundere, in se expertus, quod in aliis antea fuerat admiratus. quod si hæc sententia non videret tibi cum oratione Laëtantij conuenire, de illo iudicato, ut voles, modo scias nos horrere, ut aliquo modo Deus ab vlllo possit auctor mali cuiuspiam nominari; & propterea laborare, ut hunc scriptorem ab eo errore vindicemus.

C. viij. 139. n. *Huic legi nec propagari fas est*] legitur in libris impressis. *Huic legi neque abrogari fas est*] habet codex antiquus. sed fane nunquam legi huiusmodi verbum iunctum casui dandi. ita puto melius legi abrogari, ut significaret in lege illa nihil mutari posse. verba vero hæc à nullo melius, quàm ab Vlpiano titulo primo declarantur. lex, inquit, aut rogatur, id est, fertur;

In lib. titulo-
rum Vlpiani.
» aut abrogatur, id est, prior lex tollitur: aut derogatur, id est,
» pars primæ legis tollitur: aut subrogatur, id est, adiicitur, ali-
» quid primæ legi; aut obrogatur, id est, mutatur aliquid ex
prima lege. propagari autem, quod est in libris excussis, planè nihil ad rem aptum significat.

140. n. *Sed & omni genti, & omni tempore una lex est sempiterna, & immutabilis, quam si continebit unusquisque erit communis quasi magister*] habet codex antiquus in qua tora oratione optimus est sensus, & ad intelligendum per facilis. & in hoc differt à vulgari lectione, quæ hoc, quod ait de communi magistro referendum est ad omnes, qui legem hanc probe intelligent. illud de Imperatore referendum est ad Deum. in vulgari vero lectione vtrumque referendum est ad Deum, quod mihi magis placet. propterea retinui vulgarem, antiqua tantum in margine annotata.

C. ix. 141. n. *Quem qui ignorat, & ipsum Deum ignoret*] habent codices impressi. *quem qui ignorat, & ipsam iustitiam ignoret necesse est*] legendum est ex vtriusque codice sancti Saluatoris. vult enim probare Romanos, quia Deum ignorauerunt, iustitiam quoque ipsam ignorauisse. ex lectione vero vulgari videretur contrarium colligi, quod non congrueret cum superiori oratione.

C. xi. 142. n. *Qui eis vitam, qui spiritum donat*] lego ex antiquo codice. nam retinere in vita, ut est in libris impressis, latine non dicitur.

C. xij. 143. n. *In hos se laqueos induxit*] erat in libris impressis. *in hos se laqueos induit*]

induit] legendum est ex antiquis codicibus. quo in loco nullus debet esse asteriscus, cum omnia rectè consequantur. inducere vero se in laqueos nemo, quod sciam, vnquam dixit.

Iustiorque cum iam non homini] habent libri impressi. *iustiorque* 144. n. *que cum sit, iam non homini*] legendum est ex antiquis codicibus. intelligendum vero est, cum sit id, quod ad humanitatem pertinet. illa vero dictio, quæ, relatiua, erat omissa, propter conjunctionem, que adiunctam dictioni iustior.

In Arcam Dei] erat in libris impressis. *in aram Dei confertur*] 145. n. lego ex plerisque antiquis codicibus. in aram vero confert diuitias, qui illas dando pauperibus, Deo donat, & offert. in arcam vero legi non potest, quia non eas accipit Deus, ut recondat.

Animum tuum contra te geram] habent vterque codex sancti Saluatoris, & sanè dictio illa, tuum, omnino adiungenda est. quasi dicat, geram animum in humanum, & in misericordem erga te, qualem tu erga pauperes gessisti. 146. n.

Imposita, aut nihil, aut certe, &c.] habent libri impressi. *multa nomina iisdem rebus imposita; aut certe non multum inter se illa distare* C. xv. 147. n. lego ex antiquo codice, sensus vero est, ut illa nomina, quibus illi aliqua cum affectibus coherentia significari volebant, doceat, non diuersis rebus, sed iisdem, aut certe non multum inter se distantibus fuisse imposita. itaq. hoc mēbrum: aut certe non multum, &c. respondet illi, multa nomina iisdem rebus imposita. quod cum aliqui non intelligerent, addiderunt illud, aut nihil, quod est in libris impressis. quod omnino expungendum est, quia totam hanc orationem perturbat.

Qui immortalitatis velamine candidati] erat in libris impressis. *qui immortalitatis velut candidati*] legendum est ex antiquis codicibus; candidatos vero immortalitatis appellat Christianos; quemadmodum candidati consularis, vel Prætoræ dicebantur illi, qui consularum, vel prætorum petebant. hoc, cum non intelligerent aliqui, ex illo velut fecerunt velamine, quod plane ineptum est. 149. n.

Qui iubet, vii maledictis & lædentibus] habent libri impressi. *C. xix. 150. n. vii inimicis ac lædentibus*] habet codex antiquus. in quo est expressum Christi præceptum de inimicis diligendis. alter codex sancti Saluatoris habet maledictis, quod etiam optime potest coniungi cum lædentibus. & ex hoc videretur corruptum, quod habetur in impressis codicibus, maledictis.

Contra quinque sensuum voluptates] erat in libris impressis. *contra iniquos sensus voluptatis*] habet codex antiquus. mihi tamen magis placeret, si legeremus, voluptatum, vel iniquas sensus voluptates. cum vtrumque cum minima literarum muta-
tione

tione fieri possit. nam paulo inferius dicit, quæ omnes, &c. quæ non possunt referri ad voluptatem in singulari numero. illud autem, quod legitur in libris impressis. *quinque sensuum*] mihi nullo modo placet; quia videtur nimis pueriliter, & magis scholastice dictum, quæ elegantius, aut grauius.

C. xxi. 152. n. *Religionem accesserint, ab aliquo imperito doctore, &c.*] habent libri impressi. cum ad Dei religionem accesserint, si non fuerint ab aliquo pei-
rito doctore fundati] legendum est ex antiquo codice. sensus vero est hic, vt dicat: homines literatos, & politis literis imbutos, si, cum ad religionem accedunt, non habent doctorem religionis, qui præter ipsam religionem, sit quoque peritus, & literis imbutus, minus solere credere, quod despiciat simplicitatē sermonis sacrarum literarum, & simplicitatem sensus ipsius doctoris. in vulgari quidem lectione idem est sensus, verum oratio est inconcinnior, atque obscurior. illud vero vocabulum fundatus, tamen si, apud politissimos scriptores non reperiatur, eo tamen Iurisperiti, ad quorum ætatem referri debet Lactantius, vtuntur: præclarosque illos antiquiores Iurisperitos, fundatos in iure appellant.

C. xxiiij. 153. n. *Pulchritiam flagitauit*] legendum est ex omnibus antiquis codicibus. flagitare vero in hac significatione est, de stupro instantius aliquam virginem appellare. qua significatione vtitur hoc verbo Vlpianus in leg. ij. de priua. delict. ff. Item si quis ancillam alienam surripuerit, & flagitauerit vtraque actione tenebitur. quam verbi huius significationem qui ignorabant, pro eo fugauerit, vel proflagitauerit, posuerunt. in libris tamen à Paulo Manutio impressis hic locus erat emendatus, & sine vlllo asterisco erat impressum, flagitauit.

C. xxiiij. 154. n. *Quod in exhortationibus suis Seneca*] habent libri impressi. *qua exhortationes suas Seneca*] legendum est ex antiquis codicibus. est autem sensus, vt velit dicere, ea sententia, quam antea reculit, Senecam exhortationes suas conclusisse, quod adductis etiam Senecæ verbis ostendit.

C. xxxv. 155. n. *Bene bene o mi nate o Asclepi*] habent libri impressi. *bene bene ominare o Asclepiades*] lego ex antiquo codice. illud autem bene bene ominare perinde est, ac si dixisset, absit hoc o Asclepiades: quod & exclamatio præcedens, & sequens oratio declarat: vbi docet impietatem esse putare Deum thure & odoribus placare. quod tu intellige, si his tantum, non etiam corde atque animo Deo sacrificemus. nam, sicut illa, sine hoc cordis & interno sacrificio Deo non placent; sic huic adiuncta valde placent, quia Deo non mente tantum, sed corpore, & instrumentis rebusque corporeis; cum etiam nos mente, corporeque contemus, oportet sacrificare de quo tamen latius hic non differit Lactantius, quia contra eos agebat, qui nullam

nullam curam in sacrificiis mentis habebant; omnia Thuri, atque odoribus tribuebant.

Huius enim sacrificium sola benedictio] erat in libris impressis. 156. n. cuius sacrificium est sola benedictio] lego ex antiquo codice. benedictionem vero hic appellat gratiarum actionē. Sic enim nos bene de Deo dicimus, cum eum laudamus, eique gratias agimus, sicut sæpe in psal. Davidis legitur. hæc vero sunt verba Trismegisti, qui illā benedictionē pro solo sacrificio posuit. in quo nihil dici potest contra Lactantium, qui alia sacrificia Christianorum, & hoc nostrum missæ sacrificium, quod olim apud Christianos fuit vltimatissimum, præclare nouit. nam hoc ipsum missæ vocabulum antiquitatē quandam latinæ redolet, cum missa idem, quod missio significet: nam apud Cyprianum sæpe remissam pro remissione legitur. missa vero dicebatur eod quod peracto eo sacrificio, missio populi fiebat. idemque nunc apud nos valet: ite missa est, ac illud illicet, quod peractus sacrificiis gentilium, ab eorum sacerdotibus vsurpabatur.

Recte verbo enim sacrificari] habent libri impressi. recte est, verbo ergo sacrificari oportet Deo] legendum est ex antiquo codice. hæc autem sunt verba Lactantij, qui ex dictis Trismegisti colligit, propterea recte verbo, nempe benedicens, vt supra exposuimus sacrificari Deo, quia Deus verbum est, vt ipse Trismegistus confitetur, & sæpe in eodialogo, qui Asclepiades nominatur repetiuit. omnia quæ in hoc vltimo capite ait Lactantius de donis preciosis, deque sacrificiis, sic intelligenda sunt, vt referantur ad errorem gentilium, qui totam spem in illis rebus collocabant, nullo adhibito interno sacrificio innocentia, & honeste vitæ, à nobis vero, cum aliqua ad templa, & altaria ornanda adhibentur, non fit sunt, quod putemus illa esse præcipua, & sine illis nullum posse offerri sacrificium: sed adhibentur illa, vt honestius res sacra fiat, & populis splendore illo commotus, studiosius diuina contempletur. esset etiam genus quoddam impietatis, si cum domus nostræ multis ornamentis abundet, templum Dei nudum; & omnibus ornamentis spoliatum esse pateretur itaque quæ hic debacchatur Beruleius, quasi Lactantius omnino cum ipsis consentiat, nihili faciendæ sunt, quia spectandum est contra quos agit Lactantius, & scire deberent homines isti, quod in loco huiusmodi externa ornamenta à nobis habeantur: ita enim contra nos de illis agunt, quasi nos illa, itaquam præcipua quædam nostræ religionis sacramenta habeamus. Verum, si qua in parte nimius videatur Lactantius in rebus huiusmodi externis damnandis, ego nullius errores volo tueri, sed matris meæ ecclesie catholice ac Romanæ præceptis semper

semper sum paratus obedire. possem de missa, & altarium, ac templorum ornamentis multa ex antiquis referre, sed cum Roffensis Episcopus, & martyr, Ioannes fabri, Demochares atque alij doctissimi viri propriis libris multa præclare contra istos novos rituum ecclesiasticorum corruptores dixerint, inepte facerem, si illorum longas, ac præclaras disputationes in hanc breuem notam redigere vellem.

MICHAELIS THOMASII AD

LIBRVM VII. NOTAE:

C. j. 158. n. Tum etiam probabilibus argumentis, ut, aequè clarum sit] habetur in libris impressis. tum etiam probabimus argumentis vatum: cum clarum sit] habet antiquus codex. mihi cætera placent, sed pro illo probabimus retineo probabilibus, ut est in impressis, atque aliis manuscriptis codicibus. vult enim dicere, se satis facturum esse huic disputationi de beata vita, cum testimoniis diuinarum scripturarum, tum probabilibus argumentis, vatum, id est, poetarum & Sibyllarum ex quibus multa citat in hoc libro.

159. n. Clausis oculis quoquo modo lastrant] erat in libris impressis. clausis oculis canino modo lastrant] lego ex antiquis codicibus. quod multo aptius est, quam si legeremus quoquo modo.

C. iij. 160. n. Calore solis, aut luna lumine] habetur in libris impressis. calore solis, aut luna] habet antiquus codex, & expungitur illa dictio lumine] quia luna opaca est, non luminosa. Sed contra eam lectionem antiqui codicis facit, quia calor non potest lunæ convenire; cum sit magis frigida, quàm calida. in altero vero codice sancti Saluatoris legitur, aut calore solis aut lumine] ut referatur vtrumque ad solem, quam lectione sum sequutus.

C. v. 161. n. Cuius rei argumentum natura & ratio corporis præbet] habetur in libris impressis. cui rei argumentum natura ratio, & natura corporis præbet] lego ex antiquo codice. quod ego sic intelligo, ut velit docere, summum bonum esse constituendum in vita spiritali, quia nec malum potest in ea, nec finis reperiri. verba vero sic sunt coniungenda: cui rei, nempe, quod in vita spiritali sit summum bonum, argumentum præbet naturæ ratio, & natura corporis: nam naturæ ratio docet summum bonum non posse constitui, nisi in re perfectissima, atque æterna: natura vero corporis, quæ est fluxa, & semper tendit ad interitum, docet in eo non posse summum bonum collocari.

162. n. Quia solus possidet pietatem hominis; qui Deum honorauerit, hoc afficietur præmio] erat in libris impressis. quia solus possidet, pietatem hominis, qua Deum honorauerit, hoc afficitur præmio] habet codex antiquus.

tiquus, quod mihi valde probatur, & totumque hunc locum sic iudico esse intelligendum, antea tractauerat latissime de laboris, qui erant suscipiendi, ut vitam æternam assequeretur, quod sanè vellem bene intelligi ab istis inertibus nostri temporibus euangelistis, nunc vult docere, hæc ipsa nostra benefacta esse à Deo, & ipsa præmio affici ab eodem.

Nam pietas, qua illa efficitur à Deo est, nos enim diuinae gratiæ cooperatores sumus: & tamen illa ipsa opera, quæ donum ipsius sunt, ipse dominus præmio afficit. ad primum referendum est hoc: nam quia nullus præter ipsum donare eam potest, quia solus possidet: ad præmium vero, quo afficit nostra bona opera, hoc alterum referri debet: pietatem hominis, qua Deum honorauerit, hoc afficit præmio.

Sitque apud Deum & cum Deo semper. nunc totam rationem breui, C. v. 162. n. & sic legatur hæc continenter in omnibus bonis codicibus, ita tamen, quod cum incipit: nunc totam, est paruum spacium indicans rei diuersæ principium, sicut fere est in omnibus locis, ubi in plerisque libris impressis sunt capitula diuisiones. ex illa vero longa oratione, quæ est inter asteriscos, ab illis verbis: neque nunc aliquis, &c. vsque, veri Dei cultus est, in antiquis codicibus nihil reperitur. quæ tota oratio plena est erroribus Manichæorum, hoc quidem fatendum est, illum Manichæum, qui hunc locum corruerat, ut suam hæresim tueretur, fuisse ex illis, quos ait August. bene literatos inter ipsos fuisse. nam ipsa orationis elegantiâ ita accedit ad Lactantium, ut ex stylo vix cognosci possit, non esse hoc Lactantij scripturum. Verum hic locus visus est omnibus suspectus propter asteriscos, quibus eum omnes impressores notarunt: quem fortasse sic notatum in suis exemplaribus repererunt. Verum in hoc, atque altero loco fuit iste Manichæus apertior, cum in aliis esset tectior, ac callidior, ubi paucis verbis suam opinionem veneni plenam inferebat: quæ nos singulis locis, vsi auctoritate codicum antiquissimorum, annotauimus; & quantum potuimus hunc auctorem ab ea peste liberauimus. reiecta vero illa longa oratione Manichæi, interea, quæ continenter sequuntur, & quæ antecedunt, sententia optime cohæret: nam prius tractauerat de creatione mundi, atque elementorum, & ad hominem peruenerat longa quadam & diffusâ oratione: hic eam totam breui summa comprehendit, ut ad alia transeat.

Quia desiderari à seipso non potest] habet codex antiquus. quod mihi placet. nam motus omnis ad finem, tanquam ad id, quod appetitur, tendit, quæ admodum Aristoteles multis in locis docet. in impressis tamen legitur. quia desiderari à seipso non potest] in quo etiam optima sententia est.

C. ix. 164. n.

Constat esse aliquid constans, & sentiens ac viuens] erat in plerisque libris impressis. *constat aliquid esse sentiens ac viuens*] lego ex utroque codice. sancti Saluatoris, & dictio illa constans expungitur. nam oratio ipsa multo concinnior est, & dictio viuens, vt referatur ad vocem, & odor de quibus antea dixit, aptior est, quam viuens, quæ in plerisque libris impressis habetur. quãuis in libris Pauli Manutij erat correctum, viuens.

165. n.

Quod nec erit secundum naturam] legitur in libris impressis, *quæ non erit secundum naturam*] habet codex antiquus, quod mihi valde placet. nam loquens de virtute, ait, illam, si ratio tantum corporis habendi esset, non esse dicendam secundum naturam. nam si anima interitet, cum virtus corpus debilitet, & variis molestiis afficiat, magis dicenda esset contra naturam, quam secundum naturam.

C. xliij. 166. n.

Sicuti fortasse chaldei] habent libri typis excusli. *secuti fortasse chaldeos*] legendum est ex utroque codice sancti Saluatoris, & illa dictio fortasse facit, vt hanc lectionem probem. nam non est certum, utrum eos secutus fuerit Plato, vel non, cum ponerit alium habere (sua opinionis auctorem. quod si legeremus sicuti, ea dictio fortasse omnino inducenda esset.

C. xv. 167. n.

Admirabilis omnium] erat in libris impressis. *admirabile somnium*] legendum est ex antiquo codice. nam de vaticiniis loquens, numerat inter illa hoc somnium, modo vaticinij ad Hydaspem editum. occasio vero erroris est manifesta. nam, s, quæ est vltima litera admirabilis iuncta dictioni omnium facit somnium & i, n, e, mutato habemus admirabile.

168. n.

In hoc libro sunt multi errores Lactantij, partim à philosophis præsertim Platonicis, quos ipse voluit sectari; partim ab Origine sumpti: quos omnes monemus ab omnibus esse cauendos: nam iidem in libris etiam antiquis reperiuntur, ad quos referandos non opus est longa oratione, cum manifeste se ipsi ostendant.

C. xx. 169. n.

Vt si plura & grana fuerint, bona, insulaque, datur ad vitam æternam] sic est in utroque codice sancti Saluatoris. quod mihi propterea probatur, quia illa vox iustificatur, non est latina, neque ea legitimus Lactantium vnquam vsum fuisse. ex illis vero duabus vocibus *insulaque datur*] facile aliquis facit iustificatur, præsertim cum sententia non abhorreret.

Michae-

Longe à Dei] erat in libris impressis. *longe à veri perfectione*] C. i. 170. n. legendum est ex antiquis codicibus. nam hic vult probare cognitionem omnem veritatis esse à Deo. de cognitione autem Dei, hoc est de modo, quo Deus cognoscitur verbum nullum.

Aut utrumque pariter detrahendum] erat in libris impressis. *aut utrumque tribuendum*] habet codex antiquus. alter vero codex sancti Saluatoris habet. *aut neutrum detrahendum*] vtraque lectio idem significat, & est optima. quia, vt sint quatuor membra inuicem separata, non potest aliter quam aliquo illorum modorum legi: quod si legamus. *aut utrumque pariter detrahendum*] vt est in libris impressis, erit hoc secundum membrum, idem cum quarto, cum ait: *aut neutrum tribuendum.*

Vtique si Deus non est, auctorem esse alterum necesse est] legebatur in libris impressis. qui locus sanè ab aliquo Manichæo corruptus erat. *vtique si Deus est auctor malorum, esse alterum necesse est*] legendum est, ex antiquis codicibus. quæ sententia directo repugnat cum hæresi Manichæorum, qui Deum faciebant auctorem malorum; ad quam vltimam loca Manichæi in hoc auctore, vt supra docuimus, corruerant. hunc etiam, quia tam aperte cum eorum opinione repugnabat, obscurauerant. est autem argumentum deducens ad absurdum, hoc modo: si per te, Deus est auctor malorum necesse est, quod alius sit auctor honorum: & hic sanè esset melior Deo, & nobis esset notior: hoc vero est absurdum, ergo illud quod à te ponebatur, Deum esse auctorem malorum, est multo absurdius.

Non minus quam illorum qui utrumque detrahunt] sic est in antiquis codicibus, & sic omnino legendum est. nam si post utrumque non addas detrahunt, intelligi posset, eorum, qui utrumque Deo tribuunt, falsam esse orationem; cum tamen sit verissima.

Aspera inquit, & angulata sunt & hamata] habetur in libris impressis. *si aspera, & angulata sunt, & hamata*] lego ex antiquo codice. nam hæc tota oratio, est Lactantij refutantis errores Epicuri. ita, cum de altero membro dixisset, quod primordia illa non poterant esse leuia, nunc agit de altero, docens non posse esse aspera, neque hamata, quia tum erunt secabilia. in impressis vero legitur, *aspera, inquit, & angulata*] ita, vt hæc videatur oratio esse Epicuri, quæ esse non potest. ita necesse est inducere eam dictionem, inquit, & addere si.

Denique si ex inuisibilibus sunt quæ videntur; cui igitur nemo videt?] 175. n.

det:] erat in libris impressis. deinde, si ex inuisibilibus sunt, quæ non videntur: consequens est, ut ex visibilibus sint, quæ videntur] lego ex vtroque codice sancti Saluatoris. nam Leucippus dicebat, res inuisibiles, ut sunt memoria, mens, ingenium, constare ex feminibus inuisibilibus. quo posito, argumentatur Lactantius argumento sumpto à contrariis: quod, si inuisibilem semina sunt inuisibilia; visibilibus semina debent esse visibilia, & continenter vrget; cur igitur nemo videt: intellige, semina huiusmodi visibilia.

176.n. Animalium fabricam tam subtiliter à non sentiente natura formari] erat in libris impressis. animalium fabricam tam subtilem, tamque mirabilem à non sentiente formari] legendum est ex antiquis codicibus. nam illa duo subtilem & admirabilem rectè ad fabricam animalium referuntur: & naturæ nomen non est addendum, cum facile intelligamus de quo loquatur.

177.n. Atqui potuerant atomi] erat in libris impressis. atqui debuerant atomi] lego ex antiquis codicibus. nam dictio illa, debuerant, inducit quandam necessitatem, cur ea ab atomis efficienda essent, cum non sit eadem vis, si legamus, potuerant.

C.xj. 178.n. Quod diuina vis, ac potestas si distribuatur in plures, diminuitur vtiq. & mortalis est] erat in libris typis excusis. quod diuina vis, ac potestas, si distrahatur in plures, diminui eam necesse sit: quod autem minuitur, vtiq. mortale est] lego ex vtroque codice sancti Saluatoris. quod quidem multo concinnius est, & habet illustriorem ac planiorem sensum. quia ex distractione probatur diminutio, quæ non potest cum immortalitate conuenire.

179.n. Nec in vno regimine] legitur in libris impressis. nec in vno examine multi reges] legendum est ex antiquis codicibus. quia antea posuerat exempla hominum, postea descendit ad imita animantia. itaque omnino intelligendum est de examine apum, quarum singula examina suum regem habent.

180.n. Obitus simulacra] erat in libris impressis. obitus sepulcra] habent codices antiqui, & rectè, quia eos homines fuisse nihil clarius, quàm obitus, & sepulcra demonstrare potuerunt. & conuenienter post obitus adiecit sepulcra. quod, si simulacra legamus, non ita rectè videtur posita esse, post obitus.

C.xij. 181.n. cum diuinitatis intellectus quo differimus à belluis in homine solo reperitur] habent libri impressi. quia sapientia est diuinitatis intellectus, quo differimus à belluis: in homine solo reperiri iustitiã quia nisi etc.] habent meliores codices manuscripti. qui locus, quamuis sit paulo obscurior, tamen habet veram, optimamque sententiam. vult ergo ostendere, sapientiam, & iustitiam, quæ sunt in nobis, manare à Deo, & ita religione conseruari. ait autem, propterea sine religione non posse constare sapientiam; quia sapientia est diuinitatis intellectus: hoc est, ille sapiens dici

dici debet, qui diuinitatem intelligit. aduertendum vero est, non hic agi de intellectu, ut est facultas quædam animæ, sed accipitur intellectus pro actu ipso intelligendi. quo quidè intellectu differimus à bestis, quia sumus capaces intelligendæ diuinitatis, quod illi nō sunt. & post illam vocem, belluis, ponenda sunt duo puncta, & deinceps legendum: in homine solo reperiri iustitiam] & repetendum est verbum illud, diximus. nam hic voluit breui repetere ea, quæ superius fusissime disputauerat: & propterea paulo obscurius fuit loquutus; elici tamen bonus sensus potest. Verum si quis ex aliquo codice antiquo vocem aliquam adiungeret, quæ planiorem orationem efficeret, mihi tanè probareretur: Antonio Augustino, quem honoris & familiaritatis causa sæpius nomino, locus hic mancus videtur, qui retenta lectione veterum librorum in priori parte, facile restitui potest, si in altero membro legamus, in homine solo reperitur iustitia, quæ lectio mihi quoque probatur cum vnius tantum literæ à duabus dictionibus subtractione aptari possit.

Adeo & in ipsa ira est, & gratificatio] erat in libris impressis. adeo & in ipsa ira inest gratificatio] habent libri antiqui. nam, cum antea docuisset, Deum sæpe flagitiosos nocentesque de medio tollere, ut bonis consulat, rectè ex hoc colligit, adeo & in ipsa ira intellige, contra malos, inest gratificatio, erga bonos scilicet.

Ac vigorem capiant de quiete. quies igitur] erat in libris impressis. ac vigorem capiant, denique requies] legitur in antiquo codice. nam capere vigorem de quiete, latine non dicitur. ex his autem, denique re, facile potuit fieri, de quiete, cui postmodum addita est dictio, igitur, ut aliquis sensus eliceretur. hæc fuit occasio erroris, sed lectio antiqui codicis omnino retinenda est.

Superius diximus iniusta] lego ex antiquo codice. quia reuera talis est, & cum infra loquatur de ira iusta, rectè hanc iniustam iram hoc in loco nominauit. in libris tamen impressis deest illa dictio, iniusta.

Dum is quos odio habent irascuntur, aut paribus] erat in libris impressis. dum is quos odio habent irascuntur: ergo etiam non peccantibus irascuntur, etiam paribus] legendum est ex antiquis codicibus. nam rectè, cum iustam iram dixisset, quæ contra peccantes concipitur, nunc iniustam iram dicit esse, quæ etiam contra non peccantes irascimur. causã vero erroris & omissionis tot verborum fuit, quod, cum irascuntur, vbique esset scriptum, non respiciens scriptor ad primum, cepit à secundo.

Propter fragilitatem: non ideo intelligere debemus] erat in libris impressis. propter fragilitatem intelligere debemus] legitur in vtroque codice

habent libri impressi, *ut quemque locum decebat, ut qua solida essent conclusa regerentur*] lego ex utroque codice sancti Saluatoris. illud vero, ut quemque locum decebat, intelligendum est, ut crura, & brachia cinxerit solidioribus quibusdam musculis, quia sic opus erat ad motum: costas vero molli carne, & abdomine, quia sic opus erat, ut stomachus foueretur. ut quæ solida essent, id est ossa, conclusa regerentur. quod si legas, ut est in libris impressis, nullus est sensus huius loci.

198. n. *Innumerabiles animantium perferat varietates*] habent libri impressi. *innumerabiles imaginis perferat varietates*] lego ex antiquis codicibus. nam varietates maxime cernuntur in imagine: & perferat, nihil significat, quod ad hanc rem possit pertinere, sed legendum est omnino, præferat.

199. n. *In suo genere & specie*] habent libri impressi. *in sui generis specie*] lego ex antiquo codice. est autem sensus, ut in exemplis, quæ ipse affert de elefante, & camelo, dicamus, illa specie brutorum nihil mutari posse.

C. viij. 200. n. *Ei repercusus reterat foramina ipsa conueherent*] habent libri typis excussi. & *repercussu reterant foramina ipsa combiberent*] habet uterque codex sancti Saluatoris. quia vox in orificio aurium excipitur, & per cauos sinus aurium repercutitur, quam tãdem foramina illa æterna combibunt, ut ipse ait. quod quidem illa, quæ continenter de vocibus hauriendis dixit, demonstrant.

201. n. *Ad visum inutilius fieri potest*] erat in libris impressis. *ad usum inutilius fieri potest*] habent meliores codices, & sic legendum est. nã utile, vel inutile dicitur aliquid ratione utius, cui aptum est, vel ineptum. ad visum vero inutile latine non dicitur. addi vero vnica litera ab imperito scriptore facile potuit.

C. ix. 202. n. *Cur illi fallantur*] erat in libris impressis. *cur oculi fallantur*] habet uterque codex sancti Saluatoris. quod mihi probatur, quia antea & post loquitur de errore oculorum; & nititur declarare rationem, cur oculi fallantur. quod si legas, cur illi fallantur, referendum esset ad Epicuræos, quorum tamen in hac re nulla proprie est facta mentio.

C. x. 203. n. *Dentes autem ipsos mirabili modo per ordinem fixos*] hæcæ quatuor dictiones postremas addunt codices illi duo sancti Saluatoris, quæ optime cum tota oratione conueniunt.

204. n. *Extantium laceratorum vigens robur*] habet uterque codex sancti Saluatoris, nam, extantem, non bene refertur potest ad robur. & de lacertis hominis loquens, non dixisset, ingens robur, quod potius leoni, vel tauro, quam homini conueniret.

205. n. *De quacunque materia odoris captio decerpit*] habet uterque codex sancti Saluatoris. est vero sensus, ut doceat saporem inenarrabili modo

modo penetrare ad sensus, eadem ratione, qua odor capitur sine vlla parte rei odorabilis. captio vero noue hic sumitur pro ipso actu capiendi, cum alias potius ad fraudes referatur.

Maturius funditur] erat in libris impressis. *maturius fundatur*] habet codex antiquus. alter codex sancti Saluatoris, habet *manus funditur*] itaque non funditur, sed funditur legendum est. maturius vero fundi non video, quid possit significare. fundi vero in diuersum manus potest dici de pollice, quia habet neruum ab aliis quatuor digitis separatim, & à vola ipsa, quam hic appellat manum; cum tamen alij magnam quandam coniunctionem habeant, ut si vnum moueas, vix possit alius non moueri.

Sed vnus ad manus carnem nectitur] erat in libris impressis. *sed vnus ad manum connectitur*] habet antiquus codex, quod mihi tanquam multo aptius dictum valde placet. nam illud ad manus carnem nectitur, neque apte dicitur, neque verum est, quod articuli ad carnem nectantur, quia aliis offibus nectitur.

Ad os quoque iter patet] erat in libris impressis. *ad os quoque iter patet*] habent plerique codices antiqui. Interpretate vero dixit, quia non rectè tendit ad os, sed ad narès. ad os tamen patet aliquantulum, & habet ad ipsum aliquem meatum. hoc cum non intelligeret scriptor, fecit iter patet quod plane nihil significat, quod ad rem facere possit.

Tantum pateret, nec procedens ex eo spiritus efficere vocem sine lingue ministerio posset] hæc addit uterque codex sancti Saluatoris, & sanè rectè. nam si non præcederent non rectè colligeretur quod adiungit: aperuit igitur viam voci, &c.

Sicut sunt nerui bene intenti ad conspirantem sonum] erat in libris impressis. *sicut nerui bene intenti conspirantem sonum*] habet uterque codex sancti Saluatoris. & intelligendum est, vterque qua oratione rectissime intelligitur harmonia, quam Aristotelenus dicebat esse mentem; & omnino expungendæ sunt duæ illæ voces, sunt, ad.

Circa hoc opus] erat in libris impressis. *citra hoc opus*] legendum est. quasi dicat: homo post emissionem illam nihil aliud facere potest, sed in eo sistit. animam vero suo tempore Deus infundit.

Quo vitam possit adipisci. magna est enim vis hominis, magna ratio, magnum Sacramentum] hæc leguntur continenter in antiquo codice, & desunt omnia, quæ interposita sunt. fuerunt autem illa huc adfixa ab illo eodem Manichæo, qui plura loca horum librorum, quæ supra annotauimus, corruerat. nam res ipsa indicat, hunc sermonem esse, quasi centonem quendam male assurum, in quo etiam non eadem elegantia vsus est, qua in aliis locis. quod si rectè consideres non poruit

melius connecti illa oratio , quam vt post illam periodum, hoc enim cōcesso, &c. continenter sequatur; magna est enim vis hominis, &c. vbi mentio est eiusdem sacramenti, quo Christo nos per baptismum addicimus . ita , vt si illæ duæ clausulæ tam longo spatio diuidantur, sicut facere voluit nequam ille Manichæus, oratio ipsa futura sit ineptissima, & non congruens modo scribendi Lactantij.

213.n. Nam ipse homo] erat in libris impressis. nam mens hominis] lego ex antiquo codice. quia hic de mente disputatur, & reuera illa est, quæ neque tangi, neque aspicere potest. cum ipse homo, & tangatur, & conspiciatur.

213.n. Ex peroratione libri de opificio Dei apparet, prius hunc librum fuisse scriptum , quam illos septem libros contra philosophos. quia hic pollicetur illam disputationem longissimam, atque elegantissimam contra philosophos, quam postea illis septem libris semper apud posteros victuram, consignauit.

MICHAELIS THOMASII AD
EPITOMEN LACTANTII NOTAE.

C.ii.214.n. Post Deum agnouerunt nec cultum eius legemque tenuerunt.] addit codex antiquus, quod bene & conuenienter additū videtur.

215.n. Si indicabit, iustus utique, &c.] priores duas illas dictiones addit codex antiquus, quæ necessario addendæ sunt.

216.n. Intelligens & arguta, non sapientia] lego ex antiquo codice, vt expungantur illæ dictiones, sed argui videtur quia] nam perturbant orationem, & sunt additæ, quia vox arguta , non satis fuit intellecta.

217.n. Non potest igitur, neque stulto iniustitia, neque iniusto sapientia] legendum est ex codice antiquo . neque enim potest vllus sensus constare, nisi illa verba non potest] adiungantur.

218.n. Et est omnis terra sub potestate ipsius] erat in libris impressis. cum omnis terra in ipsius sit potestate] legitur in antiquo codice. quod multo aptius est, & concinnius: imò ex vulgari lectione vix potest vllus sensus elici.

219.n. Aut extra hominem sunt . hoc sacrificium non est, nec quod ex arca] erat in libris impressis. extra hominem sunt, incepta, fragilia, ingrata sunt. hoc est. sacrificium verum, non quod ex arca] habet codex antiquus. quam lectionem, quiuis intelligere potest, quanto melior sit, quam ea quæ in libris impressis habetur. neque verò abutantur hoc Lactantij dicto hæretici ad tuendas insanias suas, quibus omnem externum cultum ab ecclesia auferre conantur: nam Lactantius hic cum gentilibus agit, qui om-

nem

nem spem suam in his collocabant. nos vero, hoc est catholici, & ceremonias ecclesiasticas magnificamus, & tamē non in his tantum, sed in diuina gratia, vita quæ puritate, & magnanimo virtutū exercitatione spem totā nostrā collocamus.

Vinculum dissoluitur est, quod ab ignorantia veri Dei, &c.] habent libri impressi. dissolutum est, ab ignorantia veri Dei nascitur] legendum est testimonio antiquorum codicum . in qua oratione sensus est optimus, & apertissimus, cum ex ea, quæ est in libris impressis nihil intelligi possit.

Disceremus. vt errore vita prioris abiecto simul cum ipso Deo nosmet ipsos, quos impietas dissociauerat, disceremus] sic habet codex antiquus . quod quantum conueniat cum re , quam tractat, quiuis intelligere potest . causa vero erroris fuit, quod scriptor ad secundum, disceremus, respiciens, omisit illa, quæ inter vtrumque erant interposita.

Inde illicita nuptia] habent libri impressi. inde illiciti amores] legendum est auctoritate antiquorum codicum. nam quamuis in nuptiis peccari facile possit, tamen si nuptiæ sunt, illicitæ dici non possunt.

Et suasionibus] erat in libris typis excusis. & suauitatibus] C.iii.223.n. legendum est ex antiquis codicibus . suauitates vero possumus intelligere vel respectu cantus ac musicæ, vel respectu iocorum, qui ab hominibus facietis proferuntur . de quibus paulo inferius ipse Lactantius ait : qui autem rapitur auditu, vt taceam de cantibus, qui sensus intimos, ita sæpe delinunt, vt etiam statum mentis furore perturbent; compositis certe orationibus, numerosisque carminibus, aut argutis disputationibus ad impios cultus facile traducitur. suasionibus, vero legi nullo modo potest, quia nihil significat, quod ad voluptatem aurium referri possit.

Sed dubia] erat in libris impressis. sed dulcia] legendum est. 224.n. quia antea de sermonis elegantia dixerat, & postea etiam de eadem tractat: præsertim, cum nemo sit, qui dubia quærat; & esset infans, qui ea sectaretur.

Vita nostra multatur] erat in libris impressis . vita nostra multatur] legendum est testimonio codicum veterum . nam loquitur de tutela, & præsidio hominum in pace degentium, quamuis enim leges sceleratos puniant, ramen hoc faciunt, vt bonorum vita muniatur. & sic legēdum esse demonstrant verba illa, vita nostra, id est, vita ciuium in pace degentium.

Est hoc vt scelus vindicent] habent libri impressi. & hoc sit voluptas, quod scelus vindicent] habet codex antiquus, ex hac vero lectione, ac vulgari effeci hanc, quam iudico esse aptam & concinnam. & hoc sit voluptas, quod vt scelus vindicent] illud enim vt scelus vindicent] sumpti ex vulgari lectione, & ex

ditione cedibus facile potest fieri legibus, mutatis tantum c. in l. & d. in g. quæ literæ pro vario vsu scriptorum sæpe solent esse valde similes. quod si hæc mutatio non placet, ea dictio facile potest omiti. lectio tamen antiqua per seipsam aptam sententiam continet.

227. n. *An non minus corruptela disciplinarum est*] erat in libris impressis. nam minus corruptelarum disciplina est] legendum est, quibus verbis minus, de quo tractat, vere definitur.

228. n. *Sed nec iustione*] legitur in libris impressis. *sed hac iustione*] legendum est auctoritate antiquorum codicum. hæc vero iustio intelligitur de præcepto non occidendi, cōtinenter enim post illa verba narrantur multa, in quibus hoc præceptum locum habet.

229. n. *Si mendacium nocet ei*] habent libri impressi. *si falsum testimonium mendacio nocet*] habet codex antiquus, nam cum de falso testimonio cœpisset loqui, de eo aliquid dicendum fuit; cuius occasione postmodum de mendacio quoque tractat.

230. n. *Non est vir iustus qui non sine noxa vitioso sermone, &c.*] erat in libris impressis. *est ergo vir iustus, qui non etiam sine noxa in otioso sermone mentitur*] habet codex antiquus. mihi placent omnia, nisi quod vellem negationē esse in principio. *non est ergo, &c.*] nam in medio posita perturbat totam orationem, præsertim, cum hic potius tractet de vitiiis, quibus vita hominum inquinatur, quàm de virtutibus; quod ipse paulo inferius clare ait. & vide, quæ fuerit sententia Lactantij de mendacio, quia omnino consentit cum Augustino

C. vi. 231. n. *Impertiamur. si quis nudus occurrerit vestiamus*] addit codex antiquus, quod optime additum est: quia in sacro euangelio cura vestiendi nudos in primis misericordiæ operibus ponitur, quæ non rectè hic omiſsa visiteretur.

232. n. *Magnanimi opus est*] habent libri impressi. *magnum misericordie opus est*] legendum est ex antiquis codicibus. nam hic non de magnitudine animi, sed de misericordia suscepra est disputatio.

C. vi. 233. n. *Deo est, ut cum angelis suscipiat peccatorem confitentem, quem in regnis, &c.*] erat in libris impressis. legendum est ex antiquis codicibus; *Deo est, qui cum magis suscipiat peccatorem confitentem, quàm iustum superbum: quanto magis iustum suscipiet confitentem eumque in regnis, &c.*] quæ tota oratio, quam concinna sit, & quantum cū suscepta disputatione cōueniat, quivis potest intelligere.

234. n. *Possent sequentia providere. qui scientiam nullo modo habeant*] erat in libris impressis. *possent sequentia providere, qui summam nullo modo habebant*] lego ex codice antico. sensus vero est: ut dicat, eos, qui ignorabant summam, id est Deum, & eius providentiam, nullo modo potuisse videre sequentia: hoc est, hominis, atque

atque animæ rationalis naturam, quam Deus creavit.

Et ab eo mundum, & hominem esse factum] habent libri impressi. 235. n. *si. ab eo mundum factum, & hominum causa esse factum*] habet antiquus codex. quæ fuit stoicorum opinio, vt infra declarat. *Bona igitur & mala, aut nihil fecit Deus, &c.*] tota hæc oratio 236. n. vsque ad illa verba: stoici aiunt, accipienda est, tanquam ab impio Theodoro prolata contra Platonem: quam non approbat Lactantius, sed adducit, vt doceat illa, quæ à Platone dicebantur, non omnino sibi constare, quia ex illis non videmus, quomodo ad hanc impiam Theodori orationem responderi possit. suam vero sententiam Lactantius in sequenti proximo capite explicat.

Quæ sit illa sententia] erat in libris impressis. *quæ sit illa summa*] lego ex antiquo codice. nam sic sæpe loquitur Lactantius, summam appellans, breuem quandam cognitionem Dei, ac diuinæ providentiæ. C. vii. 237. n.

Incidit totius res veritatem] habent libri impressi. *incidit potius in veritatem*] legendum est. nam vult significare Platonem, non certa ratione peruectigasse animarum immortalitatem, sed casu quodam eam opinionem sequaturum fuisse, & in veritatem, vt ipse ait, incidisse. 238. n.

Terrena prospiciunt] erat in libris impressis. *terrena prostrata idem*] lego ex antiquo codice, quia continenter de homine loquens, nihil in eo magis considerat, quam rectum statum. 239. n.

Consona administratione predicta] erat in libris impressis. *consona adnuntiatione predicta*] lego ex antiquo codice: nam administratione, quod est in libris excussis, non potest cum re de qua agitur conuenire. C. vii. 240. n.

C A R M I N A, quæ in libris impressis Lactantio attribuntur, in nullis antiquis codicibus inueni. & Phœnicis carmina, Lactantij non sunt, quamuis sint ab elegantissimo aliquo poëta scripta, quem tamen certo credi non fuisse Christianum. Nam Phœnicem nominat solis sacerdotem, & sic de nemore illo loquitur, & de Phæbo, tanquam ille re vera sit Deus, & habeat nemus illud charissimū, ac sibi dicatum, carmina illa de resurrectione siue de Pascha, quod ad elegantiam spectat, cum illis Phœnicis comparari non possunt, & ex ipsis apparet manifeste non eundem fuisse eorum auctorem: hæc vero inter opuscula Venatij Fortunati, poëtae Christiani, quæ sunt in bibliotheca Vaticana, ab optimo & literato viro Antonio Girona admonitus, inueni. de quibus postmodum aliqua annotabo. illius tertij poematis, de passionem Domini, nullum vestigium vsquam inuenit potius, in quo tamen non multi errores reperiuntur: ita vt diligen-

tia emendationis in eo non valde fuerit necessaria.

243. n. In Phœnice in illo disticho erat prius:

Ac velut Agrestes cum filo ad saxa tenentur

Mutari penna papillone solent.

Admonuit me vir doctissimus Didacus Couaruias nunc Episcopus Segobienfis, vt in secundo versu loco pennæ, scriberem, tineæ, quod mihi valde probatur. nã tineæ sunt vermes illi, ex quibus ferici papillones nascuntur. hoc vero in loco videtur poëta imitari voluisse Ouidium, libro vltimo *Metamorpho.* qui de hac eadem mutatione sic ait:

Quasque solent canis frondes intexere filis.

Agrestes tineæ, res obseruata colonis,

Ferati mutent cum papillone figuram.

Ac sane non dubito, quin pro illo nomine, pennæ, legendum sit, tineæ, sed in priori versu: illa filo ad saxa tenentur, videtur mihi non satis cum re ipsa conuenire, cum fila illa potius ad frondes, vel ad ramos ducantur, quam ad saxa, propterea puto potius legendum taxa, quam saxa.

243. n. In carminibus resurrectionis, quia aperte inueni, cuius illa essent, mutauit totam inscriptionem, & eam ascripti, quæ est in illis opusculis: Venantij honorij, &c. quæ sunt in bibliotheca Vaticana. ex quibus multa in libris impressis emendauit, multa tamen reliquit, quia melior mihi visa est lectio vulgaris, quam illa codicis Vaticani. est enim ille codex valde corruptus, tamē is est, qui eum iuuare possit, qui eo cum iudicio vtatur. & sane sic faciendum est eis, qui hanc curam emendandi veterum auctorum libros suscipiunt, vt sæpe ex pluribus malis codicibus vnicum optimum efficiant.

244. n. Distichon quod est in principio poematis:

Salue festa dies toto venerabilis æuo

qua Deus infernum vicit, & astra tenet.

Auctoritate codicis Vaticani mutauit, vt esset post viginti disticha, quo sane in loco esse debet. nam ante nihil de passione, vel resurrectione Christi dicit; sed ver ipsum, ex multis propriis naturæ suæ bonis commendatur. postquam verò facta est mentio resurrectionis, recte illud additur: Salue festa dies, &c. cui disticho recte etiã illud continēter adiungitur.

Nobilitas anni, mensum, lux alma dierum,

Horarum splendor, stridula puncta fauent.

Nobilitas enim legendum est ex codice Vaticano, vt laus aliqua illi diei quem laudare vult attribuat, cum ex mobilitate, vt erat ante, nulla laus ad diem aliquem accedere possit, quia hoc est omnibus commune. Legendum quoque est, stridula puncta, in secundo versu, vt omnia ad diem referantur, aliqua alia in his carminibus mutauit, quæ tamen, vt arbitror, melio-

meliora feci: quod quiuus nostrum librum cum aliis conferens, intelligere poterit.

In hoc poemate ex illo codice addidi decem versus, qui optime cum re ipsa conueniunt, & declarant cur illa carmina ad Felicem Episcopum Venantius scripserit. qui sane Felix nullus est Romanorum Pontificum, sed fuit aliquis ex primis illis Saxonum Episcopis. Nam Saxones cum à Carolo Magno victi essent, religionem Christianam susceperunt: ex Romanis vero Pontificibus vltimus, qui nomen hoc Felicis habuit, fuit Felix iiii. qui multo ante Carolum Magnum vixit. illos vero decem versus propterea iudicavi addendos, quia optime cum re, de qua agitur conueniunt, & quia in fine poematis additus erat numerus versusum ex. ita vt omnino decem ad explendum numerum deessent.

In omnibus his libris multo plura sunt à nobis mutata, quod quidem non sine magna ratione, & auctoritate veterum codicum fecimus, ad quæ singula, ob multitudinem nullas notas fecimus: sed tu nostrum hunc librum cum aliis conferens, experieris, quanto sit hic aliis emendatior, ac melior.

Has notas diligenter examinatas, dignas esse quæ typis committantur iudicamus: Louanij Calendis Septembris. 1568.

Augustinus Hunneus.

INDEX NOMINVM,

ET RERVM IN LACTANT.

A		Aegyptus, & Io bos	27.16
Abortus	524.15	Aegyptus, & Isis	39.22.
Academia	133.32	58.10	
Academiae Arcefilas conditor		Aegyptia Iudæorū seruitus,	
131.17.		& liberatio	206.27.
Academici nō credunt.	136.8	418.19	
Academicorum ignorantia		Aegyptus, & res frumentaria	
133.14.135.4		48.15	
Academicorū incerta.	12.31	Aegyptiorum regnū.	420.4
Academici liberi	24.27	Aeneas	40.1.48.9.65.18.
Academia philofophiæ iugulatrix	129.11	249.27.280.5	
Academici, & Socrates	129.11	Acolicū gen^o sermonis.	15.21
accius Nauius.	90.31.110.8	æther	33.10
acculare	367.31.	æther Deus fumus	13.1
acesta vrbs	65.18	æsculapius	39.10.79.12.
acesces.	65.30	120.16	
acies	508.14	æsculapius in cælo	41.29
adulatio	538.26	æsculapius Epidauri	91.28
adulter	375.27	æsculapio Gallus immolan-	
adulteria	375.6	dus	173.17
adulterium Martis, & Veneris	23.15	æsculapij lucus	92.4
adulteriū cōtra naturā.	24.23	æsculapius medicus	46.33
aëris amplitudo	11.9	æsculapius Messenius	23.5
aër conceptus ore, defer-		æsculapij mors	23.1
factus in pulmone, tepe-		æsculapij ortus	22.32
factus in corde, diffusus in		astas	102.28.109.5
corpus anima est	523.33	æternum	360.24.409.32.
aër de quo Deus ortus	11.7	410.1.523.14	
aëris receptaculum	512.25	æternitas	35.1.
aër verberatus vox	519.31	ætna	59.1.166.24.
æacus	430.28	affectus	347.30.351.28.
ægeum mare	32.25	352.9.353.5.13.17.357.	
æger delirans	164.15.456.3	15.364.27.365.18	
Aegyptus	14.22	affectus tres, vt furia.	534.14
Aegyptus aër	115.24	affectuū humanitas.	358.24
Aegyptiorum anni	114.6	affectuum loci	352.23
Aegyptiorum Dij & ritus		affect. ratio.	447.30.477.24
54.2.115.27.173.13.207.		affectuum vsus	354.33
12.307.25		africanus Ennij	48.21.25
		66.8	
		agamemnon	
		agamemnon	agamemnon

INDEX.

agathocles	57.28	anima & lumen	523.25
agefilus Pluto	28.26	aiaa à Magis videri.	415.13
aglaosthencs.	33.15,	aiax.	animarum migratio. 414.4
albunea Sibylla.	16.18	(66.9	anima mortalis. 336.7.402.7
alciabiades	171.21	animam morte sopiri.	525.4
alcmena	21.12	animi officium	74.30
Alexander	92.10	animi opera	409.5.11
Alexandri ætas	218.20	aiaa ortus.	112.4.166.13.19
Amazon	21.32	aiaa paribilis.	427.30.432.11
Amalech	228.6.	animæ periculum	379.16
Amalthea Sibylla	16.3	animū quietē nō capere.	473.
ambitiosi	342.30	animus rector	461.13. (20
ambraciothes Cleombrotus		animarum resurrectio	416.
amphion	41.8	(167.12	14.431.33.438.11
amphitryo	24.17	anima sanguis	523.16
anacharxis	181.23	animæ non solutio, sed separa-	
anaximenes	12.33	tio.	413.32.414.2.15.415.10
anchises	40.4.46.9	animum somno sopiri.	525.4
ancyra	16.18.	anima ventus	523.16
angeli spiritus	104.18	animalium brutorum muni-	
angelorum metus	428.30.	menta	393.27.490.30
anceris.	181.20.	animalium brutorum ortus	
anima.	104.14.111.17.112.	20.29.108.27.32.110.11	
29.410.19.412.14.19.		animaliū brutorū sens^o.	366.3
470.26		animaliū brutorū vsus.	467.2
anima, & animus.	524.26.33	anio fluuius	16.19
animus.	70.6.146.27.147.1.	annales Pisonis	15.30
11.315.8.393.19.		annales famiorum	16.2
anima aër	523.33.	annibal	121.13
animi bona	478.19	annis mille post cōmune iu-	
animi bona, & corpor.	389.7	diciū quid accidit.	433.
aiaa & dei similitudo.	523.31	24.29.434.3	
anima à Deo	526.23	annorum nomina	323.29
anima harmonia	415.21.	426.18	
522.19		antichristus	426.18
animus humanus solus virtu-		antipodes.	178.11.28.179.16
ris capax	407.20	antisthenes	12.31
anima ignis.	112.29.523.16	Antonius M.	28.31.154.16
anima immortalis.	164.33.	Antonius M. Cos.	42.18
166.6.169.2.402.4.405.		Anton. M. sceleratus Deū lu-	
27.406.11.409.6.411.22.		lium Cæsare appellat.	42.15
414.7.478.24		Anthropiani	256.33
animi immobilitas.	358.33	apes	143.26.452.6
anima incolumi mens extin-		apes ad os Iouis pueri.	64.31
cta	525.3	apis bouis caput	207.15
		40.10	
		apollo	apollo

INDEX.

apollo æsculapij pater 23.7
 apollo Deus maiorum gen-
 tium 42.5
 apollo Dei minister. 18.1.18.
 apollo Delphicus. 17.28 (30
 apollo flagitiosus 22.32
 apollo harmonia mudi. 19.5
 apollo homo 20.14
 apollo Milesius 21.5.3
 apollo Smyntheus 19.3
 apollinis vates 251.3
 apollodor⁹ Erythræus. 15.31.
 apollonius. 265.4 (483.4
 apollonius; quasi Hercules
 265.29
 apoſtata 256.9.13.33
 appius 363.7
 appius Claudius cæcus. 91.28
 apuleius 265.5
 aqua Deus 85.18
 aqua, & igni exulibus inter
 dici 104.18
 aquæ interitus 384.11
 aqua, ex qua orta, & formata
 omnia 12.24
 aqua pecudum. 85.20.104.31
 aquæ rores 458.12
 aqua stagnans 358.29
 aquæ vitreus orbis plenus.
 aquæ vitia. 547.29 (458.6
 aquæ vsus 85.20.
 aquila in auspicio 33.17
 aquila in capite Iouis 33.19
 aquila Ganymedis 27.10.
 aquila regnū portēdit. 33.19
 arabia 115.8
 arabra Chanaan 115.9
 ararus 33.14
 arceſilas 131.17.133.23
 archimedes 84.7
 architectus 501.8
 archyta Tarentinus 477.1
 arcopagita 265.2
 argi mors. 14.21 (64.25
 argonautæ. 11.1.22.24.25.

argumenta certorum, & in-
 certorum 448.8
 argumentationum consecu-
 tiones 44.6.16.21
 argumentū retroverſum. 44.
 argus 14.21 (17
 aradna. 2.4 aristides. 169.
 aristippus. 135.26.157.24 (18
 aristo Chiüs 483.3
 aristarchus 264.9
 aristophanes 264.8
 Aristoteles 135.32.264.14.
 289.31.462.11
 Arift. cū peripatereticis. 464.26
 Arift. ſecū ipſe diſſidet. 13.13
 arma 491.2
 artes 132.9.138.31
 artorius medicus 92.28
 aſcenſus Ieſu in cælū. 237.7
 aſclepiades 394.10
 aſclepius 381.27
 aſcellus humana voce 59.19
 aſelli mors 59.22
 aſellus priapo victima. 59.4
 aſelli ſtella 59.16 aſia. 17.29
 aſiæ imperiū. 419.29.421.20
 aſſumptiones 86.7
 aſſyriorū, & Babyloniorum
 Belus Deus 66.4
 aſſyriorum regnum 420.5
 atra 527.8
 aſtra animalia 84.31
 aſtra Dij 83.12.85.13
 aſtrum motus 83.27.33.
 aſtra ſi ſtarēt. 84.22 (178.30
 aſtrum vsus 466.29
 aſtrotogia 118.25.181.1
 aſylum Romuli 89.18
 atabyrius Iupiter 65.10
 athenienſes 171.14
 athenienſem eſſe 171.23
 athenienſes Martem aſoluūt
 23.14
 athenienſis Mianerua. 34.25.
 atlas 32.19.

atomo-

INDEX.

atomorū ſemina. 163.14.455.
 31.456.8.17.25.457.10.29.
 atticus T. 42.1.52.13
 auaritia 534.18.535.19
 auentinus mons 32.26
 auguria 90.29
 augur accius 90.31
 auguſti caſtra capta 92.31
 auguſti medicus 92.28
 aulacia 33.22
 aures 501.23.505.11.21.25
 aures plus quàm oculi. 142.2
 aureum amiculum Iouis
 Olympij 79.9
 aurea barba æſculapij 79.11
 aureum caput bouis 207.15
 aurea columna 27.8
 aureus imber 27.8
 aureum ſeculum. 31.22.213.
 21.273.31.274.12.386.29
 auſes Ieſus Naue 228.4
 auſpicia. 90.29 autolicus.
 autumnus 102.29 (66.3
 B
 Babylonia 16.29
 Babyloniorū, & Aſſyriorum
 Belus Deus 66.4
 Babylonius rex 200.5
 Babyloniæ ſeruitus iudæorū
 200.6.207.32
 Baptiſmus 398.2.
 C. Baſſus 63.23
 beatus 308.33
 beati, & miſeri. 408.28.409.1
 bebius Cos. 63.2
 bellicæ rei præcepta in officiis
 bellona virtus. 57.33 (330.6
 bellū Ciuile Brutianū. 92.27
 bella pro feminis 175.2
 bellum Iouis cum Titanibus
 24.12.33.16
 bellum latinum 91.5
 bellum macedonicum 91.8
 bellum punicū. 420.18 (32
 bellū Troianū. 199.31.204.
 belus. 66.4 belæ ætas. 66.7
 beneficentia 487.6
 bithynia 261.31
 bona Dea 63.28.172.6
 bonæ Deæ mors 63.31
 boni & mali ratio 352.5
 bos Ió 27.16
 boues Herculi immolari. 60.
 brachia 510.33 (21
 brutus. 420.27 butes. 46.9
 C
 Cabyrius. 39.23 Caca Dea.
 Cadmus 41.8 (55.5
 C. Cæſar. 167.24. L. Cæſar. 42.
 Cæſar Auguſtus. 92.26 (20
 C. Cæſar Póſtſex Max. 15.15
 Cæſares conſecrati 32.15
 callidus 299.2 calliphon
 calor 103.21 (135.27
 calor vitalis 111.30
 canina facundia Cicer. 363.6
 canino lacte nutritus Aſcu-
 lapius 23.4
 capella Amaltheæ 60.29
 capitolium 31.17
 capitolium conflagraſſe. 162.11
 capitolium reſectum 17.1.
 483.10
 capitolium, in quo ſacra fierent
 Albunæ Sibyllæ 16.21
 capitolium à Tarquinio con-
 ditum 55.18
 caput 498.21.499.11
 caput, & membra 334.28.
 335.4.10
 carneades academic⁹. 289.14.
 & eius quæſtioncs. 293.10
 carthago 420.19
 caro 111.29.243.29
 carthaginenſ. ſacrificia. 57.29
 caſſius 66.9
 caſſius Iupiter 65.12
 caſtor 23.14.39.9
 caſtor in cælo 41.26
 caſtor. mors, & Pollux. 23.16
 caſtor,

I N D E X.

castor, & Pollux 23.15
 Catilina. 169.19 Cato. ibid.
 M. Cato 330.21
 M. Cato Vtricēsis. 167.20.27
 Caronis Vtricēsis mors 166.
 Q. Carulus. 483.11 (26
 causa adulterij 375.6
 causa animantiū mundus, &
 hominis animantū 393.
 6.10
 caucasicus 108.4.282.17
 causa certaminum 147.8
 causa dæmonum colēdorum
 120.33
 causa Deorū appellandorum
 47.15
 causa erroris de tam multis
 Diis 9.24
 causa Dei cōtemnendi 69.9
 causa I E S V aduentus. 209.
 10.21.2.10.31.213.28.
 causa incommodorum Chri-
 stianorum 311.9.312.2.
 12.313.3
 causa, cur Iudæi non intelli-
 gerent 216.27
 causa mentiendi 10.8
 causa rationis dandę homini
 394.1
 causa sexuum duorum. 43.15
 causa syderū creandorū. 85.1
 causa sua 161.8.165.23
 causa victus 44.17
 cautio 354.15
 cebes 181.17
 cecropides virgines 46.30
 cęsor Appius Claudius. 19.28
 censor Fulvius 91.32
 cerebrum 521.1
 ceres Catinensis 80.21
 ceres Dea 49.12
 ceres Dea infelix 45.24
 ceres Eleufina 58.31
 ceres Ennensis 80.21
 ceres Milesia 92.9.120.13
 certamen anceps 363.20
 certorum, & incertorum ar-
 gumenta 448.8
 ceruix. 510.32 Chaldaei. 416.
 Cham 115.3 (20
 Chanaan Arabia 115.9
 Chaos 11.24.94.2
 Chartilago 499.27
 Chiron 23.4
 Chloris Nympha 51.23
 Chrestus 202.22
 C H R I S T V S 202.19.212
 26.3.2.213.2.224.11.226.
 2.228.10.426.9
 G H R I S T V S *δημιουργος τῆς*
θεοῦ 201.30
 C H R I S T V S *σὺμβουλος τῆς*
θεοῦ 201.30
 C H R I S T V S verus I E S V S
 227.33
 Christianorū supplicia. 283.
 17.284.27.287.20
 Chrylippus. 13.5.15.28.43.2.
 Chrylippi mors. 166.23 (29
 cibus ignis, & animæ. 112.33
 Cicero. 23.6.40.24.41.14.
 152.15.154.2.155.21.167.
 27.341.12.19.27.345.19.
 363.6.12.489.29.528.10
 Cicero Academicus 5.27.
 154.24
 Ciceronis atas 223.3
 Cicero Augur 40.29
 Ciceronis caput 363.16.
 Ciceronis facundia 363.6
 Ciceronis mors 81.26.363
 11.17
 Ciceronis peroratio 482.17
 Cicero perfectus non modō
 orator, sed etiam philoso-
 phus 40.24
 Cicero Platonis imitator. 13.
 19.40.25
 circe Marica 58.29
 circumcisio 227.31.28.14
 claudia

I N D E X.

claudia 91.16.120.11
 cleantes 12.33
 cleāthis mors 166.23
 cleombroti mors 167.13.18
 cloacina Dea. 52.1. clodi⁹. p.24.29
 clodius Sex 63.28 (32
 codri mors. 149.8. cogitatio. 358.
 cælum. 11.16.101.31.128.32.
 178.33.179.29.524.5
 cælum Deum esse 11.17
 cælū elementorū mūdi. 11.18.33.29
 cæli filius Saturn. 32.9
 cęli filij. 32.11. cęli genitalia. 34.16
 cælum Ioui obtrigisse 28.22
 cæli mors 33.21
 cælum mortuis apertum 42.13
 cælum spectare. 184.21 col. 92.4
 collum 510.32
 colophonis Apollo 17.28
 comæræ. 547.32. cōcordia. 329.13
 confessio, & pœnitentia. 257.11
 cos. Anton. 42.18 cos. Bebi⁹. 96.2
 cos. Cornelius 62.2
 cos. Dolobella 42.21
 cos. Romani 207.24
 constantia 351.93.359.3.17
 constantinus Imperator. 3.19.192.
 5.258.5
 continentia. 376.6.12
 conuitia in Herculem 60.17.23
 Coprianus Cyprianus 261.21
 cor. 509.15.515.27.519.3.6
 coritus. 66.12. Cornel. cos. 65.2
 corona 246.29
 corona ex panibus asello 59.13
 corpus. 70.5.104.14.111.17.127.
 19.146.27.32.309.19.315.19.
 393.19.396.24.397.2.470.26
 corporis bona 398.14
 corporeis membra 504.23
 corporeis opera 409.5.7.15
 corpus vnum ex duobus. 373.23
 corybantes 35.26.61.10
 cos. Accij Nauij 90.31.120.8
 costæ 499.5
 C. cotta Pontifex 14.17.88.30
 crassus 350.15
 cretensis Iupiter
 critias 171.21
 creta 31.3.5
 60.27
 cræsus. 350.15
 crux I E S V C H R I S T I 247.25.
 248.9.249.15.266.19
 crucis christianæ signum. 249.14.
 20.26
 crura 518.6
 cubiti 511.2
 cumæa Sibylla 15.29
 cumana Sibylla 16.2
 cumina Dea 55.7
 cupiditates. 21.31.326.7.13.357.
 4.364.30.365.1.21
 cupiditates animi, & corporis. 409.
 18.20.27
 cupiditas genetandi in homine.
 372.10
 25.1.4.9
 cupido 31.4.61.17.23
 C. Curio cos. 17.1.483.9
 currij mors 149.8
 cynici. 158.9
 cynosuræ 23.6
 Cyprianus 261.5.268.1
 cypri Salamin 56.1
 cyrenatici 135.27.137.12
 cyrenæus Theodorus 455.12
 cyrus 16.17.200.7.207.32
 16.17.200.7
 cytheron mons 64.19
 cypriæ mulieres 46.12
 D
 dæmones 31.11
 dæmones Dei flagello domantur
 19.10
 dæmones per terram, & mare. 19.9
 dæmonum genera duo 127.24
 danaë. 27.5 dardanus. 66.11
 darij atas 200.13.218.20
 Dauid 204.29.212.27
 Daudis atas 233.13
 decemuirorum 547.17
 deciorum duorum mors 149.8
 decretum senatus de imperio M.
 Antonij 28.33
 delphorum Apollo 39.27
 delphi

INDEX.

Delphi ab Apolline relictis	17.28	Dei in conspectu	70.31.454.7.
Delphica Sibylla	15.27	Deorum connubia.	28.8 (541.9
Delphis	15.19	Deus quibus constet, quæque in eo	sunt 17.17
Demetrianus.	107.11.488.8	Deo conuenire	31.25
Democritus	166.27.186.20	Deus corpore carens	404.29
Demophile Sibylla	16.3	Dei cultus.	314.13.315.25.336.26.
Demosthenes	263.29		395.5.398.1.28.399.4.452.23.
Dentes	510.11		469.31.485.27.529.4.531.31
Dentes ad loquendum	509.28	Dea Cuiua	55.7 (532.6
Deucalion	106.16	Deos Diagoras excludit	5.21
Deus ex aëre immenso	11.7	Dei dies magnus	417.32
Dij Aegyptiorum	53.21	Deus disertus	370.25
Deorum æqualis Orpheus	10.33	Dij diuini	24.32
Deus æternus.	7.16.96.21.	Dei domicilium mundus	531.27
404.29		Deus dominus	199.8.301.13
Deus Aether	13.1	Deo donum dignum	381.19
Dei affectus	471.29	Dij duces curant	120.10
Deus alius alio tempore	25.20	Dij duodecim	18.23
Deus animus	12.28	Dea Egæria	82.22
Deus animas virtute inspirat.	26.28	Dii Elementa	87.6
Deus ante omnia	11.3	Deus Esus	56.6
Deus apparens	11.4	Deus falsus, & Dei filius	423.26
Deus Aqua	85.20	Deæ feminae	28.4.43.13
Dij auro, ebore, gemmis exornati	78.7	Deus filius	254.1.6
Deus beatus	98.9.148.13	Deus per filium colitur	255.16
Deorum bella apud Homerū.	88.7	Deus fuisse non potest	33.25
Deus Belus	66.4	Deus fulminari non potest.	50.17
Dei beneficentia	472.10	Dea florum præses	51.19
Dei bonum summum	150.8	Dei forma	464.18.478.8
Deus bonorum fons	327.3	Dea Fornax	54.33
Dea Caca	55.5	Dea fortuna	185.24.187.27
Deus caput virtutis, & doctrinæ	335.14	Deorum generatio Hesiodi.	11.23
Dea Cloacina	52.1	Dei gratia.	445.21.23.31.446.5.
Deus celata esse voluit	100.24		448.17.471.5.472.9
Dij caelestia omnia	82.32	Deus Hermes Trismegist⁹.	414.21
Deus cæli fabricator	17.9	Deos, homines fuisse.	38.22.316.
Dei cognatio	451.15		30.463.22
Deus ex coitu maris, & feminae esse non potest	20.9.13	Dei homo simulachrum	71.27
Deos coli, alios, vt profunt, alios, ne obfint	52.29	Deus & homo quid differant.	1.26
Deos concipere non posse	43.17	Dei honor, & virtus	52.7
		Deorum res ad humanarum similitudinem	45.4
		Deum humanis rebus non indigere	315.1.531.21.26
		Deus	425

INDEX.

Deus in igne habitat	17.33	Deus Mutinus	55.9
Dea Isis Io	27.18	Deus nascendi causa, & principium	12.26
Deus imbecillis non est	44.27	Deus Natura	95.22.25.28
Deus immortalis.	7.16.20.19.387.	Deus, Natura excellens	453.14
Deus impassibilis.	9.21.96.20 (18	Deus, Natura sapiens	462.22
Deus immutabilis	96.20	Deus naturalis vis diuina ratione prædita	13.5
Deus incorruptibilis	7.16.9.20.	Deus, lex diuina	13.7
	96.20.387.18	Deus, necessitas diuina	13.6
Deus inuisibilis	404.6.29	Dei necessitas non natura.	471.12
Dei ira	122.8.437.19.443.8.446.	Deorum necessitas nulla, sed libertas	83.23
	5.23.471.3.472.17.473.31.	Dei nomen.	15.1.17.33.30.1.95.22
	481.30.482.15.485.23	Deus, nomen Dei proprium.	15.7
Deus Iudex	4.1.361.12.379.7	Deo nomen hominis	29.33
Dei iudicium.	386.9.404.4.415.8.	De⁹ nomē potestatis summæ.	9.20
	416.14.430.2.433.16.436.23.33	Deos non esse	5.22
	441.26.471.33.531.16.549.5	Deos non esse illos, qui ne probi	50.26
Deus Iulius Cæsar	42.15	quidem homines fuerint.	50.26
Dei iniussu nihil angeli	18.17	Dei notitia.	376.19.451.22.452.38.28
Dei Lacedæmonii	54.10		33.480.27.481.2
Dii, qui laudabantur, dicti.	27.2.	Deorum nouorum ortus	43.20
	38.28	Dei obliuio	68.8.23
Dei lex	332.29.374.11.380.6.9.	Dij pallor, & pavor	52.3
	33.58.18	Dij pares nisi sint, neque dij sint	9.18
Dii Lucianus non pepercit, neque hominibus	22.15	Deus partitis officia	7.20
deos ludibrio hominib⁹ haberi.	54.	Deus pater	3.33.14.33.30.21.
Deus lumen	443.29 (33		199.7.301.18
Dii maiorum gentium Apollo, Iupiter, Neptunus, Vulcanus, Mars	40.10	Deus patrem non habet, neque matrem	18.5
Mercurius	40.10	Deus perfectus	7.8.387.18
Deorum mater Dea infelix.	45.26	Dei placatio	281.33
Deorum matris sacrificia	57.30	Deorum plena omnia innumerabilia	43.21
Dea Mens	52.8	Dij populares multi	12.32
Deus, mens	12.2.25.31.13.27	Dei potestas	95.7.99.8.392.2.
Deus, mens mundi	388.20		463.2.468.33
Deus mente concipi non potest, neque verbis enarrari	19.32	Dei placatio	30.15
Dei merus	356.32	Deus primogenitus	11.3.11.19
Dii minores, si sint plures	7.12	Deus principalis	31.32
Deus mundus	85.27	Dij sint, necne Protagoras dubitauit	5.20
Deus mundi fabricator, & rector noster	12.14.19.30	Dei prouidentia	392.1.455.6.7
Dii ministri	14.6.18.1.13.15		12
Dei minister apollo.	18.30.32.19.2	Dei	
Dea Muta	55.2		

INDEX.

Dei quies	473.15.25	13.16.16.31.17.8.20.50.11
Deus Quirinus	42.16	Deus vnus, sed is Iupiter nomine-
Dei recordatio	68.25.69.2	tur 30.6
Dij qui reges olim fuere	21.3	Deus vnus rector eximius 9.15
Deorum religiones vanæ.	122.19	Deus vnus gratias agentium, iu-
Deus Romulus	43.1	rantium, optantium 68.19
Dei sacerdotes	195.30	Dei vocem Sibylla perfert ad ho-
Dei sacrificia.	379.29.33.381.1.9.	mines 17.18
531.19.24.532.6.539.26		Dei voluntas, & lex 473.29
Deus per se	17.32	Dij, quæ vsui à Deo creata sunt
Dei sermo	19.23	14.12
Deo seruire	142.27	dextra masculina 515.14
Deorum sexus	44.7.203.25	dia 24.1
Deus sibi vni notus satis	20.5	diabolus criminator. 113.11.116.
Dij sculorum	81.9	9.27.489.6
Dei similitudo	21.26.350.4.	diagoras 5.21.455.10
376.16.455.7.444.13.478.25.		diana 56.5
527.16		dicæarchus, Democritus, Epicu-
Deorum simulachra	28.13	rus 403.24
Dij Sol, Luna, & sydera	81.17.	dicta Dionysij tyranni 79.10.
85.14		13.17
Deus spiritus	12.1	dies 103.2
Deo subiecta omnia	11.30	dies, quo CHRISTVS passus est
Deus subiectus nulli rei	9.21.	208.4
Deo succedi	20.20.25	dies, quo creatus constantinus.
Deus summus	14.31.17.9	3.22
Dij vni	15.20	dies, quo Isis nauigatur, in factis.
Dei templum	382.19	27.20
Deus Terminus, & eius sacrificia	55.16.25	dies quo iudicabitur mundus.
Deus terra	85.17	313.21
Deus testis	379.7	dies Larentaliorum 51.9
Deorum testimonia falorum de	17.26	die quadragesimo corpus consum-
vero	17.26	matum in vtero 515.29
Deus Teutates	56.7	diæspiter, vel Orcus Pluto 37.27
Deus Thoyth Aegyptiorum &	18.23	digitorum ritus, & religio 305.21
Saitarum	14.23	diluuium 106.9.108.9
Dij cccxlv,	18.23	dinomachus 135.27
Deus veniam dat	335.9.479.19	diodorus 36.9.135.28
Deus verbum	382.2	diogenes 181.18
Deus veri doctor	401.8	Dionysius Siciliæ tyrannus 79.5
Dei viæ	219.22	dissentire 277.13
Dei virtus	100.6.392.2	diues apud deum 348.18
Dei vltio	307.18	diuisio, & interitus 7.15
Deus vnus.	6.20.22.7.18.12.32.	diuitiæ 145.22.145.19.306.1
		diuortium 540.2
		dolo-

INDEX.

dolobella cos.	42.21	Esaias 209.30
dolor	353.27	Esse sine principio non potest
donatus	482.15	391.4
dominari	9.19	Esus 56.6
domitianus	265.10	Euclides 147.28
domitius	284.8	Euemerus 29.3.463.30
dux	320.5	Euphorbus 168.9
		Euphranor 78.25
		Euristheus 22.9
Ebur	380.16	Europæ taurus 27.13
Ecclesia catholica	257.10	Exilium Proragoræ 454.25
Edictum Iouis	35.16	Expositio natorum 368.13.22
Egeria Dea	62.22	
Elementa.	31.21.32.2.24.102.9.	F
111.23.33.133.7		Fabrica Vulcani 49.24
Elementum cælum	33.29	Pacies 505.6
Elementum cæleste Ignis.	405.32.	Fata 26.13
406.3		Faula meretrix 51.11
Elementa Dij	87.6	Fauna 63.22
Elementa repugnantiæ.	405.33.	Faunus 39.24
470.21		Fauni ætas 63.20
Eleusina Ceres	58.31	Faufuli vxor 64.22
Eloquentia	260.21.528.3	Farua 63.22
Elysiij campi	320.27	Febbris 52.32.413.6
Empedocles	111.20.186.18	Feciales 334.6
Empedoclis mors	166.29	Fel 519.3
Enna	80.24	Femina 518.2
Ennius	30.29	Feminae pecudes repugnant. 374.
Epicurus	98.29.108.21.135.	26
25.156.32.165.3.30.180.22		Feminae vates 15.18
264.14.281.5		Fenestella 16.33.433.7
Epicuri vanitas	480.2	Festus Pescennius 57.18
Epicurus veridicus	384.16	Fibulam imponere 44.2
Epicurus non verifutus	447.19	Fictores imaginum 28.6
Epicurei	100.2.378.13	Fides 540.4.25
Epidaurus	23.6.91.25	Fides poenitentiae 287.7
Epigramma in Iouem	31.7	Filij comeesti sepulti 35.21
Equi Castoris, & Pollucis	91.6.8	Filij degeneres 52.7.4
Equus Soli mactatur	60.1	Filius domini, dominus 254.22
Eratosthenes	16.1	Filius patris dedecus fratribus in-
Erichthonius	46.18	dicat 115.4
Erichthonij ortus	47.3	Filij Saturni 33.27.35.12.37.20
Erythræus Apollodoros	15.31	Filiorum similitudo 515.33
Erythræa Sibylla	15.30.16.27.	Filius Theridis 25.29
28.483.6		Flora meretrix 51.13
Eryx	46.9	Floralia Iudi 51.16

INDEX.

Flumina	391.29	Genus Agamēnonis, Achillis, Aiacis, Vlyllis, & Priami à Ioue.	66.9
Fontes	391.26	Gergythium oppidum	16.16
Fornax Dea	55.1	Ginguae	510.13
Fornacalia	55.1	Gladiatoris mors	367.19
Fortitudo.	351.10. 356.10. 398.12	Glauca	37.26
Fortis vir	22.4	Glaucae mors	37.29
Fortuna	185.24. 187.22. 188.19. 189.28	Gloria	183.33. 360.12
Fortuna equestris	91.33	Gnosus	31.5
Fortuna natura	187.28	Gracchana tempora	80.2.6
Frates	310.2.6	Gracum esse	170.2.2
Frater Iouis	26.2.3	Græci leues, & idem eloquentes	40.1.2. 48.3
Fratrem Quirinus interfecit	42.17	Græcorum regnum	420.4
Frigora	497.15	Græci sacrarum literarum ignari	156.2.3
Frons	505.81	Grati Ilium petentes	15.32
Fructus virtutis, & vitij	407.2.6	Grammatici	116.28. 180.30
Fuga Saturni	32.8.34.33.38.18	Grammatici definiunt	519.30
Fulvius Cens.	91.32	H	
Fulvii Censoris mors & ipsius, & eius filiorum	92.2	Hadrianus	16.3
Funus Cæsaris	42.21	Hæredes CHRISTI	235.3.2
Funus Herculis	22.30	Hæres Moyfis Iesus Naue	218.23.227.28.218.9
Furius	284.32.289.29.294.25	Hæres Herculis Philocteta.	22.28.31
Furius Bibaculus	62.4	Hæres Pop. Rom. Floræ meretricis	51.14
G		Hæreditas stultitiæ ad Epicurum	163.24
Gabinus P. Legatus Rom. Erythras	17.4	Harmonia	46.7
Galba	289.21	Hebraei. 115.15	Hector. 181.25
Galilæa	234.2.3	Helena. 23.22.	Helias 209.3
Gallorum Dij	56.6	Helicon	11.3.2
Galli Marris Deorum	45.2.9	Hellesponticum mare	32.25
Galli, & Roma capta	54.6	Hellespontica Sibylla	16.15
Ganymedes	24.20.27.11.24.66.13	Hemanuel	211.6.10.40
Gaudium	353.24	Heraclides Ponticus	16.16
Gaius	230.25	Heraclitus	103.28
Gemini Iupiter, & Iuno	37.21	Hercules	11.2.39.9.47.24
Gemini Pluto, & Glauca	37.2.6	Hercules adulter	21.11
Generare homo potest: facere non ita	106.3	Hercules quasi Africanus inter Deos	21.9
Genii	117.18	Hercules Alexicacus	265.30
Genitalis pars	374.1	Hercules in celo	91.25
Gentilitas	316.5	Hercu-	

INDEX.

Hercules famelicus	60.8	Hominis imperiū.	391.2.452.31
Hercules Hispania rediens.	56.27	Hominis munimenta	393.31.
Hercules Lindius	60.1	Homo mundi dominus	544.25
Herculis mors, & vxoris, & liberorum eius	22.27	Hominis natura	364.17
Herculis ortus	21.12	Hominū numerus.	43.21.37.1.11
Herculis sacra	60.2.91.29	Hominis opera	101.7
Herculis vita, & opera	21.10.18	Hominis ortus.	100.13.105.19.25.107.13.110.24.29.111.3.142.2.158.5.314.16.337.10.16.25.339.11.395.31.396.20.397.27.401.23.32.469.13.470.1.491.15.492.12
Herillus	135.31	Hominis propria	67.11.452.1
Hermes Trismegistus, & eius atas	464.30	Hominis scientia	101.21.25
Hermaphroditus	46.7	Homo simulachrum Dei	71.25
Herophile Sibylla	16.3	Hominis vita	114.2.336.33
Herodes	208.1.231.32	Honestas	141.1
Herodis atas	208.1	Honor Deus	52.7
Hedras	208.31	Horatius	77.8.18
Hesiodus	11.22	Hortensius	18.11
Hiacynthi mors	23.12	Hospitalitas	344.17
Hieronimus	135.29	Hostis spiritus malus	323.17
Hierosolyma	216.29.233.14	Humana caro exitata	35.15
Hippolytus	23.1	Humana hostia	56.2.5.7.9.20.57.5.20.23.121.28
Historicum atas	430.12	Humana imbecillitas	96.7
Homerus Deos bellâtes fecit.	8.21	Humanitas	143.9.337.8.15.
Homerus ad veritatem nihil.	11.20.15.33	Homo in angelum transformatus	28.340.10.358.24.347.30
Homo.	68.3.69.21.74.25.243.27.358.23.387.21.392.14.527.	Humilitas	541.27
Homo animal sanctū.	368.3 (18)	Humor	103.21
Homo in angelum transformatus	438.7	Hydaspes fluuius, & Rex	421.4
Homines ante Vulcanum, Liberū, Apollinem, Iouem	108.30	Hyems	102.29.109.5
Hominum, & brutorum discrimen	75.27	Hyrcania	282.17
Hominem bruta imitatur.	143.28	I	
Hominis vniuersa, brutorum singula	352.22	Jacob	214.24
Homicidium	48.16.536.31.33	Ianiculus	63.3
Homo quibus consistet	495.28	Ianus	36.3
Hominis cultus	470.8	Iani facies in numis	36.7
Hominis cū Deo cognatio.	299.12	Iapetus	106.2.5.8
Homini, deo tributū.	337.1.533.33	Iasius	66.12
Homines vt fungi	392.18	Icarium mare	32.25
Hominis figura	504.28	Ida	61.7.
Homo ex humo	461.12	Idoneus.	341.30
		Iecur	519.1
		Iecoris officium	519.6
		Iciss	

INDEX.

Iesse	316.7.13	Innatum omnibus	93.19
IESVS CHRISTVS	202.19.	Ino Leucothea, & Matura mater	
212.26.255.4		58.29	
IESV CHRISTI ortus.	200.	Intelligere	387.8
26.201.6.19.203.8.210.27		Intestina	514.27
IESV aduentus.	210.27.214.32	Inuentores rerum	29.20
IESV baptifmus	220.5	Io 27.15	Ioannes 220.5
IESVS filius Dei	218.31	Iordanis	220.5
Iefus Iofedech	218.24	Iofedech	218.24
IESV mors	233.33	Iofues	99.33
Iefus Naue	218.23	Ira 21.24.326.7.10.364.19.21.	
Iefus Naue Aufes	218.4	29.365.3.21.446.26.448.22.	
IESV fupplicium	208.4.223.	449.3.474.32.475.8.476.5.534.	
28.233.13		17.31	
Ignis	103.23	Ira in iccore	481.19
Ignis accenditur	458.3.8	Ira in minoribus coërcendis.	365.
Ignis elementum	405.32.33.	38	
546.10		Isis	27.18.39.23
Ignis interitus	384.11	Isis Dea infelix	45.24
Ignis & lux	406.7	Israel	215.3
Ignea natura	34.1.5	Italia, & Saturnus.	32.8.35.29.36.
Ignem oculos extinxiffe	92.12	10.12.38.20	
Ignis, ex quo orta omnia	103.28	Italię Sibylla Cumea	15.29
Ignis fempiternus	429.10	Italia; victus	36.10
Ignis vſus	465.32	Iubas Rex	39.23
Immortalitas	147.32.148.18.	Iudas	207.21
29.198.12.327.7.397.25.402.		Iudas proditor	229.28
21.403.1.469.5.486.22		Iudæa	207.22
Imperiorum varietas	419.29.33.	Iudæ, & Israel domus	236.20.
420.5		Iudæi	202.22
Inachus	27.15.32.19	Iudæorum filij, & poſteri.	236.23.
Incendium orbis	108.8	311.26	
Incenſi libri Numæ	63.10	Iudæorum Iudices.	200.2.207.23
Inceſſi libri Protagoræ	454.25	Iudæorum rectio	ibid.
Incenſi libri ſibyllini	16.7.10	Iudaicæ religionis ſacra	226.28.
Incenſus populus in phrygia.	283.12	229.15	
Indi	23.32	Iudæorum ſeruitus & liberatio	
India	282.17	207.32	
Infantes Saturno immolari	57.5	Iudæorum veritas	192.13
Inferi	73.7.402.8.10.13	Iudex	263.20
Inferna Plutoni obligiſſe	28.22	Iudicis officium	126.32.479.18
Inferi, & in iis Iupiter, Neptunus,		Iudicium de Apollonio	266.4
Vulcanus, Mercurius, Apollo,		Iulius Cæſar Deus	42.15
Saturnus,	251.22	Iulius Proculus	42.29
		Iumenta	105.13
		Iuno	

INDEX.

Iuno Dea infelix	44.30	Iupiter precatur	33.12
Iunonis ira	27.15	Iupiter principatu priuatus	18.28
Iuno Lacinia	91.32	Iupiter repertor hominum, & re-	
Iunonis Monetæ ſimulachrum		rum	25.17
91.13		Iupiter Rex	24.32.25.12
Iunonis nomen	30.11	Iupiter ſacrificat	33.8.16
Iunonis ortus	37.21	Iupiter ſalaciſſimus	43.33
Iuno Sami	39.25	Iupiter Saturno fortior	25.24
Iupiter	11.14.18.2.	Ioui terminum non ceſſiſſe.	55.21
Iouis ætas	65.26.106.29	Ioues tres	31.13
Iupiter Atabyrius	65.10	Iupiter Triphyllius	29.7
Iupiter Caſſius	65.12	Iupiter triumphatur à Cupidine	
Iupiter Cretenſis	31.360.27	25.5	
Ioui cælum obligiſſe	28.22	Iura	293.13
Iouis cultus	30.5	Iuramenta Socratis.	173.15
Iupiter dæmon	251.8	Ius ciuile	334.18
Iupiter à dæmonibus inductus		Iuris ciuilis inſtitut.	3.12
119.11		Ius naturale	529.13
Iupiter Danaën violaturus.	27.5	Iuſtitia 3.25.142.26.143.10.173.	
Iupiter Deus	25.16.40.9	28.175.9.19.268.28.272.31.	
Ioues duo	29.28	289.9.290.10.21.292.15.326.	
Iupiter fabuloſus	29.29	26.334.18.343.29.33.346.9.	
Iupiter Ganimedem in aquila ra-		34.7.29.470.8.487.6.529.4.	
puit	27.10	531.14.533.33	
Iouis res geſtæ	29.4	Iuſt. ciuili. & naturalis	294.20
Iupiter homo	20.14.30.28	Iuſtitia fugata	533.5
Iupiter Imperij dator	29.11	Iuſtitia; imago	330.11
Iouis imperium Orientis	28.25	Iuſtitia laudata, & euerſa	289.
Iupiter impius, ac penè homicida		20.23	
24.9		Iuſtitia; officium	532.22
Iouis iuramentum	26.3	Iuſtitia; opera	271.14
Iupiter Labradeus	65.10	Iuſtitia; patroni Plato, & Ariſtore-	
Iupiter Laprius	65.12	les	289.32
Iupiter Latialis	56.8	Iuſtitia; præcepta	10.15
Iouis leges	30.33	Iuſtitia; radix	533.33
Iupiter Molio	65.12	Iuſtitia reſtituta ab Imp. Conſtan-	
Iupiter naturalis	29.29	tino	3.25
Iupiter nominetur vnus Deus.		Iuſtitia Saturno rege.	31.23.269.3
30.6		Iuſtit. ſûma.	375.19.470.8.531.12
Iouis mors	31.3	Iuſtitia; trames in cælum.	385.33
Iupiter olympius	29.16.79.8	Iuſtus	359.28
Iupiter Opt. Max.	24.8	Iuſtus Fabricius, & Ariſtides	330.
Iouis ortus	25.15.28.8.30.1.	16.17	
35.21.37.20.82.9		Iuſtus ſapiens	298.9.330.27.
Iupiter piſtor	54.26	536.12	

INDEX.

Iustus stultus	289.10.194.1.	Lex Dei testamentum	235.20
	295.3.28.529.10.530.2.	Lex Dei vna satis	275.18
Inturnæ lacus	91.6	Legem diuinam & naturalem esse	
Iuuare	30.14	Deum	13.7
L		Lex eadem semper	333.9
Laborum requies	3.3	Leges Iouis	30.33
Labra	510.17	Legumlatores	238.32
Labradeus Iupiter	65.10	Leges de Iarrociniò	367.28
Lacedæmoniorum Dii	54.10	Leges Minois	62.28
Lacinia Iuno	91.22	Lex Papia	44.2
Lactantius de se.	152.10.261.31	Leges Plat.	173.28.174.8.175.21
Lælius	294.25.330.21	Lex, & prophetæ testamentum ve-	
Lætitia	354.15	tus	235.27
Lais	157.27	Leges publicæ	480.16
Lamia Euripidis	15.27	Leges de reorū defensione.	258.16
Lampascenorū sacra Priapi.	59.	Leges Rom.	420.16
	3.10	Leges Saturni	36.12
Laomedon	22.25.23.8.64.24	Lex apud Tauros	56.4
Laprius Iupiter	65.12	Lex viri, & vxoris inter se	540.33
Larentinalia	51.9	Leges de vsura Ciceronis	41.22
Larentia	50.32	Leucippus	103.22.456.1
Lares	55.3	Leucothea Ino	58.29
Larunda	55.4	Liberalitas	342.3.358.8
Latini ætas	64.23	Liberi Iudi scenici	370.9
Latinorum Faunus	39.24	Libertas	351.12
Latinorum mores	56.7	Libri ad Christianos aduersus eos,	
Latium	36.12	duo	263.23
Latona Dea infelix	45.25	Libri cōtra Christianos, tres.	262.16
Laudantium fides	22.17	Libri Chryssipi	15.28
Lexna meretrix Athen.	51.5	Libri Cypriani	268.
Leda Nemesis	58.28	Libri Domitij septem	284.9
Legatus Carneades	289.19	Libri Gracæ scripti	63.6.28
Legatus Pontius Pilatus	229.30	Libri Hermæ Trismegisti	14.30
Legati prouincia Syria	ibidem	Libri Hermæ Trismeg. <i>ὀλογοστέ-</i>	
Legati Rom. Ennam	80.29	<i>λετες</i>	201.1
Legati Rom. Erythras.	17.2.483.8	Liber Lactantij	107.11
Leges Aegyptiorum	14.23	Liber in manu simulachri Sibyllæ	
Lex alia alibi, & alio tempore	333.8	Albunæ	16.20
		Libri Minutij Felic.	260.32
Leges ad auaritiam.	269.17.334.4	Lib. Neui de bello punico	15.29
Legis caput primum	333.26	Libri Numæ	63.5
Lex CHRISTI noua	226.33.	Liber Platonis de anima	167.8
Lex Dei	286.26 (227.18)	Libri Protagoræ exusti publicè	
Lex Dei Moyssi data.	206.29.207.		454.25
	18.226.25.227.4	Libri sacre scripturæ	200.16
		Liber	

INDEX.

Lib. Senecæ de Ira	475.7	Luna solis splendore accipiet.	434.
Liber Senecæ, Quare &c.	311.11	Lunæ vsus	467.17 (13)
Libri Sibyllini	15.16.16.11.80.	Lupa Romuli	51.30
	28.91.17	Lupanaria	372.24 Lux 102.17
Libri Sibyllæ cumanae	16.4.23	Lyræ Mercurius reperitor	23.29
Libri de temporibus	199.30	M	
Liber Tertulliani apologeticus	267.29	Macedonum Cabyrus	39.23
		Magi	117.10.119.6.415.12
Liber Theophili	66.3	Magica ars	118.27.221.9
Libri M. Tullii de officiis	317.	Malum	446.25.
	23.324.32	Malum Deus non facit	93.26
Libri M. Varronis	15.14	Manus	495.3.500.3.511.2
Libri <i>φιλολογίας</i>	266.27	Marcellus M.	52.6
Liberi patris ætas	114.33	Marcionitæ	256.32
Liber pater in celo	41.26	Maris interfusio	391.29
Liber pater Deus	49.12	Mare Neptunus	87.32
Liber pater homo	20.14	Mare Neptuno obtigit	28.
Libido	21.33.326.15.355.27.		22.29
	364.30.365.2.373.11.534.18.	MARIA virgo	210.27
	535.8	Mare rubrum	206.31
Libyssa Sibylla	15.26	Marica citce	58.29
Lindus Rhodi oppidum	60.1	Maris vsus	466.4
Lingua	360.23.495.4.509.25.	Maritima ora M. Antonij	28.
	510.6.23		32.29.12
Literæ	163.27	Mars pri. nostrorum poetarum	
Literæ Aegyptiorum	14.23	non longè à veritate	11.33
Literari	170.17	Marpeffus	16.15
Literarum scientia ad religionem	259.20.26	Mars homicida	23.13
		Mars, & Venus	46.7
Loctensis Proserpina	92.7	Mares	44.26
Loquendi initium.	338.22.509.30	Marium, & feminarum creatio, &	
Lucianus	22.15	degeneratio	576.23
Lucilius	ibidem	Malculum esse	170.21
Lucillus Q. Balbus	82.33	Mater minori fauet	37.15
Lucret. III. 22.162.1.16.	500.23	Materia	95.6.96.19.27.97.
Lucretius veri nihil affert	47.10		13.22.29
Luctu delirare	41.13	Mathematici	177.31
Lucus Aesculapij	47.3	Matrimonia communia	174.3
Ludi Circentès	369.32	Matrimonia voluc.	176.3
Ludi Deorum sacra	369.28	Matuta mater	58.10
Ludi humano sanguine	367.9	Maurorum Iubas	39.23
Ludi scenici	369.31	Maurorum Reges	39.15
Luna Dea	83.12.85.14	Medendi ars	47.16
Lunæ defectus	422.14.547.33	Medici	352.23
Lunæ sacrificia	59.28	Meganici	127.28
		Meli-	

I N D E X.

Melicerta Palæmon, & Portunus	58.31.32	Messenius Aesculapius	23.5
Melissa	64.28.33	Messias	202.32
Meliffæ	65.2	Milefia Ceres	92.9
Meliffæ Cretæ	64.28	Militare	367.30
Meliffæ ætas	65.26	Militaris rei dux vnus	8.26
Membra	334.28.33 5.2.10	Mimi 369.9	Minerua 30.9
389.4.459.9		Minerua Athenarum	39.25
Membrana alui	518.30	Minerua opificum	47.17
Membrorum vfus	459.10	Minerua in fomniis	92.29
Mencecii mors	149.7	Miniftri suppliciorum	282.32
Mentiri	10.7.12; 25.360.15.	Minora, figuræ maiorum.	417.23
19.538.23		Minos	430.28
Mens	411.19.21.506.5.20.	Minutus felix	32.6.260.31
508.5.520.21.28.33.522.		Miracula Apollonij	265.4
4.11.14		Miracula Apuleij	265.5
Mens Lea	52.8	Miracula Dei	404.8
Mens Deus	12.2.13.2	Miracula difcipulorum	I E S V
Mentis emotæ	10.2	237.11	
Mens Harmonia	522.19	Miracula I E S V	220.22.221.5.
Mens hominis	366.16.387.27	244.31	
Mentes multæ vnus corporis.	9.3	Miracula Prophetæ falſi.	423.27
Mentis peccatum	375.30	Miracula prophetæ magni.	423.11
Mentis purgatio	371.25	Mifericordia, & humanitas.	177.
Mentem vnã mundo præſtare	13.15	3.337.5.350.29.558.32	
Mente vna omnia regi	10.32	Mifericordiæ opera	539.24
Menfis Aegyptiorum Thoyth	14.24	Molio Iupiter	65.12
Menfibus xlii, orbis dequæſtabitur	428.6.548.15	Mons cæli ſtella	33.6
Mentum	510.30	Montium, & collium vfus.	466.3
Mercurius	33.1	Morbi	351.30.355.26
Mercurius Deus maiorum gætium	42.6	Moriens	413.24
Mercurius fur	23.27	Mors	74.6.102.31.112.10.166.
Mercurij homo	20.14	16.169.26.408.1.7.410.24.	
Mercurij quinque	14.20	412.10.495.19.522.32	
Mercurius termæximus	18.3	Mortem contemnere	359.8
Mercurius, & Venus	46.7	Mortem duæ	408.14
Meretrices cultæ Romanis.	51.10	Mors quieta	359.2
Meretrices in ludis	51.28	Mors recentium natõrum	368.
Meridies	102.20	4.16.21	
Meffanæ Eumerus	2.9.2	Mors ſecunda	408.11
Meffenij	54.11	Mors ſempiterna	25.10
		Mortis tempus	495.2.1
		Mortem timere, & fugere	36.16
		Mors, hæc vita	170.5
		Mors voluntaria	149.7.166.22.
		28.167.13.169.19	

Mors

I N D E X.

Mors in voluptate	371.10.26	Muta Dea	55.2
Mortui	246.4	Mutinus Deus	55.9
Mortui, qui Dij publicè coluntur	40.33.45.10	Murtius	287.30
Mos Græcorũ in nominibus.	31.22	N	
Mos Iudæorum de agni ſanguine	248.23	Næuij bellum punicum	15.29
Mos Iudæorum de frangendis cruribus mortuorum	248.4	Nathan	216.17
Mos Stoicorum ad phyſicam rationem traducendi	33.31	Nares	513.12
Moyſes	206.29.218.23	Nafus	508.19
Moyſis ætas	199.31	Nafi officia	508.28
Mulier	517.8	Nates	517.32
Mulieres	286.19	Natura	95.19.25.138.22.158.
Mulierum munera	176.10	16.185.10.13.22.189.28	
Mulier philoſophans	181.14	Natura benefica	445.25
Mulieres non recuſare	374.26	Natura boni & mali	319.33.470.
Mulieres ſexus infirmi	20.27	Natura ſancti	17.543.7
Mulieres ſpartanæ	54.13	Natura fortuna	87.28
Mundus	86.14.388.22.389.29	Natura ad intelligendum, & ratio	11.13
Mundi ætas	416.17.21.30.417.	Naturalem legem, & diuinam eſſe Deum	13.6
11.546.25.547.1		Natura mater	460.19
Mundus Deus	85.29	Natura nouerca	460.27
Mundi difcors concordia	103.27	Natura rerum	131.26
Mundi fabricatio	13.19.392.	Naturæ repugnare	364.1
32.394.18.401.20.29.416.33		Natura ſine ſenſu	460.4
Mundi figura	84.8.179.3.6	Natura Stoicorum	388.10
Mundi operis immenſitas	7.32	Naturæ vis	455.26
Mundi imperium decem virorum	547.17	Naturalem vim eſſe Deum	13.5
Mundi innumerabiles	457.2	Nauæ	218.23.227.28
Mundi pars homo	86.4.10	Naxus	33.15
Mundus mortalis	86.20.391.13	Naxi liber	39.26
Mundus ex nihilo	94.1	Necceſſitatem diuinam eſſe Deum	31.6
Mundi reſtito	6.18	Necromantia	118.26
Mundirenouatio	434.12.18.	Nemefis Leda	58.28
438.6.546.24		Nemo vnquam doctior Varone	
Mundi ſeneſctus	548.4	15.13	
Mundi ſimilitudo Archimedis	84.7	Neptunus	23.9.42.5
Muncra	346.15.11	Neptunus Circenſes ludi	369.32
Muſarum inſtinctus, Heliodi carmen	11.31	Neptunus mare	87.31
Muſica	180.33	Nero	237.26
		Nicanor hiftoricus	15.25
		Nilus	139.18
		Noë	114.21
		Noë ætas	114.33
		Nomi-	

INDEX.

Nominum varietas	13.12.354.13	Orientis imperium	28.25.
Nomen filij Dei	202.2	421.20	
Nomina mutari	58.26.353.21.	Oriens dominabitur	419.29
25.354.21		Oriens plaga superior	28.27
Nouatiani	256.31	Orion	222.16
Nox	103.4	Orpheus	10.33.36.16
Nox aduentus Dei	425.33	Orphei atas	64.21
Nubes	466.29	Orphica sacra	64.19
Numa Pompilius Sabinus	62.19.	Os, & eius vsus	509.22
63.18		Offa	502.21
Numerus pluralis	255.9	Oua	457.12
Numerus duorum.	505.11.509.4	Ouidius	12.13
Numi cum facie Iani	36.3		
Nuptiæ Iunonis	45.32	Pacta Titanis cum Saturno	37.
O		17	
Occidens	102.14	Palæmon, & Portunus Melicerra	
Occidens plaga inf.	28.20	58.30	
Occidentis partem Plutoni ob-		Palæstra Mercurij	23.29
gisse	28.26	Pallor, & pavor Dii	52.3
Occidentem seruiturum	419.30	Palpebræ	508.10
Octacilius legatus	17.4	Pan	40.9
Octavius Cos.	483.10	Panætius	324.32
Octavius liber	32.7	Panes in hostium castra	54.29
Oculi	373.31.501.22.508.7	Panum corona a scelli	59.13
Oculi hominum	373.21	Paphi Venus	39.26
Odor	404.10	Papillæ	511.30
Oedipus	369.19	Paradisus	113.3
Olympus cælum	29.16	Parcæ	26.14
Olympus mons	29.14	Parricidæ	368.21
Omphale	22.11	Parfimonia	357.26.32.358.4.22
Opertum Bonæ Deæ	63.27	Parthenia Samus	45.31
Opinatio	128.22.129.18.130.17	Parthenii	54.22
Opes	339.28	Pastorum Deus Quirinus	42.16
Opis captiuitas	38.1	Pastoribus persuadere	62.31
Opis Iupiter	288.35.21	Pater	30.18
Ops Rheæ	35.9	Pater Deus	30.21.196.11.24
Ops Saturni foror, & coniux.	35.	Pater, & dominus	196.26
9.37.11		Patrem à filio castratum	33.28
Oracula	118.26.220.19	Patriæ parricida Iulius Cæsar.	
Oratioes Ciceronis	74.3.8	42.17	
Orator	151.9.259.21.430.12	Patris similitudo in filiis	32.4
Oratoria	180.32	Patientia	310.2.7.322.4.361.
Oratus Pluto, & Diespiter	37.27	31.362.5.26.363.24.30	
Oreb mons	227.4	Paulus apostolus	237.14.264.4
Oriens	102.12	Pauli ad Cannas mors	121.11
		Pauli	

INDEX.

Pauli IESV discipuli mors	237.27	Philosophi ad bene viuendum	2.24
Paupertas	348.6	Philosophia deflorescens	455.10
Peccantes	325.18	Philosophorum doctissimi.	455.18
Peccata subiectorum	478.4	Philosophiam duabus rebus constare	128.21
Peccatorum irritamenta	480.6	Philosophiæ Epicuræ orrus	160.32
Peccata misericordiæ remittuntur	349.5	Philosophorum error	29.27
Peccatorum modi	349.30	Philosophia ethica	151.12
Peccatorum abolitio	349.16.	Philosophorum gloria	2.22
376.30.377.4		Philosophia logica	151.4
Pectus	511.22	Philosophia moralis	135.7
Pedes	501.23.507.31	Philosophica opinatio	128.22
Pensiles horti, agri, vrbes, maria montes	178.17	Philosophiæ ortus	160.6.21.26
Perdita Cereris filia	45.25	Philosophorum præcepta	338.4
Perditus Isis filius	45.24	Philosophi reges	174.11
Perfectum	6.31	Philosophi religiones sustulerunt	76.27
Peripatetici	98.26.135.30.352.	Philosophorum, & sacrarum literarum consensus	401.21.29.
9.354.28.364.15.454.29		402.2.11	
Perfarum regnum	420.4	Philosophiæ sectæ multæ	130.
Persica Sibiylla	15.24	24.131.14	
Pestilentia Romæ	41.25	Philosophiæ senectus Academia	133.32
Petilius	63.3.10	Philosophia sublata	130.21
Petrus Apostolus	237.15.264.4	Philosophi veritatem attigerunt	400.28.33.401.19
Petri discipuli IESV mors	237.27	Phyfica	135.8
Phaëron	108.9	Phyfici	133.17
Phædra	47.11	Phryges	256.31
Phalaris	169.19	Phrygia Sibiylla	16.17
Pherecydes	402.5.403.20	Picus	63.21.64.24
Phidias	78.25	Pietas	143.10.290.20.23
Philoctetes	21.28	Pisonis annales	15.30
Philosophi	10.26.12.19.15.11.	Piso C. Iulij focer	42.20
83.9.124.20.141.18.142.16.		Pistor Iupiter	54.16
143.5.150.30.157.9.159.11.		Plato	13.15.80.14.98.28.108.
160.19.259.21.359.33.528.2.		20.167.16.170.19.181.18.264	
Philosophi quidam	67.21	13.289.32	
Philosophia	3.2.151.20.29.	Plato, & Aegyptus	194.19
154.3.166.3.21.159.18.180.		Platonis ætas	464.16
19.195.9		Plato captus, & redemptus.	181.19
Philosophorum ætas	268.31	Platonis ciuitas	180.24
Philosophia Arcefilæ	131.17.	Platonis	
132.19			
Philosophus Aristippus Ieno	157.33		

INDEX.

Platonis imitator	13.19.40.25.	Potitiorum gentis interitus.	ibid.
41.22		Præfectus M. Antonij	92.3
Pluto Agefilus	28.26	Prætor Furius Bibaculus	62.4
Pluto Disfipiter, & Orcus	37.26	Prætor Q. Petilius	63.9
Plutoni inferna obtigisse	28.22	Præmium pro armis fabricatis diis	46.20
Plutonis ortus	37.26	Precationes ad Deum.	382.10
Pœnitentia	349.19.377.25.484.	Pretium librorum sibyllinorum	16.5.11
18.541.15.20		16.5.11	
Pœtæ	10.25.29.259.21	Priamus	25.22.64.23.66.10
Pœtarum ætas	268.30.430.11	Priami ætas	64.23
Pœticus color	27.11.27.29.24	Priapo afellus immolatur	59.4
Pœta de diis	43.13	Priapus victus	59.21
Pœtæ non finxerunt.	10.31.29.13	Primus Aegyptios in cælum suspexisse	124.23
Pœticalicentia	27.31.59.25	Primi Chananæi Deum ignorauerunt	124.10
Pœtarum mendacium	28.6	25.27	
25.7.50.20		Primus deorum colendorum auctor	64.27.65.14
Pœtarum mos	106.26	Primus Iupiter sacrificat	33.8
Pœtarum mysteria reuelata	33.	Primus Iupiter ex Saturni filiis	26.30
23		Prima Melissa sacerdotes Magnæ matris Deam	65.1
Pœtæ officium	27.32	Primi oculi in aibus finguntur	515.30
Pœta Orpheus vetustiff.	10.33	Primus Orpheus Liberi patris facta in Græciam inuexit	64.16
Pœtæ vani	15.11	Primus Pherecydes de immortalitate animatum	403.21
Pœtæ ad voluptatem	40.11	Primus Pœtarum nostrorum Virgilius non longè à veritate	11.33
Pœnæ præfentes	91.37.120.9	Primus Protagoras dubitauit de diis	454.21
Pœnorum Vranus	39.23	Primus Rex	36.31.37.16
Pollex digitus	511.17	Primus sapientiæ gradus	66.27
Pollux	23.15.39.10	Primus Thales de natura	12.23
Polycletus	78.25	153.24	
Polytes	414.31	Primus Thales philosophus.	160.7
Pompeius adolefcens	58.21	Prima Venus meretriciam instituit	46.11
Pomp. Cn. pater	329.5	46.11	
Pomp. Cn. mors	329.8	Probolæis	300.7
Pondera	179.20		
Pontifex C. Gæfar	15.14		
Pontifices minores, & maximi	302.31		
Pontificum scripta	61.28		
Pontifex cotra	14.17		
Pontus Pilatus	229.29		
Pop. testimonia de diis.	5.33		
Porrunus, & Palæmon Melicerta	58.31		
58.31			
Poffidonius	475.9		
Potio IESV	231.24		
Potitiorum gens	91.30		

INDEX.

Prodigia	90.28	Quirinus in cælo	41.26
Prodigus	358.8.12	Quirinus Deus	42.16.43.1
Prometheus	105.25.106.	Quirinus, Romulus prius	58.
1.489.22			
Promethei ætas	106.29		
Prophetæ	208.12.260.9.		
384.2.401.21.414.17.430.			
20.22.434.27.482.24			
Prophetarum Deus vnus	9.26		
Propheta magnus venturus	423.11		
Prophetarum mortes	10.16.		
208.22			
Prophetarum munus	10.6		
Propheta non Philosophus	333.		
22			
Prophetæ principes, aut etiam Reges	10.19		
Propositiones	86.5		
Proferpina	58.33		
Proferpina Locrenfis	92.7.		
120.12			
Protagoras de diis	5.20		
Protagoræ ætas	454.21		
Pudicitia	375.1		
Pueri	369.17		
Pulmo	512.17		
Punicum bellum Næuij	15.29		
Puanitio	477.7.15		
Pyrrhus	92.6		
Pythagoras	12.27.168.11.		
170.29.403.20.432.26.462.11			
Pythagoras & Aegyptus	194.		
18			
Pythagoræ ætas	464.17		
Pythagorica de anima fententia	166.13		
166.13			
Pythagoras & philosophiæ nomen	127.31.153.25		
Pythagoræi	98.25.297.21		
Quies	473.18.24		
Quindecimviri	16.24		
Quirinus	39.24		

Q

R

Ratio	89.9
Ratio animalium brutorum	452.6
Ratio carere	391.11
Ratio in discernendo	467.28
Ratio diuinorum operum	433.12
Ratio homini propria	452.5
Ratio naturæ sapientis	462.21
Religio	88.22.127.13.144.17.29.145.8.184.27.197.25.253.8.12.303.11.304.17.37.4.482.22.545.7.14
Religionis cardo	450.31
Religio Dei vnus veri	304.28.317.11.13.381.11
Religiones Deorum	305.16.20.24
Religionis diffolutio	453.1.29
Religio homini propria	143.13.31.452.22
Religio, & metus	382.3.462.3
Religionum origo	39.16.40.1
Renes	518.32
Reperiffæ artes mineruam	49.30
Reperiffæ arufpicinam dæmones	118.25
Reperiffæ Astrologiam dæmones	ibidem
Reperiffæ augurationem dæmones	ibidem
Reperiffæ fabricam Vulcanum	49.24
Reperiffæ frugum vsum Cererem	49.14
Reperiffæ magicam dæmones	118.27
Reperiffæ medicinam Aefculapium	49.24
Reperiffæ	

s

INDEX.

Reperisse necromantiam dæmones	118.26	Rhea, Ops latinè	35.9
Reperisse oracula dæmones ibid.		Rifus homini proprius	452.1
Reperisse statuas Prometheum		Romæ ætates	420.10
106.27		Romanorum ad Cannas clades	
Reperisse vini vsum Liberum		121.7	
49.14		Roma capta à Gallis	54.5
Resp. Rom.	363.17	Romani Græcorum imitatores	
Responsa, & carmina sacra	15.8	51.4.463.29	
Resurrectio IESV CHRISTI		Romanorum Imperium	293.
234.23		20.554.6	
Rex Agathocles Siculorum	57.21	Roma incolumis	437.1
Rex Cretensium Melisseus.	64.28	Romanorum nomen tollitur	
Rex alius Deorum aliis temporibus	25.20	419.27	
Regno concessit Titan	37.19	Romanæ philosophiæ princeps	
Reges, qui Dij habiti fuerunt	21.3	45.8	
Regnum diuinum immutabile	25.24	Romanorum Quirinus	39.24
Rex Euristheus	22.9	Romulus	420.11
Regnum Iouis	28.25	Romuli desiderium	42.23
Reges Iudæorum	200.3.202.	Romuli mors	43.1
20.207.26		Romulus postea Quirinus	58.27
Rex Laomedon	23.8.64.24	Rubigo consecrata	52.31
Regiæ laudes	272.20		
Reges Maurorum consecrati	39.15		
Rex mundi vnus	18.9		
Regnorum partitio, & sortitio	28.22.25		
Rex Perfes	91.10		
Reges philosophari	174.11		
Reges philosophorum Socrates, & Plato	164.14		
Regnum Saturni	31.19.32.14.		
37.16.269.7			
Regnum Solomonis	216.33		
Rex Tarquinius Priscus	16.5		
Regum templa, & simulachra	116.1.119.4		
Regulus	287.30		
Rhadamanthus	173.18.430.28		
Rhea	25.15		

INDEX.

Samus	45.31	Semen genitalium	515.7.16
Samus Parthenia	45.32	Semen matium, & feminarum	
Sancus	39.24	515.23	
Sanguis	111.30	Senatus Romuli	89.20
Sapere	196.6	Seneca	19.25.378.4.15
Sapientia	131.25.133.1.145.	Seneca Stoicus	13.30.95.24
3.153.29.158.21.197.25		Senes	369.19
Sapiens, & beatus	190.33	Sensus	186.18
Sapientia diuina	76.28	Sensus corporis	9.4
Sapientia humana	76.26.292.24	Sensuum membra ministra	521.6
Sapiens malus	294.3	Sensus viuis atque celestis, mens vel animus	521.23
Sapientia, & religio	145.1.5	Sensus, & vita	524.30
Sapientia, & scientia	139.23	Sensuum voluptates	365.30
Sapientia, scientia cum virtute		September Aegyptiorum	14.24
139.31		Sepulchrum Aesculapij	23.6
Sapientes septem	193.17.27	Sepulchrum Cali	33.22
Sapientum septem ætas	464.17	Sepulchrum Herculis	22.30
Sapiens Thales Milefius	12.22	Sepulchrum Iouis	31.5.15
Sapientia summa	141.11.160.	Serapis	58.25
13.190.13		Sermo	204.12
Sapores ad linguam	510.23	Sermo Dei, & verbum IESV	
Saturus	11.15.25.15.28.8.	204.13	
31.19.32.33.36.17		Sermo homini proprius	451.27
Saturni ætas	66.6.114.33	Sermonis similitudo in bestiis	
Saturni captiuitas	38.1	ibidem	
Saturnus delafus	26.32	Seruire	9.19
Saturnus homo	36.7.27	Seruus diuerberatus	92.18
Saturni nomen	34.28	Seruus liberatus	197.1
Saturni Ops loror, & coniuæ	35.	Serui philosophi	180.21
9.37.11		Seruus philosophus Phædon	
Saturai ortus	31.21.26.33.	181.16	
66.18		Serui publici ad sacrificia Herculis	91.29
Saturno rege	2.1.19	Scipium vegetans	523.13
Saturnus sensibus carens	34.23	Seueritas	351.13
Saturnus Terminum deuorauit	55.17	Sexuum appetitus	372.5
Saturni venationes	369.30	Sibyllæ	15.18.483.2
Scapulæ	510.32	Sibylla Albunea	16.18
Scapula	368.31.536.27.537.8	Sibylla Cumea quarta	15.29
Scientia	178.22.138.27.325.9	483.26	
12.326.28		Sibylla Cumana Amalthea septima	16.2
Scutum Iouis	61.2	Sibyllæ decem	15.22
Scuta Saliorum	62.3	Sibylla Delphica tertia	15.27
Sedechias	200.4	Sibylla	
Semina	542.15		

INDEX.

Sibylla Hellepontica	16.15	33.462.10
Sibyllæ Helleponticæ ætas	16.17	Socrates, & Academici 129.12
Sibylla Libyfla fecunda	15.26	Socrati Aegyptiorum religiones
Sibylla Perfica pri.	15.24	probatæ 173.15
Sibylla phrygia nona	16.17	Socratis ætas 454.21
Sibylla Samia fexta	16.1	Socratis confelfio 186.31
Sibylla Tiburtina decima.	16.18	Socrates fcurra 173.11
Signa ante cladem	419.1	Sol 34.13.316.1
Signum ante Dei aduentum.	426.10.547.31.548.5	Sol Deus 83.12.85.13.103.8.
Silenus	170.7	129.29
Silenti afellus	59.9	Sol clarior feptuplo 434.14
Silvæ	391.28	Solis curfus, & Lunæ, & Syderum
Simulachra	70.16.23.71.6.17.73.1.77.6.119.2.5.120.8	meatus 152.5.178.30
Simulachrum Apollonij	265.30	Soldux 332.34
Simulachra Aftra	179.7	Solis magnitudo 316.4
Simulachrum Cupidinum	52.11	Sol fi ftaret 82.4
Simulachra propter defiderium	39.1	Solis tenebræ. 422.10.13.547.32
Simulachrum Dei homo	337.2.350.22	Solis vfus 466.9
Simulachra Deorum	45.22	Solidum 6.30
Simulachra fortunæ	185.25	Solomon 201.17.204.28
Simulachrum Ganymedis, & Aquilæ ante pedes Iouis	28.16	Solomonis ætas 225.15
Simulachra Herculis	47.33	Solonis ætas 16.17
Simulach. locuta	91.12.13	Solus Liber Deorum triumphavit 23.31
Simulach. metreticis	51.6	Solus Saturnus Rex 106.6
Simulach. mulierum	28.9	Solus M. Tullius imitator Platonis 40.25
Simulach. fedentis in Capitolio	154.5	Somnia 90.29
Simulachrum Sibyllæ Albunæ	16.20	Somnium cuiufdam 134.12
Simulachrum Tullia Ciceronis	40.31	Somnium medici Augufti 92.25
Simulachrū Veneris armata. 54.23		Somnij Deus auctor 525.31.526.3
Simulachrum vnum in omnibus templis	28.9	Somniorum euentus 525.33
Siniftra feminina	515.14.21	Somnia prophetarum ibidem
Sifinnius Capito.	370.1	Sophia 159.30
Socio	378.16	Somnium Tiberij Attinij 92.14
Socrates	74.4.98.27.117.8.127.9.151.14.164.13.170.23.172.18.290.33.356.15.387.33.443.	Spartanæ mulieres 54.13

Spiritus

INDEX.

Spiritus boni ortus	93.14	Tatius 52.1
Spiritus Deus	12.1	Tauri 58.4
Spiritus Dei	204.20	Taurus Europæ 27.19
Spiritus hominum	204.19	Taurus Lunæ mafatur 59.28
Spiritus malus	117.14.119.9.	Tectum apertum fupra terminum 55.26
Spiritus mali ortus	30.123.7.189.5.313.2	Tellus 65.29
Splen	93.17	Templa 380.27
Statutum femel	519.1	Templū Caftoris, & Pollucis. 91.5
Stellæ	479.10	Templum fortunæ Equeftris. 91.33
Stellæ Cancrī	128.31	Templa igni vafata 161.33
Stellarum casus	59.16	Templum IESV 217.4
Sterculus Deus	548.1	Templum IESV CHRISTI 217.15.20
Stoici	55.8	Templum Iunonis Lacinia. 91.32
Stoici 98.25.107.17.351.26.352.17.388.13.389.33.454.29		Templum Iunonis Sami 46.1
Stoici quidam	135.32	Templum Iouis Triphyllij 29.7
Stoici de animæ immortalitate	166.7	Templum pectus humanū. 53.22
Stoici de diis	82.31	Templa regū, & simulachra. 116.1
Stoici ad naturalem rationem traducunt	33.31.44.30	Templum Iouem conftituiffe. 65.4.8
Stoici de prouidentia	5.23	Templum Veneri Calvæ 54.7
Stoici de Sole	85.29	Tempora 107.25
Stoicorum vana fententia	34.30	Tenebræ 102.18.186.17
Stoici, & Zeno	130.17	Terminus Deus 55.16
Stultitia	182.18	Terra 31.28.73.6.101.32.112.21.129.2
Stygia palus	26.3	Terræ 391.26
Subftantia ignis calor, aquæ humor	104.3	Terram calcare 73.11
Suillæ carnis interdictio	228.29.	Terræ Deus 85.17
229.7		Terræ filij 32.12
Superftitio	3.17.5.1.252.10.20.253.8.27	Terræ, & ex ea homo 105.19
Syon mons	227.4	Terræ interitus 384.11
Syriæ montes	437.22	Terram Iupiter quinquies circūuit 30.31
Syria, prouincia legati	229.30	Terra in Luna 177.33
Syriæ rex	423.19	Terræ in medio 426.12
		Terræ nomen 32.16.28
		Terræ partes 102.10
		Terræ in Sole 178.6
		Terræ fecunditas. 391.26.396.15
		Terræ tenebræ, & lumen 102.6
		Terræ tenebræ, inferi, & mors 102.8
		Terra Vefta 87.32

INDEX.

Terræ vsus	466.2	Tuditanus	177.6
Tertullianus	261.1.267.28	Tullius Hostilius	53.3
Testamentum Dei	208.16	Turullius præfectus Antonij	92.3
Testamenta, duo	33.5.26	Tutulij mors	92.5
Testamentum novum Christiano- rum, vetus Iudæorum	235.29	V	
Testamentum lex Moyli data		Valentiniani	256.32
235.19		Valere	453.21
Tetrarchæ Iudæorum	208.1	Valerius L.	17.4
Testamenti confirmatio	235.20	Varro M.	15.12.36.9.111.
Teucrus	56.2	2.2.483.4	
Teutam Deus Gallorum	56.7	Varronis M. ætas	223.4
Thales Milesius	12.22.103.29.	Varro Cannensis	121.5
143.23.160.6		Vatinius P.	91.8
Thallius	36.9	Vejij	91.13
Thebæ	64.16	Venationes Saturni	369.30.
Themis	25.31	Veni	40.5.404.10.13
Themiste philosophans mulier		Ventorum vsus	466.28
181.15		Venus armata	54.23
Theodorus Cyrenæus	455.12	Venus calua	54.7
Theophrastus	344.19	Veneris donaria	78.22
Theris	25.29	Venus, & Mars	23.15
Theuthi Mercurius	14.23	Venus paphi	39.26
Tiberius Attinus	92.14	Venus prostituta	46.5
Tiberius Cæsar	208.2	Ver	102.28
Tiberij Cæsaris ætas. ibi. &.	218.18	Verba	205.2.5
Tiburtina Sibylla	16.18	Verbis carentes soni	370.14
Titan	106.5	Veritas	10.27.83.32.123.6.13.
Titanes	24.12.33.16.38.11.	186.22.308.12	
271.30		Veritas sine eloquentia	2.29
Tityus	429.22	Veritatis gradus	444.20
Triphyllus Iupiter	29.7	Vera imprudenter locuti	333.17
Trismegistus	14.29.464.16	Veritatis notio	2.2.4.7
Triumphus Cupidinis	25.1.6	Veritatis obscuritas	4.24
Triumphus Liberi patris	23.31	Veritas penè vniuersa per philoso- phorum sectas	400.28
Troia capta	8.21.22.24	Veritas suo lumine illustris.	401.12
Troia capta anni M. cccc. LXX.		Verres C.	24.28.80.15.81.4.
66.16		12.23	
Troiani agri Marpeffus vic ^o .	16.15	Verris mors C.	81.25
Troiam perituram	15.33	Versus Sibyllæ Erythrææ ad mille	
Tyberis	56.22	17.5	
Tyndarus	24.17	Vertibula	499.25
Tyndaridæ	11.1	Vesica	514.23
Tyrann. crudelis.	171.23	Vespasianus	237.29
Tyranni mors vi meretricis Læanæ		Vesta	
51.5			

INDEX.

Vesta	31.6.34.3	Vita philosoph.	479.12
Vesta Iouis educatrix	37.23	Vita superuacua	378.12
Vestæ priapum insidiatum	59.7	Vitæ tempus	114.2.14.26
Vestalia sacra	59.12	Vitæ viæ duæ	318.5.319.18.21.
Vesta terra	87.32	532.10.17	
Verustus	88.17	Vita in virtute	371.9.371.27
Victoria	328.32	Viria	22.1.407.22.24
Vipera	467.19	Viria fieri, non nasci	314.32
Vir	517.6.	Viria philosophis ignota	319.27
Vires	47.25	Virtorum fenechus	407.8
Virgilius	279.27.280.14	Viria tolli non posse	354.24
Virgines Vestales	57.2	Virtorum viæ	318.16.320.32.
Virtus	1.24.47.20.137.12.139.	322.12.33.1.17	
30.145.28.148.4.150.22.183.		Virtorum voluptas	2.10
33.184.16.275.5.16.18.324.		Vltor	361.18
18.325.11.22.28.326.1.18.328.		Vlylles	66.10
1.329.9.13.384.23.396.32.		Vmbilicus	512.2
406.10.17.20.28.407.23		Vnitas in rebus	463.12
Virtutis amantudo	2.10	Vnius perfectio virtus, quàm mul- torum	7.26
Virtus in animi bonis	47.22.	Volucrum ortus	493.7.22
Virtus Bellona	57.33	Voluntas	352.22.357.10
Virtutes cõsecrari.	52.25.33.53.10	Voluptas	145.16.22.29.371.
Virtus Dea	52.7	13.407.26.545.26	
Virtutum domicilium	53.2	Voluptas anim. hum	366.2
Virtus, quæ fortitudo dicitur	47.23	Voluptas animi	135.26.136.26
Virtutum materia in vitiis.	353.13	voluptas aurii.	371.2.535.11.536.7
Virtus nisi morte finitur	407.33	Voluptas corporis	135.26.136.28
Virtus perpetua	407.11.20.25	Voluptas hominum	136.18
Virtutes philosophis ignotæ	319.26	Voluptas cum honestate	135.27.
Virtutes temporariæ vitæ	351.21	138.4	
Virtutis via	318.10.321.16.	Voluptas oculorum	343.1.
321.10.332.3		366.24.535.30.536.17	
Vis naturalis diuina ratione præ- dita, Deus	13.5	Voluptas odoratus, & gustus.	371.
13.5		13.535.32.536.3	
Visa credita	415.27	Voluptates sentium	365.30
Viscera	512.7	Voluptas tactus	371.1
Vita	102.31.148.33.149.13.	Voluptas virtutis sociæ	371.4
150.11		Vox	404.10.13.519.29.32
Vita actiuosa	359.1	Vranus	32.33
Vita civilis	155.4	Vrani ætas	114.33
Vitæ duæ	397.3.408.12	Vranus homo	32.31
Vita optanda	528.19	Vranus pœnorum	39.23
Vita perennis	408.23	Vranus pri. potens	37.4
		Vranus pri. Rex	36.31
		Vrbes	

INDEX.

Vibes, & agri	44.15	Xenophanes	177.30
Vrbium munitiones	338.24	Y	
Vlura	560.25	Y litera	319.2.320.17
Vfus inuentor	467.15	Z	
Vua	513.8	Zacharias propheta postremus	
Vulcanus	34.12	200.12	
Vulcanus arma Diis fecit	46.20	Zachariae aetas	200.13.218.
Vulcanus ignis	87.31	17.20	
Vulcanus Lemni	39.26	Zeno	13.6.135.31.138.15.205.
Vulgi iudicium	304.8	21.264.14.462.11	
Vxore abstinere	368.27	Zeno Epicureus	173.11
		Zenonis mors	166.13
		Zeno, & Stoici	130.17.133.24.
Xenocrates	512.12	464.27	

FINIS.

